

EGON BALAS

VOINȚA DE LIBERTATE

BIBLIOTECA MEMORIEI

Redactor: RADU SĂNDULESCU

Coperta colecției: TUDOR JEBELEANU

Ilustrația copertei: VALENTIN LUSTIG,
Cautious Approach to the Monuments

CARTE EDITATĂ CU SPRIJINUL
MINISTERULUI CULTURII ȘI CULTELOR

Titlul original în limba engleză:
*Will to Freedom: A Perilous Journey
Through Fascism and Communism*, Syracuse
University Press, 2000
Copyright © 2000 by Egon Balas

©EDITURA FUNDAȚIEI CULTURALE ROMÂNE
Aleea Alexandru, nr. 38, sectorul I
71273 București
ROMÂNIA
Tel.: 230.25.43
Fax.: 230.75.59
E-mail=fcr@algoritma.ro

ISBN 973-577-319-8

EGON BALAS

VOINȚA DE LIBERTATE

O călătorie primejdioasă prin fascism
și comunism

Traducere din limba engleză
de STELA TINNEY

EDITURA FUNDAȚIEI CULTURALE ROMÂNE

București • 2001

Pentru Edith

CUPRINS

Lista ilustrațiilor	9
Prefață	11
Prefață la ediția românească	13
Introducere	15
 PARTEA ÎNTÂI: Iunie 1922 – Aprilie 1945	19
1. Copilăria și adolescența	21
2. Cauza	52
3. În ilegalitate	90
4. În detenție	116
5. Evadarea și eliberarea	151
 PARTEA A DOUA: Mai 1945 – Decembrie 1954	189
6. Clujul după război	191
7. Legația de la Londra	223
8. De pe culme în abis	254
9. Malmezon I	291
10. Malmezon II	322
11. Urmare	356
 PARTEA A TREIA: Ianuarie 1955 – Iulie 1966	379
12. Comunist reformat	381
13. Erezie și excludere	405
14. De la economie la matematică	432
15. Aspirant la emigrare	461
16. Exodul	491
 EPILOG	513
Indice	525

LISTA ILUSTRAȚIILOR

1. Boriska în anul 1919.....	25
2. Ignác cu Egon în 1926	27
3. Egon în vara anului 1927	28
4. Egon în iunie 1941	60
5. Bobby în 1943	64
6. Egon în 1946	211
7. Edith în 1946	212
8. Împreună în Anglia, la începutul anului 1949	250
9. Sanyi Jakab în 1949	263
10. Egon și Edith în 1950	267
11. Anna și Vera înainte de eliberarea lui Egon, în 1954 ..	359
12. Egon cu Anna și Vera în anii '50.....	423
13. Grigore Moisil în anii '60	441
14. Egon în 1985	515
15. Edith, Egon și Anna în 1998	519
16. Edith, Anna și Vera în 1998	520
17. Egon cu nepoții săi în 1998.....	521

PREFAȚĂ

Această carte este povestea vieții mele înainte de a veni în America. Pentru cititorul occidental, este o poveste neobișnuită; o mare parte îi va putea părea ficțiune. Asta însă doar celui care încă nu a aflat că viața este mai improbabilă decât orice ficțiune.

Încă din 1967, când împreună cu familia mea am imigrat în Statele Unite, prietenii m-au tot îndemnat să scriu o carte precum cea de față. De câte ori istoriseam câte o întâmplare din trecutul meu – fie din perioada de ilegalitate comunistă în Ungaria celui de-al doilea război mondial, sau din timpul arestării, detenției și al evadării mele sub regimul nazist, sau din primii ani de după război, ca diplomat român la Londra, sau din anii petrecuți la izolare într-o închisoare din România comunistă – inevitabil, cineva mă întreba: „Dar de ce nu scrii toate astea?” Bill Cooper, pe atunci colegul meu la Universitatea Carnegie Mellon, a fost cel dintâi care m-a îndemnat s-o fac. I-au urmat alții, și curând soția mea, Edith, li s-a alăturat.

Timp de mulți ani am rezistat acestor solicitări. Simțeam că am de făcut lucruri mai importante; cercetările mele aveau prioritate. Câtă vreme eram în stare să descopăr și să demonstrez noi teoreme, mi se părea că aceasta era treaba pe care o aveam de făcut. Dar Edith nu era de acord; susținea că experiența umană universal valabilă din viața mea de dinaintea venirii noastre în Statele Unite era un lucru mai important de comunicat decât noile rezultate matematice pe care aș fi putut să le descopăr. În cele din urmă, anul trecut, am cedat tuturor acestor insistențe: rezultatul este acest volum pe care-l aveți în față.

Dar viața mea în America? Oare povestea ultimilor treizeci de ani nu e demnă de istorisit? Oh, ba da, cu prisosință. Dar aceea este o cu totul altă poveste.

Pittsburgh, Pennsylvania
19 august 1997

EGON BALAS

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ROMÂNEASCĂ

Au trecut treizeci și cinci de ani de când am părăsit România, țara unde m-am născut, am copilărit și am trăit prima jumătate a vieții mele. Această carte este istoria acelei prime jumătăți de viață. Ea începe în Clujul de după dictatul de la Viena, apoi la Budapesta și în Ungaria Occidentală până la eliberare. După o scurtă perioadă în Clujul postbelic și un an la Londra, istoria continuă în Bucureștiul anilor '50 și '60.

Povestea vieții unui individ oferă o altă perspectivă asupra epocii în care se desfășoară, decât cea care se degajează din documente și cărți de istorie. Aceasta este cu atât mai adevărat în cazul când individul în chestiune este un participant activ la evenimentele cheie, pe care soarta îl azvârle alternativ din infernul camerei de tortură spre culmile societății, și înapoi în abis. Dacă relatarea fidelă a celor ce mi s-au întâmplat mie și altora din cercul viziunii mele va contribui la o înțelegere mai profundă a epocii respective, cartea își va fi atins scopul.

În ultimii ani mi-au parvenit știri cum că în conștiința publică română calamitățile comunismului ar fi șters amintirea grozăviilor fascismului în așa măsură încât mulți sunt înclinați să-i reabiliteze pe exponenții acestui din urmă curent. Aș vrea să profit de această ocazie să-mi ridic vocea împotriva unei asemenea tendințe. Cele două sisteme totalitare ale secolului XX, cel fascist și cel comunist, sunt deopotrivă de odioase. Dintre cele trei deziderate fundamentale ale vieții sociale satisfăcătoare – libertate, dreptate, egalitate – atât fascismul, cât și comunismul sacrifică prima pe altarul propriei sale interpretări a celorlalte două. Rezultatele s-au dovedit catastrofale. Pentru autorul acestor rânduri, libertatea a devenit demult dezideratul cel mai important al

organizării sociale și politice. „Dreptatea“ sau „egalitatea“, realizate pe seama libertății, se transformă în tiranie insuportabilă.

Septembrie 2001 Pittsburgh

INTRODUCERE

Aceasta este povestea primilor patruzeci și patru de ani din viața mea. Pe măsură ce se deapănă, cititorul s-ar putea opri uneori să se întrebe: Cum de i s-au putut întâmpla atâtea lucruri extraordinare unui singur individ? La această întrebare, voi oferi trei posibile răspunsuri. Mai întâi, toate sau aproape toate lucrurile care mi s-au întâmplat mie li s-au întâmplat și altora care se găseau în același timp și loc; ceea ce pare neobișnuit este combinația de evenimente, faptul că toate aceste lucruri i s-au întâmplat aceluiași om. În al doilea rând, viața oricărui individ este întotdeauna mai mult sau mai puțin imprevizibilă, dar cu atât mai mult în vremuri de război sau de revoluție; iar vremea vieții mele a coincis cu amândouă. În al treilea rând, cu siguranță că unele din experiențele mele și-au avut cauza eficientă în propria mea atitudine față de viață, în faptul că în mai toate împrejurările am preferat rolul de participant activ celui de spectator. Dacă aş crede în astrologie, ar trebui să mă consider născut sub un semn deosebit de norocos, nu din pricina întâmplărilor de care am avut parte — adeseori îngrozitoare — ci pentru că am izbutit cumva să le depășesc.

Deși povestea mea ar putea sta la baza unei întreprinderi literare, nu sunt romancier iar această carte nu este o operă de ficțiune. Scriind-o, m-am străduit pe cât am putut să redau faptele așa cum sunt, să descriu evenimentele așa cum au avut loc, fără podoabe sau abateri de la realitate. Mai toate episoadele relatate de mine au martori care sunt încă în viață și acolo unde mi s-a părut util am luat legătura cu ei pentru a corobora cele amintite. Când nu sunt sigur de unele amănunte, precizez acest lucru.

Dar dacă nu de dragul realizării literare am așternut aceste memorii pe hârtie, atunci de ce am făcut-o? Simplu spus, pentru a depune mărturie. O mărturie a ce a fost și cum a fost, în speranța de a descoperi *de ce* a fost. Deși într-un anumit sens povestea mea e unică, într-un alt sens este o îmbinare de multe povești tipice. Cei treizeci de ani ai vieții mele dintre anii '35 – '65 reprezintă într-un fel un exemplu ilustrativ, o mostră a destinului împărtășit de un anumit grup de oameni. Acest grup a intrat în politică în timpul celui de-al doilea război mondial pentru a rezista nazismului, a continuat să fie politic activ după război sub comuniști în încercarea de a construi o societate mai bună, pentru a descoperi apoi cu oroare că sistemul din care făceau parte devenea un coșmar din ce în ce mai înspăimântător. Intrând în conflict cu sistemul, membrii acestui grup au fost cu puține excepții striviți, marginalizați, distruși ca indivizi. Mă socotesc printre acele norocoase excepții a căror viață a luat o altă întorsătură.

Spre deosebire de povestea captivantă a acelor ani, cu răsturnări de situații rapide și uluitoare, primele pagini ale acestor memorii, în care e vorba despre copilărie și despre cei din care mă trag, sunt lipsite de suspansul capitolelor ulterioare. Unii prieteni mi-au sugerat să încep cartea printr-un episod palpitant care să prefigureze evenimentele fascinante urmând a fi povestite și să las copilăria pentru mai târziu, revenind la ea prin reamintire. Am cântărit cu grijă această sugestie. Într-adevăr, povestea ar putea începe în celula mea de la Malmezoon, infernalul centru de anchetă al Securității din București, unde am petrecut 745 de zile la izolare între 1952 – 1954, și unde am avut destul răgaz să-mi rememorez și să-mi reconsider întreaga viață. Ar putea continua cu descrierea copilăriei, împreună cu evenimentele de mai târziu, ca o urmare a acelor exerciții de rememorare, întrerupte când și când de remarci despre cum făceam față singurătății și cum îmi organizam timpul în celulă. Sau, povestea ar putea începe cu prima mea arestare de către jandarmii unguri în 1944, când vreme de câteva luni de interogatorii sub tortură, urmate de condamnare, detenție și evadare, sabia lui Damocles a atârnat permanent deasupra capului meu, oferindu-mi astfel destule motive să-mi rememorez viața – inclusiv copilăria, pe atunci destul de recentă.

Am văzut câteva filme și am citit cărți excelente – chiar și un roman autobiografic de o incontestabilă calitate – în care povestea era spusă prin asemenea străfulgerări aducând cu ele imagini din trecut, întretăindu-se cu evenimentele din prezent. Trebuie să spun însă că unele din aceste filme și cărți mi-au plăcut foarte mult nu din cauza, ci în ciuda salturilor înainte și înapoi în timp. Cu toate că recunosc pe de-a întregul meritele artistice ale acestor tehnici și sunt conștient de faptul că pentru mulți spectatori sau cititori ele reprezintă o modalitate mai atrăgătoare de asimilare a unei povești, consider că istorisindu-mi viața, trebuie s-o fac după gustul meu și nu al altcuiva; iar în ceea ce mă privește, prefer să spun lucrurile mai mult sau mai puțin în ordinea în care au avut loc.

Iar acum să depănăm povestea.

Partea întâi

Iunie 1922 – Aprilie 1945

Capitolul 1

COPILĂRIA ȘI ADOLESCENȚA

Am venit pe lume în ziua de 7 iunie 1922, fiind primul copil al lui Ignác (Ignatius) Blatt și al Barbarei (Boriska) Blatt, născută Hirsch. Familia Blatt era o familie destul de înstărită de evrei unguri din Transilvania, provincie unită cu România în 1918. Primii douăzeci de ani i-am petrecut în capitala provinciei, adică la Cluj.

Transilvania e cunoscută în Occident mai ales datorită cărții lui Bram Stoker, *Dracula*. Deși arcul munților Carpați (deseori numiți „Alpii orientali“) oferă într-adevăr un decor formidabil pentru o poveste cu vampiri, romanul lui Stoker nu are nici un temei în folclorul local – vampirii sunt necunoscuți în aceste părți. Numele de Transilvania e de origine latină și înseamnă „regiunea de dincolo de păduri“. La începutul erei creștine făcea parte din Dacia, ținutul situat de ambele părți ale Carpaților, a cărui cucerire de către romani în prima decadă a secolului al doilea e atât de viu înfățișată în basoreliefurile de pe Columna lui Traian de la Roma. În orașul meu natal, al cărui nume latin fusese Napoca, există încă ruinele extinse ale unei fortărețe din acele timpuri. Romanii s-au retras din Dacia după 170 de ani, pentru a nu mai reveni nicicând. Lăsaseră însă în urmă un dar de o imensă importanță pentru populația locală: peste veacuri, triburile de vlahi trăitoare în această regiune aveau să vorbească o limbă de origine indiscutabil latină, numită mai târziu limba română. Prin gramatică și vocabular, aceasta e la fel de apropiată, dacă nu chiar mai apropiată, de latină precum franceza, italiana, spaniola și portugheza.

Se știu puține despre istoria regiunii mele natale între momentul retragerii romane și sfârșitul primului mileniu, când

maghiarii sosiți din Asia Centrală s-au așezat în câmpiile fostei provincii romane a Pannoniei, la vest de Transilvania. Regele lor, Ștefan (sanctificat mai apoi pentru a-și fi creștinat poporul), este întemeietorul statului ce avea să devină cunoscut ca Ungaria, între ale cărui granițe era inclusă și Transilvania. Până în secolul al XV-lea, sub regele Matthias cel Drept (Matei Corvin), Ungaria avea să ajungă o mare putere europeană având la Budapesta o capitală puternică și însemnată pe plan cultural. Concomitent au înflorit și Transilvania cu capitala ei, Cluj. Matthias însuși era transilvănean, născut în orașul meu de baștină, într-o casă pe care mi-o aduc bine aminte, fiindcă fusese preschimbată într-un mic muzeu pe care îl vizitam des. Frații de la Cluj, sculptorii faimoasei statui a Sfântului Gheorghe de la începutul secolului XV aflate la Praga (o copie a acestei statui este expusă într-o piață publică din Cluj), au fost și ei artiști de renume european la vremea lor.

Între domnia regelui Matthias și sfârșitul secolului XIX, Transilvania a avut o istorie tumultuoasă. Timp de aproape 170 de ani a fost independentă, după care a fost din nou reîncorporată în Ungaria ca parte din Imperiul Habsburgic, beneficiind însă de un statut special. În această perioadă, a avut parte de o dezvoltare considerabilă, inclusiv de o oarecare industrializare la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX. De asemenea, a cunoscut o mare înflorire culturală. Orașul meu natal se poate lăuda cu câțiva oameni de știință cunoscuți în întreaga lume, printre care cei doi faimoși matematicieni Bolyai (tatăl și fiul). Fiul, János Bolyai, a creat prima geometrie non-euclidiană în jurul anului 1820. În jur de 1900, matematicianul Gyula (Julius) Farkas din Cluj a descoperit renumita teoremă a alternativei pentru sistemele de ecuații și inegalități liniare, care după al doilea război mondial a ajutat la punerea bazelor programării liniare.

România dobândise după primul război mondial Transilvania, Banatul și Bucovina de la Imperiul Austro-Ungar, Basarabia de la Rusia și Dobrogea sudică de la Bulgaria. Populația ei s-a dublat, ajungând la aproape șaptesprezece milioane de locuitori. Existau minorități însemnate, printre care aproape două milioane de etnici unguri, nouă sute de mii de

evrei, vreo opt sute de mii de germani, plus țigani, greci, turci, bulgari și ucraineni.

Pe vremea copilăriei mele, Clujul era un oraș de circa 110 000 de locuitori, din care cam jumătate unguri și o treime români. Evreii nu reprezentau mai mult de o zecime din populația orașului, și existau, de asemenea, câteva mii de germani și de țigani. Era un oraș central-european destul de pitoresc, situat pe valea râului Someș și ridicat în parte pe dealuri cu priveliști impresionante. În piața principală se ridica o frumoasă catedrală catolică din secolul XIII, Sfântul Mihail, iar în restul orașului existau o catedrală ortodoxă de dată relativ recentă, câteva biserici protestante, și cel puțin trei sinagogi. Orașul avea o operă de bună calitate, un balet, o orchestră simfonică și două teatre, unul românesc și unul unguresc. Universitatea clujeană era bine cunoscută pentru facultățile de matematici și de științe, ca și pentru școala medicală și clinicile ei. Exista un parc orașenesc foarte frumos, cu un lac pe care pluteau lebede albe, unde în timpul verii orașenii puteau merge cu barca, iar iarna, patina. Orașul avea și o splendidă grădină botanică, bogată în specimene. Exista un ștrand în aer liber, cu două piscine și o porțiune de râu amenajată pentru înot. Existau două stadioane de fotbal și trei baze sportive cu terenuri de tenis. Orașul era totodată un centru industrial; aici se găseau cea mai mare fabrică de încălțăminte din sud-estul Europei, câteva fabrici textile de dimensiuni mai mici, o oțelărie de mărime mijlocie, câteva uzine metalurgice, și o fabrică de tutun. Transportul public se făcea cu autobuzul – automobilul fiind un lux pe care puțini și-l puteau permite. Se putea merge de asemenea cu birja.

Părinții, bunicii, unchii și mătușile mele au murit cu toții înainte să mi se trezească interesul pentru istoria familiei din care mă trag; de aceea nu știu despre ei decât ce-mi aduc aminte din perioada copilăriei și din conversațiile care se purtau în jurul mesei familiale – când așa ceva încă mai exista. Bunicii din partea tatălui – Mor Mauriciu Blatt și Fanny, născută Farkas – locuiau în comuna Șintereag, nu departe de Bistrița, unde Bram Stoker a plasat castelul contelui Dracula. Bunicul era cel mai cuprins din cei câțiva moșieri locali, având vreo cincizeci de pogoane de pământ, în cea mai mare parte arabil, incluzând totodată o vie și o livadă de pomi fructiferi. Avea între cinci-

sprezece și optsprezece vite și poate vreo sută de oi. Ținea argați, un păstor la oi și câțiva slujitori în casă. Din martie până la mijlocul lui noiembrie se trezea în fiecare dimineață la trei și jumătate sau patru și supraveghea personal mersul treburilor în gospodărie. Obişnuiam să petrecem fiecare Pessah la țară, iar eu am stat acolo și în vreo două vacanțe de vară. Mi-aduc aminte că bunicul era un om bine legat, grozav la înfățișare când se mânia (ceea ce i se întâmpla adesea), trăsbind și fulgerând. Era mare vânător și-i plăcea să bată pădurile cu pușca în spinare. Bunica era o femeie foarte serioasă, cu o minte iscoditoare, care mă descosea mereu despre ce învățam la școală. Spre deosebire de cei mai mulți evrei din Transilvania (care locuiau mai ales la oraș), bunicii mei nu erau asimilați culturii dominante. Între ei, cu copiii lor și cu ceilalți evrei din localitate, vorbeau numai idiș, deși în contactele cu autoritățile foloscau maghiara (până în 1918) și româna (după 1918), iar cu țăranii localnici amândouă limbile. Erau evrei habotnici, religia ocupând un loc central în viața lor. Pentru bunicul, această datorie față de Dumnezeu consta într-un ansamblu de reguli și ritualuri al căror înțeles mai adânc nu părea să-l preocupe, dar bunica nutrea un real interes și cunoștea întrucâtva Talmudul, fiind foarte exigentă cu sine și cu cei din jurul ei în tot ce privea cutuma religioasă. Avea o voință inflexibilă. În familie se spunea în glumă că, deși bunicul avea pușcă și zbiera îngrozitor când se înfură, de fapt bunica era la cârmă în toate treburile importante.

Tata a avut doi frați mai mici, David și Elek (Alec). Cel mai tânăr, Elek, de care era foarte apropiat, a fost singurul care a urmat universitatea și se spunea că fusese scriitor. A studiat dreptul; dar judecând după biblioteca destul de substanțială pe care a lăsat-o în urmă (a murit de o septicemie la Budapesta când eu aveam șase luni), îl interesau totodată politica și filozofia. În familie se spunea că avocatul transilvănean cel mai renumit în epocă, Joseph Fischer, îl caracterizase pe Elek ca pe un redutabil adversar potențial, cu o minte ascuțită ca briciul.

Tatăl meu nu a mers la universitate. Fiind primul născut, o vreme l-a ajutat pe bunicul să administreze moșia. Curând însă s-a apucat de comerțul cu vite, afacere care a devenit destul de profitabilă în timpul primului război mondial, astfel încât tata a câștigat bine. După război, în noul climat creat prin unirea

Boriska în anul 1919

Transilvaniei cu România, s-a asociat cu fratele său Elek și împreună au deschis o bancă. Câțiva ani lucrurile au mers bine, tata fiind socotit în 1919, când s-a căsătorit, un om bogat. Dar spre sfârșitul lui 1922, an în care m-am născut eu, unchiul Elek muri. Rămas singur, tata n-a mai avut succes, și când aveam șase ani, a dat faliment. Pierdu totul. De atunci încolo, familia noastră a trăit foarte socotit dintr-un venit modest.

Mama provenea dintr-un mediu foarte diferit. Părinții ei – Vilmos (William) Hirsch și Regina născută Grüner – locuiau în Dej, un orașel de vreo patruzeci de mii de locuitori, unde bunicul era directorul unei filiale de bancă. Erau evrei din mediul urban,

asimilați culturii maghiare, astfel încât vorbeau întotdeauna ungurește, niciodată idiș; pentru ei respectarea canoanelor religioase era mai degrabă o obligație formală. Mi-aduc aminte de bunicul meu matern ca de un domn bine îmbrăcat, destoinic și plăcut la vorbă, cunoscut ca fiind „bun“ cu toată lumea. Bunica era o femeie elegantă, încă atrăgătoare la șaiszeci de ani, o fostă frumusețe de păpușă.

Mama mea, Boriska, și sora ei mai tânără, Pirike, au avut o copilărie și adolescență mai degrabă nefericite. Sora lor mai mare, Erzsike, frumoasă și curtată, și fratele lor mai mic, Pali, erau favoriții bunicii, pe când cele două surori mijlocii se simțeau ca două fiice vitrege. După ce Erzsike se măritase, și-a făcut apariția Ignác, tatăl meu, care a început să-i facă curte Boriskăi. Mama avea în jur de douăzeci și doi de ani, iar Ignác se apropia de treizeci și cinci. Curând câștigă respectul tinerei fete, dar nu și inima ei. Ea avea ambiții intelectuale, îndrăgea muzica, cânta la pian, discuta literatură și ar fi dorit să călătorească. Ignác nu avea asemenea aspirații, dar făgădui să-i îndeplinească toate dorințele. Boriska însă iubea pe altul: un tânăr pe care-l cunoștea din adolescență, plecat în armată. Dar, pe lângă faptul că nu-l mai văzuse de mult timp, acest tânăr era sărac și nicidecum pregătit să întemeieze o familie. Dinspre partea lor, părinții mamei făceau mari presiuni asupra ei să se mărite cu tata. La urma urmei, în ciuda faptului că era de la țară și lipsit de rafinament, din punct de vedere financiar Ignác era o partidă frumoasă, în stare să-i ofere viitoarei soții un cămin sigur și prosper. Lucru și mai de seamă, era clar că o iubea sincer pe Boriska: declară că nu dorea nici o zestre, ceea ce fu o imensă ușurare pentru familie. Până la urmă, la fel ca multe alte fete de condiția ei la acea epocă, Boriska acceptă o căsătorie care părea în multe privințe ideală, dar era din partea ei lipsită de iubire înflăcărată.

Tinerii însurăței se mutară la Cluj, unde tata cumpără o casă frumoasă pe o stradă liniștită într-un cartier din apropierea parcului cu lac al orașului. În această casă m-am născut și am crescut eu, Egon Blatt. Am relativ puține amintiri din prima copilărie. Când aveam trei ani și jumătate, se născu fratele meu, Robert. Trebuie că n-am fost tocmai entuziasmat de sosirea lui: una din primele mele amintiri e o spălătorie întunecoasă de la

Ignác cu Egon în 1926

subsol, în care fusesem încuiat ca pedeapsă pentru că n-o lăsam pe mama să-l alăpteze pe Bobi. Mai târziu însă am petrecut de minune împreună, mai ales că Bobi era foarte destoinic la toate jocurile cu mingea.

Când am împlinit șapte ani, părinții m-au dat la Școala Elementară nr. 7, una din cele mai bune școli românești din oraș.

Egon în vara anului 1927

M-ar fi putut trimite la o școală parohială ungurească – în fond, maghiara era limba mea maternă – sau la școala elementară evreiască, unde învățătorii vorbeau o limbă română foarte rudimentară, cu accent unguresc, pe care ei înșiși o deprinseseră ca adulți, și unde necunoașterea limbii române n-ar fi însemnat mare lucru. Însă părinții mei doreau ca eu să învăț limba oficială așa cum trebuie și considerau că voi avea parte de o educație mai bună la o școală publică. Au avut dreptate: școala publică era într-adevăr mult mai bună. Ca să mă pregătesc pentru șocul intrării într-un mediu unde se vorbea românește, în vara dinaintea începerii școlii părinții au angajat o fată care să mă învețe românește. Asta m-a ajutat întrucâtva, dar în primii trei

ani nu am strălucit la învățătură. Învățătoarca, Doamna Wild, era o femeie în vârstă, foarte severă, pentru care cel mai mult conta disciplina. Odată, m-a prins vorbind cu un coleg în timp ce ea ținea lecția: a coborât de la catedră, a venit la banca mea și mi-a tras câteva scatoalce zdravene peste ccafa. Cum era de așteptat, carnetul meu de note conținea mai mult critici decât laude. Lucrul ăsta era de două ori neplăcut, odată în sine și în al doilea rând pentru că stăteam la fel de prost și acasă, cu tutorii angajați de tata ca să mă instruiască la religie.

Despre practica religioasă, părinții mei aveau vederi total opuse. Tata crescuse într-o familie religioasă, chiar habotnică, în vreme ce mama venea dintr-o familie asimilată, iar prin lecturile ei absorbise valorile iluministe ale filozofiei raționaliste a secolului XVIII. Ca o concesie față de tata, respecta regulile rituale impuse de el, dar o făcea fără trageră de inimă, pentru că ea însăși nu credea în valoarea lor. Cât despre mine, tata vroia să-mi petrec mult timp la rugăciune – adică citind texte ebraice al căror înțeles nu-l puteam pătrunde –, să-mi pun în fiecare dimineață filacteriile și de sărbători să mă duc cu el la sinagogă ca să ne rugăm împreună oricând în șir, pe când ceilalți copii se jucau afară în curte. De la bun început toate astea mi-au displicut, ca mai apoi să le resimt ca pe niște lucruri fără noimă. În cele din urmă am ajuns să le detest. Mama încerca să-mi tempereze opoziția spunându-mi că, indiferent ce credeam eu, trebuia să fac toate aceste lucruri de dragul tatei, de vreme ce ele însemnau atât de mult pentru el, iar el ținea atât de mult la mine. Cu chiu cu vai, îmi vedeam de treabă, însă în silă. Ca urmare, instructorii mei de religie – au fost mai mulți, fiindcă nici unul nu rezista mai mult de câteva săptămâni – n-aveau ce-i raporta tatei decât lucruri de groază. Iar acum veneau și carnetele școlare, pârând să coroboreze părerea tuturor despre mine: că eram fie incapabil, fie pur și simplu nu voiam să învăț nimic sau să urmez orice disciplină. Bineînțeles, tata era foarte necăjit, iar mama trebuia să-și folosească toate talentele diplomatice ca să mă scape de o bătaie strașnică. Abia în ultima clasă elementară, a patra, lucrurile s-au schimbat în bine. Ne-a venit o învățătoare nouă, Doamna Zimberiu, soția directorului. Era o femeie inteligentă și cu mult discernământ, pe care o interesau și alte lucruri pe lângă disciplină. Cea mai mare ambiție a ei era să ne învețe lucruri

folositoare. Deodată, fui tratat cu totul altfel. Am început să aduc acasă carnete de note conținând rapoarte excelente, iar părinților mei li se spuse ceva de genul că aveau un copil deosebit de inteligent. În sfârșit, îmi câștigasem puțin respect.

În timpul primilor mei ani de școală, familia noastră trecu printr-o schimbare radicală. Așa cum am spus ceva mai devreme, tata a dat faliment și am pierdut tot în afară de casa în care locuiam. Marea depresiune economică a anilor '30 era abia la început și momentul nu era deloc propice oricărei noi afaceri, cu atât mai puțin uncea fără capital. Tata ar fi putut să-și caute o slujbă, ceea ce poate că a și făcut, dar fapt este că n-a găsit nimic. Prin urmare, părinții mei au trecut la o masivă regrupare. Fratele meu și cu mine aveam o dădacă – fu concediată. Bucătăreasa – la fel. Familia noastră se înghesui în două odăi (dormitorul și camera copiilor) și o baie; restul casei fu închiriat cu luna. Asta însemna parterul cu mai multe încăperi, odăile servitorilor, precum și încăperile utilitare de la subsol. Printre copiii chiriașilor noștri mi-am făcut cei dintâi prieteni. Un tâmplar tânăr care stătea cu chirie într-una din camerele de la subsol m-a învățat să merg pe bicicletă. Un cizmar, jumătate ungur, jumătate neamț, care închiria altă cameră de la subsol, s-a dovedit mai târziu a fi un jucător de șah formidabil, care avea să mă bată ani la rând, chiar și după ce ajunsese unul din cei mai buni jucători din clasă.

Aceste aranjamente trebuiau să fie temporare, dar așa cum spune francezul, *c'est le provisoire qui dure*. Am continuat să trăim astfel timp de unsprezece ani. Singura schimbare a survenit când am terminat gimnaziul, la cincisprezece ani, și mi s-a dat o cameră a mea, care de atunci încolo nu a mai fost închiriată. În toți acei ani, chiriile de pe aceste camere au fost principalul venit al familiei noastre. Dar nu era de ajuns, și la sfârșitul anilor treizeci tata a fost nevoit să vândă casa.

Între timp, tata a făcut diverse încercări să-și găsească o ocupație profitabilă. O vreme, s-a ocupat de administrarea moșiei bunicului, scop în care locuia la Șintereag, venind acasă odată la două săptămâni. Pare-se că făcea treabă bună: a înființat o fermă de produse lactate, a cumpărat echipament modern pentru producerea untului și a brânzei – de o calitate deosebită – pe care le vindea apoi în toată regiunea. Dar nu se înțelegea întot-

deauna cu bunicul, iar bătrânul prefera tovărășia fiului său mai mic, David, care se lăsa condus mult mai ușor. În plus, David avea șase copii și trăia în mare sărăcie, făcând munci umile. După aproximativ un an, bătrânul hotărî ca administrarea fermei să fie preluată de către David, nevoia lui fiind mai mare. Tata se îndreptă spre alte afaceri. O vreme, se asocie cu un chimist și împreună înjghebară o manufactură de margarină cu sediul la noi acasă, ei doi fiind singurii lucrători; dar după vreun an, un an și ceva, afacerea se stinse pur și simplu. Pe urmă tata se întovărăși cu doi frați care, ca și el, se pricepeau la produse alimentare și deschiseră tustrei o întreprindere de comerț cu ouă, pe care le cumpărau de la țărani cu ridicata pentru a le furniza apoi negustorilor cu amănuntul. Nici treaba asta nu cred că a rezistat mai mult de un an.

Când aveam opt sau nouă ani, mama a reușit să se angajeze casierică la oțelăria din localitate. Era o slujbă neplăcută și istovitoare, și mama lucra foarte multe ore. Când ajungea acasă era întotdeauna epuizată, dar familia avea mare nevoie de câștigul ei. Slujba asta a durat doi sau trei ani, iar pierderea ei a fost o lovitură atât de grea pentru ea încât a încercat să se sinucidă. Bineînțeles că nu puteam înțelege așa ceva pe atunci, dar mai târziu mi-am dat seama că pierderea slujbei fusese doar ultima picătură, declanșând un act disperat ce-și avea sursa într-o nefericire de ansamblu. Totul s-a întâmplat într-o după-amiază, când Bobi și cu mine fusesem invitați la o zi de naștere. Mama ne-a examinat înainte să plecăm, după care m-a luat deoparte și m-a rugat să-i promit că o să am grijă de Bobi și o să-l ocrotesc. N-am înțeles ce vroia să spună. I-am răspuns că mergem în vizită la niște prieteni; nu vor fi încăierări, deci Bobi n-avea nevoie să fie ocrotit. Mi-a spus că nu vroia să spună doar în după-amiaza aceea; că eu eram fratele mai mare și mai puternic și că Bobi avea nevoie de protecția mea. Tot nu eram lămurit, însă bineînțeles i-am promis că voi face întocmai. Seara când ne-am întors, în casă domnea o agitație neobișnuită. Mama era bolnavă și nu putea fi deranjată. După chipurile celor prezenți, mi-am dat seama imediat că se întâmplase ceva grav. Am tras cu urechea la șușotelile din jur și în cele din urmă am priceput ce se întâmplase. Mama luase o doză letală de droguri și cu siguranță s-ar fi prăpădit, dacă mama ei, care pe atunci locuia la

Cluj, n-ar fi venit pe neașteptate în vizită. A chemat ambulanța și mama fu salvată.

*
* *
*

La vârsta de unsprezece ani, după terminarea celor patru ani de școală elementară, am intrat la Liceul „Gheorghe Barițiu“, unul din cele două mari licee de băieți din oraș. Cuvântul românesc *liceu* este echivalentul celui franțuzesc *lycée*; sistemul de educație românesc era modelat întocmai după cel franțuzesc. Liceul dura opt ani, cu un „bacalaureat mic“ după primii patru. Cei care îl treceau puteau alege între două cursuri de studii pentru următorii patru ani: studiul științelor exacte (realul) sau al disciplinelor umane (umanul). După cei opt ani de liceu, urma un examen general dificil, asemănător cu bacalaureatul francez și purtând același nume. Dintre cele două licee de băieți din Cluj, „Gheorghe Barițiu“ era de departe cel mai exigent în ce privește standardele de admitere, criteriile de absolvire și regulile de disciplină. Disciplina nu mă atrăgea, dar standardele ridicate de învățătură pentru care liceul era renumit (chiar dacă erau inevitabil mulți care nu promovau) păreau să compenseze dezavantajele spiritului de disciplină. Există și o a treia variantă, Seminarul Pedagogic Universitar, un liceu afiliat universității, la care mergeau toți copiii de oameni bogați. Părinții mei s-au oferit să-mi plătească taxele dacă doream să merg acolo, dar știam că ar fi fost o greutate pentru ei și nici școala nu era mai bună, ci doar mai puțin severă. La liceul la care am mers eu, trebuia să purtăm uniforme tot timpul (nu numai la școală) și fiecare din noi avea numărul matricol cusut pe mâneca uniformei. Cum acel număr a rămas neschimbat în toți cei șapte ani cât am mers la „Gheorghe Barițiu“, mi-l amintesc și acum: eram elevul cu numărul 173, din cei aproximativ nouă sute de elevi ai liceului. Existau trei clase paralele de nivel inegal. Se dădea un examen greu de admitere în liceu, iar eu reușisem să intru într-una din clasele superioare. Intrarea la liceu a însemnat o schimbare majoră în viața mea. Pe lângă multe perspective deschise de materiile noi la care eram expus și pe care trebuia să le absorb, mai era și simțul de răspundere.

Pentru prima oară, trebuia să arăt ce pot în împrejurări solicitante, adeseori dificile.

Deși aveam numai unsprezece ani, părinții mei mă considerau matur pentru vârsta mea. Îmi demonstrasem maturitatea cu un an înainte, când m-am îmbolnăvit de scarlatină – o boală contagioasă care pe atunci necesita șase săptămâni de izolare – și am avut de ales între a fi tratat acasă sau la spital. Părinții mei erau gata să facă tot ce trebuia pentru a mă trata acasă. Doctorul nostru de familie i-a scos afară din cameră și mi-a spus că, deși era gata să mă trateze acasă, ar fi fost o greutate pentru părinți, întrucât chiriașii cu copii mai mult ca sigur că, de frica contagiunii, vor pleca, iar chiria lor va fi pierdută. În plus, spitalul era foarte bun, fiind o secție a clinicii universitare, care era specializată în acest fel de boală. Mai spuse că după părerea lui, ar fi mai bine și pentru mine și pentru ai mei să merg la spital, și-mi sugeră să le spun părinților că vreau să merg la spital. I-am urmat sfatul, spre marea ușurare a tatei, și a doua zi, cu toată împotrivirea mamei, am fost trimis la spital pentru șase săptămâni. Nu mi-a plăcut, dar eram mândru de hotărârea de om mare pe care o luasem.

Mulțumită acestui precedent, la începutul anului școlar mă bucuram de încrederea deplină a părinților, care îmi dădură bani ca să-mi cumpăr cărțile și rechizitele trebuincioase. Pentru asta, trebuia să fac câteva drumuri pe la librării și papetării, și eram mândru că eu aveam voie să merg singur pe când majoritatea colegilor mei erau însoțiți de părinți. Într-una din aceste ieșiri, iată-mă mergând pe o stradă dosnică, liniștită, când deodată dădui peste un mic grup de oameni adunați în jurul a ceva. Ce să fie? Vreo zece gură-cască se îngărmădeau în jurul unui tânăr de vreo douăzeci de ani. În mână stângă ținea o scândurică (semăna cu capacul de la o cutie de trabucuri) pe care se aflau două degetare identice și o biluță cenușie, cu diametrul de doi sau trei milimetri. Cu mâna dreaptă, tânărul mișca degetarele pe scândurică fără să le ridice, dar în așa fel încât când acoperea, când descoperea biluța cu câte unul din degetare. Cei adunați în jurul lui îi urmăreau fiecare mișcare și încercau să ghicească unde e biluța în orice moment. După câteva minute, am priceput că era vorba de un joc de noroc. Cineva din asistență anunța un pariu (tânărul fixase suma minimă la 20 de lei, prețul unui ma-

nual) și jucătorii puneau banii jos, în fața întregii asistențe. Pe urmă tânărul începea să miște degetarele, acoperind biluța când cu unul, când cu celălalt; după un timp se oprea, iar cel care pusese banii trebuia să ghicească sub care degetar se află bila. Dacă ghicea corect, lua toți banii; dacă nu, îi lua tânărul.

Urmărind mișcărilor degetarelor, mi se părea că e foarte clar unde se află bila în orice moment. Mă miram cum de nu se înfige nimeni să câștige atât de lesne niște bani și lucrul mi-a dat de bănuiră. După ce mușteriu pune banii jos, pesemne tânărul face el ceva ca să fie sigur de câștig, m-am gândit. Dar pe de altă parte, chibzuiau eu, trebuie să lase pe cineva să câștige *prima dată*, ca să-i momească și pe ceilalți. Raționamentul părea convingător, așa că mi-am zis că nu mi-ar strica să profit de situație. Aveam în buzunar șaiszeci sau șaptezeci de lei pentru cărți și rechizite. Am scos douăzeci de lei și i-am depus cu îndrăzneală pe scândurică, iar tânărul a pus și el douăzeci. După care a început să miște degetarele de aici, colo, la fel de lin și de transparent ca mai înainte, așa că puteam urmări cu ușurință poziția bilei. Faptul îmi confirma bănuiala că parte din jocul omului era să-l lase pe întâiul mușteriu să câștige. În cele din urmă, se opri și mă întrebă unde era bila. Fără nici o ezitare, am arătat degetarul sub care știam sigur că se află. Încetișor, tânărul ridică degetarul – dedesubt nu era nimic. „Ba nu“, zise el, „aici e“, și arată bila sub celălalt degetar! M-am simțit ca mușcat de un șarpe.

Luat prin surprindere, mi-am pierdut capul. „Încă o dată!“ am strigat, și-am scos alți douăzeci de lei, fără să iau în seamă că cineva mă trăgea de mânecă vrând parcă să mă rețină. Omul cu scândurica puse și el douăzeci de lei, apoi începu să miște ca mai înainte degetarele, se opri și mă întrebă ce ghiceam. Iarăși arătai către unul din degetare; el îl ridică – și iarăși nu era nimic sub el. Din clipa aceasta, lucrurile se precipitară. Dintr-o dată ridicai și celălalt degetar, dar bila nu era nici acolo. Indignat de înșelăciune, începui să strig cât mă ținea gura: „Șnapan ce ești! Hoțul! Dă-mi banii înapoi!“ Câțiva din asistență îmi luară partea cerându-i să-mi înapoieze banii. Cât ai clipi din ochi, tânărul își strânse lucrurile și banii și o luă la sănătoasa spre celălalt capăt al străzii. Eu, după el, urmat de alți câțiva cetățeni, strigând cât puteam, „Hoțul! Ajutor, hoțul! Puneți mâna pe el!“

Strada dădea într-o arteră aglomerată, și mai mult ca sigur că mi-aș fi pierdut omul dacă țipetele mele n-ar fi scos în stradă pe proprietarii papetărici de la colț, trei vlăjgani, frați, cu care făcusem cunoștință deunăzi cumpărând rechizite de la ei. Cei trei înșfăcăară omul, îl cotonogiră, scoaseră banii de la el și-l izgoniră, sub cuvânt să nu-l mai prindă pe-acolo. Cât despre mine, mi-am căpătat banii înapoi, dar n-am uitat niciodată această întâmplare.

Materiile care-mi plăceau cel mai mult la școală erau matematica, franceza, latina, istoria antică și geografia. Nu-mi plăcea botanica și nici zoologia, dar în anul trei de liceu am început să învățăm fizică, care de atunci și până la sfârșitul liceului a rămas materia mea favorită, alături de matematică. Materia care lua cel mai mult timp era româna, iar predată cum era pe atunci într-un spirit naționalist mărginit și ofensator, nu-i de mirare că o detestam. Rețineți, erau anii 1933-1935, perioada în care Hitler a venit la putere în Germania, iar fascismul lua avânt în toată Europa Centrală și de Est. Un episod care a avut loc în '33 sau '34 la Cluj ilustrează atmosfera ce domnea în oraș (și nu numai). Un evreu pe nume Mór (Mauriciu) Tischler, proprietarul unor păduri, dăduse în judecată un grup de săteni dintr-o comună învecinată, care-i prădaseră pădurile tăind copaci fără jenă și încărcând buștenii în căruțe. Se făcuse mare vâlvă în jurul acestui proces, întrucât Garda de Fier, partidul nazist din România, avea mulți aderenți printre țăranii care jefuiseră pădurea, iar presa de extremă dreapta descria evenimentul ca pe o confruntare între un evreu bogat și hrăpăreț și niște țărani români săraci și exploatați. În ziua când Tischler fu chemat la tribunal să depună mărturie, un căpitan de armată legionar îl împușcă și-l omorî chiar în sala de judecată. Parte din presă se arătă șocată de omor, dar o altă parte îl ridica în slăvi pe căpitan ca pe un erou al poporului. Asasinul nu a fost niciodată chemat să răspundă pentru fapta sa. Procuratura l-a dat în judecată, dar undeva pe drum lucrurile s-au împotmolit și nu s-a ajuns niciodată la proces.

Liceul și profesorii săi oglindeau și ei atmosfera politică din țară, care era net împărțită în tabere opuse. Din păcate, profesorii de limba și literatura română se găseau întotdeauna la extrema dreaptă a spectrului politic, animată de un naționalism

îngust și agresiv și de prejudecata șovină împotriva „străinilor” – adică a evreilor și a ungurilor.

Îmi amintesc de toți profesorii din liceu pe nume. Cel mai mult îl respectam pe Voiculescu, profesorul de franceză. Era un partizan înflăcărat al iluminismului. Cu sprijinul lui, am început să citesc fragmente din operele lui Rousseau și Voltaire. Învățasem harta Parisului efectiv pe dinafară; știam unde se găsesc și cum arată toate marile-i monumente. În toiul unei atmosfere politice din ce în ce mai încărcate de naționalism și antisemitism, idealurile de „*égalité, liberté, fraternité*” mă umpleau de entuziasm. Nu știam mai nimic despre politica externă, și subiectul nici nu mă interesa la vârsta respectivă, însă când am aflat nu mai știu cum în 1935 că un evreu (socialistul Léon Blum) ajunsese prim-ministrul Franței, am fost cuprins de o mare bucurie că așa ceva era cu putință. Ideile iluminismului francez m-au ajutat și ele să-mi cristalizez opoziția timpurie față de religie. Spusa lui Voltaire, „*Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer*”, m-a înrăurit imens. Deși îmi plăcea matematica și mai târziu fizica, cele mai însemnate influențe care mi-au modelat caracterul în acei ani au fost franceza, latina și istoria antică, obiecte în cadrul cărora luam contact cu literatura și filozofia clasică. În liceu am fost un elev bun de la început, terminând primul an (clasa a cincea) cu premiul întâi. În anul doi, am fost al doilea în clasă, iar în al treilea an din nou primul, cu cea mai bună medie pe liceu. Asta se întâmpla în 1935 și era cu totul neobișnuit să i se permită cuiva cu numele de Egon Blatt să realizeze așa ceva. Colegii mă stimau, chiar și cei cărora nu le plăceau evreii, pentru că reușisem să fiu primul în clasă fără să mă gudur vreodată pe lângă profesori și fără să trădez solidaritatea clasei în multele înfruntări „disciplinare” dintre elevi și câțiva profesori mai rigizi.

În vara lui 1935, am început să câștig bani dând lecții particulare colegilor de clasă și altor elevi mai slabi, activitate pe care am continuat-o până la terminarea liceului. Primul meu învățăcel a fost un coleg care rămăsese corigent la franceză. Dacă nu lua corigența în toamnă, rămânea repetent. L-am meditat toată vara și în toamnă băiatul trecu examenul fără probleme. N-am mai avut însă același succes cu următorul discipol, un alt coleg, Otto, pe care timp de trei ani l-am meditat la toate

obiectele. Cu toate că Otto nu era nici inteligent, nici silitor, și pe deasupra mai era și evreu, reușeam cum-necum să-i asigurăm nota de trecere la toate materiile. Mi-aduc aminte o întâmplare cu el când m-am simțit foarte prost. Otto era slab la toate materiile, dar la matematică era de-a dreptul catastrofal. Sverca, profesorul nostru de matematică în clasa a patra de liceu, era un pedagog talentat și neobișnuit de entuziast, care se dădea peste cap să-i facă pe toți din clasă să priceapă ce predă. Odată, după încercări repetate dar zadarnice să-l ajute pe Otto să rezolve o problemă la tablă, Sverca izbucni zicând: „Isuse, așa ceva n-am văzut în viața mea – un evreu tâmpit!“ Se înțelege că Otto fu demoralizat. A trebuit să mă strădui din greu să-l conving că puteai să fii slab la matematică fără să fii neapărat tâmpit.

O înrăurire însemnată asupra mea au avut-o lecturile particulare. Gustul lor i-l datorez în întregime mamei. Pe la zece ani, eram împătimit de un foileton de aventuri care apărea săptămânal într-o cărticică de cincisprezece-douăzeci de pagini. Nu vroiam să citesc nimic altceva mai lung sau mai puțin senzational. După ce încercă de mai multe ori fără succes să mă convingă să citesc și altceva, mama adoptă altă strategie. Aducea acasă multe cărți de la bibliotecă pe care le lăsa prin camerele noastre. Treptat, am început să-l citesc pe Karl May și o vreme am fost îndrăgostit de romanele lui. May a fost un fel de James Fenimore Cooper german (după mine, mult mai bun), ale cărui cărți sunt plasate în Vestul sălbatic. Mă identificam cu protagonistul lui May, Old Shatterhand, luptătorul nobil și neînfricat care nu intra în panică nici în cele mai crâncene situații, omul pe care prietenii puteau întotdeauna să se bizuie, gata în orice clipă să-și riște viața pentru dreptate și echitate. Privind în urmă la acea perioadă a vieții mele, cred că romanele lui Karl May m-au ajutat să-mi formeze un cod de valori – nu cel îndeobște împărtășit de băieții din cercul meu – în care tăria de caracter, dreptatea, curajul și dârzenia erau la fel de sus sau chiar mai sus ca abilitatea intelectuală. Aveam treisprezece ani când am citit povestea lui *Winnetou*, nobilul apaș: mi-aduc aminte că am isprăvit de citit cartea la două dimineața, în cada de baie, plângând când *Winnetou* moare la sfârșit.

Dar mama avea gânduri mai mari cu mine: încetul cu încetul, vroia să mă aducă de la poveștile de aventuri la literatu-

ra cu L mare. Mi-aduc bine aminte cum a avut loc prima incursiune. Aveam cred doisprezece sau treisprezece ani, când m-am îmbolnăvit de gripă și mama s-a hotărât că era momentul să acționeze. A ieșit în oraș și mi-a adus o ediție pentru tineret a *Contelui de Monte Cristo* a lui Alexandre Dumas. Nici n-am vrut s-o deschid. Titlul era respingător, cartea, groasă, și cine știe cât era de citit până la o întâmplare palpitantă. „Nu, mulțumesc“, am zis eu. „Poate o s-o citesc altă dată, deocamdată aș vrea să continuu cu poveștile mele de aventuri.“ Ne-am târguit o vreme, și până la urmă mama îmi propuse următoarele: cum tot aveam temperatură și n-aveam voie să citesc prea mult, o să-mi citească ea cu glas tare din cartea nouă o jumătate de oră. Numai atât, iar eu nu voi fi obligat să citesc restul. Mulțumit să scap doar cu o perioadă scurtă de ascultat, am primit. Mama mi-a citit primul capitol, oprindu-se la punctul unde Dantes e arestat chiar la nunta lui și târât în lanțuri de lângă fermecătoarea-i logodnică, Mercedes. Ajunsă aici, mama închise cartea și zise: „Noapte bună, dragă. Nu trebuie să citești mai departe“. Însă firește că mușcasem nada. În treacăt fie spus, povestea contelui de Monte Cristo – ediția prescurtată pentru tineret și mai târziu versiunea integrală – mi-a făcut o impresie neobișnuit de puternică, de parcă presimțeam că prefigura episoade cruciale din viitorul meu.

Odată pornit să citesc adevărata literatură, aveam la dispoziție o selecție vastă. Scriitorii și poeții au jucat de-a lungul istoriei un rol însemnat în societatea maghiară, iar printre oamenii de literatură exprimarea în scris era de o calitate deosebită (mă refer la stil, varietate și complexitatea limbajului figurat, indiferent de conținut). Prin urmare, traducerile ungurești din literatura clasică și universală erau îndeobște excelente. Din păcate, n-aș putea spune același lucru despre traducerile românești la care am avut acces în timpul anilor de școală. Începusem odată să citesc *Cinci săptămâni în balon* de Jules Verne în traducere românească, dar mi-aduc aminte că am lăsat-o deoparte și am terminat de citit cartea în versiunea ungurească. Biblioteca cu împrumut la care era abonată mama se numea Libro și avea un catalog de aproximativ douăzeci de mii de titluri alese cu grijă pentru a le oferi abonaților o selecție reprezentativă din literatura universală clasică și contemporană.

Europa continentală era bogat reprezentată prin mai toți scriitorii importanți din secolele XIX-XX, de la Balzac, Victor Hugo și Zola la Romain Rolland; de la Goethe la Thomas Mann, Franz Werfel, Stefan Zweig și Jakob Wasserman; de la Tolstoi, Turgheniev și Dostoievski la Șalom Alehem și Isaac Babel; de la Pirandello la Ignazio Silone, în traduceri ungurești de foarte bună calitate. Literatura engleză și cea americană erau prezente prin Charles Dickens, Bernard Shaw, H. G. Wells, Rudyard Kipling, Mark Twain și Jack London, ca și prin Hemingway, Faulkner, Dreiser, Steinbeck, Maugham și alții. Majoritatea acestor cărți și-au făcut apariția la noi în casă – mama aducea una sau două odată și le ținea de la câteva zile la câteva săptămâni. Am început să le citesc pe la doisprezece ani și mai mult ca sigur că mi-au influențat atitudinea față de viață tot atât, dacă nu mai mult decât lecturile filozofice de mai târziu.

Când aveam doisprezece sau treisprezece ani, mama îmi dezvăluia un secret al vieții ei. Îmi explicase deja sentimentele ei față de tata, pentru care avea un mare respect dar de care nu fusese niciodată îndrăgostită. Acum îmi spuse că la scurtă vreme după mariajul cu Ignác, se îndrăgostise lulea de fratele mai mic, Elek. A fost se pare una din acele irezistibile atracții reciproce despre care scriu marile romane de dragoste. Cei doi avuseseră o pasionată aventură extra-conjugală care s-a încheiat când Elek a murit la treizeci și doi de ani, eu având pe atunci șase luni. La întrebarea mea șovăitoare ce implicații avea această poveste de amor pentru mine, mama rămase un timp tăcută, apoi zise: „Nu mă supăr dacă te consideri fiul lui Elek“. Cum întrebarea părea s-o stânjenească, nu i-am cerut niciodată un răspuns limpede, dar în curând m-am convins singur că nici nu mai era nevoie de vreunul: uitându-mă la fotografia mărită a unchiului Elek care atârna la noi pe perete, treptat am descoperit pe propriul meu chip multe din trăsăturile lui. Cu o altă ocazie, când mă plângeam mamei de habotnicia tatei, ea îmi spuse că deși era rigid și de multe ori putea fi despot, Ignác avea și mari calități sufletești. De pildă, mama îmi povesti cum la mai puțin de un an de la moartea lui Elek, la o petrecere la care erau de față și câteva din rudele mamei, sora ei Erzsike, răutăcioasă ca întotdeauna, remarcase: „Știi, Ignác, te vorbește lumea pe la spate, cică Egon ar fi de fapt odrasla lui Elek“. La care tata a dat următoarea

replică: „Nu-mi pasă mic ce vorbește lumea, Erzsike. Și în afară de asta, la noi la țară e o zicătoare: Nu contează al cui cucoș l-a făcut, dacă l-a ouat găina mea, e oul meu“. Mama adăugă că i-a fost pururi recunoscătoare tatei pentru atitudinea lui generoasă, și uneori îmi aducea aminte de asta când mă plângeam de el.

Mama era un om sincer care nu putea să sufere ifosele. Disprețuia la fel de mult disimularea și josnicia. Când și când, jucam șah împreună și îmi aduc aminte o întâmplare care mi s-a întipărit adânc. Mama pusese mâna pe unul din nebunii ei cu intenția de a-mi lua un cal, dar șovăia cu mâna pe nebun. Era o mutare proastă și ca s-o fac să nu-și retragă mâna, am simulat o expresie de deznădejde. Mama făcu mutarea, cu îmi luai nebunul, și atunci ea izbucni: „A fost un gest urât, josnic și mârșav din partea ta. Să nu mai faci nimănui așa ceva vreodată!“ Cred că aveam vreo doisprezece ani când a avut loc acest incident aparent neînsemnat, dar impresia pe care mi-a lăsat-o nu s-a șters niciodată. Până azi îmi aduc aminte rușinea pe care am simțit-o atunci.

În vara anului 1935 a avut loc ceremonia de bar mitzvah, de care mi-aduc aminte ca de o corvoadă mai degrabă decât de un prilej de bucurie. Ca să-i fac tatei pe plac, învățasem o sumedenie de lucruri legate de ritualul pe care trebuia să-l săvârșesc în ziua aceea, printre care și cântatul în sinagogă de care bucuroș m-aș fi lipsit (aveam o voce groaznică). Totuși în ziua aceea s-a întâmplat ceva care a avut o înrăurire însemnată asupra vieții mele din următorii patru ani. Bunica, mama mamei, care după moartea bunicului venise să locuiască la Cluj, mi-a dăruit de ziua mea o masă de ping-pong. De câteva luni începusem să joc ping-pong cu niște prieteni și bunica știa de noua mea pasiune. Cu o masă de ping-pong chiar în curtea noastră, puteam să mă antrenez serios și în curând am ajuns un jucător bunicel.

Ping-pong-ul sau tenisul de masă era la vremea aceea un sport foarte popular în întreaga Europă. Ca în tenis, și în ping-pong există o tactică ofensivă și una defensivă, iar până atunci toți marii campioni fuseseră jucători de ofensivă: va să zică cei ale căror lovituri puternice și măiestrit răsucite erau cel mai greu de returnat. Dar în 1936 a avut loc o revoluție în jocul de ping-pong. La campionatul mondial, echipa română, compusă din trei jucători clujeni – Goldberger, Paneth și Vladone – a câștigat

locul doi cu un joc complet nou, exclusiv defensiv: ei înapoiau fiecare minge și câștigau prin epuizarea oponentului. Această strategie neașteptată a supărat atât de tare întreaga comunitate a tenisului de masă încât în anul următor Federația Internațională de Ping-Pong a hotărât să modifice regulile jocului, coborând fileul cu aproximativ doi centimetri, ceea ce favoriza ofensiva. Motivul invocat pentru această decizie a fost că jocul nu trebuie să devină plictisitor. E clar că locul doi la campionatele mondiale însemna ceva și mulți tineri din Cluj s-au apucat serios de joc.

Masa de ping-pong am căpătat-o în iunie și până la sfârșitul lui septembrie i-am bătut pe toți băieții din vecini care mai înainte mă băteau frecvent. Cu venirea toamnei, în mod normal ar fi trebuit să las jocul, dar unul din băieții mai mari (adică de vreo cincisprezece ani), care era și cel mai bun jucător din cartier, era înscris într-un club unde se oferi să mă ducă și pe mine. Așa, aveam să pot juca în sală toată iarna. La început părinții mei s-au împotrivit, fiindcă antrenamentele țineau de la opt la zece seara și ajungeam acasă pe la zece jumătate-unsprezece, dar până la urmă au acceptat. Mama îl convinge pe tata că, atâta timp cât continuam să fiu printre primii în clasă și-mi câștigam banii de buzunar cu meditațiile, n-aveau de ce să nu mă lase să fac ce doresc.

Am învățat să joc ping-pong la nivel competițional și din 1936 până în '38 am participat la multe întreceri orășenești, regionale și naționale. Liceul meu interzicea participarea elevilor săi la orice fel de competiții, dar interdicția nu era luată prea în serios câtă vreme numele nu-ți apărea în ziare. Prin urmare, a trebuit să concurez sub un alias. Am ales numele de Balázs, un patronimic unguresc obișnuit care începea cu aceeași literă ca al meu. Sub acest nume am câștigat câteva premii doi și trei pentru care am fost trecut în ziare ca E. Balázs. În afară de ping-pong, mai practicam ocazional patinajul, înotul și tenisul. Am început să joc tenis la doisprezece ani și am continuat să joc în fiecare primăvară și vară, dar nu exista sală de tenis în orașul meu, așa că tenisul de masă a rămas principala mea pasiune sportivă până la vârsta de șaptesprezece ani. Eram un jucător de ping-pong talentat? Aș zice că nu cine știe ce, dar eram cu siguranță ambițios. Iar hotărârea și sânguința te pot duce

departe. Fratele meu Robert, mai mic ca mine cu trei ani și jumătate, pe care eu l-am învățat să joace ping-pong, era mai talentat decât mine. Nu m-a ajuns din urmă, dar nici mult nu i-a lipsit.

Odată, în '37 sau '38, am avut prilejul să joc un meci cu cel mai talentat jucător de ping-pong pe care l-am cunoscut vreodată, Ernest Diamantstein. Era un bărbat în jur de treizeci de ani care juca ping-pong pentru plăcerea lui și nu se antrena pentru concursuri cum făceau ceilalți jucători din club. Când s-a antrenat însă trei sau patru luni, a devenit campion național. Pe urmă nu a mai jucat regulat, dar tot mai vizita clubul când și când și juca cu cine era la îndemână. Avea un joc unilateral: era mereu în atac, indiferent de adversar. Singurele puncte pe care le pierdea erau pe propriile lui greșeli neforțate. Era un joc complet diferit de cel defensiv care prevala la Cluj și care le adusese românilor gloria la campionatele mondiale. Pe lângă faptul că era un sportiv foarte talentat, Diamantstein avea o înțelepciune a lui despre viață. La acea epocă, punctul meu forte era apărarea (la urma urmei, asta era specialitatea Clujului), dar făceam mari eforturi să-mi dezvolt o ofensivă puternică. Lovitura mea cea mai bună era un forehand și încercam să mi-o îmbunătățesc și pe cea de backhand. Am jucat un meci, pe care bineînțeles că Diamantstein l-a câștigat fără dificultate, și pe urmă ne-am așezat să stăm de vorbă. Mi-a spus așa: „Egon, ai un joc bine echilibrat și nu am de criticat nici o lovitură de-a ta. Dar vreau să-ți spun un lucru: una e să fii un bun jucător de ping-pong și alta să fii un jucător mare, un campion. Ca să fii campion, îți trebuie ceva – forehand, backhand, ofensivă sau defensivă, orice – dar ceva la care să fii mai bun decât oricare altul; ceva la care să fii pur și simplu cel mai bun“. Mi-am amintit de această pastilă de înțelepciune tot restul vieții, dincolo de sensul ei imediat în contextul conversației noastre de atunci.

Pasiunea pentru ping-pong nu mi-a afectat rezultatele școlare. Am continuat să alternez între locul întâi și al doilea în clasă, mi-am extins activitatea de meditator de la franceză la matematică și latină și am ajuns, după un timp, să apreciez poezia românească, în special operele lui Mihai Eminescu. Ca membru al cercului literar al școlii, m-am aventurat până și să recit *El Zorab* de Coșbuc. (N-a fost un succes: pe la jumătatea

poeziei m-am încurcat și am răsuflat ușurat când am ajuns la capăt.) În anul cinci de liceu (clasa a noua) am început să învățăm engleza. M-am hotărât să învăț această limbă peste nivelul oferit la școală, așa încât cu banii câștigați din meditații am luat lecții particulare de engleză tot restul liceului. Tot pe atunci, la cincisprezece ani, am luat contactul cu muzica clasică și am ajuns să îndrăgesc simfoniile a cincea și a noua de Beethoven. Cu câțiva ani mai înainte studiasem pianul. Mă descurcam destul de bine și îmi plăcuse întrucâtva, dar ca să merite efortul de a exersa zilnic cel puțin o oră trebuia să-ți placă și să ai mai mult talent decât aveam eu, mi-am zis, așa că după vreo doi ani am întrerupt studiile de pian. În timpul acelor ani și mai târziu, ascultam muzica pentru pian cântată ocazional de mama, dar mai ales de mătușa mea Pirike din Dej, unde am petrecut multe vacanțe de vară. Cel mai mult cânta Chopin – concerte, valsuri, mazurci – dar și Grieg, Liszt și alții. Îmi plăceau multe din piesele lor, dar favoritul meu era Chopin. De asemenea, de la vârsta de doisprezece ani m-am dus regulat la opera din Cluj. Împreună cu un prieten sau doi, în loc să cumpărăm bilete – care erau mult prea scumpe pentru noi – îi dădeam câțiva lei portarului care, la ridicarea cortinei, ne dădea drumul în sală și ne lăsa să stăm în picioare sau pe scaunele libere, dacă erau. Îmi plăceau multe opere clasice, dar cel mai tare m-a impresionat *Faust*-ul lui Gounod, probabil că în parte din pricina conținutului său filozofic. Mesajul lui Mefistofel, eternul rebel și critic care spune pe nume realităților urâte, m-a făcut să vibrez profund. Eram receptiv la montările romantice și mă fascinau poveștile în care era vorba de fatalitate, destin, o chemare mai înaltă și așa mai departe.

Deși în prima tinerețe n-aveam habar de politică și nici nu mă interesa, sigur că despre conflictul social știam câte ceva, iar mama cultiva deliberat în mine simțul dreptății sociale. În 1939, tata a fost nevoit să vândă casa în care locuiam. Noii proprietari ne-au dat dreptul să continuăm să locuim în ea un timp (poate un an) în calitate de chiriași principali și să subînchiriem mare parte din casă aceluiași chiriași pe care-i avusesem înainte. Într-o zi, a plouat torențial. Rigolele s-au înfundat și pe strada noastră apa se ridicase la o înălțime de jumătate de metru. Familia noastră locuia la catul de sus așa încât nu avu de suferit, dar camerele de

la subsol fuseseră inundate, iar mobila și avutul chiriașilor distruse. Nu exista asigurare împotriva inundației; chiriașii, se înțelege, erau supărați și necăjiți. Atmosfera din casă era încordată. Mama se întoarse către mine și-mi spuse că ar fi frumos din partea mea să iau o găleată și să merg jos la subsol să dau oamenilor o mână de ajutor să dea apa afară. Bineînțeles că am ascultat-o, simțindu-mă rușinat că nu-mi trecuse mie prin cap așa ceva. La început am fost întâmpinat cu priviri de gheață, dar după trei ore de scos apă cot la cot cu ceilalți, oamenii se uitau altfel la mine. A doua zi, chiriașii organizează o delegație care să meargă la proprietar să-i ceară să repare dușumelele și pereții din subsol. Deși familia noastră nu suferise cu nimic de pe urma inundației, mama îmi sugerează să mă alătur delegației și să-i vorbesc proprietarului în sprijinul celor cerute de ceilalți chiriași. Aceștia erau de aceeași părere cu mama și m-am dus cu ei la proprietar. Nu mai fusesem niciodată într-o situație asemănătoare și mă simțeam neliniștit. N-aveam idee ce-aș fi putut spune dacă proprietarul pur și simplu refuza să facă ceva. Din fericire, oarecum surprins să mă vadă printre chiriașii de la subsol, proprietarul a reacționat favorabil și reparațiile au fost începute de îndată.

Băiat fiind, eram foarte sensibil la seducția exercitată de frumusețea feminină, deși n-aș fi admis niciodată așa ceva. Relația cu sexul opus a fost destul de complexă. Cam de pe la nouă ani, eram periodic îndrăgostit de fete cărora nu îndrăzneam niciodată să le mărturisesc sentimentele mele. Fratele meu era singurul căruia i le încredințam; el știa întotdeauna cine era „iubita“ mea. Prima mea iubire a durat cam doi ani, până la vârsta de unsprezece ani. Alt amor a început în 1933 și a durat cel puțin trei ani. Erau fete pe care le cunoșteam și cu care mă întâlneam în diverse ocazii, dar aveam mare grijă să nu trădez prin nimic ce simțeam pentru ele. De ce? N-aș fi putut spune, dar acum mă gândesc că dacă mi-aș fi dezvăluit adevăratele simțăminte, ar fi fost ca și cum mi-aș fi recunoscut propria slăbiciune și vulnerabilitate – mai rău, aș fi putut fi respins. Atitudinea mea nu s-a schimbat până ce n-am acumulat o doză suficientă de încredere în mine ca să pot privi pericolul de a fi respins cu ceva mai mult optimism.

Cât despre sex, o vreme mi-am înăbușit dorințele – care și-au făcut apariția pe la doisprezece sau treisprezece ani și la cincisprezece deveniseră destul de puternice – în așteptarea unui miracol care să-mi aducă o prietenă. Așa ceva ar fi fost într-adevăr un miracol, fiindcă pe atunci și pe acolo fetele de școală nu întrețineau relații sexuale. Tata, cu care nu discutam niciodată decât treburi curente, fusese evident prelucrat de mama să-mi spună ce trebuia să știu despre acest subiect. Vizibil stânjenit, într-o zi deschise vorba – aveam cincisprezece sau șaisprezece ani – cu ceva de soiul că, ci bine, mai devreme sau mai târziu va trebui să am de-a face cu femei; și când o să am, nu trebuia să mă preocupe cât de drăguță era la chip femeia, ci cât se ținea de curată. Ca o prevedere generală, trebuia să evit femeile indecente și să încerc să găsesc una decentă. În ciuda tonului stângaci al conversației, aș fi apreciat un sfat util privind modalitatea de a-mi găsi o damă cu calitățile recomandate de tata, dar în această privință nu avea nici un sfat să-mi dea; și nici printre prietenii mei nu se găsi nimeni în stare să-mi dea vreunul. În cele din urmă, inițierea mea sexuală a avut loc pe la șaisprezece sau șaptesprezece ani, după tipicul urmat de mai toți prietenii și colegii mei: am fost dus la un bordel. Deși nici una din cele trei sau patru fete disponibile nu mi s-a părut atrăgătoare – toate păreau nespuse de vulgare – nici să dau înapoi nu vroiam. În cele din urmă am ales-o pe cea mai puțin agresivă, pârând chiar puțin timidă. Fata fu vizibil flatată de alegerea mea, la care nu părea să se aștepte, și se purta foarte drăguț cu mine (prietenii mei i-au spus că eram virgin). Nu am revăzut-o niciodată.

*

* *

Încă din primii ani de adolescență mi-am dat seama că viitoarea mea profesiune avea să fie ceva legat de matematică, fizică și inginerie. În penultimul an de liceu (clasa a unsprezecea) la „Gheorghe Barițiu“, mă interesa mai ales fizica. Mă intrigau în special contribuțiile revoluționare ale secolului XX, de pildă teoria relativității și mecanica cuantică. Am mers la bibliotecă și am citit tot ce-am găsit despre teoria specială a relativității a lui Albert Einstein; am retrăit aventura palpitantă a

experimentului Michelson-Morley*, al cărui rezultat nu putea fi explicat de fizica newtoniană și care fusese punctul de pornire pentru teoria lui Einstein. Așa cum Arhimede ceruse doar un punct fix ca să scoată pământul din balamale, Einstein s-a folosit de rezultatul acestui experiment ca de punctul fix în jurul căruia se putea construi o teorie nouă, revoluționară. Eram fascinat de faptul că un singur experiment izolat, al cărui rezultat contrazisese cele presupuse și până la el acceptate ca știute, a putut să aibă asemenea vaste repercusiuni. Savurând adagiul după care „faptele sunt lucruri încăpățânate“, eram atras de îndrăzneala iconoclastă a căutării lui Einstein. Eram nerăbdător să stăpânesc instrumentul matematic necesar pentru a înțelege noua fizică, nu numai relativitatea, ci și fizica particulelor, principiul de nedeterminare a lui Heisenberg și așa mai departe. Pentru a mă putea dedica acestor studii, am făcut chiar pasul decisiv de a renunța la ping-pong. Dacă mi s-ar fi ivit prilejul de a da curs intereselor intelectuale pe care le nutream în 1939, probabil că aș fi ajuns fizician. Dar pe marea unde plutea bărcuța vieții mele începuseră să se înfiripe uragane.

Până la sfârșitul anilor '30, politica nu m-a interesat de loc și nu știam aproape nimic despre ce se întâmplă în lume. Firește, știam de Hitler și de fascism și de influența lor tenebroasă care creștea mereu, dar de la distanță, nu ca și cum m-ar fi putut afecta pe mine sau lumea mea în mod direct. La urma urmelor, eu, un evreu, aveam voie să termin primul în clasă în primăvara anului 1940. Totuși, cam de prin 1938, unii din profesori făceau remarci fățiș antisemite în clasă și tendința generalizată în toată țara nu era greu de ghicit. Reacția mea a fost o conștiență crescută a faptului că eram evreu. Faptul acesta, care mai înainte părea să nu conteze prea mult nici pentru mine, nici pentru ceilalți, devenea acum central pentru existența mea. Și cu cât evreimea era mai urâtă și mai ocărâtă, cu atât mă simțeam mai mândru că sunt evreu, că aparțin poporului care dăduse omenirii pe Moise, cele Zece Porunci, Biblia și pe Iisus Hristos,

* Faimosul experiment fusese conceput pentru a arăta că măsurată de pe pământ viteza luminii diferă în funcție de direcția ei paralelă sau perpendiculară pe direcția de rotație a pământului. În schimb, experimentul a dovedit că ea nu diferă (*n.a.*).

iar mai încoace, filozofi ca Spinoza, oameni politici ca Disraeli și oameni de știință ca Einstein. Asta n-avea nimic de-a face cu religia, pe care continuam să o resping, fie ea mozaică, romano-catolică sau greco-ortodoxă. Mă simțeam evreu prin etnie, fiu al poporului evreu. Aveam în mine sânge de evreu. Nu mă deranja faptul că întocmai așa definea nazismul apartenența la iudaism; mulți sioniști aveau aceeași definiție. Citisem despre cartea lui Theodor Herzl, *Der Judenstaat (Statul iudeu)*, deși cartea însăși nu izbutisem s-o găsesc, iar ideile ei îmi captivaseră întrucâtva imaginația. Când mă uitam însă la organizațiile sioniste din Cluj – cea mai însemnată era Habonim, o organizație social-democrată unde erau membri unii dintre prietenii mei – mă izbea faptul că nu ofereau nici un remediu împotriva lui Hitler. Se ocupau de activități educaționale și altele asemenea, în vreme ce Hitler și acoliții lui își instruiau hoardele în mânăuirea armelor. Din această pricină, o vreme am fost mai atras de ideologia sionistă combatantă a revizionistilor de dreapta din tabăra lui Jabotinsky, reprezentată la Cluj prin organizația numită Betar. Când am încercat însă odată să iau parte la una din adunările lor, n-am fost lăsat să intru fără iarmulcă pe cap, iar eu am refuzat să-mi pun una. Cu asta, atracția față de ei luă în mare măsură sfârșit. În această stare de spirit, așadar, de lipsă de angajare politică, întâmpinam cele două evenimente istorice de la sfârșitul deceniului care mi-au schimbat viața.

În a doua jumătate a lunii august 1939, făceam pentru prima oară curte unei femei. O tânără doamnă de vreo douăzeci și opt, treizeci de ani își petrecea vacanța în orașul nostru și căuta un partener de tenis. I-am fost prezentat, am jucat un meci, jocul ne-a plăcut la amândoi și am început astfel să jucăm tenis în fiecare zi. Deși eram în vacanță, nu-mi stătea în obicei să joc tenis zi de zi, dar doamna era foarte atrăgătoare. Știam că (evreică și ea) era măritată cu un judecător român din alt oraș, dar asta nu mă deranja. Doar nu plănuiam s-o iau de nevastă. La început părea puțin probabil ca un băiat de șaptesprezece ani să aibă vreo șansă de succes la o femeie măritată și cu cel puțin zece ani mai în vârstă. Dar după două săptămâni lucrurile începură să promită. Ne întâlneam în oraș și purtam îndelungi conversații, însoțite de oarecari mângâieri și sărutări. Tocmai atunci sosi vestea că Hitler atacase Polonia. Doamna vorbi cu soțul ei la

telefon și în aceeași după-amiază se întoarse acasă. Am văzut-o pentru ultima oară.

Începutul acestui conflict care foarte curând a devenit al doilea război mondial a fost șocant și înspăimântător, dar în același timp vestea era electrizantă: după ce ani de-a rândul Marea Britanie și Franța acceptaseră fiecare nouă exigență a lui Hitler, după ce îl lăseseră să reocupe Saar și să anexeze Austria prin farsa Anschluss-ului*, după trădarea și vânzarea Cehoslovaciei la München, cele două mari puteri găsiră în sfârșit tăria să spună nu, destul a fost. În replică la actul de agresiune al lui Hitler, au declarat război Germaniei. Părea că în fine marșul triumfal al național-socialismului va fi oprit. Nici nu bănuiam noi că în două săptămâni mașina de război a lui Hitler avea să termine Polonia fără mari pierderi germane și că în primăvara următoare Germania nazistă va înghiți pe rând Norvegia, Danemarca, Belgia, Luxemburgul, Țările de Jos și Franța, la distanță una de alta de câteva zile sau săptămâni, ieșind din toate aceste campanii mai tare ca oricând. Mai ales cucerirea atât de lesnicioasă a Franței fusese o mare lovitură pentru mine. Vestile despre debandada forțelor armate franceze, panica generalizată și lipsa de voință de a rezista și de a continua lupta mă dezamăgisera cumplit. Era ca și cum caracterizarea făcută de național-socialiști democrațiilor occidentale ca fiind slabe, corupte și decadente – cu alte cuvinte, „putrede” – se dovedea a fi tulburător de exactă.

În august 1940, Hitler decretă trecerea jumătății de nord a Transilvaniei (aproape o cincime din teritoriul Românici, cu o populație de peste două milioane, cuprinzând Clujul și alte șase-șapte orașe importante) sub jurisdicția statului maghiar. Această decizie, numită verdictul de la Viena în presa maghiară, iar în cea românească Dictatul (*Diktat*) de la Viena, luă forma unui ultimatum de facto dat guvernului român, care avea la dispoziție zece zile pentru a se conforma. Așa cum se aștepta toată lumea, ținând cont de victoriile lejere repurtate de Hitler asupra atâtor alte țări mai mari și mai dezvoltate, guvernul român cedă. Cu nici doi ani înainte, la sfârșitul lui '38, la dezmembrarea

* În germană „reunire”, termenul național-socialist pentru anexarea Austriei de către Germania (*n. a.*).

Cehoslovaciei imediat după München, Hitler ordonase printr-un Diktat similar trecerea la unguri a Slovaciei de sud, cu o populație de aproximativ un milion. Amândouă fuseseră mutări politice abile din partea lui Hitler, ambele teritorii având o densă populație maghiară (37,05% în cazul Transilvaniei de nord), astfel încât alipirea lor la statul maghiar fu primită cu entuziasm de publicul maghiar. În plus, cei nemulțumiți de Pacea de la Versailles-Trianon puteau vedea aici o rectificare a granițelor trasate la sfârșitul primului război mondial, pentru ca acestea să coincidă mai mult sau mai puțin cu cele etnice. Nici în Cehoslovacia și nici în România respectivele guverne nu au opus nici o rezistență. Guvernul român nu a supraviețuit acestei umilințe. Câteva zile mai târziu, căzu, locul fiindu-i luat însă de forțe politice și mai de dreapta, gata să coopereze cu Germania nazistă.

Conducătorul Ungariei (intitulat regent) era Miklós Horthy, amiralul inexistentei flote ungurești (în urma Tratatului de la Trianon, Ungaria își pierduse ieșirea la Marea Adriatică). Horthy era șeful statului maghiar din 1919, după înfrângerea regimului comunist al lui Bela Kun aflat câteva luni la putere. Horthy condusese riposta aripii de dreapta la scurta guvernare comunistă și treptat își consolidase o coaliție de guvernământ din care făceau parte mai multe partide reprezentând aristocrația, clerul, marii industriași și corpul ofițeresc. Ungaria avea un parlament cu o opoziție legală, din care făceau parte Partidul Fermierilor și Partidul Social-Democrat, dar se punea un mare accent pe „lege și rânduială”. Partidul Comunist era ilegal și când erau prinși, membrii lui erau condamnați la ani lungi de pușcărie. Poliția și, în special, jandarmii erau notorii pentru brutalitatea lor ieșită din comun. În anii treizeci, diverse grupări fasciste și semi-fasciste au exercitat o influență considerabilă în rândul micii burghezii și al țăranilor, precum și printre ofițeri și unii intelectuali. Ascensiunea lor politică era alimentată de nemulțumirea generală privind Tratatul de la Trianon, care înjumătățise teritoriul și populația Ungariei, plasând milioane de unguri sub conducerea unor guverne străine (iugoslav, român, cehoslovac), și de veninul repede diseminat al antisemitismului care, după succesul lui Hitler în Germania, oferea milioane de

oameni săraci sau fără slujbă perspectiva de a obține posturile și afacerile luate de la evrei.

În Ungaria, evreii au jucat un rol major în industrializarea țării și conducerea economiei. În anii '20 și '30, au avut, de asemenea, un mare rol în viața profesională și intelectuală a țării. Peste jumătate din medicii cu cabinete particulare, aproape jumătate din avocați și cam o treime din jurnaliști erau evrei. Dar numerele nu spun totul. Intelectualii evrei, dramaturgi, poeți, scriitori și oameni de știință, au jucat un rol principal în viața intelectuală și culturală a Ungarici, ridicând-o la un înalt nivel recunoscut în toată lumea. Când savanții evrei din Ungaria au emigrat masiv în Vest, ca urmare a atmosferei din ce în ce mai antisemite și a politicilor guvernelor de dreapta care s-au succedat în anii '20-'30, prezența lor în America s-a remarcat prin matematicieni de renume ca John von Neumann și fizicieni de talia lui Edward Teller, Leo Szilard și Eugene Wigner, ca să-i menționăm doar pe cei care au participat la construcția bombei atomice.

În septembrie 1940, când amiralul Horthy intra în Cluj călare pe armăsarul său alb, a fost întâmpinat cu entuziasm și fervoare patriotică de populația maghiară. Purtat de valul de naționalism maghiar, Horthy fu ridicat în slăvi ca eliberatorul Slovaciei de sud și al Ardealului de nord. Faptul că izbutise să recâștige aceste teritorii fără luptă era încă un punct bun în favoarea lui și puțini prevedeau ce preț avea să plătească Ungaria până la urmă pentru a se fi alăturat Germaniei în aventura sa războinică. Cât despre populația română din Cluj, cea mai mare parte din clasa de mijloc părăsi orașul odată cu administrația română și toate instituțiile românești mai importante fură evacuate sau închise. Liceul meu fu închis și cei mai mulți colegi români plecară cu părinții lor. Cei de etnie maghiară sau germană s-au transferat la una sau alta din școlile ungurești. Evreii însă erau supuși regulii de *numerus clausus* (număr închis), care limita cuantumul de evrei permis în orice clasă la 6%, adică procentul demografic pe care îl reprezentau în mare per total. În plus, evreii botezați și cei cu un singur părinte de etnie iudaică aveau prioritate, iar criteriile de admitere nu țineau de note, ci de relații și statut social.

În schimb, pe la jumătatea lui octombrie, profesorii de liceu evrei din Cluj obținură permisiunea autorităților să organizeze un liceu evreiesc. Acolo ne-am dus cei mai mulți dintre noi și se dovedi a fi o experiență excepțională. Câțiva profesori erau localnici, dar cei mai mulți veneau din Budapesta și aduceau cu dâșii aura unui centru intelectual și cultural de marcă al Europei. Unii erau supra-calificați pentru posturile pe care le ocupau: erau oameni care publicaseră în reviste de specialitate și care, dacă n-ar fi fost evrei, ar fi predat la universități. Școala era laică, religia fiind predată ca una din materii. Limba de predare era maghiara, iar programa clasei mele coincidea cu cea a ultimei clase de liceu din toate liceele ungurești. Existau mari diferențe față de programa românească; printre altele, germana era principala limbă modernă și trebuia s-o învățăm într-un timp foarte scurt. Dar principala materie nouă era literatura maghiară. Deși multe din lecturile obligatorii erau plictisitoare, existau și adevărate nestemate literare care m-au influențat profund, printre care piesa lui Imre Madách, *Tragedia omului*, scrisă în a doua jumătate a secolului XIX, o dramă istorico-filozofică axată pe ideea principală din *Faust*-ul lui Goethe. După părerea mea, nu e cu nimic mai prejos de capodopera goetheană pe care în unele privințe o și întrece. Îmi plăceau de asemenea unele din operele poezilor maghiari din secolul XX.

Capitolul 2

CAUZA

În octombrie 1940, a avut loc un eveniment hotărâtor în viața mea. Într-o zi, Ignác, fratele mai mare al unui fost coleg de clasă, mă luă deoparte, zicând că vroia să-mi vorbească. Ne-am dat o întâlnire și, ca urmare, am făcut pentru prima dată cunoștință cu doctrina marxistă. Ignác nu era prea convingător, dar îmi dădu cărți și broșuri al căror mesaj cădea pe un teren fertil. Am citit cu aviditate tot ce puteam găsi pe această temă și în decurs de câteva săptămâni eram mai mult sau mai puțin convertit.

Astfel, am descoperit și am asimilat doctrina conform căreia istoria omenirii este o istorie a luptei de clasă. Deosebit de convingătoare mi s-a părut ideea că prin însăși natura procesului de a-și câștiga existența, oamenii intră în anumite relații predeterminate și independente de voința lor, așa-numitele relații de producție care la rândul lor oglindesc nivelul tehnologic al epocii; iar aceste relații determină hotărâtor nu numai locul oamenilor în societate, ci și modul lor de a gândi, mentalitatea și convingerile lor. Am acceptat și am absorbit definiția conform căreia capitalismul este un mod de producție bazat pe exploatare, o societate condusă de clasa proprietarilor de afaceri, care dețin puterea și controlează armata, poliția, clerul și învățământul, în vreme ce muncitorii și țăranii fără pământ sunt lipsiți de orice putere și exploatați. Am îmbrățișat convingerea că sistemul capitalist crează oprimare, inegalitate, cupiditate, exploatare și diverse forme de ostilitate: naționalism, rasism, șovinism, antisemitism. Visam la ziua în care cei exploatați se vor organiza politic și vor începe revoluția care va pune capăt capitalismului și, odată cu el, tuturor formelor de exploatare. Mă

umplea de entuziasm gândul la viitoarea societate socialistă fără clase care se va ivi după revoluție, justă și exemplară, condusă după principiul: „De la fiecare după putință, fiecăruia după muncă“. În timp, preconiza doctrina marxistă, societatea comunistă dezvoltată va avea o economie înfloritoare făcând posibilă înlocuirea acestui principiu cu un altul și mai înalt: „De la fiecare după putință, fiecăruia după nevoi“.

În Europa anului 1940, național-socialismul, adică fascismul în varianta sa germană, era din punct de vedere marxist doar o formă deosebit de feroce a capitalismului, soarta sa fiind strâns legată de soarta acestuia din urmă. Pactul sovieto-nazist era o manevră la care, se spunea, Uniunea Sovietică fusese silită în 1939 de către refuzul marilor puteri occidentale de a se alia cu ea împotriva lui Hitler. Singurul scop al lui Stalin fusese să câștige timp pentru ca Uniunea Sovietică să se poată pregăti de războiul privit ca iminent. Comuniștii trebuiau să se organizeze și să mobilizeze clasa muncitoare în vederea apropiatei revoluții.

De ce era atât de convingător mesajul marxist pentru un evreu de optsprezece ani din Europa Orientală, în 1940? În toiul confuziei generale și al dezorientării produse pe de o parte de puterea crescândă și de izbânda nazismului, iar pe de alta de jalnica înfrângere a democrației pe tot continentul european, marxismul oferea o teorie coerentă despre dezvoltarea societății și istoria umanității, precum și o direcție clară în care trebuia căutată soluția. Pe plan intelectual, neputința de a înțelege prezentul și nesiguranța în ce privește viitorul erau înlocuite de o explicație aparent științifică, rațională a tendinței generale de evoluție ca rezultat al unor forțe obiective, acționând independent de orice voință individuală. Pe plan sentimental, senzația de izolare, de abandon și de cumplită deznădejde erau înlocuite printr-un simțământ de apartenență și de comunitate cu forțele progresive ale umanității, a căror victorie finală – în ciuda oricăror răsturnări temporare de situație – era asigurată de mersul inexorabil al istoriei. În special, pentru un tânăr dornic să acționeze împotriva forțelor întunericului, să participe la bătălia întregii lumii împotriva acestor forțe și totodată să se afirme dovedindu-și curajul prin fapte îndrăznețe, marxismul oferea opțiunea de a se alia efectiv Cauzei.

Am aderat la mișcare în urma unor contacte personale, a câtorva conversații și a multor lecturi, după care lucrurile au luat avânt. Câteva săptămâni după ce luasem primul contact cu marxismul, citisem destul și mă simțeam îndeajuns de încrezător pentru a prezenta în cadrul cercului meu literar de la liceu o lucrare având drept subiect soarta poporului iudeu. În esență rezumam punctul de vedere marxist, după care chestiunea evreilor era doar una din problemele sociale ale capitalismului, iar antisemitismul, una din manifestările sale ideologice. În cadrul acestui sistem bazat pe exploatare, problema nu putea fi soluționată, dar victoria socialismului, sistem bazat pe principiul cooperării internaționale între clasele muncitoare de pretutindeni („Proletari din toate țările, uniți-vă!“), avea să rezolve această problemă împreună cu toate celelalte plăgi sociale create de capitalism. Principala mea sursă în redactarea lucrării fusese cartea bine cunoscutului marxist austriac Otto Heller, *Untergang des Judentums*, pe care o citisem în germana originală. Judecat la rece, punctul de vedere schițat mai sus n-ar fi trebuit să aibă prea mare putere de convingere, dar la vremea respectivă, pare-se, avea. Prelegera mea se bucură de mare succes în rândul colegilor și al câtorva profesori cu simpatii de stângă, deși firește fu respinsă de cei din tabăra sionistă.

Ca rezultat al acestei lucrări, care am aflat mai târziu că era circulată și în afara liceului în cercurile de stângă, în curând am fost invitat să particip la discuțiile unui grup de cinci sau șase tineri intelectuali, toți studenți în ani terminali, cu cinci până la opt ani mai în vârstă decât mine. Această onoare deosebită, care-mi creștea totodată încrederea în propriile forțe, se dovedi a fi o experiență intelectuală stimulatoare. Grupul era condus de Zoltán Király, un intelectual comunist scriitor, de profesie chimist, care studiasc la Universitatea din Brno în Cehoslovacia până la tragedia de la München. Subiectele de discuție erau teoretice mai degrabă decât politice; orice grup cu o agendă fașiş politică ar fi fost repede suprimat de către autorități. Printre subiectele discutate se găseau două cărți de materialism dialectic și istoric, scrise de marxistii unguri Aladár Mőd și Erik Jeszenszky, și o carte despre marxism și biologie a omului de știință britanic J. B. S. Haldane. Király invita de asemenea și vorbitori ne-marxiști pentru a prezenta alte idei filo-

zofice contemporane și a le supune dezbaterii. Din această din urmă categorie, îmi amintesc o prelegere despre Heidegger ținută de un bine cunoscut tânăr filozof din localitate.

La câteva luni de la prima mea întâlnire cu Ignác, acesta îmi spuse că nu îmi vorbise atunci, prima oară, numai din proprie inițiativă. Se afla în legătură cu „alții“, mai importanți decât el, pe care îi interesam. Mă conjură să reflectez dacă vroiam să particip la vreo acțiune efectivă, nu numai la dezbateri filozofice, și să mă gândesc bine la treaba aceasta întrucât implica riscuri serioase. Nu voi avea parte de satisfacții de soiul celor încercate la cercul de dezbateri; dimpotrivă, activitatea pe care o aveam de întreprins fiind ilegală și de o mare importanță practică, va trebui ținută în cel mai mare secret și trebuia să evit să fac orice lucru care ar fi putut atrage atenția autorităților. Cu alte cuvinte, trebuia să-mi reduc treptat participarea la cercul lui Király și în scurt timp să-l părăsesc de tot. Deși stimularea intelectuală de la întrunirile cercului îmi făcea plăcere și regretam că trebuia să-l părăsesc, am răspuns fără nici o ezitare: vroiam să iau parte efectivă la acțiune – vroiam fapte, nu vorbe – și eram gata să-mi asum toate riscurile.

La scurtă vreme după ce mi-am dat consimțământul, Ignác mă prezentă unui bărbat de vreo treizeci de ani, pe care, plin de respect, mi-l zugrăvise ca pe un om cu veritabilă stofă de revoluționar. Îl chema Jenő (Eugen) Weinmann, și Ignác zicea că am mare noroc să-l întâlnesc atât de curând după intrarea mea în mișcare. După ce făcu prezentările, Ignác mă informă că noi doi nu trebuia să ne mai întâlnim și că de acum încolo Weinmann avea să fie omul meu de legătură. Cu asta, Ignác dispăru din viața mea. A murit în 1943 sau '44 într-unul din Batalioanele de Muncă ungurești. Aceeași soartă a avut-o și Király.

Îi fusesem prezentat lui Weinmann în februarie-martie 1941 și din acel moment ne-am întâlnit regulat cam o dată pe săptămână. Weinmann a avut o puternică influență intelectuală asupra mea. Era un intelectual marxist desăvârșit, dar spre deosebire de cei din cercul lui Király, îl interesa în primul rând teoria politică a marxismului, pe care o cunoștea la perfecție, și mai puțin latura lui filozofică sau doctrina economică. Își propusese să facă din mine un revoluționar de profesie, ceea ce între

timp devenise și marea mea ambiție. Am citit împreună ceseurile politice ale lui Marx – *Manifestul comunist*, *Lupta de clasă în Franța*, *Optsprezece Brumar al lui Napoleon al III-lea* – și le-am discutat îndelung. Analizam, de asemenea, situația internațională curentă. Deja în iarna lui 1940-1941, relațiile sovieto-naziste erau tensionate și războiul putea izbucni oricând în Europa de Est. Weinmann îmi expuse în detaliu situația politică internă a Ungarici, constelația de partide și curente politice, precum și diversele aspecte ale vieții politice din țară. Totodată, Weinmann îmi dădea însărcinări calculate să-mi testeze seriozitatea precum și gradul de înțelegere a proceselor politice. Trebuia să citească ziare ungurești de diverse orientări și culori politice și să pregătesc rapoarte orale despre felul cum reflectau ele evenimentele curente, interpretând diferențele dintre perspectivele lor, și așa mai departe.

Totodată primeam ample instrucțiuni privind natura activității revoluționare subversive și a organizării aparatului de poliție maghiar care încerca să ne suprimă. Mult mai răi decât poliștii erau jandarmii. Deși în teorie erau doar o poliție rurală (spre deosebire de poliția obișnuită, care avea jurisdicție asupra orașelor), jandarmii aveau filiale urbane însărcinate cu reprimarea tulburărilor politice de orice fel și se remarcău prin cruzime. În tot ce privea mișcarea comunistă, jandarmeria era subordonată biroului de contraspionaj al Statului Major, numit DEF (de la Biroul Defensiv). Prin extensie, secția care se ocupa exclusiv de combaterea comuniștilor se numea și ea DEF. Jandarmii de la DEF erau extrem de eficienți, extrem de brutali și versați în diverse metode de tortură, dintre care cea mai des întrebuințată era bătaia la tălpi care producea dureri mari fără a pune în pericol viața victimei. Regulile mișcării în ce privește comportamentul celui arestat erau stricte: trebuia să negi totul, să refuzi să admiți participarea la orice activitate subversivă, și mai ales să nu implici niciodată pe altcineva. Orice mărturisire care ducea la arestarea unei alte persoane era considerată trădare.

La întâlnirile cu Weinmann, începeam de obicei prin a ne pune de acord asupra celor pe care le-am spune autorităților dacă eram arestați, indiferent pentru ce motiv – cum și unde ne întâlnisem prima dată, în ce scop, despre ce vorbeam și așa mai

departe. Ne pregăteam răspunsuri amănunțite la aceste întrebări și la multe altele, răspunsuri de la care nu trebuia să ne abatem sub nici o formă și indiferent la ce presiuni am fi fost supuși. Am fost atenționat de la început, și de multe ori pe parcurs, că mă vâram în ceva foarte periculos; dacă nu mă simțeam în stare să rezist la presiuni printre care se putea număra și tortura, era mai bine să mă retrag. Nu știu care ar fi fost reacția mea la asemenea avertismente în vremuri normale, dar în 1941 mă consideram un vajnic ostaș al unei armate mondiale în luptă cu nazismul și la nevoie eram gata să-mi dau și viața pentru Causă.

Pe lângă învățământul ideologic marxist, încercam totodată să înțeleg nazismul – conform principiului „cunoaște-ți dușmanul” – și să demontez resortul secret al succesului său politic. Am citit cartea lui Hitler *Mein Kampf*. Frunzăream copii din *Der Stürmer*. Mă uitam la filme de propagandă național-socialistă, în care am văzut imense adunări populare sub păduri de drapele pe care era înscrisă zvastica. Le-am ascultat cântând „*Ein Land, ein Volk, ein Führer!*” („O țară, un popor, un conducător!”). Am ascultat cântecul forțelor S.A. „*Wenn Judenblut vom Messer spritzt...*” („Când sângele iudeu de sub cuțit țâșnește ...”). Și da, m-am dus să văd acel film al propagandei antisemite, teribil de eficace, *Jud Süß* (Evreul Süß), când a ajuns la Cluj pe la începutul lui 1941, deși sala cinematografului era înțesată de bande fasciste purtând uniforma Partidului Crucile cu Săgeată. Dacă mă recunoșteau, m-ar fi bătut la sânge sau chiar mai rău. Monstruozitatea a tot ce ținea de nazism, se înțelege, îmi întărea hotărârea de a lupta împotriva acestei grozăvii.

Între timp, în Ungaria aveau loc importante schimbări politice. În decembrie 1940, la inițiativa prim-ministrului, contele Pál Teleki, Ungaria încheie un tratat de prietenie și neagresiune cu țara vecină de la miazăzi, Iugoslavia. Și una și alta erau țări nealiniată, iar pactul avea rolul de a sublinia statutul lor comun de nonbeligeranță. Teleki își alesese momentul cum nu se putea mai prost. Hitler, preocupat să-și asigure flancul sudic înainte de a ataca Uniunea Sovietică, găsi un regim iugoslav dărz și se decise să-l elimine. La nici patru luni de la semnarea tratatului maghiaro-iugoslav, Germania îi dădu Iugoslaviei un ultimatum. Iugoslavia refuză să se conformeze, la care

Germania o invade. Cu puțin în urmă, Hitler înștiințase guvernul maghiar că se aștepta ca Ungaria să participe împreună cu Germania la invazie și că pentru aceasta va fi răsplătită cu regiunea Bacska, un fost teritoriu ungar care în urma păcii de la Trianon îi fusese atribuit Iugoslaviei. Deși Ungaria râvnea de mult la Bacska, Teleki, un aristocrat de modă veche care ținea la onoarea lui de gentilom, fu dezgustat de oferta nemților cerându-i să rupă un tratat pe care nici nu se uscaseră cerneala. Cea mai mare parte însă din clasa conducătoare maghiară nu avea asemenea scrupule și se bucura la gândul unei noi cuceriri teritoriale. Izolat și dezamăgit, Teleki se împușcă, iar a doua zi armata maghiară mărsăluia în Iugoslavia alături de Wehrmacht. Fu numit prim-ministru Bárdossy, de orientare mult mai progermană.

În decembrie 1940, i-am fost prezentat lui Albert Molnár, un intelectual marxist care trăise câțiva ani în Uniunea Sovietică, de unde reușise să plece prin 1936, la amenințarea marilor epurări de la sfârșitul anilor '30. Se stabilise în Cluj, unde lucra ca modest funcționar la o firmă particulară, și avea un cerc de prieteni și aderenți cărora le ținea prelegeri pe diverse teme culturale, mai ales de artă și literatură. Avea o erudiție imensă, și totodată, profundă în această direcție și era un vorbitor fascinant pe orice temă, de la piesele lui Shakespeare la relația dintre formă și conținut în artă. Când i s-a spus că mă interesau mai ales matematica și fizica, îmi dădu următoarea problemă de matematică economică: Se dă o economie națională alcătuită din cinci sectoare de producție – agricultură / minerit, construcții, oțel, mașini grele și bunuri de larg consum. Valorile cererii de bunuri de larg consum, precum și necesarul fiecărui sector de produse de la un alt sector sunt cunoscute. Să se afle pentru fiecare sector consumul total (direct și indirect) de produse de la fiecare din celelalte sectoare. (Producția de mașini are nevoie de oțel, iar cea de oțel are la rândul ei nevoie de produse miniere și de mașini grele, ca și mineritul. Prin urmare, consumul total de oțel în industria de mașini grele este mai mare decât consumul direct din faza producției efective de mașini, și așa mai departe.) Problema m-a fascinat și m-am căznit cu sistemul de ecuații simultane pe care-l comporta, dar cum nu studiasem algebra matricilor nu puteam obține expresia corectă

pentru matricea inversă cerută în problemă. Cincisprezece ani mai târziu, aveam să descopăr că problema cu care mă jucasem la instigarea lui Molnár nu era altceva decât o versiune miniatURALĂ a modelului lui Leontiev, de care Molnár trebuie că auzise pe când se afla încă în Uniunea Sovietică. (Leontiev și-a publicat studiul său deschizător de drumuri – care mai târziu i-a și adus Premiul Nobel – în Occident în 1937, dar originile sistemului lui trebuie căutate în experiența pe care o avea cu modelele de planificare sovietică din anii '20.)

Eram foarte curios să învăț tot ce se putea din experiența lui Molnár în Uniunea Sovietică și-l întrebam mereu despre ea. Vederile lui coincideau cu cele ale criticilor marxiști ai lui Stalin. Deși nu se considera troțkist, critica aspru metodele nedemocratice ale lui Stalin, iar procesele de la Moscova, după el, erau simple simulacre ale căror victime căzuseră dintr-o pricină sau alta în dizgrația lui Stalin*. Mulți ani mai târziu, m-am întrebat cum de experiența lui Molnár și vederile lui nu-mi deschiseseră ochii asupra adevăratei naturi a sistemului comunist. Dar la această întrebare răspunsul nu e deloc simplu; voi încerca să-l schițez mai încolo, într-un context mai general. Ajunge să spun deocamdată că vedeam în doctrina comunistă o teorie încheată și bine fundamentată pe care n-o putea invalida descoperirea unor anomalii ce țineau doar de aplicarea ei în statul sovietic. Pe lângă asta, nimic din cele auzite nu schimba faptul că în mediul meu, Partidul Comunist era practic singura forță care lupta efectiv împotriva nazismului. Molnár îmi dădu să citesc un exemplar dintr-o carte nepublicată, scrisă de el. În vreo 150 de pagini, cartea examina cu adânc pesimism viitorul democrației și al libertății individuale. Teza principală era că economiile centralizate și societățile strict înregimentate precum

* Între anii 1936-'38, în Uniunea Sovietică au avut loc o serie de procese înscenate, în scopul eliminării unor înalți demnitari sovietici, capi ai Revoluției din 1917 și ai Partidului Comunist, precum Buharin, Kamenev, Zinoviev și mulți alții. Acestora li se aduceau acuzații fictive de înaltă trădare, sabotaj și spionaj, și erau judecați ca „dușmani ai poporului”. O acuzație politică deosebit de gravă era cea de troțkism, adică aderarea la vederile lui Troțki, conducătorul sovietic exilat pentru că îl criticase pe Stalin și politicile lui. Majoritatea acuzațiilor la aceste procese și-au admis presupusele crime, au fost condamnați la moarte și executați.

Egon în iunie 1941

cele din Germania nazistă și din Uniunea Sovietică erau mult mai apte de război decât democrațiile și economiile de piață din Occident. Pe când disensiunile, indiferența și individualismul slăbeau societățile occidentale, societățile dirijate puteau fi mobilizate și organizate mult mai ușor pentru atingerea unor scopuri naționale. Concluzia – calificată de autor drept tragedia omenirii – era că pentru a învinge, democrațiile occidentale trebuiau mai întâi să devină la fel ca adversarii lor. Odată ce vor fi făcut-o, mai puteau însă redeveni societăți libere și democratice? Profund pesimistă, cartea era scrisă într-un mod foarte convingător.

În iunie 1941 am terminat liceul și mi-am luat bacalaureatul. Am fost cel mai bun din clasă, ceea ce a consolidat respec-

tul celorlalți față de mine. Acest fapt m-a ajutat mai târziu să-i atrag pe câțiva din ei în mișcare. Din păcate, bucuria și ușurarea îmi fură iute risipite de un eveniment cataclismic: pe 22 iunie, Germania nazistă, cu sprijinul Italiei, României și Finlandei, intră în Uniunea Sovietică. De-a lungul unui front de două mii de kilometri, de la Peninsula Kola în nord la Marca Neagră în sud, Hitler dezlănțuise forțele formidabilei sale mașini de război împotriva Uniunii Sovietice, ale cărei armate păreau, surprinzător, total nepregătite să țină piept inamicului. Câteva zile mai târziu, Ungaria se alătură asaltului, deși Horthy a adoptat o atitudine prudentă și inițial n-a trimis decât două divizii pe frontul sovietic. Prin contrast, România, ai cărei conducători vedeau în război un prilej de a redobândi Basarabia și Bucovina, cedate Uniunii Sovietice în 1940, a participat cu douăzeci și două de divizii.

Mi-aduc foarte bine aminte de acele zile pline de angoasă, pe care le petreacam lipit de aparatul de radio ca să ascult ultimele știri ale BBC-ului despre situația de pe front. Sovieticii sufereau pierderi enorme de avioane, tancuri, trupe și teritoriu. În câteva săptămâni toată regiunea industrială a Ucrainei fu pierdută și nemții intrau în Kiev. În nord, ajunseseră la Leningrad (Petersburg) pe care îl încercuiseră, iar în centru înaintau rapid către Moscova. Armate de sute de mii de oameni au fost spulberate, soldații lor uciși sau capturați. Am învățat noi sensuri pentru cuvinte vechi. Termenul *Kessel* (cazan în germană) era folosit iarăși și iarăși de mediile de informare germane ca și de sateliții maghiari ai acestora: armatele sovietice erau încercuite, vârate într-un *Kessel* și anihilate. Ironic, unul din generali nemți se numea Kesselring. Urmăream cu inima la gură fiecare bătălie pe hartă ca și cum aș fi luat parte la ea. Locuri de care nu auzisem niciodată până atunci deveneau dintr-o dată teribil de importante pe măsură ce cădeau sub ocupație germană, punctând noi înfrângeri în desfășurarea tragediei Armatei Roșii. Din iulie până în octombrie, toate știrile de pe front au fost îngrozitoare. Prima rază de speranță a mijit pe la sfârșitul lui octombrie sau începutul lui noiembrie, când înaintarea nemților a fost oprită în fața Moscovei și a Leningradului (care a fost încercuit însă niciodată cucerit).

La nici două săptămâni după intrarea armatelor germane în Uniunea Sovietică, autoritățile maghiare porniră o acțiune de reprimare în masă a mișcării comuniste din Ardealul de Nord. La începutul lui iulie 1941, DEF-ul își instalează temporar Cartierul General la marginea Clujului într-un sat pe nume Someșeni și arestă câteva sute de comuniști din toată regiunea. Organizația de partid fu aproape în întregime distrusă. Fusesse construită până în 1940 sub regim românesc și în mișcarea românească regulile conspirative, cum le numeam noi, erau mult mai laxe decât în cea maghiară, brutalitatea represiunii anticomuniste fiind mult diferită în cele două state. În Ungaria, existase o revoluție comunistă în 1919; de unde zelul ieșit din comun al represiunii, precum și nevoia de mai multă prudență în mișcarea ilegală. Foarte puțini activiști de partid au izbutit să evite arestarea în primăvara lui 1941. Eu nu eram încă activist, iar Weinmann, așa cum aveam să aflu mai târziu, era o figură mai degrabă periferică în partid. Dintre principalii conducători ai partidului, numai doi sau trei izbutiră să scape de arestare asumându-și nume false și dându-se la fund. Cei prinși au fost bătuți săptămâni în șir; mulți au cedat, dând numele celorlalți membri. Cei arestați când secretele organizației erau deja știute au fost scuțiți de umiliința de a deveni trădători ai cauzei. Totuși, câțiva au rezistat și n-au cedat în ciuda bătăilor oribile. Majoritatea comuniștilor arestați au primit sentințe de cincisprezece până la douăzeci de ani de detenție pentru conducători, respectiv trei până la zece ani pentru ceilalți. Posibilitatea de eliberare condiționată nu exista.

Valul de arestări îmi încetini implicarea în activitatea de partid. Câteva săptămâni, contactele cu Weinmann fură suspendate ca o măsură de precauție. Pe la sfârșitul lui iulie sau începutul lui august 1941 când le-am reluat, primul lucru pe care l-am făcut a fost să analizăm arestările, comportamentul celor arestați și metodele de interogatoriu, ca să tragem concluziile ce se impuneau pentru viitor. Am fost uimit de informațiile amănunțite pe care Weinmann le deținea cu privire la tot ce se petrecuse la DEF, cu toate că oficial nici o știre nu fusese făcută publică până după procese.

Între timp, cariera mea studentescă luă sfârșit. Dacă ar fi fost cu puțință, aș fi dorit să urmez politehnica, dar cvreii nu

erau admiși la universitate. Să devin matematician sau fizician ar fi fost la vremea aceea un vis complet nerealist pe care nu mi-am îngăduit să-l nutresc. Și totuși, evrei botezați cu rezultate perfecte și cunoștințe sus-puse erau uneori admiși. Un bun prieten al mamei și al familiei ei, un inginer de succes cu multe relații care locuia la Budapesta, se oferă să-mi aranjeze admiterea la Universitatea Tehnică din Budapesta dacă mă botezăm. Deși eram ateu și religia nu însemna nimic pentru mine, faptul de a fi evreu continua totuși să însemne ceva, suficient, se pare, să mă facă să refuz oferta respectivă (cu mulțumirile cuvenite, desigur). Părinții mei încuviințară amândoi hotărârea mea și chiar tata, de data aceasta, era de partea mea. Să primești botezul pentru a dobândi avantaje materiale mi se părea o profundă umilință.

Un profesor de matematică de la Universitatea din Cluj, Teofil Vescan, care era român și simpatizant comunist, susținu în particular o scurtă serie de cursuri de calcul integral pentru evreii care fuseseră excluși din universitate. Unul dintre cursanți era György (George) Ligeti, care mai târziu a devenit un compozitor de mare renume. Ligeti fusese la alt liceu decât mine, dar ne-am împrietenit și purtam deseori lungi conversații. Deși pasiunea lui era muzica, era foarte interesat de fizica și matematicile contemporane. Era un cititor avid și despre știința modernă știa mult mai multe decât mine.

Clujul avea o școală de muzică pre-universitară. Șeful catedrei de suflători era un profesor cu înclinații democratice pe nume Török, care primea studenți evrei cu rezultate bune la învățătură. Faptul era cu totul neobișnuit. Neavând o slujbă puteam să fiu oricând recrutat într-un Batalion de Muncă, așa că m-am înscris la secția lui Török ca student la flaut. În afară de cursurile care se țineau de două ori pe săptămână, nu aveam alte îndatoriri și, în schimb, dobândisem statutul oficial de student la o școală tehnică. Deși studenția mea n-a ținut mult, a avut o urmare importantă pentru familia mea. Fratele meu Bobi, care pe atunci avea 15 ani, era talentat la muzică și, cum pentru înscrierea la această școală nu era nevoie decât de un certificat de absolvire a gimnaziului, l-am întrebat pe Török dacă n-ar accepta un elev mult mai tânăr dar și mult mai serios decât mine. Acesta primi și Bobi se înscrie ca student la clarinet. Spre

Bobby în 1943

deosebire de mine, Bobi nu s-a oprit după câteva luni, ci și-a urmat studiile până la deportare, în 1944. Deprinsese clarinetul îndeajuns de bine ca să ajungă să cânte în faimoasa orchestră a prizonierilor de la Auschwitz. Asta l-a ajutat să supraviețuiască lagărului de exterminare, dar nu i-a salvat viața: Bobi a fost ucis în timpul marșului morții la evacuarea lagărului de la Auschwitz.

După întreruperea din primăvară, am reluat contactele cu Weinmann ca mai înainte și mă achitam conștiincios de sarcinile pe care mi le încredința. Treptat, acestea deveneau mai mult sau

mai puțin operative, fiind vorba de activități de organizare politică. Treaba mea era să-i studiez cu atenție pe cei din jurul meu în ideea de a selecționa potențiali candidați demni de a fi recrutați în mișcare. Aici, convingerile politice ale persoanei vizate nu erau criteriul principal (acestea contau, dar puteau fi în bună măsură modelate prin persuasiune), ci caracterul, seriozitatea și fiabilitatea, precum și statutul persoanei respective printre cei de-o seamă sau măsura în care la rândul său îi putea influența pe cei din jur.

Până atunci, viața mea socială însemnase mai ales legăturile cu foștii colegi de clasă. Orizontul îmi fu lărgit brusc de participarea obligatorie la sesiunile săptămânale de instrucție Levente. Corpul Levente era o organizație premilitară pentru toți tinerii unguri între 18 și 21 de ani (serviciul militar începea la 21 de ani). Din 1940, evreii fuseseră excluși din organizația Levente propriu-zisă și organizați în detașamente speciale evreiești. Detașamentul din care făceam parte conținea toți tinerii evrei din Cluj din grupa de vârstă Levente. În fiecare săptămână aveam câte o zi de „instrucție“, adică de muncă grea la săpat de tranșee, tăiat lemne sau construcția drumurilor. Eram câteva sute, sub comanda unui personaj ostil și brutal pe nume Bartha. Zilele petrecute acolo erau epuizante și profund dezagreabile.

Prin atitudinea mea față de ceilalți tineri și față de toanele comandantului și de corvezile descori gratuite la care ne puneau, mi-am câștigat respectul grupului în care lucram și mi-am făcut mulți prieteni. Unul dintre aceștia era Mayer Hirsch, electrician la Dermata, cea mai mare fabrică din Cluj, cu aproximativ două mii de muncitori angajați în manufactura de încălțăminte și alte bunuri din piele. Fiindcă era cea mai mare fabrică de acest fel din partea noastră de Europă și furniza bocanci pentru armată, fusese pusă sub control militar. Din cauza asta, Hirsch era o relație importantă și am început să ne întâlnim și în afara exercițiilor Levente. Făcea parte din organizația sionistă de stânga Hashomer Hatzair, și după lungi discuții am reușit să-l atrag de partea noastră. Cum ideile lui erau deja de stânga, principalul argument pe care i l-am dat a fost în mare următorul: dacă s-ar fi putut duce în Palestina imediat și s-ar fi alăturat acolo luptei împotriva nazismului, ar fi făcut un lucru onorabil; cum lucrul nu era posibil, visul la o viață viitoare în Palestina în vreme ce

lumea noastră dădea în foc era doar un pretext ca să evite să acționeze aici și acum, fiindcă era periculos. Hirsch era un tip curajos, un electrician de prima mână, un om harnic care se bucura de respectul colegilor de muncă și, prin urmare, a fost o achiziție valoroasă pentru mișcare. Un alt muncitor de la Dermata pe care l-am cunoscut la exercițiile Levente era Dezső Nussbächer. Era un om serios și cinstit pe care te puteai baza, deși nu tot atât de energic și activ ca Hirsch. Și el avea simpatii de stânga așa încât nu fu greu de convins să sprijine efectiv mișcarea comunistă. Mă întâlneam cu acești doi cunoscuți de la Dermata la intervale regulate (deși nu împreună – nici unul nu știa de implicarea celuilalt) și discutam cu ei situația de la fabrică. O a treia achiziție pe care am făcut-o tot prin detașamentul Levente fu un muncitor textil de la fabrica de ciorapi Ady, Gyorgy (George) László, alt tânăr serios și responsabil care n-a fost greu de convins să lucreze cu noi. Am recrutat de asemenea doi foști colegi de clasă, Willy Holländer și Ede Lebovits, care aveau să joace roluri însemnate în activitățile mele din următorii doi ani.

Iarna lui 1941-'42 aduse primele semne favorabile pe plan politic și militar. În noiembrie, ofensiva germană fu oprită în apropierea Moscovei. Nu numai că propaganda nazistă se lăudase prematur cu luarea orașului, ci mai mult: la 7 noiembrie, aniversarea revoluției, Stalin trecu în revistă parada militară în Piața Roșie chiar sub nasul oastei germane aflate la mai puțin de douăzeci de kilometri. Faptul a dat mari speranțe ridicând nu numai moralul trupelor sovietice, ci și pe-al tuturor celor care susțineau cauza Aliților. În decembrie, au intrat în război Statele Unite ale Americii și nu aveam nici o îndoială că aceasta era o întorsătură decisivă în favoarea democrației. Mai mult, era clar că armatele germane din est sufereau din pricina iernii deosebit de aspre, în vreme ce Armata Roșie prelua uneori ofensiva.

Stând de vorbă cu muncitorii din fabrici, mi-am dat limpede seama cât de precar era statutul meu de persoană fără lucru (chiar dacă pe hârtie eram „student la muzică”). După câteva discuții cu Weinmann, acesta îmi sugeră să încerc să mă angajez și eu într-o fabrică. Era greu să fii angajat fără o școală profesională, dar nu imposibil. Odată angajat, mă puteam înscrie

în sindicat și astfel aveam să fiu în contact cu „masele“ în mod firesc, ca un oricare din mulțime, ceea ce mi-ar fi oferit o platformă pentru activitatea revoluționară organizatorică și politică. Am fost de acord, dar părinții mei, cu toate că aveau nevoie de orice ban aș fi putut aduce în casă, s-au lăsat mai greu convinși. În special tata s-a opus ideii ca fiul lui, pentru care avusese gânduri atât de mari, să ajungă muncitor într-o fabrică. Mama pricepu că la mijloc erau și alte interese decât cele mărturisite. Deși nu știa nimic despre participarea mea la mișcarea comunistă, îmi cunoștea simpatiile politice și își dădu seama că puneam ceva la cale. Nu mi s-a pus împotrivă; în parte pentru că împărtășea aceleași convingeri (chiar dacă nu exact vederile mele politice, pe care nu le discutasem niciodată), și în parte pentru că avea încredere în judecata mea. Ca să-l conving pe tata, argumentul meu a fost că experiența dobândită în fabrică mă va ajuta să devin inginer.

Weinmann îl cunoștea pe inginerul-șef de la Industria de Fier, o fabrică cu vreo două-trei sute de muncitori. Îl rugă pe inginer să mă angajeze de probă ca ucenic la locul de muncă, ceea ce însemna un salariu mic pentru primele șase luni, și să mă roteze prin toate secțiile fabricii ca să pot învăța cât mai mult despre întregul proces de producție. După câteva săptămâni am fost angajat și am început lucrul la fabrică la 1 februarie 1942. Mai întâi am fost repartizat la atelierul de strunguri, unde am deprins rudimentele meseriei de strungar. Am petrecut vreo două luni și jumătate în atelierul acela, destul ca să-mi dau seama că juca un rol oarecum minor în viața fabricii. Centrul activității era tunătoria, unde lucrau cei mai mulți angajați. Așa că la 1 aprilie m-am transferat la turnătorie, unde am făcut cunoștință cu munca grea și epuizantă de turnător. Am învățat cum să pun niște rame de metal în jurul unei forme din lemn pe care o umpleam cu nisip, apoi cum să bat nisipul cu o rangă grea de oțel, turtită la un capăt, până ce nisipul se întărește; apoi cum să dau la o parte forma lăsând însă în nisipul întărit o deschizătură îngustă pentru turnarea fontei; și cum, în cele din urmă, să asigur ramele pentru turnare, punând peste ele două lingouri de câte douăzeci de kilograme fiecare, ca să nu se desfacă sub presiunea gazelor eliberate la turnarea fontei lichide. Fiecare din noi lucra singur, pregătind câte rame putea într-o perioadă de

trei, trei ore și jumătate (între zece și douăzeci de rame), după care începea turnarea. Când fonta pregătită în cuptorul de topit era gata, ne adunam cu toții în fața lui, ținând în mâini polonicul de turnare, gata să fie umplut cu aproximativ patru litri de fontă topită. Cu o bară lungă de oțel, maestrul găurea masa de metal de la baza cuptorului, temporar răcită, și prin acest orificiu țâșnea fonta lichidă, alb-roșetică, pe care o prindeam în polonicele noastre de turnat. Era nevoie de îndemnare și atenție ca să înlocuiești fiecare polonic odată umplut cu următorul, fără ca fierul topit să se verse pe jos între două polonice. Asta, nu numai pentru a nu risipi materia primă, ci pentru că stropii de metal topit, când veneau în contact cu solul rece, săreau și-ți frigeau carnea de pe picioare. Toți aveam mai mereu arsuri pe picioare, fiindcă nu se putea lucra cu fontă topită fără să mai sară și pe jos.

Ani mai târziu, mi-am adus aminte de viața mea de muncitor la turnătorie când am aflat despre următorul schimb de replici care avusese loc la procesul conducătorilor grevei din 1933 de la Atelierele Căilor Ferate Române. Judecătorul vroia să semene zădărnici între cei trei conducători de grevă, dintre care unul era evreu; i se adresă unuia din ceilalți doi, zicând: „Nu ți se pare nedemn de un român cinstit să stea aici în boxa acuzaților alături de un evreu? În ce cărdășie te-ai băgat?” La care omul răspunsese: „Excelență, așa se face că evreul ăsta și cu mine lucrăm alături în turnătoria mare. În munca noastră, se împrăstie adeseori pe jos stropi de fier topit care ne ard picioarele. Ei bine, am descoperit că și carnea tovarășului meu, când se frige, miroase la fel ca a mea“.

De cum am început să lucrez în fabrică, m-am înscris în Sindicatul Siderurgiștilor și treceam pe-acolo aproape în fiecare zi, după muncă. În Ungaria, mișcarea sindicalistă se afla sub conducere social-democrată și, la fel ca Partidul Social-Democrat însuși, era tolerată de autorități însă nu era văzută cu ochi buni, fiind considerată ca nepatriotică și suspectă. Sindicatul pierduse mulți membri în ultimii ani; totuși majoritatea încercărilor de a înlocui mișcarea sindicală cu diverse organizații muncitorești de dreapta eșuaseră, iar sindicatele rămăneau o importantă trambulină potențială pentru orice acțiune de masă am fi vrut să organizăm. Am încercat să mă împrietenesc cu

muncitorii care mai veneau pe la birourile sindicale. Discutam despre fabrică, sport și alte lucruri nevinovate, pe lângă politică, având grijă să nu mă dau de gol.

Viața de muncitor în fabrică nu era ușoară. Mă trezeam în zori, mâncam ceva, pe urmă plecam la fabrică cu bicicleta. La prânz mâncam tartinele pregătite de mama. Munca era epuizantă și ajungeam înapoi acasă după-amiaza târziu, negru de funingine. Făceam un duș, mâncam ceva de cină și plecam fie pe la birourile sindicatului, fie la una din multele mele întâlniri. Aveam uneori și trei sau patru asemenea întâlniri într-o seară, fiecare de trei sferturi de oră până la o oră, o oră și jumătate. Îmi rămânea puțin timp de citit. Totuși nu eram niciodată obosit. Simțeam că posed resurse inepuizabile de energie – desigur un semn de entuziasm revoluționar.

*
* *

Cam la o lună după ce am început să lucrez în fabrică, Weinmann îmi aduse la cunoștință că fusesem găsit demn de a fi primit în partid. Știam deja că nu toți comuniștii sunt membri de partid și că apartenența la partid era rezervată doar celor mai devotați și mai hotărâți comuniști, celor care conduceau lupta. Mi se ceru să decid dacă vroiam să fac acest pas hotărâtor, care în multe privințe semăna cu înrolarea într-o grupare militară. Trebuia în special să reflectez la posibilitatea de a fi arestat și să mă gândesc bine dacă eram pregătit să rezist la orice presiune fără să trădez partidul sau numele vreunui tovarăș. Mă simțeam pe deplin pregătit; mă simțisem cam de un an. Așa încât, la începutul lui martie 1942, am devenit membru al Partidului Comunist din Ungaria.

La scurtă vreme, Weinmann mă transferă unui alt om de legătură din partid, spunându-mi că, spre regretul lui, nu ne mai puteam vedea de aci înainte. „Regret,” zise, „acestea sunt regulile de partid”. Îmi mai spuse că noua mea legătură era un revoluționar încercat de la care voi avea prilejul să învăț foarte mult. Adăugă că, spre deosebire de el, care în limbaj de partid era „curat” (adică nu era cunoscut de autorități ca fiind comunist), noua mea legătură era un om „negru”, ceea ce însemna că

era cunoscut autorităților pentru activitatea sa de comunist și ca atare trăia în ilegalitate, sub nume fals. Identitatea lui nu-mi va fi cunoscută după cum nici el nu avea s-o cunoască pe a mea. Pentru a ține legătura, aveam să ne întâlnim pe stradă, la ore și locuri dinainte stabilite, și să discutăm în timp ce ne plimbam. Regulile conspiraționale erau foarte stricte și trebuiau respectate în cel mai mic amănunt. O întâlnire la ora șase și jumătate însemna că trebuia să fii *exact* la locul întâlnirii *exact* la 6:30, nici mai devreme, nici mai târziu. Nu puteai sta pe loc în așteptarea celui alt, ci trebuia să treci pe acolo și să-l întâlnești ca din întâmplare. În nici un caz nu era îngăduit să aștepti mai mult de cinci sau șase minute; dacă omul tău nu apărea, urma întotdeauna o întâlnire de „control“, de obicei la aceeași oră și în același loc peste o săptămână sau două. Dacă ratai această întâlnire sau dacă omul de legătură tot nu apărea, nu-ți rămânea nimic de făcut. Când urma să te întâlnești cu cineva pe care nu-l cunoșteai, trebuia să folosești un cod (iar celălalt să-ți răspundă). Când discutai despre activitatea politică desfășurată, chiar cu superiorii de partid, nu aveai voie să folosești nici un nume propriu, ci trebuia să întrebuințezi expresii descriptive de genul „prietenul nostru de la fabrica cutare sau cutare“. În general, principiul fundamental era că nimeni nu trebuie să știe mai mult decât strictul necesar pentru a putea funcționa efectiv, ceea ce îngrădea daunele pricinuite de o arestare – nimeni nu putea destăinui informații pe care nu le deținea.

În acea zi de primăvară l-am văzut pentru ultima oară pe Weinmann. Am aflat mai târziu că la sfârșitul anului 1942 sau la începutul lui 1943 fusese mobilizat într-un Batalion de Muncă. Partidul îi oferise opțiunea de a dispărea procurându-i acte de identitate false, dar ar fi trebuit să-și găsească singur un loc unde să se ascundă. Poate i s-a părut că ar fi prea primejdios pentru soția lui și pentru fetița lor, un copil încă în fașă; sau poate că nu și-a putut găsi un loc unde să se ascundă. Weinmann se mișca mai ales printre evrei, ori pentru a-ți găsi o ascunzătoare bună era nevoie de cercuri ne-evreiești. În orice caz, alesese să se prezinte la Batalionul de Muncă.

Batalioanele de Muncă erau compuse din bărbați evrei de vârstă militară, aflați sub comanda unui locotenent sau căpitan de armată ajutat de câțiva sergenți sau caporali. Calitatea vieții

diferea foarte mult în funcție de caracterul ofițerului comandant. Unele batalioane și-au pierdut aproape în întregime efectivele din pricina înfometării, a expunerii la ger, a bolilor contagioase, a bățăilor și, ocazional, a omorurilor gratuite. Altele au avut parte de o soartă mai bună. Conform unui recensământ făcut după război, cam o jumătate din membrii Batalioanelor de Muncă au supraviețuit. Un bun prieten mi-a povestit după război prin ce trecuse într-un Batalion de Muncă la comanda căruia se afla bătrânul Vescan, tatăl tânărului matematician care organizase în 1941 cursurile private de calcul integral. Acesta era un om foarte cumsecade; ca urmare, majoritatea celor din batalionul lui supraviețuiseră și se înapoiaseră în Cluj pe la sfârșitul anului 1943, tocmai bine pentru a fi deportați în 1944. Weinmann împreună cu alți câțiva izbutiseră să supraviețuiască până în 1944 și întâlniseră ofensiva sovietică undeva prin Ucraina. Din păcate, întâlnirea cu eliberatorii avea să fie tragică pentru Weinmann: rușii au deschis focul asupra grupului lui, Weinmann a fost lovit și a murit. Incidentele de soiul ăsta erau destul de obișnuite. Unii le puneau pe seama antisemitismului din rândurile armatei sovietice, fiindcă membrii Batalioanelor de Muncă erau obligați să poarte o banderolă galbenă pe mâneca de la tunică (semnalând că erau evrei). Poate să fi fost și asta, dar pe de altă parte se poate tot atât de bine ca în înaintarea sa, Armata Roșie să fi privit Batalioanele de Muncă pur și simplu ca pe niște anexe germane. În fond, codul armatei sovietice era destul de aspru și de categoric în această privință: oricine îl ajuta pe inamic sau lucra pentru el, indiferent din ce motiv, era la rândul său inamic. Soldatul sovietic nu avea voie să se predea, și chiar dacă era capturat când zăcea în nesimțire, nu trebuia să lucreze pentru dușman sub nici un pretext. Faptul că era obligat s-o facă nu era o scuză: trebuia să reziste și să moară, tot așa cum frații lui mureau în luptă pe front. Soția și fiica lui Weinmann au fost deportate la Auschwitz în iunie 1944 și trimise la camera de gazare imediat după sosire.

Pentru prima mea întâlnire cu noua mea legătură de partid trebuia să mă găsesc la ora 7:15 seara într-un anumit loc din parcul orașenesc și să mă plimb încet cu un anumit ziar săptămânal ținut la vedere în mână, trecând prin respectivul loc de cel mult două-trei ori. Dacă un bărbat se apropia de mine și

mă întreba dacă am un ceas, trebuia să spun că ceasul meu nu merge prea bine, dar că știu oricum cât e ora. Dacă bărbatul urma să-mi spună ce noroc că m-a întâlnit, acesta era omul meu. Dacă nu, trebuia să plec și să repet întocmai același joc la aceeași oră și în același loc, dar peste o săptămână. Prima întâlnire a decurs fără incident. Noul meu om de legătură era un bărbat bine îmbrăcat în jur de treizeci, treizeci și cinci de ani, purtând pălărie și o haină ușoară. Cum în aproape tot timpul celor doi ani și jumătate cât am rămas în legătură cu el nu i-am știut numele, îl voi numi pur și simplu LP, pentru „legătura de partid“. LP era impunător în alt fel decât Weinmann. Era fără îndoială un om foarte inteligent și cu multă experiență, însă era totodată un tip cu picioarele pe pământ și pus pe treabă. Înfricoșător de categoric în păreri, iradia autoritatea cuiva care știe perfect ce face. Discuțiile teoretice nu-l interesau câtuși de puțin, dar la fiecare întâlnire treceam în revistă ultimele evenimente politice. În cea mai mare parte, conversația noastră se axa pe activitățile mele practice: ce mai făcusem de când nu ne-am întâlnit, ce raportau oamenii mei de la Dermata, pe cîc vizitasem acasă dintre tovarășii mei de lucru de la uzină și așa mai departe. LP asculta ce aveam de spus, apoi îmi dădea instrucțiuni foarte specifice, foarte concrete: Spune-i cutăruia așa și așa, a venit timpul să-i ceri să facă efectiv ceva pentru cauză. Sau: Nu-ți mai bate capul cu treaba asta, nu duce nicăieri. Cunoștea la perfecție sindicatul din care făceam parte, inclusiv trăsăturile de caracter ale celor cu care veneam în contact. Obişnuia să-mi spună: Nu-ți pierde timpul cu cutare, are păreri comuniste dar numai gura-i de el, n-o să ridice niciodată un deget să ne ajute; cutărică e social-democrat convins, îți pierzi vremea dacă încerci să-l schimbi, dar e un om de ispravă care s-ar putea să ni se alăture la o nevoie, și odată ce s-a angajat la o treabă, te poți bizui pe el. Sau (despre conducătorul social-democraților din sindicat): E un pungaș; de pildă,... după care urma o scurtă anecdotă ilustrativă.

LP era de părere că trebuia să-mi creez relații personale cu unii dintre tovarășii de muncă și cu cei întâlniți la sindicat făcându-le vizite acasă și împărtășindu-le grijile și gândurile de fiecare zi. Am făcut întocmai, având grijă să-mi aleg oameni care nu fuseseră infectați de propaganda nazistă și de naționalis-

mul care predomina, dar era greu să-i impulsionezi dincolo de o simpatie binevoitoare dar complet pasivă față de cauza noastră. Dl. Szabó, un muncitor feroviar între două vârste pe la care am mers de mai multe ori, avea în această privință o mentalitate tipică. Nu avea vederi politice clar conturate, dar îi plăceau național-socialiștii, era în favoarea sindicatelor și îl interesa analiza situației curente pe care o făceam eu. Era de acord că Aliații deveniseră din punct de vedere economic mai puternici decât Axa de când americanii intraseră în război, și că mai devreme sau mai târziu lucrul acesta avea să ducă la superioritate militară. Era, de asemenea, de acord că Ungaria n-ar fi trebuit să se lase târâtă în război de Germania. Cu toate acestea, deși în principiu era de acord cu mine, considera că este extrem de periculos și în fond zadarnic să încerci să traduci în fapte asemenea idei.

LP socotea, de asemenea, că unii din foștii mei colegi de clasă, cu care menținusem legăturile și care erau gata să lucreze cu noi, ar trebui să se facă la rândul lor utili devenind și ei muncitori ca mine. Willy Holländer era gata să facă acest pas și izbuti să se angajeze într-un mic atelier de fierărie. Acolo, prin nevasta unui tovarăș de muncă, intră în contact cu un grup de femei care lucrau la Fabrica de Tutun, o întreprindere destul de mare cu vreo șase sute de angajate, toate femei. Ede Lebovits lucra în băcănia tatălui său și n-avea cum să lase tejeheaua, așa încât LP hotărî să-i dea sarcini tehnice (non-politice). Pentru asta, trebuia să-l trimit să întâlnească pe cineva cu un mesaj codificat și să-mi întrerup propriile legături cu el.

După câteva săptămâni, LP îmi spuse că era timpul să începem să reclădim organizația de partid din Cluj, care fusese distrusă în primăvara lui 1941. Totul trebuia luat de la început: din noua organizație nu trebuia să facă parte nimeni din cei arestați în 1941 sau cunoscuți autorităților ca fiind comuniști. Am revăzut împreună lista celor pe care îi recrutasem pentru cauza noastră și am decis că trei dintre ei – Holländer, Hirsch și Nussbächer – erau coți să fie făcuți membri de partid. Rămânea totuși o problemă în ce-l privea pe Hirsch care, deși în 1941 era sionist, fusese arestat pe baza unei informații cronate. Autoritățile își descoperiseră greșeala și-i dăduseră drumul după câteva zile, dar era posibil să-l fi reținut pe lista lor de suspecti.

Din această cauză, LP decise ca Hirsch să nu fie făcut membru, dar ca eu să continui să lucrez individual cu el ca și până acum. Prin urmare, Holländer și Nussbächer rămâneau singurii candidați. LP vroia să-i cunoască personal înainte să luăm o hotărâre finală și în acest scop (ca și pentru eventuale nevoi similare în viitor) eu trebuia să fac rost de un loc de întâlnire. L-am solicitat pe György László, textilistul, care locuia singur într-o cameră închiriată ce părea potrivită pentru scopul nostru. Se învoi să-mi dea cheia în după-amiaza dinaintea întâlnirii și să nu se întoarcă acasă până seara târziu, când avea să găsească cheia într-un loc dinainte stabilit.

La întâlnire, Willy Holländer raportă despre contactele lui de la Fabrica de Tutun, unde avusese loc un incident interesant. Femeile se înscriaseră să primească prin fabrică o anumită cantitate de cartofi (ca toate celelalte lucruri și aceștia erau strict raționalizați) pe care o plătiseră în avans. Când la data promisă cartofii n-au fost livrați, femeile făcuseră o grevă spontană și se adunaseră în curtea fabricii, cerându-și în gura mare cartofii. Administrația fabricii chemase poliția, dar polițiștii, îndeobște atât de brutali, nu erau obișnuiți să aibă de-a face cu femei. Încercaseră să risipească mulțimea cu vorba bună, însă degeaba. Femeile îi împrejmuiseră pe câțiva din ei și-i luaseră la bătaie. A doua zi, polițiștii bătuți de femei au fost scoși la raport și umiliți public în curtea principală a sediului poliției. Epoletii le-au fost smulși și ca pedeapsă pentru „slăbiciune“, adică pentru a se fi lăsat copleșiți de niște femei, au fost dați afară. Așa ceva nu li s-ar fi putut întâmpla niciodată jandarmilor.

Dezső Nussbächer raportă despre situația de la Dermata, care era destul de tristă: intimidăți de prezența militarilor la controlul fabricii, muncitorii deveniseră cu totul pasivi. Totuși, izbutise să identifice câțiva oameni cu simpatii de stânga care cel puțin nu se temeau să vorbească despre politică și erau receptivi la vederile lui (ale noastre). După ce Willy și Dezső își încheiară rapoartele, am discutat tuspătru situația curentă și LP ne-a schițat în mare țelurile Partidului Comunist.

După această întâlnire, LP mă autoriză să le propun atât lui Willy, cât și lui Dezső să devină membri de partid, subliniind responsabilitățile și riscurile pe care le implica acest pas. Spre dezamăgirea mea, Dezső refuză. Spuse că era gata să dea o

mână de ajutor, dar să fie membru de partid era o răspundere prea mare pentru el. N-am insistat și am hotărât ca Dezső să continue să lucreze cu mine ca și până atunci. Willy primi însă oferta cu entuziasm și se declară hotărât să îndure orice tortură, mai degrabă decât să trădeze partidul sau pe tovarășii săi. Era un bărbat puternic, bine clădit, plesnind de sănătate, și cu toate astea, când avea să fie arestat un an și jumătate mai târziu, agenții de la DEF l-au frânt în câteva zile și sub bătaie le-a spus tot ce știa. În schimb Ede Lebovits, celălalt fost coleg de clasă pe care îl recrutasem, șovăia să-și asume riscurile. Zicea că e gata de orice sacrificiu, dar că nu știe cât de bine ar fi în stare să reziste sub tortură, de vreme ce nu trecuse niciodată prin așa ceva. Ede era foarte subțire, slăbuț la trup și cu un aer bolnăvicios. Și totuși când a fost arestat, cam în același timp cu Willy, s-a comportat admirabil îndurând săptămâni întregi de bătaie.

Primăvara lui 1942 ne-a adus vești și bune și rele. Vestea bună era că Aliații căzuseră de acord să deschidă un al doilea front în Europa de Vest în 1942. Aceasta era una din cererile de căpătâi ale sovieticilor, care afirmaseră în repetate rânduri și uneori în public că ei purtau tot greul războiului și că, deși ajutorul primit din Vest sub formă de produse industriale și echipament de luptă era binevenit, deschiderea unui al doilea front în vestul Europei era singurul lucru cu adevărat necesar. În discursul ținut cu prilejul zilei de 1 Mai și difuzat în întreaga lume, Stalin anunță acordul respectiv. Până la urmă, în vara lui 1942, Aliații și-au dat seama că nu erau în măsură să înceapă invazia Europei de Vest, așa încât deschiderea celui de-al doilea front fu amânată, procedându-se în schimb la operațiunea de mai mică anvergură a debarcării în Africa de Nord din toamna aceluia an. Dar la început de mai 1942, nădejdlile noastre prinseră aripi la auzul anunțului făcut de Stalin. La scurtă vreme însă, sosiră știri zdrobitoare de pe frontul de răsărit: Armata Roșie, care odată cu primăvara începuse o ofensivă în Ucraina lângă Harkov, fusese oprită de nemți după oarecare succes inițial. Nemții preluaseră inițiativa, contraatacaseră printr-o uriașă mișcare de înclăștare și înconjuraseră forțele sovietice (alt *Kessel*!), nimicind armate întregi și făcând prizonieri cu sutele de mii. (Cifra de un milion de prizonieri dată de propaganda germană era exagerată, dar nu

pe cât credeam noi.) Această victorie decisivă a armatei germane a fost o deșteptare amară din convingerea noastră prematură că războiul din răsărit își schimbase cursul. Bătălia de la Harkov a fost urmată de mai bine de două luni de avansuri neîntrerupte ale nemților, pe toată întinderea frontului sudic. Regiunile carbonifere și industriale din estul Ucrainei până la cotul Donului căzură în mâinile nemților, iar vârful înaintării germane ajunsese în câmpurile petrolifere din Caucaz din jurul orașului Groznîi.

Pe de altă parte, așa cum în curând toată lumea avea să afle, în toamna lui 1941 sovieticii începuseră o translocare masivă a întreprinderilor lor industriale din partea de vest a imensei lor țări către regiunile din și dincolo de Munții Urali, o migrație industrială fără precedent. Această transplantare de uzine întregi, pe lângă extraordinara concentrare a efortului național pe producția de armament, indiferent de sacrificiile și privațiunile impuse populației civile, avea să dea încetul cu încetul roadele așteptate: la sfârșitul anului 1942, producția de armament a Uniunii Sovietice o depășea pe cea a Germaniei. Între timp, aceasta reușise să impună o creștere substanțială a efortului de război maghiar. Efectivele Ungariei mobilizate pe frontul de est crescuseră de la cele două divizii inițiale la peste 150.000 de soldați. Aceștia erau prost înarmați, puțin antrenați și sufereau pierderi grele. Ca o imagine a acelor zile, mi-a rămas întipărită în memorie coperta unui număr din *Signal*, o revistă germană bogat ilustrată de genul revistei *Life*, să zicem. Fotografia înfățișa niște soldați unguri aflați în luptă și era subtitrată astfel: „Bravii noștri aliați unguri se aruncă asupra dușmanului cu faimosul lor strigăt de luptă ‘Nobosmeg!’“. Partea ilară era că „faimosul strigăt de luptă“ era transliterarea germană a obișnuitei înjurături maghiare, „Na baszd meg!“ adică „No,- mă!“, ceea ce exprima mai degrabă necaz decât elan vitejesc. Cum însă nemții nu înțelegeau o boabă ungurește iar cei mai mulți unguri nu citeau revista de limbă germană *Signal*, gafa nu provoacă scandal.

Aceeași primăvară a anului 1942 aduse vești amestecate și despre încheștarea dinăuntru Ungariei. Pe 15 martie, aniversarea revoluției din 1848 împotriva Austriei, la statuia lui Petőfi Sandor din Budapesta avu loc o mare demonstrație la care au

luat parte sindicatele și câțiva intelectuali. Demonstrația, organizată de comuniștii care infiltraseră conducerea organizațiilor social-democrate de tineret și a sindicatelor, a fost destul de impresionantă; mulțimea a scandat sloganuri împotriva Germaniei și a războiului până ce fu împrăștiată de poliție, care făcu aproape o sută de arestări. Manifestația avea loc imediat după o schimbare de guvern: cu câteva zile în urmă, Horthy numise un nou prim-ministru, Miklós Kállay, care se presupunea că va fi, cum pe urmă s-a și dovedit, un colaborator mult mai puțin consecvent al nemților decât fusese predecesorul său, Bárdossy. Cu toate acestea, așa cum s-a văzut după evenimentele de la 15 martie, Kállay nu intenționa să îmblânzească și politica oficială față de comuniști.

În răstimp de șase săptămâni după demonstrație, un uriaș val de arestări mătură organizația de partid budapestană. Printre zecile de arestați se găsea și Ferenc Rózsa, unul din conducătorii partidului, ridicat la începutul lui iunie. După vreo două săptămâni, cum refuzase să cedeze sub tortură, fu omorât în bătai. Un alt activist de partid, Károly Rezi, fu și el ucis în timpul interogatoriului. Un manifest al partidului ne informa despre aceste evenimente la scurt timp după ce se petrecuseră. În octombrie 1942, Zoltán Schönherz, pe atunci secretarul general al partidului, fu arestat, torturat, judecat și condamnat la moarte. Deja, comuniștii maghiari erau judecați de către tribunale militare speciale care fuseseră înființate în acest unic scop. Schönherz fu spânzurat la câteva zile după condamnare. Acestea erau perspectivele sumbre și mult prea probabile pe care tovarășii mei și cu mine le aveam acum de înfruntat.

Vara lui 1942 aduse o schimbare și în locul meu de muncă. Slujba la Industria de Fier nu era grozavă, salariul era mizer, iar oportunitățile politice erau limitate. Pentru o primă slujbă ca angajat al unei fabrici, fusese cea mai bună pe care mi-o putusem găsi, dar acum, având șase luni de experiență, puteam să încerc să-mi găsesc un loc de muncă mai bun. Unul din foștii mei colegi de clasă, căruia îi dădusem lecții de matematică prin 1940, era fiul lui Jenő Vadász, proprietarul unei întreprinderi metalurgice pe nume RAVAG, la care lucrau trei până la patru sute de angajați. Îl cunoșteam pe bătrânul Vadász, fiindcă obișnuia să-mi ramburseze personal costul lecțiilor ca să afle

totodată dacă fiul său făcea progresele așteptate. RAVAG era o întreprindere mult mai specializată și mai modernă decât Industria de Fier. Secția principală, unde lucra majoritatea angajaților, era atelierul de strungărie în care erau fasonate șarje mari de piese de fier, oțel, cupru și aluminiu. M-am dus să-l văd pe Vadász și, bazându-mă pe experiența mea de șase luni, am cerut să lucrez în atelierul de strungărie. Datorită faptului că mă cunoștea dinainte ca meditatorul de matematică al băiatului, avea pesemne o impresie mult mai favorabilă despre mine decât ar fi îndreptățit-o talentele mele destul de reduse de strungar. În orice caz, se învoi să mă angajeze și de la 1 septembrie 1942 începui lucrul la RAVAG. Curând după aceea, Mayer Hirsch, unul din cei doi oameni ai mei de la Dermata, avu un conflict la locul de muncă și se hotărî să se angajeze altundeva. Vestea era proastă, fiindcă Dermata era importantă, dar poziția lui Hirsch devenise atât de expusă încât se părea că oricum nu mai putea face nimic folositor cauzei acolo. Fiind un electrician de înaltă calificare și cu recomandări impecabile, Hirsch găsi de cuviință să-și caute alt loc de muncă. Cum îi plăcuse ce-i spuseseam eu despre RAVAG, încercă să-și găsească de lucru aici și fu angajat. Așa că erau acum doi dintre noi la această întreprindere.

Munca de la RAVAG era mult mai puțin oboseitoare decât cea de la Industria de Fier, dar departe de a fi plăcută. RAVAG se ocupa cu producția de masă a diverse piese la termene foarte stringente, așa încât viteza de execuție era esențială. Deși mă pricepeam cât de cât să lucrez la strung, eram departe de a fi un as; mai mult, nemții introduseseră un tip nou de lamă de oțel ultra-dură și a trebuit să învăț cum să folosesc tot felul de unelte noi. Maistrul, Szöllösi, un om trufaș, neplăcut și cu vederi de dreapta, nu mă avea la inimă și antipatia era reciprocă. Toate aceste lucruri contribuiau la a-mi face zile negre, dar după câteva luni am devenit ceva mai bun la treaba pe care o aveam de făcut și Szöllösi mă mai slăbi – deși nu-mi aduc aminte să-l fi văzut vreodată zâmbindu-mi.

Muncitorii de la RAVAG erau la fel de dezorientați politic ca în celelalte fabrici din oraș. Câțiva erau sindicaliști, însă pasivi; majoritatea fuseseră înșcriși de dl. Szöllösi într-o organizație de dreapta „galbenă“ (adică o falsă organizație sindicală, în realitate controlată de autorități). Conducătorul acestui grup de

muncitori, pe nume Kádár, fusese ca soldat pe frontul rusesc și ne povestea ce mizerie găsisese acolo – dovadă, zicea el, că sistemul comunist nu funcționează. Deși experiențele personale sunt de regulă convingătoare, nu ne fu greu să-i replicăm că războiul și ocupația produc invariabil mizerie oriunde ar avea loc. Un alt muncitor influent, Gáspár, cu toate că era și el membru al acestei organizații „galbene“, nu mergea niciodată la întrunirile ei și era curios să audă cum interpretam noi evenimentele zilei și ce păreri aveam. Mi s-a părut un tip onest și relativ curajos, așa că mi-am propus să mi-l fac prieten. L-am cunoscut soția, l-am vizitat de câteva ori acasă și am reușit să-l aduc ceva mai aproape de vederile noastre.

În iarna dintre 1942-1943, RAVAG primi o comandă militară urgentă care trebuia livrată în două luni. Fiindcă ritmul de lucru, care era deja cât se poate de alert, nu putea fi accelerat și mai mult, administrația le ceru angajaților să lucreze două ore peste program în fiecare zi, șase zile pe săptămână. Această cerere sosea în mijlocul unui conflict de muncă nesoluționat, legat de o mult-așteptată creștere a salariilor, pe care administrația o promisese de mult însă acum refuza să ne-o dea. La început toți angajații s-au supus cererii și lucrau zece ore pe zi, dar în silă și cu multe cârteli. În discuțiile avute cu Gáspár și alți câțiva muncitori, am izbutit să plantăm ideea că asta era șansa noastră, poate singura, să obținem creșterea salarială promisă: administrația avea nevoie acum de noi. Ca urmare, o delegație muncitorească, condusă de Kádár, Gáspár și un al treilea, ceru administrației creșterea promisă a salariilor. Cererea le fu refuzată pe motiv că țara se afla în război și situația economică nu permitea o asemenea măsură. După o discuție înfierbântată, muncitorii anunțară că nu aveau să mai lucreze peste program până ce nu li se rezolva problema creșterii de salariu. De a doua zi, Gáspár suna sirena după opt ore, iar lucrul înceta. Szollosi luă de-o parte mai mulți muncitori unul câte unul și le oferii diverse câștiguri ca să continue lucrul peste program; în cele din urmă atrase de partea lui un singur muncitor necalificat, un oarecare Rácz, care era sărac lipit și deci deschis tentației.

Încă de la începutul grevei noastre parțiale, legătura mea de partid, LP, dori să ne întâlnim odată la două zile, ca să poată urmări îndeaproape desfășurarea evenimentelor. Când Rácz

deveni primul spărgător de grevă, LP fu de părere că era momentul psihologic pentru a trece la fapte: spargerea grevei trebuia oprită cu orice preț, altfel, câștigurile vor tenta și pe alții care vor urma exemplul lui Rácz. Până atunci, nici Hirsch, nici eu nu jucasem un rol vizibil în această grevă. Nu vorbeam în public; la întruniri, nu luam cuvântul; rămâneam mereu în fundal. În aparență, conducătorii grevei erau conducătorii organizației de dreapta care obișnuia să reprezinte interesele muncitorilor și era important ca această aparență să fie păstrată. Totuși trebuia făcut ceva pentru a-l împiedica pe Rácz să lucreze peste program. LP sugeră un mesaj anonim, pe jumătate în derâdere și pe jumătate amenințător, care ar putea rezolva problema făcându-l pe Rácz pe de o parte să se rușineze și pe de alta să se teamă de-o bătaie. Am compus o scurtă rimă ironică, adresată nominal lui Rácz, în care îl luam în târbacă pentru că ajunsese un „culi“ (termen argotic pentru spărgător de grevă) și-i atrăgeam atenția că soarta unui culi e să fie cotonogit. Poezioara mea era spusă în argou muncitoresc, plină de greșeli gramaticale și scrisă cu litere de tipar nesigure și neîndemânaticе, ca și cum ar fi fost compusă și redactată de o persoană care abia știa să citească și să scrie. Neobservat, am prins-o de dulăpiorul lui Rácz cu puțin înaintea pauzei de prânz, când știam că se va duce la dulăpior și va fi primul care o s-o vadă. O citi pe la amiază, după care se duse drept la Szöllösi, i-o arătă și-i spuse că în asemenea împrejurări nu avea de gând să continue să lucreze peste program.

Szöllösi spumega de furie. Îl anunță pe Vadász; împreună chemară poliția, le arătară poezioara și le cerură ajutorul pentru a-l prinde pe cel care se folosea de amenințări ilegale pentru a-i ține pe muncitori din treabă. Szöllösi le dăduse pesemne numele meu ca suspect, căci mi se înmână o citație să mă prezint a doua zi de dimineață la sediul central al poliției. În după-amiaza aceea mă întâlneam cu LP. Deși era mulțumit că Rácz nu mai lucra peste program, vizita mea la poliție îl îngrijora. Mă întrebă ce plănuiam să le spun. I-am răspuns că aveam să neg cu fermitate că aș fi scris eu poezioara cu pricina, precum și că aș avea ceva de-a face cu greva, în afară de faptul că eram un muncitor nemulțumit ca oricare altul, care nu avea de gând să lucreze peste orele de program fără creșterea de salariu promisă. Și că

aveam s-o țin așa una și bună indiferent ce mi-ar face. Spre surprinderea mea, LP spuse că nu mă sfătuia să mă port așa. Dacă mă prezentam la poliție fără frică și ferm pe poziție, nepăsător la amenințările lor, aveam să mă dau imediat de gol drept comunist. Poliția știa cum să ne recunoască după spiritul nostru militant. E cazul să te arăți demn și mândru, mi-a zis LP, când ești arestat ca un comunist cunoscut; dar cât timp ei nu știu cine ești, trebuie să te prefaci și să te porți ca un tânăr înspăimântat, aflat la prima sa întâlnire cu o instituție temută. Pledează-ți nevinovăția, firește, dar lasă să se vadă că ți-e frică și încearcă să pari oricum vrei, numai dârz și neînduplecat, nu. Dacă te amenință cu bătaia, prefă-te înspăimântat și cerșește îndurare. Mai cu seamă, trebuie să te prefaci că ți-e teamă nu care cumva să afle taică-tău că ai fost chemat la poliție. Și tot așa. Oricât de surprins am fost, mi-am dat repede seama că LP avea dreptate și m-am pregătit să joc rolul convenit a doua zi dimineață.

La secția de poliție, mi s-a vorbit răstit și am fost luat la rost pentru că îndrăznisem să ameninț un muncitor onest care-și făcea datoria. M-am prefăcut a nu avea habar despre ce e vorba. Polițiștii mă amenințară cu un baston de cauciuc, la care m-am arătat speriat și repetam într-una că sunt nevinovat. Când au socotit că eram suficient de intimidat, mi-au dat un creion și m-au pus să scriu după dictare. Au început să-mi citească rima respectivă, iar eu am început s-o aștern pe hârtie cu scrisul meu obișnuit de mână, cu gramatica și ortografia corectă. Atunci mi-au spus că nu, trebuia să scriu cu litere mari de tipar, așa încât am făcut întocmai, însă cu grafia îngrijită a unui om educat. Eram sigur că nu exista nici o legătură vizibilă între ce scriam acum și mângălitura de pe nota către Rác. Polițiștii au fost pesemne de aceeași părere, căci după „testul scris“ n-au mai insistat să-mi atribuie paternitatea poezioarei. M-au mai întrebat cine credeam că ar fi putut-o scrie, la care am răspuns bineînțeles că habar n-aveam; apoi m-au expediat spunându-mi că voi fi chemat din nou dacă era nevoie. La fabrică, am aflat că poliția urma să-i chestioneze a doua zi pe Hirsch și pe Gáspár. I-am povestit lui Hirsch despre vizita mea la poliție și l-am povățuit cum să se poarte. Nici vizita lor la poliție nu aduse rezolvarea cazului, dar muncitorii erau supărați din cauza citațiilor la poliție, în special în cazul lui Gáspár, care era un vechi angajat și unul din oamenii

cei mai stimați din întreaga întreprindere. Lucrul era deseori întrerupt de discuții și producția avea de suferit. În cele din urmă, Vadász le spuse reprezentanților muncitorilor (Kádár, Gáspár și a treia persoană) că renunța la lucrul peste program și că avea să angajeze în schimb câțiva muncitori temporari. De asemenea, le oferì o înțelegere parțială în disputa salarială sub forma unei creșteri mai mici decât cea promisă. O creștere mai mică era totuși o creștere, și târgul fu primit.

La sfârșitul anului 1942 sau începutul lui '43, LP convocă o întrunire pentru formarea Comitetului Local pentru Cluj. Îmi spuse că legătura cu Comitetul Central de la Budapesta, întreruptă după arestările din 1941, fusese restabilită cândva în toamna aceluiași an, și că se formase un Comitet Regional pentru Ardealul de Nord, al cărui reprezentant era. Comitetul Local urma să aibă trei membri: pe mine ca secretar, Willy Holländer și o femeie de vârstă mijlocie al cărei nume nu-l cunoșteam care avea să preia sarcinile tehnice (o voi numi Tehniciana). Termenul *tehnic*, standard în jargonul de partid, desemna tehnologia necesară pentru a produce materiale de partid, ca de pildă mașini de scris și de duplicat. Ca mai înainte, întrunirea Comitetului Local se ținu în odaia lui György László. În afară de Holländer, de Tehniciană, de LP și de mine, mai era și un al cincilea participant, și anume o femeie de vreo treizeci, treizeci și cinci de ani pe care LP o adusese cu el tot ca reprezentantă a Comitetului Regional. Noi trei am dat raportul privind activitatea desfășurată de fiecare și situația existentă la locurile unde ne-o desfășuram, fără să menționăm vreun nume. În încheiere, LP trase concluziile și ne dădu niște directive. După această întrunire, reprezentanta Comitetului Regional (o voi numi pur și simplu Reprezentanta) a devenit legătura mea uzuală în locul lui LP, care totuși continua să ia legătura cu mine la anumite ocazii.

În februarie 1943, un eveniment major răsturnă irevocabil soarta războiului din răsărit: după trei luni de rezistență sovietică de un eroism incredibil la Stalingrad pe Volga, unde au avut loc adevărate bătălii pentru fiecare casă, într-o înclăștare de sute de mii de soldați, nu numai că înaintarea germană fu oprită, ci întreaga Armată a VI-a a lui Paulus, numărând mai bine de două sute de mii de ostași, fu prinsă în stil german ca într-un clește (un *Kessel!*) de trupele sovietice înaintând spre vest atât pe la

nord, cât și pe la sud de Stalingrad. Hitler ordonă o încercare disperată de a tăia încercuirea pe la vest. Eșuă lamentabil și după câteva săptămâni de pierderi foarte grele, rămășițele Armatei a VI-a a lui Paulus s-au predat. Importanța acestui eveniment nu poate fi îndeajuns subliniată: Wehrmacht-ul nu și-a mai revenit după această lovitură. Îndelungata înaintare din est fusese în sfârșit frânată; începuse retragera spre vest. În plus, efortul extraordinar al producției sovietice de război începuse să se cunoască: după Stalingrad, armatele sovietice au deținut o superioritate constantă și crescândă, cantitativ, de echipament de luptă (tancuri, artilerie și avioane) asupra trupelor din Wehrmacht.

În perioada bătăliei de la Stalingrad, Ungaria, care inițial luase parte la război cu două divizii, adică aproximativ 40.000 de soldați, avea nouă divizii pe frontul de est. Întreaga Armată a II-a maghiară se afla la Cotul Donului, într-un sector de vreo sută cincizeci de kilometri. Această armată a fost complet distrusă de sovietici la sfârșitul lui ianuarie și începutul lui februarie, suferind pierderi de circa 150.000 de soldați unguri. O vreme, guvernul izbuti să disimuleze proporțiile acestei tragedii, dar adevărul se află curând. Astfel, și aici, departe în spatele frontului, unde trăiam eu, atmosfera începu să se schimbe. Persoane de toate culorile politice începau să reflecteze serios și să-și pună întrebări dificile despre viitor, care apărea acum într-o cu totul altă lumină.

*

* *

La câteva luni după întrunirea Comitetului Local, prin iulie, LP luă legătura cu mine ca să discutăm împreună o scrisoare a Comitetului Central adresată tuturor membrilor de partid. Pentru a înlesni constituirea unui front național pentru independență care să coaleză toate forțele de rezistență împotriva Germaniei naziste, Partidul Comunist Ungar se autodizolva din proprie voință. Scrisoarea anunța dizolvarea partidului și-i îndemna pe toți comuniștii să continue lupta cu aceeași dăruire ca până atunci. Câteva săptămâni mai târziu, se înființa un nou partid, Partidul Păcii, al cărui scop mărturisit era

de a conduce Ungaria la ieșirea din război și de a o smulge din gheara Germaniei naziste. Toți foștii membri ai Partidului Comunist devin membrii Partidului Păcii. În Transilvania de Nord, activitatea și țelurile noastre nu suferiră practic nici o schimbare; dar la vârf, la Budapesta, această mutare însemna atragerea unor noi aliați ne-comuniști, dar antifasciști. LP nu era mulțumit de această întorsătură și peste doi ani îndoielile i-au fost confirmate: după război, conducerea Partidului Comunist Ungar nou constituit declară că autodizolvarea partidului în 1943 fusese o greșeală.

În vara lui 1943, noul Partid al Păcii scoase un manifest anti-război bine redactat și foarte convingător, pe care eu am fost însărcinat să-l distribui în Cluj. Întrucât aceasta a fost cea mai însemnată acțiune a micii organizații construite de mine în timpul războiului, o voi descrie în detaliu. Manifestul era firește ilegal și toți cei prinși difuzându-l ar fi fost imediat arestați și torturați de către DEF. Pentru a înțelege însemnătatea unui asemenea manifest, cititorul trebuie să-și aducă aminte că publicul maghiar era supus pe atunci unui adevărat foc de baraj al propagandei naziste, care era prezentă oriunde întorceai capul, precum și unei campanii susținute de dezinformare. De la intrarea în război a Ungariei în iunie 1941, cenzura devenise mult mai strictă: nici o știre provenind dintr-o sursă aliată nu putea fi publicată în presă și toate emisiunile radiofonice în limba maghiară difuzate de la Moscova, Londra și Washington erau bruiate copios. Câtă vreme știrile de pe front au fost favorabile nemților, lipsa de reportaje obiective s-a făcut mai puțin simțită; dar după catastrofa germană de la Stalingrad care a schimbat cursul războiului, discrepanța dintre propagandă și realitate a devenit mai izbitoră și publicul era însetat de informații corecte. Manifestul Partidului Păcii zugrăvea o imagine cuprinzătoare și sugestivă a situației de ansamblu. Oferea o descriere completă și convingătoare a înfrângerii suferite de Germania la Stalingrad, a ordinului ei de mărime și a consecințelor acesteia pentru întregul efort de război. De asemenea, descria succesele Aliatilor în Africa de Nord și anunța debarcarea lor iminentă în Europa de Vest. Peste tot era subliniată poziția Ungariei față de aceste evenimente. Era limpede că Hitler avea să lupte cu îndârjire până la capitularea finală și că

își va târî Alianții în abis o dată cu sine, dar adevăratele interese ale Ungarici, se arăta în manifest, îi cereau să se smulgă din îmbrățișarea fatală a Germaniei și să-și redobândească independența. Manifestul continua schițând țelurile Partidului Păcii: desprinderea de sub dominația germană, ieșirea dintr-un război deja pierdut și redirecționarea politicii naționale pentru a salva ce mai putea fi salvat din viitorul țării. În încheiere, manifestul îndemna populația să opună rezistență politicii perdante a actualei guvernări a țării și să sprijine forțele care luptau pentru independență.

Sarcina mea era să organizez difuzarea acestui manifest în întregul oraș. Am hotărât că tirajul ce putea fi efectiv distribuit era de o mie de pamflete. Acestea trebuiau astfel împărțite încât fiecare să fie citit de cel puțin o persoană sau o familie. Nu puteau fi pur și simplu lăsate în stradă sau în alte locuri publice; trebuiau duse din casă în casă și puse la cutia poștală sau strecurate pe sub ușile de la intrare. Aveam nevoie de cinci oameni care să distribuie fiecare câte două sute de copii în cinci cartiere diferite ale orașului. Socotind cam un minut și jumătate pentru fiecare manifest, sarcina putea fi dusă la îndeplinire în patru sau cinci ceasuri într-o singură noapte. Difuzarea trebuia executată efectiv peste noapte, pentru că o dată cu apariția manifestelor, autoritățile aveau să mișune peste tot. Pentru maximă eficiență era de dorit ca fiecare distribuitor să aibă o pereche de sex opus; un cuplu care se plimba seara pe străzi și făcea opriri dese dădea mai puțin de bănuț decât un trecător solitar. Cât despre multiplicarea manifestului, aceasta cădea în sarcina Tehnicienei și a grupului aflat sub conducerea ei. Unul din membrii acestui grup, aveam să aflu mai târziu, era chiar Ede Lebovits, fostul meu coleg, pe care cu un an în urmă îl trimiseseam la o întâlnire conspirativă. Grupul tehnic avea de asemenea sarcina de a livra tirajele de câte două sute de pamflete fiecărui distribuitor, în cadrul a cinci întâlniri stabilite la intervale scurte în cursul aceleiași serii. Persoana care făcea livrarea manifestelor și cea care le primea aveau nevoie de coduri, pentru că nu trebuiau să se cunoască dinainte.

Pentru organizarea difuzării acestui material, am împărțit Clujul în cinci zone: centrul plus patru cartiere. Două erau cartiere muncitorești (unul pe lângă Dermata, celălalt în jurul

Atelierelor de Cale Ferată), iar celelalte două erau în mare parte burgheze. Centrul era în întregime burghez. Cele cinci tiraje de câte două sute de manifeste trebuiau livrate în cinci puncte situate la mică distanță între ele și față de cele cinci zone de difuzare. Am ales punctele și orele de livrare, la intervale de câte cinci-sprezece minute. Fiecare distribuitor trebuia să-și construiască o rută care să includă toate străzile mari din zona sa. La acea vreme, nu aveam la îndemână modelul matematic inventat în anii șaizeci și cunoscut sub numele de „problema poștaşului chinez,” așa încât a trebuit să descoperim singuri rutele care duceau la traversarea unui număr minim de străzi mai mult de o dată. Doi din cei cinci distribuitori erau Mayer Hirsch și Dezső Nussbächer. Mayer avea o logodnică care-i împărtășea vederile politice și pe care nu se temea să o implice în acțiune. Dezső cunoștea o tânără serioasă, cu vederi de stânga, pe care izbuti să o convingă să-i dea o mână de ajutor. Mai aveam de găsit încă trei distribuitori. Menyhért Schmidt, un fost coleg de clasă căruia îi modelasem vederile în cursul multor discuții anterioare, se învoi să distribuie manifestele dar nu avea o parteneră pe potrivă, problemă pe care am reușit să o rezolvăm după unele căutări. Pentru al patrulea post de distribuitor, am ales un chimist în jur de treizeci de ani, György (George) Havas, pe care-l întâlnisem prin 1940 sau '41 în grupul lui Király. Deși nu-l mai văzusem de peste doi ani, acceptă să ne dea o mână de ajutor când i-am explicat că lucram pentru Partidul Păcii ca membru al fostului Partid Comunist și că promisem însărcinarea de a organiza difuzarea manifestului antirăzboinic al partidului. Mai spuse că avea s-o ia cu el pe sora lui, care era o fată de nădejde și gata să-și asume riscul. Pentru al cincilea post de distribuitor, l-am recrutat pe Misi (Michael) Schnittländer, un fost student de vreo douăzeci și opt sau nouă de ani pe care îl întâlnisem doar o dată, în pripă, dar despre care auzisem multe de la cei din cercul lui Király. Și acesta primi să participe, împreună cu logodnica. Echipa era acum completă și iată-ne gata de acțiune. Angajarea lui Havas și a lui Schnittländer în această acțiune reprezenta pentru mine un mare succes moral: amândoi erau cu mult mai în vârstă decât mine și mă cunoșteau foarte puțin (mai mult din auzite), dar la cererea mea se arătasera gata să participe sub

comanda mea la o acțiune primejdioasă. Mă simțeam foarte mândru.

Nu mai țin minte data exactă, dar am difuzat manifestele Partidului Păcii la Cluj pe la sfârșitul lui iulie sau începutul lui august 1943. Hirsch, Nussbächer și Havas au primit manifestele conform planului și le-au împrăștiat în centrul orașului și în cele două cartiere muncitorești, dar Schmidt și Schnittländer n-au primit manifestele care le reveneau. Tehniciana, care făcuse livrările în persoană, susținea că la a patra întâlnire, cea cu Schnittländer, nu apăruse nimeni. Temându-se ca nu cumva să se fi întâmplat ceva rău, hotărâse să nu meargă la ultima din cele cinci întâlniri și ascunsese manifestele rămase într-un loc sigur. Schnittländer insista că el fusese prezent la întâlnire la ora și locul hotărâte, însă n-am putut niciodată stabili cu certitudine adevărul.

În ciuda acestei încurcături, operațiunea a fost considerată în ansamblu un succes. Izbutisem să difuzăm șase sute de manifeste în centrul orașului și în cele două mari cartiere muncitorești. În ziua următoare, manifestele au fost duse pe ascuns la locurile de muncă și trecute pe șest din mână în mână. Deși confiscate mai apoi de supraveghetori, fuseseră citite de mulți oameni și s-a discutat pe marginea lor multe zile și săptămâni după aceea. Curând DEF-ul descinse la Cluj și lansă o investigație amănunțită a cazului, care în toamnă duse la mai multe arestări.

Tot în vara aceea, doi din recruții lui Dezső Nussbächer de la Dermata se „maturizaseră” suficient pentru a intra în contact direct cu mine. Unul dintre ei era un tăbăcar de vreo patruzeci și cinci de ani pe nume Hentz. Fost sindicalist, simpatiza cu cauza noastră și se bucura de un mare respect printre tovarășii de muncă. Celălalt, Galambos, era tâmplar și avea în jur de treizeci de ani; fusese în trecut un comunist activ, dar la un moment dat pierduse legătura cu partidul. Amândoi erau neevrei, ceea ce reprezenta un avantaj important la acea vreme. Amândoi s-au arătat dispuși să mă întâlnească și să analizăm situația de la fabrică, în ideea de a întreprinde ceva acolo de îndată ce ni se iva prilejul; totuși, erau extrem de circumspecți amândoi și considerau că nu era încă momentul potrivit pentru acțiune. Am continuat să mă întâlnesc separat cu fiecare din ei

(fără ca vreunul să știe de existența celuilalt) la intervale regulate și-i pregăteam pentru o participare mai activă în viitor.

Cam la aceeași vreme, LP îmi ceru să iau legătura cu un alt membru al Comitetului Regional, un intelectual proletar căruia i se spunea „scriitorul“. Acesta trăia sub acoperire și l-am cunoscut printr-o întâlnire conspirativă, schimbând câteva vorbe în limbaj codificat. Era un bărbat în jur de patruzeci de ani, mai degrabă scund, cu o mustață mare și neagră; m-a tratat cu multă căldură și prietenie. Scopul întâlnirii era să facem cunoștință, poate pentru ca „scriitorul“ să mă cântărească. Am avut o conversație lungă pe teme politice și el mi-a arătat câte ceva din ce scria, un fel de manifest împotriva războiului cu un caracter local mai pronunțat decât cel pe care îl distribuisem. N-aveam cum să bănuiesc soarta oribilă care-l aștepta într-un viitor foarte apropiat.

Între timp, un episod însemnat avu loc în viața mea personală, în primăvara și vara anului 1943. Era vorba de noua mea cunoștință, Reprezentanta. Era o femeie până în treizeci și cinci de ani, frumoasă, inteligentă și, judecând după natura activităților ei, de un curaj ieșit din comun. Trăia sub acoperire și avea în spate câțiva ani buni de activitate în partid. Ne întâlneam o dată pe săptămână, pentru ca eu să-i dau raportul de activitate, iar ea să-mi facă recomandările ce se impuneau. Nu era căsătorită cum bineînțeles nu eram nici eu și, cu toate că ea era mai mare ca mine cu treisprezece ani, o găseam foarte atrăgătoare. Prin iunie am devenit amănți. Aceasta a fost prima mea relație amoroasă și a umplut un gol mare din viața mea. Iubita mea avusese câteva experiențe amoroase în trecut, dintre care cel puțin una o marcase. Relația noastră a durat câteva luni, până la arestarea ei. În ciuda faptului că eram amănți, nu-i știam numele și nici ea nu-l știa pe al meu.

Cu fiecare lună a anului 1943, cursul războiului devenea tot mai favorabil Aliților. Superioritatea economică a blocului anglo-americano-sovietic se traducea treptat în superioritate militară și se făcea în sfârșit simțită pe câmpul de luptă. După debarcarea anglo-americană în Maroc, balanța se înclină și în Africa de Nord: dacă în anul precedent, Rommel repurtase victorii strălucite asupra britanicilor, forțele britanice și americane purceseră acum să-i zdrobească armata, ale cărei rămășițe fură

evacuate în grabă pe Mediterană. La începutul lunii iulie, Aliații debarcau în Sicilia, iar la sfârșitul lunii regimul lui Mussolini se prăbuși. Regele italian împreună cu unii din conducătorii militari semnă o pace separată cu Aliații. Printr-un spectaculos act de bravado, nemții îl răpiră pe Mussolini din captivitate și îl reinstalară la conducerea unei părți din Italia de nord, evident o acțiune de ariergardă care n-a afectat însă superioritatea Aliaților pe frontul din Italia, clară pentru toată lumea după cele întâmplate acolo. Între timp, Aliații intensificaseră bombardamentele asupra centrelor industriale și de comunicație germane, iar poporul german, pentru care primii ani de război fuseseră o succesiune de marșuri triumfale, suferea acum pierderi grele și în rândul populației civile.

Mai aproape de mine, pe frontul de est, războiul dădea și aici semne încurajatoare. La sfârșitul lui iunie și începutul lui iulie se desfășură o bătălie uriașă în regiunea Kursk, în partea centrală a frontului, între o imensă armată germană masată pentru ofensivă și forțe sovietice și mai numeroase, care de acum le întreceau pe cele nemțești în număr de tancuri, avioane, unități de artilerie mobilă etc. – dintre care majoritatea, în treacăt fie spus, erau de fabricație sovietică. Timp de săptămâni întregi se dădura lupte grele și de ambele părți au avut loc pierderi uriașe, totul încheindu-se cu retragerea armatei germane spre fosta graniță poloneză. În cursul lunilor care au urmat, Armata Roșie a recucerit cea mai mare parte din Rusia apuseană și o bună parte din Ucraina. La începutul lui 1944, cuceririle germane din est fuseseră în majoritate pierdute.

Capitolul 3

ÎN ILEGALITATE

În 1943 am împlinit douăzeci și unu de ani, adică vârsta militară în Ungaria, și în octombrie urma să fiu concentrat împreună cu toți cei de vârsta mea. Evreii erau trimiși în Batalioane de Muncă și nu în unități militare, dar în rest totul decurgea exact la fel ca pentru ceilalți mobilizați pe front. În vară am fost chemat la examenul medical, găsit apt și trecut pe lista centrului de recrutare la care trebuia să mă prezint în dimineața de 3 octombrie. Încă din aprilie sau mai, LP îmi spusese că partidul hotărâse să-mi ceară să trec în ilegalitate (adică să mă ascund) după ce primeam ordinul de mobilizare. Asta însemna, firește, că deveneam un dezertor, ceea ce era foarte riscant, dar tot ce făceam era riscant. Trecerea în ilegalitate necesita obținerea unor acte de identitate false și găsirea unui ascunziș relativ sigur, la cineva care își asuma riscul de a te ascunde. Partidul avea să-mi facă rost de unele din actele necesare și urma să-mi plătească o alocație lunară, suficientă pentru acoperirea cheltuielilor de cazare și hrană. Trebuia să mă ocup singur de toate celelalte aspecte și aveam la dispoziție câteva luni să pun la punct toate detaliile.

M-am hotărât să devin studentul Antal Szilágyi. Era numele unui muncitor cam de aceeași vârstă cu mine de la RAVAG, căruia îi cunoșteam data și locul nașterii. Am reușit să obțin o copie a certificatului lui de naștere. În afară de acest act important, am primit de la LP o legitimație de student, având o fotografie care mă înfățișa purtând o mustăcioară, pe numele Antal Szilágyi, student în anul întâi la drept. După război, am aflat că persoana de la universitate care-mi procurase legitimația falsă era Mihai Pop, un student la medicină comunist, de națio-

nalitate română. Ca student la drept, aveam avantajul că frecvența nu era obligatorie și astfel o justificare pentru faptul că petrec mult timp acasă. Aceste acte de identitate erau firește utile în cazul în care mi se cerea să mă legitimez, dar îmi mai trebuia ceva: un certificat de domiciliu eliberat de Spațiul Locativ, acesta fiind pe atunci actul de identitate de bază în Ungaria. Trebuia să-mi confecționez unul fals. Am primit un formular în alb și o parafă care o imita destul de bine pe cea a biroului respectiv, precum și instrucțiuni verbale din partea lui LP despre cum se procedează pentru a face să dispară un text în tuș spre a-l înlocui cu cel dorit. Îmi spuse ce reactivi să cumpăr de la farmacie și cum să-i combin pentru a obține un lichid care făcea să dispară cerneala de pe un document.

Cea mai dificilă problemă însă rămânea găsirea unei locuințe relativ sigure. Aveam să fiu dat în urmărire ca dezertor; prin urmare, nu puteam să-mi iau o slujbă, nici chiar sub o identitate falsă: erau prea multe piedici de trecut pentru a risca să le fac față cu actele mele false și, în afară de asta, puteam fi lesne recunoscut. În fapt, trebuia să-mi petrec cea mai parte a timpului în casă, și să ies numai scara și numai la nevoie. Asta însemna că gazda sau gazdele mele trebuiau să știe că mă ascund de autorități. Am vorbit cu Zoltán, unul din tovarășii mei de lucru de la RAVAG, care era un simpatizant comunist convins, dar nu avea curajul să-și traducă convingerile în fapte. Nu era evreu, ceea ce îl puneă într-o poziție mult mai bună să-mi dea o mână de ajutor, fiindcă era mult mai sigur să stai cu ne-evrei decât cu evrei. Când i-am vorbit lui Zoltán despre treaba asta, i-am spus că mișcarea avea nevoie de o gazdă sigură pentru un tovarăș, un bărbat singur, care urma să achite o sumă rezonabilă pentru chirie și pensiune. Nu era nevoie ca Zoltán să știe că era vorba chiar de mine, așa că nu i-am spus. L-am întrebat dacă știa pe cineva care simpatiza cu cauza noastră căruia i-ar fi putut cere așa ceva. Firește, persoana respectivă trebuia să știe că respectivul chiriaș trăia sub o identitate falsă, și, de asemenea, trebuia să stea undeva într-un loc dosnic la adăpost de ochii vecinilor. Zoltán chibzui o vreme la această problemă și după un timp îmi propuse numele unui cuplu în vârstă, pe care mi-i zugrăvi ca pe oameni cumsecade, vechi simpatizanți ai mișcării comuniste, care nu erau activi în politică și nici cunoscuți în vreun fel de

poliție. Trăiau într-o casă foarte modestă într-un cartier decent care părea să corespundă cerințelor descrise de mine. Soțul, Gyula Iszlai, un om spre șaizeci de ani, era zidar și muncea când găsea de lucru; soția lui, de aceeași vârstă, lucra ocazional ca spălătoreasă și se ocupa de gospodărie. Aveau un fiu de nouăsprezece sau douăzeci de ani care locuia cu ei și lucra într-un atelier de croitorie din centrul orașului, precum și o fiică măritată care nu mai locuia în casă. Situația suna promițătoare, așa că l-am rugat pe Zoltán să discute cu familia respectivă și, dacă erau de acord, să-mi aranjeze o vizită pe la ei (fără să le dea numele meu) ca să lămurim detaliile.

O săptămână mai târziu primeam de la Zoltán răspunsul pozitiv, și într-o seară am bătut la ușa casei cu pricina. M-am prezentat doar ca persoana care venise să discute chestiunea propusă de Zoltán. Cum stăpânii casei avuseseră de a face în trecut cu mișcarea noastră, nu s-au mirat că nu mi-am dat numele. Mai întâi, pentru a le câștiga încrederea, am stat de vorbă vreo treizeci sau patruzeci de minute despre situația politică și despre biruința inevitabilă a Aliatilor și le-am spus că-i apreciam foarte mult pentru că doreau să ne ajute. Pe urmă le-am explicat care erau cerințele unei locuințe unde urma să stea cineva clandestin. Oamenii mi-au arătat casa în care trăiau, situată într-o curte comună cu o altă clădire, ceva mai mare, aflată la o distanță de vreo treizeci sau patruzeci de metri. Avea o cameră centrală care servea totodată de bucătărie și cameră de zi, un dormitor accesibil numai din bucătărie, și o a treia cameră accesibilă numai din afară. Nu avea baie; în fundul curții era un closet fără apă curentă. De spălat, se spălau cu apa de la robinetul din bucătărie, în lighene și căzi de diferite mărimi. Soții se culcau în dormitor, iar fiul lor, Bertalan (Berci pe scurt), dormea în a treia cameră. Aceasta era odaia pe care erau dispuși s-o închirieze, zicând că Berci putea dormi în sufragerie-bucătărie și cu siguranță avea să înțeleagă, familia având nevoie de bani. Mâncarea nu era o problemă; d-na Iszlai târguia și gătea pentru ei trei, și dacă bucatele lor simple nu-l deranjau, chiriașul putea să fie și el trecut în porție. Am întrebat cine locuia în cealaltă casă din curte și răspunsul mi s-a părut mulțumitor. Una peste alta, situația părea bună din punct de vedere al siguranței, ori asta conta în primul, în al doilea și în al treilea rând.

Exista totuși o problemă: deși ambii soți erau simpatizanți convinși ai mișcării, ca și fata lor măritată care locuia în altă parte a orașului, băiatul, Berci, nu numai că nu se interesa de politică, dar era împotriva oricărei implicări din partea familiei. Prin urmare, lui nu i se putea spune nimic despre adevărata natură a afacerii noastre, căci altfel ar fi putut deveni o sursă de iritare și chiar un pericol. Mi-am exprimat îndoiala că treaba avea să meargă, întrucât chiriașul trebuia să-și petreacă mare parte din timp acasă, ceea ce ar da de bănuț băiatului. Maică-sa mă asigură însă că Berci pleca dimineața devreme și nu se întorcea înainte de cină; câtă vreme vedea un avantaj material din aranjamentul respectiv, o să-l doară în cot cum își petrece chiriașul zilele. Din discuție a reieșit că Berci contribuia la cheltuielile casei cu o cotă parte din venitul lui de la atelierul de croitorie (o parte prea mică, după părerea tatălui), așa că am sugerat ca, pentru a-l face mai înțelegător, această cotă parte să-i fie redusă în schimbul camerei pe care o ceda chiriașului, iar diferența respectivă să fie adăugată la prețul chiriei și al pensiunii. Propunerea mea fu primită și după ce ne-am înțeles la un preț pe care mi-l puteam permite lejer din alocația mea lunară, am bătut palma, cu începere de la 1 octombrie, căzând de acord că-l voi aduce pe chiriaș în jurul datei respective. La sfârșitul vizitei mele, i-am rugat să nu discute despre aranjamentul nostru cu nimeni, nici chiar cu fata măritată care simpatiza cu cauza, câtă vreme nu era nevoie. Ca să dau un exemplu, le-am spus că, deși aveam deplină încredere în prietenul nostru Zoltán, era mai bine pentru toată lumea și nu în ultimul rând pentru el să nu știe de înțelegerea noastră. De aceea, aveam să-i spun că avusesem o discuție foarte utilă cu cei doi Iszlai, dar până la urmă s-a găsit o altă soluție pentru cazarea prietenului care avea nevoie de o locuință ferită. Și exact asta i-am și spus lui Zoltán, mulțumindu-i pentru eforturile făcute pentru a ne da o mână de ajutor.

Când sosi luna octombrie, am plecat de la locul de muncă spunând tuturor că mă duceam la Batalionul de Muncă. Acasă, am avut o lungă discuție cu mama cu câteva zile înainte de plecare. Țin bine minte conversația aceasta pentru că a fost ultima pe care am avut-o și ne-a pus emoțiile la încercare și ei și mie. Am fost întotdeauna foarte apropiat de mama. De data aceasta

am luat-o la o plimbare într-un parc unde ne-am așezat pe o bancă și acolo i-am spus că nu aveam de gând să mă prezint la centrul de recrutare, ci voi pleca din oraș ca să trăiesc în clandestinitate. I-am spus că făceam parte dintr-o organizație ilegală care lupta pentru dreptate și care avea mijloacele necesare să mă ajute să mă ascund. Firește, mama era foarte îngrijorată pentru că mă puneam astfel în primejdie de moarte. Plângea în tăcere, fără un cuvânt. I-am răspuns că toți eram în primejdie de moarte, că naziștii erau hotărâți să ne termine pe toți, că nu se putea ști dacă la Batalionul de Muncă aș fi fost mai în siguranță decât trăind în ilegalitate. I-am spus până și că nu era clar cine va fi mai în siguranță – eu, care aveam să trăiesc ilegal sub un nume fals, sau ea, cu tata și cu fratele meu, care stăteau legal la ei acasă. Nemții nu aveau încredere în guvernul maghiar și puteau să ocupe oricând Ungaria, caz în care mai mult ca sigur că aveau să le aplice și evreilor unguri același tratament pe care-l aplicaseră evreilor germani, celor polonezi, și celor din celelalte teritorii ocupate de ei – un tratament despre care știam că e teribil, fără să cunoaștem dimensiunile exacte ale genocidului. Cât aș fi vrut ca aceste vorbe ale mele să nu se fi adevărat! Dar, vai, opt luni mai târziu exact așa s-a întâmplat.

Pe lângă asta, i-am mai spus mamei, în lume se desfășoară o imensă luptă care va decide soarta omenirii, iar eu doream să iau parte la ea. Nu intenționez să mor, iar organizația din care făceam parte nu mă vroia nici ea mort, ci viu și activ în sprijinul cauzei. Bineînțeles că existau riscuri, dar dacă tot trebuia să mor, cel puțin să știu că nu muream fără să fi făcut ceva. Mama încercă să-și stăpânească neliniștea și jalea, și îmi spuse că era foarte mândră de mine. Am discutat apoi cu ea ce trebuia făcut când dispariția mea va fi descoperită de autorități. Tata nu putea fi avizat dinainte de planul meu, pentru că nu l-ar fi înțeles și cu atât mai puțin acceptat. Pe de altă parte, nici să afle doar de la alții că nu mă prezentasem la centrul de recrutare nu mi se părea corect. Așa că am plecat de acasă în noaptea dinaintea zilei când ar fi trebuit să mă înrolez, lăsând o scrisoare adresată părinților în care le spuneam că voi trece granița în România pentru a încerca să ajung în Palestina. (Granița era la cincisprezece sau șaisprezece kilometri de Cluj și trecerile clandestine erau riscante, dar destul de comune.) I-am spus mamei că scrisoarea

putea fi arătată autorităților când vor veni să întrebe de mine. Cât despre fratele meu, Bobi, lui i-am spus adevărul cu o zi înainte de plecare. Era speriat dar mi-a spus că are încredere în mine că știu ce fac.

În ziua dinaintea plecării de acasă, am făcut o vizită familiei Iszlai și le-am spus că eu eram noul lor chiriaș și că voi sosi în seara următoare. Mi-am adus cu mine câteva efecte personale, ca să nu trebuiască să aduc totul odată. Le-am dat detaliile necesare despre falsa mea identitate (numele meu așa cum apărea în hârtii și statutul meu de student la drept), iar ei mi-au spus că vorbiseră cu Berci și că totul era gata. Câteva zile mai devreme, LP îmi dăduse în avans banii pe două luni, așa că le-am plătit chiria și pensiunea pe o lună. În seara următoare am sosit îmbrăcat cu costumul meu cel mai bun, cu pardesiu și pălărie, și cu un singur geamantan.

În scurt timp m-am obișnuit cu noile împrejurări și cu noul meu fel de viață. Locuința familiei Iszlai se afla în capătul de sus al străzii Majális, o stradă lungă care începea aproape de centrul orașului, de unde urca până în vârful unui deal destul de abrupt. Jumătatea de jos a străzii, care ducea la Grădina Botanică, făcea parte dintr-un cartier rezidențial foarte frumos, cu multe vile elegante înconjurate de grădini. După Grădina Botanică, casele deveneau mai modeste și strada se prefăcea treptat într-o uliță de cartier mărginaș. În vârful dealului, era un cimitir de oameni sărmani, Házsongárd. Familia Iszlai locuia în jumătatea mai săracă a străzii. Îmi petreceam cea mai parte din zi în camera mea sau afară în grădina din curtea casei, când vremea era frumoasă. La prânz mâncam singur sau împreună cu D-na Iszlai, când Iszlai și Berci erau la muncă, iar la cină împreună cu toată familia. Încercam să fiu cât se poate de prietenos cu Berci, căruia trebuia să-i spun că eram plecat la universitate sau pe altundeva în timpul zilei. Aveam o singură problemă cu el: era înnebunit după dans și uneori mă invita să-l însoțesc la câte o petrecere. Nu putea să înțeleagă de ce trebuia să rămân acasă să învăț toată noaptea pentru examenul de a doua zi, în loc să ies la distracție. Mă credea probabil un tocilar cu nasul mereu în carte, dar în afară de asta ne înțelegeam bine. Ba chiar, îmi dezvălui arma lui secretă pentru a cuceri fetele cu care dansa: înainte să plece de acasă își vâra în buzunarul de la pantalon cel mai mare

castravete pe care-l putea găsi în cămară. Susținea că are un efect de-a dreptul miraculos asupra partenerelor lui de dans.

D-na Iszlai mă prezentă și familiei Molnár, care locuia în cealaltă casă din curte, de fapt clădirea principală. Soțul lucra ca funcționar la poștă, soția era manichiuristă, iar fetița lor, Nora, de doisprezece ani, avea nevoie de meditații la matematică. Deși ca student la drept se presupunea că nu sunt grozav la matematică, am fost de acord să-i dau fetei lecțiile de care avea nevoie în schimbul unui onorariu foarte modest, și treaba a mers bine pentru toată lumea. Nora a început să ia note mai bune, iar eu aveam acces la radioul familiei Molnár (fam. Iszlai n-avea radio). Când D-na Molnár era acasă, ascultam emisiunea în limba germană a BBC-ului, zicând că ascult Radio Berlin.

Ieșeam în oraș doar seara, bine îmbrăcat, cu pălăria trasă cât mai mult pe ochi și purtând întotdeauna ochelari. Nu mergeam niciodată pe străzi aglomerate și dacă zăream pe cineva care-mi părea cunoscut venind din direcție opusă, îmi scoteam batista și-mi suflam nasul ca să-mi acopăr fața. Ochelarii pe care-i purtam erau doar două bucăți de sticlă. Îi comandasem la un optician căruia i-am explicat că erau pentru bunicul meu ipohondru, care credea că are nevoie de ochelari, deși doctorul îi spusese că nu avea. La început opticianul vroia să vorbească cu bunicul pentru a-l convinge de adevăr, dar când i-am spus că bunicul era imobilizat la pat se învoi să ne ajute și să confecționeze ochelarii doriți. Ieșirile mele în oraș aveau drept scop întâlnirile de lucru cu diversele mele legături. Aceste întâlniri decurgeau în aceleași condiții ca mai înainte, cu deosebirea că acum aveau loc întotdeauna seara.

Curând după ce am început să trăiesc în ilegalitate, DEF-ul a descins la Cluj și a început să facă curățenie în organizația noastră. Prima veste despre această operațiune care mi-a parvenit a fost că Tehniciana fusese arestată. Atunci am aflat că o chema Ilona Grünfeld și fusese trădată de către cineva din grupul ei, un bărbat pe care nu-l cunoșteam, dar care era cunoscut de către DEF, pare-se, ca simpatizant comunist. Până atunci, scăpase nearestat, schimbându-și frecvent domiciliul, dar până la urmă fusese prins și, bătut cu sălbăticie, o dăduse de gol pe Ilona Grünfeld. După ea au urmat alte arestări: Holländer și László, ca urmare a slăbiciunii ei, se pare; mai rău, propriul meu

om de legătură cu partidul, care era totodată iubita mea, Reprezentanta, nu apărui la întâlnirea stabilită. Am aflat curând că fusese și ea arestată. Atunci i-am aflat și numele: Ilona Hovány. Vestea arestării ei a fost o lovitură grea pentru mine. Celălalt membru al Comitetului Regional pe care-l întâlnisem cu câteva luni în urmă, „scriitorul“, fu și el arestat. Îl chema Bela Józsa. În fine, am mai aflat că DEF-ul adusese de la Budapesta un conducător al Partidului Păcii – și al Partidului Comunist înainte de dizolvarea acestuia – pe nume István Szirmai, care înainte de arestare fusese însărcinat cu menținerea legăturii cu Comitetul Regional din Ardealul de Nord. Celelalte legături ale mele au rămas în libertate, iar cei mai vânați oameni din organizație eram acum secretarul Comitetului Regional și cu mine. Secretarul Comitetului Regional era nimeni altul decât vechiul meu prieten LP, care, am descoperit acum, se numea Sándor (Alexandru) Jakab. Toate aceste informații mi-au fost date de Ede Lebovits, căruia îi telefonasem după ce Ilona Hovány ratase întâlnirea la care o așteptam ca de obicei, și pe care-l rugasem să ne întâlnim în seara următoare. Ede era destul de speriat când am dat de el; auzise că nu m-am prezentat la centrul de recrutare și că în urma arestărilor făcute, DEF-ul aflate despre activitățile mele și-mi luase urma. Cu toate astea, Ede veni la întâlnirea noastră. Cum nu eram legătura lui de partid, și nu știam în ce consta activitatea lui, l-am întrebat dacă vreunul din cei arestați știa de el. Îmi răspunse că singurul lui contact fusese cu Ilona Grünfeld, căreia îi aflate numele numai după ce fusese arestată, și că nici ea nu cunoștea numele lui. Se părea deci că DEF-ul nu putea ajunge la el. Totuși am hotărât că era mai bine să nu ne mai întâlnim până ce nu voi lua eu legătura cu el.

Pierzând legătura cu partidul, rămăsesem acum pe cont propriu. Din motivele pomenite, nu-mi puteam lua o slujbă ca să am din ce trăi. Alocația pe două luni dată de partid mi-ar fi ajuns la limită ca să-mi plătesc casa și masa la familia Iszlai până la sfârșitul anului, dar după aceea eram în aer. Tocmai cântăream diverse mijloace mai mult sau mai puțin riscante de a face rost de fonduri la care aș fi putut recurge după ce valul de arestări avea să înceteze, când iată că, după toate loviturile grele din toamna aceea, norocul îmi surâse. Într-o seară pe la începutul lui decembrie, suind după o ieșire pe strada Majális către casă, am

trecut pe lângă o pereche absorbită într-o conversație purtată cu voce joasă, din care am prins totuși o frântură. Deși era întuneric și nu puteam vedea fețele celor doi, am recunoscut imediat vocea bărbatului, un glas familiar pe care doream nespus să-l aud. M-am întors către ei și am spus cu glas tare, „Bună seara, domnule.“ Perechea se opri. Bărbatul, a cărui față acoperită de pălăria trasă pe ochi n-o puteam vedea, șopti ceva la ureche femeii, apoi făcu doi pași către mine, îmi întinse mâna și zise: „Ce surpriză plăcută, tinere prieten“. Era Sándor Jakab, vechiul meu LP. Ne-am înțeles repede să ne întâlnim în seara următoare și, împreună cu femeia, se îndepărtă.

Veștile pe care le-am aflat de la el a doua zi erau de-a dreptul șocante. Sándor Jakab (am să-i spun pur și simplu Sanyi) îmi spuse că mulți din cei arestați – printre care Ilona Grünfeld și Willy Holländer – fuseseră doborâți de bătăile primite și spusese tot ce știau. Bēla Józsa, pe de altă parte, refuzase să spună ceva și fusese omorât în bătăi. Am aflat mai târziu împrejurările exacte ale morții lui: bătut la sânge și gata să moară mai degrabă decât să trădeze cauza, Józsa refuzase să mănânce. Când încercaseră să-l hrănească cu forța, opusese rezistență. Se pare că mîncarea îi intrase în plămâni și astfel murise. Sanyi îmi mai spuse că Ilona Hovány era însărcinată și că refuzase să le spună jandarmilor de la DEF cine era tatăl. Ceilalți prizonieri nu știau nici ei. Spre surprinderea lui Sanyi, răspunsul la această ghicitoare i l-am dat eu. Dacă Ilona era într-adevăr însărcinată, atunci eu eram cel răspunzător. Mă simțeam îngrozitor la gândul acestei sarcini care trebuie că o făcea pe Ilona să sufere cu atât mai mult în arest. Mai târziu, în primăvară, am aflat că născuse un băiat pe care l-a numit Attila. Probabil că din cauza tratamentului brutal la care fusese supusă în timpul anchetei de la DEF, precum și a condițiilor grele din detenția care a urmat, sănătatea lui Attila era foarte precară și, la scurt timp după eliberarea Clujului, micuțul muri pe la începutul lui 1945.

Cum DEF-ul mai era încă în oraș la Crăciun în 1943, am întrerupt orice activitate afară de întâlnirile ocazionale ca să mai aflăm cum progresau investigațiile. Sanyi îmi remisese alocația pe patru luni, pentru orice eventualitate. Partidul strânsese fonduri de la simpatizanții cu dare de mână și în momentul de față, doar noi doi fiind în libertate, nu ducea lipsă de bani.

Într-o seară din februarie 1944, Ede, care era sursa mea principală de informații despre activitatea de la DEF, nu veni la întâlnire. Lucrul era foarte grav și am bănuț imediat ce era mai rău. Deși aveam ca de obicei o întâlnire de control la o săptămână, am decis să nu mai aștept și am sunat la băcănia unde lucra, de la un telefon public la mare distanță de cartierul unde locuiam. A răspuns tatăl lui și când am cerut să vorbească cu Ede, mi-a spus pe un ton agitat că Ede plecase din oraș cu un prieten. Era clar ce însemna asta: Ede fusese ridicat. Am închis și am ieșit din cabina telefonică în grabă, iuțind pasul. Nu-mi puteam imagina cum izbutiseră cei de la DEF să dea de Ede, dacă nimeni din cei arestați nu-i cunoștea numele. Aveam să aflu cum abia după război. Știind că racolasem în mișcare câțiva prieteni, jandarmii de la DEF îi arătasera Ilonei Grünfeld fotografiile colegilor și prietenilor mei și o pusese să-l alcagă pe cel care lucrase cu ea în secția tehnică. Ea îl identificase pe Ede. L-am informat pe Sanyi despre arestarea lui Ede. La rândul lui, el avea sursele lui care l-au informat că Ede rezista eroic la interogatorii: în loc să-i conducă pe anchetatorii la întâlnirea cu mine, îi tot ducea la întâlniri fictive la care nu se prezenta firește nimeni. După fiecare asemenea ieșire, înfuriați, anchetatorii îi trăgeau o bătaie groaznică, și când nu mai era în stare să reziste, Ede inventa altă întâlnire fictivă. Câștiga astfel un răgaz de câteva zile, pentru că tortionarii trebuiau să-l lase relativ întreg ca să poată fi dus la respectivele întâlniri.

Peste câteva săptămâni am aflat că DEF-ul își terminase investigațiile și detectivii săi se înapoiaseră la Budapesta. A avut loc un proces și cei reținuți au fost condamnați la detenție pe diferite termene. Pe cât îmi aduc aminte, Szirmai primi douăzeci de ani, Hovány cincisprezece, iar ceilalți între cinci și zece ani. Cei mai mulți au rămas închiși până în vara lui '44, când bărbații au fost trimiși la un Batalion de Muncă de pedeapsă din care unii au reușit să evadeze, pe când alții au ajuns în lagărele de concentrare naziste unde au fost uciși. Ilona Hovány, Ede Lebovits, György László și István Szirmai au supraviețuit. Willy Holländer a fost ucis.

Mi-am reluat întâlnirile cu Sanyi și la una din ele acesta îmi prezintă o femeie, trecută de treizeci și cinci de ani, care era și ea o tovarășă în ilegalitate. Lucrase în grupul tehnic și trăia

clandestin de la începutul anului '44, când legătura ei fusese arestată. Mi s-a părut o persoană deosebit de inteligentă și foarte bună cunosătoare a firii omenești. Aveam să aflui mai târziu că era Regina Josepovits, de profesie medic pediatru, un om de o generozitate ieșită din comun. După război am devenit prieteni apropiați, dar cât am fost în ilegalitate am întâlnit-o doar o dată.

19 martie 1944 a fost o zi de cumpănă în istoria Ungariei și în special pentru evreii din Ungaria. Nemulțumit de controlul pe care-l avea asupra Ungariei și sătul de atitudinea șovăielnică, după el, a regimului maghiar, Hitler hotărî ocuparea satelitului său. Îl convocă la ordine pe Regentul Ungariei, Horthy, poruncindu-i să numească un guvern mai decis progerman, și îl anunță că trimitea trupe în Ungaria pentru executarea ordinului. Propuse ca prim-ministru pe Döme Sztölyai, care până atunci fusese ambasadorul Ungariei la Berlin. La întoarcerea sa pe 19 martie, Horthy găsi trupele germane intrate în țară. Operă degrabă schimbarea cerută de Hitler și-l numi pe Sztölyai. La începutul lui aprilie, toți evreii din Ungaria fură obligați să poarte steaua galbenă și supuși multor alte restricții umilitoare și abuzive.

La începutul lui mai, jandarmeria îi scoase pe evreii din Cluj din casele lor și-i mută într-un ghetou situat pe terenul fabricii de cărămidă de lângă gară. Ghetoul consta într-un grup de barăci temporare gen cort, înjghebate în câteva zile. Aproximativ optsprezece mii de evrei – cei din Cluj, precum și din satele și orașele învecinate – au fost cazați în acest ghetou; iar în a doua jumătate a lui mai și la începutul lui iunie, au fost cu toții încărcăți în vagoane de vite și trimiși nu se știa unde. Din ascunzișul meu nu puteam culege decât știri fragmentare despre ce se petrecea, dar tot ce auzisem suna sumbru. La început, când s-a decretat mutarea forțată în ghetou, printre victime se răspândi zvonul că vor fi trimise la Kenyérmező, un pretins lagăr de muncă undeva în vestul Ungariei. În realitate, nu exista un asemenea lagăr și evreii au fost deportați la Auschwitz, cum am aflat pe urmă. Într-o zi de mai, gazda mea, zidarul Iszlai, veni acasă vizibil tulburat de ce auzise: întrebat de un civil ungur unde erau duși evreii, un soldat german răspunsese: „Nu te teme, n-o să-i mai vezi niciodată“. Voi descrie mai încolo ce li s-a întâmplat celor deportați din Cluj. Deși la vremea respectivă nu

știam unde erau duși, aveam cele mai rele presimțiri posibile despre soarta familiei mele și a prietenilor mei.

Într-o zi, spre sfârșitul lui mai, am văzut prin geamul de la ușa camerei mele trei bărbați intrând în curte și pe urmă în casa familiei Molnár. Unul din cei trei era ofițer german. Păreau să meargă din casă în casă; înainte să intre în curte îi văzusem trecând strada, după ce ieșiseră dintr-o altă curte. Habar n-aveam ce căutau, dar cum nimeni din familia Iszlai nu era acasă mi-am zis că era mai bine să nu fiu nici eu. Fereastra camerei mele dădea înspre grădina din spatele casei, care era lungă de vreo treizeci de metri și se termina într-un șanț care despărțea proprietatea de Grădina Botanică. Am încuiat ușa și am sărit afară pe fereastră (care nu era înaltă), am traversat grădina și m-am postat în șanțul despărțitor într-un loc de unde puteam să țin casa sub observație fără a fi văzut dintr-acolo. În caz că lucrurile păreau să ia o întorsătură suspectă, puteam să fug prin Grădina Botanică. După ce au stat câteva minute la familia Molnár, cei trei au ieșit și au plecat fără să bată și la ușa locuinței familiei Iszlai. Pe urmă au trecut la următoarea casă. Când primejdia trecu, m-am înapoiat în camera mea tot pe unde ieșisem.

Zece zile mai târziu, într-o dimineață, înainte să mă fi îmbrăcat, am auzit poarta de la intrare deschizându-se. Am sărit la geamul de la ușă și am văzut un ofițer de poliție care venea drept spre camera mea. Membrii familiei Iszlai nu erau acasă; cei doi bărbați erau la muncă, iar D-na Iszlai, la piață. Polițistul bătuse la ușa mea; am răspuns, „Intră,” și polițistul intră. Își aruncă privirea prin cameră și îmi ceru actele. I-am înmănat cele trei acte de identitate pe care le aveam, unul câte unul, întrebându-l ce problemă îl aducea pe la mine. Îmi spuse că o să-mi explice, dar că între timp trebuia să mă îmbrac ca să merg cu el. Am început să mă îmbrac, dar am insistat să-mi spună care era problema. Părea puțin surprins de faptul că nu găsește nici o neregulă în actele mele și îmi puse diverse întrebări despre familia mea și despre cine mă cunoștea în Cluj. I-am răspuns că mă cunoștea multă lume – colegii mei de la universitate, bunăoară, ca și prietenul meu cel mai bun cutare și cutare, care locuia nu departe de mine. I-am dat un nume oarecare și o adresă fictivă, la vreo doi kilometri de unde ne aflam, pe care am scris-o pe o hârtie, oferindu-mă să-l însoțesc până acolo (era puțin probabil

să-mi accepte oferta). Următoarea întrebare a fost ce religie aveam. Protestantă, bineînțeles, am răspuns, așa cum se putea vedea și din acte. Aveam cumva evrei în familie? Nu, din câte știam eu, nici măcar o rudă de departe. Ce erau buncii? Cei din partea tatălui erau protestanți, iar dintr-a mamei, catolici. Atunci de ce mă ascundeam? Am protestat energic că nu mă ascundeam de loc și nu aveam nici un motiv s-o fac, că urmau cursuri la universitate, lucru care putea fi lesne verificat. Mi-am repetat oferta de a-l conduce la prietenul meu a cărui adresă i-o scrisesem pe hârtie. Aveam oare dușmani, mă întrebă, care mi-ar dori răul? Asta se putea, am răspuns, dar eu nu eram conștient de existența unor asemenea persoane. Ei bine, spuse polițistul, aveam un vecin care susținea că mă văzuse sărind pe fereastra camerei mele pentru a mă ascunde în șanțul din spatele casei. Există un astfel de șanț? Aha, am zis eu, *asta* era! Cu câteva zile în urmă, prietenul meu împreună cu un alt coleg veniseră pe la mine. Ne-am jucat tot felul de jocuri și într-unul din ele a trebuit să sar pe fereastră și să mă pitesc în șanț. Vecinii nu-mi erau neapărat dușmani, dar erau oameni bănuitori care nu înțelegeau tineretul și jocurile lor. Eram sigur că domnul ofițer avea înțelepciunea să nu ia în serios o joacă. Am discutat destul de mult pe tema asta și, în cele din urmă, păru convins. Îmi spuse că nu era nevoie să-l însoțesc la secție; o să-mi ia cu el certificatul de domiciliu, o să-l verifice la Biroul Locativ și dacă tot ce-i spusese era adevărat, n-aveam motive de îngrijorare. I-am mulțumit pentru înțelegere și polițistul plecă cu certificatul meu în buzunar.

Să spun că am răsuflat ușurat ar fi mult, mult prea puțin. Mă simțeam ca și cum privisem moartea în față iar ea, cine știe de ce, își întorsese privirea de la mine. Dar n-aveam timp să mă bucur prea mult; pericolul nu trecuse complet. Nu era nici un moment de pierdut. Trebuia să-mi părăsesc locuința și să-mi schimb identitatea; de asemenea, trebuia să le dau de știre gazdelor și să le spun ce să facă când poliția se va întoarce să mă caute, lucru care se putea întâmpla oricând, începând cu după-amiaza aceleiași zile. Mi-am luat câteva lucruri indispensabile, am încuiat ușa și am plecat. Știam că D-na Iszlai urma să se întoarcă de la piață între zece jumătate și unsprezece și vroiam s-o interceptez pe drum. M-am postat la un colț de unde puteam

ține sub observație jumătatea de jos a străzii și i-am ieșit înaintea când urca spre casă. I-am spus ce se întâmplase și că, prin urmare, trebuia să plec. Firește, se tulbură și se sperie. Am încercat s-o liniștesc spunându-i că poliția nu bănuia cine sunt, că dăduseră pur și simplu curs denunțului răuvoitor al unui vecin și că mă suspectau că aș fi evreu. Când polițiștii se vor întoarce – ceea ce negreșit aveau să facă – cei ai casei trebuiau să le spună că plecasem din oraș pentru vreo două săptămâni, dar că-mi lăsasem lucrurile acolo. Dacă-i vor întreba mai multe despre mine, trebuiau să spună că pusese un semn la poartă cu „Cameră de închiriat“ și că mă prezentasem eu, zicând că eram student și că aș vrea să închiriez camera. Actele îmi erau în ordine și ei n-au avut nici un motiv să bănuiască ceva suspect. La două săptămâni după ce promisem vizita ofițerului de poliție, fără ca familia Iszlai să știe, am luat legătura cu Annus, fiica lor, care locuia în altă parte a orașului și simpatiza cu comuniștii. Ea mi-a spus că poliția revenise într-adevăr și-i chestionase îndelung pe părinții ei cu privire la mine. Ei se ținuseră însă de povestea lor și în cele din urmă poliția plecase, atenționându-i pe părinți să le dea de veste imediat ce mă întorceam. Annus se oferi să-mi aducă lucrurile de care aveam nevoie din cele lăsate la părinții ei.

Plecând de pe strada Majális, mă găseam într-o situație precară. Altă ascunzătoare nu aveam și actele mele își pierduseră dintr-o dată orice valoare. Trebuia să-mi schimb numele și să-mi asum o nouă identitate. Fiindcă în ultimul timp noul guvern maghiar anula scutirile de armată pentru mai toate categoriile de studenți, m-am decis să devin student la medicină; scutirile mediciniștilor aveau șanse să reziste ceva mai mult. Îmi luasem cu mine reactivii necesari ca să-mi schimb numele în documentele rămase și mai aveam câteva formulare în alb de la Biroul Locativ, precum și ștampila falsă. Aveam nevoie de un loc ferit unde să pot opera în liniște toate aceste modificări. Am revăzut în minte lista contactelor mele aflate încă în libertate, cu gândul să găsesc pe cineva în stare să mă ajute. Alegerea mea căzu pe Galambos, tâmplarul de la Dermata. Deși în trecut fusese activ în mișcarea comunistă, asta se întâmplase sub regim românesc și autoritățile maghiare nu păreau să știe de el. Știam că e căsătorit fără copii și că locuia într-un mic apartament de

două camere, într-unul din cartierele bune ale oraşului. Fireşte, nu era evreu. Cum până atunci singurele noastre legături fuseseră lungi plimbări pe străzile oraşului Cluj, Galambos se arătă destul de surprins de vizita mea neaşteptată. Mă prezentă soţiei lui drept un prieten şi ne-am retras în camera cealaltă să stăm de vorbă. I-am explicat situaţia mea şi l-am întrebat dacă putea să mă primească la el, în condiţii asemănătoare cu cele de la familia Iszlai. Întră în panică şi spuse că în nici un caz nu putea face aşa ceva: atmosfera de la Dermata era teribilă şi câţiva din muncitorii de acolo îi cunoşteau simpatiile comuniste din trecut. L-ar fi putut denunţa autorităţilor, caz în care ar fi fost dat afară din fabrică sau mai rău. N-avea rost să mai insist, aşa că i-am spus că voi pleca a doua zi dimineaţă, dar aveam nevoie de câteva ore ca să mă pot ocupa de actele de identitate. La început Galambos spuse că ar prefera să nu rămân peste noapte în apartamentul lor, dar i-am răspuns că n-aveam de ales: se făcuse prea târziu să-mi caut alt loc de dormit. Dacă tot nu era de acord să mă primească la el, n-avea decât să sune la poliţie şi să mă predea. Schimbarea mea de ton îşi făcu efectul: se simţi ruşinat şi-mi spuse că mai bine merge la închisoare decât să facă una ca asta. Se duse în cealaltă cameră să discute situaţia cu soţia lui, şi când reveni îmi spuse că era în regulă să stau la ei peste noapte şi că puteam să dorm în camera cealaltă.

M-am apucat imediat să-mi doftoricesc actele. Ca să am de şters cât mai puţină cerneală, studentul la medicină cu care eram pe cale să mă identific avea să se numească Antal Somogyi. Faptul că prenumele rămânea neschimbat nu ridica probleme, deoarece Antal (Anton) e un nume foarte răspândit la unguri. Alegerea numelui de familie însemna că nu trebuia decât să înlocuiesc „zilá“ din Szilágyi cu „omo“ din Somogyi. Treaba aceasta fu curând isprăvită cu succes. Mă simţeam mult mai uşurat: în cursul zilei mersesem pe străzile din Cluj simţind o nelinişte constantă, dar acum simţeam că pot să ies şi să mă mişc mult mai sigur pe mine, ca posesor al noii mele identităţi. Mai rămânea o singură problemă. Din zi în zi, actele militare deveneau mai importante decât cele civile, iar eu nu aveam nici unul. Actul de identitate standard pentru unguri era livretul militar (în ungureşte, carte militară), un carneţel care arăta ca un paşaport doar că era ceva mai mare şi avea mai puţine file, nefiind nevoie

de atâtea pagini pentru vize. Livretul conținea datele personale ale individului precum și statutul său militar. L-am întrebat pe Galambos de livretul lui militar și mi l-a arătat. Ar fi fost taman bun pentru mine, fiindcă în afară de nume nu mai trebuia schimba aproape nimic. I-am spus lui Galambos că dețineam o tehnică pentru preschimbarea documentelor și i-am arătat cum se proceda, în caz de nevoie. Pe urmă i-am spus că dacă-ți pierdeai livretul militar, nu trebuia decât să raportezi de îndată pierderea – nu se aplica nici o amendă și nu se făcea vreo investigație. Primeai o confirmare poștală a faptului că pierderea fusese raportată și notată, după care noul livret militar îți sossea tot prin poștă, în răstimp de șase săptămâni. I-am sugerat să se intereseze ca să se convingă că așa era; după care, dacă vroia să mă ajute, mi-ar fi putut da livretul lui militar, în vreme ce el l-ar declara pierdut. Atunci eu aș putea schimba numele de pe livret. Galambos spuse că mă credea pe cuvânt și n-avea nevoie să verifice, și că vroia să-mi dea livretul lui militar chiar atunci, pe loc, ca să vadă și el cum făceam ca numele lui să dispară de pe hârtie. Reacția chimică reuși de minune, spre satisfacția amândurora, și Galambos spuse că a doua zi avea să raporteze livretul pierdut. Mă aflu acum în posesia unor acte de identitate destul de convingătoare, în care figuram ca Antal Somogyi, student la medicină.

A doua zi de dimineață am pornit să-mi găsesc o gazdă cu pensiune completă, pe calea comercială obișnuită. Acesta era un fel de trai mult mai primejdios decât cel avut până atunci, fiindcă trebuia să mă comport tot timpul ca un student la medicină, în loc ca ziua să mă pot ascunde în camera mea. Am cercetat toate anunțurile din ziar care ofereau camere cu pensiune completă și am dat o tură pe la adresele ce păreau situate în locuri acceptabile. Le inspectam mai întâi pe din afară să văd cum arată, apoi, dacă totul părea în regulă, intram. Purta în continuare ochelarii și pălăria și mă foloseam des de batistă. Până la urmă m-am decis să iau o cameră într-un cartier muncitoresc pe lângă gară, departe de casa Iszlai de pe strada Majális, precum și de centrul orașului și de zonele în care locuisem și muncisem înainte. Noul meu cartier nu era grozav, dar mergea. Familia înțelese că aveam de dat multe examene și că mare parte

din timp trebuia să învăț; dar chiar și așa, tot trebuia să ies în timpul zilei, riscând astfel să fiu recunoscut.

*
* *
*

Primul lucru pe care l-am făcut după ce am închiriat cămăruța de lângă gară a fost să-mi cumpăr niște cărți de medicină pe care le-am presărat prin cameră, ca și cum învățam din ele. Tot cam pe la vremea asta, m-am hotărât să mă înarmez cu un pistol. Firește, pistoalele nu erau puse în vânzare către populație în Ungaria, dar în zona unde locuiam multe camere fuseseră rechiziționate de armata germană și auzisem că soldații germani nu prea aveau bani ungurești și că pentru a face rost de forinți, unii își vindeau pistoalele. Am intrat în vorbă cu un soldat german care stătea în cartierul meu și am început o conversație cu el, chipurile să-mi exerseze germana. Din vorbă în vorbă, am ajuns la subiectul pistoale și cam cât ar costa unul; până la urmă, l-am cumpărat pe al lui, împreună cu nițică muniție (vreo cincisprezece-douăzeci de gloanțe). Soldatul mă învăța chiar cum să mănuiască arma.

În noua mea situație nu puteam sta acasă tot timpul, așa că plecam pentru câteva ceasuri în fiecare zi, încercând să-mi găsesc rute și locuri cât mai nepopulate cu putință. Firește, era destul de riscant, dar n-aveam încotro. Curând m-am obișnuit cu sentimentul de a fi mereu în pericol să fiu recunoscut și arestat. De câteva ori m-am dus la cimitirul mare al orașului, un loc frumos deși întrucâtva dezolant în care puteai zăbovi fără să atragi atenția. Cimitirul se afla pe un deal deasupra orașului și într-o dimineață când mă aflam aci – era în jur de 1 iunie – s-au pornit sirenele antiaeriene. Oamenii din cimitir s-au risipit în grabă spre adăposturi. M-am prefăcut că fac la fel, dar de fapt mi-am schimbat doar locul dintr-o parte a cimitirului în alta până ce toată lumea dispăru și am rămas singur. Curând am auzit și pe urmă am văzut, sus pe cer deasupra orașului, niște găngănii argintii scânteind în soare, despre care știam că sunt bombardierele americanilor; apoi am auzit bombele căzând în oraș. Nu pot să descriu sentimentul de extraordinară bucurie care m-a cuprins la vederea avioanelor americane. Mă simțeam ca și cum

mi-ar fi adus mesajul: „Nu ești singur, vom sosi curând“. Câteva ceasuri mai târziu am aflat că bombele căzuseră în cea mai mare parte pe liniile de cale ferată și în zona din jurul gării.

Deși casa în care locuiam și cele din imediata apropiere n-au suferit din pricina bombardamentului, aranjamentul meu de aici n-a rezistat mai mult de două săptămâni. Treptat mă împrietenisem cu gazdele mele, și într-o zi iată-ne răsfoind împreună albumul cu pozele de familie: spre oroarea mea, unul din unchii din album era maistru la Industria de Fier unde lucrasem în 1942 și sigur m-ar fi recunoscut dacă mă vedea. Am pornit imediat în căutarea altei locuințe după aceeași metodă ca mai înainte și am arvunit o cameră în cartierul Donath. La o zi de la descoperirea primejdiosului unchi, mi-am luat bagajul și am plecat, plătind chiria și furnizând gazdelor nu mai țin minte ce scuză credibilă.

Următoarea mea ascunzătoare se găsea într-o zonă rezidențială burgheză. Casa, destul de arătoasă, consta în două apartamente: cel din față, ocupat de o tânără femeie divorțată și de mama ei, și cel din spate, unde locuia o văduvă în jur de șaizeci de ani. Văduva era cea care oferea spre închiriere o cameră cu intrare separată prin curte, în spatele casei. Dincolo de ea se întindea curtea care suia către un deal și se continua printr-o grădină care dădea într-un loc viran. Văduva fu ușor de convins să-mi ofere și masă și casă, așa că băturăm palma – la un preț din păcate mult mai pipărat decât cel de la gară – și mă mutai la ea. Deși camera mea avea intrare separată, mișcărilor mele puteau fi lesne observate de către proprietară, care era acasă practic tot timpul. Așadar, eram în continuare forțat să ies în timpul zilei și să petrec câtva timp pe străzile orașului.

Pe 6 iunie 1944, Aliații au debarcat în Normandia – eveniment care, nu mai e nevoie s-o spun, a marcat o altă întorsătură decisivă în mersul războiului. În sfârșit, se deschidea mult-trâmbițatul al doilea front în Europa de Vest. Mi-aduc aminte bucuria pe care am simțit-o la auzul vestii, dar și regretul amestecat cu această bucurie. Prea târziu! Oare n-ar fi putut să se întâmple ceva mai devreme? N-ar fi putut să prevină concentrarea și deportarea evreilor? După raidul aerian de la începutul lui iunie, n-au mai urmat altele, dar alarma se dădea frecvent. În aceste ocazii, toată lumea trebuia să se ducă în adăpostul antiaerian, care consta în pivnița casei în care locuiam, unde se adunau și

câțiva vecini. Așa că vrând, nevrând a trebuit să fac cunoștință cu fețe noi, un alt risc major pe care n-aveam cum să-l ocolesc. Unul din acești vecini era un colonel de jandarmi. Deși era vorba de un ofițer în uniformă din forțele regulate de ordine și nu de un detectiv în haine civile, îmi era teamă să nu mă recunoască din fotografie, căci mă găseam de opt luni pe lista celor dați în urmărire de către jandarmerie. Purtam ochelari acum tot timpul și îmi schimbasesm tunsoarea, dar cu toate astea... I-am urmărit figura cu atenție când am făcut cunoștință prima dată și am schimbat câteva politețuri banale, dar colonelul părea complet indiferent. Altă cunoștință care începu foarte curând să-mi dea dureri de cap era o femeie de vreo patruzeci și ceva de ani care locuia la câteva case și care fusese repartizată și ea în adăpostul nostru. Se arăta grozav de interesată de profesiunea medicală și îmi puneă o groază de întrebări despre studiile mele de medicină și ce gândeam eu despre vocația de medic. Am descoperit repede că interesul ei avea o motivație aparte: doamna avea o fiică de douăzeci de ani căreia îi căuta bărbat și chibzuia, pesemne, că n-ar strica un doctor în familie. Cum mi-am dat seama de asta? Într-o duminică dimineața, doamna apărură la ușa mea cu un aer impacientat, spunându-mi că fiică-sa, Mary, era bolnavă și că trebuia să vin de îndată să o consult. I-am explicat doamnei că mi-ar face plăcere s-o ajut dacă puteam, dar că fiind numai un student în anul trei, departe de absolvire și fără drept de practică, aș fi încălcat legea dacă-i consultam fata. Ori eram sigur că nici ea, nici fata nu vroiau să se implice în ceva ilegal. Am implorat-o să cheme un medic, dar protestam în vânt. Își dăduse de mult seama, spunea ea, ce băiat serios eram, care învăța toată ziua și vorbea competent despre orice. Și ea și fata aveau completă încredere în mine și vroiau să-mi afle părerea despre boala fetei. Chiar dacă vor chema un doctor mai pe urmă – ceea ce duminica oricum nu se putea – ele puneau mare preț pe opinia mea. Firește, aveam să fiu plătit pentru serviciile mele, ofertă pe care am refuzat-o pe loc. Împotriva voinței mele, m-am dus până la ele acasă, unde am găsit-o pe Mary în pat cu febră și roșu în gât. Am consultat-o ca un medic (pe cât mă pricepeam): i-am apăsăt limba în jos cu coada unei linguri și m-am uitat în gâtul ei, pe care l-am găsit inflammat. I-am luat temperatura cu termometrul din casă și am găsit că era puțin crescută, fără să fie periculoasă.

Pe urmă i-am făcut o auscultare punându-mi urechea la spatele ei și la piept, cum văzusem că fac doctorii. În sfârșit, i-am spus că după toate indiciile avea o răceală puternică sau chiar o gripă, că trebuia să înceapă să ia aspirină sau piramidon și că a doua zi trebuia să cheme un doctor pentru a preveni o pneumonie. Am avut noroc: vizita medicală s-a terminat cu bine și peste câteva zile, mama îmi spuse că Mary se simțea mai bine.

În iunie și iulie mă întâlneam cu Sanyi cam odată pe săptămână, uneori la două săptămâni. La aceste întâlniri schimbam informații și plănuiam diverse acțiuni, cum ar fi de pildă organizarea unui mic grup format din contactele mele de la Dermata, care să execute acțiuni de sabotaj împotriva nemților. Mă cam îndoiam că oamenii mei erau gata să meargă până la a-și risca viețile în felul acesta; și chiar dacă ar fi fost, rămânea problema explozivelor de care nu știam cum să facem rost. Sanyi pierduse contactul cu Budapesta, așa că nu aveam nici o indicație privind genul de activități dorite de partid în momentul respectiv; ideea unui sabotaj ne aparținea. N-a trecut niciodată de stadiul de proiect fiindcă evenimentele care aveau să urmeze au făcut-o caducă înainte ca noi să fi putut rezolva amănuntele de execuție.

Țin bine minte în special una din întâlnirile noastre, din pricina emoțiilor stârnite. Ne-am întâlnit în parcul orașului înspre seara zilei de 13 iulie. I-am spus lui Sanyi că era aniversarea mamei și că mă simțeam teribil de amărât și de neputincios fiindcă și ea și restul familiei mele fuseseră deportați împreună cu ceilalți evrei din Cluj. La care Sanyi răspunse: „Nu ești singurul“, și-mi arată fotografia mamei lui care, îmi spuse, fusese și ea deportată. Era pentru mine o dublă surpriză: mai întâi, faptul că purta la el o fotografie care-l putea da de gol; în al doilea rând că era evreu, lucru pe care nu-l știusem. L-am întrebat dacă știa unde fuseseră duși evreii. Nu, nu știa, dar îmi confirmă bănuiala că destinația trenurilor de evrei nu era Kenyérmező, așa cum se zvonise, ci un loc dincolo de granițele Ungariei. Sanyi își dădu cu părerea că probabil nu aveam să-i mai vedem niciodată pe cei iubiți.

Cu altă ocazie spre sfârșitul lunii iulie, Sanyi îmi povesti un incident care avusese loc la Budapesta cu puțin înainte. Unul din conducătorii Partidului Păcii (și, firește, ai fostului Partid

Comunist), Endre Ságvári, un bărbat de vreo treizeci de ani care trăia în clandestinitate, stătea cu un tovarăș la o masă într-o cafe-nea din Buda, când fuseseră dintr-o dată înconjurați de patru agenți DEF veniți să-i aresteze. Ságvári scosese un pistol și trăsese în trei dintre ei înainte de a fi el însuși împușcat (el muri; agenții supraviețuірă). Episodul prezenta interes pentru că sem-nala o deviere importantă de la comportamentul de până atunci al membrilor de partid: rezistența armată la arestare. M-am bucurat că-mi cumpărasem pistolul.

Pe la mijlocul lui iulie am descoperit că Manci, tânăra femeie divorțată care locuia cu mama ei în apartamentul din față, avea o căsuță de vară pe una din străzile apropiate, Törökvágás care suia dealul către pădurea Hőlya. Unul din zidurile casei crăpase și casa era de mai multă vreme nelocuită. Mi-am aruncat o privire pe lângă și prin ea. Stătea singură într-o curte destul de mare și în ciuda crăpăturilor părea locuibilă. Cum oferea mai multă libertate ocupantului său, care putea sta, veni și pleca fără să fie observat de vecini, am acceptat oferta pe care mi-o făcu Manci de a o închiria, plus pensiunea, la un preț com-parabil cu cel pe care i-l plăteam văduvei din curte. Așa că m-am mutat din nou. Îmi luam mesele acasă la Manci, unde aveam și posibilitatea să ascult știrile la radioul ei, care era destul de bun. Foloseam același truc ca la familia Molnár, adică ascultam emi-siunea în limba germană a BBC-ului pretinzând că ascultam Berlinul. Trecură astfel câteva săptămâni. Izbutisem să fac rost de un manual de limba rusă (în ungurește) pe care m-am apucat s-o învăț. Alfabetul chirilic nu mi s-a părut prea greu și am reușit să-l memorez în câteva zile. Gramatica era complicată, dar nu mai mult decât cea a limbii germane. Am memorat un mic vocabular de expresii uzuale. Problema principală era pronunția, întrucât transcrierea fonetică în ungurește a cuvintelor rusești nu oferea decât o idee vagă despre cum se pronunțau într-adevăr cuvintele. Între timp, duceam viața primejdioasă a unui fugar dat în urmărire, cu o ascunzătoare precară. La fiecare ieșire în oraș, riscam să dau nas în nas cu o cunoștință. Umblam foarte atent, cu ochii în patru și încercând să fiu sigur că ori de câte ori se apropia cineva de mine, cu îi vedeam fața primul, înainte ca per-soana respectivă s-o vadă pe a mea. Tactica aceasta îmi permitea să evit întâlnirile nedorite uncori, dar nu întotdeauna. Târziu

Într-o după-amiază traversam podul pietonal lung și îngust dintre parcul orașenesc și cartierul Donath unde locuiam. Înainte să ajung la mijlocul podului, am văzut că din partea cealaltă venea spre mine nimeni altul decât Szöllösi, fostul meu maestru la RAVAG. Era prea târziu să fac cale întoarsă. Mi-am scos batista și am început să-mi suflu nasul, acoperindu-mi fața până ce am trecut de el. Nu dădu vreun semn că m-ar fi recunoscut, dar era posibil s-o fi făcut. Dacă mă recunoscuse și dacă raporta faptul, cu siguranță că atenția jandarmilor s-ar fi îndreptat spre cartierul în care locuiam. Nu părea probabil că o voi mai putea duce mult așa fără să fiu descoperit și nu-mi dădeam multe șanse de supraviețuire. Și atunci se întâmplă ceva.

Pe 26 august, zi pe care mi-o amintesc foarte bine, am ajuns la Manci pe la opt dimineața pentru micul dejun și buletinul de știri. Orele dimineții erau cele mai potrivite ca să ascult radioul, fiindcă Manci era la lucru și acasă era numai mama ei. Emisiunea din dimineața aceea era neobișnuit de bogată în vești bune: cu Armata Roșie la Nistru pe vechea graniță românească, dictatorul militar al României, Mareșalul Antonescu, fusese arestat cu sprijinul Regelui pe 23 august și se formase un nou guvern proaliat. România întorsese armele împotriva Germaniei, dăduse armatelor germane un ultimatum să părăsească țara fără întârziere și se alăturase rușilor în lupta împotriva Wehrmacht-ului care se retrăgea. În trei zile armatele sovietice și românești eliberaseră cea mai mare parte a României de dincolo de Carpați, Bucureștiul aflându-se ferm în mâinile lor. Toate acestea se petreceau la numai câteva sute de kilometri de mine. În aceeași dimineață, pe frontul de vest, trupele aliate intrau în Parisul eliberat. Pentru prima dată în multe luni, veștile erau atât de încurajatoare și prăbușirea mașinii de război germane părea atât de iminentă, încât mi-am îngăduit să mă complac în visuri treze de supraviețuire și eliberare.

Eram în această stare oarecum exuberantă când pe la nouă am plecat de la Manci și mă îndreptam înapoi spre casă. Când am dat colțul pe Törökvágás, strada care ducea la deal, apropiindu-mă de casă, am remarcat trei bărbați care veneau spre mine din susul străzii. Unul din ei era vecinul meu, colonelul de jandarmi, care mi se adresă cu, „Bună dimineața, doctore; domnii aceștia de la spațiul locativ tocmai vă căutau“. Am spus bună

dimineața, m-am prezentat și colonelul și-a continuat drumul în jos, lăsându-mă cu cei doi. Unul era un bărbat înalt către cincizeci de ani, destul de gras și complet chel, cu ochelari cu ramă neagră. Celălalt era și mai înalt și mult mai tânăr, uscățiv, în jur de treizeci de ani, cu o mustață neagră. Amândoi erau bine îmbrăcați. Cel mai gras deschise vorba spunându-mi că ei erau de la Biroul Locativ și că în registrele lor casa de la numărul 12 figura goală. Veniseră să vadă dacă era locuibilă și fuseseră surprinși să afle că de fapt locuia cineva în ea. Puteam oare să le explic situația? Firește că puteam, am spus. Casa fusese într-adevăr goală până nu de mult, fiindcă era într-o stare proastă, dar de câteva săptămâni îmi fusese închiriată mie așa încât în momentul de față era ocupată de mine. Cei doi spuseră că trebuiau să verifice de ce biroul lor nu avea casa în evidență ca fiind ocupată. Dar fiindcă tot erau acolo, oare le-aș permite să intre în casă pentru a inspecta avariile? Desigur, am spus. Am traversat curtea, am deschis ușa cu cheia mea și am intrat.

Ajunși în camera de zi, vizitatorii începură să examineze crăpătura din perete. După vreo două minute, chelul spuse: „Trebuie să-mi fac niște însemnări“, și băgă mâna în buzunarul drept de la haină. Dar când și-o scoase de acolo, cu o mișcare rapidă și întorcându-se deodată direct spre mine, ținea în ea nu un carnetel, ci un pistol. Îl ținea strâns cu amândouă mâinile, cu degetele arătătoare de ambele părți ale butoiașului, și îl îndreptase undeva către stomacul meu, cu corpul ușor aplecat înainte. „Nici o mișcare!“ țipă el.

N-am făcut nici una. N-aveam pistolul în buzunar; îl țineam ascuns în casă. Chiar dacă l-aș fi avut la mine, puțin probabil că aș fi apucat să-l folosesc.

„Mâinile la spate“, continuă chelul. N-aveam de ales decât să-l ascult. „Leagă-l“, îi spuse el celui alt, care scoase repede o curea de piele cu care îmi legă strâns mâinile și parte din antebrațe la spate. De îndată ce fui legat, chelul spuse: „Domnu' Șef, puteți ieși“. Ușa de la dulap se deschise și din el descinse un bărbat mic de statură, îndesat, la vreo cincizeci de ani. Avea o mutră urâtă, rotundă și negricioasă, cu ochi pătrunzători. În același timp, agentul mai tânăr deschise ușa de la intrare și strigă: „Laci, poți să vii“, la care un alt bărbat, foarte

tânăr – al patrilea cocchipier, care după toate aparențele se ascunsesese în curte – intră și el în casă.

De cum dădusem cu ochii de cei doi „de la spațiul locativ“ fusesem în alertă, simțind primejdia; dar nu mă așteptam să fiu arestat, fiindcă nu așa se proceda de obicei. Alta era procedura standard: înainte de răsăritul soarelui, apărea o mașină, din ea coborau detectivii care înconjurau casa sau apartamentul, și în final agenții sunau la sonerie sau băteau la ușă, pe care la nevoie o forțau. Asta avusesem eu în cap când îmi ascunsesem pistolul în casă. Pesemne însă că, ținând cont de întărirea luptei și de probabilitatea crescută ca suspiecții să opună rezistență la arestare, DEF-ul adoptase metode mai sofisticate. Așa cum aveam să aflu mai târziu, „șeful“ era de la DEF. Îl chema András Juhász și era comandantul detașamentului de jandarmi DEF din Cluj.

Am fost surprins preț de câteva momente când chelul își îndreptase pistolul către mine, dar șocul dură doar câteva secunde. Apoi trei gânduri îmi trecură prin cap. Primul era: „Așadar s-a terminat: adio viață și visuri de supraviețuire“. Al doilea a fost: „Acesta e ceasul încercării tale: adună-te, oțelește-te, fii gata să rezisti“. Al treilea, total irelevant în împrejurările date, nu dură decât o fracțiune de secundă: „Va să zică așa se ține de fapt un pistol!“

De cum „șeful“ ieși din dulap și al patrilea om veni din curte, mă îmbrânciră într-un scaun și începură să mă ia la întrebări. Cine eram eu? Antal Somogyi, student la medicină. Actele? Le aveam în buzunar. Le priviră la lumină și spuseră că erau false. Nu, am zis eu, nu erau. Atunci șeful îmi vârî dintr-odată în fața ochilor fotografia de absolvire a liceului, pe spatele căreia eu însumi scrisesem „Egon Blatt“. „Și ăsta cine e?“ mă întrebă. La punctul acesta, văzând că nu avea rost să continuu să-mi neg identitatea, am răspuns pur și simplu: „Ăsta sunt eu“. Urmă o avalanșă de întrebări, dintre care am răspuns numai la prima: De câtă vreme locuiam la această adresă? Am spus data corectă. La următoarea întrebare, unde locuisem înainte să mă mut aici, am spus doar: „Nu răspund la această întrebare“. Am dat același răspuns la toate întrebările care au urmat, sau am răspuns doar prin „Niciodată“, „Nimeni“ etc. Îmi puneau întrebări de genul: Când m-am întâlnit ultima dată cu tovarășii mei? Cu cine eram

în legătură? Cine îmi dădea bani? Cum făcusem rost de acte false?

Pe măsură ce întrebările se înmulțeau, iar eu continuam să refuz să răspund, agenții se înfierbântau. Eu, pe de altă parte, mă simțeam cuprins încetul cu încetul de un sentiment ciudat de sfidare, provenind din convingerea că nu aveam nimic de pierdut. Probabil că oricum aveau să mă omoare. La un moment dat, șeful schimbă tonul și zise pe o voce joasă, cu o expresie amenințătoare pe față: „Dacă nu vorbești, avem noi alte metode“. „Știi că aveți“, am replicat. „N-aveți decât să mă omorâți cum l-ați omorât pe Béla Józsa, tot n-o să scoateți nimic de la mine“. Răspunsul meu provocă reacții diferite. Șeful spuse amenințător: „Crezi că ești gata să mori, dar sunt lucruri mai rele decât moartea“. Însă chelul, care părea să fie din Cluj, spuse nervos: „Cine ți-a spus prostia asta despre Józsa? Noi nu omorâm oameni; Józsa a murit pentru că a refuzat să mănânce“. Am notat cu satisfacție faptul că pomenind de Józsa atinsesem un punct dureros. La urma urmei, rușii se apropiau cu pași repezi de Transilvania. Un timp agenții au continuat să-mi pună întrebări și mă așteptam să fiu lovit în orice clipă, dar cât am fost în casă nu m-au bătut. În schimb, după vreo douăzeci sau treizeci de minute, îl trimiseseră pe cel mai tânăr din echipă să aducă mașina (probabil parcată după colț), mă îndesară pe scaunul din spate între doi agenți și mă duseră la sediul jandarmeriei din Cluj, pe strada Monostori. De asemenea, puseră câteva din articolele mele de lenjerie de corp într-o sacoșă pe care o luară cu noi, împreună cu haina și pălăria mea.

Cum am fost descoperit? Cum îmi găsisse DEF-ul ascunzătoarea? N-am aflat niciodată răspunsul la această întrebare. Sunt multe posibilități. Colonelul de jandarmi putea să mă fi recunoscut, totuși, din vreo fotografie pe care aproape sigur că trebuie să o fi văzut cândva. Sau, Szöllösi mă recunoscuse atunci pe pod și raportase întâlnirea noastră, declanșând o operațiune de supraveghere a străzilor principale și a podurilor care legau cartierul Donath de restul orașului. Ede Lebovits și familia lui locuiseră în Donath și băcănia de cartier unde lucrase Ede era foarte aproape de casa în care locuiam. Știam că Ede fusese arestat iar familia lui, deportată, dar nu știam că băcănia fusese preluată de fostul asistent, care se prea poate să mă fi cunoscut

de pe timpul când veneam în vizită la Ede. Acest om ar fi putut să mă vadă și să mă recunoască. Sau poate că altcineva mă recunoscuse și, odată ce DEF-ul prinsese un fir despre zona unde locuiam, puteau să mă fi reperat ușor pe stradă într-una din ieșirile aproape zilnice pe care eram nevoit să le fac și să mă li urmărit.

Capitolul 4

ÎN DETENȚIE

La sediul jandarmeriei, am fost pus într-o celulă cu dușumea de scândură și o fereastră zăbreliată, aproape de tavan. N-am fost lăsat mult timp singur. Curând fui luat și dus la „șef“, care îmi spuse, cu un aer important, că un ofițer de rang foarte înalt vroia să vorbească cu mine. Mă duse într-o altă încăpere, unde se afla un bărbat trecut de șaizeci de ani, cu părul argintiu, într-o uniformă elegantă cum doar în filme mai văzusem, care ședea la biroul lui. Era generalul comandant al jandarmeriei din Transilvania de Nord. Mă măsură din cap până-n picioare cu evidentă curiozitate; apoi zise, fără ostilitate în glas: „Așadar, în sfârșit, iată-te. Dumneata știi că te căutam de aproape un an? Unde ai stat ascuns?“

„Îmi pare rău, domnule, nu pot răspunde la această întrebare.“

„Ești comunist, nu-i așa?“

„Da, sunt.“

„De ce ești d-ta comunist și ce vrei voi, comuniștii?“

Am răspuns că eram comunist pentru că eram convins că era o cauză dreaptă.

Știam câte ceva despre Uniunea Sovietică? mă întrebă comandantul. Da, știam. Ce populație avea? Aproximativ două sute de milioane de locuitori. Și câți membri are Partidul Comunist al Uniunii Sovietice? Aproximativ patru milioane.

„Corect“, spuse comandantul, aparent surprins că știam cifra. „Și asta numești dumneata dreptate, patru milioane de oameni la conducerea a două sute de milioane?“ I-am spus că cele patru milioane reprezentau o avangardă, că numărul lor nu reflecta sprijinul larg de care guvernul se bucura în rândul

maselor. Acest sprijin se oglindea mult mai bine în felul în care soldații sovietici luptau pe câmpul de bătălie și în privința asta, nu stăteau rău. Și în afară de asta, numărul comuniștilor din U.R.S.S. n-avea legătură cu țelul comuniștilor în Ungaria, care nu era de a introduce comunismul în această țară – poporul maghiar trebuia să hotărască asta, când va fi liber să facă o alegere –, ci de a favoriza ieșirea Ungariei din război și restabilirea independenței ei, prevenind astfel prăbușirea ei în hău alături de Germania hitleristă.

Linia aceasta nu era deloc pe placul comandantului, care deveni vizibil iritat. Se întoarse brusc spre mine cu o expresie ostilă și-mi spuse: „Dumneata ești evreu. Cum se face că toți comuniștii sunt evrei?”

Am răspuns că nu era așa, că erau mulți comuniști care nu erau evrei, dar că, dat fiind tratamentul la care erau supuși evreii, nu trebuia să mire pe nimeni faptul că unii din ei deveneau comuniști dintr-un reflex de autoapărare.

Brusc, comandantul întrerupse audiența. „Luați-l“, îi spuse șefului. Fui condus afară din birou și înapoi în celulă.

Am fost lăsat singur vreme de un ceas, timp în care mi se dădu ceva de mâncare. Pe urmă gardianul (un jandarm) mă escortă în biroul șefului, care începu primul meu interogatoriu oficial. Îmi dădui numele, Egon Blatt, data nașterii și locul nașterii, toate corecte. În continuare, șeful îmi puse practic aceleași întrebări ca la arestare, dar de această dată era așezat în fața unei mașini de scris și dactilografia răspunsurile pe care i le dădeam. Ca mai devreme, se înfurie când am refuzat să răspund la întrebări. De câteva ori sări în picioare și făcu gesturi amenințătoare, iar odată păși în fața mea și mă lovi în stomac cu pumnul. Lovitura fu dureroasă, firește, dar spre surprinderea mea nu fu urmată așa cum mă așteptam de o bătaie mai serioasă, iar după ce am iscălit procesul verbal care pur și simplu consemna refuzul meu de a răspunde la diverse întrebări, interogatoriul luă sfârșit. Am fost dus înapoi în celulă unde am avut la dispoziție toată seara și toată noaptea ca să cuget la situația în care mă aflam.

Eram nedumerit de absența torturii, o enigmă dezlegată a doua zi dimineța. Mă hotărâsem să mă țin tare și să nu trădez pe nimeni, orice mi s-ar întâmpla, chiar cu prețul vieții. Am

revăzut în minte toate datele pe care le strânsese DEF-ul despre activitățile noastre și despre organizație după arestările din toamna lui '43, în încercarea de a anticipa întrebările pe care aveau să mi le pună. Cu siguranță, detectivii vroiau numele tuturor celor care participaseră la difuzarea manifestului Partidului Păcii în vara lui '43. Știau că eu fusesem organizatorul acelei acțiuni și mai mult ca sigur mă vor presa ca să aflu identitatea participanților, dintre care toți se aflau încă în libertate. Știau că am legături la Dermata și probabil că vroiau să știe cu cine. Deja făcuseră presiuni ca să aflu unde mă ascunsesem până atunci, ca și de unde aveam bani și acte de identitate. În fine, era clar că porneau de la premisa că eram în contact cu Sanyi și vor face mari presiuni asupra mea ca să-i duc la următoarea noastră întâlnire. Prima mea linie de apărare va fi pur și simplu să nu răspund la întrebări; dar nu eram sigur cât voi fi în stare să rezist sub tortură. Vroiam să am o a doua linie de apărare la care să pot recurge înainte de a-mi pierde orice control asupra mea, așa că am ticiuit tot soiul de versiuni fictive ale evenimentelor – în esență minciuni, mai mult sau mai puțin verosimile, care nu făceau rău nimănui – pe care să le pot substitui adevărului și în special numelor pe care știam că DEF-ul le vroia de la mine.

A doua zi, 27 august, cel mai tânăr dintre cei doi funcționari „de la spațiul locativ“, cel cu mustață neagră, veni în celulă și mă informă că în curând aveam să plecăm la gară ca să luăm trenul spre Budapesta. Am înțeles dintr-o dată de ce nu fusesem bătut: trebuia să fiu apt pentru mijloacele de transport public. Nu doreau să scoată la vedere un om „aranjat“ de către DEF. Puțin după prânz, șeful împreună cu cei doi „de la spațiul locativ“ mă duseră la gară într-o mașină. Înainte de plecare, îmi legară din nou mâinile, iar la coborârea din mașină, aveam și la dreapta și la stânga mea câte un om care mă ținea de braț. Am fost împins într-un compartiment de clasa întâi, cu șeful și cu cel mai tânăr din cei doi agenți „de la spațiu“ de o parte și de alta pe aceeași banchetă, în vreme ce chelul își luă rămas-bun de la colegii săi și se înapoie la mașină. Aveam în continuare mâinile legate, deși nu la spate, ci în poală, sub haina care mi le acoperea. Îmi trecu prin cap că, dacă aș fi putut să mi le dezleg pe sub haină, agenții n-ar fi observat. Dar nu vedeam cum aș putea face

așa ceva și, chiar dacă izbuteam, n-aveam cum să-mi folosesc efectiv mâinile împotriva celor doi agenți înarmați care mă escortau.

Călătoream printr-un peisaj minunat în acea după-amiază blândă și însorită de vară târzie, și pe când treceam munții și ne îndreptam spre pusta ungară, mi-am luat adio de la Transilvania, de care mă simțeam acum foarte legat și pe care nu trăgeam nădejdea s-o mai revăd. Spre seară, agenții se duseră cu schimbul la vagonul restaurant, iar cel mai tânăr îmi aduse și mie ceva de mâncare. Îmi spuse că o să-mi dezlege mâinile ca să pot mânca, dar îmi arătă că avea pistolul în buzunar în cazul în care încercam să fac „vreo tâmpenie“. Din nou îmi trecu prin cap să fac „o tâmpenie“. Am încercat să-mi închipui ce s-ar întâmpla dacă m-aș fi aruncat dintr-o dată cu toată forța în fereastră ca s-o sparg și să sar din tren, dar tentativa îmi părea total lipsită de sorti de izbândă: mai mult ca sigur că fereastra nu s-ar sparge, iar dacă se spărgea, deschizătura ar fi prea mică ca să mă pot strecura prin ea; și chiar dacă mă strecuram totuși cumva afară înainte ca agenții să mă înșface de trup sau de picioare, aș fi căzut în cap sau pe burtă dintr-un tren care mergea cu o viteză în jur de șaizeci de kilometri pe oră. În cel mai bun caz ar fi fost o tentativă reușită de sinucidere. După ce am mâncat, mâinile îmi fură din nou legate. La un moment dat, agenții mă conduseră la closet, dar nici aici nu mi se ivi vreun prilej de a încerca o evadare.

Am călătorit toată noaptea și am ajuns la Keleti Pályaudvar (Gara de Est) din Budapesta dimineața. Era dimineața frumoasă și însorită a unei zile care avea să fie cea mai grea din viața mea. Un agent ne întâmpină și ne conduse la o mașină. Fui pus pe bancheta din spate cu mâinile legate și agentul cel înalt lângă mine, în vreme ce șeful se așeză în față lângă șofer. Mașina mă duse la sediul DEF în Buda, pe malul de vest al Dunării. Între timp, puteam vedea fața șefului în oglinda retrovizoare. El și șoferul vorbeau între ei cu voci joase, ca să nu pot auzi ce spuneau; dar la un moment dat șoferul întrebă ceva și arătă din cap spre mine. Răspunsul șefului fu să adopte o poză sfidătoare și să-și răsucescă țanțos mustața, gest care printre unguri semnifică mândria. Prin acest gest eram descris ca opusul unui om speriat și docil, și în starea mea de sfidare am notat fap-

tuł cu satisfacție, în loc să mă gândesc cât avea să mă coste mândria aceasta în zilele următoare.

Până la DEF mașina făcu treizeci sau patruzeci de minute. Budapesta e un oraș frumos, dar nu mai trebuie să spun că în asemenea împrejurări nu i-am putut aprecia farmecul. Am aflat mai târziu că DEF-ul își schimba sediul cam în fiecare an (cel puțin așa se întâmplase în ultimii trei ani, intenționat sau din întâmplare), iar la vremea arestării mele acesta se afla pe malul drept al Dunării, într-o clădire joasă și spațioasă care fusese confiscată de la Sindicatul Tipografilor. Mașina intră într-o curte mare înconjurată pe trei laturi de ziduri înalte de beton, clădirea propriu-zisă alcătuind a patra latură. Am fost condus din mașină în clădire. Mai întâi am fost dus într-un oficiu unde mi-au fost inventariate toate lucrurile și mi se luară șireturile de la pantofi și cureaua de la pantaloni. Mi se puseră lanțuri la picioare astfel încât nu le puteam separa mai mult de treizeci de centimetri; cu alte cuvinte, nu puteam face decât pași mici. În plus, încheietura dreaptă îmi fu încătușată și cătușa legată cu un lanț de glezna stângă, ceea ce îmi restrângea mișcările și mai mult. După aceea mi se spuse să-mi iau haina și fui condus pe un culoar către o ușă scundă. Când ușa se deschise și-i trecui pragul, am dat cu ochii de o priveslite care părea de pe altă lume.

Mă aflu la marginea unei mari săli dreptunghiulare, de vreo zece metri pe cincisprezece. Pe jos era pardosită cu gresie și ferestrele mari dădeau în curte. Patruzeci sau cincizeci de oameni, în majoritate bărbați, dar și câteva femei, stăteau pe jos în rânduri ordonate, la distanțe egale. Între doi vecini de rând erau aproximativ șazece de centimetri, iar între rânduri, cam doi metri. Prizonierii – era clar de la prima vedere că asta erau – arătau groaznic. Erau îmbrăcați cu ce aveau pe ei când fuseseră arestați. Ședeau pe haine sau pe grămăjoare de îmbrăcăminte într-o poziție rigidă de „atenție”: își țineau brațele și picioarele într-o manieră uniform prescrisă; nu se mișcau, nu întorceau capetele și nu scoteau un sunet. Câțiva jandarmi în uniforme, având puști cu baionete, îi supravegheau mergând agale printre rânduri și în fața lor. Trei sau patru prizonieri de gen masculin erau ca și mine în lanțuri, restul nu. Fețele prizonierilor erau îngrozitoare. Toți aveau cearcăne adânci în jurul ochilor; unii aveau vânătași și purtau semne de bătăi. Erau palizi și pe

chipurile lor se citea lesne durerea. Suferința plutea în aer. Reacția mea nemijlocită a fost: „Nu, cu neputință, nu se poate sta mai mult de câteva ore în condiția aceasta subumană“. Dar în curând aveam să mă obișnuiesc cu priveliștea, precum și cu lucruri mult mai rele.

Mi se dădu un loc pe jos între doi prizonieri și pe un ton răstit mi se aduseră la cunoștință regulile locului: trebuia să-mi împăturesc vestonul și în timpul zilei să stau pe el, în poziția prescrisă de șeful de tură al jandarmilor de pază. Șeful se schimba la fiecare opt ore, iar poziția în care ședeam era modificată la fiecare treizeci sau patruzeci de minute, de exemplu din „brațele încrucișate pe piept“ în „brațele la spate“, în funcție de șef. Era interzis să vorbești, să te răsucești, să te ridici și chiar numai să ieși din poziția prescrisă. Pedepsa mergea de la diverse exerciții fizice epuizante și umilitoare la lovituri peste cap și gât. Hrana, servită de trei ori pe zi, trebuia consumată șezând în aceeași poziție, cu permisiunea de a-ți mișca mâinile. Nu exista duș, unicul spălător constând într-un robinet aflat la closet. La closet se ieșea de trei ori pe zi sub supravegherea jandarmilor: dimineața, după masa de prânz și înainte de culcare. (Cine avea nevoie să iasă mai des, noroc bun: câteva zile mai târziu, am fost martorul unei scene în care un prizonier trecut de șaiszeci de ani ceru să meargă la toaletă, fu refuzat, iar el ceru din nou, insistând că trebuia să urineze. Spre hazul celorlalți jandarmi, paznicul îi dădu o bucățică de sfoară cu povața să-și lege penisul cu ea.) Timp de jumătate de oră pe zi prizonierii aveau voie să-și scoată cămașa și să se caute de păduchi, din care erau puzderic. Toți prizonierii dormeau pe locurile lor, pe pardoseala de gresie, după ora de culcare având permisiunea să se întindă, cu vestoanele drept pături, iar la căpătâi pantofii, bluzele sau ce mai aveau.

M-am așezat în poziția prescrisă și după o jumătate de oră am descoperit că în ciuda strictei interdicții, de fapt se putea vorbi cu cei din jur. Trebuia să urmărești atent mișcările jandarmilor, și când nu erau pe aproape sau se uitau altundeva, să vorbești în șoaptă. „Cine ești?“ am auzit o șoaptă dinspre stânga. Fără să întorc capul, am spus tot în șoaptă: „Egon Blatt, din Cluj“. Bărbatul din stânga mea, care avea în jur de treizeci și cinci de ani, era Pali (Paul) Schiffer, un membru marcant din

aripa de stânga a social-democraților. La dreapta mea era o tânără femeie, blondă, Magda Ságvári, văduva conducătorului comunist împușcat cu câteva săptămâni în urmă, când se încercase arestarea lui. Primul lucru pe care mi-l spuse Pali în această conversație șoptită pe furiș a fost că Magda nu știa de moartea bărbatului ei și că nu trebuia să i se spună, pentru că vestea ar fi putut-o demoraliza.

Pali îmi ceru ultimele noutăți, iar eu i-am relatat evenimintele din România și eliberarea Parisului. La rândul meu l-am întrebat ce știa despre evreii din Cluj. Îmi spuse că toți evreii unguri din provincie fuseseră predați nemților și deportați. Mai mult de atât nu știa nimeni despre ei. Fuseseră fie lichidați, fie închiși în lagărele germane, dar în orice caz DEF-ul nu avea acces la ei. Deportarea era un drum cu sens unic. L-am întrebat de câtă vreme erau arestați el și ceilalți. De la câteva săptămâni la patru sau cinci luni, mi-a răspuns.

Curând ușița din stânga mea se deschise, și „șeful“ care mă adusese la Budapesta păși printre rânduri către locul unde mă aflam. Îmi spuse să mă ridic și să-l urmez, și mă conduse pe aceeași ușiță afară pe coridor, iar de acolo într-o altă încăpere prevăzută cu o ușă groasă și cu geamuri tot groase, ferecate. Izolare fonică, m-am gândit. În afară de șef, în cameră mai erau trei bărbați. Unul din ei era agentul mai tânăr care mă adusese de la Cluj. Altul, care părea să conducă operațiunea, era un bărbat la vreo patruzeci și ceva de ani, athletic, bine clădit, de înălțime mijlocie, căruia nu-i mai rămăsese pe cap decât un ciuf de păr blond. Avea o față de brută și o postură amenințătoare. Aveam să aflu mai încolo că se numea Papp și era șeful echipei care lucra la cazul meu (erau mai multe). Al patrulea era un bărbat blond, cu ochi albaștri, foarte înalt și bine făcut. Îl chema Ferenc Kékkői, dar prizonierii îi spuneau între ei Verő Feri, adică Feri Bătăușul, căci aceasta era în fapt funcția lui și unica-i vocație.

Detectivul Papp ședea la o măsuță în dosul unei mașini de scris. Îmi făcu semn să mă apropiu de masă și începu să completeze procesul verbal al interogatoriului. Îmi ceru numele, locul și data nașterii, numele tatălui și al mamei, domiciliul și cât timp locuisem acolo. Am răspuns corect la toate aceste întrebări, dându-mi numele Egon Blatt. Drept domiciliu, am dat

adresa la care fusesem arestat. Mă întrebă apoi unde locuisem până în iunie 1944, și am zis: „Nu răspund la această întrebare“. Papp se ridică din scaun, veni în dreptul meu și de la o distanță cam de o jumătate de metru, dintr-o zvâcnire a piciorului drept, îmi dădu o lovitură foarte puternică în testicule. Am gemut și mi s-au înmuiat genunchii; m-am clătinat, însă am izbutit să nu cad din picioare. Papp se întoarse la locul lui și reluă întrebările. M-am ținut de prima linie de apărare și am refuzat să răspund la întrebările pertinente. Reveni de câteva ori la întrebarea centrală despre legătura mea de partid: Cine era? Când îl văzusem ultima dată? Când și unde trebuia să ne întâlnim? Și tot așa. Era clar că aceasta era întrebarea pe care o socoteau cea mai urgentă și că sperau să scoată de la mine ce le trebuia ca să pună mâna pe Sanyi. Răspunsul meu fu că nu aveam om de contact cu partidul.

După un timp, Papp zise: „Bine, o să vedem noi cât o să mai faci pe eroul“. Se ridică de pe scaun și, ajutat de bărbatul înalt și bine făcut, îmi dădu jos lanțurile. Apoi îmi porunci să-mi scot pantofii și ciorapii și să mă întind pe burtă. Îmi îndoiră picioarele de la genunchi astfel încât gambele îmi erau perfect verticale, una lângă alta, cu tălpile picioarelor în sus, perfect orizontale și de asemenea aliniate. Feri Bătăușul deschise radioul și dădu muzica tare. Din întâmplare, se difuza uvertura la *Bărbierul din Sevilla*, ceea ce mă făcu să mă gândesc o clipă la ironia soartei: în alte împrejurări, aș fi ascultat cu plăcere bucată respectivă. Apoi Feri se postă îndărătul meu cu un baston de cauciuc uriaș și greu pe care-l alesese din colecția atârnată într-un rastel pe perete. Ce s-a întâmplat pe urmă a fost oribil, dar îmi aduc aminte cu limpezime că dincolo de groază, senzația covârșitoare fu una de totală surpriză. Mă așteptasem la o lovitură care să doară cumplit și să mă facă să sufăr. Dar în loc de asta, treceam prin ceva cu totul diferit: era ca și cum aș fi fost aruncat de la etajul zece și aș fi aterizat pe tălpi. Am simțit lovitură până în măduva oaselor, dar am strâns din dinți și n-am scos nici un sunet. Urmă o a doua lovitură, apoi o a treia. Durerea creștea la fiecare lovitură. În cele din urmă n-am mai putut să-mi rețin un geamăt. Se opriră un moment și-mi îndesară șosetele în gură drept căluș. Apoi continuară.

După douăzeci de lovituri îmi ordonară să mă ridic în picioare. De-abia eram în stare; picioarele îmi erau atât de

umflate încât nu le-am recunoscut. Detectivul Papp îmi ordonă să alerg pe loc. Nu puteam și nici nu doream să încerc. Dar el apucă un baston de cauciuc mai mic, se așează pe vine și începu să mă lovească cu bastonul peste degetele de la picioare, silindu-mă să sar. Cu această metodă m-au făcut să alerg pe loc. Mi-am zis că era doar o altă formă de tortură, dar mai târziu am aflat că făcea parte dintr-o tehnică bine pusă la punct care urmărea să prevină deformarea permanentă a labelor de la picioare. După o alergare pe loc de câteva minute, mi se spuse să mă opresc și Papp își reluă întrebările. Deși tremuram, eram lac de sudoare și un pic amețit, mă simțeam încă în control, așa că am continuat să refuz să răspund. Mi se ordonă să mă întind din nou pe jos în aceeași poziție ca mai înainte. Fără să vreau, mi-am îndoit degetele de la picioare și Feri îmi atrase atenția că dacă le îndoiam, aveau să-mi fie rupte. Am căpătat încă douăzeci de lovituri. Cum șosetele îmi fuseseră vârate în gură de la bun început, n-avea nici o importanță dacă gemeam sau țipam. Am încercat să refuz să-mi țin picioarele ridicate cu tălpile expuse, dar fui lovit cu picioarele în coaste și cu bastonul de cauciuc în diverse părți ale trupului, până ce am revenit în poziția prescrisă și am continuat să absorb loviturile la tălpi. La capătul acestei noi runde de douăzeci de lovituri, din nou mi se porunci să mă ridic în picioare și din nou fui silit să alerg pe loc, cu aceeași metodă ca mai înainte. Detectivii făcură apoi o scurtă pauză, în timpul căreia băură ostentativ apă și mâncară fructe zemoase. Prin aceste gesturi, se sconta pe presiunea psihologică, fiindcă îmi era o sete cum nu-mi aduceam aminte să fi simțit vreodată în viață.

Pe urmă, anchetatorii trecură la o altă formă de tortură de care auzisem dinainte: am fost supus la șocuri electrice, provenite de la un generator pe care unul din agenți îl ținea în poală, învârtind de mâner. Unul din cele două fire ale generatorului îmi fu legat de gleznă, iar celălalt aplicat rând pe rând la cap, pe ccafa, în gură și pe organele genitale. Cu cât mânerul era sucit mai repede, cu atât curentul care-mi străbătea corpul era mai puternic. Îmi făcea trupul să tresară și să se cutremure, și printre convulsii am înțeles cât de lesne un asemenea „tratament“ te putea face să intri în panică și să-ți pierzi controlul. Mi-am dat însă totodată seama că era o armă mai ales psihologică, menită

să intimideze și să înspăimânte mai degrabă decât să producă durere, căci efectul ei era incomparabil mai blând decât al bătailor pe care le îndurasem.

După vreo jumătate de oră de șocuri electrice, interogatoriul fu reluat, cu același rezultat ca mai înainte. Urmă o altă rundă de bătaie la tălpi; dar, pesemne, Feri Bătăușul avea nevoie de o pauză, căci după ce mi se porunci să mă întind din nou la podea, bătaia fu reluată de Papp. Lovea tot atât de expert ca Feri, astfel încât această a treia repriză nu fu cu nimic mai ușoară decât primele două. Alergatul pe loc fu și mai greu de data aceasta, și simțeam că în curând o să leșin. Totuși, la reluarea interogatoriului, m-am menținut pe poziția de dinainte. Deși îmi pregătisem o a doua linie de apărare, planul meu era s-o țin în rezervă pentru a doua zi de anchetă. Îmi făcusem cumva socoteala că, după un timp, vor înceta să mă bată, fiindcă nu puteau avea intenția să mă omoare înainte de a fi extras de la mine ce vroiau să afle. Dar după un moment de odihnă, Feri Bătăușul își relua locul și mi se porunci să mă întind din nou la podea.

În acest moment am simțit că nu mai rezistam și am decis să schimb tactica. Dar vroiam ca schimbarea să pară spontană, așa că am înghițit primele lovituri, apoi dintr-o dată m-am întors pe spate și am spus că eram gata să vorbesc. Cei patru agenți mă înconjură cu figuri întrebătoare. Da, am zis, aveam o legătură de partid cu care ar fi trebuit să mă întâlnesc în locul cutare la ora opt în seara de 27 august (ziua în care fusesem adus la Budapesta). În caz că unul dintre noi nu apărea la întâlnire, trebuia să ne întâlnim în același loc și la aceeași oră o lună mai târziu. Plasam astfel întâlnirea cu o lună în viitor. Bineînțeles, locul și ora erau fictive; scopul meu era să câștig timp. „Mărturisirea” mea fu primită cu suspiciune. Unul din agenți zise: „Ești prea tânăr să ne tragi pe sfoară”. Dar am insistat că spuneam adevărul. Îmi pusese ră la încercare veracitatea întrebându-mă cine era omul meu de legătură. Le-am spus că nu-i știam numele dar am confirmat descrierea fizică a lui Sanyi pe care o aveau ei, adăugând că între timp își lăsase mustață (ceea ce nu era adevărat). Îmi pusese câteva întrebări despre întrunirea Comitetului local al partidului în iarna dintre 1942-’43; toți cei care luaseră parte la ea, în afară de mine, fuseseră arestați în

toamna lui '43. Am confirmat ceea ce știam că le era deja cunoscut despre această întrunire. Am reprodus toate informațiile lor cu acuratețe și fără ezitare, ceea ce pare că a mers. S-au întors apoi la întrebarea despre următoarea mea întâlnire cu Sanyi, în ce loc și la ce oră urma să aibă loc, și am repetat data de 27 septembrie împreună cu tot restul. În sfârșit, mi s-a ridicat o piatră de pe inimă când îl auzii pe Papp spunând: „O să-ți frângem toate oscioarele dacă nu apare la întâlnire“, fiindcă asta însemna că deocamdată acceptaseră răspunsul meu.

Mi se dădu atunci un pahar cu apă și interogatoriul continuă. Unde locuisem înainte de iunie 1944? Eram hotărât să nu-i trădez pe Iszlai orice s-ar întâmpla. Le-am dat în schimb adresa unei familii care fusese deportate, spunând că subînchiriasem pur și simplu o cameră și că ei habar n-aveau că trăiam clandestin. Urmară alte câteva întrebări despre posibili prieteni, legături și ajutoare. Am spus că singurele mele legături (în afară de Sanyi) erau persoanele de la care închiriasem casa, văduva de la care închiriasem o cameră înainte de a mă muta în casă și cunoștințele făcute recent în adăpostul antiaerian, adăugând că nimeni dintre aceștia nu știa că trăiesc clandestin, ceea ce din întâmplare era adevărat. Și care erau celelalte legături ale mele? Cine și unde erau cei care distribuiseră manifestele Partidului Păcii în vara lui 1943? Știam că DEF-ul aflase de la Grünfeld, care fusese arestată și vorbise în toamna lui '43, că la acțiune participaseră zece oameni – cinci cupluri. Deși unii dintre participanți fuseseră deportați, cei mai mulți erau la Batalioanele de Muncă. DEF-ul avea jurisdicție asupra lor, așa încât era esențial să nu divulg nici un nume. Am adoptat linia că într-adevăr eu organizasem difuzarea manifestului și că, da, participaseră cinci bărbați, unii ajutați poate de logodnice; am rememorat chiar și orele și locurile unde se întâlniseră sau ar fi trebuit să se întâlnească cu Grünfeld pentru a-și ridica tranșa de manifeste pe care le aveau de împărțit. Am susținut însă că nu cunoșteam numele nici unuia din participanți. Fuseseră mobilizați de Béla Józsa, care îi trimisese la mine pentru instrucțiuni; îi întâlnisem în diverse locuri cu ajutorul a diverse parole și nu aflasem nicio dată cine erau. Cum Józsa era mort, o asemenea mărturisire nu făcea nici un rău și normal că agenții au strâmbat din nas. S-au mulțumit să spună însă, „N-ai să scapi tu așa ușor. O să ne

întorcem noi la treaba asta“. Pe cât se pare, nu aveau chef să o ia de la capăt cu bătaia.

Mi se ordonă să-mi pun șosetele și pantofii. Dar pantofii nu mă mai încăpeau și nu i-am putut pune. Atunci unul din anchetatori puse mâna pe un pantof și-mi vârî piciorul înăuntru cu forța, în timp ce altul mă ținea la podea; mai întâi un picior, pe urmă celălalt. Durerea era teribilă și eram convins că la mijloc nu era decât o altă formă de tortură, fiindcă nu-i costa nimic să mă lase să mă întorc cu pantofii în mână, așa cum aș fi preferat. Dar mai târziu am aflat că regula aceasta făcea și ea parte integrantă din protocolul de „tratament“, întrucât se presupunea că silirea piciorului înapoi în pantof și ținerea lui acolo practic tot timpul făceau ca inflamarea să nu ducă la o deformare permanentă a labei.

Mi s-au pus din nou lanțurile și am fost dus înapoi la locul meu din sala comună. Tremuram și aveam friguri; picioarele îmi erau complet diforme și fiecare pas era chin curat, lucru care trebuia să mi se citea pe față. De asemenea, îmi era greață. Curând am auzit prima șoptă. „Câte lovituri?“

„Vreo șaptezeci“, am spus.

„Oho, multe. Dar prima zi e cea mai rea. Mai vine cineva după tine?“ Întrebarea era un fel politicos de a se interesa dacă trăsesem pe cineva după mine, dacă trădasem numele cuiva. Principalul criteriu după care prizonierii judecau comportamentul unui tovarăș era numărul celor arestați în urma anchetării sale, altfel spus câți „veneau după“ el sau ea.

„Nu“, am spus. După o vreme, se servi cina, și-mi aduc aminte că era iahnie de fasole roșie. Îmi venea să vomit mai degrabă decât să mănânc, dar spre surprinderea mea nu numai gărzile, ci și vecinii mei stăruiau să mănânc. „Trebuie să-ți păstrezi puterile“, îmi șopti vecinul. „Trebuie să mănânci“. M-am silit să înghit cât am putut.

Când veni momentul să fim scoși la closet, pur și simplu n-am fost în stare să mă ridic. Unul din jandarmi se apropie amenințător. „Vrei să-ți dau vreo două șuturi să te ajut să te ridici? Bărbat ești, sau ce naiba?“ Pe urmă se întoarse către vecinul meu, care era deja în picioare. „Ajută-l pe nenorocitul ăsta să se ridice“. Marșul la closet, care se afla afară în curte, a fost un chin pentru mine în seara aceea, deși, în săptămânile care au

urmat, acesta avea să fie momentul cel mai plăcut al zilei: în vreme ce aşteptam să ne vină rândul (nu erau decât două closete, așa că stăteam la coadă câte cincisprezece-douăzeci de minute), ne mai puteam schimba locurile și astfel era posibil să facem cunoștință între noi și să conversăm în șoaptă. Acesta era principalul nostru canal de știri zilnice. La întoarcerea de la closet, mi se permise în fine să-mi scot pantofii pe timpul nopții. I-am pus la căpătâi drept pernă împreună cu jacheta, m-am întins și m-am acoperit cu vestonul. Îmi era frig și greață, tot trupul mă durea, iar picioarele îmi erau două imense bucăți de durere. Totuși aveam un straniu sentiment de satisfacție. Trecusem de prima zi fără să trag pe nimeni după mine.

A doua zi am fost luat la interogatoriu de aceeași anchetatori, minus cel tânăr, care de data asta nu era de față. Începură prin a redeschide chestiunea următoarei mele întâlniri cu Sanyi, zicând că îi mințisem. Am repetat cele spuse deunăzi, la care mi-au scos lanțurile, mi-au poruncit să-mi dau jos pantofii și șosetele, mi-au îndesat șosetele în gură și au început să mă bată la tălpi cu măciuca de cauciuc. De data aceasta, loviturile au fost și mai dureroase, fiindcă tălpile îmi erau rău umflate și rănite. După douăzeci de lovituri se opriă și-mi ordonară să alerg pe loc. Durerea era mai mare decât în prima zi, dar primul șoc trecuse și îmi spuneam în sinea mea: „Dacă au înghițit odată povestea, au s-o înghiță și a doua oară“. Și într-adevăr, am aflat în cursul următoarelor două săptămâni că fiecare interogatoriu se desfășura după un același „ritual“: trebuia să înceapă cu o bătaie serioasă care să „înmoaie“ victima, adică să o convingă să coopereze. Pentru a iniția bătaia, se redeschidea una din întrebările la care răspunsul dat părea cel mai puțin credibil sau era de cea mai mare importanță pentru anchetatori. În orice caz, după douăzeci de lovituri, un hematom subcutanat de vreo cinci centimetri se deschise și sângele se scurse peste tot pe jos. Nonșalant, Feri Bătăușul scoase o trusă de prim ajutor și turnă tinctură de iod peste rana care sângera pentru a o dezinfecta. Dezinfecția făcea parte și ea din rutina torturii: prizonierul trebuia ținut în formă ca să poată fi bătut în continuare. Pe urmă piciorul îmi fu bandajat, pentru ca a doua zi bandajul să-mi fie scos împreună cu șosetele, spre a mi se administra alte douăzeci de lovituri. Parc o nebunie, dar așa a fost.

În următoarele două săptămâni și jumătate, am fost interogat aproape zilnic de aceiași trei sau patru agenți. Au fost zile foarte grele. De obicei, ușița din stânga mea se deschidea și unul din detectivi apărea în prag. Privea alene printre rândurile de prizonieri, alegându-și victima fără grabă, spre a savura atmosfera încordată de teroare pe care o stârnea apariția lui în sală. Apoi pronunța încet un nume, de obicei doar prenumele cuiva, „Egon“ bunăoară, sau făcea doar un semn cu degetul către cel selecționat. Victima se ridica în picioare și îl urma în camera de tortură. În zilele când alegerea nu cădea asupra mea, simțeam un fel de ușurare de nedescris. Când eram ales, rutina era mai mult sau mai puțin aceeași ca în a doua zi de anchetă. Începea cu, „Ai mințit când ne-ai spus asta și asta“, și continua cu o rundă de cel puțin douăzeci de lovituri. De îndată ce am înțeles cum mergea treaba, mi-a fost mai ușor să îndur loviturile. Orice durere e mai ușor de suportat dacă îi poți prevedea un capăt. De câteva ori, agenții mi-au aplicat din nou tratamentul cu electroșocuri, dar nu eram prea sensibil la el. Adevărata tortură era bătaia. Cât privește substanța întrebărilor, adoptasem următoarea strategie: să admit tot ce știam că știu și ei după arestările anterioare; să nu furnizez fapte noi; să nu dau nume noi. Firește, partea cea mai grea era să nu dezvălui numele persoanelor despre care DEF-ul știa că există, dar nu cine sunt. Pentru asta, trebuia să inventez povești care să explice de ce nu le știam numele. Fiecare din aceste povestioare era în sine mai mult sau mai puțin credibilă, dar toate puse laolaltă dădeau un rezultat pe care torționarii mei mi-l imputau adesea: „Nu ne-ai dat pe nimeni, nenorocitul“.

Mai întâi și mai întâi, m-au întrebat cine mă recrutase în partid. Le-am spus că Béla Józsa. Pentru asta, a trebuit să născocesc o poveste despre cum am ajuns să-l cunosc pe Józsa, o poveste în care nu mai figura nimeni altcineva. Acțiunile la care luaseră parte cei arestați dinainte – Hovány, Holländer și Grünfeld – le-am recunoscut fără înflorituri, minus numele celor necunoscuți de către DEF. Am susținut că nu-i cunoșteam pe nume, întrucât fuseseră recrutați fie de Béla Józsa, fie de una din legăturile lui, și trimiși la mine cu parole de recunoaștere. În sine, lucrul nu era imposibil, firește, dar prin efect cumulativ toate aceste episoade deveneau destul de greu de crezut: era

vorba de toți cei care mă recrutaseră în mișcare, de toți cei care distribuiseră manifestul Partidului Păcii și nu fuseseră arestați în 1943, de legăturile mele de la Dermata, precum și de alții. Cu toate astea, odată ce scorneam o poveste, mă țineam de ea cu sfințenie. Mi-am dat seama că dacă mă abăteam câtuși de puțin, fie și într-o chestiune mărunță, de la varianta predată inițial, întregul eșafodaj s-ar fi prăbușit.

Povestea pe care a trebuit s-o inventez ca să explic livretul militar căpătat de la Galambos, în care-i înlocuisem numele cu cel de Antal Somogyi, a fost una din cele mai trase de păr. Varianta mea era că găsisem livretul din întâmplare, în parc, sub o bancă. Mi-am dat seama că era cusută cu ață albă, dar altceva pur și simplu nu mi-a trecut prin cap. Dacă nu-l găsisem din întâmplare, însemna că cineva mi-l dăduse, faptă pe care nu i-o puteam atribui lui Józsa, fiindcă livretul era din 1944, după ce Józsa murise. Așa că m-am ținut cu dinții de această poveste incredibilă, ziua în care livretul a fost tema principală a interogatoriului fiind una din puținele în care am încasat mult peste obișnuitele douăzeci de lovituri. Însă până la urmă, anchetatorii au fost nevoiți să consemneze în protocolul oficial varianta mea inițială, inclusiv sub care anume bancă din care parc găsisem livretul, în ce zi și la ce oră. Urma o descriere exactă a procedurii întrebuințat pentru a înlocui numele original, privință în care am spus adevărul. Se înțelege că acesta nu era genul de mărturisire cu care un anchetator la DEF să se mândrească pentru că a smuls-o, și am plătit din greu pentru a-i fi făcut s-o înghită. O altă întrebare se ivi când, la câteva zile după plecarea mea din Cluj, jandarmeria locală îmi percheziționă amănunțit locuința și găsi pistolul, care fu trimis la Budapesta. Cine îmi dăduse pistolul? De data aceasta le-am spus adevărul, și anume că îl cumpărasem de la un soldat german. Deși n-am ascuns nici un detaliu, nu m-au crezut și am fost din nou bătut zdravăn.

Spre sfârșitul celei de-a doua săptămâni, detectivul Papp redeschise chestiunea întâlnirii mele cu Sanyi și când i-am repetat că următoarea întâlnire urma să aibă loc la 27 septembrie, Papp deveni amenințător și spuse cu o voce prevestitoare: „Ascultă, jumătate din răstimpul până la 27 septembrie a și trecut. Dacă amicul tău nu apare la întâlnire pe 27, n-aș vrea să fiu în pielea ta. Asta e ultima ta șansă să ieși din groapa pe care

ți-ai săpat-o“. Deși mă cutremuram la gândul că previziunea lui era ca și împlinită, n-am arătat vreo urmă de șovăială și m-am menținut pe poziția mea.

Pe la jumătatea lunii septembrie, am aflat că se dădeau lupte în apropiere de Cluj, la Turda, care era de cealaltă parte a graniței dintre Ungaria și România. Veștile de acest fel ajungeau la noi în trei feluri. Mai întâi, puteau veni prin cele două prizoniere tinere care lucrau la bucătărie. Acolo auzeau conversațiile personalului și uneori vedeau ziarele. Aceste femei ne aduceau mâncarea de la bucătărie și ne-o împărțeau, prilej cu care pe șoptite se schimbau informații. În al doilea rând, la fiecare câteva zile erau aduși prizonieri noi, pe care vecinii îi descoseau tot pe șoptite, așa cum făcuse Pali cu mine în prima zi. În al treilea rând, unii din jandarmii care ședea de pază în fața rândurilor citeau când și când ziarele. Prizonierii din primul rând puteau desluși titlurile mari. Ajunge să spun că știam mai mult sau mai puțin exact ce se întâmpla în lume, și mai ales pe frontul de est, care se apropia. Puțin după 20 septembrie, am primit vestea că orașul Cluj devenise zonă de război. Am simțit o imensă ușurare, căci în noile împrejurări presupusa mea întâlnire cu Sanyi din 27 septembrie nu mai putea fi verificată, iar amenințările lui Papp erau zadarnice. Dar impactul acestor evenimente asupra cazului meu a depășit cu mult acest amănunt crucial. În câteva zile, mi-am dat seama că persoana mea devenise mult mai puțin importantă. Ancheta mea a fost preluată de către cei doi detectivi care mă aduseseră de la Cluj. Papp și Feri Bătăușul erau ocupați cu noii-sosiți.

Eram în continuare bătut la începutul fiecărei sesiuni, dar bătăile erau mult mai ușoare. Regula era tot de douăzeci de lovituri – poate că detectivii trebuiau să raporteze numărul de lovituri administrate – dar o lovitură dată de „șef“ pur și simplu nu se compara cu una de-a lui Papp sau Feri. La vremea respectivă, am atribuit acest lucru faptului că șeful era mai în vârstă și părea mai puțin vânjos decât cei doi. Dar mai târziu, am aflat că omul acesta, András Juhász, căruia prizonierii îi spuneau Pipás (Pipașul), era cel care-l omorâse în bătaie pe Ferenc Róza în 1943. În orice caz el condusese interogatoriul în noaptea în care Róza, neputându-se întoarce în sala comună pe propriile picioare, trebuise să fie cărat înapoi și fusese trântit pe jos, unde

în timpul nopții a și murit. Evident, odată ce Clujul nu mai era accesibil, relevanța oricărei informații despre contactele mele de acolo devenise practic nulă. În fapt, centrul de greutate al anchetei se deplasă de la încercarea de a-mi smulge noi mărturisiri la cea de a pune cap la cap toate poveștile spuse mai înainte pentru a alcătui astfel o narațiune încheiată din succesiunea de episoade înregistrate în sesiunile precedente. Astfel, la aproximativ patru săptămâni după sosirea mea la Budapesta, cazul meu fu închis și procesele verbale ale anchetei mele erau gata pentru a-i fi înmânate procurorului care-mi pregătea acuizarea. Mai aveam însă de petrecut încă vreo două-trei săptămâni la DEF, căci procesele se organizau pe grupuri de acuzați mai degrabă decât pentru un singur individ. Eu făceam parte dintr-un grup de cincisprezece sau douăzeci de comuniști cărora ni se pregătea un proces comun.

*
* * *

Poate că ar fi nimerit să spun aici câteva cuvinte în plus despre infernul în care am fost torturat, printre atâția alții. Grupul de detectivi – ofițeri de jandarmi în haine civile – cunoscuți nouă sub numele de DEF, constituiau o organizație deosebit de eficientă. Crudă și inumană, dar eficientă. Mai toți comuniștii activi în timpul războiului au fost prinși după perioade relativ scurte de activitate. Majoritatea au fost repede făcuți să vorbească și trimiși în instanță, iar apoi la închisoare. Puținii care nu vorbiseră au fost condamnați pe baza depozițiilor tovarășilor lor și trimiși la închisoare. Puțini au fost uciși, poate că uneori din greșală. Dar a spune că scopul torturii nu era să omoare omul, ci să-i înfrângă rezistența nu scuză cu nimic moartea celor care au pierit din cauza ei. Puțini inocenți au fost vreodată arestați, dar cei care erau, ieșeau după câteva zile.

În momentul sosirii mele, comandantul operațiunilor DEF era un ofițer de jandarmi pe nume István Juhász (nici o legătură cu András Juhász (Pipașul) care mă arestase; Juhász, adică „Ciobanu“, e unul din cele mai răspândite patronimice maghiare.) DEF-ul lucra într-o foarte strânsă cooperare cu secția politică a poliției budapestane, condusă pe atunci de Tibor

Wayand. Atât István Juhász, cât și Tibor Wayand veniseră să mă vadă la scurtă vreme după sosirea mea; m-au cântărit rapid în cursul unei conversații care mi s-a șters din memorie. Conducătorii, ca și detectivii organizației aveau grade militare de jandarmi, dar purtau haine civile. Gărzile, în schimb, erau jandarmi în uniformă. Efectivul de detectivi era surprinzător de mic, mult sub o sută, la care se adăugau detectivii din provincii, poate câteva zeci. După război, mulți dintre ei, printre care András Juhász-Pipás, au fugit în Vest; dar István Juhász, Papp și Feri Bătaușul au fost prinși, condamnați la moarte și spânzurați. Nu știu ce s-a ales de Wayand.

Următorul episod ilustrează grăitor eficiența acestei organizații. Pe când eram anchetat la DEF, un tânăr de vreo douăzeci de ani evadă. Nu era unul din prizonierii bine păziți – cu alte cuvinte, nu era în lanțuri. Într-o dimineață, în timpul ieșirii la closet, reușise cumva să se ascundă în spatele latrinei și, pe când gărzile îi escortau îndărăt pe ceilalți prizonieri, sărise gardul și fugise. Cei reținuți la DEF nu purtau zeghe, așa că evadatul era îmbrăcat în haine civile și fiind din Budapesta, cunoștea bine orașul. În câteva minute, absența lui fu descoperită, zona din jurul privatei fu cercetată și în curând toată lumea află că evadase. Bineînțeles, jubilam cu toții în tăcere. Închipuiți-vă deci amărăciunea noastră când până în seară omul fu adus înapoi. Creierile de la DEF, am aflat pe urmă, judecaseră în felul următor: cum n-avea bani de autobuz sau tramvai și era din Pesta, adică de pe malul stâng al Dunării, probabil că evadatul avea să treacă unul din poduri pe jos. La fiecare din cele cinci sau șase poduri peste Dunăre aflate în apropiere au fost trimise echipe de câte doi detectivi, care în câteva minute au și ajuns la posturi, trecând neobservate. Una din ele a pus mâna pe el puțin mai târziu, pe când trecea podul lor. (După această pățanie, deținutul fusese bătut la sânge, dar a supraviețuit.) Pentru a pune lucrurile în perspectivă, trebuie remarcat că orașul Budapesta număra la acea vreme două milioane de locuitori.

Jandarmii care ne păzeau erau primitivi și extrem de brutali, dar mai erau și excepții. Unul din ei, pe nume Toth, era mai înțelegător față de suferințele prizonierilor, în sensul că închidea ochii la încălcarea regulilor. Sub supravegherea lui, se putea purta o conversație; se putea cerc – și primi – un pahar cu apă;

și uneori se putea chiar ieși la closet în afara programului. Odată, însă, Toth îi duse un mesaj soției unui prizonier, spunându-i că acesta supraviețuise anchetei. Fu prins și dispăru dintre noi; am aflat mai târziu că fusese condamnat la 12 ani de închisoare. Dar cazul lui era excepțional. Majoritatea celor aproximativ cincisprezece jandarmi care ne păzeau erau scursura pământului, niște bestii crude și de multe ori sadice.

Cât despre prizonieri, tovarășii mei: la început erau toți din Budapesta, eu fiind singurul care fusesem adus din provincie. Pali Schiffer, vecinul meu din ziua când fusesem adus în sala comună, era un om foarte inteligent și cultivat, care citise mult și știa multe, și avea un dar unic de povestitor. László Grünwald, un om înspre cincizeci de ani care fusese membru al Comitetului Central al Partidului Comunist și făcuse parte din conducerea Sindicatului Lucrătorilor Textili, fusese exclus din partid cu un an înainte de arestare, fiindcă fusese bănuit de trădare în legătură cu arestarea unui alt membru al Comitetului Central. Avea o explicație convingătoare pentru evenimentele care duseseră la excluderea lui din partid, și luase poziția că asemenea erori puteau fi lesne comise, din cauza sărăciei informațiilor de care dispunea Comitetul Central. Era pe deplin încredințat că, după război, o anchetă imparțială avea să-l reabiliteze. Îmi plăceau atitudinea lui și faptul că la anchetă nu spusese nimic sau cel puțin nu trăsese pe nimeni după el, în ciuda activității îndelungate și a numeroaselor sale legături. Grünwald, găseam, era un om înțelept și practic, cu o bogată experiență de viață în multe privințe. Datorită comportării lui la DEF, se bucura de mult respect printre deținuți, deși fusese exclus din partid. În momentul sosirii mele, el era unul din cei patru tovarăși în lanțuri.

De cea mai mare trecere, mai ales printre tineri, se bucura un prizonier cu doar un an mai în vârstă decât mine, Jenő Hazai, șeful unei organizații de tineret din Budapesta, conduse de comuniști. Împreună cu alți câțiva, fusese arestat cu vreo patru luni înainte de sosirea mea și exercita un fel de conducere pozitivă prin care susținea moralul celor din grupul său, deși propria lui comportare la anchetă nu fusese impecabilă; nu fusese în stare să evite complet divulgarea altor nume. Era un tânăr ager la minte, destoinic, înzestrat cu un excelent simț de orien-

tare, precum și cu talentul de a sesiza imediat situațiile noi și sensul desfășurării lor; într-un cuvânt, avea calități de conducător. Și el era în lanțuri. Logodnica lui, Rózsi (Roza), era una din prizonierele care lucrau la bucătărie. Un al treilea prizonier în lanțuri era Sándor Lichtmann, un bărbat în jur de treizeci de ani, metalurg (strungar), unul din conducătorii organizației de partid din Budapesta, care fusese arestat și el cu câteva luni înainte de sosirea mea. Înainte de arestare, fusese omul de legătură al lui Hazai și al altor câțiva deținuți. Al patrulea prizonier în lanțuri era Pityu Deutsch, membru al aceleiași organizații de tineret ca Hazai. Nu-mi mai aduc aminte de ce era în lanțuri.

Un caz mai aparte era cel al lui Ferenc Iliás. Acesta era conducătorul (comunist) al unei mari organizații necomuniste de fermieri. Avea multe legături și fusese crunt torturat timp de mai multe săptămâni. Rezistase, dar când a simțit că nu mai poate să îndure, a apucat pușca jandarmului care era cel mai aproape de el și și-a înfipt baioneta în gât, cu gândul să-și pună capăt vieții. Rănit, fusese dus la spital și adus înapoi câteva zile mai târziu pentru reluarea anchetei. Cu toate acestea, nu a tras pe nimeni după el. Károly Fekete avea să joace un rol de seamă în viața mea, așa că voi vorbi amănunțit despre el mai încolo. Ajunge să spun aici că era de meserie argintar și aurar, avea în jur de douăzeci și cinci de ani și era membru al Partidului Comunist; fusese arestat în timp ce își efectua serviciul militar. Activitatea revoluționară în timpul serviciului militar era pasibilă de sentința capitală, așa că deasupra capului său atârna o probabilă pedeapsă cu moartea. Alți doi prizonieri care au jucat indirect un rol în aventurile mele de după detenția la DEF au fost András Hegedüs, un student la politehnică, comunist, care activase sub conducerea lui Lichtmann și fusese arestat la scurtă vreme după mine în prima jumătate a lunii septembrie; și István Blahó, un tânăr oțelar comunist care petrecuse două luni la DEF înainte de sosirea mea.

Dintre femei, le-am menționat deja pe Magda Ságvári, care era (fără s-o știe) văduva lui Endre Ságvári, și pe Rózsi, logodnica lui Hazai, care lucra la bucătărie. O a treia prizonieră, Zsuzsa (Suzana) Fehér, era sora unui bine cunoscut conducător

comunist care se afla încă în libertate. Fusesse torturată ca să-l dea de gol. Nu o făcuse.

Toți acești prizonieri, în special cei aflați la DEF de peste trei luni, erau într-o stare fizică destul de proastă. Pe timpul detenției mele la DEF, soseau câțiva noi prizonieri în fiecare săptămână. Unul din cei puși în lanțuri (așadar eram acum șase în această condiție) fu László Fischer, un tâmplar de treizeci de ani care fusese implicat, pare-se, într-o importantă acțiune de partid ce avusese loc în luna august. Fusesse luat la interogatoriu la scurt timp de la sosire și adus înapoi câteva ceasuri mai târziu, într-o stare destul de proastă. Îi șopti vecinului său că nu știa cât mai putea să reziste și că nu vroia să facă rău nimănui. În timpul nopții, luă din jachetă un ac de siguranță ce nu-i fusese descoperit la percheziția de după arestare și îl înfipse de mai multe ori în încheietura mâinii până dădu de o venă, pe care o perforă. Sângeră câteva ore, până ce, spre zori, băltoaca de sânge formată pe pardoseală lângă locul lui atrase atenția jandarmilor. Era inconștient dar încă trăia. Gărzile îi legară imediat antebrățul deasupra rănii ca să oprească hemoragia și încercară să-l readucă în simțiri stropindu-l cu apă rece pe față. Cum însă nu-și revenea, fu transportat la spital. Acolo fu reanimat, rana de la încheietură îi fu tratată, și câteva zile mai târziu, după ce se întremase un pic, fu readus la DEF. Poate că acest răgaz fusese suficient pentru ca legăturile lui, auzind că fusese arestat, să se ascundă sau să nu apară la întâlniri; poate că incidentul mai temperase zelul anchetatorilor; în orice caz, deși a mai fost bătut de câteva ori, n-a venit nimeni după el.

O altă arestare făcută spre sfârșitul lunii septembrie a fost cea al lui Márton Schiller, un arhitect cu o funcție de conducere în partid. Fu bătut, dar mult mai puțin sever decât ar fi fost bătut fie și numai cu două săptămâni mai devreme. Pentru prima dată aveam impresia că evenimentele din afară aveau un oarecare efect asupra anchetatorilor noștri.

La sfârșitul lui septembrie sau începutul lui octombrie fu adus un grup de vreo patruzeci de prizonieri. Erau mineri comuniști din regiunea Tatabánya, principalul bazin carbonifer din Ungaria; erau acuzați de plănuirea și executarea parțială a unor acțiuni de sabotaj. Conducătorii lor, Goda și Mannhercz, erau oameni în jur de patruzeci de ani, bine clădiți și vâjnoși. În spe-

cial Goda era o prezență impunătoare. O curiozitate despre grupul de mineri era faptul că unii dintre ei erau etnici germani; în Ungaria puțini etnici germani erau comuniști. Sosirea acestui grup la DEF ne-a ridicat moralul: dovedea faptul că mișcarea comunistă din Ungaria avea totodată rădăcini populare și le-a transmis același mesaj și torționarilor noștri.

În primele zile ale lunii octombrie, DEF-ul își mută sediul pe malul estic al Dunării în Pesta, în clădirea unui fost seminar rabinic pe strada Rökk Szilárd. Furăm mutați cu toții într-o sală mare, în condiții aproape identice cu cele din localul anterior. Aici ne-au surprins evenimentele din 15 octombrie. La începutul lui octombrie 1944, Armata Roșie trecuse fosta graniță româno-ungară (dinainte de 1940) și cucerise orașul Szeged, aflat la numai 150 de kilometri sud-est de Budapesta. Guvernul Regentului Horthy hotărî să încerce o lovitură de stat similară cu cea dată de România la 23 august, dar nemții îi aflară planurile și pe 14 octombrie masive trupe germane de întărire soseau la Budapesta. A doua zi, nemții îl răpiră pe fiul lui Horthy, căruia i se dădu un ultimatum, silindu-l să demisioneze sub amenințarea cu împușcarea fiului său. Ferenc Szálasi, șeful Partidului Crucile cu Săgeți (al mișcării naziste din Ungaria) preluă conducerea țării cumulând funcțiile de regent și prim-ministru.

O dată cu aceste evenimente, se vădi că printre gardienii noștri erau destui simpatizanți ai Partidului Crucile cu Săgeți, socotind că, în fine, sosise și momentul lor. În timpul nopții, câțiva prizonieri îi auziseră pe jandarmi plănuind să ia inițiativa patriotică de a ne lichida pe toți ca dușmani ai patriei. Ne-am dat seama că trebuia să facem ceva. O delegație de deținuți ceru o audiență cât mai grabnică la conducerea DEF-ului, căreia i se aduse la cunoștință ce vorbeau jandarmii între ei și i se reaminti că ofițerii superiori ai DEF-ului vor fi cei răspunzători de soarta noastră. N-am aflat niciodată ce măsuri s-au luat în privința jandarmilor, dar, câteva zile mai târziu, noi bărbații am fost în majoritate transferați la închisoarea militară de pe bulevardul Margareta, unul din bulevardele principale din Pesta, unde aveam să fim judecați de un tribunal militar special al Statului Major. Femeile deținute la DEF fură trimise la o închisoare de femei pe strada Conti, de unde erau aduse la proces.

În această închisoare militară am fost puși cu toții într-o celulă comună mare. Aici aveam voie să vorbim între noi, precum și să ne mișcăm liber în celulă. Totodată, aveam paturi cu saltele de paie și ne puteam spăla în fiecare dimineață. Mai aveam două zile până la proces și am hotărât să adoptăm cu toții aceeași linie politică și să nu arătăm regret pentru ceea ce făcusem, ci, dimpotrivă, să menținem că acțiunile noastre serveau adevăratelor interese ale națiunii. Ni se dădu un avocat din oficiu care ne sfătui să arătăm regret, dar sfatul lui nu fu urmat.

Procesul n-a durat mult, întregul nostru lot de cincisprezece-douăzeci de acuzați fiind judecat în două sesiuni lungi care au ținut ceva mai mult de o jumătate de zi, astfel încât fiecăruia dintre noi i-au revenit în medie cincisprezece până la douăzeci de minute. Nu prea știam la ce să ne așteptăm în noua situație politică destul de incertă. Horthy tocmai fusese silit să demisioneze, iar Partidul Crucile cu Săgeți, o organizație extremistă de tip național-socialist, preluase puterea. Spre marea noastră ușurare însă, am băgat de seamă că portretul lui Horthy încă mai atârna în sala de judecată în care eram audiați. Era un semn bun, vădind faptul că tribunalul încă nu era controlat de hoardele de la Crucile cu Săgeți. Ne-am menținut cu toții pe linia politică hotărâtă dinainte răspunzând negativ la întrebarea judecătorului dacă regretam faptele comise. Când Fekete fu chemat însă la bară și dădu același răspuns, judecătorul spuse că întrucât dusesse o activitate revoluționară în timpul serviciului militar activ, în cazul lui procurorul cerea pedeapsa cu moartea. Judecătorul înclina să-i dea, în schimb, închisoare pe viață, dar numai dacă regreta faptele comise; în caz contrar, avea să fie condamnat la execuție prin împușcare. Îi dădu lui Fekete cincisprezece minute de gândire și dispuse o pauză. Având în vedere situația lui excepțională, Fekete fu insistent sfătuit de prizonierii cu vechime să spună cuvintele cerute de judecător, asigurându-l că era absolvit de obligația de a adera la frontul nostru comun. Oricât ar fi fost de important să avem o atitudine demnă la acest proces politic, nu merita să-și piardă viața pentru aceasta. Fekete fu de acord și, după pauză, își schimbă poziția în conformitate cu dorințele judecătorului. Până la urmă, Károly Fekete fu condamnat la închisoare pe viață, în vreme ce restul grupului nostru

luă între doi și cincisprezece ani; mai precis, Sándor Lichtmann luă cincisprezece, cu lui paisprezece, László Grünwald luă doisprezece, Jenő Hazai luă zece iar András Hegedüs, doi. După pronunțarea sentinței, noi am fost duși înapoi în celulele noastre din bulevardul Margareta, iar femeile au fost duse înapoi la închisoarea lor. Am aflat după aceea că acest proces fusese ultimul act al tribunalului Statului Major: la câteva zile, un tribunal numit de regimul Crucile cu Săgeți preluase toate procesele de pe rol.

Eram mai mult decât ușurat. O sentință de paisprezece ani poate părea un lucru foarte grav astăzi, dar în octombrie 1944 un singur lucru conta: dacă era sau nu sentința capitală. Și ce ușor ar fi putut fi! Afară, se dezlănțuise teroarea Partidului Crucile cu Săgeți. Aveau loc execuții chiar în curtea închisorii noastre. La doar câteva zile după ce fuseserăm mutați aici, se zvoni că un spion britanic fusese executat în curtea închisorii; cel puțin așa ne-a fost predată nouă informația. Abia după război am descoperit că „spionul britanic“ fusese nimeni alta decât Hanna Szenes, o tânără sionistă, evreică din Ungaria care trăia în Palestina și se oferise ca voluntară pentru misiunea de a fi parașutată de Royal Air Force în Ungaria în scopul organizării unui grup de rezistență împotriva nemților. Fusese prinsă, condamnată la moarte și executată. Prin urmare, nu aveam nici un motiv să privim apropiatul nostru proces ca pe o simplă formalitate și chiar nu știam la ce să ne așteptăm. Dacă am fi fost judecați de un tribunal numit de Szálasi, noul șef de stat, în locul celui încă loial lui Horthy, cu siguranță că ar fi existat mai multe sentințe capitale în lotul nostru. Din fericire pentru noi, Curtea care ne judecase era cu câteva zile în urma evenimentelor.

După proces, am început să ne organizăm viața din închisoare. Comuniștii nu erau singurii închiși, dar în două celule eram în majoritate. Faptul că puteam vorbi nestingheriți între noi era o mare bucurie. Am ajuns să-i cunosc bine și să mă împrietenesc cu mai mulți tovarăși de detenție, în special cu László Grünwald. Purtam lungi discuții în cursul cărora am aflat multe amănunte despre istoria recentă a Ungariei, despre situația din sindicate și în general din țară, despre succesele și eșecurile comuniștilor. Dar discutam și despre multe alte lucruri astfel încât orizonturile mi s-au lărgit în multe direcții. Serile, după ce

mergeam cu toții „la culcare“ pe priciurile noastre, cineva spunea o poveste, iar toți ceilalți ascultam. Cel mai strălucit povestitor era Pali Schiffer, care își aducea aminte în detaliu multe romane celebre din literatura universală, pe care ni le repovestea în episoade Unii dintre noi recitau poezii; alții știau cântece revoluționare, care firește nu puteau fi cântate prea tare. Citisem adesea că închisorile erau universitățile revoluționarilor și găseam această caracterizare mai convingătoare acum decât atunci când o citisem.

Hrana era insuficientă și eram cu toții flămânzi mai tot timpul. Dar nu peste mult, începură să sosească pachete din afară pentru prizonierii ale căror rude locuiau în Budapesta, iar aceste pachete erau oferite voluntar spre distribuire în părți egale întregului „colectiv“ de către un prizonier ales special în acest scop. Aceste adaosuri la rația noastră zilnică nu erau substanțiale cantitativ, dar păreau delicioase, iar solidaritatea exprimată prin procesul de împărțire avea un puternic efect asupra moralului nostru. În general, prizonierii mai experimentați jucau un rol de conducere având drept principal scop susținerea moralului, prin înrăurirea conduitei tovarășilor de detenție în sensul unei atitudini demne, al menținerii solidarității în lucrurile mari, ca și în cele mici (de pildă împărțirea pachetelor de hrană), al refuzului de a deznădăjdui în fața soartei noastre incerte și al respingerii sentimentului că am fi pierduți. Câteva precepte fundamentale ale acestei politici de susținere a moralului erau următoarele: fiecare din noi trebuia să se concentreze și să se controleze, să se silească să facă exerciții fizice, să respecte cu strictețe regulile de igienă, să-și păstreze hainele cât se putea de curate și în bună rânduială, și să participe la viața colectivului îndeplinind sarcinile ce-i erau încredințate. Păstrarea curăteniei hainelor și în general efortul de a arăta cât mai civilizată cu putință erau lucruri importante nu doar din rațiuni psihologice, ci de asemenea în vederea unei eventuale tentative de evadare. În cazul în care am fi izbutit cumva să evadăm din închisoare, supraviețuirea noastră afară depindea în mod crucial de cum am fi arătat.

Pușcăria nu era încălzită și pe la mijlocul lui noiembrie era frig în toată legea. Mulți prizonieri, slăbiți de luni întregi de detenție, sufereau de răceli, gripă, diaree cronică și alte boli, în vreme ce eu mă simțeam perfect sănătos. Nu stătusem destul la

închisoare ca să fiu slăbit din punct de vedere fizic și mă găseam încă în stare bună. Dar când fusesem arestat în august purtam un costum ușor de vară și o dată cu răciria vremii îmi era frig. Din fericire, unul din minerii din Tatabánya cu care mă împrietenisem, Friedmann (un etnic german), îmi dădu unul din puloverele lui (el avea două). Mulțumită acestuia, nu-mi mai era atât de frig și am putut să nu-mi mai port haina în celulă, ci s-o pun deoparte păstrând-o în stare relativ bună, pentru o eventuală evadare.

Printre cei închiși era și un deținut din Cluj care executa al treilea an dintr-o sentință de opt ani. Îl chema György Nonn și până în primăvara lui 1941 locuise în orașul meu natal, unde condusese o grupare comunistă în sânul unei organizații de tineret. Pe urmă se mutase la Budapesta și fusese prins în valul de arestări ce zguduise organizația comunistă din Capitală în primăvara anului 1942. Fusese condamnat în vara aceluiași an și petrecuse mai mult de doi ani în închisoarea militară de pe bulevardul Margareta. Foarte inteligent și sprinten la minte, neevreu, a atras atenția administratorilor închisorii, astfel încât la sosirea noastră lucra ca funcționar la administrație. Avea așadar acces la toate noutățile, putea organiza contacte cu lumea din afară, era la curent cu deciziile administrației închisorii și putea chiar să influențeze numirea deținuților în unele posturi din cadrul închisorii. Nu-l cunoscusem în Cluj – căci el părăsise scena când eu tocmai începeam să mă implic în mișcarea comunistă –, dar am făcut cunoștință în închisoare și i-am povestit ce se mai întâmplase în orașul nostru în ultimii doi ani.

Cea mai însemnată informație pe care Nonn a putut să ne-o dea era faptul că se făceau pregătiri pentru evacuarea închisorii când trupele sovietice se vor apropia de Budapesta. Am aflat că deținuții aveau să fie duși cu trenul la Komárom, un oraș situat pe amândouă malurile Dunării, la o sută și ceva de kilometri vest de Budapesta. Conducerea grupului nostru, care consta în trei sau patru tovarăși, printre care Lichtmann și Hazai, decisă că trebuia să ne pregătim să evadăm în cursul acestei călătorii. Această hotărâre fu precedată de discuții pe grupuri mai mici și practic unanim acceptată de membrii grupului nostru; dar au fost și doi comuniști, închiși de peste doi ani, care s-au opus. Aceștia doi, Miklós Gergely și György Kondor, erau de părere că o

evadare ar fi prea riscantă și ne-necesară, fiindcă o dată ce rușii ne ajungeau din urmă, gărzile aveau să ne dea drumul, oriunde am fi fost. Noi ceilalți, pe de altă parte, susțineam că înainte să apucăm să fim eliberați de ruși, nemții sau aliații lor din Crucile cu Săgeți au să ne execute, dacă aveau prilejul. Diferendul se întemeia în bună parte pe faptul că cei doi fuseseră de multă vreme apropiați de gardienii închisorii. Îl cunoșteau pe șeful acestora, un sergent-major Csonka, și aveau încredere în el. Noi, restul deținuților comuniști, eram mai aproape de cele ce se petreceau în afară, mai conștienți de situația periculoasă creată odată cu venirea Partidului Crucile cu Săgeți la putere și, în consecință, nu aveam pic de încredere în bunăvoința lui Csonka și-a acoliților lui. Ținând cont de acest diferend, am decis să ne punem mai departe în aplicare planurile de evadare fără participarea celor doi.

Ca să ne pregătim evadarea, trebuia să adunăm uneltele trebuincioase pentru a face o gaură într-un perete sau în podeaua vagonului de tren. Acest lucru era cu puțință, deoarece mai mulți deținuți lucrau în atelierul închisorii, unde aveau acces la felurite unelte. Comuniștii nu erau singurii deținuți în această închisoare; existau deținuți de drept comun de toate felurile, dar Nonn avea grijă ca cei mai mulți dintre deținuții care lucrau în ateliere să fie aleși din grupul nostru. Am jucat și eu un rol în acest joc de-a posturile și numirile. Administratorul magaziei închisorii, un anume locotenent Retkes, avea nevoie de un secretar, slujbă pe care am primit-o la recomandarea lui Nonn. Retkes era un bărbat bine trecut de cincizeci de ani, grosolan și fioros la înfățișare; cel mai mult îi plăcea să zbiere, ceea ce și făcea cu sau fără pricină. În curând am descoperit însă că acesta era doar felul lui de a se descărca, și că semăna mai degrabă cu un câine care latră dar nu mușcă. După ce i-am făcut ordine în inventare, s-a îmblânzit și ne-am înțeles destul de bine. Pe când lucram pentru Retkes, am reușit să-mi fac rost de un veston militar, mult mai călduros decât sacoul meu. De asemenea, am izbutit să fur un număr destul de mare de unelte tăioase: le luam de la magazie seara, când mă înapoiam în celulă, și i le înmănam lui Hazai, care le aduna pe toate la un loc și le ascundea. Pe când făceam inventarul la pături, am furat și o groază de pături pe care i le dădeam unui tovarăș de detenție, un tânăr croitor, care

făcu din ele dimii călduroase pentru zece-cincisprezece prizonieri. Retkes nu m-a prins niciodată furând unelte sau pături, fiindcă o făceam cu mare grijă: fiecare din aceste acțiuni era minuțios plănuită și prevăzută cu o povestire justificativă perfect credibilă, în cazul în care ceva nu mergea. Într-o zi am dat însă peste o hartă detaliată a Budapestei în sertarul de la biroul șefului. Nu vroiam s-o fur, căci riscul de a fi descoperit era prea mare (nimeni nu mai avea acces la sertarul de la birou în afară de mine). Pentru a avea o oarecare orientare în eventualitatea evadării, m-am apucat să studiez harta, absorbind cât puteam de mult despre așezarea orașului, marile sale artere și bulevarde ș.a.m.d. Pe când mă uitam la hartă, mi-am pierdut însă vigilența și Retkes, intrând pe neașteptate în cameră, mă prinse asupra faptului. Mi-am zis că până aici mi-a fost, dar după ce urlă la mine ca un nebun și mă înjură în fel și chip preț de minute bune, Retkes mă lăsă în sfârșit să-i explic că nu eram decât un băiat din provincie care nu văzuse niciodată frumoasa noastră capitală despre care auzisem atâtea și că pur și simplu nu putusem rezista ispitei de a-mi arunca o privire asupra ei cel puțin pe hartă. Locotenentul nu mă dădu afară, dar din clipa aceea se arătă bănuiitor față de mine și nu m-a mai lăsat niciodată singur în biroul lui.

Într-o zi, ușa celei noastre se deschise pe neașteptate și un nou prizonier, cu o figură remarcabilă, fu adus înăuntru. Era vorba de un ofițer înalt și chipeș, un locotenent-major îmbrăcat în uniformă completă, minus epoleții care-i fuseseră smulși, așa cum se obișnuia în cadrul armatei atunci când un ofițer era degradat sau condamnat. Avea o ținută mândră și foarte demnă, iar gardienii îl priveau cu un imens respect, adresându-i-se cu „Domnule locotenent“. Când l-am întrebat de ce era închis, ne-a răspuns că avusese neînțelegeri politice cu noua conducere alcătuită din membrii Partidului Crucile cu Săgeți și că, deși se considerase întotdeauna un ferm oponent al comunismului, nu putea trece cu vederea faptul că întrecaga țară și armată erau duse la ruină pentru a face pe placul nemților. Se înțelege că am fost foarte bucuroși să primim printre noi un „tovarăș de drum“ atât de distins și ne-am exprimat aprecierea față de poziția lui. Respectat de gărzi ca și de prizonierii comuniști, în primele zile de la sosire noul venit se afla pe creasta unui val de popularitate.

Era, de asemenea, foarte sociabil, amabil și plăcut, înzestrat cu simțul umorului și cu un dar de povestitor neobosit. Dar câteva zile mai târziu, spre surprinderea noastră, grupul nostru află de la Nonn că locotenentul-major, departe de a fi un dizident politic așa cum pretindea, nu era decât un escroc, nici măcar asociat cu armata. Poza ca ofițer în vreme ce puna în aplicare diverse scheme complicate și destul de ingenioase de delapidare. După oarecare deliberare, conducătorii grupului nostru luară hotărârea că ar putea fi în interesul nostru să nu-i răpim „ofițerului” identitatea pe care și-o asumase, folosindu-ne în schimb de autoritatea lui asupra gardienilor în avantajul nostru. Ca urmare, i se spuse că noi știam foarte bine cine era dumnealui și de ce fusese închis, dar că nu vom dezvălui nimănui aceste lucruri câtă vreme avea să coopereze cu noi. Se învoi pe dată și prima însărcinare care i s-a dat a fost să cultive și să-și cimenteze relațiile cu cât mai mulți gardieni. Pentru a-i înlesni sarcina, i se dădură în grijă felurite activități care necesitau contactul cu gardienii. În lumina evenimentelor de mai târziu, s-a văzut că hotărârea aceasta fusese foarte înțeleaptă.

La sfârșit de noiembrie sau început de decembrie, planul de evacuare a închisorii fu în sfârșit pus în aplicare. În ultima zi a șederii noastre aici, toate obiectele deținuților fură înapoiate aparținătorilor de drept, inclusiv actele de identitate (firește, nu și cele false, cum erau ale mele). Documentele prizonierilor cu condamnări grele sau nume evreiești nu făceau doi bani; dar cele ale prizonierilor ne-evrei cu sentințe ușoare puteau fi de folos. Și, cum destui prizonieri din această din urmă categorie aveau mai multe feluri de acte de identitate, unele din ele fură distribuite aceloră dintre noi care nu aveau de nici unele. Așa se făcu că primii certificatul de naștere al lui András Hegedüs, un student la politehnică ne-evreu de vârsta mea, care primise o sentință de doi ani, în vreme ce Hegedüs își reținu pentru sine alte documente de identificare. Acest lucru era de mare ajutor, căci documentul lui Hegedüs mi se potrivea perfect și în plus era autentic, nu un fals. În același fel, alți prizonieri cu pedepse grele primiră acte de identitate de la cei cu sentințe mai ușoare; de pildă, Károly Fekete, tovarășul nostru care primise o condamnare pe viață, primi unul din documentele lui István Blahó, care executa o pedepsă de trei ani.

În ziua evacuării am fost duși sub pază militară la Keleti Pályaudvar, aceeași gară prin care sosisem la Budapesta trei luni mai devreme, și am fost încărcăți în trei vagoane. Spre regretul nostru, nu s-a putut ca grupul nostru să rămână împreună în același vagon. După cât mi-am putut da seama, îmbarcarea s-a făcut în ordine alfabetică, deținuții comuniști, cei de drept comun și alte soiuri de fugitivi fiind încărcăți de-a valma. Eu am ajuns în primul vagon, împreună cu Fekete, Grünwald și alți câțiva. Majoritatea camarazilor noștri, inclusiv grupul care avea uneltele, s-au suit în al doilea vagon, și câțiva în al treilea. După ce am fost îmbarcați, vagoanele fură pccetluite pe dinafară. Trenul porni târziu după-amiaza și înainta foarte încet, cu numeroase opriri. Cum noi cei din primul vagon nu aveam nici un fel de unelte, nu puteam întreprinde nimic, dar le țineam pumnii tovarășilor noștri din celelalte vagoane. Pe la nouă seara, când era deja întuneric, trenul încă se mai afla în apropiere de Budapesta. După alte câteva opriri, am auzit o lovitură zgomotoasă. Ușa se deschise și vagonul fu năpădit de soldați care începură să-l scotocească. Am auzit că evadaseră câțiva prizonieri. Cum în vagonul nostru nu erau nici un fel de unelte, percheziția încetă fără vreun rezultat, dar gardienii erau vizibil supărați și ostili. În fine, după vreo oră, trenul se urni din nou și în zorii dimineții următoare am ajuns la Komárom.

Am aflat mai târziu ce se întâmplase de fapt. La scurtă vreme de la plecarea trenului, cei din al doilea vagon care aveau uneltele se apucaseră să găurească podeaua într-un colț al vagonului. Munca le fusese stânjenită de faptul că unii dintre deținuții ne-comuniști deveniseră bănuitori și amenințaseră că vor alerta gărzile dacă cineva încerca să facă vreo „prostic“. Dar cu toate acestea, munca continuase, pe când ceilalți prizonieri comuniști cântau ca să acopere zgomotul și blocau calea și vedea către colțul critic al vagonului. Când se întunecase, gaura din podeaua vagonului era destul de mare pentru ca să se poată strecura prin ea o persoană care să se cațere apoi pe platforma dintre vagoane. Astfel, între Kelenföld și Budaörs, încă la periferia Capitalei, doisprezece dintre prizonierii comuniști ieșiseră unul câte unul din vagon și săriseră din trenul care mergea destul de încet. Printre aceștia s-au numărat Hazai, Lichtmann, Hegedüs și Schiffer. Au reușit să se întoarcă la

Budapesta pe jos, au luat legătura cu tovarășii lor, au făcut rost de acte și locuri unde să se ascundă și și-au reluat activitatea clandestină de comuniști. Din câte știu, toți au supraviețuit războiului. Exact ce anume a dus la descoperirea evadării lor nu am aflat niciodată, dar se poate ca ultima persoană care sărise din tren să fi fost zărită sau ca suspiciunea gărzilor să fi fost altcumva stârnită. Atunci s-a ordonat oprirea trenului și s-a început scotocirea zonei ca și a trenului în sine. Nimeni n-a fost prins.

Odată ajunși la Komárom, ne așteptam să fim escortați într-o închisoare. Însă în loc să fim duși de la gară în oraș, ni se ordonă să mășăluim în direcția opusă, spre ieșirea din oraș, către sud. Gardienii din escortă erau furioși și amenințători, datorită evadării din tren, de care puteau fi făcuți răspunzători. Eram deprimați, căci tocmai pierdusem ocazia pentru care ne pregătisem de atâtea săptămâni. Peisajul pe care-l străbăteam devenea și el din ce în ce mai dezolant. Toate încercările de a afla unde eram duși se loveau de ostilitatea gardienilor. Starea de spirit în care ne aflam era încordată și în curând deveni prevestitoare: dacă dintr-o dată am fi fost aliniați pentru execuție, nu ne-am fi mirat prea tare. În sfârșit, la capătul unui marș care părea fără capăt, am ajuns la destinație. Era faimoasa Fortăreața Stea, o imensă fortificație militară în formă de pentagon care fusese transformată în închisoare. O uriașă poartă de fier se deschise și pătrunserăm într-o curte interioară spațioasă. Celulele se găseau în fortificațiile dispuse circular de jur-împrejurul curții. Noul comandant al Fortăreței Stea era nimeni altul decât sergentul-major Csonka, fostul șef al corpului de gardă de la închisoarea din bulevardul Margareta din Budapesta, pe care tocmai o lăsasem în urmă.

Înainte de a fi trimiși în celule, am fost încolonați în curte ca să ascultăm o cuvântare lătrată furios și amenințător de sergentul-major Csonka, care ne asigură că ne va face să plătim pentru evadarea camarazilor noștri. Citi apoi lista cu numele prizonierilor nou-sosiți ca să afle cine era prezent și cine scăpase. Pe când Csonka citea lista în ordine alfabetică, am luat repede o hotărâre. Când îmi strigă numele, n-am zis nimic. Comandantul își ridică privirea și repetă încet, apoi tare, numele meu: „Egon Blatt“. Câteva secunde se scurseră în tăcere, timp în care inima

îmi bătu mai repede: oare va vorbi cineva și mă va da de gol, ca să se pună bine cu mai marii acestui loc nou? Din fericire pentru mine, nimeni nu zise nimic. În cele din urmă, Csonka însemnă ceva pe listă și apoi rupse tăcerea trecând la următorul nume. Am lăsat să-mi scape un suspin de ușurare, dar pericolul nu trecuse încă de tot. Pe la jumătatea listei, Csonka dădu citire numelui lui András Hegedüs, deținutul al cărui certificat de naștere era în posesia mea și care evadase din tren. La auzul numelui lui, am ieșit din rând și am strigat: „Aici!“ Csonka mă inspectă de sus până jos cum făcea cu toți ceilalți, apoi citi numele următor. Din acel moment până la eliberare, am trăit sub numele de András Hegedüs. Nici nu bănuiam eu pe atunci că persoana a cărei identitate mi-o apropiasem atât de prompt avea să devină prim-ministrul Ungariei timp de câțiva ani în anii '50.

Se cuvine aici un moment de reflecție. Grupul încolonat în curtea fortăreței de la Komárom conținea douăzeci sau treizeci de oameni care știau că sunt Egon Blatt și nu András Hegedüs. Cu toate astea nici unul din ei nu m-a trădat, nici atunci, nici mai târziu pe timpul țederii noastre la Komárom. Nici unul din ei n-a încercat să câștige vreo favoare, sau poate chiar să-și scape pielea, divulgând adevărul despre mine. Și aceasta nu din frică de răzbunare din parte-mi sau din partea tovarășilor mei, căci un potențial informator ar fi putut acționa în secret. De-a lungul vieții, am avut atâtea experiențe negative cu firea ome-nească încât simt nevoia să subliniez această experiență pozitivă deosebită. E-adevărat, oamenii despre care vorbesc nu erau un eșantion reprezentativ al speciei umane: erau devotați unei cauze, erau comuniști (prizonierii ne-comuniști nu-mi știau adevăratul nume). Totuși, aceasta a fost o dovadă de solidaritate ieșită din comun între membrii unui grup etnic divers de unguri, evrei și germani, fie și comuniști.

*

* *

În perioada când am fost aduși noi la Komárom, Fortăreața Stea devenise o stație de colectare pentru deținuții din toate pușcăriile Ungariei pe măsură ce acestea erau evacuate una după alta sub presiunea armatelor sovietice care înaintau rapid.

Comuniștii nu alcătuiau decât o mică parte din populația închisorii. Pe lângă aceștia și deținuții de drept comun, mai erau tot felul de fugari, martorii lui Iehova, evrei și țigani (unii cu familiile). Mulți prizonieri erau foarte slăbiți iar unii erau bolnavi. Celulele erau cam aglomerate. Dormeam pe priciuri cu saltele de paie, suprapuse pe două rânduri. Eu unul preferam rândul de sus, unde era mai mult aer, iar urcatul și coborâtul nu mă deranjau. Hrana era mult mai proastă decât în închisoarea de la Budapesta din care venisem. Pe de altă parte, aici exista o plimbare zilnică în curtea închisorii. Nu exista nici un sistem sanitar sau acces la orice fel de ajutor medical. Cine se îmbolnăvea de o boală mai serioasă pur și simplu muria. Un bărbat în jur de treizeci și opt sau nouă de ani din celula noastră muri din cauza unui erizipel, o infecție a pielii de pe față care, netratată, duce la septicemie. Un alt deținut, un tânăr comunist pe nume Rosenthal, era într-o fază terminală de tuberculoză și starea lui se înrăutățea văzând cu ochii. Spre deosebire de ceilalți, Rosenthal avea voie să nu se ridice din pat în timpul zilei. Avea febră mare și am reușit să-i facem rost de câteva păături în plus. În afară de asta, nu a existat nici un ajutor iar despre a-l duce la un spital nici nu putea fi vorba. În două săptămâni, muri. Eram aproape de patul lui și-mi aduc aminte sentimentul amar de neputință văzând că nu eram în stare să fac nimic pentru el.

Populația închisorii era numeroasă, de ordinul sutelor, și se schimba rapid. Noi grupuri erau aduse frecvent, iar odată pe săptămână, era alcătuit un grup care era dat pe mâna nemților pentru a fi deportat. Printre cei care nu evadasem din trenul ce transportase grupul nostru la Komárom erau László Grünwald, Károly Fekete, István Blahó, Miklós Gergely și György Kondor (cei doi prizonieri care nu fuseseră de acord cu planul nostru de evadare); câțiva din mineri care fuseseră cu noi la DEF; și falsul locotenent-major care se bucura de atâta respect din partea gardienilor. La fiecare câteva zile, poate odată pe săptămână, trebuia să ieșim cu toții în curte, unde sergentul-major Csonka selecționa prizonierii urmând a fi predați unui grup de soldați germani în uniforme SS. Fără să cunoaștem destinația exactă a acestor prizonieri, știam că deportarea însemna aproape sigur moartea. Csonka alegea deținuții pentru transport după câteva

criterii: evreii, comuniștii cu sentințe grele și țiganii erau categoriile lui favorite. Citea numele deținuților de pe o listă, îi inspecta pe cei numiți și apoi îi alegea după instinct pe cei care urmau să fie deportați. Pe unii din prizonieri îi cunoștea și după nume și după figură. Astfel, cei doi prizonieri mai în vârstă de la închisoarea din bulevardul Margareta, Gergely și Kondor, care-și pusese ră încredere în el, fură printre primele victime ale sergentului-major Csonka. Amândoi erau comuniști și amândoi evrei; deși numele mai degrabă neutre nu-i trădau, Csonka știa că sunt evrei și ca urmare îi încolonă în grupul care urma să fie deportat încă de la prima sau a doua selecție. Nu știam mare lucru despre Gergely, dar mă împrietenisem destul de bine cu Kondor, care era un pictor și un desenator foarte talentat, și totodată un om bun și cumsecade, în jur de patruzeci de ani. Nu s-a mai întors din deportare.

Cu altă ocazie, Csonka strigă de pe listă numele lui Friedmann, minerul german care-mi dăduse puloverul lui. Friedmann era un bărbat zdravăn și puternic, cu o față lată, nas teșit, ochi albaștri și părul blond. Avea o figură de neamț ca la carte și Csonka nu-l selecționează. Dar după ce mai strigă alte câteva nume, îl strigă și pe cel al fratelui mai mic al lui Friedmann. Lista nu conținea informația că erau frați, iar mai tânărul Friedmann, spre nenorocul lui, nu avea înfățișarea teutonică a fratelui său mai mare: era mai degrabă slăbuț, nu prea înalt, cu părul roșcat, un nas puțin curbat și o mulțime de pistrui pe chip. Așa încât Csonka decise să-l selecționeze: „Ieși din rând, jidan“. Mai tânărul Friedmann spuse cu o voce înceată că nu era evreu, dar Csonka nu l-a crezut. Câțiva alții au intervenit spunând că Friedmann nu era evreu. Atunci Csonka se înfurie că era contrazis și începu să zbiere, „Știu eu cine e jidan. Nu încercați voi să mă învățați!“ Îi ordonă mai tânărului Friedmann să se alăture celor din grupul selecționat pentru transport. Pentru un moment se făcu liniște, pe când tânărul ieși dintre noi și își luă locul în grupul indicat. Imediat, celălalt Friedmann ieși și el din rând și trecu în celălalt grup alături de fratele său. Îi vedeam pe amândoi pentru ultima oară. Nu știu unde a fost dus grupul lor, dar după război am aflat că picriseră amândoi.

Am supraviețuit câtorva asemenea selecții printr-un pur noroc. Firește, schimbarea mea de nume a jucat și ea un rol

important: Hegedüs nu suna a nume evreiesc. Odată, Csonka mă măsură îndelung și mă întrebă, cu oarecare ezitare în glas: „Nu cumva ești evreu?“ I-am răspuns, pe jumătate râzând: „Nu, cum să fiu? Eu sunt András Hegedüs“, și asta a fost tot. Alții, atât evrei cât și ne-evrei, erau selecționați oarecum la nimereală. István Blahó, tânărul oțelar care primise o condamnare de trei ani, fu selecționat ca evreu, ceea ce nu era. În disperare, îi arată sergentului major că nu era circumcis. Nu-i fu de nici un folos: pe Csonka nu-l interesa să i se demonstreze că greșise. Blahó fu selecționat; și el s-a prăpădit. O aripă a fortăreței conținea țigani cu familiile lor. Într-o dimineață în zori ne-am trezit într-o cumplită hărmălaie care venea de jos din curte: țipete asurzitoare, urlete deznădăjduite, femei care strigau, copii care plângeau. Țigani erau deportați în grup compact.

Pe la jumătatea lunii decembrie am aflat știrea că Budapesta era complet împresurată de către armata sovietică. Trupele germane și maghiare din oraș continuau însă lupta, astfel încât Budapesta nu fu eliberată decât două luni mai târziu. Între timp, Armata Roșie înainta rapid spre vest și se afla mult dincolo de Budapesta; unitățile sale de avangardă se apropiau de Komárom. Așa cum ne așteptam însă, noi, prizonierii, nu aveam nici o șansă să fim abandonați de cei care ne țineau în captivitate. De cum frontul se apropie îndeajuns, se luă hotărârea să fim și noi târați o dată cu administrația care se retrăgea.

Capitolul 5

EVADAREA ȘI ELIBERAREA

Imediat după Crăciun, pe 26 sau 27 decembrie 1944, Fortăreața Stea de la Komárom fu evacuată. Deoarece gara și liniile de cale ferată din jurul ei fuseseră grav avariate, evacuarea cu trenul era imposibilă. Am fost adunați în curtea închisorii, fiecare cu bocceaua lui, și încolonați în formație de marș, după care ni s-a spus că vom porni pe jos într-o direcție necunoscută. „Oricine iese din coloană sau încearcă să evadeze va fi împușcat pe loc“, ni se spuse. Am observat ușurat că gărzile care ne escortau nu erau soldați germani SS, ci gardienii de la Fortăreața Stea.

La început, câte un soldat înarmat mărșăluia de fiecare parte a coloanei la fiecare trei sau patru rânduri, dar cu timpul dispunerea gărzilor deveni mult mai neregulată. Eu eram încolonat în rând cu câțiva camarazi și am discutat cu László Grünwald despre posibilitatea unei evadări dacă ni se ivera prilejul. Toți aveam asupra noastră actele de identitate primite la Budapesta. Conducătorii grupului nostru – Grünwald devenise unul din ei la fortăreața de la Komárom – îi cerură „locotenentului-major“ să intre în vorbă cu gărzile pentru a le distrage atenția de la coloana de prizonieri. „Locotenentul-major“ se puse de îndată pe treabă și izbuti să adune în juru-i mai mulți soldați pe care-i atrase în conversații îndelungi.

Convoiul o luă spre nord, traversă orașul Komárom și podul de peste Dunăre. Pe malul de nord al fluviului, în acea parte a orașului care astăzi aparține Slovaciei și se cheamă Komarno, făcurăm la stânga și o luarăm pe drumul către Bratislava și Viena. La căderea serii, traversam satul Kisaranyos, cam la doisprezece kilometri vest de Komárom; se

întunecase deja de-a binelea și coloana era în dezordine. Rândurile deveniseră neregulate și gărzile erau răsfirate care încotro. La un moment dat, înaintarea ne fu stânjenită de un convoi de camioane care bloca parțial drumul, astfel încât coloana noastră fu silită să meargă în parte pe trotuar. Simțeam că trebuie să fac ceva: „Asta e“, mi-am zis. „Acesta e prilejul pe care l-am așteptat“. Mi-am aruncat privirea în jur: soldatul cel mai apropiat era la vreo șapte metri în fața mea, iar următorul era mai departe în spatele meu. L-am căutat din ochi pe Grünwald, dar acesta mersese câteva rânduri mai în față ca să vorbească cu altcineva. Pe când mă pregăteam să trec la fapte, dintr-o dată l-am zărit în fața mea pe Károly Fekete intrând pe o poartă deschisă și fugind prin curtea de dincolo de ea. Într-o fracțiune de secundă m-am hotărât să fac la fel. Am pășit repede prin aceeași poartă deschisă și am străbătut curtea în fugă. Timp de o clipă m-am gândit să fug în altă direcție decât Fekete, ca să le fie mai greu gărzilor să ne urmărească dacă ne vedeau și încercau să ne prindă. Dar am respins imediat această idee, dându-mi seama instinctiv de avantajele unei evadări în doi. Așa că am călcat pe urmele lui Fekete, am sărit un gard, am alergat printr-o altă curte, apoi am sărit alt gard. Acolo ne-am oprit și ne-am pitit amândoi la pământ, cu urechile ciulite și scrutând întunericul, dar se părea că nimeni nu ne remarcase lipsa. Vuietul neclar al coloanei în marș devenea din ce în ce mai slab, pierind în depărtare. Ne-am uitat unul la altul: eram liberi!

Cel puțin, pentru moment. Căci nimic nu putea fi mai precar decât situația noastră de tineri bărbați de vârstă militară, fără nici o scuză pentru a nu fi în armată. Puținele județe care-i rămăseseră Ungariei se aflau sub legea marțială și mișunau de jandarmi și de milițiile Partidului Crucile cu Săgeți. Ne-am înțeles repede să rămânem împreună, legându-ne astfel destinele. Am schimbat informații privitoare la actele noastre de identitate: eu eram András Hegedüs, student la politehnică, iar Karcsi (diminutiv de la Károly) Fekete era István Blahó, oțelar. El o să-mi spună Andris (diminutiv de la András), iar eu o să-i zic Pista (diminutiv de la István). Am însăilat la iuțelă o poveste care să ne justifice prezența: eram membrii unei formațiuni Levente (premilitare) care fusese evacuată din Budapesta către Germania și ne separasem de grup pentru că

Pista se îmbolnăvise de dizenterie (larg răspândită pe atunci), iar eu rămăsesem cu el să-i port de grijă. De cum Pista se înzdrăvenea, aveam s-o pornim înspre Germania pe cont propriu și să ne alăturăm unității noastre, căreia i-am născocit un număr și o destinație – Stuttgart, dacă-mi aduc bine aminte.

Ne găscam în curtea unui satean. Într-o parte era un hambar cu fân, în care ne gândeam să înnoptăm, dar ne-am zis că mai bine să vorbim cu stăpânul casei decât să riscăm să fim găsiți acolo de dânsul mai târziu. Și-apoi, mai curând sau mai târziu tot aveam să fim nevoiți să dăm ochii cu lumea și să vedem cum reacționează la prezența și la povestea noastră, așa că de ce n-am lua taurul de coarne? Am bătut la ușă și am intrat în casă, ne-am prezentat și am întrebat politicos dacă n-ar fi cu puțință să ni se îngăduie să înnoptăm acolo până a doua zi, când aveam să ne vedem de drum. Reacția familiei n-a fost nici prietenoasă, nici ostilă; popasul unor străini la poarta lor părea ceva obișnuit pentru ei. N-au pus întrebări pe marginea celor istorisite de noi și ne-au spus că de obicei îi lăsau pe soldații care le cereau adăpost să înnopteze în hambar. În momentul de față, hambarul nu era ocupat, așa că eram bine veniți să poposim acolo peste noapte. Am mulțumit gazdei și ne-am dus în hambar. Ne-am întins în fân și am înjghebat un prim plan de acțiune. Karcsi avea o adresă în Komárom, a mătușii unui tovarăș de detenție, Emil, pe care o descrisese ca fiind nu tocmai o simpatizantă a mișcării comuniste, dar favorabilă nepotului, pe care-l știa arestat și închis din cauză că era comunist. Ne-am hotărât să ne încercăm norocul cu această mătușă; poate că ne putea ascunde sau ne putea ajuta să ne ascundem până veneau rușii. După ce am luat această hotărâre, ne-am culcat și am adormit. Am dormit bine în fân, la capătul acelei zile care fusese pentru amândoi una din cele mai tumultuoase din viața noastră.

Primul lucru pe care l-am zărit când am făcut ochi de dimineață a fost un grup de soldați germani care tocmai intra în hambar. Nu era o imagine prea plăcută, dar nici nu ne-am speriat din cale, afară. Nu erau trupe SS, ci soldați din Wehrmacht care de obicei nu verificau identitățile ungarilor întâlniți. Mult mai mult ne temeam de o întâlnire cu milițiile Partidului Crucile cu Săgeți, cu jandarmii unguri, sau cu soldați germani din SS. M-am adresat soldaților în nemțește și i-am întrebat dacă le puteam fi

de vreun ajutor, explicând totodată cine eram și ce căutam în acel hambar. Soldații erau prietenoși și ne-au oferit niște pâine cu miere artificială. În vremuri obișnuite poate că nu mi-ar fi plăcut, dar în zorii acelei zile mi s-a părut cea mai delicioasă gustare pe care o mâncasem de multă vreme. Pe urmă ne-am dus în casă ca să le mulțumim gazdelor pentru adăpost. Ne-am oferit să dăm o mână de ajutor dacă era ceva de făcut în gospodărie, nădăjduind în sinea noastră că vom fi poștiți să mai rămânem vreo câteva zile, dar nimic de soiul acesta nu reieși din conversație: țăranii n-au multe treburi în luna decembrie. Așa că am lăsat în urmă casa și satul și ne-am îndreptat spre Komárom, pe același drum pe care abia ieri umblasem ca prizonieri într-un convoi.

Înapoierea pe jos la Komárom era ca și cum am fi umblat pe gheață subțire, căci povestea și actele noastre de identitate civile aveau puține șanse să stea în picioare în fața unui jandarm sau a unui milițian de la Crucile cu Săgeți, iar acte militare nu aveam deloc. De câte ori se putea, o luam pe căi ocolite, mergând pe drumuri secundare mai mult sau mai puțin paralele cu drumul principal. În sfârșit, la căderea serii, iată-ne ajunși la marginea orașului. Am întrebat ici și colo de adresa pe care o căutam și am ajuns fără peripeții la respectiva locuință în primele ore ale serii. Pe stradă, am văzut câteva patrulare care opreau trecătorii și le cercetau actele, dar am izbutit să le ocolim pe toate. În casă, Karcsi vorbi cu mătușa lui Emil, dându-i vești despre nepotul ei. Despre noi înșine, ne-am gândit că era mai prudent să nu-i spunem imediat adevărul, în loc de care îi servirăm pentru început povestea noastră curentă, adăugând că nu prea ne încânta ideea de a merge în Germania și că am fi preferat să rămânem în urmă dacă ne-am fi putut adăposti pe undeva. Dar nimic nu ne-a fost de vreun folos: din clipa în care Karcsi rostise numele nepotului, despre care ea știa că e un comunist condamnat la temniță, mătușa intrase în panică, cum puteam lesne vedea după expresia de spaimă întipărită pe chipul ei. Ne spuse că trebuia să plecăm imediat; nu păstrase nici un fel de legătură cu nepotul ei și nu avea cum să ne ajute. La punctul acesta, am intervenit și eu încercând să fac apel la latura ei feminină: „Înțelegem, firește“, am spus, „o să plecăm. Dar Pista e grav bolnav; are dizenterie și nu poate dormi în stradă“. Oare nu

puteam rămâne până a doua zi dimineață, să dormim pe jos sau oriunde ne putea culca? Mătușa chemă în odaie un bărbat din familie, îi relatează cele discutate până atunci și-i cere părerea. Acesta împărtășea aprehensiunea mătușii în ce privește găzduirea noastră peste noapte și amândoi repetară că trebuia să plecăm de îndată. Când am invocat din nou boala lui Karesi, ne spuseră că la colț era un spital civil unde Karesi putea fi internat dacă era bolnav. Neavând de ales, am părăsit casa mătușii în direcția indicată și nu peste mult am dat de o clădire care părea a fi spitalul.

Ideea de a solicita internarea în spital pe temeiul presupusei dizenterii a lui Karesi poate părea astăzi, așa cum și nouă ni s-a părut la momentul respectiv, destul de trăsniță. Dar uneori n-ai încotro și trebuie să joci singura carte pe care ți-o oferă soarta. Fără adăpost pentru noapte și fără mijloacele de a ne procura unul, cu sabia lui Damocles deasupra capetelor noastre sub forma numeroaselor patrulare care circulau pe străzile orașului, ne-am zis că altceva mai bun tot nu aveam de făcut decât să o încercăm și pe-asta, mai ales că nu părea să prezinte cine știe ce pericol. Așa că am suit cele câteva trepte până la intrarea în clădire și am sucit mânerul clantei de la impozanta poartă. De îndată ce am intrat însă pe poartă lăsând-o să se închidă îndărătul nostru, ne-am dat seama că fusesem îndrumați complet greșit. Localul părea să fie într-adevăr un spital, judecând după cele câteva persoane în halate sau purtând banderole albe care umblau de ici, colo. Dar „civil“ nu era în ruptul capului! Toți cei care nu purtau haine de spital erau militari, iar poarta pe care tocmai intrasem era păzită pe dinăuntru de doi soldați înarmați. Firește, ne-au oprit și ne-au întrebat ce vroiam. Poate că am fi putut spune doar: „Vai, ne pare rău, am greșit adresa“, întorcându-ne pe călcăie; dar n-am făcut-o. De frică să nu le stârnim bănuielile, caz în care ne-ar fi cerut actele la control? Sau pentru că pur și simplu nu aveam unde altundeva să ne ducem? Nu-mi aduc aminte exact care a fost motivul, dar ne-am zis în sinea noastră că *Alea jacta est** și am cerut să vorbim cu ofițerul de serviciu. Am fost conduși în fața unui ofițer în rezervă în jur de

* În latină: „Zarurile au fost aruncate“ (se spune că ar fi zis Cezar trecând Rubiconul).

cincizeci de ani, care ne ascultă pasul fără ostilitate; dar când am ajuns la dizenteria lui Karcsi care avea nevoie de îngrijiri medicale, ne încunoștință că în cea mai mare parte spitalul militar (căci asta era) fusese evacuat spre vest cu câteva zile mai înainte. El rămăsese în urmă împreună cu un mic detașament sanitar ca să mai vadă de câteva lucruri ce trebuiau puse la punct și urmau să fie la rându-le evacuați în câteva zile. Nu mai era nici un medic în spital; în cel mai bun caz Karcsi putea fi văzut de un felcer. Când văzu că, în ciuda celor aflate, noi tot vroiam să rămânem, ne sugeră să vorbim cu preotul de la seminarul teologic care deținea clădirea înainte de a fi fost rechiziționată ca spital militar și care avea s-o ia din nou în stăpânire după evacuare.

Încurajați de atitudinea nedușmănoasă, neutră-spre-amicală a acestui ofițer rezervist, am cerut să-l vedem atunci pe părintele. Acesta era un bărbat în jur de patruzeci de ani în reverenda neagră a preoților romano-catolici care ne ascultă atent, ceru să ne vadă actele și le cercetă cu grijă, după care ne întrebă câtă vreme credeam că o să rămânem. I-am zis că vreo două zile cel mult, cât să se pună Karcsi pe picioare; de cum îi era mai bine, plecam. Preotul ne-a spus că puteam rămâne câteva zile, dar că va trebui să plecăm înainte ca restul personalului medical să fie evacuat, ceea ce se putea întâmpla oricând. Se înțelege că am fost foarte bucuroși să auzim una ca asta și i-am mulțumit părintelui din toată inima. Ni se dădură două paturi într-un salon mare, iar Karcsi se întinse imediat în pat. Am cerut un termometru și Karcsi îl frecă până ce mercurul se ridică peste 38° Celsius. A doua zi dimineață, un asistent veni să-l vadă pe Karcsi, îi dădu niște medicamente împotriva febrei și a dizenteriei și-i spuse să bea multe lichide. Și în ce privește alibiul nostru, asta a fost tot.

Cele câteva zile petrecute în spital ni s-au părut minunate. Pentru prima oară în multe luni am făcut baie. În mare măsură am izbutit să scăpăm de păduchi, deși nu în totalitate, căci ouăle pe care nu le puteam vedea vor produce cu timpul o nouă generație. N-am vrut să cerem o dezinfecție a hainelor și nici măcar a lenjeriei, căci am fi putut stârni suspiciuni dacă o făceam. Mâncarea de la spital era proastă, dar în acele împrejurări nouă ni s-a părut mană cerească. Aveam la dispoziție timp berechet să

stăm de vorbă și să ne cunoaștem mai bine. În general, starea de spirit a tovarășului meu era sumbră. Când l-am întrebat care era motivul, după ce scăpase nu numai de pedeapsa cu moartea ei, și din închisoare, mi-a povestit că logodnica lui, Edith, era evreică și fusese deportată; probabil că nu avea s-o mai revadă niciodată. Bineînțeles, faptul că părinții și fratele meu fuseseră de asemenea deportați nu-l consola cu nimic.

Karcsi mi-a povestit despre activitățile lui subversive de pe când era în armată, printre care sustragerea de arme și muniții pe care le dădea tovarășilor săi din partid. Mi-a rămas întipărită în memorie arestarea lui. Cu puțin înainte, Karcsi dezertase tocmai ca să nu fie arestat, căci suspiciunea de activitate revoluționară plutea din ce în ce mai mult asupra lui. Făcuse rost de acte false și se găsea la o întrunire clandestină care fu întreruptă de o descindere a DEF-ului. Luați ca din oală, toți participanții au fost arestați. Karcsi a fost primul interogată și firește că actele sale false au fost imediat descoperite. A fost bătut rău ca să-și dezvăluie adevăratul nume, dar el avea destule motive să reziste, deoarece, ca militar care săvârșise acte revoluționare – printre care înarmarea inamicului de stat – și pe deasupra dezertor, putea fi condamnat la moarte. Mai mult, conform legilor maghiare în vigoare la acea dată (primăvara anului 1944), o persoană în situația lui putea fi deferită curții marțiale, ceea ce pentru el ar fi însemnat pedeapsa cu moartea, dar numai în răstimp de șaptezeci și două de ore de la arestare. Așa încât Karcsi trăgea de timp și vroia să-și ascundă cu orice preț identitatea barem trei zile. Astfel, când a simțit că sub presiunea bătailor încasate era pe cale să-și piardă orice control de sine, „mărturisii” că era Béla Schwarcz, un evreu care se ascundea cu acte false. Această mărturisire era îndeajuns de gravă pentru a fi crezută, și agenții de la DEF au luat-o de bună. În faza următoare, ceilalți participanți la întrunirea clandestină au fost la rândul-le interogați. Unii nu-l cunoșteau pe Karcsi după nume, dar alții îl știau; și a doua zi cineva care fusese bătut rău divulgă adevăratul nume al lui Karcsi: Károly Fekete. Trebuie știut că în Ungaria, Schwarcz era un nume tipic evreiesc, în vreme ce Fekete nu (în treacăt fie spus, amândouă numele înseamnă „negru” – unul în nemțește, celălalt în ungurește). Cine putea crede că un ne-evreu s-ar da drept evreu în primăvara lui 1944? Bineînțeles, agenții de la

DEF nu l-au crezut pe cel care spunea că Schwarcz era Fekete; mai lesne le venea să-l creadă pe „evreul“ care mărturisise că era Schwarcz. A fost nevoie de câteva confruntări față în față, ca și de alți doi martori adiționali pentru a-i convinge că Fekete era Fekete și nu Schwarcz; dar până să-l facă pe Karcsi să-și recunoască adevărata identitate, termenul limită de șaptezeci și două de ore pentru deferirea la curtea marțială trecuse.

La două zile după ce ne cazasem la spitalul militar, pe 31 decembrie, la direcție se prezentă un grup de ofițeri cu grade mici din Wehrmacht care cerură să fie găzduiți timp de două nopți, cât se aflau în tranzit. Firește, cererea le-a fost satisfăcută și grupul se instalează într-un salon. N-au cerut de mâncare, părând să fie destul de bine aprovizionați cu hrană, băutură și țigări. În seara aceea, ofițerul rezervist maghiar și câteva ajutoare au organizat o modestă petrecere de Anul Nou la care a fost poftită toată lumea, inclusiv ofițerii germani și noi doi. Cum eram printre puținii prezenți care înțelegeau germana și singurul care o vorbeam cât de cât, cea mai mare parte a serii a trebuit s-o fac pe interpretul. Conversația a început cu câteva noutăți aduse de ofițerii din Wehrmacht, legate în special de luptele grele ce se dădeau în jurul capitalei maghiare împresurate – trupele sovietice închiseseră de o săptămână cercul din jurul ei. Spre surpriza mea, ofițerii nu păreau să împărtășească certitudinea trâmbițată emfatic la radio și în presa maghiară, privind apropiata recucerire a Budapestei printr-o ofensivă cu tancuri a forțelor germane și maghiare conjugate. Am aflat în cursul serii din conversația purtată că majoritatea ofițerilor din grup erau austrieci. Nu erau deloc optimiști; se plâneau de lungimea războiului și de greutățile cu care toată lumea se confrunta. La miezul nopții, nimeni nu ridică paharul pentru victorie sau Hitler, iar mai târziu, un ofițer care băuse prea mult îmi șopti la ureche: „Hitler kaput“. Această „petrecere“ de Anul Nou a fost pentru mine una din cele mai triste. Nu puteam să nu mă gândesc tot timpul la ai mei: unde ar putea fi, dacă mai erau încă în viață, și oare ce simțeau în acel moment.

După câteva zile de stat la spital, timp în care am încercat să intru în vorbă cu cât mai mulți felceri și sanitari (toți bărbați, în treacăt fie spus), am descoperit că printre ei erau unii din Transilvania. Deși, ca András Hegedüs, m-am prefăcut că sunt

din Budapesta, le-am spus că bunicii mei erau din Ardeal, unde petrecusem multe vacanțe de neuitat; astfel am găsit un subiect plăcut și de comun interes și ne-am împrietenit. Deși departe de Ardeal, acești tineri soldați nu erau deloc dornici să se îndepărteze și mai mult de ținutul care pentru ei era acasă, și nici nerăbdători să ia parte la evacuare. De fapt, pe măsură ce ne-am cunoscut mai bine, reieși că își căutau porțițe de scăpare pentru a dezerta din armată și a se înapoia acasă de îndată ce frontul „trecea”. Nu mai e nevoie să spun că le-am încurajat din răspuneri aceste înclinații, iar ca student la politehnică și persoană mai cultivată și mai știutoare decât ei, le-am câștigat repede stima.

Curând, am aflat de la noii mei prieteni că la administrația spitalului se găsea un stoc abundent de certificate medicale de recuperare în alb; aceste acte li se eliberau soldaților răniți la externare și le dădeau dreptul de a petrece trei sau patru săptămâni de convalescență acasă, înainte de a se prezenta la unitățile lor. Certificatele trebuiau să poarte două semnături, una a ofițerului comandant al spitalului, cealaltă a unui medic militar. De asemenea, trebuiau parafate cu două ștampile diferite: una dreaptă, care servea de antet, și una rotundă, aplicată pe sau sub semnături. Aici, scurta dar vitala mea experiență de măsluitor de acte ne-a fost de mare folos, ca și competența lui Karcsi în domeniul regulilor și cutumelor militare. După alte câteva discuții de explorare, am făcut un târg cu doi dintre noii mei prieteni: noi o să le pregătim certificate medicale de recuperare aparent valabile pentru locurile unde vroiau să meargă, iar ei în schimb ne vor face rost de câteva formulare goale pentru propriul uz. Zis și făcut. M-am apucat să completez certificatele, ajutat de Karcsi. Băieții care făcuseră rost de formulare știau numele și gradele ofițerilor care ar fi trebuit să le semneze. Nu aveam la dispoziție modele, dar am produs o semnătură credibilă pentru ofițerul comandant, iar Karcsi semna al doilea nume. Ștampila dreaptă se găsea la secretariat, așa că am folosit-o pentru antet, dar cea rotundă, care de fapt era cea mai importantă din ele întrucât certifica autenticitatea semnăturilor, nu era de găsit. Acest fapt ridica o problemă, pe care iată cum am rezolvat-o. În locul unde ar fi trebuit aplicată ștampila rotundă, am aplicat ștampila dreaptă de două ori în forma unui X mare. Apoi cu un scris mărunț am adăugat: „Ștampila rotundă pierdută în

bombardament“, și am semnat această remarcă cu numele ofițerului comandant. Certificatele aveau un aer foarte oficial și nădăjduiam din toate puterile că vor funcționa. Prietenii noștri, care le-au căpătat primii, erau foarte mulțumiți. În schimbul lor, am obținut mai multe certificate în alb pentru uz propriu, pe care nu le-am completat pe loc, ci le-am decorat cu toate ștampilele și semnăturile cerute și le-am împărțit în mod egal între noi, în caz că eram separați de vreo întâmplare neprevăzută. Pe urmă le-am ascuns cu grijă într-o parte a îmbrăcăminții unde existau mai puține șanse să fie descoperite dacă eram percheziționați.

În plus de asta, ne-am făcut rost amândoi de chipiuri militare. Mai mult, eu mi-am schimbat haina mea destul de arătoasă, dar civilă, pe cea militară a unuia din soldații cărora le dădusem certificatele medicale. Întrucât intenționam să părăsim spitalul ca soldați în convalescență cu certificate medicale de recuperare, o haină militară mi se părea mai de folos decât una civilă; în vreme ce tânărul soldat care se pregătea să dezerteze în nădejdea de a ajunge acasă nu se temea atât de autoritățile maghiare sau germane (cu care până în acel moment nu avusese nimic de împărțit), cât să nu fie prins de Armata Roșie în uniformă militară, caz în care ar fi fost ori împușcat pe loc, ori luat prizonier. De aceea, din punctul de vedere al strategiei lui, i se părea util să se descotorosească de orice însemn militar și bucuros își schimbă haina de soldat pe jacheta mea civilă. Iată dar ce diferențe de perspectivă între doi inși aflați în situații aparent similare și pe cale de a comite fapte similare – dar cu istorii, experiențe și proiecte diferite! Sper din toată inima că tânărul soldat de atunci a reușit să ajungă unde dorea; după câteva zile, părăsi spitalul și n-am mai auzit niciodată de el.

Karcsi și cu mine eram de acum gata în principiu să părăsim spitalul, având la mână certificate medicale militare în destul de bună regulă. Am plăsmuit împreună o povestire amănunțită a bătăliei în care fusesem răniți, bazată pe informații culese de la alți soldați. Ne-am atribuit răni destul de grave care, fiind interne, nu puteau fi lesne verificate: eu aveam o comotie cerebrală, iar Karcsi avea emfizem pulmonar. Știam și ce simptome aveam și ce tratament promisem la spital, și, bineînțeles, aveam numărul și numele exact al unității noastre. Dacă eram arestați, aceste lucruri puteau fi verificate desigur, dar nu repede

și nici ușor (din fericire pentru noi, calculatoarele nu existau încă). Tot ce ne mai trebuia era un loc unde să mergem în „convalescență”. Conform actelor noastre de identitate, amândoi eram din Budapesta, care în acel moment era încercuită și inaccesibilă, așa încât locul unde aveam să ne petrecem „concediul medical” era la libera noastră alegere. Bineînțeles, aveam nevoie de un acoperiș deasupra capului, fiindcă n-aveam bani să plătim casă și masă. Aici norocul ne surâse din nou. La vreo două zile după ce încheiasem treaba cu certificatele, la spital sosi un soldat dintr-un sat vecin, care stătuse o lună acasă în convalescență, după ce fusese rănit, tratat și externat din spital. Venise să se plângă că rana lui fusese foarte serioasă și că patru săptămâni de recuperare nu erau de ajuns; cerea să fie examinat iar certificatul medical de recuperare să-i fie prelungit. Prietenii noștri îl povățuiră să stea de vorbă cu mine și să-mi ceară sfatul; s-ar putea să fiu în stare să-l ajut.

La început mi s-a părut periculos să fiu pus într-o asemenea situație. Karcsi și cu mine priveam măsluirea certificatelor medicale ca pe o operațiune necesară, dar îndeajuns de riscantă, care trebuia să rămână secretă în afara cercului nostru, al celor patru care bătusem palma. Am făcut tot ce se putea pentru a-i convinge pe cei doi soldați (nepricepuți într-ale conspirației) să nu-și bată gura și să nu se laude nimănui cu certificatele lor aranjate, nici măcar familiei sau celor mai buni prieteni, nici acum, nici mai târziu, în cursul „convalescenței” lor. În caz contrar, riscau să aibă parte nu numai de neplăceri, ci de cea mai mare neplăcere din toate, moartea. Dar după ce am stat de vorbă cu soldatul nou-venit, Feri, încet-încet m-am răzgândit. Feri era un zdrahon de bărbat, voinic și bine hrănit, trecut de treizeci și cinci de ani, însurat, de profesie măcelar. Era un cetățean onest și nu cine știe ce erou. Fusese mobilizat și trimis pe front, unde viața i se păruse de nesuportat din cauza primejdiei continue; frica era un sentiment cu care pur și simplu nu se putea obișnui. Așa încât rana primită, serioasă, dar nu letală, îi picase ca un dar de la Cel de sus. Se simțise bine la spital și cu atât mai bine acasă în concediul de recuperare. Acum, concediul era pe cale să-i expire, iar Feri era disperat la ideea că trebuie să se întoarcă la unitate ca să fie trimis din nou pe front. Îmi cerși efectiv aju-

torul și lăsa să se înțeleagă că era gata să dea și o jumătate de porc – afumat sau altfel – ofițerului care l-ar fi ajutat.

M-am arătat înțelegător față de situația în care se afla, i-am istorisit pe scurt cum fusesem răniți pe front Karcsi (adică Pista) și cu mine, iar apoi am reflectat cu glas tare ca să vezi, domnule, cum îi face viața pe oameni să dea piept cu fel și fel de probleme... Pe când el are o casă și o familie unde să se ducă și nu-i trebuie decât o prelungire a concediului medical de recuperare, noi în schimb avem concedii, dar n-avem unde ne duce să ne recuperăm, fiindcă orașul nostru de baștină, Budapesta, era încercuit. L-am prezentat pe Feri lui Karcsi și am sporovăit o vreme în trei pentru a crea o atmosferă de încredere. În cele din urmă, i-am spus că în tot spitalul nu mai era nici un medic care să-l examineze și, în afară de asta chiar de ar fi fost, nu era deloc sigur că o jumătate de porc ar fi fost îndeajuns pentru a-l induce să lipsească Patria de un asemenea soldat viteaz și vânos ca Feri. Noi îi ofeream altă soluție: dacă nu se dădea înapoi de la a obține un certificat fără examen medical, ceea ce nu era întru totul legal, poate că-i puteam face rost de un certificat care la origine fusese întocmit pentru altcineva care, din câte știam noi, nu se prezentase să și-l ridice. Noi am fi putut să-l completăm cu numele lui Feri și satul lui, Szend (astăzi numit Szákszend), ca destinație, făcându-l valabil pentru o lună, durata maximă admisă pentru un concediu militar. În schimb, trebuia să ne lase să ne petrecem perioada de convalescență la el acasă, unde eram gata să-i dăm o mână de ajutor la orice vroia el să ne pună. L-am asigurat că ne mulțumeam cu un culcuș și hrană cât de modeste; în speță, i-am promis că n-o să mâncăm mai mult de o jumătate de porc în timpul lunii noastre de ședere la el. Primi bucuroși și se învoi să aștepte până ce „clarificam situația“ cu acel certificat întocmit pentru un altul. Când i-am înmănat certificatul completat cu datele lui personale, îl găsi în perfectă ordine. Ne spuse că venise la Komárom cu o căruță trasă de un cal și că putea să ne ia cu el înapoi în sat. Am primit bucuroși. Toate acestea se întâmplau în jur de 4 sau 5 ianuarie.

Înainte să apară Feri, încercasem să aranjăm să rămânem în urmă după ce restul spitalului va fi fost evacuat. Îi explicasem preotului că eram siliți ca membri ai unci unități Levente să mergem în Germania pentru a ne găsi unitatea, dar că am fi

preferat să rămânem în urmă, fiindcă războiul era oricum pierdut, iar locul nostru era aici, nu în Germania. Preotul spuse că ne înțelegea dilema și că fiecare trebuia să-și urmeze conștiința; orice aveam să facem, el ne dorea noroc, dar nu ne putea oferi adăpost în clădirea seminarului, deoarece asta ar fi însemnat să pună în pericol integritatea seminarului teologic, lucru pe care nu dorea să-l facă. I-am mulțumit pentru ospitalitatea cu care ne primise la venirea noastră aici și i-am spus că-i înțelegeam poziția.

*

* *

După ce Feri ne-a invitat la el, ne-am completat propriile certificate medicale de recuperare de o lună cu destinația Szend, după care am părăsit spitalul în căruța lui Feri. Szend e la vreo patruzeci de kilometri sud-sud-est de Komárom. Mai întâi am ținut drumul spre Kisbér, aflat la douăzeci și opt de kilometri sud de Komárom, apoi am cotit spre est în direcția Tatabánya până ce după doisprezece sau treisprezece kilometri am ajuns la Szend. Mersul în căruță era mult mai puțin riscant decât pe jos. Cu toate că și Karcsi și eu aveam în buzunare acte de identitate în bună regulă, nu eram prea încrezători. Mai întâi, eram o pereche destul de ciudată la înfățișare. Eu aveam o manta militară peste un veston militar, precum și chipiu militar, dar de la brâu în jos purtam pantaloni, curea și pantofi de civil. Karcsi avea și el chipiu; o haină care deși civilă, de la distanță putea fi luată drept militară; centură și bocanci de soldat; dar jambiere de civil, precum și pe un picior o șosetă albastră iar pe celălalt una maro. Ticluisem noi o poveste întortocheată cum de am ajuns să rămânem în parte sau, în cazul lui Karcsi, aproape în întregime, fără uniforme, chipurile distruse când fusesem răniți pe front, pentru ca la externare spitalul să ne dea ce haine se nimerise, dar asta nu schimba faptul că eram doi indivizi care arătau straniu. În afară de asta, cu toate documentele noastre relativ bune, dacă eram arestați și percheziționați, restul de certificate medicale – ștampilate și semnate dar necompletate – puteau fi găsite asupra noastră, dându-ne astfel de gol. Ca să nu mai vorbesc că eu eram circumcis, ceea ce în ochii lumii de atunci și de acolo însemna

un singur lucru, că erai evreu. Am fi putut să aruncăm certificatele necompletate în loc să încercăm să le dosim, dar după o lună am fi rămas iarăși fără hârtii; și cu toate că nădăjduiam cu fervoare că sovieticii ne vor ajunge din urmă în mai puțin de o lună, nu puteam fi siguri de asta.

Călătoria noastră cu căruța a durat vreo trei ceasuri, trei ceasuri și jumătate și a decurs fără incident. Am ajuns în Szend pe înscrat, fără să fi fost opriți o singură dată pe drum. Casa lui Feri, care locuia pe ulița principală, părea să fie printre cele mai înstărite din sat. Prima noapte am dormit în casă, dar de a doua zi am fost instalați într-o magazie lipită de casă cu care comunica printr-o ușă, de obicei încuiată pe dinăuntru. Magazia avea o altă ieșire spre curte și era destul de mare, dar și friguroasă, având trei pereți exteriori neizolați. Singurele mobile erau o mescioară și două scăunele de lemn, iar pe jos era un maldăr de saltele de paie, dintre care ne-am ales fiecare câte una drept culcuș; celelalte saltele erau menite pentru alți vizitatori potențiali. În cameră era o sobă de fier care se încălzea cu lemne, iar Feri ne lăsa să crăpăm și să folosim câte lemne vroiam. Ca urmare, în timpul zilei, când ardea focul, nu sufeream de frig, dar noaptea, de cum se stingea focul, încăperea se răcea, iar noi nu aveam cu ce să ne acoperim decât cu hainele puse peste o pătură subțire. De două ori pe zi, dimineața și după amiază, Feri intra în magazie din casă și ne aducea de mâncare. Am fi preferat trei mese pe zi în loc de două, dar ne-am ținut gura. Ne-am oferit să facem orice, dar singura treabă care ne fu rânduită a fost să spargem lemne pentru celelalte odăi din casă. Nu am ieșit de loc în sat și ne petreceam cea mai mare parte a timpului înăuntru sau în curte.

La câteva zile după ce ne instalasem în noua noastră locuință, Feri, palid ca moartea, intră în magazie pe ușa dinspre curte, urmat de doi jandarmi cu puștile pe umeri. Am aflat mai târziu că cineva din sat îi informase că Feri în loc să se întoarcă pe front era acasă, iar jandarmii veniseră să-l ia la întrebări. Când l-au întrebat cine mai era în casă, Feri le-a spus de noi doi. Jandarmii cerură să ne vadă actele. Le-am înaintat și le-am explicat situația în care ne găseam. Jandarmii examinează hârtiile, le găsiră în ordine și plecară. Eram nu numai ușurați, ci de-a dreptul jubilați că certificatele noastre medicale de recuperare

trecuseră cu brio acest test major. Dar Feri nu-și mai revenea din sprietura trasă. Trei zile mai târziu, tot mai tremura și apărea în magazie la alte ore decât cele obișnuite de masă, ca să discutăm „situația“, adică pericolul de a fi descoperiți. Scăpă unele aluzii dacă n-am putea pleca mai devreme decât plănuisem, dar i-am spus că n-aveam unde altundeva să ne ducem și i-am reamintit de învoiala noastră de la început. Nu în ultimul rând, i-am argumentat că certificatul lui de recuperare medicală nu era cu nimic mai autentic decât ale noastre, așa că eram toți trei în aceeași oală: Feri nu era în mai mare primejdie cu noi decât fără noi. Nu știu sigur dacă asta l-a liniștit sau nu, dar cert e că de atunci nu ne-a mai vorbit despre temerile lui.

Odată, într-un episod care la momentul respectiv părea fără importanță, dar mai târziu s-a vădit a fi fost mai însemnat decât credeam, un grup de trei sau patru soldați unguri i-au cerut adăpost lui Feri pentru o noapte. Acesta îi conduse în camera noastră poftindu-i să doarmă pe saltelele de paie. Ne-am petrecut seara stând la taifas, care a constatat în cea mai mare parte din poveștile lor despre pățaniile avute pe front. Am aflat o mulțime de amănunte despre viața cazonă, care ne puteau fi utile dacă am fi fost interogați. La rândul nostru i-am distrat cu alte snoave. În sfârșit, le-am descris situația în care ne aflăm conform rolurilor pe care ni le asumasem și am adăugat că ne simțeam amândoi prea slăbiți pentru a ne întoarce pe front și că la sfârșitul perioadei de recuperare, plănuiam să cerem o prelungire. Problema noastră era că, și dacă primeam una, nu aveam unde trage în perioada de convalescență. Unul dintre soldați, care era din Szimő, un sat la nord de Komárom, în acea parte a Ungaricii care aparținuse Cehoslovaciei, ne spuse că puteam să mergem să stăm câteva săptămâni acasă la părinții lui, și ne dădu detalii despre el, despre satul și despre familia lui care ar fi făcut credibilă referința noastră la recomandarea lui. I-am mulțumit, gândind că n-o să fie nevoie să dăm vreodată curs acestei invitații, fiindcă ne așteptam ca rușii să intre în Szend din zi în zi; erau la doar câteva zeci de kilometri de noi. Înaintarea rușilor era îngreunată pare-se de luptele de stradă din Budapesta, unde cinci divizii germane și una maghiară au rezistat cu îndârjire timp de șase săptămâni după încercuirea Capitalei în ajunul Crăciunului 1944. Cu toate astea, la jumătatea lui ianuarie rușii

înaintaseră până la linia Tatabánya-Székesfehérvár, la aproximativ șaizeci de kilometri vest de Budapesta, iar în regiunea unde ne aflam noi ajunseseră până la Oroszlány, un sat la numai treisprezece kilometri est de Szend. După aceste întâmplări, noi speram că vor sosi la Szend într-o zi-două. În loc de asta însă, trupele germane și maghiare au reocupat localitatea Oroszlány și pentru un timp frontul s-a stabilizat pe dealurile de la est de Oroszlány.

Februarie bătea la ușă. Trebuia să ne hotărâm ce vom face când certificatele noastre expirau. Am fi putut merge la Szimő la invitația soldatului care era de-acolo, dar satul era la vreo optzeci de kilometri înspre nord, ceea ce ar fi însemnat un marș destul de riscant de două sau trei zile, care în plus ne-ar fi îndepărtat și mai mult de linia frontului. Așa că ne-am completat o nouă pereche de certificate medicale cu destinația Oroszlány, care era chiar în spatele frontului. Nu cunoșteam pe nimeni în sat, dar ne-am zis că o să căutăm adăpost oferindu-ne să muncim. Pe data de 4 sau 5 februarie ne-am luat rămas-bun de la Feri și soția lui și am pornit-o pe jos spre Oroszlány, o localitate cu puțină agricultură.

Am luat-o pe un drum de țară aproape pustiu și am ajuns la Oroszlány după-amiaza devreme. Am inspectat câteva case și în cele din urmă am ales una care aparținea unei perechi de oameni în vârstă care locuiau împreună cu nora, fiul fiind plecat în armată. Erau țărani săraci cu foarte puțin pământ; trăiau cu cartofi și ceai, iar căsuța lor era compusă din numai două odăi: o bucătărie-cameră de zi și un dormitor. Dar erau oameni cumsecade și foarte prietenoși și se învoiră pe dată să ne primească după ce le-am explicat situația noastră. Deși n-aveau să ne dea nimic de lucru – nici măcar lemne de crăpat nu erau, fiindcă sobele mergeau cu cărbuni – oamenii știau că soldații în convalescență au dreptul la rații de hrană, și sperau să putem și noi să le căpătăm. Încurajați de succesul avut cu jandarmii care ne examinaseră hârtiile de identitate la Szend, ne-am zis că nu strica să încercăm să obținem rații de hrană pe baza certificatelor noastre. Am reușit astfel să căpătăm niște făină, ceva zahăr și o mică cantitate de slănină pe care le-am adus în casă, dar era foarte puțin. În ciuda acestui fapt, gazdele noastre au fost foarte cumsecade cu noi. La fel ca restul familiei, dimineața beam ceai,

cu zahăr însă fără lapte, iar la prânz și seara mâncam cartofi copți cu sare. Majoritatea timpului, asta era tot. Nu aveam cameră separată, bineînțeles, și dormeam în bucătărie-camera de zi.

La Oroszlány, nu aveam acces la un radio sau la orice altă sursă de informații. N-am aflat decât mai târziu despre căderea Budapestei, care avusese loc pe 12 februarie după mai bine de șase săptămâni de încercuire și lupte grele. Tot ce știam era că unde eram noi, pe front era liniște și rușii nu înaintau. Ne-am închipuit că poate așteptau primăvara ca să pornească o ofensivă în forță. După aproximativ o săptămână petrecută în casa familiei de oameni săraci, am aflat că în sat exista o unitate militară care lucra în mina locală de cărbuni. Unitatea era alcătuită din soldați inapți de luptă, printre care unii care se refăceau după rănilor primite. Ni se păru că dacă am fi putut să ne alăturăm lor, ar fi fost un mijloc potrivit de a ne legaliza statutul și de a ne proteja de bomba cu efect întârziat care ne amenința – expirarea certificatelor noastre false. Totodată, am fi putut câștiga ceva bani și astfel mânca ceva mai mult. Așa că ne-am luat rămas-bun de la binevoitoarele noastre gazde și ne-am dus să ne încercăm norocul la unitatea miliară. I-am prezentat certificatele noastre ofițerului aflat la comanda unității care lucra în mină; se uită la ele mai mult de formă, prea puțin curios în ce ne privea, și ne spuse că puteam să ne alăturăm unității lui dacă doream, dar că plata era foarte mică, mai mult simbolică. Ne-am mutat în barăcile unității, unde ni se dădură două paturi, și a doua zi de dimineață am coborât în mină.

Știusem din totdeauna că mineritul e muncă grea, dar ce am găsit efectiv în mină nu-mi închipuisem nici pe departe. Am coborât în adâncime printr-un puț, într-un elevator șubred care consta într-o platformă deschisă pe toate cele patru laturi. Departe sub pământ, mina consta într-o rețea de coridoare și pasaje lungi. Câteva, arterele principale, erau destul de înalte și de late, dar majoritatea aveau o lățime cam de un metru, un metru și ceva, și o înălțime de mai puțin de doi metri, fiind slab iluminate de becuri electrice. Pe jos erau montate șine de cale ferată pe care vagonetele, unele goale și altele pline, erau împinse cu forța brațelor. Tavanul coridoarelor era sprijinit ici,

colo de armături din lemn, mai ales de stâlpi plasați vertical, groși de cincisprezece-douăzeci și cinci de centimetri.

La capătul fiecărui coridor sau pasaj minerii scormoneau cărbunele de pe suprafața descoperită: unii perforau peretele de cărbune cu burghie electrice, alții îl desprindeau în bucăți mari cu ajutorul unor târnăcoape mari și grele. Soldații munceau cot la cot cu minerii de meserie. Noi, ca nou-veniți, aveam de făcut trei lucruri: să încărcăm cărbunele în vagonete cu lopata, să împingem vagonetele umplute, și să cărăm stâlpii și grinzele care trebuiau amplasate pe măsură ce coridoarele avansau. În ce mă privea, treaba cea mai puțin anevoioasă era împinsul vagonetelor. Trebuia să faci un efort intens când împingeai vagonetul la deal, ceea ce se întâmpla des, dar cel puțin te mișcai de ici, colo și puteai să respiri. În schimb încărcatul vagonetelor cu lopata era epuizant. Niciodată în viața mea, înainte sau după aceea, n-am mai văzut vreo lopată de forma și mărimea celor întrebuițate în această mină. Lopata propriu-zisă, adică partea de metal, avea forma unei frunze de smochin cu marginile curbate în sus, de vreo șaptezeci de centimetri pe cincizeci. Coadă lungă era din lemn. Când o vârai într-un morman de cărbune, lopata scotea între zece și cincisprezece kilograme, pe care trebuia apoi să le ridici până la buza vagonetului, înalt de un metru, un metru douăzeci și cinci. O jumătate de oră mergea, dar să faci munca asta multe ore în șir era îngrozitor de greu. Și nici nu puteai pierde vremea: erai tot timpul supravegheat, iar numărul de vagoane pe care le umpleai era notat. Singurul lucru și mai neplăcut decât să dai la lopată încărcând cărbuni era să cari grinzele pentru plafon. Închipuți-vă cărând pe umăr o grindă care cântărește între douăzeci și cinci și treizeci de kilograme, de-a lungul unor coridoare atât de joase încât trebuie să stai încovoiat mai tot timpul, având grijă unde pui pasul din cauza șinelor de pe jos și trebuind să te dai când și când la o parte din calea vagoanelor împinse până trec de tine.

Când ne-am întors la barăci în seara aceea, am căzut complet epuizați pe priciuri și am reflectat cu glas tare ce plăcută convalescență era aceasta pentru niște soldați răniți. Dimineața abia ne puteam mișca. A doua zi fu la fel de grea ca prima; a treia, ceva mai suportabilă; într-a patra zi nu ne mai dureau toate mădularele din trup; iar la sfârșitul primei săptămâni simțeam că

am putea continua să trăim ca mineri de cărbuni până veneau rușii. Karcsi și cu mine am fost însă dezamăgiți, deși nu surprinși, când am aflat că nici unul din noi nu-și îndeplinise norma, așa că nu am câștigat nici un ban peste costul cazării și mâncării.

Săptămâna următoare ni se îngădui să folosim târnăcoape, o schimbare în bine pentru că însemna mai multă diversitate, precum și o plată ceva mai mare (dacă reușeam să ne facem norma). Probabil că ne-am fi obișnuit cu noul nostru fel de viață și ne-am fi câștigat chiar traiul ca mineri, dacă un eveniment neprevăzut nu ne-ar fi încurcat planurile: la sfârșitul celei de a doua săptămâni, câțiva mineri se îmbolnăviră de febră tifoidă și se răspândi vestea că de luni, întregul complex minier intra în carantină pentru a preveni răspândirea bolii. Karcsi și cu mine am discutat această nouă situație și am ajuns repede la concluzia că n-aveam nici un chef să fim puși în carantină. Printre altele, un grup izolat putea fi controlat mult mai ușor în caz de urgență și silit așadar să ia drumul evacuării. La mai puțin de un ceas după ce aflasem de instituirea carantinei, am spus la revedere voioasei vieți de miner de cărbuni și am pornit din nou la drum.

Până la sfârșitul lui februarie mai erau trei zile, iar certificatele noastre expirau în prima săptămână din martie. Gândul meu era să completăm ultima noastră pereche de certificate medicale de o lună cu destinația Szimő și să mergem până acolo pe jos, cu unul sau două popasuri peste noapte. Karcsi însă obosisese așteptându-i pe ruși și se săturase de viața pe care o duceam; părerea lui era că, fiind atât de aproape de linia frontului, acum era momentul să riscăm și să încercăm să trecem în partea rusească. Știam că în zona noastră frontul era ținut de armata maghiară, trupele germane nefiind nicăieri de văzut. Neștiind destule despre liniile de front ca să pot evalua riscul efectiv la care ne-am fi expus, nu mă dădeam în vânt după această idee; mi se părea prea nesăbuită și că nu merita riscul pe care-l comporta. Am argumentat că atâta timp cât mai aveam încă certificate care ne mai puteau duce o lună, n-avea rost să ne riscăm viețile; merita să riscăm numai când vor expira și ultimele certificate, dacă până atunci rușii nu ne vor fi ajuns din urmă. Dar argumentele mele nu-l clinteau pe Karcsi care simțea un puternic impuls să-și pună intențiile în aplicare. Deși eram convins că rațiunea era de

partea mea, mai știam și că toate considerațiile raționale nu operau decât cu o fracțiune infimă din evenimentele și factorii care aveau să ne hotărască până la urmă soarta. Așa încât, văzând că argumentele mele raționale nu erau în stare să potolească avântul lui Karcsi pe care-l ardeau călcăiele după „acțiune chiar acum“, i-am făcut pe voie mai degrabă decât să sparg asociația noastră. Am mai petrecut o noapte în casa familiei sărace și prietenoase din sat și dis-de-dimineață ne-am îndreptat spre linia frontului.

Aflasem de la soldați că aceasta trecea la o distanță de șapte până la zece kilometri, pe dealurile de la est de Oroszlány. Știam că Várgesztes, următorul sat la sud-est de Oroszlány, era încă de partea noastră a frontului, așa că ne puteam folosi de această destinație pentru a explica unde mergeam în caz că ne oprea vreo patrulă („Peșemne că am rătăcit drumul încercând să dăm de Várgesztes...“). Mi-amintesc data acelei zile care lesne ar fi putut să fie ultima noastră zi pe pământ: 26 februarie 1945. Am purces ținând drumul, dar în curând am fost nevoiți să-l părăsim. De acolo, mai întâi am traversat niște miriști pustii, iar pe urmă am început să suim la deal pe o potecă. Mergeam pe cât puteam către est. Pământul era acoperit de un strat de zăpadă gros de cel puțin șaiszeci de centimetri, dar vremea se înmuiase și zăpada se topea, din care pricină înaintam foarte încet și anevoie. Trecuse bine de amiază când am auzit în depărtare primele focuri de armă. Din acel moment, ne-am călăuzit aproape numai după urechi continuând să mergem în direcția din care se auzeau focurile de armă. La un moment dat, pe când suiam o potecă și ne apropiam de un cot, doi soldați unguri răsăriră deodată în fața noastră de după cot, venind în jos către noi. Aveau puștile pe umeri și purtau între ei leșul unui căprior tânăr, atârnat de un drug de lemn. Când ne-am intersectat, i-am salutat și, ca să evit orice întrebări despre unde ne duceam, am făcut o glumă pe scama fripturii pe care urmau s-o aibă la cină. Dar precauția nu era necesară: nu-i interesam nici într-un fel.

Am continuat urcușul pe potecă până ce zgomotul focurilor de armă începu să ne vină din stânga; atunci am lăsat poteca și am apucat-o prin zăpada groasă în direcția din care veneau zgomotele. Curând am auzit împușcături foarte aproape; linia frontului părea să fie la cel mult cincizeci de metri de noi.

Gloanțe rătăcite loveau crengile arborilor din jurul nostru. De acum se întunecase. Ne-am întins pe burtă și am început să ne târâm înspre sursa focurilor de armă, unul lângă altul prin zăpadă. Când mergeam, la fiecare pas picioarele ni se afundau în omătul gros și făceau zgomot; dar acuma că ne târam pe burtă, corpurile nu ni se afundau și înaintarea noastră, deși lentă, se făcea pe tăcute. Ne târăsem cam o jumătate de oră sau o oră – zgomotul schimbului de focuri venea acum de foarte aproape – când Karcsi se opri și-mi șopti, „Uite“, arătând cu mâna înainte la dreapta. M-am uitat; se vedea o luminiță, nu pe pământ, ci mai sus, prin aer. Pe când o scrutam încercând să ghicim ce era, luminița prinse a se mișca când la stânga, când la dreapta. În cele din urmă Karcsi șopti: „O santinelă care fumează“. Santinela era poate la vreo douăzeci de metri de noi. Nu putea să ne vadă – cum nici noi nu l-am fi văzut dacă n-ar fi avut țigara aprinsă. Ajunsesem, așadar, la un buncăr păzit de o santinelă.

Știam că tehnica modernă pentru improvizarea unei linii de front nu mai era cea clasică de a săpa tranșee; de obicei nu era timp de așa ceva în condițiile tehnicii de luptă mobile care prevala. Metoda modernă era să se sape și să se ridice buncăre pentru câțiva soldați, îndeajuns de apropiate între ele pentru a forma o „linic“. Pentru a traversa linia frontului trebuia să găsim o deschidere între două buncăre alăturate, destul de mare ca să putem trece dincolo neobservați de soldații din ele. După ce vom fi trecut linia maghiară, ne făcusem noi socoteala, ne vom târî înspre pozițiile rusești și la momentul oportun vom flutura batista albă. Fiind aproape de un buncăr de pe linia maghiară, am hotărât să ne mișcăm spre dreapta până ce vom lăsa în urmă santinela cu țigara. Ne-am târât înspre dreapta, dar înainte ca luminița intermitentă a țigării să fi dispărut îndărătul nostru, o nouă belea ne opri în loc: drept în față se auzea vorbă omenească, indicând un alt buncăr, doi dintre ocupanții căruia stăteau de vorbă pe afară. Ghinion, ne-am zis, hai să încercăm în cealaltă direcție. Încet, cu multă prudență, ne-am târât înapoi de unde venisem. Soldatul cu țigara era tot acolo. Am continuat să ne târâm, de data aceasta spre stânga, până ce am lăsat în urmă luminița de la țigară. Din fericire, ne obișnuisem cu târârea și izbuteam să ne mișcăm fără zgomot, lucru, în bună măsură, datorită căruia am scăpat cu viață. Deodată Karcsi se opri și mă

apucă de braț. Fără un cuvânt, îmi arată ceva la dreapta. La început n-am văzut nimic, dar după câteva secunde am deslușit spre oroarea mea silueta unui soldat, cu arma la picioare, la nici zece metri de noi. Am rămas lipiți de zăpadă câteva minute, nădăjduind că soldatul se va îndepărta, dar nici gând să plece. Până la urmă, cu cea mai mare atenție, am început să ne târâm de-a îndăratelea, ca să ne depărtăm de siluetă; abia după câțva timp ne-am îndepărtat suficient ca să ne putem răsuci în loc fără a risca să fim auziți, după care am început să ne târâm repejor în direcția opusă. Când am ajuns destul de departe ca să putem vorbi, Karcsi zise: „Buncărele sunt prea dese. Frontul stă de câteva săptămâni pe loc și e clar că au avut destul timp să împânzească linia. Hai să ne întoarcem“. Nu mai e nevoie să spun că nu am ridicat nici o obiecție; mă simțeam de o mic de ori norocos că nu fusesem descoperiți. Am continuat să ne târâm încă vreo jumătate de oră, apoi ne-am ridicat și am luat-o la picior, ajungând înapoi în sat, fără alte aventuri, târziu după miezul nopții. Gazdele noastre s-au mirat, dar ne-au primit; nu-mi aduc aminte ce explicație le-am dat.

*

* *

Acum că examinasem de foarte aproape linia frontului, ne trecu prin cap că o metodă mai sigură de a trece la ruși ar fi să ne alăturăm mai întâi unei unități aflate în dispoziție de luptă pe front. Știam din conversațiile avute cu soldații de la mină că o astfel de unitate, Batalionul Cicliștilor, își avea comandamentul chiar lângă Oroszlány. Ne-am zis că probabil nu era nevoie de cine știe ce antrenament special pentru a face parte din acest batalion (știam amândoi să mergem pe bicicletă) și ne-am decis să ne alăturăm lui pe motiv că perioada noastră de convalescență era pe terminate, iar unitatea noastră fusese nimicită în bătălia de la Szêkesfehérvár (cunoșteam numărul unei unități care avusese această soartă), așa încât n-aveam cum să ne întoarcem la ea. Mă cam stânjenea riscul de a mă da de gol prin lipsa mea de instrucție militară, dar mi-am zis că o să fiu atent la ce fac ceilalți și-o să fac și eu ca ei. Așa că ne-am despărțit de gazdele noastre din Oroszlány și ne-am înființat la comandamentul

Batalionului Cicliștilor, cerând să vorbim cu ofițerul de serviciu. După o lungă așteptare, un locotenent veni să ne vadă, ascultă atent istorisirea noastră, ne luă certificatele și dispăru pe o ușă. Am așteptat peste o oră; apoi ofițerul reveni însoțit de un jandarm militar purtând pe umăr o pușcă armată cu baioneta, căruia îi înmână actele noastre cu scurta prezentare: „Ăștia sunt cei doi“. Jandarmii militari țineau de o ramură specială a jandarmeriei, însărcinată cu disciplinarea armatei și supravegherea membrilor ei. Înainte să putem deschide gura pentru a zice sau întreba ceva, ofițerul se făcu nevăzut, iar jandarmul, punând certificatele noastre în buzunar, se întoarse către noi cu un hotărât, „Hai să mergem“. Am întrebat unde. „Ai să afli tu în curând“, îmi răspunse, și ne făcu semn să trecem înaintea lui. În curte își dezlegă calul, sui în șa și ne porunci să mergem pe lângă el; avca ordin să ne ducă la comenduirea jandarmeriei militare în Várgesztes. Acesta era satul aflat la zece-doisprezece kilometri sud-est de Oroszlány, al cărui nume plănuisem noi să-l invocăm în timpul încercării noastre neizbutite de a trece linia frontului.

Plimbarea până la Várgesztes dură vreo trei ceasuri. Era o după-amiază însorită de care în alte împrejurări ne-am fi putut bucura; dar situația noastră era mai mult decât precară. Firește, nu fusesem siguri că încercarea noastră de a ne alătura Batalionului Cicliștilor avea să se bucure de succes, dar nici să fim arestați nu ne așteptam. Deși nu ne puteam împărtăși gândurile mergând pe lângă jandarmul care călărea la pas, puteam comunica între noi prin gesturi și semne. Am luat în considerare posibilitatea de a-l ataca. În fond, situația părea disperată și eram doi contra unul, pe un drum de țară necirculat. Totuși jandarmul avea unele atuuri: deși îi lipsea disperarea noastră, avea avantajul de a fi călare, avea o pușcă armată cu baioneta și era antrenat pentru asemenea situații. Așa că am părăsit repede acest făgaș de gândire. După un timp, am încercat amândoi să-l atragem pe jandarm în conversație. Am început eu, spunând ce noroc pe noi toți trei să avem parte de o vreme așa de frumoasă pentru plimbare. Jandarmul răspunse ceva, din care reieșea clar că nu-l deranja să stea de vorbă cu noi. Atunci ne-am apucat să-i povestim puțin câte puțin pățaniile noastre din momentul în care fusesem răniți și spitalizați, încercând să-l facem să înțeleagă ce rău era să nu te poți întoarce acasă tocmai când aveai mai mare nevoie

de odihnă și, după toate cele îndurate, să trebuiască să te refaci printre străini. În fine, am zis, ce ridicol era, după ce unitatea ne fusese distrusă, că trebuia să fie atât de complicat să ne întoarcem pe front.

Nu-mi aduc aminte toate amănuntele conversației noastre; dar până la sosirea în Várgesztes, jandarmul devenise prietenos și privea cu simpatie tribulațiile noastre. Cum comenduirea era deja închisă, ne spuse că avea să-i înmâneze personal hârtiile noastre superiorului său, un oarecare locotenent de jandarmi militari al cărui nume ni-l dădu, și că a doua zi dimineață trebuia să raportăm direct la biroul locotenentului. Cu asta, ne lăsă să plecăm.

După o după-amiază mai mult decât încordată, simțeam acum o imensă ușurare. Primul nostru gând fu să completăm ultima pereche de certificate pe care le mai aveam și s-o apucăm direct spre Szimő, fără să mai raportăm a doua zi dimineață la jandarmerie. Dar după puțină chibzuială ne-am răzgândit. Dacă nu ne prezentam la raport, jandarmii militari aveau să înceapă să ne caute. Înfățișarea noastră unică și inconfundabilă era lesne de recunoscut, iar noi nu aveam nici un mijloc de a o schimba. Numele sub care trăiam ar fi devenit inutilizabile. Dacă am fi completat certificatele cu alte nume, nu am mai fi avut nici un document civil în sprijinul lor. În afară de asta, dacă nu ne prezentam la raport, certificatele noastre curente ar fi fost supuse unui examen scrupulos și validitatea unei alte perechi de certificate întrebuițând aceleași trucuri, ca de pildă cele două ștampile drepte aplicate în formă de X în locul celei rotunde, ar fi devenit foarte îndoielnică. Pe de altă parte, dacă ne prezentam, aveam destule șanse să scăpăm și de data asta cu fața curată, înarmați cum eram cu certificatele noastre medicale de recuperare, cu documentele civile aflate încă în posesia noastră și cu povestea destul de verosimil amănunțită pe care o ticluisem. Așa că asta ne-am hotărât să facem.

Am ajuns la comenduire pe la nouă dimineața. Am bătut la ușa locotenentului, acesta spuse „Intră” și am intrat înăuntru, unde l-am găsit pe locotenent în fața geamului pe care-l folosea drept oglindă de bărbierit. L-am spus cine eram și el recunoscu imediat cazul nostru. Fără să pună jos briciul, întinse mâna stângă după ceva de pe biroul lui, apucă certificatele noastre și

ni le înmână zicând: „Raportați la Nagyigmánd“. Acesta era numele unui oraș situat la douăzeci de kilometri sud-vest de Komárom, pesemne centrul de recrutare și redistribuire unde trebuiau să raporteze toți soldații care-și pierduseră unitățile. L-am mulțumit locotenentului pentru informație și am plecat. Încă o dată, văzusem moartea cu ochii și scăpasem teferi.

Nu ne mai rămânea nimic de făcut decât să ne completăm și ultima pereche de certificate medicale și să nădăjduim că vom fi eliberați înainte să treacă luna. Ne-am ales localitatea Szimő ca reședință pentru ultima noastră lună de convalescență. Acesta era satul soldatului cu care făcusem cunoștință în magazia lui Feri, la Szend. Aveam adresa părinților lui, precum și mesajul lui oral către ei, conținând suficiente detalii pentru a-i convinge că vorbisem într-adevăr cu el.

Szimő (Zemne în slovacă) era la aproximativ patruzeci de kilometri nord-est de Komárom, adică la aproape optzeci de kilometri de unde eram noi; ne așteptau, așadar, două zile de mers întins. Am pornit într-o dimineață luminoasă de la începutul lui martie 1945, luând-o spre nord către Komárom. Ne foloseam încă de certificatele medicale pentru Oroszlány, care mai aveau două zile până să expire. Mersesem poate vreo trei sau patru ore pe drumul principal spre Komárom când am zărit în fața noastră un mic automobil militar, decapotabil, parcat cu fața către noi. În el ședea șoferul și lângă el un pasager care era ofițer superior. Când l-am identificat ca atare era prea târziu să ne abatem din drum ca să evităm întâlnirea, așa că am continuat să mergem înainte. De aproape, Karcsi identifică automobilul după însemnele pe care le purta ca aparținând Statului Major iar ofițerul era căpitan, dar de Stat Major. Când am trecut pe lângă mașină, l-am salutat pe căpitan, care citea ceva, iar el ne-a răspuns la salut fără să ne dea atenție. Trecusem de mașină și ne continuam drumul răsufând ușurați, când l-am auzit pe ofițer că ne striga din urmă. Ne-am întors la mașină, teribil de conștienți de aspectul nostru cel puțin straniu în costumațiile asortate pe care le purtam, dar ne-am întipărit pe figuri expresiile cele mai încrezătoare și sigure de sine de care eram în stare și am luat poziție de drepti. L-am înmănat căpitanului mai întâi certificatele medicale de recuperare, apoi documentele noastre civile, explicându-i că perioada noastră de convalescență expira în

două zile și că ne îndreptam spre centrul de recrutare și redistribuire a trupelor din Nagyigmánd (care era lângă Komárom), conform instrucțiunilor locotenentului de jandarmi din Várgesztes, căruia îi pomenirăm numele. Căpitanul ne examină documentele cu atenție, ne măsură de sus până jos și clătină din cap, ca și cum ar fi zis, „Doamne Dumnezeule, ce-a ajuns armata noastră?” Apoi ne înapoie actele și ne lăsă să ne vedem de drum. Ne-am continuat călătoria și a doua zi am ajuns la Szimő fără alte peripecii.

În Szimő am găsit familia soldatului fără dificultate. Aceștia ne-au ascultat povestea cu vădit interes, bucuroși să afle vești de la fiul lor; când le-am zugrăvit situația noastră și am întrebat dacă n-am putea fi găzduiți pe timpul convalescenței – oferindu-ne, firește, să facem orice treabă ar fi avut să ne dea – se arătară binevoitori, zicând că erau dornici să ne ajute. După ce au discutat între ei, veniră cu următoarea propunere: în casă la ei nu era loc pentru două persoane, așa încât unul din noi se putea caza la ei, iar celălalt, la unul din vecini. Am spus că era în regulă dacă și vecinii se învoiau, la care avu loc o discuție cu respectivul vecin, care consimți. Fu luată hotărârea (pe ce temei nu-mi mai amintesc) ca eu să rămân la familia soldatului, iar Karsci să stea la vecin.

Gazdele mele mă tratau ca pe un pașă. Am fost instalat în camera de oaspeți, în care se găsea un pat. Mâncam la aceeași masă cu stăpânii casei, care erau mereu dornici să stea de vorbă cu mine. Până în '38, această regiune din Ungaria făcuse parte din Cehoslovacia, o republică democratică în care exista mult mai multă libertate, precum și un standard de viață ceva mai ridicat decât în Ungaria. Lucrul acesta se vedea chiar și după șase ani și jumătate; de pildă, majoritatea familiilor din sat aveau cel puțin câte o bicicletă, ceea ce nu era cazul în alte părți din Ungaria. Atmosfera politică era și ea foarte diferită: cei mai mulți oameni din Szimő nu-i îndrăgeau pe nemți sau mai bine zis ce reprezentau ei și sperau într-un sfârșit cât mai grabnic al războiului. Totodată, nu păreau să se teamă de venirea rușilor.

Karsci și cu mine ne întâlneam zilnic și petreceam mult timp împreună, fie la el (și el era tratat foarte bine), fie la mine. Ocazional, trebăluiam câte ceva prin gospodăriile gazdelor noastre, dar nu ne dădeau mare lucru de făcut. Trecuseră două

luni de când frontul înghețase și ne așteptam ca ofensiva sovietică să se pornească din zi în zi. Szimő nu era aproape de front și nemți nu se vedeau nicăieri. Începusem să ne simțim mai relaxați și chiar optimiști.

În această atmosferă de calm și speranță, am fost din nou trăsniț ca din senin. Într-o dimineață pe la șase mă trezi un ciocănit vehement la ușa de la intrare. Am auzit pe cineva deschizând ușa, și câțiva oameni care vociferau pe un ton răstit pătrunseră în casă. O clipă mai târziu, ușa de la camera mea se deschise și doi soldați înarmați purtând banderole cu însemnul Crucile cu Săgeți se năpustiră înăuntru, strigând: „Aici e, l-am găsit!“ la care alți doi îi urmară în cameră. Păreau să fie membri ai temutei miliții a Partidului Crucile cu Săgeți, care avea obiceiul să împuște pe loc evreii, dezertorii și fugarii de orice fel. „Dă-te jos din pat, fii de cățea, te-am prins!“ urlară la mine. Eram speriat și totodată surprins; nu puteam pune cap la cap faptele pentru a înțelege ce se întâmplase. M-am ridicat, protestând cu glas tare că trebuie să fie o greșală la mijloc, și i-am înmănat documentele mele celui mai apropiat milițian. Acesta scrută certificatul medical de recuperare și am văzut că ochii nu i se mai dezlipseau de nume; data, ștampilele sau semnăturile nu păreau să-l intereseze de fel. După vreo două minute, alt milițian veni în spatele primului și începu și acesta să-mi cerceteze certificatul. „Cum spunea că te cheamă?“ întrebă bănuitor primul. „András Hegedüs“, am spus, „după cum vedeți“. Urmă un moment de ezitare, după care primul milițian, care părea să se afle la comanda grupului, îi spuse celuiilalt: „Adu-l pe tipul care zice că-l cunoaște“. Milițianul dispăru și reapăru însoțit de un sătean care se uită la mine și clătină din cap. „Nu e el“, zise. După câteva minute, potera plecă.

Iată ce se întâmplase. Când îi sosise hârtia de mobilizare în armată, băiatul cel mai mic al familiei dispăruse, devenind astfel un fugar căutat de autorități. Se înțelege că dacă aș fi știut, n-aș fi căutat găzduire la familia unui dezertor; pe de altă parte, nu-i puteam acuza pe părinți pentru că nu-mi spusese, întrucât ei credeau că actele mele sunt autentice și că n-aveam nici un motiv să mă tem de miliția Crucilor cu Săgeți. Mai târziu am descoperit că în fiecare a treia sau a patra familie din sat era câte ceva care dezertase din serviciul militar și se ascundea pe

undeva. Raidurile matinale ale miliției Crucilor cu Săgeți erau la ordinea zilei. Când prindeau un dezertor, de cele mai multe ori îl împușcau pe loc.

Spre sfârșitul lui martie, ultimele trupe maghiare în retragere ne spuseră că nu mai era nimeni între ei și ruși, așa încât cu ajutorul gazdelor noastre și al altor săteni ne-am descotorosit de părțile militare ale costumelor noastre. Ziua eliberării noastre a fost, dacă nu mă înșel, 30 martie 1945. Cei mai mulți săteni au preferat să rămână în case, dar eu vroiam să fiu de față la sosirea sovieticilor și am ieșit pe uliță. În ultimele câteva zile, exersasem bruma de cuvinte rusești învățate în vara lui '44, înainte de arestare; iar acum ardeam de nerăbdare să-i văd pe eliberatorii noștri. Spre amiază, primul soldat sovietic se ivi pe drum.

Soldații germani, întâlniți de mine, erau întotdeauna îmbrăcați îngrijit, proaspăt rași, bine echipați și motorizați. I-adevărat, nu-i văzusem pe front și cu atât mai puțin în luptă. Acum mi se înfățișa un soldat al marelui armate care făcuse praf Wehrmacht-ul. Ce mi-au văzut ochii era cu totul altceva decât ce anticipasem, așa încât imaginea mi-a rămas fixată pentru totdeauna în memorie. Soldatul sovietic care se apropia de mine alerga în urmărirea vrăjmașului de moarte. Era desculț, cu bocancii în mână, uniforma zdrențuită, iar pușca legată de umăr cu o sfoară; era în capul gol. Deși se grăbea, când am dat cu ochii de el am făcut un gest de bun venit atât de entuziast încât nu-l putu trece cu vederea. De asemenea, am strigat un salut în rusește. Soldatul se opri un moment, îmi zâmbi, apoi, ca și cum și-ar fi adus aminte că n-avea timp de pierdut, întrebă: „Gde Berlin?“ („Unde-i Berlinul?“) În tăcere, am arătat spre vest și soldatul reîncepu să fugă.

Am intrat înapoi în casă pentru a mistui această întâlnire. De ce era desculț? Probabil pentru că era un țăran pentru care încălțările fuseseră întotdeauna mai degrabă o pacoste. Profitase de prima zi caldă de primăvară ca să se sloboadă și să meargă desculț. Mi-aduceam aminte că la Șintereag vizitiul bunicului umbla întotdeauna desculț sau purta un fel de opinci făcute din cauciucuri uzate (gumari): nu trebuia decât să te uiți la picioarele lui o secundă ca să-ți dai seama ce greu i-ar fi fost să și le vâre în pantofi sau cizme. De ce era soldatul atât de grăbit?

Nu putea fi din cauză că-și pierduse unitatea sau fusese lăsat în urmă; era clar că, dimpotrivă, o luase înaintea tuturor. Atunci ce îl mâna? Nu întrebase încotro era Komárom, sau Győr, sau Brno, sau chiar Viena – sau oricare din orașele aflate cale de o zi sau două în drumul spre Germania. Nu: întrebase de Berlin. Era limpede că asta îl preocupa mai mult decât orice și probabil că nici nu auzise de vreunul din celelalte orașe. Am încercat să-mi închipui ce evenimente putuseră să transforme un om simplu, de la țară, în războinicul de temut care, evident, devenise. Ce-i făcuseră nemții? Îi arseseră satul, îi siluiseră sora sau nevasta, îi omorâseră mama sau copilul? Trebuie că-i făcuseră ceva îngrozitor, căci goana lui după ei, alergând în picioarele goale „la Berlin“, era alimentată de o ură care nu se explica altfel. Mi-am adus aminte de scena aceasta cincisprezece ani mai târziu, când am citit excepționalul poem al lui Soljenițan „Nopti prusace“, în care descrie emoțiile încercate când a intrat, căpitan fiind în Armata Roșie, pe teritoriul Germaniei în urmărirea inamicului. Venise mânat de aceeași furie oarbă, datorată celor îndurate acasă; dar spre deosebire de țăranul simplu pe care-l întâlnisem eu, el era un intelectual sofisticat, în al cărui suflet ura de dușman se amesteca cu o admirație de ne-exprimat, dar de ne-reprimat față de satele germane, atât de curate, de îngrijite și de pitorești încât păreau de pe altă planetă.

În următoarele două zile, pe măsură ce frontul avansa dincolo de Szimő, trupe sovietice în camioane și vehicule blindate, precum și pe jos, au continuat să treacă prin sat și uneori se opreau să se odihnească. Încercam să schimb câteva vorbe cu cei care intrau în casă, dar vocabularul meu era foarte redus. Odată, un grup de trei sau patru soldați ședea la masă să mănânce ceva și unul din ei deschise un număr din *Иправда*. Pe prima pagină era o fotografie a lui Stalin înconjurat de câțiva membri din Politburo. Mă uitam la ziar cu o curiozitate nedeghizată și soldatul, băgând de seamă, arătă cu degetul poza lui Stalin și zise, „Stalin“. Am răspuns dând din cap în semn că da, îl recunoscusem, am arătat și eu cu degetul o altă poză care mi-era cunoscută, și am zis, „Beria“. Soldatul aproape căzu de pe scaun de uimire, se uită îndelung la mine și zise, „Budeș balșoi cieloviek“, adică „Tu ai să fii un om mare“.

După vreo câteva zile, în jur de 1 aprilie, ne-am luat rămas-bun de la gazdele noastre și am plecat pe jos înspre cel mai apropiat oraș la est de Szimő, în căutarea comandamentului militar sovietic (comandatura). Gândul nostru era să mergem la comandatură, să explicăm situația în care ne aflăm – de data aceasta în propriile noastre nume – și să cerem să ni se elibereze acte provizorii cu care să putem ajunge înapoi acasă. Am purces pe jos, dar la scurtă vreme am dat de un soldat sovietic care mergea în direcția noastră într-o căruță trasă de un cal. Am întrebat dacă ne putea lua și pe noi, soldatul se învoi pe dată și ne surrăm în căruță. Pe drum, soldatul ne întreabă de câteva ori – fiind nevoit să repete întrebarea, pe care la început n-am înțeles-o prea bine – dacă nu știam cât e ceasul; i-am spus cam ce oră socoteam să fie, cu aproximație. După un timp, soldatul ne întreabă din nou dacă nu știam cât e ceasul, dar nu cu aproximație, ci *exact* cât e. Am dat din umeri, dar eram foarte impresionat de acest spirit de punctualitate într-un simplu soldat. Mai încolo, când am ajuns să-i cunosc pe liberatorii noștri ceva mai bine, mi-am dat seama că ce-l interesa pe soldat nu era ora exactă, ci ceasurile noastre de mână, în caz că am fi avut așa ceva. În Uniunea Sovietică nu se mai fabricaseră ceasuri de mână multă vreme după Revoluție, așa încât un ceas de mână era o adevărată comoară. Soldații victorioasei Armate Roșii se dădeau în vânt după ceasuri, pe care le colecționau cu pasiune: unii aveau câte cinci sau șase pe fiecare braț. Uneori le achiziționau în schimbul rațiilor de hrană sau a orice altceva aveau de oferit, dar de cele mai multe ori cu pușca, silind proprietarii să se despartă de ele pe gratis. Unii soldați nu știau că ceasurile trebuiau trase; când se opreau, credeau că s-au stricat.

Pe drum, întâlnirăm convoaiele Armatei Roșii înaintând spre apus. Fiecare camion din convoi era încununat cu o fâșie lată de pânză pe care scria *Иа Бepлин*, adică „Spre Berlin“. Odată ajunși în oraș, am întrebat unde era comandatura armatei sovietice. Când am găsit-o, am cerut să vorbim cu ofițerul de serviciu; și după ce l-am făcut să priceapă întrucâtva că eram comuniști scăpați din temniță și că vroiam documente ca să ne putem întoarce acasă, acesta spuse că ne va da un soldat care să ne întovărășască la autoritatea care ne putea satisface cererile. Îi dădu soldatului adresa în scris și plecarăm tustrei împreună să

găsim locul respectiv. Când am ajuns acolo, o clădire a armatei sovietice, am intrat toți trei înăuntru și soldatul spuse numele celui care-l trimisese. Ofițerul care ne primi părea să ne aștepte. Ne pofti într-un birou, ne notă numele, apoi făcu un semn soldatului de gardă, care ne căută de arme și ne deposează de tot ce aveam la noi, inclusiv șireturi și centuri. În ciuda protestelor noastre energice, Karesi și cu mine furăm separați și puși sub lacăt în încăperi diferite care slujeau drept celule improvizate, dotate cu paie pe jos și nimic altceva. Eram prizonierii temutei SMERSH, secția militară a NKVD-ului, poliția secretă sovietică.

După toate cele îndurate, ar fi trebuit să fiu de-a dreptul disperat că ajunseseam din nou în captivitate. Dar rememorând starea mea de spirit de atunci, trebuie să spun că nu eram prea tulburat: nu era decât o neplăcere minoră bazată pe o neînțelegere ce va fi lesne corectată. Eram prea naiv și neexperimentat în privința birocrăției sovietice ca să-mi dau seama în ce situație primejdioasă ne aflam. Celula în care stăteam pe jos mai conținea patru sau cinci prizonieri. Regula era să stăm jos fără să vorbim între noi, însă în odaie nu era nimeni care să ne păzească, așa că puteam vorbi. Din păcate, comunicam destul de anevoie, fiindcă în majoritate cei din celulă nu știau ungurește. Unii erau soldați ruși, alții erau slovaci. Țin minte că lucrul care m-a neliniștit cel mai mult în ce-i privea pe colegii mei de cameră era că toți erau închiși de cel puțin trei luni la SMERSH. De mâncare ni se dădea păsă de orz. Nu-mi plăcea și puteam lua cât voiam.

Ancheta începu din ziua arestării. A fost condusă pe un ton de lucru, niciodată grosolan, de către un singur ofițer SMERSH, în uniformă, un locotenent pe cât îmi aduc aminte, în prezența unui interpret mai degrabă incompetent – de multe ori trebuia să-l corectez eu. În prima zi de anchetă am încercat să-i explic cine eram și de ce ne prezentasem la comandatura sovietică. Locotenentul îmi spuse că n-aveau de unde să știe că spuneam adevărul și că de aceea trebuiau să verifice cele relatate de noi. Acestea fiind zise, începu să-mi pună întrebări foarte amănunțite despre biografia mea: adresa exactă unde mă născusem, numele tuturor școlilor la care fusesem înscrisă și așa mai departe. Îmi venea când să râd, când să plâng în timpul

acestui exercițiu de răbdare care mi se părea total irrelevant, dar m-am controlat și am încercat să fiu îndatoritor. Când ajunsese la implicarea mea în mișcarea comunistă, interogatoriul deveni și mai detaliat. Când am ajuns la partea despre autodizolvarea Partidului Comunist și înlocuirea lui cu Partidul Păcii, locotenentul clătină din cap cu totală neîncredere: un partid comunist nu se autodizolvă *niciodată*. În afară de asta, el însuși se întâlnește și vorbește cu oameni care erau în prezent membri ai Partidului Comunist Maghiar. I-am explicat că partidul se reînființase în septembrie 1944, dar nu m-a crezut.

Într-o privință cel puțin nu mă puteam plânge: cazul meu nu era neglijat. În fiecare zi, petreceam câteva ceasuri la interogatoriu, iar dosarul meu autobiografic creștea într-una. Când am ajuns la arestare și la cele întâmplate la DEF, ofițerul îmi ceru numele tuturor agenților și prizonierilor. Am continuat apoi cu procesul și detenția: date, numele colegilor de celulă, întâmplările cele mai mărunte, cine lucra în închisoare, cine era bucătar, și tot așa. Cu trecerea zilelor, mă consolam cu gândul că un asemenea munte de detalii va demonstra, în cele din urmă, fără putință de îndoială, că spuncam amândoi adevărul. Și, într-adevăr, până la urmă așa a fost. După vreo săptămână, am fost găsiți de bună credință și eliberați. Când în sfârșit ni se aduse la cunoștință că eram „curați” și liberi să ne vedem de drum, i-am spus ofițerului însărcinat cu cazul nostru că, după ce ne răpiseră o săptămână din viață ca să-și risipească îndoicelile despre noi, puteau acum cel puțin să ne satisfacă cererea inițială și să ne elibereze niște documente provizorii cu care să ne putem întoarce la Budapesta. Lucrul ăsta, ne spuse ofițerul, nu era de competența lor: serviciul său nu elibera niciodată asemenea documente.

N-am realizat decât mult, mult mai târziu ce noroc am avut să scăpăm atât de ușor. Multe întâmplări asemănătoare de care am auzit în decursul anilor au luat o cu totul altă întorsătură, protagoniștii fiind trimiși în vreun lagăr de prin Asia Centrală ca să ajute – doar pentru câțiva ani – la reconstrucția țării distruse de război.

Din nou liberi, am pornit-o iar la drum și ne-am îndreptat spre cel mai apropiat oraș mai măricel, unde, ni se spuse, puteam găsi o filială a Partidului Comunist Maghiar. Această localitate

era Ersekujvár (Nove Zamky în slovacă). Acolo, la biroul de partid, am izbutit în sfârșit să ne stabilim identitatea cerându-i secretarului să sune la sediul partidului de la Budapesta. I-am dat numele a patru sau cinci membri de partid care ar fi putut fi găsiți acolo, dintre care secretarul reuși să dea de Hazai, care confirmă identitățile noastre pe baza celor relatate de noi. Astfel, ni se eliberară niște acte de identitate provizorii pe adevăratele noastre nume și am purces spre Budapesta pe șoseaua principală, mergând cu câte o ocazie când se ivea una, iar în rest pe jos.

Am intrat în Budapesta pe jos și ne-am dus la sediul partidului, unde eu am fost trimis la un cămin de locuințe temporare, iar Karesi s-a dus acasă la părinți. Am mai stat câteva zile în Budapesta înainte de a mă întoarce acasă. M-am întâlnit cu foștii mei camarazi care săriseră din tren: Hazai, Lichtmann, Hegedüs și alții. M-am întâlnit de asemenea cu Grünwald, care evadase din coloana noastră la o zi după noi. Am aflat că toți tovarășii cu nume evreiești și le schimbaseră în nume care sunau ungurește: astfel, Sándor Lichtmann devenise Sándor Szikra, László Grünwald devenise László Gàcs, Marcel Schiller devenise Marcel Horváth, iar László Fischer devenise László Földes. Mi se dădu de înțeles că aceasta era linia adoptată de partid, pe motiv că în rândul populației maghiare exista o doză considerabilă de antisemitism și de aceea un nume cu rezonanță evreiască era un handicap în interacțiunea cu „masele“. N-am chestionat acest raționament la momentul respectiv, mai ales că nu era ceva inventat de comuniști, ci o practică veche de mai multe decenii printre evreii din Ungaria, care, la fel ca evreii din Germania sau Austria, erau în cea mai mare parte asimilați. De fapt, cei cu nume ca Grünwald sau Lichtmann erau o minoritate, fiindcă majoritatea evreilor își schimbaseră de mult numele de origine germană în nume ungurești.

Printr-o decizie a Aliatilor anunțată într-un interviu cu Stalin încă din 1943, Ardealul de Nord urma să fie retrocedat României după război. În fapt, în momentul eliberării mele Clujul și restul Ardealului de Nord se aflau deja sub administrație românească. Înaintea întoarcerii acasă, am petrecut câteva zile la Budapesta, timp în care l-am întâlnit pe János Kádár, care fusese unul din conducătorii Partidului Comunist, respectiv al

Partidului Păcii în timpul războiului. Cunoștea activitatea noastră în Ardealul de Nord și mă invită fie să rămân la Budapesta și să activez în Partidul Comunist Maghiar, fie să mă duc mai întâi acasă la familie și prieteni și să mă întorc pe urmă. N-aveam pe atunci nici o idee despre diferențele dintre partidul comunist maghiar și cel român – considerabile, cum aveam să descopăr mai târziu – dar simțeam cumva că locul meu era înapoi în Transilvania și în Cluj. I-am mulțumit lui Kádár pentru invitație și i-am spus că mă voi gândi la ea, dar prima mea grijă era să ajung acasă cât mai repede cu putință. Partidul se oferi să mă ajute, traficul între Budapesta și Cluj fiind destul de intens, și am căpătat un loc într-un camion care trebuia să plece spre Cluj în câteva zile. Am telefonat de la Budapesta la sediul partidului din Cluj și am dat de Sanyi Jakab, prietenul și legătura mea de partid, teafăr și nevătămat. Se bucură să afle că și eu eram în viață. Nu știa nimic de ai mei, dar abia aștepta să ne revedem. I-am băut la ușă târziu, într-o scară de la mijlocul lui aprilie 1945.

*

* *

În acest punct aș vrea să întrerup firul povestirii și să trec în revistă cele suferite de părinții mei și de fratele meu, de întreaga noastră familie, de unii din camarazii și prietenii mei. Soarta lor face parte din tragedia care s-a abătut asupra evreilor din Ungaria în vara anului 1944.

Așa cum am spus în capitolul despre viața pe care am dus-o în ilegalitate, evreii din Cluj, inclusiv familia mea, au fost mutați cu forța de jandarmceria maghiară într-un ghetou supraaglomerat situat pe terenul fabricii de cărămidă din oraș la începutul lunii mai 1944, și au fost deportați de acolo, ferecați în vagoane de vite, în ultimele două săptămâni din mai și prima săptămână din iunie. Destinația acestor trenuri era Auschwitz, imensul lagăr de exterminare german de lângă Cracovia, în Polonia. Aici majoritatea celor deportați erau trimiși la camera de gazare imediat ce soseau; restul au fost supuși unui tratament subuman, infernal, căruia foarte puțini i-au supraviețuit. Evreii din Cluj au împărțit această soartă cu cei din toate celelalte provincii ale Ungariei. De la înființarea sa în 1942 și până la eliberarea de către Armata

Roșie în ianuarie 1945 – în mai puțin de trei ani – fabrica morții de la Auschwitz a fost folosită de nemți pentru a lichida un milion și un sfert de oameni, dintre care cel puțin un milion au fost evrei. Capacitatea maximă a camerelor de gazare și a crematoriilor era de peste zece mii de victime pe zi. Această capacitate a fost pusă în uz aproape în întregime în vara lui '44, când în răstimp de nici două luni, între prima săptămână din mai și prima săptămână din iulie, s-au primit și s-au „procesat” mai mult de 130 de trenuri de evrei din provinciile Ungariei, în total 437.000 de oameni*.

Evreii din Budapesta – vreo două sute de mii – nu au fost deportați din cauză că la începutul lui iulie, ca urmare a presiunilor făcute de câteva guverne neutre, Regentul Horthy a ordonat încetarea deportărilor. Cu toate acestea, după 15 octombrie, când regimul lui Horthy a fost înlocuit de cel al lui Szálasi și al partidului său, Crucile cu Săgeți, mii de evrei budapeșteni au fost adunați, duși la Dunăre, împușcați și aruncați în apă. Până la urmă, aproximativ două treimi din evreii din Budapesta au reușit să supraviețuiască războiului.

Din cei optsprezece mii de oameni deportați din ghetoul de la fabrica de cărămidă din Cluj (acest număr includea evreii din satele și orașele învecinate), numai câteva sute au supraviețuit războiului – mai puțin de 5 la sută. Din cei care nu au fost deportați, fiindcă se aflau la Batalioanele de Muncă, o proporție considerabil mai mare au supraviețuit, dar această categorie n-a fost prea mare de la bun început, conținând numai o fracțiune din tinerimea evreiască de sex masculin. În sfârșit, un grup special de câteva sute de evrei au fost trimiși în Elveția și au supraviețuit. Cu totul, numărul tuturor evreilor din Cluj care au supraviețuit războiului a fost de sub două mii.

Despre familia mea, iată ce am putut afla: Tata, care în vara lui '44 avea șaiszeci și unu de ani, a fost trimis direct la camera de gazare. Mama, care avea patruzeci și șapte de ani, a supraviețuit acelei prime selecții. Am vorbit cu o femeie care

* Pentru informații amănunțite despre anihilarea evreilor din Ungaria, cititorul poate consulta monumentală monografie a lui Randolph Braham, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, vol. I-II, Columbia University Press, 1981.

fusese împreună cu ea la Auschwitz înainte ca mama să fie trimisă într-un alt lagăr la începutul toamnei lui '44. Mi-a spus că mama avea moralul destul de ridicat, că avusese norocul să-și primească înapoi bocancii proprii după dezinfecție, în loc să-i fi fost confiscate, și că părea sănătoasă și în stare relativ bună când o văzuse ea ultima oară. Vestea mă făcu să sper că poate, poate, în curând mama se va întoarce dintr-unul din lagărele eliberate din partea de vest a Germaniei. I-am împărtășit această veste unui ceasornicar pe nume Borgovan, care o cunoștea bine pe mama și care mă întrebase de ea înainte cu o lună, când încă nu știam nimic de ea. Spre mirarea mea, când i-am spus lui Borgovan ultimele noutăți, își aduse aminte dintr-o dată că mama îi dăduse în păstrare ceasul ei de aur. Acum că era posibil să se întoarcă, îmi dădu ceasul înapoi mie. N-am mai vorbit cu el niciodată.

Am nutrit această palidă nădejde că mama avea să se întoarcă mai bine de o lună; apoi o femeie mai tânără care tocmai revenise din deportare veni să mă vadă. Îmi spuse că ea și mama plecaseră împreună de la Auschwitz într-un transport având drept destinație un loc mai la vest, unde fuseseră separate, iar mama fusese pusă într-un grup de femei trimise la Stutthof la Marca Baltică. Aflase mai târziu că întregul transport de la Stutthof fusese împușcat și aruncat în mare; nu părea să existe vreun supraviețuitor. Acesta a fost ultimul lucru pe care l-am auzit despre mama.

E greu de explicat, dar timp de mulți ani n-am făcut nici un efort serios să aflu ce s-a întâmplat de fapt la Stutthof. Nici măcar n-am încercat s-o revăd pe femeia care-mi adusese această veste, ca să vorbesc cu ea din nou. Poate că dintr-un fel de reflex de apărare: fusesem foarte apropiat de mama și povestea era prea teribilă. Dar după patruzeci și ceva de ani, când Raul Hilberg și-a publicat lucrarea în trei volume, *The Destruction of the European Jews*, am găsit în ea o descriere a celor întâmplate în lagărul de la Stutthof. În ianuarie 1945, când ofensiva sovietică s-a oprit lângă Stutthof, un grup mare de prizonieri care includea cei mai mulți bărbați a fost mutat mai departe în interiorul țărmlui. Un grup de trei mii de femei au fost împușcate pe plajă sau aruncate în apă de pe gheață. Cât despre cei rămași, la reluarea ofensivei sovietice, în primăvara

lui '45, au fost încărcăți în trei șleपुरi la Hela pe 27 aprilie. Unul din ele, cu deținuții bolnavi, s-a îndreptat spre Kiel; celelalte două au ajuns înspre zorii zilei de 3 mai la Neustadt, la treizeci de kilometri nord de Lübeck. Pe când veneau prin apă către țarm, victimele au fost împușcate de soldați SS și de personalul naval, în vreme ce ofițerii germani fotografiau scena din grădinile locuințelor lor. Asta s-a întâmplat cu cinci zile înainte de capitularea Germaniei.

Spre sfârșitul verii, am auzit și povestea vieții fratelui meu Bobi, după deportare și până la moarte, de la un prieten care fusese cu el la Auschwitz. Prietenul acesta, Imre Székely, era între mine și fratele meu ca vârstă și până la deportare lucrase la Dermata. A fost unul dintre puținii supraviețuitori dintre cei deportați care a rămas la Auschwitz până la evacuarea finală, și când s-a întors a venit să mă vadă. Mi-a povestit că Bobi supraviețuise primei selecții de la Auschwitz și fusese la scurtă vreme recrutat în orchestra lagărului. Da, exista o orchestră de prizonieri la Auschwitz (de fapt erau două – una mai mare, de bărbați, și una mai mică, de femei), iar fratele meu deveni unul din clarinetiștii acestei orchestre. De la primele ore ale dimineții până seara târziu, sub cerul liber, pe arșiță sau pe ger (în cazul fratelui meu, din iunie până în ianuarie), orchestra trebuia să cânte ce porunceă comandantul lagărului (în iulie și august, acesta a fost Hoess). Bobi a izbutit se pare să reziste la această corvoadă trupește epuizantă și sufletește devastatoare până la evacuarea lagărului la sfârșitul lui ianuarie 1945. Între timp însă ajunsese foarte slăbit; plămânii îi erau dilatați și suferea de emfizem. În momentul când se ordonă evacuarea, prizonierii porniră către vest într-un lung marș al morții. Bobi mersese lângă Imre o perioadă destul de lungă, poate două săptămâni. Când au ajuns la destinație, Bobi era grav bolnav și fusese admis în barăcile infirmeriei. Câteva zile mai târziu, când Armata Roșie s-a apropiat de poziția lor, un nou marș spre vest fu ordonat de SS. Celor din barăcile infirmeriei li se ordonă să se alăture coloanei. Imre apucase să vorbească cu Bobi și-i spusese că toți cei care nu se puteau ridica aveau să fie omorâți. Bobi a înțeles și a încercat, dar nu s-a putut ridica, chiar cu ajutorul lui Imre. A fost omorât printr-o injecție letală împreună cu toți ceilalți suferinzi care nu s-au putut alătura marșului.

Cât despre restul familiei mele – bunici, unchi, mătuși, veri – din treizeci de persoane în viață în mai 1944, douăzeci și trei au pierit și șapte au supraviețuit. Dintre supraviețuitori, cinci erau la Batalioanele de Muncă și astfel au scăpat de deportare. Din cei duși la Auschwitz, numai doi s-au întors: un văr din partea mamei și unul din partea tatei.

Dintre prietenii și tovarășii mei pe care-i recrutasem în mișcarea comunistă ilegală, trei nu mai erau: Willy Holländer murise într-un atac aerian când era închis; Dezsö Nussbächer și Menyhért Schmidt pieriseră la Batalioanele de Muncă. Ceilalți au avut mai mult noroc: Ede Lebovits, care lucrase în grupul tehnic, a supraviețuit, a locuit puțină vreme în Cluj, apoi a mers la Budapesta să studieze medicina și a ajuns medic specialist în bolile de plămâni. Și-a schimbat numele de familie în Laczkó. Am păstrat legătura și suntem buni prieteni și azi. Mayer Hirsch, electricianul de la Dermata care mai apoi mi-a devenit coleg la RAVAG, a supraviețuit războiului, s-a întors la Cluj și a trăit aici sub numele de Tibor Hida; în anii șaptezeci a emigrat în Israel. György László, textilistul care ne împrumuta camera lui închiriată pentru întrunirile de partid, a supraviețuit serviciului militar la Batalionul de Muncă și s-a întors la Cluj. După un timp, a plecat cu o bursă în Suedia să studieze ingineria; mai târziu, și-a deschis o mică afacere destul de prosperă în Malmö. Mai comunicăm ocazional. Dintre cei rămași în viață printre cei care au distribuit manifestele Partidului Păcii în vara lui '44, știu că György Havas a supraviețuit războiului și a trăit în România cel puțin un deceniu, înainte să-i pierd complet urma. Misi Schnittländer a supraviețuit războiului, a trăit o vreme în Cluj sub numele de Mihai Sava și mai apoi a emigrat în Statele Unite.

PARTEA A DOUA

Mai 1945 – Decembrie 1954

Capitolul 6

CLUJUL DUPĂ RĂZBOI

Când m-am înapoiat în orașul meu natal în aprilie 1945, numele lui oficial era din nou Cluj. Ardealul de Nord, eliberat în septembrie-octombrie 1944, fusese retrocedat României. În cele șase luni de după lovitura de stat de la 23 august prin care România se alăturase Aliaților, câteva guverne conduse de generali se succedaseră la putere. Nici unul însă nu avea decât o autoritate limitată, țara fiind controlată de Armata Roșie, iar adevărata putere în mâinile mareșalului Malinovski.

În decursul acestor luni, Partidul Comunist Român, care ieșise din ilegalitate cu aproximativ o mie de membri, începu să se organizeze energetic, înscriind în rândurile sale muncitorii care au putut fi activați politic, precum și un număr de intelectuali. În mediul rural, comuniștii erau activi mai ales printr-o organizație de stânga numită Frontul Plugarilor, care fusese înființată în anii treizeci și număra mulți criptocomuniști (o denumire aptă care nu-mi era cunoscută pe atunci) în rândurile sale. Unii din ei ocupau poziții de conducere și organizația urma îndeaproape linia comunistă. Împreună cu Partidul Social-Democrat și cu Consiliul Central al Sindicatelor, comuniștii organizează câteva manifestații de masă în februarie 1945, cerând un nou guvern de reprezentare populară. Sovieticii se folosiră de aceste mitinguri pentru a face presiuni asupra Regelui Mihai să numească un guvern „capabil să asigure stabilitate pe frontul de acasă“, necesar țării pentru a putea duce războiul la bun sfârșit.

Pe 6 martie 1945, ca răspuns la presiunile sovietice, regele numi un nou guvern condus de Dr. Petru Groza, președintele Frontului Plugarilor. Groza era cunoscut de public ca un avocat cu înclinații democratice care se opusese nazismului și

acoliților săi din România. A fost tragedia lui personală că a ajuns o marionetă în mâinile comuniștilor. Trei din miniștrii lui, printre care Teohari Georgescu (la Interne) și Lucrețiu Pătrășcanu (la Justiție) erau comuniști. Poziția cea mai importantă era cea a ministrului de Interne, care controla aparatul de poliție și securitate. Ministerul Afacerilor Externe îi reveni lui Gheorghe Tătărescu, șeful unei facțiuni disidente a Partidului Național Liberal care s-a aliniat cu comuniștii. Ministerele rămase erau conduse de social-democrați și de membri ai organizației lui Groza. Astfel, pozițiile-cheie în guvernul Groza erau deținute de comuniști. Deși Aliații din Apus au refuzat să recunoască guvernul Groza mai bine de un an și jumătate, nu puteau face mare lucru pentru a-l împiedica să-și consolideze puterea.

La nivel local, în Cluj, Partidul Comunist controla ferm toate pozițiile-cheie în administrație și în viața culturală și politică a orașului. Prefectul județului, primarul orașului și șeful poliției erau toți comuniști, având pe ici, pe colo câte un subaltern social-democrat. Sindicatele erau conduse de comuniști și social-democrați. Universitatea de limbă română, întoarsă de la Sibiu și numită Babeș după renumitul medic și cercetător român, avea drept rector pe Daicoviciu, un cunoscut arheolog care se alinase la politica Partidului Comunist Român. Universitatea de limbă maghiară, numită după faimosul matematician clujean Bolyai, era condusă de rectorul Csögör, membru al Partidului Comunist. Existau trei ziare locale, unul în românește și altul în ungurește, publicate de comuniști, și celălalt în ungurește, publicat de social-democrați.

Partidul în sine era condus de un Comitet Regional în care fostul meu LP, Sanyi Jakab, juca un rol cheie, deși nu el era efectiv șeful acestuia. Secretarul regional de partid, sau secretarul Comitetului Regional, era Vasile Vaida, un comunist român din Transilvania care fusese numit de Comitetul Central. Puțin trecut de patruzeci de ani și de meserie cizmar, Vaida stătuse ani mulți la închisoare, unde avusese astfel șansa de a citi și a-și face educația, mai ales politică. Vaida mi-a făcut impresia unui om practic, cu sânge rece și calm când lucra sub presiune, corect, dar neînduplecat când la mijloc erau interese de partid. Chestiunea cea mai delicată căreia trebuia să-i facă față era cea

a ungarilor, care în țară erau o minoritate, dar în Cluj erau majoritari. Se făceau presiuni puternice de către cercurile naționaliste românești, atât în plan local, cât și de la București, pentru a restrânge în diverse feluri dreptul populației maghiare la reprezentare, la instituții culturale, la folosirea limbii materne ș.a.m.d. Vaida a rezistat acestor presiuni cât de bine a putut. Când am stat în Cluj în perioada 1945-1947, Universitatea Bolyai a funcționat nestingherită. Pe lângă teatrul românesc, exista un teatru maghiar; existau licee de limbă maghiară, precum și școli elementare și secundare, jurnale și reviste culturale, iar folosirea limbii maghiare în administrația locală nu era în nici un fel îngrădită. Ca urmare, s-a făcut un real progres în relațiile dintre români și unguri atât la Cluj, cât și în satele învecinate. Lucrurile aveau să se schimbe în rău – mult mai rău – câțiva ani mai târziu, dar după război porniseră pe un făgaș bun.

Ca toți ceilalți membri de partid care fuseseră arestați în timpul războiului, la înapoierea în Cluj a trebuit să mă supun unui proces de verificare de către partid. Rezultatul procesului depindea de comportarea avută în timpul anchetei. Cei care își trădaseră legăturile erau excluși din partid. Verificarea mea a durat câteva zile și s-a încheiat cu confirmarea mea ca membru de partid. Mai mulți din cei pe care îi atrăsesem în mișcare și care luaseră parte cu mine la diverse activități supraviețuiseră războiului fără să fi fost arestați – Jakab, Hirsch, Havas, Schnittländer, Galambos – și erau astfel dovada vie a faptului că nu îi trădasem. Mi se ceru să lucrez pentru partid ca membru în Comitetul Județean. În același timp, am fost sfătuit să-mi schimb numele. Fără să mi se spună, era limpede de ce: Blatt prea suna a nume de evreu. Un activist de partid, deși nu i se cerea să ascundă faptul că este evreu, nu trebuia nici să-l afișeze în public. După ce văzusem că toți tovarășii mei de la Budapesta au făcut la fel, n-am fost nici surprins și nici supărat. Mi-am ales aliasul sub care jucasem ca adolescent în campionatele de ping-pong: Balázs, un patronimic unguresc destul de comun, uneori folosit și ca prenume.

Comitetul Județean era sub Comitetul Regional și se ocupa de chestiuni locale, deși toate lucrurile de importanță politică, chiar și cele locale, erau hotărâte la nivel de regiune. Sarcina noastră era să construim puternice organizații de partid

în fiecare fabrică și instituție din oraș, precum și în cartierele orașului și în comunele învecinate, și să asigurăm instruirea și educarea membrilor acestora prin consfătuiri, seminare și distribuirea de literatură. Întunirile se desfășurau în limba vorbită de majoritatea celor din fiecă organizație, așa că fluentă mea în maghiară și în română îmi fu de mare folos. De exemplu, la organizația de partid de la Dermata conduceam întrunirile în limba maghiară, iar la organizația de la Atelierele C.F.R., în limba română. Scopul acestor ședințe era elucidarea programului și a țelurilor partidului, astfel încât membrii organizației de partid să și le însușească pentru a deveni activi în promovarea lor. Noi măsuram puterea unei organizații de partid nu atât după numărul ei de membri, cât după devotamentul acestora față de cauză și dibăcia dovedită în a o face acceptată în comunitatea căreia îi aparțineau.

Viața mea privată era practic inexistentă; îmi investeam toate energiile în activitatea de partid. Trăiam dintr-un salariu modest într-o garsonieră la căminul partidului, iar în puținul timp liber studiam scrierile lui Marx și Lenin. *Statul și Revoluția*, cartea lui Lenin despre teoria comunistă a statului, era nouă pentru mine și se potrivea perfect situației noastre curente. Mai puțin relevante, dar la fel de interesante erau multe alte cărți care începuseră acum să apară, și am început să studiez *Capitalul* lui Marx. Cercul meu de prieteni consta mai ales din două perechi: Jakab și Klein. Căsătoria lui Sanyi Jakab era foarte controversată în cercurile de partid. Soția lui, o femeie în jur de treizeci de ani, frumoasă, foarte inteligentă, foarte cultivată și umblată în lume, era nimeni alta decât Magda Farkas, fiica cea mai mare a familiei care era proprietara Dermatei; fusese măritată înainte cu Endre (Bandi) Klein, de profesie avocat. În ciuda familiei din care provenea, Magda devenise comunistă în timpul războiului și ajutase partidul atât financiar, cât și ascunzându-l o vreme pe Sanyi. Împreună cu primul ei bărbat, Bandi, care în timpul războiului devenise și el comunist, avea o fetiță de șapte ani, Edi (Edith). În mai 1944, când evreii au fost internați în ghetou, Bandi era la un Batalion de Muncă. Câteva zile mai târziu, grupul lui fusese demobilizat și, într-o acțiune mai mult decât îndrăzneță, Bandi reușise să intre în ghetou și să le scoată de acolo pe furiș pe Magda și Edi. Le găsisse o

ascunzătoare convenabilă într-un sat din apropiere, la un învățător ungar care le-a primit la el în schimbul unei sume considerabile. Magda și Edi supraviețuiseră războiului în acest loc.

După divorțul de Magda, Bandi s-a recăsătorit cu Regina Josepovits, pediatra pe care o întâlnisem în 1944 când eram amândoi în ilegalitate. Regina însăși trecuse printr-un episod aproape fatal cu numai câteva săptămâni înainte de eliberare. Avea trei surori, și cele patru fete semănau mult între ele. La începutul lui septembrie 1944, un bărbat o recunoscuse pe Regina pe una din străzile principale din Cluj și chemase un polițist s-o aresteze. A spus că Regina era evreică, dar a dat din greșală numele unuia din surorile ei, care fusese deportată în mai împreună cu restul familiei. Regina a fost dusă la poliție, unde a admis că este Maria Josepovits, adică propria ei soră. În felul acesta spera să nu fie identificată ca membră a organizației comuniste și să nu fie predată la DEF. Dar Maria avea un copil, și Regina fu presată să spună unde locuia și unde ascundea copilul. Regina refuză, la care fu bătută zile la rând, însă fără vreun rezultat. „Nu aveți decât să mă omorâți“, insista ea, „tot n-am să-mi trădez copilul“. Asta se întâmpla în arestul poliției și nu la DEF; vestea despre evreica încăpățânată care mai bine moare decât să divulge unde își ascundea copilul se răspândi ca fulgerul printre polițiștii din secție. Cel care o ducea la interogatoriu și o însoțea înapoi în celulă după fiecare bătaie, o întreba de fiecare dată la înapoiere: „Le-ai spus?“ Când Regina dădea din cap în semn că nu, polițistul o încuraja, zicând: „Să nu le spui!“ După vreo două săptămâni, Regina fusese eliberată la intrarea sovieticilor în Cluj. Ea și Bandi mi-au devenit prieteni foarte apropiați. Bandi era un povestitor excepțional cu un deosebit simț al umorului, întotdeauna gata să facă o glumă. Regina, căreia prietenii îi spuneau Juci (diminutiv de la Julia, numele sub care trăise în timpul războiului), era o femeie excepțional de bună și de generoasă. M-am atașat mult de ea și o priveam ca pe un fel de mătușă.

Deși membrii familiei mele imediate și rudele din Ardealul de Nord pieriseră, îmi rămăsese un unchi la Arad, în sudul Transilvaniei, care rămăsese teritoriu românesc după 1940. Acesta era un văr al mamei, de o vârstă cu ea, pe care-l chema Tibor Rényi și care trăia în Arad împreună cu familia. Era

un om minunat și foarte apropiat de noi. Mi-aduc aminte că vizitele lui ocazionale la noi în casă erau de fiecare dată o sursă de mare bucurie. Prima mea minge de fotbal fusese un cadou de la el. Renyi, un antreprenor prosper de produse farmaceutice, devenise și el comunist în timpul războiului și organizase expediția de pachete cu hrană și alte ajutoare către prizonierii din Vapniarka, un sinistru lagăr de detenție în Transnistria. Supraviețuise războiului, dar își pierduse soția și băiatul, care erau în drum spre Palestina pe vasul turcesc *Struma* când acesta fusese torpilat și scufundat în Marea Neagră, aparent de un submarin sovietic. Mai târziu s-a recăsătorit și a avut un fiu și o fiică. După întoarcerea mea la Cluj am reluat legătura cu el, am făcut cunoștință cu noua lui familie și am devenit prieteni apropiați.

A existat în anturajul meu o persoană care a încercat să mă convingă să pășesc pe altă cale în viață: Teofil Vescan, tânărul matematician român care, în 1941, ținuse un curs privat de calcul integral pentru studenții evrei care nu aveau acces la universitate. Și el era comunist și membru în Comitetul Regional. Mi-a vorbit ca unui prieten, argumentând că aveam talent la matematică și că, în loc să mă dedic carierei politice, ar trebui să mă înscriu la universitate și să studiez matematicile. Acum îmi pare rău că nu l-am ascultat. Îndrăgeam matematica, dar pe atunci eram devotat trup și suflet marxismului. Mă socoteam un combatant în serviciul cauzei și sarcina de a construi o nouă societate era mai importantă decât orice altceva.

Imediat după întoarcerea în Cluj, am căutat-o pe Ilona Hovány. Deși trecuseră doar doi ani de la idila noastră în vara lui '43, am găsit-o mult schimbată. Arăta mult mai bătrână și se simțea nefericită. Băiețelul ei – al nostru – pierise în ianuarie de o boală necunoscută; în plus, fusese exclusă din partid pe motiv de așa-zisă slăbiciune în timpul anchetei. Lucra la Dermata într-un post educațional de care nu se plângea, dar era foarte singură. I-am oferit prietenia mea, dar când și-a dat seama că nu aveam de gând să merg mai departe de atât, se întristă și mai tare. M-a cuprins un puternic sentiment de milă și când am văzut-o a doua sau a treia oară, am mângâiat-o și în cele din urmă am făcut dragoste cu ea, fără să mă gândesc la consecințe. Am mai văzut-o de câteva ori, apoi am încetat s-o mai caut. După două sau trei

luni am aflat de la sora ei că era însărcinată, veste care a fost un șoc pentru mine; nici nu-mi trecuse prin minte că se putea întâmpla așa ceva. Am căutat-o pe Ilona și i-am sugerat un chiuretaj, căci pe vremea aceea rar se întâmpla ca o femeie necăsătorită să aibă un copil „din flori”. Avortul era legal și accesibil, iar eu eram, desigur, gata să suport toate cheltuielile. Dar Ilona nici n-a vrut să audă de asta; vroia să aibă copilul. Când i-am argumentat că un copil ar trebui adus pe lume numai dacă amândoi părinții erau pregătiți pentru asta, se înfurie și-mi declară că nu era treaba mea. Îmi spuse că o să aibă copilul indiferent dacă-mi place mie sau nu, și că va fi copilul *ei* și numai al ei. Ilona era o femeie mândră și dârză; atunci nu m-am gândit, dar fapt este că avea treizeci și șase de ani și poate simțea că asta era ultima ei șansă de a avea un copil. Mai târziu, după nașterea copilului (o fetiță pe nume Aniko), am încercat să-i trimit un ajutor, dar a refuzat să primească ceva de la mine. În cele din urmă, am găsit o cunoștință comună care din când în când îi dădea Ilonei lucrurile pe care vroiam să le aibă, fără a-i spune explicit că erau de la mine. Trei sau patru ani mai târziu, Ilona s-a măritat cu un bărbat care avea și el o fetiță, și care s-a dovedit un tată foarte bun pentru Aniko. Cu toate că mă interesam de Aniko ori de câte ori aveam ocazia și știam că merge bine cu școala, n-am văzut-o în carne și oase până la treizeci și doi de ani, când – divorțată, cu doi copii, locuind în Germania de Vest – a luat legătura cu mine și am aranjat să ne întâlnim. Acela a fost un mare eveniment în viața mea.

În octombrie 1945, am fost trimis la București ca unul din cei vreo douăzeci și cinci de delegați din regiunea Cluj la un eveniment politic major, Conferința națională a Partidului Comunist Român. A fost o experiență interesantă, care în anumite privințe mi-a deschis ochii, deși cu efect întârziat. La vremea respectivă, am înregistrat numai atmosfera sufocantă, precum și alte fenomene negative; convingerile mele marxiste erau prea solide pentru a fi zdruncinate de ele, dar mai târziu mi-au revenit în conștiință. În primul rând, pe toată durata conferinței (cinci sau șase zile) întreaga delegație a fost ținută sub cheie într-o casă de oaspeți fără permisiunea de a ieși. Nu ni s-a permis să vizităm capitala sau să luăm legătura cu orice prieteni sau cunoștințe pe care le-am fi avut în oraș. Aceste măsuri se justi-

ficau prin nevoia de vigilență și de protecție împotriva eventualelor dușmani ai partidului. Mie mi se păreau complet ridicole și i-am spus întocmai lui Vaida, care era șeful delegației noastre și singurul dintre noi care avea contact cu organizatorii conferinței. S-a fâstâcit vizibil și a încercat să găsească scuze pentru restricțiile impuse, dar el n-avea bineînțeles nici o putere să schimbe ceva. În al doilea rând, conducătorii partidului, pe care în marca lor majoritate îi vedeam și îi auzeam acum pentru prima oară, mi-au făcut o impresie amestecată. Pe hârtie, partidul era condus de Comitetul Central, organ care lua decizii și stabilea politica partidului și a cărui realegere a fost unul din momentele culminante ale conferinței. În realitate, Comitetul Central avea câteva zeci de membri care se întruneau numai la rare ocazii, și nu era în măsură să dirijeze activitățile de zi cu zi ale partidului. Adevărata putere era în mâinile Biroului Politic (Politburo), un comitet format din mai puțin de zece membri care se întruneau des și luau deciziile care contau într-adevăr. Patru membri ai Biroului Politic erau secretari ai partidului, iar secretarul general era șeful tuturor.

Gheorghe Gheorghiu-Dej, secretarul general, a ținut discursul principal al conferinței. Electrician din Moldova care lucrase o vreme la Atelierele C.F.R. din orașul Dej (al cărui nume era alipit la al său tocmai pentru a marca această asociație), fusese unul din organizatorii grevei generale a feroviarilor din '33. De atunci și până în august 1944 fusese închis, devenind unul din conducătorii partidului încă din detenție. Era un bărbat frumos, robust, în jur de patruzeci și cinci de ani, care vorbea încet și deliberat și se comporta ca un conducător al clasei muncitoare, prudent, dar ferm, conștient de uriașele responsabilități care apăsau pe umerii lui. Nu era un bun orator; de fapt, își citi discursul aproape în întregime. Partea care-mi rămase întipărită a fost o relatare pe scurt a istoriei partidului pe durata războiului. Gheorghiu-Dej ne spuse că Ștefan Foriș, care fusese secretar general al partidului pe durata a două treimi din război, se dovedise a fi un trădător și fusese răpit de un detașament al partidului la începutul lui '44. Nu ni s-a spus ce s-a întâmplat cu el după răpire. Deși pe atunci nu aveam nici un motiv să mă îndoiesc de veracitatea acestei relatări, am găsit că secretul care învăluia această afacere era destul de neliniștitor.

Peste ani, am aflat că după război, Foriș fusese asasinat de câțiva emisari ai partidului pentru presupusa lui trădare, însă fără proces. Câteva decenii mai târziu, a fost reabilitat: s-a spus că fusese victima inocentă a unor bănuieli neîntemeiate. În afară de aceste dezvăluiri privind istoria recentă a partidului, discursul lui Gheorghiu-Dej s-a ocupat de situația curentă și de politica partidului. Parte din cuvântare aducea critici la adresa ministrului Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, pentru tendințele lui naționaliste. Pătrășcanu participase direct în negocierile cu Regele Mihai premergătoare loviturii de stat de la 23 august 1944 și jucase un rol de seamă în pregătirea și executarea acesteia, dar acest fapt fu pomenit doar în treacăt, accentul căzând pe greșelile lui ulterioare.

Ana Pauker, de asemenea secretară a partidului și membră în Biroul Politic, era cea mai în vârstă dintre conducătorii partidului și singura al cărei nume era cunoscut pe plan internațional. O evreică puțin trecută de cincizeci de ani, chipeșă, oarecum impunătoare și foarte inteligentă, își începuse activitatea comunistă din timpul studenției și se ridicase repede la un loc de frunte în partid. La începutul anilor '30 fusese trimisă de Komintern (Internaționala Comunistă) pentru doi ani în Franța, după care se înapoiase în România, unde fusese arestată în 1935 și condamnată la închisoare. Soțul ei, Marcel Pauker, și el un conducător al partidului, cunoscut sub numele de cod Luximin, fusese criticat de către Komintern pentru angajarea în fracționism în anii '20. Mai târziu a plecat în Uniunea Sovietică unde a fost executat ca trădător în 1938. Cei doi Pauker aveau un fiu și o fiică. Ana mai avea o fată dintr-o legătură amoroasă cu un conducător comunist francez. În primăvara anului 1941 fusese trimisă la Moscova direct din celula ei din închisoare, făcând parte dintr-un schimb sovieto-român de prizonieri politici. A rămas la Moscova cât a mai durat războiul și s-a întors în țară cu trupele sovietice în 1944.

La conferință, Ana Pauker prezentă un raport asupra situației internaționale și a impactului acesteia asupra luptei de zi cu zi a partidului. Descrie dificultățile ivite datorită faptului că guvernul Groza trebuia să păstreze aparențele unui guvern de coaliție, chiar dacă Aliații din Apus nu-l recunoșteau ca atare, deoarece relațiile dintre Uniunea Sovietică și Apus nu permiteau

o preluare imediată a puterii de către comuniști în România. Pauker schiță o strategie pe care, în retrospectivă, aş numi-o de „șterpelire a puterii”: încet, dar sigur. Partidul Comunist urma să preia în mâinile sale toate pârgurile puterii, având grijă să păstreze la exterior aparența de coaliție democratică. Detaliu semnificativ, cea mai vie amintire pe care am păstrat-o despre Ana Pauker la această conferință a fost răspunsul ei la o întrebare (pe care nu mi-o mai amintesc), în sensul că „noi trebuie să facem multe lucruri fără a le spune pe nume”.

Al treilea conducător proeminent al partidului care a vorbit la conferință a fost Vasile Luca, alt secretar al partidului și membru al Biroului Politic. Om între patruzeci și cinci și cinci-zeci de ani, Luca era un vorbitor talentat și un agitator înnăscut. Ungur de origine, vorbea românește cu un puternic accent, dar în ciuda acestui fapt, era complet asimilat și nu se considera ungar. De fapt, ar fi făcut orice ca să evite orice acuzație de naționalism maghiar. Muncitor autodidact ce condusesese numeroase greve, fusese închis în anii '30 pentru activități comuniste și eliberat de sovietici dintr-o închisoare din Cernăuți în 1940, când au luat Basarabia și Bucovina de Nord. La fel ca Ana Pauker, petrecuse războiul în Uniunea Sovietică. Era conducătorul partidului care se ocupa de Ardealul de Nord, unde existau probleme speciale, fiind o regiune de-abia recucerită de la unguri. Vizitase Clujul de câteva ori în 1945 și avusesem ocazia să-l întâlnesc și să stau de vorbă cu el. Auzeam multe lucruri bune despre el de la Sanyi, deși impresiile mele personale erau mult mai sceptice: mi se părea un tip emoțional, impulsiv, vanitos și destul de subiectiv în judecăți.

Un alt vorbitor, a cărui prezență a fost memorabilă din mai multe privințe, a fost ministrul Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, care nouă ani mai târziu avea să fie împușcat ca trădător. Spre deosebire de majoritatea membrilor conducerii de partid, Pătrășcanu era un intelectual. Era subtil, spiritual, cultivat (totodată un avocat bine cunoscut) și un foarte bun vorbitor. Făcu o puternică impresie la conferință, în parte pentru că delegații fuseseră preveniți dinainte de conducătorii lor de grup că Pătrășcanu vădise devieri naționaliste. Aceste acuzații se bazau pe faptul că Pătrășcanu pledase pentru o linie mai naționalistă față de minoritatea maghiară. Mai târziu s-a văzut însă că aces-

ta a fost doar un pretext folosit de grupul lui Gheorghiu-Dej pentru a-l izola pe Pătrășcanu în sânul partidului, a-l împroșca cu noroi și în final – după trei ani – a-l aresta. Conflictul pare să-și fi avut rădăcina în animozitatea personală și în gelozia lui Gheorghiu-Dej față de Pătrășcanu, pe care-l percepea corect ca pe singurul său concurent viabil la poziția de conducător al partidului. La conferință, unde a fost atacat și de alți câțiva vorbitori în afară de Gheorghiu-Dej, Pătrășcanu a ținut un discurs impresionant. A admis unele greșeli, cu demnitate și fără acea emfază plângăreață care mai târziu a devenit obligatorie pentru toți cei care-și făceau „autocritica“, și s-a angajat să sprijine politica partidului. Pe atunci, deși am fost atras de inteligența, sinceritatea și purtarea demnă a lui Pătrășcanu, aveam mari rezerve față de el ca urmare a informațiilor care ne fuseseră servite tuturor înainte de conferință despre devierile lui și despre luările lui de poziție antipartinice. Mulți ani mai târziu, mi-a câștigat însă toată stima, când am aflat ce a pățit după arestare și cum s-a comportat în timpul tragediei care a urmat.

De asemenea, activ la conferință a fost un alt intelectual, mult mai tânăr, sub treizeci de ani, Miron Constantinescu. Educat, sofisticat și foarte elocvent, acest tânăr marxist era într-o oarecare măsură promovat pentru a-l contrabalansa pe Pătrășcanu. Defectele lui de caracter nu au ieșit în evidență la conferință și îmi făcu o impresie excelentă. Dimpotrivă, îmi aduc bine aminte puternica impresie negativă pe care mi-a făcut-o Iosif Chișinevschi, șeful propagandei partidului. Un om mărunț cu o figură de gnom, trecut de patruzeci de ani, Chișinevschi era un croitor evreu din Basarabia care intrase în mișcare din tinerețe și, la fel ca toți ceilalți conducători, făcuse ani grei de pușcărie. Era peltic și vorbea cu accent rusesc. Îngust la minte și talmudic în argumentări, nu avea nici una din trăsăturile unui propagandist de succes. Pesemne primise această funcție pentru că șeful propagandei era, de asemenea, – de fapt, în primul rând – cerberul ideologic al partidului, a cărui sarcină era să impună linia corectă în presa de partid și în toate scrierile sau dezbaterile ideologice ale partidului, de la reviste și seminare la școlile de cadre. În această funcție, Chișinevschi reușise să elimine orice urmă de culoare și vioiciune din principalul cotidian al partidului, *Scântea*, ca și din toate revistele pe care le controla.

Şase ani mai târziu, trei din aceşti conducători ai partidului – Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu – urmau să fie înfieraţi ca deviaţionişti de dreapta şi distruşi. Dar în 1946 toţi păreau uniţi împotriva lui Pătrăşcanu; cel puţin, nici unul din ei nu şi-a exprimat vreo disensiune în timpul condamnării lui la conferinţă.

Întors înapoi la Cluj, mi-a luat ceva timp să diger conferinţa partidului. După atmosfera sufocantă care o dominase, îmi făcea bine cea de sinceritate şi deschidere cu care erau abordate problemele dificile în mediul de lucru din imediata mea apropiere. Meritul îi revenea, după părerea mea, în primul rând lui Sanyi, care fusese în cea mai mare măsură răspunzător de alcătuirea organizaţiei după septembrie 1944 şi care purtase discuţiile aferente integrării ei în partidul românesc. Îl admiram pentru destoinicia şi curajul cu care condusesese mişcarea ilegală în anii războiului; şi l-am respectat şi mai mult când mi-am dat seama ce povară imensă îşi luase asupra-şi prin căsătoria cu femeia pe care o iubea, în ciuda originii ei sociale. Căci mariajul unui conducător comunist cu fiica celui mai mare capitalist din oraş era mai rău decât un sacrilegiu. Nu conta că Magda ajutase partidul de bună credinţă, punându-şi în primejdie siguranţa personală şi chiar viaţa; nu conta că se dezbrăcase de toate posesiunile ei, pe care le donase partidului: în ciuda acestor fapte, se cârtea neîncetat şi se colportau nenumărate bârfe şi vorbe în doi peri pe scama şefului de partid care se însurase cu fata duşmanului de clasă. Nu mai trebuie să spun că erau destui oameni în partid gata să uzeze de aceste împrejurări pentru a-l săpa pe Sanyi de cum s-ar fi ivit prilejul.

Pe la începutul primăverii lui 1946, la Cluj a avut loc un incident care mi-a crescut şi mai mult respectul pentru Sanyi. În dimineaţa unei sărbători naţionale minore, o mulţime de câteva mii de demonstranţi s-a adunat în piaţa mare a oraşului în faţa sediului local al partidului, strigând sloganuri naţionaliste şi cerând ca steagul românesc să fie arborat pe clădire. Tricolorul roşu, galben şi albastru al României era simbolul oficial al naţiunii, dar în trecut acesta fusese des folosit ca simbol al opresiunii minorităţilor şi în special a minorităţii maghiare, iar aceste amintiri încă nu pălisera. De aceea partidul, purta o campanie de educare a maselor pentru a-i convinge pe oameni că drapelul

era acum simbolul unei Români democratice, în care minoritățile se bucurau de drepturi depline și egale. În ziua respectivă, cei de la sediu nu găsiseră necesar să arboreze drapelul. După aceea, au fost multe discuții și opinii diferite în ce privea oportunitatea sau necesitatea ca drapelul să fi fost arborat de la bun început; însă toată lumea a fost de acord că nici într-un caz un asemenea gest nu trebuia făcut ca răspuns la o demonstrație. Am ajuns în dimineața aceea la sediul partidului deodată cu Sanyi și am intrat amândoi în clădire pe ușa din spate. Înăuntru erau câțiva membri ai Comitetului Regional și ai Comitetului Județean, alți activiști de partid, și câțiva muncitori de la garajul partidului. Vaida era plecat din oraș, așa încât Sanyi a preluat comanda. Afară, mulțimea – în majoritate studenți români naționaliști – striga din ce în ce mai tare și cu tot mai multă ostilitate, asaltând poarta clădirii. Această poartă dădea într-un gang boltit care ducea într-o curte interioară cu două intrări laterale în clădire. Făcută din lemn masiv și ferecată, poarta părea să reziste, deși zeci de manifestanți se împingeau în ea, încercând să năvălească în clădire. Nu exista poliție sau personal militar care să păzească localul, iar noi nu aveam alte arme decât câteva pistoale. Eu unul habar n-aveam ce era de făcut, dar Sanyi făuri un plan de bătaie foarte clar. Ne adună pe toți în gangul de la poartă și zise: „Vor să intre înăuntru, așa că o să le dăm drumul“. Puse să fie proptite niște birouri masive în spatele porții astfel încât o jumătate să nu se poată deschide, iar cealaltă să se deschidă cel mult o jumătate de metru. Pe urmă ceru unor tovarăși mai vâjnoși să ia poziții și, când poarta se deschidea, să tragă înăuntru doi sau trei din demonstrații din imediata lor apropiere, în vreme ce un alt tovarăș își descărea pistolul deasupra capetelor mulțimii. Apoi restul tovarășilor aveau să închidă poarta și s-o ferece la loc. Calculase că șocul de a vedea poarta deschizându-se și câțiva oameni dispărând în spatele ei, urmat de focurile de armă, avea să înspăimânte mulțimea și să producă panică. Scenariul lui a lucrat ca ceasul: afară se auziră țipete înfricoșate și mulțimea se împrăștie. Demonstrația se sfârșise. Cei doi care fuseseră trași înăuntru au încasat câteva lovituri de pumn și au fost eliberați o oră mai târziu cu câteva vânătăi.

Anul 1946 a adus alegeri generale. Partidele din guvernul Groza au format un bloc electoral numit Frontul Național Democrat. Principalele partide de opoziție erau Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal, cele două mari partide burgheze din perioada interbelică. Campania electorală s-a desfășurat nestingherită, deși opoziția nu avea nici pe departe resursele partidelor de la guvern. Frontul avea mulți aderenți printre muncitorii din fabrici, a căror orientare politică tindea să fie comunistă sau social-democrată; dar printre celelalte categorii urbane, precum și la sate, partidele de opoziție, în special țăraniștii, îl întreceau în popularitate; iar, în 1946, muncitorimea forma un segment relativ minor al populației, din care două treimi locuia la țară. Organizarea alegerilor i-a fost încredințată procurorului general Râpeanu, care a urmat scrupulos instrucțiunile Partidului Comunist pentru a nu fi demascat ca fost membru sau simpatizant al Gărzii de Fier. Râpeanu a instituit un sistem de numărare a voturilor care, deși teoretic includea toate partidele politice, în fapt favoriza fraudă electorală. Iar fraudă a fost, mai ales, la centru, dar nu numai. Ca urmare, frontul a câștigat alegerile cu o majoritate confortabilă (în jur de 80%), dar toată lumea știa că alegerile fuseseră furate.

Încercând să rememorez reacția mea la cele întâmplate, țin minte că felul cum fuseseră conduse alegerile nu mi-a plăcut, dar n-am fost prea tulburat. Argumentele citate în apărarea fraudării alegerilor erau de genul: (1) țărani români sunt foarte înapoiți, pentru că au fost ținuți în întuneric timp de veacuri, și când votează pentru P.N.Ț. care este partidul moșierilor și al chiaburilor, ei votează de fapt împotriva propriilor lor interese; (2) alegerile se furau mereu sub vechiul regim burghezo-moșieresc (asta era adevărat: politicienii români fuseseră foarte corupți), așa că partidele burgheze aveau doar parte de același tratament pe care i-l aplicaseră și ele întotdeauna opoziției; și (3) conform teoriei leniniste, voturile electorale nu reflectă adevăratele interese ale votanților, ci, mai degrabă, relativul succes al diferitelor partide în a modela opinia publică. Oricât de stranii pot părea astfel de argumente unei persoane neafectate de sistemul de gândire marxist, pe atunci mai mult sau mai puțin le-am acceptat.

Această relatare n-ar fi completă dacă s-ar omite mențiunea că, în 1946, o mare parte, poate majoritatea țăranilor erau analfabeți. Din această cauză, partidele politice aveau înscrise pe buletinele de vot simboluri electorale în loc de nume și fiecare alegător trebuia să aplice o parafă pe simbolul partidului ales. Simbolul Frontului era soarele; cel al Partidului Național Țărănesc era un ochi. În ziua alegerilor, observatorii noștri au raportat că văzuseră țărani, mai ales bătrâni și femei, ieșind din cabina de vot cu ochii înnegriți de tuș de la ștampila pe care ei crezuseră că trebuie să și-o aplice pe *proprii* ochi dacă voiau să voteze pentru P.N.Ț.

Privind în urmă, cred că dacă alegerile din 1946 nu erau furate, tot n-ar fi schimbat mare lucru. Rezultatul unei victorii electorale a opoziției ar fi fost, probabil, formarea unui nou guvern de coaliție cu o participare mai mult simbolică a Partidului Național Țărănesc; Uniunea Sovietică s-ar fi opus unui guvern fără comuniști, ca fiindu-i neprieten. Înțelegerea sovieticilor cu Aliații le dădea dreptul să aibă guverne prietene în țările vecine; și, până la urmă, la control ei erau, de fapt, având sute de mii de ostași pe teritoriul României. Și dacă s-ar fi format un guvern de coaliție cu P.N.Ț., România tot ar fi urmat, doar ceva mai încet, aceeași cale ca toate țările est-europene aflate sub controlul Uniunii Sovietice. După un an sau doi, timp în care Partidul Național Țărănesc ar fi fost serios compromis în ochii electoratului, s-ar fi ținut noi alegeri sau s-ar fi găsit o altă modalitate de a-l îndepărta de la guvernare. Factorul decisiv era prezența trupelor sovietice; orice altceva era de ordin secundar.

În deceniile de după război, s-a spus, și foarte mulți au împărtășit acest punct de vedere în lumea liberă, că Apusul a comis o eroare fatală la Conferința de la Yalta acordând Uniunii Sovietice hegemonia asupra Europei de Est. După părerea mea, asta e o prostie: puterile apusene nu i-au acordat nimic în plus Uniunii Sovietice față de ce fusese luat deja în stăpânire. În momentul Conferinței de la Yalta, România, Bulgaria și mare parte din Polonia și Ungaria erau ocupate de Armata Roșie. Ce mijloace aveau puterile apusene în februarie 1945 să impună condiții privind ce trebuia să se întâmple în aceste țări? Și în afară de asta, ce s-a întâmplat în România nu a fost exact ca în

protocolul de la Yalta, care prevedea alegeri libere în țările eliberate. Așa că de ce să dăm vina pe Yalta? În realitate, soarta Europei de Est s-a decis nu la Yalta, ci mult mai devreme, când puterile apusene au conchis că nu puteau debarca în Europa de Vest când trupele sovietice erau încă pe Volga, așa cum plănuiseră la început. Singura cale de a garanta o Europă de Est postbelică liberă și democrată ar fi fost ca puterile apusene să ajungă aici înaintea sovieticilor sau deodată cu ei. Ori asta s-ar fi putut întâmpla numai dacă al doilea front din Europa de Vest, pe care Churchill și Roosevelt au intenționat inițial să-l deschidă în 1942, ar fi fost deschis nu mai târziu de 1943, când Armata Roșie se afla încă pe Don. Această mutare ar fi putut scurta considerabil războiul, ar fi putut salva milioane de vieți și ar fi putut schimba în bine multe lucruri din Europa postbelică. Dar ar fi cerut sacrificii și ar fi comportat riscuri pe care conducerea anglo-americană le-a considerat inacceptabile.

Una din realizările cu care guvernul Groza se mândrea a fost reforma agrară. Frontul Plugarilor a primit un rol principal în aplicarea acesteia, dar scenariul era scris de comuniști. Fiindcă eu n-am fost implicat în punerea în practică a reformei, nu-mi amintesc prea multe, dar un episod mi-a rămas întipărit în memorie. Politica partidului era că ȣigani trebuie împroprietăriți, pentru a-și întemeia comunități sedentare. În județul Cluj, comunitatea romilor, care număra câteva mii, a primit pământ într-un sat în care i s-a spus să se așeze. Aveam o activistă comunistă printre ȣigani, o femeie inteligentă, în jur de treizeci și cinci de ani, care avea o influență considerabilă în rândul comunității. Mi-amintesc ce uluit am fost când mi s-a plâns că nu putea să-i convingă pe ai săi să-și părăsească felul lor nomad de viață și să se așeze pe pământurile care erau acum ale lor. Din nomazi semi-cerșetori deveniseră acum mici proprietari de pământ, și li s-a explicat că dacă munceau, puteau deveni fermieri respectabili și înstăriți. Am organizat cursuri ca să-i învățăm cum să lucreze pământul și le-am oferit tot soiul de avantaje financiare. Reușita împroprietăririi ȣiganilor era pentru noi o chestiune de prestigiu al partidului, o cale de a demonstra falsitatea prejudecății rasiale după care ȣigani sunt leneși din fire, fug de muncă și trăiesc din hoție. Dar tare greu a mai fost. N-am renunțat, bineînțeles – comuniștii nu renunță niciodată,

nici nu admit înfrângerea. Dar pentru a îndeplini ce vroia partidul, țiganii au trebuit să fie efectiv siliți să stea în satul lor și amenințați cu arestarea dacă plecau. Firește, agricultura cu sila nu se poate și satul de țigani, sărac la început, a rămas tot sărac.

În cursul anului 1946, ne-a vizitat de la București Miron Constantinescu, tânărul intelectual care-mi făcuse o impresie atât de bună la conferința națională a partidului. A venit la Cluj pentru a vorbi la o consfătuire a activiștilor de partid din tot Ardealul de Nord, prilejuită de recente greutăți economice cu care ne confruntam. Cum marea majoritate a celor peste două sute de activiști prezenți la consfătuire erau unguri care înțelegeau românește puțin sau deloc, Vaida i-a sugerat lui Constantinescu ca discursul lui să fie tradus, astfel încât delegații să-i poată înțelege ideile în profunzime și nu doar în linii mari. Ideea i-a surâs lui Constantinescu, dar nu vroia să fie întrerupt de un interpret după fiecare propoziție. Se luă, așadar, hotărârea ca el să-și țină întregul discurs în românește, după care interpretul să-l țină în ungurește. Vaida mă propuse pe mine ca interpret și Constantinescu fu de acord, dar adăugă că nu avea nici un text scris și că va trebui să iau notițe. Am fost de acord. Toate astea se întâmplau cu zece minute înainte de consfătuire. Când Constantinescu a început să vorbească, am luat câteva notițe și am încercat să memorez ce spunea. A vorbit cam o oră, după care am pășit cu la microfon și timp de o altă oră am reprodus aproape cuvânt cu cuvânt cele spuse de el, însă în ungurește. Aproape, căci am făcut o modificare.

Constantinescu vorbise despre seceta din Moldova, care pe alocuri crease foamete, situație pe care guvernul încerca s-o rezolve prin diverse măsuri de urgență. Dar, în realitate, aceeași secetă afectase tot atât de mult și regiunea secuiască, în partea de sud-est a Transilvaniei, iar foametea făcea și acolo ravagii. A omite menționarea secetei din regiunea secuiască, într-o cuvântare adresată în parte activiștilor din acea regiune, era o gafă politică de proporții majore; așa că de fiecare dată când Constantinescu spusese „Moldova“, eu am adăugat și regiunea secuiască. Constantinescu, care avea ceva cunoștințe de limba maghiară, a urmărit traducerea mea cu atenție și era clar că e plăcut impresionat de acuratețea ei, după cum puteam să-mi dau seama după zâmbetul lui și ocazionalele comentarii șoptite la

ureche lui Vaida. Dar zâmbetul a încetat după ce am ajuns la pasajul cu seceta. Când am terminat, mi-a strâns mâna, mi-a spus că traducerea mea fusese excelentă și mi-a mulțumit pentru că rectificasem omisiunea regiunii secuiești. I-am răspuns că eram sigur că atunci când vorbise despre Moldova avusese de fapt în vedere ambele regiuni lovite de secetă și de aceea îmi luasem libertatea de a face adăugirea respectivă. După consfătuire l-am întrebat pe Sanyi ce credea despre întâmplare. Mi-a răspuns: „Greu de spus ce efect va avea asupra lui. E clar că și-a dat seama că ești un tip deștept și cu simț politic, dar și-a dat seama și că ai îndrăznit să-l corectezi – un semn de independență pe care s-ar putea să-l aprecieze sau nu“.

În primăvara lui 1947, Partidul Comunist a fost reorganizat. Biroul Politic a decis să elimine Comitetele Regionale, care aveau o oarecare autonomie în ce privește politica locală și numirea cadrelor locale, și să subordoneze Comitetele Județene direct Comitetului Central. Această mutare a fost însoțită de o reorganizare a Comitetelor Județene, pusă în aplicare în fiecare regiune de o comisie specială care a petrecut aproximativ o săptămână la fața locului, fiind împuternicită să hotărască soarta tuturor. Comisia care a venit la Cluj era condusă de Miron Constantinescu și avea încă doi membri care jucau un rol neînsemnat. Au avut loc mai multe întruniri la nivel regional în cursul cărora a fost evaluată munca Comitetului Regional; apoi a fost anunțată compoziția noului Comitet Județean mărit, odată cu deciziile privitoare la foștii membri ai Comitetului Regional. Vaida, secretarul regional, urma să fie promovat ca șef al Secției Agrare a Comitetului Central. Aceasta era o recunoaștere clară a activității lui ca secretar regional. În același timp, Sanyi Jakab, colaboratorul cel mai apropiat al lui Vaida și eminența cenușie din spatele a tot ce se întâmplase cu și în organizația de partid din Cluj din octombrie 1944, fu tras pe linie moartă și pus la dispoziția Comitetului Central, unde a fost lăsat mai multe săptămâni fără să fie numit nicăieri. A fost criticat pentru că avea o viață privată (căsătoria sa, adică) incompatibilă cu cea a unui conducător comunist, dar, pe cât știu eu, nu i s-a găsit vreun cusur în munca lui de partid. Până la urmă, Vasile Luca, care îl aprecia pe Sanyi pentru inteligența, curajul și destoinicia lui de organizator, l-a luat în echipa lui și la câteva luni, când Luca a

ajuns ministru de Finanțe, l-a făcut pe Sanyi unul din cei trei miniștri adjuncți ai săi. Cum eu fusesem îndeaproape asociat cu Sanyi din ilegalitate, m-am așteptat să fiu la rândul meu eliberat din funcție, dar nu se întâmplă așa: am rămas în noul Comitet Județean mărit.

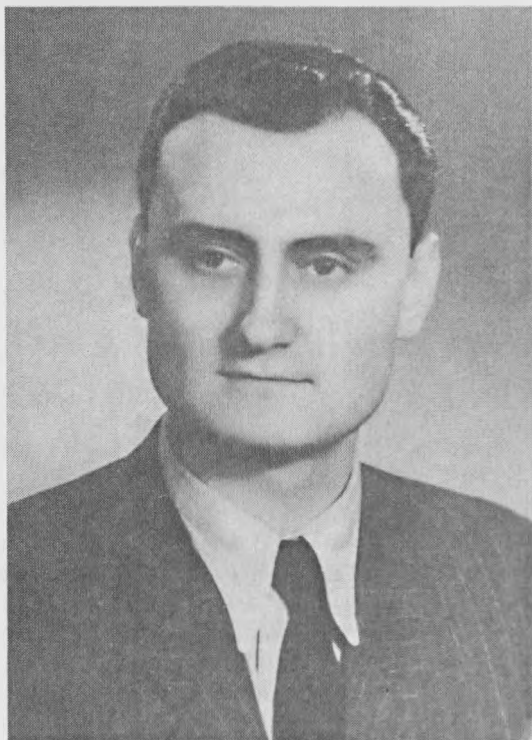
Adunarea Națională care a fost rezultatul alegerilor din '46 avea o majoritate de deputați din partidele din coaliția de guvernare (Blocul Partidelor Democratice), adică Partidul Comunist, Partidul Social-Democrat, Frontul Plugarilor și Partidul Liberal – Tătărescu. Acest din urmă grup era mic, intimidat și neînsemnat, iar în toamna lui '47 a fost eliminat prin demisionarea silită a conducătorului său. Deputații Frontului Plugarilor erau ori criptocomuniști, ori urmau toate indicațiile partidului din oportunism; se putea conta pe ei că își vor autodizolva Frontul pentru a trece la comuniști în orice moment le-o cerea Partidul Comunist, ceea ce până la urmă s-a și întâmplat. Singurul grup semnificativ independent de comuniști era blocul social-democraților. Următoarea mutare a Partidului Comunist a fost să-i neutralizeze. Pentru asta, s-a pornit o campanie pe la mijlocul lui 1947 pentru fuziunea celor două partide. Titel Petrescu, cel mai de seamă conducător din țară al Partidului Social-Democrat, natural că s-a opus acestui plan, înțelegând că era echivalent cu lichidarea partidului. Dar alții, în frunte cu Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec, ministrul Educației și Învățământului, care erau mai apropiați de comuniști, au văzut în el o cale de a-și asigura propria supraviețuire politică (poate și fizică) și de a exercita o oarecare influență moderatoare asupra evoluției politice ulterioare. În cele din urmă, aceștia au prevalat și cele două partide au fuzionat la începutul anului 1948 sub numele de Partidul Muncitoresc Român. Conducătorii social-democrați care au fost în favoarea acestei fuziuni au fost co-optați în conducerea de partid și de stat, dar erau doar oameni de paie fără cea mai mică influență.

Între timp, avuseseră loc unele schimbări în viața mea privată. La sfârșitul anului 1945 sau la începutul lui '46, s-a promulgat o nouă lege a învățământului ce rectifica nedreptatea făcută celor a căror educație fusese întreruptă în timpul războiului din motive politice sau rasiale. Legea lui Voitec, cum era cunoscută, permitea celor din această categorie să recupereze

cel puțin în parte timpul pierdut, prin parcurgerea unei programe accelerate și în unele cazuri prezentarea la examene fără frecvență. Am decis să profit de această lege și m-am înscris ca student la Facultatea de Economic a Universității Bolyai. Nu era nevoie să-mi părăsesc munca de activist, căci puteam studia la fără frecvență. Studiile economice păreau să fie o pregătire ideală pentru cineva al cărui țel ultim era edificarea unei societăți cu o economic planificată. După cum judecam eu pe atunci, o dată ce comuniștii erau la putere, importanța muncii de partid, adică a activității politice, va scădea, în favoarea edificării unei noi economii planificate, în vederea căreia trebuia elaborată o întreagă nouă știință a planificării. Pe lângă asta, eram deja în mijlocul unui studiu riguros al teoriei economice marxiste, obiect care era principalul conținut al cursurilor de la facultatea de economic. Toate celelalte – contabilitate, finanțe, dreptul economic și așa mai departe – păreau ușoare prin comparație. Așa că a trebuit doar să intensific ritmul în care parcurgeam cele trei volume din *Capitalul* lui Marx. În 1946 și '47 mi-am luat toate examenele de anii întâi și doi, astfel încât la plecarea din Cluj în 1947 eram deja student în anul trei. M-am întors la Cluj pentru examene în 1948 și, în final, mi-am luat licența în economic în primăvara lui 1949.

Studiul *Capitalului* a prilejuit un episod care a avut loc câteva luni mai târziu la București. *Capitalul* e o lucrare foarte dificilă și, cum traducerea românească de multe ori mă nemulțumea, am decis să-mi cumpăr versiunea originală în germană, *Das Kapital*. M-am dus, așadar, la una din marile librării din centrul Bucureștiului și l-am întrebat pe vânzătorul-șef dacă aveau *Capitalul* în original. „Firește“, mi-a răspuns, arătând către unul din rafturi: „Acolo ținem cărțile rusești“. Privind în retrospectivă, probabil că marca majoritate a bucureștenilor ar fi spus că Marx fusese rus; unii ar fi putut adăuga că evreu rus.

Pe o treaptă și mai intimă, între toamna lui 1945 și toamna lui 1946 am avut câteva scurte aventuri cu mai multe femei, dintre care una singură a fost serioasă și a ținut opt sau nouă luni. Apoi, într-o seară norocoasă din noiembrie 1946, am întâlnit-o pe Edith, cea care avea să-mi fie soție, prietenă și tovarășă de viață. Era o sâmbătă seara și eram la un fel de bal, într-un local unde se dansa. M-am dus acolo mai mult să mă uit, fiindcă

Egon în 1946

eu nu mă priceam la dans. În liceu nu învățasem să dansez și îi priveam cu dispreț pe cei care o făceau; era un lucru mult prea frivol în vremuri atât de grave. În mișcarea ilegală aveam alte priorități, iar după eliberare n-am mai avut timp de dansat. Aruncându-mi ochii prin sala de dans, am zărit o tânără fată care mi-a atras privirile.

„Nu se poate să fie tot așa de drăguță de aproape cum pare de la distanță“, m-am gândit și am început să mă îndrept către ea ca să mă conving. Pe când mă apropiam, impresia era tot mai puternică. Eram copleșit de un puternic simțământ de „Ea e!“ Fata stătea de vorbă cu un băiat pe care-l știam, Tibor Lusztig, un tânăr cu care fusesem coleg la același liceu evreiesc unde stu-

Edith în 1946

diasem la sfârșitul anilor '30. Mai târziu a ajuns medic și astăzi trăiește în Israel. Suntem încă prieteni și ne vedem ori de câte ori merg în Israel. Dar în seara aceea, când m-am alăturat celor doi adresându-le nu mai știu ce remarcă banală, am așteptat în van ca Tibor să mă prezinte fetei pe care o adusese la bal. Am stat lângă ei cinci sau zece minute, vorbind cu Tibor și uitându-mă la îngerul de fată din compania lui, și Tibor tot nu mă prezenta.

Apoi dintr-o dată fata se întoarse către mine, îmi oferî mîna și spuse simplu: „Sunt Edith Lövi“. M-am prezentat și eu, și din clipa aceea Tibor n-a mai fost acolo – stătea în continuare în picioare în același loc ca mai înainte, însă Edith și cu mine ne-am

cufundat într-o conversație care era doar între noi doi. Mi-a spus că în 1940 și '41 fusese în clasa a cincea la Liceul Evreiesc la care eu eram pe atunci într-a douăsprezecea. Mi-am amintit că o văzusem jucând într-o piesă pusă în scenă de cercul literar. Îl cunoscuse bine pe fratele meu, Bobi, așa că știa și despre mine. N-avea încă cincisprezece ani la sfârșitul lui mai 1944 când a fost deportată la Auschwitz, și a fost printre puținii care s-au întors. La Auschwitz se întâlnește odată, întâmplător, cu Bobi, care n-a recunoscut-o așa cum era, rasă în cap. „Bobi“, îi spune ea; el se uitase la ea fără să înțeleagă, dar când îi spune cine era, fața lui Bobi se schimbă și exclamă: „Edith, *tu ești?*“. Asta fusese tot, durase doar câteva clipe – apoi trebuiseră să meargă în direcții diferite. Am rugat-o pe Edith să ne întâlnim a doua zi ca să-mi spună mai multe. A acceptat. Așa a început totul.

Edith avea pe atunci șaptesprezece ani, iar eu douăzeci și patru. O găseam nu numai atrăgătoare, ci și foarte inteligentă, deschisă și directă. Acestea au fost doar primele impresii; mai târziu am descoperit că era de asemenea de o cinste absolută și o seriozitate categorică. Pe atunci era în penultima clasă de liceu. I-am vorbit despre viața mea, despre convingerile mele, despre marxism și despre societatea mai bună pe care eram pe cale s-o construim. Ea mă asculta și absorbea tot ce-i spuneam. I-am dat să citească cărți. Ne-am îndrăgostit.

Timp de aproape un an de la prima noastră întâlnire, obișnuiam să ne vedem de două sau trei ori pe săptămână, mai ales serile când eram amândoi liberi, eu de serviciu, ea de la școală. Edith mergea la același Liceu Evreiesc pe care îl frecventasem amândoi sub regimul ungar, liceu care se redeschisese prin toamna lui 1946. Cei mai mulți profesori pieriseră în timpul războiului, dar câțiva supraviețuiseră și erau, de asemenea, și profesori noi. Edith iubea muzica, dar s-a hotărât să nu-și reia lecțiile de vioară. Era o cititoare pasionată și multe din discuțiile noastre erau despre cărți. Aveam acces pe atunci la o motocicletă a partidului. Uneori făceam excursii în afara Clujului, cu Edith în spatele meu pe motocicletă. Sunt multe dealuri în jurul Clujului și pe alocuri peisajul e foarte frumos, așa încât aceste ieșiri – care nu durau niciodată mai mult de câteva ore – erau foarte plăcute. Am făcut cunoștință cu părinții lui Edith și mergeam la ei la masa de prânz în fiecare duminică. În vara lui

'47, am mers cu Edith în vizită la unchiul meu Tibor Rényi din Arad. Am petrecut o vacanță foarte plăcută acolo, cu multe partide de înot în apa Mureșului. Am încercat și să mergem cu barca, dar de la prima încercare barca ni s-a răsturnat și a trebuit să ne salvăm înotând la mal. În noiembrie 1947, am fost transferat la București într-un alt post, în vreme ce Edith a rămas în Cluj să studieze pentru bacalaureat. Am rămas în legătură printr-o asiduă corespondență.

*
* *

Lui Edith îi venea greu să vorbească despre deportare: fusese o experiență prea îngrozitoare, prea oribilă. Când și când îmi povestea câte un crâmpoi, dar subiectul era atât de dureros, încât n-am presat-o niciodată să-mi vorbească. Propriilor ei fiice nu le-a spus povestea deportării ei decât patruzeci de ani mai târziu. Deși locuiam în America de mulți ani, când era silită de împrejurări să vorbească despre acest subiect, uita limba engleză, făcea greșeli elementare de gramatică și nu era în stare să-și găsească cuvintele. Era ca și cum efortul de a rechema în conștiință aceste amintiri dureroase ar fi dus-o înapoi în epoca când lucrurile acestea se întâmplau efectiv, epocă în care nu știa limba engleză. Așa încât, unele din lucrurile pe care le știu despre deportarea lui Edith le-am aflat curând după ce ne-am cunoscut, iar altele mult mai târziu; nu-mi mai aduc aminte precis când am aflat cutare episod. Iată aici povestea vieții ei pe scurt, până în clipa când ne-am întâlnit.

Edith s-a născut la Cluj pe 20 iunie 1929, fiica lui Sándor Lövi și a Klarei, născută Rooz. Ambele perechi de bunici erau târgoveți modești. Sándor plecase de acasă și începuse să-și câștige pâinea de la treisprezece ani. Viața a fost școala lui, iar el a fost un elev model. Un om deosebit de energic și capabil, reușea să se facă de neînlocuit în orice slujbă a avut. În anii '30 lucrase ca agent comercial într-un mare magazin de textile și îmbrăcăminte. Klara, cu care se căsătorise pe la mijlocul anilor '20, avea înclinații artistice și, la începutul anilor '30, a învățat să facă flori artificiale la un curs de trei luni la Budapesta. Avea un mic atelier în care fabrica cele mai frumoase flori artificiale

din țară. Familia locuia într-un mic apartament care conținea, de asemenea, atelierul Klarei. Edith a făcut primele patru clase la școala evreiască Neolog, unde a avut parte de un învățător ursuz, al cărui regim de intimidare a făcut-o alergică la matematică. Edith avea unsprezece ani când Ardealul de nord a fost cedat Ungarici în septembrie 1940, și din toamna aceluia an a mers la același Liceu Evreiesc din Cluj, unde am mers și eu în clasa a douăsprezecea. Aici a avut mai mult succes decât la școala elementară; de fapt, a fost prima în clasă. De asemenea, a început să ia lecții particulare de franceză și de vioară, instrument la care a cântat până la deportare. Tocmai termina a patra clasă de liceu (clasa a opta) în mai 1944, când dezastrul lovi în plin: ca toți evreii din Cluj, familia Lövi fu evacuată cu forța din apartamentul său de către jandarmii unguri și mutată în ghetoul de la fabrica de cărămidă.

Edith avea o profesoară, Gizi Deutsch, care în primăvara lui '44 le spusese ei și altor câteva eleve că auzise la BBC despre exterminarea în masă a evreilor polonezi și despre întrebuintarea în acest scop a gazului otrăvit. Așa încât, când veni ordinul ca toți evreii să poarte steaua galbenă și o lună mai târziu să fie mutați în ghetou, Edith și părinții ei s-au pregătit pentru ce era mai rău. Totuși nu era sigur – se zvonea că vor fi trimiși la Kenyérmező, un (inexistent) lagăr de muncă undeva în Ungaria. În ghetou, unde au stat cam două săptămâni, împărțeau un cort cu sora Klarei, Irén. Sándor, ca mulți alții, a fost bătut de jandarmi ca să spună unde ascunsese bijuteriile, aurul și alte bunuri de valoare. Spre sfârșitul lui mai, împreună cu mulți alții, membrii familiei Lövi au fost suiți într-unul din trenurile care soseau zilnic în curtea fabricii de cărămidă pentru a transporta evrei. Fură încărcăți într-un vagon de vite ferecat pe dinafară. Li se îngădui să ia cu dâșii doar hrană și apă, bagaje mai deloc. În vagon nu era nimic afară de o găleată pentru excremente. Singurul firicel de lumină se strecura printr-o deschizătură îngustă sub plafon. Pasagerii stăteau în picioare sau ședeau pe bagaje. Călătoria a durat trei zile, și după o vreme, deveni limpede că trenul nu mergea la nici un Kenyérmező sau în orice alt loc din Ungaria, fiindcă prin crăpăturile înguste dintre scândurile vagonului puteau fi citite numele localităților slovace rămase în urmă. În a treia noapte, pasagerii citiră numele

Krakow prin spărtură și își dădura seama că erau în Polonia. Mulți, dacă nu majoritatea, auziseră despre lagărele de exterminare din Polonia așa că se așteptau la ce era mai rău.

La scurt timp, trenul ajunsese la destinație. Prin deschizătura îngustă de sub plafon Edith și părinții ei zăriră un coș imens din care se ridicau către cer flăcări infernale; și-au zis atunci că ajunseseră la cea din urmă stație a vieții lor. Au plâns și s-au îmbrățișat, luându-și rămas-bun unii de la alții pentru totdeauna. Apoi ușile vagonului s-au deschis. Li se ordonă să coboare din tren. Se găseau pe un peron lung, înconjurați de soldați SS cu câini monstruoși. Pe când SS-iștii repezeau ordine în dreapta și-n stânga, câțiva prizonieri care făceau treburi umile s-au amestecat printre noii-veniți. Unul din ei, un evreu polonez, îi șopti lui Sándor în idiș: „Câți ani are fata?“ Sándor răspunse tot în șoaptă, „Şaisprezece“. Se gândea probabil că era mai bine ca Edith să fie luată drept un copil și nu o fetișcană atrăgătoare. Prizonierul îi șopti atunci, „Şaisprezece“, și trecu mai departe. Abia după câteva minute pricepu Sándor sensul acestui schimb de cuvinte, dar după ce înțelese o instrui pe Edith să spună că are şaisprezece ani. Asta i-a salvat viața la acea primă selecție, deoarece copiii sub şaisprezece ani erau trimiși direct la camera de gazare, împreună cu adulții peste cincizeci de ani și mamele cu copii mici. Edith rămase în compania mamei și a mătușei ei – care aveau pe atunci treizeci și șase și respectiv treizeci și doi de ani – dar femeile fură separate de Sándor, care merse în coloana de prizonieri „tineri“, în vreme ce ele se încolonară printre prizonierile „tinere“. Nu l-au mai revăzut până după război.

Duse apoi la duș și la sala de dezinfecție, Edith, Klara și Irén au fost rase în cap, lăsate fără hainele lor și îmbrăcate în niște cămeșoaie amorfe, prost croite, fără nici un fel de lenjerie. O femeie din SS le bătu apoi cu o vargă peste creștetele proaspăt rase, după care fură duse în Lagărul C, o parte a complexului Auschwitz-Birkenau, destinată prizonierelor care tranzitau lagărul. Câteva sute de femei au fost astfel mânate în Blocul 20, o baracă cu pământ pe jos și nici un fel de mobilier. Noaptea trebuiau să se întindă pe pământul gol și deseori ud, înghesuite ca sardelele într-o conservă. Nu-și puteau schimba poziția decât odată cu cele din față și din spate. Condițiile de dormit erau atât de oribile încât până să se obișnuiască, Edith petrecu câteva

nopti în picioare. În timpul zilei stăteau ore întregi la Appelplatz, o platformă goală în fața barăcii. Hrana consta în principal dintr-o supă făcută din iarbă și cereale, atât de rea, încât, în ciuda foamei cronice de care începură curând să sufere, trebuiau să se silească s-o înghită. Aveau loc selecții frecvente de prizoniere ce urmau să fie exterminate, și deseori le era greu să ghicească care coloană însemna supraviețuirea și care, moartea.

Curând după sosirea grupului lui Edith în Blocul 20, li se alătură verișoara lui Edith, Eva Wohlberg, o fată de vârsta lui Edith, care fusese deportată din Hajduszoboszló, un orașel lângă vechea graniță românească. Cele patru femei – Edith, mama ei, Klara, mătușa Irén și verișoara Eva – au format un grup încheșat și foarte unit, al cărui spirit de solidaritate și ajutor reciproc a jucat un rol crucial în supraviețuirea lor.

La Auschwitz, Edith l-a întâlnit pe Bobi, pe care-l cunoștea bine din școală. Deși întâlnirea durase doar câteva secunde, lui Edith i s-a întipărit în memorie pentru totdeauna. Și tot la Auschwitz, Edith a fost martora unui oribil eveniment – trimiterea întregii comunități țigănești din lagăr la camera de gazare. Într-o seară la început de august 1944, cineva îi oferi lui Edith pentru o noapte un pat într-o baracă alăturată. La scurt timp după ce adormise, o treziră niște zgomote neobișnuite însoțite de țipete răsunătoare care veneau din curte. Se ridică într-un cot pe culcușul ei de la catul de sus și privi afară prin ochiul de geam. Mii de țigani erau încărcăți într-un lung convoi de camioane: bărbați, femei, copii și bătrâni, care țipau, urlau, plângeau, cerșeau îndurare și blestemau cu obidă. Glasurile le erau acoperite în parte de lătratul furios al câinilor și ocazional de câte un foc de armă. Era clar că țiganii aflaseră cumva că erau duși la abator și se purtau ca atare. Scena era atât de șocantă încât peste cincizeci de ani, citind un articol în *New York Times* la aniversarea acestui tragic eveniment, Edith o rememorează în cele mai mici amănunte.

Pe 12 august un grup numeros de prizoniere printre care și grupul lui Edith fură scoase în curte unde li se porunci să se dezbrace. Au fost ținute goale în curte ore în șir. Nu era frig, dar situația nu prevestea nimic bun și din nou au crezut că le sosise ultimul ceas. După un timp, li s-au dat haine de pușcărie cu dungi și au fost încărcate într-un tren care pleca din Auschwitz.

Fără să-și cunoască destinația, prizonierele au răsuflat ușurate și fericite – nimic nu putea fi mai rău ca Auschwitz, cel mai degradant dintre iaduri. Au fost duse la Unterlöss, un orașel în nordul Germaniei, în apropiere de pitorescul oraș Celle. Lagărul de concentrare de la Unterlöss era un lagăr de muncă în care nu existau camere de gazare și crematorii. Munca prizonierilor era de trei feluri: tăiau lemne într-o pădure apropiată, spărgeau piatră pentru construirea unui drum sau lucrau la fabrica de muniție din apropiere. Edith lucra mai ales la tăiat lemne. La început, hrana a fost ceva mai bună decât la Auschwitz, dar curând s-a deteriorat aproape până la același nivel de înfometare ca la Auschwitz. Celălalt dușman pe care-l aveau de înfruntat era frigul, împotriva căruia nu erau protejate mai deloc. Nu aveau nimic deasupra halatelor lor subțiri și nimic dedesubt. Li se permitea să ia sacii goi de hârtie în care fusese ciment și să-și facă din ei cămăși. De asemenea, li se permitea să facă un foc în pădure, lângă care puteau să se adune și să se încălzească timp de o jumătate de ceas în timpul pauzei de prânz, la mijlocul unei zile de lucru care ținea de la șase dimineața până după-amiaza târziu. Lucru de seamă, Edith își descoperise un rar talent la găsit ciuperci în pădure, așa că în timp ce tăia lemne culegea destule ciuperci să le ajungă, ei și tovarășelor ei, pentru un supliment la masa zilnică.

Mătușa Irén fu dusă să lucreze la fabrica de muniție. Mediul era îngrozitor de toxic – fața și părul Irénei deveniră în curând gălbui-ruginiu la culoare – dar primea în fiecare zi un pahar de lapte, ceea ce în împrejurările date reprezenta un avantaj însemnat. Lagărul dispunea de o infirmerie într-o baracă cu vreo douăsprezece paturi, în care cine se îmbolnăvea putea rămâne câteva zile și uneori era tratat – dar numai uneori – de un felcer. Oricine nu se putea întoarce la muncă într-o săptămână era trimis într-o direcție necunoscută.

Grupul lui Edith a stat opt luni la Unterlöss. Prizonierele erau uneori duse la lucru prin centrul orașului și, cu asemenea privilegii, Edith își amintește cum tinerele femei din oraș își povățuiau copilașii de trei-patru ani să arunce cu pietre în jidancele alea împutite. Dar mai sunt și altfel de amintiri. Când mai multe femei s-au îmbolnăvit de scorbut, unul din felceri scoase toate prizonierele la raport și le ceru celor care aveau leziuni din

cauza bolii să iasă din rând. Câteva zeci de prizoniere, printre care și Edith, aveau, și-i arătară rănile de pe piele. Felcerul se oferă atunci să le facă o injecție cu vitamina C, dar nimeni nu vroia să primească o injecție de la un german: practica administrării de injecții letale era știută ca fiind foarte răspândită. Atunci felcerul luă o fiolă de vitamina C, le arată inscripția de pe ea și își făcu sieși o injecție cu conținutul ei. Asta le-a convins: prizonierile se lăsară injectate și boala se vindecă.

Când era la Unterlöss, Edith s-a îmbolnăvit de febră tifoidă. Timp de câteva zile a avut grețuri violente și febră mare, nefiind în stare să înghită nici pâinea și nici supa care li se dădeau de mâncare. Atunci Irén i-a adus paharul ei de lapte de la fabrică și Edith putu să-l bea. Timp de o săptămână, mătușa Irén a continuat să-i aducă laptele și Edith s-a însănătoșit. Din aceste experiențe tumultuoase, Edith și tovarășele ei au învățat cât de capricioasă poate fi soarta omului și ce puțin desparte viața de moarte. Irén a muncit la fabrica de muniții zi de zi, timp de peste șapte luni. La începutul lui aprilie unul din orașele din apropiere fu bombardat, și în lagăr se anunță că – nu se spuse din ce motiv – a doua zi nimeni nu va merge la muncă la fabrica de muniție. Chiar în ziua aceea, prima pe care Irén o petrecea altundeva decât la locul ei obișnuit de muncă, fabrica fu ștersă de pe fața pământului de un bombardament american de zi.

Într-o dimineață pe la mijlocul lui aprilie 1945, prizonierile descoperiră că toți gardienii germani dispăruseră în timpul nopții. Aliații erau pe cale să termine cu Wehrmacht-ul și armata germană abandonase Unterlöss-ul. Bucătarul german, un civil, veni în barăci să le anunțe: „Sunteți libere. Soldații au plecat“. Bucurie mare, care din păcate n-a ținut mult. După câteva ceasuri de „libertate“, lagărul fu luat în primire de cetățenii cumsecade din Unterlöss, înarmați cu puști (o „gardă civilă“?). Aceștia încercuiră perimetrul și ordonară încolonarea. Dar înainte de asta, bucătarul apucase să împartă tuturor prizonierilor cartofii pe care-i avea în pivniță. Erau vreo nouă sute și fiecare primise șase sau șapte cartofi. Edith e de părere că aceștia i-au salvat viața în următoarele zece zile, timp în care n-a avut nimic altceva de mâncare. Civili înarmați siliră apoi toți prizonierii să urce în camioane și îi duseră în lagărul de con-

centrare, aflat nu prea departe, de la Bergen-Belsen, unde îi predară călăilor SS-iști, temnicerii lor de drept.

Bergen-Belsen nu fusese la început un lagăr de exterminare, dar în aprilie 1945 era probabil cel mai infernal loc de pe pământ. (Auschwitz fusese eliberat în ianuarie.) Infectat de tifos și multe alte boli contagioase, lagărul era de fapt un mare depozit în aer liber de leșuri în stare de putrefacție, care erau stivuite peste tot în maldăre mai mari sau mai mici. În lagăr nu erau gărzi, căci nemții își retrăseseră soldații mai devreme, închiseseră lagărul și-i lăsaseră pe cei dinăuntru să moară de foame, de sete și de boli. Pentru a-i împiedica să evadeze pe cei care mai puteau să se miște, o unitate de soldați unguri fusese însărcinată să rămână de pază până la întoarcerea soldaților germani – sau, dacă aceștia nu se întorceau, să dinamiteze lagărul (care fusese minat), cu prizonieri cu tot. Aruncată în lagărul de muribunzi, Edith și tovarășele ei au trecut prin cea mai îngrozitoare săptămână din viața lor. Condițiile de acolo nu pot fi descrise. Destul că în câteva săptămâni, din cei nouă sute de prizonieri aduși la Bergen-Belsen de la Unterlöss, șapte sute au murit, deși nici unul n-a fost împușcat, gazat sau ucis prin violență directă. Toată lumea suferea de tifos; nou-sosiții începeau să prezinte simptomele bolii în două-trei zile. Bolnavii aveau febră mare și mulți delirau: noaptea nu se putea dormi, din cauză că prizonierii muribunzi, pradă halucinațiilor, se târau peste trupurile celor sănătoși. De mâncare nu era nimic. În fiecare zi, Edith și tovarășele ei mâncau câte unul din cartofii cruzi aduși de la Unterlöss. Iadul acesta a durat o săptămână sau zece zile, până ce soldații britanici au eliberat lagărul. Gărzile maghiare au decis să nu respecte ordinul german de a-l dinamita.

Cu toate astea, sosirea britanicilor n-a putut opri valul devastator de morți. Liberatorii nu aveau nici priceperea și nici mijloacele să facă față situației. De exemplu, în prima zi după sosirea britanicilor, Edith și mulți alții au mâncat fasole din conservă. Organismele lor pe jumătate moarte de foame au reacționat violent la iahnic: zeci de prizonieri nu au supraviețuit acestei prime mese. Edith își aduce aminte ce greată îngrozitoare și ce vărsături cumplite a avut după prima ei masă copioasă, când fasolea îi țâșnea efectiv pe nas. Din fericire, nici ea, nici cele din grupul ei nu se îmbolnăviseră (încă) de tifos.

Edith avu inițiativa să ia un cort din magazia abandonată de nemți și să-l pună afară, în curte, la distanță de bolnavii care se târau. Exemplul ei fu urmat de mulți prizonieri sănătoși, astfel încât în curte se ridică o mică pădure de corturi, care poate fi văzută în unele din fotografiile făcute în lagăr imediat după eliberare.

Câteva zile mai târziu, grupul lui Edith și alți câțiva s-au putut muta în barăcile de lemn în care fuseseră încartiruiți soldații germani. Paturi nu erau, așa că dormeau direct pe dușumeaua de lemn. Aici le-a lovit în cele din urmă boala. Ajutor medical sau de alt fel nu exista. Pentru a înțelege de ce, trebuie să se știe că unitățile militare britanice care eliberaseră lagărul făceau parte dintr-o formațiune de luptă care s-a mișcat înainte odată cu frontul, în urmărirea inamicului. Cei care veneau în urma lor – și n-au ajuns imediat – au început să evacueze bolnavii, ducându-i la un spital în mici ambulanțe de Cruce Roșie. Dar erau mii de bolnavi, cei mai mulți în agonie. Sarcina pur și simplu i-a depășit pe eliberatori. Lăsate să se descurce cum puteau, Edith și tovarășele ei s-au ajutat între ele. Voința de a trăi, știind că erau libere, le-a ajutat să învingă tifosul. Edith își aduce aminte că regula lor de căpătâi era să meargă la toaletă – să se târască, fiindcă în picioare nu puteau umbla – ori de câte ori simțeau nevoia să iasă afară, indiferent cât de greu le era să se miște. Era lucru știut că dacă încetai să mai mergi la toaletă, nu mai aveai mult. Astfel că, atunci când Irén ajunsese la capătul puterilor și refuză să mai iasă când avea nevoie, celelalte o siliră să se ridice de pe jos și să se târască afară. N-a fost nevoie să facă lucrul ăsta decât o dată sau de două ori; apoi criza a trecut. Până la urmă, toate cele patru femei au supraviețuit bolii.

După eliberare, Edith și grupul ei au petrecut încă patru luni lângă Bergen-Belsen până să poată pleca înapoi acasă. Când au fost eliberate, ea și mama ei cântăreau fiecare mai puțin de treizeci de kilograme. În următoarele patru luni, și-au recăpătat treptat înfățișarea, greutatea și puterea normală. Edith și Eva s-au dus să muncească pentru armata britanică într-o spălătorie. Despre Sándor nu știau nimic. În cele din urmă, la sfârșitul lui august, un grup de evrei din România, Ungaria și Cehoslovacia reuși să „cumpere” o locomotivă și câteva vagoane cu care să se

întoarce acasă. Unul din ei descoperise o ladă plină cu ceasuri de mână ascunse de nemți, pe care împreună cu alte câteva lucruri adunate după eliberare le-au dat în schimbul trenului. Călătoria până la Cluj a ținut trei săptămâni, cu o întrerupere la Budapesta, unde Klara și Edith au aflat că Sándor trăia, iar Eva a aflat că părinții ei erau morți. Eva a rămas la Budapesta cu un unchi; Klara, Irén și Edith au mers mai departe spre Cluj. Aici familia s-a reunit fericită: Sándor fusese eliberat din lagărul de concentrare de la Mauthausen din Austria.

Din cele câteva mii de familii de evrei deportați din Cluj în primăvara lui 1944, familia Lövi cu cei trei membri ai săi a fost singura care a supraviețuit deportării neștirbită.

Capitolul 7

LEGAȚIA DE LA LONDRA

În noiembrie 1947 am fost transferat la București, la Secția Agrară a Comitetului Central al partidului. Secția Agrară era condusă de Vasile Vaida, fostul secretar regional la Cluj. Numele e derutant, pentru că secția nu se ocupa numai și nici măcar în primul rând de agricultură, ci de politica partidului față de țărani, care în România formau majoritatea populației. Pe atunci, pământul era încă proprietate privată; la ordinea zilei era consolidarea reformelor funciare în vigoare ca urmare a unei serii de legi promulgate între 1945 și 1947. Colectivizarea agriculturii urma să fie pusă pe tapet mai încolo. Transferul meu la Secția Agrară fusese cerut de Vaida, care era de părere că îi puteam fi de folos, deși calificările mele pentru acest post erau nule. Nu aveam experiență cu țăranii; crescusem în Cluj și fusesem dintotdeauna orășean. Tratasem cu succes în trecut cu muncitorii și intelectualii, dar niciodată cu țăranii; nici la agricultură nu mă pricepeam. Când mi-am exprimat aceste îndoieli față de Vaida, mi-a răspuns că are încredere în mine că pot să învăț. Așa că m-am apucat de învățat.

Mâna dreaptă a lui Vaida la Secția Agrară era un om puțin trecut de treizeci de ani, pe nume Nicolae Ceaușescu. De meserie cizmar, intrase în partid în anii '30 și fusese tovarăș de celulă cu Gheorghiu-Dej. Asta îi dădea o oarecare prestanță în partid și se spunea că e ucenicul lui Gheorghiu-Dej. Pentru a se sublinia importanța Secției Agrare, fusese numit adjunctul lui Vaida. Ceaușescu era puțin sub înălțimea medie și avea un mic defect de vorbire; mai degrabă șiret decât deștept, mai presus de orice era ambițios. N-am avut multe contacte cu el în cele patru sau cinci săptămâni pe care le-am petrecut la Secția Agrară, dar

puținele pe care le-am avut n-au fost cordiale. Deși pe atunci nu vădea nici un semn al megalomaniei care avea să-l caracterizeze mai încolo când a ajuns conducătorul țării, nu era o tovărășie plăcută și n-am vorbit mult unul cu altul. În secție mai erau vreo doi activiști cu care mă înțelegeam destul de bine. Una peste alta, mediul nu era atrăgător, dar sarcinile păreau importante și dificile.

Carierea mea la Secția Agrară n-a durat însă mult. La sfârșitul anului 1947, Regele Mihai a fost silit să abdice și România a fost proclamată Republică Populară. Tot cam pe atunci, ministrul de Externe, Gheorghe Tătărescu, a fost îndepărtat de la guvernare și partidul lui scos din coaliția de guvernământ. În locul lui a fost numită ministru al Afacerilor Externe Ana Pauker, una din figurile de frunte ale Partidului Comunist. De îndată, începu să facă curățenie în minister și în ambasade, înlăturând diplomații de școală veche, presupuși simpatizanți ai partidelor burgheze, și înlocuindu-i cu comuniști. Procesul acesta era în plină desfășurare în decembrie 1947 și ianuarie 1948. Cum conducătorii ministerului căutau intelectuali de formație comunistă capabili să ocupe posturi diplomatice cheie, cineva le-a atras atenția că exista un tânăr economist care vorbea engleza, franceza și germana, dar era dosit pe undeva prin Secția Agrară a partidului. Deși încă nu-mi luasem licența, în cercurile de partid eram considerat economist din cauză că ținusem niște conferințe despre unele aspecte ale economiei politice marxiste. Așa s-a făcut că în ianuarie 1948, am fost mutat la Ministerul Afacerilor Externe, care m-a numit secretar la Legația Română de la Londra. Ortografia numelui meu a fost preschimbată din cea maghiară, Balázs, în cea românească de Balaș.

Pe când mă pregăteam pentru misiune, i-am întâlnit pe șefii diverselor cabinete ale ministerului. Cu Ana Pauker în persoană n-am stat de vorbă decât câteva minute. Adjuncta ei, și cea care conducea de fapt ministerul, era Ana Toma, căreia i se spunea Anuța, ca să se deosebească de „tovarășa Ana“ cum obișnuia să i se spună Anei Pauker. Anuța era o femeie deșteaptă, extrem de vicleană, energică, avidă de putere, capricioasă și răzbunătoare – într-un cuvânt o adevărată zgripturoaică, și una puternică. O înconjură pe Ana Pauker cu o mie de mici

atenții și-i rezolva toate problemele personale mai bine decât ar fi putut-o face orice secretară personală. În același timp, ea controla programul Anei Pauker și ea hotăra cine putea s-o vadă și cine nu. Era meșteră în intrigă și uneltiri și dacă nu-i intra cineva în grații, acela cădea sigur până la urmă și în dizgrația Anei Pauker. Nu vorbea niciodată ca de la sine, ci remitea deciziile tovarășei Ana. Colac peste pupăză, era căsătorită cu generalul Pintilie (Pantiușa) Bodnarenko, care conducea unul din cele două servicii secrete.

Legatia de la Londra, viitorul meu loc de muncă, ocupa locul doi în importanță printre avanposturile diplomatice ale României în Apus (după legatia din Washington). Când ministrul român la Londra, fie rămăsese în Vest, fie fusese rechemat (nu-mi mai amintesc precis varianta corectă), un prim-consilier fusese trimis de la București în persoana lui George Macovescu ca însărcinat cu afaceri. Acesta se înapoiase acum la București ca să-și formeze echipa de care avea nevoie la legatie, rolul lui de însărcinat cu afaceri încheindu-se o dată cu numirea unui nou ministru plenipotențiar, Mihail Macavei. Acesta era un vechi aristocrat român, fost moșier, care în anii '20 devenise comunist și își împărțise pământul țăranilor, ca un personaj dintr-un roman de Tolstoi. Un om puțin trecut de șaizeci de ani, generos dar întrucâtva naiv, trebuia să îndeplinească un rol mai ales decorativ, urmând ca legatia să fie condusă efectiv de Macovescu, prim-consilierul. Macovescu era un bărbat în jur de treizeci și cinci de ani, de profesie ziarist, care în timpul războiului fusese de partea forțelor antifasciste și mai târziu s-a căsătorit cu o comunistă evreică pe nume Teri. Se bucura mai mult sau mai puțin de încrederea partidului, dar, cum am aflat curând, uneori mai mult și alteori mai puțin. Eu urmam să fiu al treilea în echipă, cu rangul diplomatic de secretar de legatie; mai existau un al patrulea membru, însărcinat cu afacerile consulare, precum și două persoane care trebuiau să se ocupe de secretariat și dactilografie.

Am plecat la Londra cu trenul întrucât aveam de transportat câteva cutii grele. În drum, ne-am oprit pentru două zile la Paris. Era prima mea întâlnire cu Occidentul și Parisul mi-a plăcut foarte mult. M-am plimbat prin oraș de dimineața până seara, de cele mai multe ori cu Macovescu și nevasta lui, după

ce mă împrietenisem cu amândoi din primele zile ale călătoriei noastre. Cunoșteau bine Occidentul, unde petrecuseră mai mult timp înainte sau în timpul războiului. Scara, Macovescu – Mac, cum îi spuneau soția și prietenii – m-a dus la teatre și cabarete, unde atmosfera și muzica mi-au făcut plăcere. În timpul zilei, cel mai mult îmi plăcea să mă plimb pur și simplu pe marile bulevarde, să observ oamenii și să admir arhitectura generoasă și impunătoare, precum și monumentele de marcă ale orașului. Îmi aminteam multe lucruri din cele învățate despre Paris în liceu și mă bucuram grozav să le pot vedea cu proprii mei ochi.

În sfârșit, pe 18 martie 1948 am ajuns la Victoria Station în Londra, de unde mașina ne-a dus la reședința ministrului, la numărul 1 Belgrave Square. Birourile legației erau în Cadogan Square, nu departe de reședință. Reședința era spațioasă; încăpeau în ea câteva familii. Dl. și D-na Macavei locuiau la parter, Mac și Teri la etajul întâi, iar camera mea era la etajul doi. Reședința angaja un bucătar italian și cei care locuiam acolo luam de obicei masa împreună. Cei doi diplomați moșteniți din vechea gardă, consilierul Barbu și atașatul de presă Murgu, locuiau în oraș; trăiau la Londra de mulți ani și aveau amândoi cămine confortabile.

În primele câteva zile de la sosire mi-am petrecut mult timp făcând cunoștință cu orașul. Am făcut turul orașului în autobuzele roșii cu etaj caracteristice Londrei, în care mergeam cu orele încercând să absorb ce vedeam. Am fost foarte impresionat de metroul londonez, sau „tubul” cum îi spun localnicii (the tube), eficient și ubicuu. Exista o stație de metro la câteva minute de mers pe jos de practic orice loc din centrul Londrei; trenurile erau frecvente și rapide; vagoanele, curate; iar pasagerii, civilizați și manierați (pe atunci mai mult ca azi). Jos pălăria, îmi ziceam. Dar mai presus de orice, m-a frapat imaginea uriașelor scări rulante care te duceau în măruntaiele pământului, în vreme ce pe partea cealaltă suiau scările care-ți transportau pe pasageri la suprafață; acest caleidoscop cotidian al masei de oameni care se duceau și veneau de la lucru, citind ziare sau cărți în vreme ce scările îi purtau pe unii în jos și pe ceilalți în sus, totul pe fundalul colorat al afișelor publicitare de aceeași mărime însă atât de diverse care atârnavă în dreapta și în stânga pe pereți – cine știe de ce, imaginea asta mi-a făcut o

impresie de neșters în memorie. Zile în șir, am petrecut ore întregi străbătând centrul Londrei cu piciorul, de la Hyde Park Corner, aproape de reședința noastră, pe Piccadilly, pe lângă Green Park, până la Piccadilly Circus; mă uitam la vitrinele de pe Regent Street, apoi o luam în jos pe Haymarket până la Trafalgar Square sau pe Shaftesbury Avenue până la Leicester Square, cercetând afișele cinematografelor. Îmi plăcea să mă plimb prin Hyde Park și să ascult vreun excentric scuipându-și bojocii la Colțul Oratorului; mă întrebam cât îi va lua societății comuniste a României până să devină suficient de fermă și solidă ca să-și poată permite să îngăduie asemenea libertate. Căci, gândeam eu, era doar o chestiune de timp, libertatea fiind unul din țelurile noastre supreme. Era doar o chestiune de priorități: mai întâi dreptatea, eliminarea privilegiilor de clasă; apoi abundența, adusă de economia planificată și de eliminarea risipei capitaliste; și, în final, democrația și libertatea. Deocamdată însă, din nefericire, libertatea era un lux pe care nu ni-l puteam permite.

Englezii mi s-au părut nu numai mai bine îmbrăcați și mult mai înstăriți decât oamenii din țara mea, ci de asemenea mai civilizați, mai curtenitori și în genere mai manierați, într-un fel care făcea contactele sociale mai plăcute. Să fi fost nivelul mediu de cumsecădenie și decență mai mare decât cel cu care eram obișnuit? Cert e că oamenii erau totodată mai naivi. Mi-amintesc că am mers la Austin Reed, o mare manufactură de lenjerie, ca să-mi cumpăr niște cămăși (în calitate de diplomat, trebuia să mă îmbrac elegant). Am cumpărat câteva cămăși pentru care am plătit cu o bancnotă de cinci lire sterline. Cum lira sterlină valora patru dolari, iar dolarul valora pe atunci mult mai mult decât cel de acum, cinci lire însemna cam două-trei sute de dolari în banii de astăzi. Bancnota de cinci lire sterline era ceva mai mare ca dimensiune decât o bancnotă obișnuită, complet albă pe o parte și cu singura inscripție de „cinci lire“ (five pounds) în cursiv pe partea cealaltă; dar era făcută dintr-o hârtie specială, groasă, cu un filigran care putea fi văzut când hârtia era ținută la lumină. Tânăra de la casă îmi dădu înapoi bancnota însoțită de un stilou, explicându-mi că, pentru aceste bancnote de denominații mari, se obișnuia ca plătitorul să-și scrie numele și adresa pe verso, în caz că mai târziu apărea vreo problemă. M-ar deranja s-o fac?

„Nicidecum“, i-am răspuns. Mi-am scris numele și adresa pe spatele bancnotei, i-am dat-o și m-am pregătit să-mi scot pașaportul ca să i-l arăt. Spre surprinderea mea, tânăra luă bancnota, o puse în sertar, îmi mulțumi și-mi dădu restul de la cinci lire, fără să ceară să-mi vadă pașaportul sau vreun alt act de identitate. Fiindcă vroiam să înțeleg de ce procedase astfel, am făcut observația că în lipsa unei verificări, puteam să fi scris *orice* nume și adresă pe spatele bancnotei. Fata se uită la mine neîncrezătoare și spuse cu o consternare neprefăcută: „Dar, domnule, dvs. n-ați face așa ceva, nu-i așa?“

Aveam nevoie, de asemenea, de un costum închis pentru recepții și de unul mai deschis pentru toată ziua, așa că m-am dus la un croitor pe Savile Row, unde își făceau costumele toți diplomații. În România, ne făcăm întotdeauna costumele la croitor, căci producția în serie încă nu desființase această meserie, așa că eram obișnuit să mi se ia măsurile. Dar la București sau la Cluj, croitorul îți măsoara umerii, pieptul, șoldurile, lungimea brațelor și a picioarelor, coapsele și fundul – în total vreo opt sau nouă măsurători. Croitorul din Savile Row făcu patruzeci sau cincizeci de măsurători cu totul. Cum asta a luat ceva timp, m-am apucat să fac conversație cu el. La un moment dat, în mijlocul conversației, mă întrebă: „Pe care parte o purtați, domnule?“ N-am înțeles întrebarea și mi-am închipuit că se referea la ceva ce spusese mai înainte. „Scuzați?“ am întrebat, la care imperturbabil mi-a răspuns, „Vedeți, domnule, trebuie să știm cum vă place să o purtați. Adică, o purtați de obicei pe partea dreaptă sau pe cea stângă?“ Când în sfârșit am înțeles ce vroia să spună, am panicat de rușine: nu mă gândisem niciodată la asta până în clipa de față și am descoperit că habar n-aveam. Mi-a luat un pic de timp de cugetare, după care i-am dat răspunsul. Ce client troglodit eram! Cât de lent și de elaborat a fost, până la urmă procesul a produs o pereche de costume splendide care-mi veneau mai bine decât orice purtasem până atunci sau aveam să port de-atunci încolo. De fapt, mai am și azi unul din ele, pe cel închis. Când l-am arborat în 1992 la balul rectorului de la universitatea mea, am dat lovitura: reverele late erau din nou la modă și toată lumea m-a felicitat pentru noul meu costum ultimul răcnet.

Cât despre personalul legației, ministrul era un bătrânel de treabă și nimic mai mult. Legația era în mâinile lui Mac, care era bine informat, mereu la curent, mereu alert și, în plus, în rezonanță cu linia partidului. Își lua misiunea foarte în serios; părea să-și fi dorit multă vreme un rol ca acesta, și acum că-l avea principala lui ambiție era să devină un diplomat de succes. Era bine pregătit în acest sens și continua să-și perfecționeze talentele. Vorbea englezește fluent și corect, deși cu accent, și avea un vocabular destul de bogat. De asemenea vorbea bine franțuzește. Era extrem de vioi și avea o capacitate enormă de a absorbi informații într-un timp scurt. Citea șapte sau opt ziare într-o oră și jumătate fără să-i scape o singură știre interesantă. Deplângeam amândoi platitudinile și frazele goale din *Scânteia*, organul partidului, pe care-l primeam zilnic din România și pe care, departe fiind de casă, îl puricam la sânge în căutare de noutăți. Acestea lipseau cu desăvârșire; după toate aparențele, acasă nu se întâmpla nimic. Mac mi se plânga că poate să citească *Scânteia* de la un cap la altul în mașină în cele cinci minute până la legație.

Cei doi oameni pe care i-am găsit acolo la sosirea noastră erau secretarul de presă Murgu și Zevedei Barbu, consilierul. Primul era un pierde-vară căruia îi plăceau băutura și femeile și în afară de acestea nu avea alte ambiții. După sosirea noastră, a mai stat două luni, apoi și-a dat demisia, făcându-și corect socoteala că guvernul comunist n-o să-l mai țină multă vreme; era mai bine să rămână în Vest pe motive politice decât să aștepte să fie eliberat din funcție. Consilierul Barbu era cu totul altă poveste. Spre deosebire de Murgu, era un intelectual, licențiat în filozofie, fără pete la dosar din timpul războiului (ani în care dintr-un motiv sau altul se aflate la Londra). Cocheta cu ideea de a rămâne în politică devenind membru al Partidului Comunist, ale cărui idealuri le împărtășea în bună măsură, deși, pe ici, pe colo, nu agreea linia oficială. Bineînțeles că era culmea naivității să-ți închipui că așa ceva era cu putință: cea mai mică divergență față de linia oficială se sancționa pe loc cu excluderea. În vara aceea, Barbu a primit o scrisoare de la minister în care i se sugera că ar fi bine să revină în țară cât de curând spre a-și reînnoi legăturile cu patria. Se hotărî să nu riște și-și dădu demisia. La vremea respectivă am privit-o ca pe o pierdere pen-

tru noi; mai târziu am ajuns la concluzia că demisionând, Barbu mai mult ca sigur și-a salvat viața.

La legație aveam un șofer român, moștenit din vechea gardă. Petre avea în jur de cincizeci de ani și, deși n-avea școală, ne era de mare folos, mai ales în oraș, pe care-l cunoștea ca-n palmă după anii trăiți la Londra. Mi-amintesc un crâmpei dintr-o conversație avută cu el pe când mă ducea nu mai știu unde cu mașina. Venise vorba de filme și Petre-mi spunea că lui îi plac cele polițiste și western-urile. I-am răspuns că și mie îmi plăceau unele din ele, dar mă deranja faptul că aproape toate personajele erau ucise. La care el se întoarse către mine și-mi zise: „Păi, nu-i la fel și-n *Hamlet*?” – ceca ce m-a frapat ca fiind foarte adevărat. Spre regretul meu și al lui Mac, după două luni Petre a trebuit să fie concediat – ordin strict de la București – și am angajat un șofer londonez recomandat de prietenii noștri de stânga.

Sarcinile mele la legație erau de natură politică generală. Trebuia să mă familiarizez cât mai bine cu situația politică britanică, cu partidele (în special Partidul Laburist care era la guvern) și cu mișcarea sindicală, citind cu atenție presa; făcând cunoștință cu ziariști, scriitori, politicieni și membri ai Parlamentului; și asistând la adunări publice. Trebuia să întocmesc rapoarte de activitate, legate în special de evenimentele politice importante pe care trebuia să le descriu și să le interpretez. M-am apucat așadar să-mi fac cunoștințe printre localnici. În privința asta, am fost ajutat de Mac, care m-a prezentat tuturor contactelor lui, și de Murgu, care cunoștea un număr de ziariști. Din când în când, Macovescu dădea câte o recepție unde am cunoscut doi membri ai Parlamentului, „prietenii ai democrațiilor populare”*, precum și câțiva sindicaliști de frunte și alți politicieni de stânga. Unul din cei cu care m-am împrietenit și cu care am avut lungi conversații pe teme sindi-

* Eufemismul „democrații populare” era denumirea oficială a regimurilor care veniseră la putere după al doilea război mondial în țările ocupate de U.R.S.S. Termenul vroia să denote o largă coaliție populară prin contrast cu sistemul comunist unipartid. Astfel, România a fost numită Republica Populară Română, Ungaria, Republica Populară Ungară, și tot așa. După aproximativ zece ani, s-a renunțat la această fațadă și Republica Populară Română a devenit Republica Socialistă România.

cale era membru în comitetul executiv al Consiliului Sindical-
telor (Trade Union Council). De asemenea, l-am cunoscut pe
Harry Pollitt, secretarul general al Partidului Comunist Britanic,
care nu mi-a făcut o impresie deosebită. În general, am fost sur-
prins neplăcut de slăbiciunea Partidului Comunist Britanic: n-avea
decât câteva mii de membri; avea puțini reprezentanți elocvenți
și convingători; iar la ultimele alegeri primise un număr foarte
mic de voturi. Dintre intelectualii comuniști l-am întâlnit pe
Palme-Dutt, autorul câtorva cărți bine documentate, deși ten-
dențioase. Am citit lucrările economistului marxist Maurice
Dobb, pentru care aveam mult respect, dar nu l-am cunoscut
personal. Dintre membrii Parlamentului, Solley și Platts-Mills,
doi reprezentanți de stânga, ne-comuniști, veneau uneori la
recepțiile noastre. D. H. Pritt, un autor binecunoscut și totodată
șeful Comisiei pentru Pace, era un oaspete frecvent la petrece-
rile noastre, ca și comandorul Edgar Young, marinăr în
retragere, care simpatiza cu noile regimuri din estul Europei,
deși nu cunoștea bine decât Iugoslavia.

Altă sursă de informații erau contactele noastre cu cele-
lalte ambasade și legații est-europene. L-am cunoscut la scurtă
vreme pe Pavlov, secretar prim la Ambasada Sovietică, care fu-
sese interpretul lui Viaceslav Molotov în timpul războiului sau
imediat după. Molotov era mâna dreaptă a lui Stalin și ministrul
de Externe al Uniunii Sovietice. Pavlov era un bărbat mărunț,
subțire, blond, de vreo treizeci de ani, cu o față îngustă și ochi
albaștri inteligenți încadrați de ochelari cu rame aurii. Era
interesant să vezi cum interpreta diferite evenimente. Cu sigu-
ranță însă că cel mai interesant contact pe care l-am avut în cer-
curile diplomatice a fost prim-consilierul de la Ambasada
Cehoslovaciei, Eduard Goldstücker. Acesta petrecuse anii
războiului la Londra și cunoștea scena politică engleză ca pe
propriul lui buzunar. Mai în vârstă ca mine cu zece ani și mult
mai experimentat, părea cu toate astea să-i facă plăcere să stăm
de vorbă și am petrecut multe seri împreună. Uneori ni se alătura
și colegul lui, Kavan, consilier și el la ambasada cehoslovacă.
Goldstücker era un pasionat colecționar de porțelan; odată l-am
însoțit într-o raită prin magazine în cursul căreia s-a uitat mult și
a cumpărat puțin. Numele lui a devenit bine cunoscut în toată

lumea în timpul Primăverii de la Praga * și imediat după, în care a jucat un rol pozitiv de frunte. Alt contact interesant a fost prim-secretarul ambasadei iugoslave, Miliutinovici, pe care-l admiram mult pentru activitatea lui din timpul războiului, când fusese partizan în armata lui Tito.

Una din sarcinile mele la legăție era să mă ocup de mesajele cifrate. Fiecare legăție avea o carte de coduri cu pagini numerotate, care se regăsea întocmai la București, la sediul din minister. Fiecare pagină conținea litere într-o ordine întâmplătoare, cu multe goluri (litere lipsă) distribuite la întâmplare pe pagină. Pentru a trimite un mesaj cifrat, luam o pagină din cartea de coduri, puneam mesajul literă cu literă în locurile goale, apoi transmiteam telegrafic toată pagina, inclusiv golurile acum umplute. La minister, în București, persoana care primea telegrama mea o pagina în formatul din cartea de coduri, apoi scotea de acolo pagina cu același număr cu cea folosită de mine, o puneam peste telegrama mea și citea mesajul prin golurile din pagina lui. Mesajele cifrate erau folosite numai pentru treburile considerate urgente; altfel, rapoartele erau înaintate prin curier diplomatic, care sosea la intervale regulate de două sau trei săptămâni.

Am citit mult cât am stat la Londra. Mai întâi, la legăție era datoria mea să citesc sau să răsfoiesc toate ziarele importante, iar Mac și cu mine discutam știrile în fiecare zi sau odată la două zile. Pe urmă, încercam să înțeleg știrile economice, rapoartele de bursă, declarațiile firmelor și așa mai departe. Eram însetat să învăț tot ce puteam despre economia britanică și cea mondială. Ocazional citeam, de asemenea, ziare și reviste americane. Am citit sau am frunzărit multe cărți de economie, dar pe atunci nu mă interesa atât teoria economică occidentală, cât soluțiile practice, manageriale, care se puteau lesne aplica și unei economii socialiste. Pe lângă asta, mă pregăteam pentru diversele examene de economie care le aveam de susținut, acasă, la universitate. Îmi plăcea să vizitez marile librării din

* Primăvara de la Praga e termenul încetățenit pentru perioada de dezgheț politic din Cehoslovacia, urmată de invazia sovietică din 1968. Sub conducerea lui Alexander Dubček, Partidul Comunist Cehoslovac a încercat să reformeze sistemul comunist și să instituie o versiune mai tolerantă și mai flexibilă a acestuia, numită uneori „socialismul cu față umană“.

Charing Cross Road, unde rămâneam uneori ore întregi frunzărind cărți. Curând am ajuns să fiu la zi cu problemele economice curente. Totodată, am învățat să descriu situația României și problemele cu care se confrunta guvernul ei în termeni accesibili audienței occidentale, subliniind nedreptățile economice și sociale din trecut și eforturile întreprinse pentru a le corecta: reîmpărțirea pământului, acordarea de drepturi egale minorităților naționale, gratuitatea învățământului și a asistenței medicale pentru toată lumea și începutul procesului de industrializare. Am primit câteva invitații să țin prelegeri, una de la Universitatea din Leeds. Am ajuns acolo cu trenul și am susținut o conferință la care au asistat vreo douăzeci de studenți. După aceea, mi-au pus o mulțime de întrebări, naive în mare parte, însă nici una ostilă.

George Enescu, care trăia pe atunci la Paris, a vizitat Londra prin primăvară sau vară și ministrul Macavei, care-l cunoștea personal, l-a invitat la un dincu la legatie. Cei doi Macovescu și cu mine am fost, de asemenea, invitați. Deși îmi plăceau acele compoziții ale lui Enescu pe care le știam – *Rapsodia română* și alte câteva îmbibate de folclor românesc – cultura mea muzicală era destul de restrânsă și am fost puțin îngrijorat la gândul că nu voi fi în stare să fac față conversației. S-a dovedit însă că în afară de Teri, ceilalți meseni știau și mai puține decât mine despre muzică, iar conversația s-a deplasat repede spre alte subiecte. Ministrul, secondat de Mac, a încercat să-l convingă pe Enescu să revină în România, zugrăvind-i un tablou înduioșător al întoarcerii sale care va fi primită cu entuziasm în vreme ce autoritățile îl vor întâmpina cu un călduros bun venit. Din fericire, Enescu nu se lăsă impresionat și declară cu franchețe că, judecând după ce văzuse în jurnalele românești, nu credea că atmosfera din țară i-ar fi pe plac. Diplomat, Mac nu încercă să-l contrazică; mai degrabă, atrase atenția asupra faptului că țara trecea printr-o perioadă dificilă de tranziție și spuse că după ce lucrurile se vor fi așezat și condițiile se vor fi ameliorat, poate că maestrul se va răzgândi în privința întoarcerii. Și lucrurile au rămas aici. Enescu, bineînțeles, nu s-a întors nici odată și până la urmă a murit în străinătate.

La începutul lui iunie m-am întors în România ca să-mi dau examenele la Universitatea Bolyai din Cluj. Cum lucrurile

fuseseră aranjate dinainte, n-am avut nevoie de aprobare de la București pentru întoarcere; mi-am cumpărat doar biletul și am plecat pentru două săptămâni, de data aceasta prin Praga cu avionul. Întors la București, am raportat la minister, am avut întreveneri cu Anuța Tomș și alte câteva oficialități despre cum mergeau treburile la legație, și am plecat la Cluj ca să-mi dau examenele și să petrec câteva zile cu Edith. A fost o mare bucurie să fim din nou împreună. Ea învăța de zor pentru bacalaureat, cel mai greu examen din toate, pe care urma să-l dea peste două săptămâni. Eu mi-am luat propriile examene cu succes, deși nu fără un hop. Aveam de dat printre altele un examen de drept internațional, iar profesorul, pe nume Buza, era vestit ca strict și inflexibil. Te examina după o metodă proprie: ținea în mână o hârtiuță pe care erau înșirate șaptezeci sau optzeci de întrebări scurte, concrete și la obiect cu care te mitralia timp de patruzeci și cinci de minute. Nu admitea nici o abatere de la subiect: ori știai răspunsul la o întrebare ori nu, și n-aveai loc de întors arătând că erai familiarizat cu subiectul în mare, sau că erai capabil să judeci meritele și nemeritele unui punct de vedere. Multe din aceste întrebări se refereau foarte specific la diverse paragrafe din Carta Națiunilor Unite, pe care nu o cunoșteam pe articole sau în prea mare amănunt. Întrucât ca diplomat ar fi fost de datoria mea să cunosc bine lucrurile acestea, m-am simțit stânjenit. Până azi îmi amintesc de examenul cu Buza ca de cel mai neplăcut pe care a trebuit să-l dau vreodată. L-am luat, însă cu nota minimă, de care mi-era foarte rușine. Pe de altă parte, examenul de economie cu profesorul Kelemen a fost foarte plăcut. Era clar că știam mai multe despre economia marxistă decât Kelemen însuși; așa că la sfârșitul examenului, după ce-mi dădu nota maximă și mă felicită, profesorul mă întrebă dacă n-aș putea să-i explic un concept marxist pe care nu-l înțelesese cu adevărat niciodată, și anume fetișismul capitalului. Am făcut-o, spre satisfacția lui. Celelalte examene au decurs fără incidente. Practic îmi dădusem toate examenele de care aveam nevoie pentru licență, deși nu am primit diploma decât în primăvara următoare.

Înainte sau imediat după călătoria la Cluj, comandorul Young, marinarul britanic care era un prieten și un oaspete ocazional al legației noastre, a venit la București cu soția pentru

o vizită de câteva zile. Aveam instrucțiuni de la Macovescu să am grijă de el cât stă la București. Ca să-i fac șederea mai plăcută, l-am invitat la cină la Sanyi și Magda Jakab. Firește, întâlnirea trebuia aprobată de Ministerul Afacerilor Externe, cum a și fost. Ca măsură de protecție împotriva oricărei suspiciuni, am invitat-o și pe Louisa (Lulu) Năvodaru, care lucra pe atunci într-unul din serviciile secrete. Seara a decurs perfect normal într-o atmosferă plăcută. Mai târziu am regretat din plin acest eveniment monden, dar la vremea respectivă am avut sentimentul că-mi făcusem din plin datoria și le-am fost recunoscător Magdei și lui Sanyi Jakab pentru invitația la cină, care le făcuse și lor plăcere.

Cât am stat la ei, Magda m-a rugat ca în drum spre Londra, când urma să fac o întrerupere la Paris, să iau legătura cu sora ei Edith, care era măritată cu un francez și locuia în capitala Franței, și să-i transmit din partea Magdei toată dragostea, precum și un mic dar, anume o tabacheră de aur. O cunoșteam pe sora Magdei din Cluj, pe care-l vizitase în 1945 sau '46. În timpul escalai la Paris am căutat-o la telefon, ne-am întâlnit și i-am dat tabachera. Habar nu aveam eu pe atunci ce dureri de cap avea să-mi pricinuiască acest episod aparent atât de nevinovat.

Cu două zile înaintea întoarcerii la Londra, am fost chemat pe neașteptate la Comitetul Central. Acolo mi s-a încredințat o nouă sarcină care trebuia să fie ținută absolut secretă. Avea de a face cu Cominformul, Biroul Comunist de Informație înființat în septembrie 1947 de partidele comuniste europene care fie erau la putere, fie aveau mulți membri și simpatizanți. Scopul biroului era de a organiza schimburi periodice de informații între partidele membre, anume cele din Uniunea Sovietică, Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, România, Bulgaria, Iugoslavia, Franța și Italia. Sediul organizației fusese la Belgrad până în primăvara lui 1948, când a erupt disputa dintre partidul comunist iugoslav și cel sovietic, și ca urmare se mutase la București. Deja știam de această dispută din presa de partid, în care era zugrăvită ca o luptă a tuturor adevăraților comuniști împotriva acțiunilor trădătoare ale deviaționiștilor iugoslavi. Cominformul avea o publicație lunară pe teme de teorie marxistă și politică comunistă, în care articolele erau scrise de ideologii de frunte ai diverselor partide membre și ocazional ai altor partide comu-

niste ne-membre. Jurnalul Cominformului avea nevoie de contacte organizate cu asemenea partide comuniste și sarcina mea era să iau contactul cu conducerea partidului britanic, mai precis, cu Harry Pollitt, secretarul său general. După întoarcerea la Londra, trebuia să iau legătura cu Pollitt și să-i înmânez o scrisoare, care mi-a fost dată într-un plic nesigilat, în care era schițată agenda viitoarelor numere din jurnalul Cominformului, iar Pollitt era rugat să contribuie cu un articol pe o temă la alegerea lui în următoarele șase luni. Când articolul lui Pollitt era gata, tot eu trebuia să-l transmit la București. Tot acest roman cu secrete și coduri nu avea nici o noimă. Partidul Comunist Britanic era perfect legal și nu suferea de persecuție oficială, ci pur și simplu de lipsă de popularitate. Schimbul de scrisori se putea desfășura nestingherit prin poștă, dar am fost firește de acord să fac ce mi se cerea. Partea cea mai neplăcută a întrevederii mele de la Comitetul Central a fost o întrebare legată de colegul meu Macovescu. Oare nu observasem nimic suspect în comportamentul lui? Tonul pe care fusese pusă întrebarea lăsa să se înțeleagă foarte limpede că oficialul avea motive serioase să fie bănuitor. Am protestat că nu observasem absolut nimic suspect și că, după mine, Macovescu era eminent calificat pentru poziția pe care o ocupa și total devotat ei, neprecupețind nici un efort pentru a urma îndeaproape politica partidului; la care răspunsul fu un sceptic „O să vedem noi“, urmat de indicația să-l țin sub strictă observație.

Întors la Londra, l-am căutat pe Pollitt și i-am spus că aveam un mesaj pentru el. L-am lăsat pe el să aleagă locul unde dorea să ne întâlnim și, spre surprinderea mea, Pollitt sugerează să trec pe la el acasă într-o scară. Locuia într-unul din cartierele muncitorești din suburbiile Londrei de vest și ca să ajung acolo a trebuit să iau metroul și un autobuz. Pollitt citi scrisoarea, apoi îmi puse câteva întrebări despre Cominform, la care i-am răspuns în limita cunoștințelor mele. Îmi spuse că o să scrie articolul și mă va anunța când era gata.

De câteva ori pe timpul șederii mele la Londra am asistat la ședințele Parlamentului. Cea mai interesantă era de departe Camera Comunelor, în care aveau loc toate dezbatările importante. Am fost fascinat nu numai de substanța, ci și de limbajul, de oratoria și de maniera acestor dezbateri. Faimosul atașament

al britanicilor față de tradiție culminează cu ceremonia de deschidere a Camerei Comunelor la începutul fiecărei sesiuni parlamentare. Un sol intră în Cameră, se prezintă ca trimis al Regelui și încearcă să-i înmâneze un mesaj Președintelui Camerei. Acesta refuză să-l primească, îl muștră pe mesager pentru că a intrat fără să bată la ușă (regulă pe care până și un împuternicit al Regelui trebuie s-o respecte) și îl trimite înapoi ca s-o ia de la capăt, de data aceasta după rânduială. Atunci solul iese, bate puternic la ușă, și când i se spune „Intră!” intră din nou în Cameră și se prezintă din nou. Ceremonia asta mi s-a părut grozav de amuzantă. Și fiindcă veni vorba de afectunea englezilor pentru tradiție, exemplul cel mai la îndemână sunt taxiurile din Londra. În 1948, arătau ca în filmele din anii '20-'30, iar patruzeci și ceva de ani mai târziu, arată cam tot așa.

În vara anului 1948 am primit cea mai interesantă însărcinare politică din timpul misiunii mele în Anglia: am asistat la conferința națională a Partidului Laburist, deschisă pentru public, de la Scarborough. A fost o experiență unică pentru mine. O săptămână întreagă am fost martor la înfruntarea dintre diverse grupuri și orientări din sânul Partidului Laburist și am ascultat zeci de discursuri, unele tâmpite, unele deștepte și multe demagogice. Am stat de vorbă cu mulți delegați, fie ei de stânga sau nu; am luat aminte la procesul de votare și am încercat să ghicesc rezultatele. Pe scurt, a fost cea mai bună școală pe care mi-aș fi putut-o închipui în ce privește politica britanică. Nu-mi mai aduc aminte numeroasele platforme care au fost dezbătute și supuse la vot, dar după participarea la această convenție, eram în măsură să discut competent despre majoritatea problemelor politice la zi în Marca Britanie. Totodată mi-am făcut câteva noi legături personale.

*

* *

La puțină vreme după conferință, doi noi diplomați au sosit de la București în misiune comercială: Jacques Berman, consilier comercial, și Ion Măgură, secretar comercial de rangul trei. Amândoi raportau la Secția de Comerț Exterior a Ministerului Comerțului, Berman fiind șeful lui Măgură, dar se

aflau sub controlul legației. Mi s-a dat însărcinarea să supraveghez activitatea misiunii comerciale din partea legației, probabil pentru că eram considerat a fi economist – ceva ce eu încercam să devin, dar, în propriii mei ochi, încă nu ajunseseam. Întâlnirile mele săptămânale cu Berman, în care îmi raporta ce făcuse, mi-au consolidat expertiza economică. Sarcina misiunii comerciale era să stimuleze comerțul destul de anemic dintre România și Regatul Unit al Marii Britanii; trebuia să găsească piețe de desfacere pentru produsele românești și să perfecțeze achiziția unor produse britanice. Jacques Berman, un bărbat în jur de cincizeci de ani, de profesie arhitect, avea afiliații comuniste din timpul războiului și oarecare experiență în comerțul exterior. Vorbea engleza fluent însă cu un accent pregnant.

Cea mai interesantă experiență pe care am avut-o cu Berman a fost o vizită la uzina de automobile Ford din Dagenham. Berman fusese invitat să viziteze uzina de către o cunoștință de afaceri și mă întrebă dacă nu m-ar interesa să-l însoțesc. Mă interesa și încă mult. Uzina de la Dagenham era o facilitare relativ nouă care încorporează cea mai recentă tehnologie în procesul de producție. Vizita mi s-a părut o gură de aer proaspăt: fusesem din totdeauna un admirator al tehnologiei de vârf și nu văzusem niciodată până atunci o fabrică atât de mare și de modernă. În parte era complet automatizată. „De așa ceva avem noi nevoie în România“, mi-am zis. Construirea socialismului, mă gândeam, însemna construirea a zeci de fabrici moderne ca aceasta. Deoarece comunismul venise la putere în țări subdezvoltate industrial, istoric vorbind cea mai urgentă sarcină care-i revenea era industrializarea; astfel, sarcina industrializării și cea a transformării sociale mergeau mână în mână.

Cam tot atunci am fost promovat la rangul de secretar prim. Faptul reprezenta o importantă recunoaștere și totodată un salariu substanțial mai mare. Cum cheltuiam o groază de bani pe vestimentația mea de diplomat, iar indemnizații suplimentare pentru „costuri de reprezentare“ nu existau, creșterea de salariu pica la țanc. Îmi permitea totodată ca la proxima mea deplasare la București să mă însor cu Edith și să o aduc înapoi cu mine la Londra. Cu salariul meu dinainte, am fi trăit dintr-un venit foarte mic. Cât despre atribuțiile mele de serviciu, promovarea mea nu le-a afectat deloc. Singura schimbare a fost că, pe lângă celelalte

îndatoriri – inclusiv supravegherea misiunii comerciale – mi s-a dat și cea de șef de protocol. A trebuit să învăț limbajul folosit în corespondența diplomatică (în care, de pildă, o „notă verbală” – în franțuzește *note verbale* – înscamnă întotdeauna un memoriu scris). De asemenea, am învățat să scriu invitații la recepții și să verific lista invitaților pentru a evita gafele diplomatice, să aranjez invitații în jurul meselor, să verific că personalul știe cum se toarnă vinul la masă (numai din dreapta) și cum se servesc mâncărurile (numai din stânga), precum și multe alte detalii de soiul ăsta. Mi-a venit greu să mă deprind cu această însărcinare, nu pentru că ar fi fost inerent dificilă, ci pentru că o găseam plictisitoare și total meschină.

Pe scena politică din estul Europei era în plină desfășurare confruntarea dintre Partidul Comunist Iugoslav și toate celelalte partide grupate în jurul P.C.U.S. Presa de partid abunda în articole detaliate despre „deviaționistii” iugoslavi, la început potolite și numai pe linie ideologică, apoi din ce în ce mai stridente și trecând în domeniul politicului, în care aceștia erau învinuiți de „trădare față de mișcarea comunistă internațională”. La rândul ei, presa iugoslavă nega toate acuzațiile și susținea că partidul iugoslav era victima unei campanii de discreditare și defăimare. Eram în relații bune cu secretarul prim de la Ambasada Iugoslaviei, Miliutinovici. Am luat legătura cu el și i-am propus să ne întâlnim să discutăm situația. Mac mă prevenise, sfătuindu-mă să nu am nici un contact cu iugoslavii, dar i-am spus că nu era nici un rău în încercarea de a-l aduce pe unul din diplomații lor pe calea cea bună. Într-o lungă discuție, i-am spus lui Miliutinovici cât de tulburat eram de ruptura din rândul partidelor comuniste și cât de îngrijorat la gândul unde ar putea duce asta. L-am întrebat dacă în zilele când era partizan, când lupta împotriva naziștilor și visa să fie eliberat de Armata Roșie, și-ar fi putut închipui vreo situație în care el sau partidul lui să se opună față de Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, indiferent din ce motiv. Întrebarea mea l-a răscolit destul de mult; mi-a răspuns că nu, nu și-ar fi putut imagina o asemenea situație. Mi-a mai spus că și el era la fel de tulburat ca mine, ba chiar mai mult, fiind mai direct implicat. Susținea că partidul iugoslav a făcut și făcea tot ce putea pentru a evita ruptura. Știa multe lucruri și în detaliu despre jocurile de culise care se purtasera multe luni de

zile. Se ajunsese însă la situația în care comuniștii iugoslavi nu puteau evita ruptura decât într-un singur fel: recuzându-și propriii conducători și aruncându-i la gunoi. Ori așa ceva ei nu puteau și nu doreau să facă, fiindcă erau convinși că dreptatea era de partea conducătorilor lor care apărau de fapt interesele vitale ale iugoslavici. Am încheiat discuția înțelegându-ne că nu ne înțelegem, cum s-ar spune, și ne-am despărțit cu urări reciproce de noroc în viață.

La un moment dat în vara lui 1948, sovieticii au închis toate căile terestre de acces spre Berlin. Berlinul, situat în adâncime în porțiunea Germaniei ocupată de ruși, la aproximativ două sute de kilometri de linia de demarcație între est și vest, era împărțit pe atunci în patru sectoare: rusec, american, britanic și francez. Conform pactului de la Potsdam dintre cele patru puteri, Aliații apuseni aveau liber acces la sectoarele lor pe câteva șosele și o linie de cale ferată rezervate în acest scop. De aceea, rămăsese Berlinul de Vest în afara controlului sovietic în ciuda poziției lui geografice. Acțiunea sovietică venea în replică la faptul că sectoarele occidentale ale Berlinului adoptaseră o nouă monedă creată în cele trei zone de ocupație apuseană ale Germaniei. Închizând căile de acces și amenințând astfel să stranguleze complet orașul izolat (care era aprovizionat practic cu de toate pe aceste căi), sovieticii doreau să-i forțeze pe Aliați să abandoneze Berlinul de Vest. Acțiunea sovietică a provocat o criză acută în relațiile Est-Vest, dar și un moment foarte tensionat pentru conducătorii apuseni: ce răspuns trebuia dat sovieticilor? Presa era plină de știri alarmante; lumea părea să fie pe marginea unui nou război. Răspunsul Aliaților a fost să rămână pe poziții și să organizeze ceea ce istoria a cunoscut sub numele de podul aerian de aprovizionare a Berlinului, care timp de cincisprezece luni a transportat lunar peste 150.000 de tone de bunuri de consum în Berlinul Occidental, asigurându-i astfel supraviețuirea ca oraș liber. Până la urmă, sovieticii au cedat, dar la început nimeni nu știa ce se va întâmpla. De pildă, sovieticii ar fi putut interzice zborurile peste zona lor de ocupație. Dacă puterile apusene ar fi refuzat să se conformeze, avioanele lor ar fi putut fi doborâte de sovietici, cu urmări de anvergură și imposibil de prevăzut. Când raportam asupra situației din punctul meu de observație de la Londra, încercam să redau cât mai

exact cu puțină starea de spirit predominantă în presă și în țară, care favoriza continuarea aprovizionării aeriene.

Un eveniment important în cariera mea diplomatică a avut loc în toamna lui 1948. Prietenul nostru de la Comitetul Executiv al Consiliului Sindicatelor (Trade Union Council – T.U.C.) britanice mă căută într-o zi, cerându-mi să ne vedem imediat. Când ne-am întâlnit, îmi spuse în mare secret că în ultima sa ședință, Comitetul Executiv hotărâse ca T.U.C. să se retragă din Federația Internațională a Sindicatelor (World Federation of Trade Unions), în care sindicatele conduse de comuniști din Franța și din Italia, împreună cu cele din Uniunea Sovietică și țările est-europene, câștigaseră o poziție majoritară. Această decizie urma să fie anunțată la următoarea întrunire a organizației, ce urma să aibă loc peste două săptămâni. Sindicatele americane, A.F.L. (American Federation of Labor) și C.I.O. (Congress of Industrial Organizations), încetaseră deja să mai facă parte din această organizație și T.U.C. spera ca, prin retragerea sa, să încurajeze retragerea tuturor celorlalte federații sindicale nedominate de comuniști. Prietenul nostru mai spuse că decizia era confidențială și numai câteva persoane știau de ea; mă ruga să informez ambasada sovietică ca să nu fie el nevoit să ia direct legătura cu ei. I-am promis că o voi face. Următorul meu pas a fost să iau legătura cu Mac și să-i spun ce se întâmplase. Cu acest prilej, am avut singura noastră dispută mai serioasă din timpul misiunii mele la legăție. Mac vroia să nu le spun sovieticilor decât peste vreo câteva zile, pentru ca Ana Pauker să poată afla prima vestea din mesajul nostru cifrat și să aibă timp să le-o spună ea însăși sovieticilor, înainte s-o primească ei de la ambasada lor din Londra. Vedeam logica lui Mac – vroia să câștige o bilă albă dându-i Anei Pauker un avans în transmiterea unei informații aparent importante lui Molotov, ministrul de externe sovietic, față de oamenii lor – dar n-am fost de acord cu el. Chestiunea părea nu numai importantă, ci și urgentă: dacă sovieticii puteau face ceva să preîntâmpine sau să contracareze retragerea plănuită de T.U.C., era clar că timpul avut la dispoziție era un factor esențial; dacă nu, timpul disponibil era oricum important pentru a se putea organiza un răspuns. În afară de asta, îi promiseseam informatorului nostru că-i voi alerta pe sovietici și de la sine înțeles că în cel mai scurt timp. Pentru toate aceste motive, vroiam să-i informez pe sovietici cât

de curând și i-am spus lui Mac că trebuia să facem simultan și una și alta: să trimitem mesajul cifrat la București și totodată să-i informăm pe sovietici ce plănuia T.U.C. Mac n-a fost de acord și a încercat ca superiorul meu în grad diplomatic să-mi „ordone“ să procedez cum vroia el, dar am refuzat să mă supun și am luat legătura imediat cu Pavlov. Se făcuse de acum vreo 10 scara și Pavlov vroia să ne întâlnim peste două zile. I-am spus că trebuia să-l văd imediat, la care m-a poftit la ambasadă. La ambasada sovietică, i-am transmis mesajul prietenului nostru, pe care Pavlov zise că avea să-l înainteze Moscovei într-o jumătate de oră. Relațiile mele cu Mac s-au răcit pe moment, dar după vreo două zile au revenit la normal.

La începutul lui 1948, Statele Unite ale Americii lansaseră Planul Marshall pentru Europa de Vest. La origine, toate țările europene distruse de război au fost invitate să participe, dar Uniunea Sovietică a respins oferta și celelalte țări din estul Europei, inclusiv România, i-au urmat exemplul. Presa britanică era plină de noutăți despre plan, și m-am apucat să studiez toate materialele disponibile, întrucât era vorba de un eveniment important în istoria economică și implicit politică a Europei de Vest. Eram fascinat de îndrăzneala, de inventivitatea și de dimensiunea planului, dar mai ales de ceea ce oarecum inconștient – pe atunci n-aș fi putut să o admit în ruptul capului – percepeam ca fiind *generozitatea* lui. Iată ceva ce nu figura în imaginea pe care mi-o făurisem despre capitalismul în faza imperialistă. Cu cât citeam mai mult, cu atât rămâneam mai perplex. Știam din presa comunistă că Planul Marshall era văzut de tovarășii mei ca un instrument al americanilor pentru a subjuga Europa de Vest și a o anexa politic și economic Statelor Unite, așa că examinam foarte atent documentele publicate căutând clauze oneroase ascunse printre cele tipărite cu litere minuscule. Dar n-am putut găsi nici una. Practic nu existau condiții pentru acordarea imenselor subvenții prevăzute în plan. Am conchis că dacă acesta era un plan de cucerire, era unul optimist și de lungă perspectivă, care nu avea nevoie să impună vreo obligație specifică beneficiarilor săi. Putea duce într-adevăr la o oarecare reducere a independenței acestora și la stabilirea unei hegemonii a Statelor Unite asupra Europei de Vest, dar dacă da, aceasta avea să fie o consecință indirectă a planului și nu un rezultat direct al clauzelor lui.

La începutul lui decembrie mi s-a dat din nou prilejul să vizitez Bucureștiul pentru câteva săptămâni. Am zburat la București tot prin Praga, dar de data asta a trebuit să-mi întrerup călătoria în capitala cehoslovacă, pentru că ori acolo ori la București aeroportul era în ceață și zborurile dintre cele două orașe fuseseră suspendate. Am avut astfel ocazia să vizitez această minunată capitală central-europeană și să fac un tur prin cartierele medievale ale orașului. Am fost foarte impresionat, iar în vechiul cimitir evreiesc m-au uimit pietrele de mormânt, delicate și complicate. Compania aeriană nu-mi putea garanta o dată sigură pentru plecarea la București, așa că m-am hotărât să merg mai departe cu trenul, cale de ceva mai mult de-o zi și o noapte. Am trimis o telegramă la București și am luat trenul. În tren m-am întâlnit cu Grigore Preoteasa, șeful de facto al legației noastre de la Washington, care tocmai își încheiase misiunea și era în drum spre casă. Îl întâlnisem pe Preoteasa înainte dar nu purtasem niciodată o conversație cu el. Îl cunoșteam de la distanță ca pe un intelectual comunist capabil, în jur de treizeci și cinci de ani. De data asta am avut o lungă discuție despre situația din Statele Unite și din Marea Britanie. Preoteasa își exprimă aprecierea pentru cât de bine informat păream să fiu despre condițiile din Anglia. L-am atras într-o discuție despre Planul Marshall, închipuindu-mi că, fiindcă fusese staționat la Washington, știa mai multe despre el decât mine. Dar s-a dovedit a nu fi așa, și mi-a ascultat explicațiile și interpretările fără să obiecteze și fără să adauge nimic.

Când am ajuns în Gara de Nord, Edith, care venise de la Cluj ca să mă întâmpine, tocmai suia treptele de la intrarea principală, însoțită de prietenul nostru Bandi Klein. Am fost surprins să văd ce palidă și slăbuță părea; mi-a explicat că de-abia își revenise după o gripă urâtă cu febră mare. Acum era studentă în anul I la Facultatea de Filozofie de la Universitatea Bolyai. Am fost amândoi invitați să stăm la Sanyi și Magda Jakab, care locuiau într-o vilă elegantă în cartierul cel mai frumos din București, lângă un parc mare botezat după Stalin.* Sanyi era acum unul din cei trei miniștri adjuncți ai lui Vasile Luca, secretar al partidului și ministru la Finanțe, și ajunsese mâna dreaptă a acestuia. Edith și cu mine am stat la ei în prima săptămână după întoarcerea mea. În timpul zilei eram prins cu treburi ofi-

* Astăzi, parcul Herăstrău (n. tr.).

cială la minister, dar seara când stăteam cu toții în jurul mesei, încercam să le istorisesc viața și pățaniile mele la Londra. Mă simțeam foarte bine împreună cu Edith și mi se părea că relația noastră fusese pusă la încercare și era îndeajuns de trainică pentru a merita pecetea căsătoriei. Am cerut-o pe Edith de nevastă și ea a acceptat, iar în următoarele zile am pus la punct împreună amănuntele.

Imediat după întoarcerea mea la București am cerut și am obținut o audiență la Gheorghiu-Dej, secretarul general al partidului și șeful suprem al întregii țări. Iată și motivul cererii mele. Prin 1946 sau '47, Regele Mihai trimisese la Londra două arme de vânatoare de fabricație britanică care aveau nevoie de unele reparații. Legația le dusesse la reparat la un atelier specializat în marca respectivă de arme. După abdicarea Regelui în 1947, toată lumea uitase de ele, dar când bunurile pe care Regele le lăsase în urmă au fost inventariate, cineva a găsit corespondența referitoare la cele două puști și comunicase partidului cele aflate. Gheorghiu-Dej îndrăgea vânătoria, așa că s-a luat hotărârea să se încerce recuperarea armelor. În noiembrie, legația primise respectiva cerere și Mac m-a însărcinat pe mine să mă ocup de ea. Șeful atelierului îmi spuse că reparațiile erau de mult gata, dar că nu era sigur dacă n-ar trebui să-i înapoieze armele Regelui însuși, întrucât erau proprietatea lui personală, mai degrabă decât legației care le trimisese la reparat. I-am oferit argumentul legal în temeiul căruia legația revendica puștile, i-am sugerat să consulte un jurist și i-am cerut un răspuns definitiv în termen de două săptămâni; altfel, îl vom da în judecată. Am mai menționat în treacăt și că fostul rege o fi fost el un bun client, dar în momentul de față nu mai era decât un *fost*, în vreme ce România era o țară întregă cu mulți vânători ale căror arme aveau nevoie de reparații. Zece zile mai târziu m-a chemat la telefon și mi-a spus să vin să ridic puștile, ceea ce am și făcut. Asta se întâmplase cu vreo săptămână sau două înainte de plecarea mea la București, moment în care la legație se făceau aranjamentele convenite pentru expedierea puștilor. Fiindcă afacerea era de o natură personală, Mac dorea să evite canalul oficial de corespondență prin curierul M.A.E. și mi-a sugerat ca la înapoierea în țară să cer o audiență la Gheorghiu-Dej, care era

nerăbdător să pună mâna pe cele două arme de vânătoare și să-i spun ce aranjase legația în privința lor.

Așa încât iată-mă acum așezat față în față cu cel mai puternic om din România. Îl întâlneam pentru prima dată, deși îl văzusem înainte la conferința partidului din 1945. I-a făcut vădită plăcere să audă ce aveam să-i comunic și m-a rugat să-i mulțumesc din partea lui celui care făcuse demersurile necesare pentru recuperarea puștilor. Pe urmă se lăsă pe spate în fotoliul lui și, pe tonul omului care e perfect stăpân pe sine și pe timpul său, zise: „Spune-mi despre Anglia: cum e pe-acolo?” Nu prea știam ce să spun. Omul și nivelul lui de înțelegere îmi erau necunoscute. Pe lângă asta, n-aveam idee cât timp am la dispoziție: cinci minute sau douăzeci și cinci. După cincizeci de ani, nu-mi mai aduc aminte ce i-am spus. Dar îmi aduc aminte că am decis pe loc: descrie, nu analiza. Relatează fapte, nu statistici, ci observații directe: materialul neprelucrat, nu interpretarea lui. Fii sincer, fii direct, dar mărginește-te la fapte. Așa că am început să-i descriu Anglia așa cum o văzusem și o pipăisem eu. Pe fața lui Gheorghiu se citea un viu interes când i-am descris suburbiile muncitorești din Londra, cum trăiau muncitorii, cum arătau locuințele lor, ce puteau să cumpere dintr-un salariu. I-a plăcut descrierea rețelei de metro și a autobuzelor cu etaj. De asemenea, i-am relatat câteva episoade de la conferința Partidului Laburist la Scarborough și i-am schițat planul de asistență medicală care pe atunci tocmai era introdus. M-a întrebat de Partidul Comunist Britanic și i-am citat fără comentarii cifra membrilor lui și cea a voturilor primite la ultimele alegeri. Trebuie că-l surprindea imaginea pictată de mine, fiindcă era foarte diferită de tot ce se putea citi despre Anglia în presa de partid. Îmi făcu de câteva ori cu ochiul, în semn de încurajare să spun lucruri care nu se spuneau de obicei. M-a ascultat timp de aproape un ceas, iar la urmă mi-a spus că afluase multe lucruri din cele auzite de la mine și îmi dori mult noroc. Am avut impresia că era sincer.

*

*

*

Două zile mai târziu, am avut de dat un raport despre situația din Anglia la Ministerul Afacerilor Externe. Forumul consta într-o întrunire a șefilor de direcții politice, în frunte cu Anuța Toma, adjuncta Anei Pauker, și cu participarea câtorva diplomați români aflați momentan la București, printre care Grigore Preoteasa de la legația din Washington, cu care călătorisem în tren de la Praga. Iarăși, după aproape cincizeci de ani nu-mi mai aduc aminte în detaliu ce am spus în raportul meu, dar știu că schițam o frescă a condițiilor economice și politice din Anglia, pornind de la relatări de fapte și experiențe personale, pe care le subliniam de-a lungul expunerii mele și continuând cu unele date statistice. Raportul meu consta în aproximativ 80% fapte, dar cuprindea și câteva interpretări, în sensul că proletariatul britanic nu era în momentul de față o forță revoluționară, iar condițiile din Anglia erau relativ stabile, că Marea Britanie supraviețuise uimitor de bine disoluției imperiului său colonial și că politica partidului nostru, pentru a se bucura de succes, trebuia să se bazeze pe aceste realități. De asemenea, am descris aspectele principale ale Planului Marshall. Raportul meu, care a durat o oră, a fost urmat de o succesiune neîntreruptă de atacuri. Nu mai știu cine a dat semnalul, dar rând pe rând toți vorbitorii mi-au criticat raportul, afirmând că am înfrumusețat situația din Anglia, că am judecat greșit starea de spirit a clasei muncitoare, că m-am lăsat dus de nas de propaganda burgheză, că n-am vrut să văd crăpăturile dincolo de suprafață și tot așa. „Erorile“ mele au fost diagnosticate ca manifestări de obiectivism burghez. Cel mai mult m-a supărat faptul că Preoteasa, trimisul nostru la Washington cu care stătusem de vorbă în tren câteva ceasuri, în bună parte despre același subiect, și care se arătase perfect de acord cu mine fără să mă contrazică sau să mă corecteze o singură dată, acum era printre criticii cei mai stridenți ai raportului meu.

Contrar etichetei de partid, în răspunsul meu la criticile aduse am refuzat să retrag cele spuse și să-mi fac autocritica. În loc de asta, după ce am contracara cu date câteva obiecții concrete, care în ansamblu erau foarte puține, am răspuns admonestării de fond arătând că numai cu două zile înainte avusesem privilegiul unei audiențe de un ceas cu tovarășul Gheorghiu-Dej, căruia îi relatasem în fond aceleași lucruri descrise în raport.

Faptul că nu mă lovisem de nici o dezaprobare din partea lui mă făcea să cred că nu se poate ca și el să fi găsit vederile mele tot atât de greșite. „Dar lăsând asta la o parte“, am zis, „de vreme ce forumul găsește că văd lucrurile într-un mod greșit, nu are sens ca ministerul să mă trimită înapoi la post. În locul meu ar trebui găsit cineva care vede lucrurile corect“. În clipa aceea Anuța Toma suspendă nervoasă ședința zicând că ne întinsesem oricum prea mult și că ar fi mai indicat să stea de vorbă cu mine personal înainte să reluăm dezbaterile. Mă luă apoi în biroul ei unde mă făcu cu ou și cu oțet pentru felul în care reacționasem la critici – tovarășii încercau doar să-mi dea o mână de ajutor. „Oricine dă un raport e criticat“, a spus ea, adăugând că trebuia să învăț să iau aminte la observațiile primite chiar dacă nu erau într-un totu întemeiate și să învăț din ele. Cât despre sugestia mea de a nu fi trimis înapoi la post, o va discuta cu tovarășa Ana, dar în principiu nu era de acord cu mine. Părerea ei era că trebuia să fiu trimis înapoi.

A doua zi, Anuța îmi spuse că vorbise cu tovarășa Ana despre mine și că amândouă erau de părere că făceam treabă bună la legăție și trebuia să fiu trimis înapoi. Cât despre raportul meu, ședința de analiză nu va fi reluată. Trebuia să vorbesc cu fiecare participant în parte cu care simțeam nevoia să-mi clarific unele probleme și să iau aminte la principalul sfat de a da mai multă atenție interpretării faptelor. În viitor, nu trebuia să mă opresc la observarea fenomenelor de suprafață, ci să încerc să văd mai în adâncime pentru a depista legăturile și tendințele de dedesubt. Nu i-am urmat sugestia de a încerca să clarific lucrurile prin discuții individuale, fiindcă nu le vedeam rostul. Din cele întâmplate, am tras concluzia că adevărata obiecție a conducerii nu privea felul meu de a vedea lucrurile, ci felul meu de a vorbi despre ele, de a le prezenta. Dacă ar fi crezut într-adevăr ce spusese, dacă ar fi crezut într-adevăr că raportul meu descria inexact situația și că nu vedeam lucrurile așa cum erau ele de fapt, n-ar fi avut nici un rost să mă trimită înapoi la post. „Evident“, m-am gândit, „ai voie, ba chiar ai datoria să evaluezi corect realitatea și să-ți călăuzești acțiunile după această evaluare. Ce n-ai voie e să o spui cu voce tare, nici chiar într-o ședință la nivel înalt. E-n regulă să vorbești deschis cu secretarul general al partidului în particular; nu e-n regulă să vorbești

deschis într-o ședință, chiar dacă la ea iau parte numai înalți oficiali și directori politici”.

Înainte de a mă întoarce la post, aveam de rezolvat o problemă personală importantă: Edith și cu mine doream să ne căsătorim. Cum aveam la dispoziție doar câteva zile, ne-am hotărât să ne căsătorim repede și simplu la un Sfat Popular din București, după care să mergem câteva zile la Cluj la părinții lui Edith ca să luăm lucrurile pe care ea vroia să le ia la Londra. Când am anunțat ministerul că intenționam să mă însor cu Edith, mi s-a spus să o informez pe secretara organizației de bază a ministerului, Lenuța Păsculescu (care era totodată și directoare de cabinet), și să discut problema cu ea. Mi-a pus câteva întrebări despre Edith și a răsuflat ușurată când a aflat că era membră de partid. Vroia s-o cunoască și a doua zi i-am prezentat-o, după care ne-a dat entuziastă binecuvântarea partidului și m-a felicitat pentru că-mi găsisem o tovarășă atât de plăcută. Scurta ceremonie a căsătoriei noastre a avut loc pe 21 decembrie, care s-a nimerit să fie ziua de naștere a mamei lui Edith, Klara, ca și a lui Stalin. Aveam nevoie de doi martori; unul a fost Juci (Regina) Klein, vechea mea prietenă din ilegalitate; celălalt a fost șoferul care ne adusese la sfat. Imediat după terminarea ceremoniei, am plecat la Cluj într-o mașină a Ministerului de Finanțe pe care ne-o împrumutase Sanyi. La Cluj, a fost mare bucurie în casa familiei Lövi. Deși Klara și Sándor ar fi preferat o nuntă cu tot dichisul, au acceptat felul cum avusese loc căsătoria unicei lor fete ca fiind în pas cu vremurile noi. Erau fericiți pentru Edith și ne-au dat binecuvântarea lor. Dragostea și grija lor ne-au însoțit permanent în cursul următorilor optsprezece ani plini de aventuri din România.

Întorși la București, am telegrafiat la legație cu anunțul că nu mă întorceam singur, ci cu Edith. Am prezentat-o câtorva colegi din minister și i-am ridicat pașaportul. La sfârșit de decembrie, am luat trenul spre Londra, cu o escală în Paris. A fost una din cele mai plăcute călătorii cu trenul din viața mea. Trenul s-a oprit pentru un ceas și jumătate la Viena, unde am ieșit la o plimbare în amurg prin cartierul din jurul gării. În Elveția, la stația de graniță Buchs, Edith căzu în extaz în fața munților de ciocolată de bună calitate, de negăsit în România. La Paris am stat la legație câteva zile, pe care ni le-am petrecut

lăcând plimbări și cumpărături. Am dus-o pe Edith la un restaurant foarte elegant, unde ne-am început masa cu stridii – Edith mânca așa ceva pentru prima dată în viață – dar, neștiind care sunt furculițele de stridii, am folosit altele. Când chelnerul a debarasat masa, a luat și furculițele pe care ar fi trebuit să le folosim – așa am învățat și noi regula. Îmi aduc aminte ce consternată a fost Edith când a văzut nota, care era considerabil mai mare decât ce plătisem două ceasuri mai devreme pentru o pereche de pantofi Bally. Pe vremea aceea în România, prețul unei perechi de pantofi era de câteva ori cel al unei mese pentru două persoane. Am mai cumpărat și o rochie neagră de seară pentru Edith ca s-o poarte la diverse ocazii diplomatice. Îi stătea excepțional și am sesizat atunci pentru prima oară această diferență fundamentală între bărbați și femei pe care aveam s-o gust de-a lungul întregii vieți: Edith era sincer fericită să aibă rochia aceea; pur și simplu radia când a îmbrăcat-o.

Am mers la Moulin Rouge și în alte câteva locuri; desigur, am luat ascensorul până în vârful Turnului Eiffel. Acolo un fotograf îmi oferi serviciile și în luna de miere fiind, bineînțeles că am acceptat. Fotografii ne-a plimbat roată prin balconul din vârful turnului ca să ne decidem ce priveliște ne plăcea cel mai mult ca fundal. După deliberarea de cuviință, am optat pentru cea mai memorabilă, după noi, la care fotografii ne invită în interiorul clădirii. Acolo aparatul lui de fotografiat era așezat în fața unei serii de panouri. Îl alesese pe cel care conținea imaginea de fundal selectată de noi, ne îndrumă să stăm în fața lui și făcu fotografia. O mai avem și azi; arată întocmai ca una din acele poze pe care servitoarele din Cluj obișnuiau să le aducă acasă după o duminică la bălci.

Am ajuns la Londra în primele zile ale lui ianuarie și Edith a avut mare succes: toată lumea a îndrăgit-o și în special Teri Macovescu m-a felicitat pentru „alegerea” mea. Locuința noastră urma să fie tot la etajul doi al reședinței din Belgrave Square, unde fusesem cazat și înainte, numai că acum aveam un apartament în loc de o singură cameră. Edith nu vorbea engleza decât puțin, așa încât a început să ia lecții de engleză la Școala Berlitz pe Oxford Street. Ieșeam împreună în oraș cât de des puteam. Printre altele, am vizitat Galeria Națională, unde, spre marea mea surprindere, Edith a recunoscut multe picturi de

Împreună în Anglia, la începutul anului 1949

Gainsborough și nu numai din reproducerile pe care le văzuse. Am fost la Sadler's Wells unde am văzut un spectacol foarte bun cu *Lacul Lebedelor*. Mergeam și la filme. La sfârșit de săptămână, plecam cu mașina, de obicei împreună cu Mac și Teri, la Windsor, la Brighton sau în altă parte. Peisajul din Anglia e întotdeauna foarte frumos, iar în iarna din 1948-'49 traficul era încă modic, așa încât era o adevărată plăcere să conduci prin țară. Între timp, personalul legației sporise prin sosirea

unui nou atașat de presă cu soția sa, dar nu am petrecut mult timp împreună.

O experiență culturală interesantă a fost un concert dat de Paul Robeson la Royal Albert Hall. A fost un recital sublim al acestui cântăreț american negru, înzestrat cu o grandoare unică. Era un munte de om și avea o voce care te făcea să te temi că acoperișul sălii se va prăbuși. A interpretat arii și cântece de genuri foarte diverse în zece sau mai multe limbi, printre care engleză, franceză, rusă, italiană, spaniolă, germană și idiș. Avea un repertoriu inepuizabil de piese, una mai frumoasă decât alta. Am auzit atunci multe cântece pentru prima, iar unele și pentru ultima dată, și am fost copleșiți de farmecul lor. Înainte de concert, avusese loc o recepție în onoarea lui Robeson la ambasada sovietică, unde fusese prezentat un nou film sovietic de război în care era vorba despre evenimentele atât de dureroase ale acelei perioade. Edith, care fusese așezată lângă Robeson în sală, l-a văzut plângând în timpul filmului.

Cred că la această recepție (dar se poate să fi fost cu altă ocazie, ceva mai devreme în cursul iernii 1948-'49) am fost luat la o parte de Pavlov, prim-consilierul ambasadei sovietice, care mi-a spus că vrea să-mi transmită ceva, nu numai mie, ci întregii legații române. Din câte auzise, comandorul Young, care trecea drept prieten al democrațiilor populare, era un oaspete frecvent la legația noastră. Am confirmat că așa era. Fusese invitat și la Ambasada Uniunii Sovietice, mi-a spus Pavlov, fiindcă și ei l-au considerat prieten; din păcate însă, în ultima vreme se dăduse de partea iugoslavilor în disputa lor cu U.R.S.S. și cu celelalte democrații populare și mersese până la a deveni o unealtă de răspândire a propagandei titoiste. Ministerul de Afaceri Externe sovietic îl socotea acum agent inamic și ambasada încetase orice legătură cu el. A doua zi i-am informat pe Macovescu, Macavei și restul personalului nostru diplomatic, și Young dispăru de pe lista de invitați a legației.

La numai cinci săptămâni după sosirea mea și a lui Edith la Londra, ministrul plenipotențiar Macavei fu chemat la Ministerul de Externe britanic (Foreign Office). L-am însoțit ca interpret. Oficialul de la Foreign Office protesta împotriva expulzării din România a doi diplomați britanici, care fuseseră implicați într-un proces care, susținea el, era o înscenare, și

acuzati de spionaj. Oficialul afirma categoric ca cei doi diplomați erau nevinovați și ca acuzațiile împotriva lor erau pure fabricații. Macavei a răspuns că nu cunoștea personal amănuntele acestui proces, dar nu credea că guvernul lui ar acuza doi diplomați britanici fără motive bine întemeiate; la urma urmei, cui i-ar sluji așa ceva? Tot ce putea spune, adăugă Macavei, era că sarcina lui la Londra era să încerce să îmbunătățească relațiile dintre țara lui și Marea Britanie și că în acest scop făcea tot ce-i stătea în putință. Există ceva ce nu făcuse și putea face pentru a îmbunătăți aceste relații? Întrebă el. Oficialul britanic îi răspunse că nu trebuia să-și facă iluzii despre relațiile dintre țările noastre: erau *proaste*, spuse el, foarte proaste. Ministrul Macavei trebuia să informeze Bucureștiul că guvernul Maiestății Sale nu era dispus să tolereze asemenea tratament și avea să răspundă cu aceeași monedă în viitorul foarte apropiat.

La mai puțin de o săptămână după această audiență, legația primi o înștiințare oficială de la Foreign Office prin care ni se aducea la cunoștință că secretarul prim E. Balas și secretarul comercial de rangul al treilea I. Măgură de la Legația Republicii Populare Române de la Londra erau declarați personal non *grac* de guvernul Maiestății Sale și erau somați să părăsească țara în curs de șase săptămâni. În aceeași zi în care legația fu notificată în scris de această decizie, un comunicat de presă de la Foreign Office informa publicul despre măsura luată ca reacție la expulzarea celor doi diplomați britanici de către guvernul român. Se menționa explicit că măsura nu îi viza personal pe cei doi diplomați români, care fuseseră aleși doar pentru că rangurile lor diplomatice corespundeau cu cele ale diplomaților expulzați de la București.

Deși mi-ar fi plăcut să am mai mult timp la dispoziție ca să-i arăt câte ceva lui Edith, nu-mi părea deloc rău să mă întorc acasă. De fapt, Londra mă abătuse puțin din drumul meu și eram nerăbdător să mă întorc înapoi și să particip la făurirea noii societăți. Mai precis, doream să lucrez la Comisia de Stat pentru Planificare, unde mi se părea mie că se construia și se decidea viitorul imediat al țării. C.S.P.-ul avea sarcina de a elabora planurile economice ale țării, care afectau toate celelalte sectoare de activitate: învățământul, știința, urbanizarea, asistența socială

și așa mai departe. Dar nu a fost să fie, din motive care vor deveni clare mai târziu.

Așa încât Edith și cu mine ne-am apucat să folosim cum știam mai bine cele șase săptămâni pe care le mai aveam la dispoziție. Din punct de vedere profesional, preocuparea mea de căpetenie era să-mi termin studiul despre Planul Marshall, pentru care știam că nu voi avea surse de documentare acasă. Mărinimoasă, Edith s-a oferit să dactilografieze ce scriam, deși mi-a spus cu modestie că nu era cine știe ce dactilografă. De aceasta m-am convins repede. Oricum, prea mare importanță nu avea, fiindcă ce era urgent era să extrag toate informațiile de care aveam nevoie din sursele aflate la dispoziția mea. Dactilografierea materialului putea fi terminată acasă. În altă ordine de idei, am făcut o excursie de plăcere cu trenul în Scoția, în cursul căreia am vizitat orașul Glasgow și, din fugă, Edinburgh.

Expulzarea noastră din Marea Britanie a stârnit oarecare interes public în jurul persoanelor noastre. Aveam dispoziție să nu dăm nici un interviu, așa că reporterii care dădeau târcoale reședinței încercau să afle ce puteau despre viața noastră de zi cu zi. Într-o dimineață, în *Daily Mirror* a apărut un articol intitulat „Black-Haired Edith Balaș Takes Her Last English Lesson” (Bruneta Edith Balaș la ultima sa lecție de engleză). Se istorisea întâmplarea anunțată în titlu și ceva mai mult, pe baza unor speculații la fel de fidele realității ca descrierea culorii părului lui Edith, care era atunci ca și acum șaten deschis. Evident reporterul socotise că o româncă nu poate fi *decât* brunetă. Înainte de plecare am făcut câteva cumpărături. Printre altele, ne-am cumpărat două pleduri Atkinson pe care n-am încetat să le folosim decât optsprezece ani mai târziu când am plecat definitiv din România. Când în cele din urmă sosi și ziua plecării, ne-am luat rămas-bun de la prietenii noștri și de la Anglia și am luat trenul spre casă.

Capitolul 8

DE PE CULME ÎN ABIS

La sfârșitul lui martie 1949 când m-am întors de la Londra, am fost numit șeful Direcției Afacerilor Economice în Ministerul de Externe. Acest serviciu fusese înființat de curând pentru a prelua toate relațiile economice cu străinătatea, minus comerțul, care era domeniul Secției de Comerț Exterior din Ministerul Comerțului. Numirea unui fost prim secretar de legație ca director în M.A.E. reprezenta o promovare, de care am fost nițel surprins după cele petrecute trei luni mai devreme, când fusesem acuzat de „obiectivism burghez”. Pesemne expulzarea mea de către guvernul britanic risipise orice suspiciuni privind contaminarea mea cu idei burgheze. Șefii mei presupuneau că alegerea Ministerului de Externe britanic nu căzuse întâmplător asupra mea, ci că procedând astfel britanicii intenționaseră să văduvească legația de membrul ei cel mai folositor. Așa că expulzarea mea din Marca Britanie a fost în favoarea mea la București, fiind cauza de fapt a promovării mele. Din fericire, la întoarcerea de la Londra eram deja licențiat în economic, așa încât aveam cel puțin atâta calificare pentru noua mea poziție. Aveam, de asemenea, experiența câștigată ca supraveghetor al misiunii noastre comerciale de la Londra.

A trebuit să pun pe picioare direcția pomind de la zero. Mi-am adus doi tineri capabili de la Cluj, pe Iván Köves, economist, și Iuliu Bojan, ziarist; și un tânăr economist din Timișoara, Tibor Schattelesz, care cunoștea bine datele economice concrete și era familiarizat și cu teoria economică. Mi s-a dat și opțiunea de a-mi recruta oameni din interiorul ministerului, și am reușit să atrag doi membri din Direcția Afacerilor Consulare, amândoi bine calificați și serioși. Pe lângă aceștia

cinci, mi s-a „dat“ o tânără membră de partid care avea intenții bune, dar pricepere mai puțină, iar mai târziu încă una, recrutată de minister dintre proaspeții absolvenți de facultate; de asemenea, aveam și două secretare-dactilografe. Am repartizat sarcinile din direcție printre trei sau patru secții din cadrul acestei echipe. Cel mai mult mă interesa cea care se ocupa de studiul diverselor probleme și evenimente internaționale din punct de vedere economic, și care publica periodic buletine economice pentru informarea celorlalte direcții din minister. Aceste buletine, pe care noi am avut inițiativa de a le introduce, veneau în întâmpinarea unei nevoi și în curând au ajuns să fie foarte cerute. Studiile erau destul de inegale, dar unele stârneau interes. În trei sau patru luni de la înființare, Direcția de Afaceri Economice devenise o prezență deosebită în minister și se remarcase prin competență în domeniul său, lucru de excepție într-o instituție în care predomina amatorismul. La preluarea ministerului în noiembrie 1947, Ana Pauker dăduse afară toți vechii experți „burghezi“ pe care i-a înlocuit cu activiști de partid, principalul criteriu de selecție fiind devotamentul lor politic. Ca urmare, priceperea profesională era lucru rar în minister; așa se explică cum cineva ca mine, cu o experiență redusă și studii relativ superficiale, ajunsese în numai câteva luni să fie considerat expertul numărul unu în probleme economice și să devină un om a cărui competență profesională – spre deosebire de fidelitatea față de linia de partid – nimeni nu îndrăzneă s-o pună la îndoială.

Pe lângă postul de la externe, am fost numit conferențiar la Institutul de Studii Economice și Planificare (I.S.E.P.). Cursul de economie mondială pe care-l predam la I.S.E.P. impunea un efort serios studenților, care trebuiau să se familiarizeze cu instituții și concepte despre care nu știau mai nimic; cu toate acestea, era destul de popular, mai ales pentru că le oferea mai multe informații despre lumea din afară decât toate celelalte cursuri din institut puse laolaltă. Într-o țară în care știrile externe apăreau numai prin prisma presei de partid, iar faptele privitoare la țările din afară erau reduse la caricaturi ale realității, nu e de mirare că un curs care conținea informații la zi despre economia mondială se bucura de popularitate printre studenți. Îl predam cu plăcere, și cum era un curs pentru ultimul an de facultate, doi

dintre studenții mei au fost reținuți de Institut după primul an, iar unul dintre ei mi-a devenit asistent.

Rectorul de la I.S.E.P. aprecia faptul că deși dificil, cursul meu era popular printre studenți și ne-am înțeles foarte bine. Nu la fel stăteau lucrurile și cu prorectorul, care pe atunci era Manca Mănescu, o uncaltă a partidului. Licențiat în statistică sau comerț, în timpul războiului avusese oarece legături cu comuniștii, deși trebuie să fi fost superficiale; Manca Mănescu nu avea niciodată curajul propriilor opinii. Regula lui de comportare era să urmeze întotdeauna cât mai îndeaproape linia de partid în varianta ei cea mai recentă și mai virulentă și să atace cu ferocitate pe oricine considera el că se abate de la ea. Feroce față de subalterni sau de cei în afara cercurilor de partid; față de superiori și de conducerea de partid era cel mai slugarnic lingău din câți mi-a fost dat să întâlnesc. Mi-aduc aminte de un episod de la începutul carierei mele în învățământ care a constat într-un conflict cu acest prorector. Dar pentru a-l pune în contextul atmosferei politice de atunci, trebuie mai întâi să fac o mică digresiune.

La începutul anului 1949, Partidul Comunist a lansat prima campanie, intensificată în 1950, de colectivizare a agriculturii, însoțită de o persecuție brutală a țăranilor bogați sau chiaburi (toți cei care aveau peste zece hectare de pământ sau foloseau argați), ca să nu mai vorbim de moșieri, care erau dușmanul de clasă cu D mare. Totul făcea parte din „ascuțirea luptei de clasă”. Urmând exemplul sovietic, conducerea de partid din România a hotărât inițierea unor lucrări publice la care „dușmanii de clasă” să fie întrebuințați ca forță de muncă, așa că s-a început construcția unui canal între orașul Cernavodă pe Dunăre și Marea Neagră, cunoscut mai apoi sub numele de Canalul Dunăre – Marea Neagră. Oricine își aruncă o privire pe hartă poate vedea că din punct de vedere economic acest canal nu prea are justificare. Principalul său scop declarat era să scurteze distanța de navigație pentru vasele de pe cursul superior al Dunării; în această privință, economia era de vreo 240 de kilometri, nu cine știe ce. În subsidiar, canalul trebuia să furnizeze apă pentru irigarea unei zone aride din Dobrogea, dar acest deziderat ar fi putut fi satisfăcut cu o fracțiune din efortul necesar pentru construirea unui canal de navigație pentru vase

oceanice. De fapt, adevărata motivație a canalului era crearea unui loc unde „dușmanii poporului“ să poată fi trimiși pentru a-și ispăși păcatele prin muncă în folosul republicii. Ideea e destul de dură și de respingătoare în sine; dar adevărata tragedie consta în faptul că „dușmanii poporului“ nu erau indivizi care să fi acționat împotriva poporului sau a regimului care se pretindea reprezentantul intereselor acestuia – controlul polițienesc era atât de strict încât nici un fel de rezistență organizată n-ar fi fost posibilă decât la o scară neglijabilă –, ci pur și simplu oameni pe care regimul îi identificase ca dușmani ai săi pe baza originii lor sociale. Și pe lângă cruzimea lipsită de sens a muncii silnice la un proiect fără nici o noimă se mai adăuga și faptul că nu era nevoie nici măcar de sentință judecătorească pentru a trimite pe cineva la Canal: ajungea o așa-zisă sentință administrativă, care nu necesita nici un fel de justificare legală.

Aceasta era atmosfera în care, la sfârșitul unui semestru, cel mai bun student de la cursul meu și singurul de 10 se dovedea a fi băiat de moșier sau de fost moșier. Îl chema Răducan sau așa ceva. Eu nu-i cunoșteam biografia, fiindcă mă interesau talentul și seriozitatea studenților, nu statura socială sau opțiunile politice ale părinților lor. Prorectorul, Manca Mănescu, m-a chemat la el în birou și, mânios tare, m-a luat la rost: cum se putea ca o persoană cu poziția pe care o aveam cu în partid și trecutul meu de ilegalist să abandoneze complet principiile luptei de clasă și să-i dea nota maximă unui dușman de clasă, fiul cunoscutului moșier Răducan! „E aberant“, îmi zise. „Porcul ăsta de câine n-are ce să caute în institutul nostru; trebuie să-i schimbi nota și să-l pici“.

I-am răspuns că, în primul rând, eu nu mă ocupam de admiteri; el, ca prorector, supraveghea procesul de admitere; și dacă un dușman de clasă care ar fi trebuit respins fusese totuși admis, răspunderea îi aparținea lui, nu mie. În al doilea rând, la cursul meu Răducan nu-și exprimase niciodată vreun punct de vedere ostil regimului sau partidului, așa că nu puteam confirma că era un dușman de clasă. Tatăl lui va fi fost un moșier, dar el trebuia judecat în primul rând pe baza propriului său comportament. Dacă Mănescu deținea dovezi că acest Răducan era într-adevăr un element ostil, trebuia să-l exmatriculeze din institut în temeiul acestora. Putea face lucrul acesta în mod deschis,

dovedind acuzațiile făcute, și nu era nevoie să recurgă la subterfugiul unei note insuficiente la cursul meu. În al treilea rând, utilizarea sistemului de evaluare a studenților pentru îndepărtarea elementelor pe care prorectorul vroia să le elimine ar compromite grav acest sistem în ochii studenților. La ce bun să mai muncească și să se străduiască să învețe ce li se cerea, din moment ce notele primite nu se bazau pe performanțele lor, ci pe alte criterii? Refuzam categoric să-i schimb nota studentului Răducan, i-am spus; și consideram că un asemenea procedeu contravenea intereselor sistemului de învățământ și în fond dăuna și intereselor partidului. Dacă prorectorul nu era de acord cu mine, eram gata să discut problema în fața unui for de partid.

Mănescu m-ar fi mâncat de viu, dar nu știa ce să zică sau ce să facă, așa că a lăsat-o moartă iar pe mine m-a lăsat în pace, pentru o vreme cel puțin. N-a găsit nici un motiv să-l exmatriculeze pe Răducan, care la sfârșitul anului și-a luat licența. Bineînțeles însă că nu m-a iertat niciodată, iar mai târziu, când a ajuns mare și tare și a avut ocazia, și-a arătat din plin ostilitatea față de mine. Norocul meu că plecasem deja din România când Mănescu a ajuns pe culmea carierei lui politice, ca prim-ministru sub Ceaușescu în anii optzeci.

În afară de poziția mea în învățământ și de postul din minister, am fost invitat să fac parte din consiliul editorial al revistei *Probleme economice*. Redactorul-șef, Mircea Oprișan, ziarist și economist evreu care mai presus de toate era un manipulator politic foarte iscusit, mai târziu a făcut carieră ca ministru al Comerțului Interior în anii '55-'60. La vremea respectivă, mă curta asiduă din cauza „poziției strategice“ pe care o aveam în M.A.E. Adjectivul „strategic“ se referă la faptul că lucram în anturajul Anei Pauker, considerată omul numărul doi (dacă nu chiar unu) în partid și în stat, după Gheorghiu-Dej. Așa că Oprișan mă trata regește, îmi cerea părerea despre o sumedenie de lucruri și își acoperea spatele cu scuze îndelung rumegate ori de câte ori nu vroia să-mi urmeze sfatul. De pildă, îmi spunea că Secția de Propagandă a Comitetului Central fusese împotriva propunerii mele, ceea ce firește închidea orice discuție.

Când ne-am întors de la Londra la sfârșitul lui martie 1949, Edith și cu mine am stat vreo două săptămâni cu Sanyi și Magda. La scurtă vreme Edith s-a dus la Cluj să-și dea exa-

menele de anul I la Universitatea Bolyai, după care s-a transferat în anul II la Universitatea din București „C.I. Parhon“. În primăvara aceea ni s-a alocat un apartament de patru camere într-o mică vilă pe strada Tokyo la numărul 12, într-un cartier liniștit și plăcut, nu departe de minister. Apartamentul nostru avea o cameră de zi, o sufragerie și o bucătărie la parter, iar la etaj două dormitoare, dintre care unul îl foloseam ca odaie de studiu. Ne-am adus în apartament mobila șic pe care o promisem drept cadou de nuntă de la părinții lui Edith. Totodată aveam la dispoziție o mașină a ministerului condusă de un șofer. Aș fi preferat să am mașina fără șofer ca s-o pot conduce eu, dar lucrul acesta nu era permis. Puteam s-o conduc ocazional, dar șoferul repartizat de minister răspundea de menținerea permanentă a mașinii în stare bună de funcționare. Autovehiculele – un articol de import – erau atât de scumpe, iar șoferii – mână de lucru locală – atât de ieftini, încât luxul de fapt era mașina, nu șoferul.

În septembrie 1949, la Budapesta s-a petrecut un lucru straniu care a zguduit toată lumea comunistă. László Rajk – unul din puținii unguri get beget din conducerea Partidului Comunist Maghiar, care luptase în ilegalitate și luase parte la războiul civil din Spania, iar după 1946 fusese o vreme ministru de Interne iar apoi de Externe – a fost judecat în public, iar la proces a mărturisit că era un troțkist și un titoist, de mulți ani în serviciul agențiilor de spionaj din Occident. Împărțea boxa acuzațiilor cu alți câțiva care s-au declarat cu toții vinovați. Procesul a durat câteva zile, timp în care depozițiile martorilor și ale acuzaților au pus la punct o imagine detaliată și perfect consonantă a unei conspirații complexe și primejdioase. Rajk și alți doi participanți au fost condamnați la moarte și executați; ceilalți au fost condamnați la închisoare pe viață sau la ani grei de ocnă. Bineînțeles, tot procesul a fost o înscenare, dar la vremea aceea nici eu, nici prietenii mei din București nu știam asta.

Pentru a înțelege cum de am putut crede așa ceva, nu numai eu, ci și alții ca mine printre care mulți oameni încercați și deloc creduli, trebuie să se rețină următoarele împrejurări. Mai întâi, acesta a fost primul proces public după al doilea război mondial în care un conducător comunist era acuzat de trădare. Deși cei care trăiseră perioada proceselor publice de la

sfârșitul anilor treizeci în Uniunea Sovietică l-ar fi putut privi cu mai mult scepticism, tovarășii mei și cu mine nu trăisem așa ceva. Experiența mea în această privință era nulă. În al doilea rând, procesul a fost regizat perfect de către diabolicii săi organizatori. Depozițiile sunau absolut credibile: toate relatările, minuțios detaliate, spuneau în esență aceeași poveste doar cu alte cuvinte, uneori cu unele contradicții minore pe care acuzarea le-a netezit apoi într-o manieră aparent impecabilă. În aceste depoziții, ficțiunea și faptele mergeau mână în mână. Multe din alegațiile cele mai fantastice erau adevărate, deși în sine nu dovedeau vina acuzaților. De pildă, în timpul războiului civil din Spania, Rajk fusese demis din funcția de secretar de partid al unității sale militare pentru că exprimase vederi troțkiste și, fără să fie exclus din partid, fusese trimis pe front. De asemenea, după ce se întorsese în Ungaria, unde a devenit una din figurile de seamă ale mișcării ilegale, a fost arestat și judecat de un tribunal militar în noiembrie 1944. La același proces, conducătorul Partidului Micilor Fermieri, Bajcsi-Zsilinszki, un antinazist declarat și militant, ne-comunist, fusese condamnat la moarte și executat; însă Rajk fusese cruțat de pedeapsa cu moartea datorită intervenției energice a fratelui lui, de orientare fascistă, care era secretar de stat în guvernul Partidului Crucile cu Săgeți al lui Szálasi. Amândouă aceste fapte erau adevărate, ușor de verificat, și stranii. Deși în sine nu dovedeau nimic, făceau mai credibile alte lucruri stranii, admise de Rajk. Iar în ultimul rând, am judecat, ca mulți alții, în felul următor: dacă mărturia lui Rajk de la proces nu era adevărată, însemna că anchetatorii izbutiseră să-l frângă și să-l doboare complet și definitiv în numai câteva luni, din mai 1949 când fusese arestat până în septembrie 1949, când a avut loc procesul. Însă, deși nu-l cunoscusem personal pe Rajk, știam că în timpul războiului fusese un luptător ilegal dur și tenace: arestat de DEF în 1944, nu dăduse de gol pe nimeni (dacă ar fi făcut-o, după război ar fi fost exclus din partid). Dacă cei de la DEF, ale căror metode teribile de eficiente le cunoșteam prea bine, nu fuseseră în stare să înfrângă rezistența acestui comunist mândru ca să-l facă să divulge barem un singur nume, cine să-l fi silit să se acuze pe sine însuși, pe un ton calm și hotărât, întocmai de acele mârșăvii pe care trebuie că le va fi detestat cel mai mult pe lume? Nu

puteam concepe o asemenea posibilitate; prin urmare, oricât ar suna de naiv, am dat crezare depoziției lui Rajk.

La câteva săptămâni după procesul lui Rajk, în octombrie 1949, am fost trimis la Budapesta pentru câteva zile ca membru al unei echipe însărcinate să negocieze un acord cu partea maghiară privind transportul feroviar. Era o afacere de rutină fără implicații politice și fără ramificații economice serioase, de care s-au ocupat mai ales experții în transporturi feroviare care făceau parte din delegație, așa că am avut timp să iau legătura cu vechii mei camarazi din timpul războiului. Firește, am discutat afacerea Rajk. Erau cu toții șocați, dar nici unul nu se îndoia de veracitatea celor întâmplate.

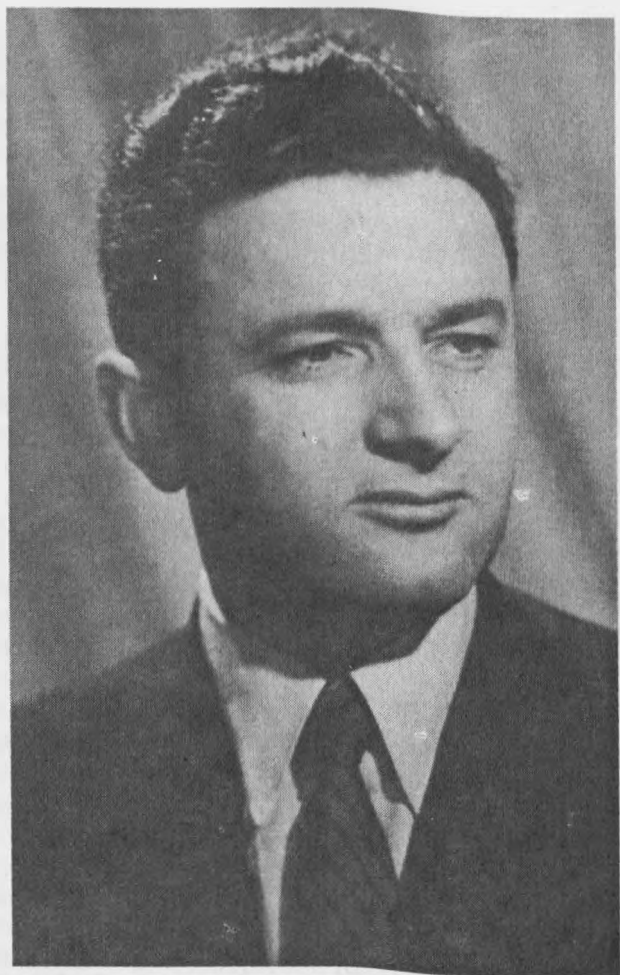
Aflat în capitala Ungariei, am primit vești însemnate de la Edith. Înainte de plecarea la Budapesta, o întrebasem ce să-i aduc. Material pentru un capot, îmi zisese ea, adăugând că avea nevoie de trei metri. Când am sunat-o de la Budapesta, mi-a zis că are să-mi spună ceva important. „Ce e?“ am întrebat eu. Era vorba de materialul pentru capot: îi trebuiau patru metri, nu trei. Am bănuir cu ce însemna asta – că era însărcinată – dar nu eram chiar sigur. Când m-am întors acasă, Edith mi-a confirmat bănuiala.

Din 1949 până în '51, deși ocupat cu munca mea, am luat parte împreună cu Edith la toate marile evenimente culturale din București. Mergeam ocazional la operă; Opera din București era o instituție serioasă, vizitată când și când de cântăreți de talie mondială. Și orchestra simfonică era de calitate, iar uneori își făcea apariția în București și câte un violonist sau pianist faimos. Teatrul românesc avea un nivel înalt; unul din regizorii din anii aceia, Liviu Ciulei, a ajuns mai târziu în Occident și a lucrat o vreme în Statele Unite. Piese contemporane erau destul de proaste din cauza cenzurii politice, dar am văzut multe piese clasice superb puse în scenă. Momente memorabile în viața noastră culturală au fost câteva spectacole cu Teatrul Balșoi și Baletul Kirov, precum și cu neîntrecuta trupă de dansuri folclorice a lui Moiseev.

De câteva ori am fost rugat să țin prelegeri pe teme economice la școala de partid. Prelegerile mele mergeau bine de obicei și mă bucuram de reputația că predau bine. Cel mai mare succes al meu, din perspectiva reperculsiunilor pe care le-a avut,

a fost însă o expunere improvizată în scara dinaintea prezentării ei, în locul altcuiva. Acest altcineva era Alexandru Bârlădeanu, ministrul Comerțului Interior și Exterior, însărcinat și cu coordonarea activității altor ministere economice. Bârlădeanu era un intelectual comunist român puțin trecut de patruzeci de ani, basarabean de origine, fluent în rusește, foarte inteligent și cultivat, cu reputația de a fi cel mai priceput economist din țară în chestiunile practice. Era prieten cu Sanyi și într-o scară i s-a plăns acestuia că fusese programat la o audiență cu Gheorghiu-Dej taman a doua zi dimineață, când avea de ținut o conferință la școala de partid. Sanyi i-a sugerat să mă roage pe mine să-i țin locul, garantându-i că asistența va fi satisfăcută. Când Bârlădeanu, pe care nu-l cunoșteam, m-a sunat acasă cu această rugămintă, atenționându-mă că n-aveam la dispoziție decât o seară ca să mă pregătesc, mi-a făcut un compliment dezarmant, zicând că ardea de nerăbdare să cunoască o raritate ca mine care-l putuse face pe scepticul de Sanyi să sune entuziasmat. Evident că n-am putut să-l refuz și am ținut o expunere care, după Bârlădeanu, a fost foarte bine primită. Îmi spuse că-l salvasem dintr-o situație foarte neplăcută. Cum ziceam, aceasta s-a dovedit a fi cea mai importantă conferință pe care am ținut-o vreodată în ce privește urmările avute: șaisprezece ani mai târziu, când dădeam ultima bătălie din războiul meu de cinci ani și jumătate pentru a mi se îngădui să emigrez, Bârlădeanu a fost unul din cei doi sau trei oameni sus-puși care probabil că m-au ajutat să primesc permisul de emigrare.

La sfârșitul anului 1949 sau la începutul lui '50, mi s-a încredințat sarcina de a lua parte, în calitate de reprezentant al M.A.E., la negocierile purtate de o echipă românească cu o delegație a statului elvețian, în scopul rezolvării unor revendicări formulate de elvețieni în numele foștilor proprietari ai întreprinderilor naționalizate din România. Mai multe conturi în băncile elvețiene fuseseră înghețate din cauza acestor revendicări așa încât satisfacerea lor era o chestiune importantă pentru România. Delegația română era condusă de Gogu Rădulescu, ministru adjunct în Ministerul Comerțului și șeful Secției de Comerț Exterior. În afară de Rădulescu și de mine, delegația mai conținea reprezentanți de la Ministerul Finanțelor, Banca Națională și Secția de Comerț Exterior.

Sanyi Jakab în 1949

Pe Gogu Rădulescu, care era prieten cu Sanyi, îl știam dinainte. La întoarcerea de la Londra, luasem legătura cu el și-l informasem despre niște treburi curente din activitatea misiunii comerciale de la Londra. M-a rugat să trec pe la el pe la minister, unde am avut o convorbire amicală cu acest om ciudat, de o

ironie mușcătoare și de a cărei limbă ascuțită toată lumea se temea. Avea o înfățișare stranie; arăta ca un han tătar, cam așa cum îmi închipuiam că trebuie să fi arătat Genghis Han. În plus, modul lui favorit de a conversa era să pună întrebări aparent naive, după care să-și ia în râs interlocutorul dacă acesta dădea răspunsuri greșite. Nu putea suferi ipocriții și lingăii, iar pe cei care încercau să-i toarne sloganuri de partid îi întrerupea și uneori îi dădea afară din birou. Un timp, și-a putut permite să afișeze această atitudine provocatoare și disprețuitoare față de demagogii din partid, fiindcă avea spatele asigurat: toată lumea știa că în timpul războiului fusese în Uniunea Sovietică și că era în relații bune cu mai multe personalități sovietice aflate pe atunci la București. Asta era destul să-l pună la adăpost de orice atac. Dar mai apoi situația s-a schimbat, astfel încât dușmanii pe care și-i făcuse la sfârșitul anilor '40 s-au răzbunat pe el cu vârf și îndesat în anii '50.

Deși legătura mea cu Rădulescu începuse cu dreptul, misiunea mea în echipa de negociatori era totuși neplăcută. Principalele relații economice ale României cu exteriorul erau de două feluri: întreprinderi mixte sovieto-române și comerț exterior. Primele erau controlate de Ministerul Finanțelor, iar Ministerul de Externe nu ținea deloc să-și bage nasul în ce se întâmpla acolo. Celălalt cădea în sarcina Secției de Comerț Exterior, dar Ministerul de Externe, adică Ana Pauker, își aroga dreptul de a exercita controlul politic asupra acesteia. Natural că lui Rădulescu, ca șef al acestei secții, nu-i plăceau aceste ingerințe cărora le opunea o rezistență acerbă. La urma urmei, era membru de partid și se aștepta să i se acorde toată încrederea. Ca urmare, între cele două ministere se iscăse un conflict: mocnit care uneori izburcea deschis. Firește, conflictul nu era niciodată cu Ana Pauker în persoană – diferența de statură politică dintre Ana Pauker și Gogu Rădulescu fiind mult prea mare – ci cu Anuța Toma, ministru adjunct de Externe și factor în minister. Rădulescu nu-și ascundea disprețul față de Anuța Toma, la care făcea de multe ori referiri sarcastice în conversație cu alții. Părerea mea era că Secția de Comerț Exterior trebuia lăsată să-și facă treaba pe criterii comerciale și că politizarea activității ei nu putea fi decât dăunătoare dezvoltării relațiilor comerciale ale României. Ca reprezentant din partea

M.A.E. la negocierile cu delegația elvețiană, fusesem aruncat fără voia mea în mijlocul acestui conflict. I-am vorbit deschis lui Rădulescu despre situația mea stânjenitoare, asigurându-l că voi juca un rol cât mai constructiv la negocieri și că nu-l voi vorbi pe la spate nici la partid, nici la ministerul meu, nici oriunde altundeva. Dacă aveam obiecții de orice fel, i le voi comunica mai întâi lui în mod direct. Rădulescu mi-a apreciat franchețea și am rămas prieteni.

Negocierile au fost dificile. Delegația elvețiană era condusă de un oficial experimentat din Ministerul lor de Externe, pe nume Troendle. Elvețienii veneau cu o listă de proprietăți revendicate, evaluate la prețuri pe care partea noastră le considera exagerate. Erau bine pregătiți, știau ce vor, și dețineau documente doveditoare în sprijinul fiecărei revendicări. De partea noastră, Rădulescu nu avusese timp să se pregătească dinainte pentru negocieri și strategia lui era să „joace după ureche“, lucru la care se pricepea destul de bine. Ceilalți membri ai delegației noastre erau bine informați fiecare pe bucăți care ținea de specialitatea lui, dar nu aveau habar de rest; nimeni nu părea să știe cu adevărat cum stăteam, ce era de făcut, care dintre revendicări putea fi contestată și cum. În primele câteva zile, am fost complet pe dinafară. Fusesem notificat de aceste negocieri și de participarea mea la ele cu nici o săptămână înainte de începerea lor și, în plus, până în momentul sosirii delegației revendicările concrete ale elvețienilor ne-au fost necunoscute. Nu-i trecuse prin cap nimănui din partea română să le ceară elvețienilor să-și prezinte revendicările în scris cu o lună înainte de începerea tratativelor, ca să le putem studia. Îmi luam materialele cu mine după fiecare întâlnire și după câteva nopți în care m-am familiarizat cu ele, am fost în stare să disput unele revendicări și să pun la îndoială câteva interpretări. Reprezentantul Ministerului Finanțelor a reușit să producă dovezi de evaziune fiscală din partea foștilor proprietari, precum și de înșelătorie și dare de mită pentru a evita plata impozitelor. Când aceste arierate datorate statului român de foștii proprietari au fost calculate, împreună cu dobânzile și penalitățile aferente, a reieșit că în multe cazuri valoarea lor o depășea pe cea a bunurilor revendicate. La început, delegația elvețiană a pus la îndoială legitimitatea argumentelor prezentate de partea română, dar mai pe

urmă a adoptat o altă strategie, abandonând cazurile în care datoriile față de statul român depășeau revendicările proprietărilor, și cerând în schimb plăți compensatorii integrale în toate celelalte cazuri. Acum a fost rândul meu să intervin cu argumentul că aici nu aveam de a face cu proprietari individuali, care într-adevăr nu răspundeau decât de datoriile proprii nu și de ale altora, ci cu statul elvețian ca reprezentant al întregului grup de proprietari; iar dacă guvernul elvețian dorea să regleze conturile curente dintre cele două țări, nu putea pretinde să-i reprezinte numai pe acei proprietari care aveau de luat de la statul român, ci trebuia să răspundă și de cei care aveau de dat. Lui Rădulescu i-a plăcut argumentul meu și l-a îmbrățișat, fiindcă suma datorată în total statului român anula o mare parte din cea revendicată de statul elvețian. Nu-mi mai aduc aminte toate detaliile acordului, dar știu că în final partea română a recunoscut doar o fracțiune din revendicările Elveției.

Negocierile au durat vreo trei săptămâni. O dată pe săptămână trebuia să raporteze Anuței Toma despre cum mergeau lucrurile. De fiecare dată, încerca să mă facă să spun ceva negativ despre felul cum Gogu Rădulescu conducea tratativele, dar mă prefăceam că nu observ și i-am raportat de fiecare dată că, pe cât îmi dădeam eu seama, lucrurile mergeau în direcția bună. Când negocierile s-au încheiat fără ca eu să fi raportat nici măcar o singură abatere sau neregulă din partea Secției de Comerț Exterior, mă așteptam ca sub un pretext sau altul să mă aleg cu un perdaf strașnic din partea Anuței Toma. Nu mică mi-a fost mirarea când în loc de asta, m-a întâmpinat cu gura până la urechi, zâmbindu-mi prietenește și dându-mi să înțeleg cât de mult mă aprecia. Am rămas descumpănit; suspectam o capcană. Dar Anuța mi-a dat chiar ca explicația. Serviciile Secrete, pare-se, controlau toate comunicațiile ambasadei elvețiene cu Berna. Ambasada era înțesată de microfoane și orice scrisoare dictată unei dactilografe ni se transmitea nouă înainte chiar de a fi trimisă în Elveția; în afară de asta, poate că și alte canale de comunicație erau controlate de Serviciile Secrete. Destul că Anuța îmi citi cu mare satisfacție raportul trimis de Troendle după două săptămâni de negocieri. Spunea că șeful delegației române avea simțul umorului, dar nu era deloc în temă, motiv pentru care negocierile trenau foarte mult; că experții erau obtuzi, fiecare

Egon și Edith în 1950

fiind atât de mărginit la propriul său teritoriu încât per ansamblu nu pricepeau nimic; și că singurul partener capabil de negocieri era reprezentantul Ministerului Afacerilor Externe. Nu atât laudele primite de mine – deci implicit de minister – îi pricinuiau Anuței satisfacție, cât remarca derogatorie la adresa lui Gogu Rădulescu.

În primăvara lui 1950 am fost trimis pentru o lună pe Dunăre la Orșova, ca director executiv la administrația Porților de Fier, defileul prin care Dunărea traversează lanțul munților Carpați. Pe o porțiune de circa 150 de kilometri, de la Baziaș, la sud de Timișoara, până la Gârla Mare, la sud de Turnu Severin, Dunărea formează granița dintre România și Iugoslavia. La mai puțin din jumătatea distanței dintre Baziaș și Gârla Mare, Dunărea străbate Carpații prin defileul de la Porțile de Fier. Înaintea defileului, fluviul are o lățime de aproape un kilometru; în defileu, se îngustează până la 150 de metri. Natural, cursul apei devine foarte rapid, albia e stâncoasă și vasele fluviale au nevoie să fie ghidate prin defileu de piloți profesioniști special antrenați la fața locului în acest scop. Acest serviciu de pilotaj

precum și alte servicii de navigație erau asigurate de o administrație mixtă româno-iugoslavă, a cărei bună funcționare era amenințată de conflictul politic dintre cele două țări. Sarcina mea era să găsesc un *modus vivendi* care să garanteze interesele vitale ale României. M-am achitat de misiune spre satisfacția ministerului.

Pe la sfârșitul lui aprilie, Edith a venit să stea cu mine la Orșova. Era în a opta lună de sarcină și eram dornic să-i fac viața cât mai confortabilă cu putință. Ne-am bucurat de frumusețea sălbatică și austeră a regiunii. Am făcut vreo două călătorii pe Dunăre cu vaporeșul, în amonte până la intrarea în defileu, apoi în aval până la ieșire și înapoi la Orșova, situată la mijlocul defileului. Munții care alcătuiesc pereții sunt înalți de câteva sute de metri și defileul arată ca și cum zeii ar fi tăiat efectiv un pasaj prin lanțul muntos. Mai dăinuie încă urmele stăpânirii romane care a durat 170 de ani în secolele II-III după Hristos. Lângă Turnu Severin se găsesc ruinele podului peste Dunăre construit de faimosul arhitect roman Apollodor din Damasc. Lucru și mai interesant, pe malul sudic, iugoslav al fluviului, romanii construiseră un drum suspendat, lung de câteva zeci de kilometri. Drumul nu mai există, dar de-a lungul țărmului sudic există găuri adânci, cu un diametru de circa treizeci de centimetri, săpate în stâncă la intervale regulate de doi-trei metri la o înălțime de șase până la zece metri deasupra apei. În aceste găuri erau fixate grinzile care susțineau drumul – o impresionantă performanță de inginerie. Frumusețea ei severă face din această regiune una din cele mai remarcabile priveliști din lume. Mi-am adus aminte de romanul lui Jōkai Mor, *Omul de aur*, pe care-l citisem în adolescență și a cărui acțiune e plasată la Porțile de Fier, și am rețrăit parte din povestea lui. Edith își aduce aminte și ea de săptămânile petrecute acolo ca de o experiență minunată, iar amintirile ei sunt colorate, firește, de sarcina ei înaintată. În starea ei, îi era foame mai tot timpul, și își aduce aminte că nu puteam găti unde locuiam, așa că mâncam într-un mic restaurant din comună, unde mâncarea era spartană, constând în principal din pâine și omlete. Își mai amintește și că am privit procesiunea ortodoxă de Înviere, în care am recunoscut câțiva membri de partid. Edith zice că-și aduce aminte că din cauza sarcinii ei, am fost neobișnuit de drăguț cu ea în această

perioadă – ceea ce e un mare compliment din parte-i, fiindcă în general nu mă prea pricep să fiu drăguț.

Ne-am întors la București la jumătatea lunii mai 1950. Mi-am reluat munca la minister, iar Edith s-a dus la Cluj la părinți ca să nască acolo. Anna, prima noastră născută, a sosit pe 7 iunie, în dar de ziua mea, când împlineam 28 de ani. S-a născut acasă cu o complicație: înghițise lichid amniotic care în parte îi intrase în plămâni; când a văzut lumina zilei, la început nu respira. Edith fusese sub anestezie și când a deschis ochii, l-a văzut pe doctor ținând de picioare și scuturând un copilăș vinețiu, inert, cu capul atârând și scoțând un sunet ca o zuruitoare. Și-a zis că pruncul era mort sau pe moarte. Își pierdu din nou cunoștința, dar când a deschis ochii a doua oară, a găsit lângă ea un copilăș frumos. Din fericire, Anna și Edith se aflau în mâinile unui ginecolog admirabil, Dr. Büchler, și totul s-a terminat cu bine. (Câțiva ani mai târziu, hărțuit de șacalii partidului, Dr. Büchler s-a sinucis.) Anna a fost un bebeluș bine dezvoltat care suga mult lapte, ceea ce Edith avea din belșug. S-au întors la București și după o perioadă, când a început canicula, Edith a plecat cu Anna la munte, la Predeal.

La Cluj, Edith și cu mine aveam o prietenă comună, Elza Katz. La sfârșitul anilor '40, s-a măritat cu Vasile Vaida, fostul secretar regional din Cluj, care divorțase de prima soție. Cei doi Vaida locuiau la București. În vara anului 1950, Elza și Vaida au avut o fetiță, Veronica. Elza nu avea destul lapte, pe când Edith avea în plus, așa încât o vreme Edith i-a dat să sugă Veronicăi Vaida. Douăzeci de ani mai târziu, aceeași Veronica Vaida a făcut o carieră strălucitoare în S.U.A., unde a obținut un doctorat în chimie și postul de profesor asistent (conferențiar) la Harvard. Era curtată de un tânăr coleg american care ar fi vrut s-o ia de soție. Cum părinții ei erau în România, iar fata simțea nevoia să se sfătuiască cu cineva de încredere înainte de a lua o hotărâre, a sunat-o pe Edith și a rugat-o să meargă cu ea în prima ei vizită la părinții băiatului în Ohio, nu departe de Pittsburgh, unde locuiau noi. Edith a fost de acord; și când au intrat în casa părinților băiatului, primul lucru de care Edith a dat cu ochii pe perete a fost o decorație pe care tatăl băiatului o promisese în al doilea război mondial pentru participarea la bombardamentul sondelor și rafinăriilor de la Ploiești. Aceasta e ironia vieții.

În scurt timp, Anna s-a dezvoltat și a ajuns o copilă zdravănă, roșie în obrăjori și foarte prietenoasă; era o permanentă sursă de bucurie în casă. Aerul de munte de la Predeal i-a priit. Avea ochii mari și expresivi, moșteniți de la Edith; o guriță cu buze roșii frumos conturate, copia buzelor fratelui meu Bobi; și o fețișoară rotundă, surâzătoare, cu două gropițe proeminente. A început să vorbească devreme și primele ei cuvinte au exprimat un pragmatism terre à terre, fără înconjur: odată venind acasă de la lucru, luând-o în brațe, și întrebând-o prosteste nu dacă-i era foame sau avea nevoie de ceva, ci „Îl iubești pe Tătiță?“ ea răspunse, „Iubești cărniță!“ – și, bineînțeles, primi carne. La fel de mult îndrăgea ciocolata, și ocazional, da, furniza dovezi convingătoare că îi iubește și pe Mami și Tati.

Din păcate, Mami s-a îmbolnăvit. Edith nu-și putuse da examenele în iunie din cauza nașterii. Știusese dinainte că așa va fi, așa că Edith își amânase examenele pe toamnă. Restanțele din septembrie, urmate în toamna anului 1950 de primul semestru din penultimul ei an de facultate au solicitat-o la maximum, iar efortul făcut la așa scurtă vreme după naștere și alăptare a dus la un caz serios de hipertiroidism, care i-a fost diagnosticat în primăvara lui 1951. A fost necesar un tratament medicamentos însoțit de odihnă completă timp de două-trei luni. Din nou Edith s-a dus la Predeal, de unde s-a întors abia toamna târziu, când și-a reluat activitatea ca studentă în ultimul an.

În timp ce eram la Londra, Bandi și Juci Klein, prietenii mei din Cluj, se mutaseră la București, unde Bandi fusese numit director adjunct la una din întreprinderile de comerț exterior de stat, iar Juci își găsisese de lucru ca medic pediatru. Tot așa, pe la sfârșitul lui 1949 sau începutul lui '50, unchiul meu din Arad, Tibor Rényi, s-a mutat și el cu familia la București, ca să lucreze la o agenție economică din subordinea Ministerului de Finanțe. Edith și cu mine eram foarte apropiați de amândouă familiile, care – pe lângă Sanyi și Magda – erau prietenii noștri cei mai buni.

În 1949, imediat după întoarcerea mea de la Londra, am început să învăț rusește. O doamnă în vârstă, rusoaică get beget, pe nume Natalia Konstantinovna (nu-și folosea decât prenumele și patronimicul – niciodată numele de familie), dădea lecții câtorva directori și secretari de stat din minister, așa că m-am

hotărât să fac și eu o încercare. Natalia Konstantinovna s-a dovedit a fi nu numai o profesoară excelentă, ci și o persoană remarcabilă în multe privințe; am continuat lecțiile cu ea până în 1952. Deja în 1951 puteam să citesc nu numai *Ипатьев* și *Ильин*, pentru care nu era nevoie de un vocabular deosebit de bogat, ci și jurnale economice sau povestirile lui Cehov. Puteam să port o conversație cu profesorul sovietic de economie politică de la I.S.E.P. și să scriu scrisori. Natalia Konstantinovna (trebuia să i te adresezi întotdeauna cu amândouă numele, conform etichetei rusești – nu sovietice) se apropia de optzeci de ani. Era văduvă sau divorțase, dar era greu de știut exact, fiindcă nu vorbea niciodată despre ea însăși. Știa de o sută de ori mai multe lucruri despre viața personală a elevilor săi decât oricare din ei despre a sa. Am numit-o doamnă, nu o femeie, pentru că doamnă și era: prin stil, port, atitudine, ținută. Era întotdeauna bine îmbrăcată, cu părul ei blond împletit într-o pieptănătură complicată, politicoasă dar semeață, întotdeauna dreaptă, bravă, întreagă. Odată la o lecție dintr-o zi de iarnă i-a scăpat fără să vrea că în timpul dimineții alunecase pe gheață, căzuse și își fisurase o coastă. Când am întrebat-o de ce nu era la spital, a râs și mi-a răspuns că o coastă ruptă nu e mare lucru; nu era nevoie decât de un bandaj în jurul pieptului, pe care și-l pusese singură. Era foarte strictă în privința temelor pentru acasă și m-a vârat în mare belea cu Anuța Toma și câțiva alți colegi pe care îi muștra ca fiind leneși în vreme ce pe mine mă dădea de exemplu de ce aștepta ea de la un elev. Când am descoperit care era sursa nemulțumirii celorlalți am rugat-o să înceteze, dar era deja prea târziu. Natalia Konstantinovna fugise din Rusia în timpul revoluției sau imediat după aceea și nu făcea nici un efort să pară favorabilă față de Uniunea Sovietică; pur și simplu ocolea orice discuție politică. Era un miracol că nu fusese dată afară din minister, lucru la care îmi închipui că mai devreme sau mai târziu se aștepta. Dar o admiram pentru demnitatea și curajul ei. Nu-și ascundea disprețul pentru unele inovații lingvistice introduse de comuniștii ruși. Ori de câte ori foloseam vreuna din formulele sau expresiile culese din presa sovietică, ea mă corecta; și când îi indicam sursa, obișnuia să-mi zică, „N-are importanță; în rusește asta nu e corect“. Edith a luat și ea lecții de la Natalia Konstantinovna, și s-au plăcut reciproc foarte mult.

Târziu, în primăvara lui 1950, m-am decis să încerc să mă transfer la C.S.P. (Comisia de Stat pentru Planificare), ambiția mea cea mai mare fiind să lucrez la ce mi se părea mie că sunt problemele efective ale construirii socialismului în România. I-am împărtășit gândurile mele lui Sanyi, care m-a sfătuit să renunț, fiindcă la șefia Comisiei se afla Miron Constantinescu, despre al cărui caracter (dar nu și intelect) avea o părere foarte proastă. Nu m-am lăsat însă convins, deoarece nu mă interesa să fac carieră în C.S.P., ci să iau parte la procesul de planificare economică pe scară largă, să învăț meserie „la locul de muncă“.

Am decis să discut problema chiar cu șefa mea supremă și am cerut o audiență la Ana Pauker. După câteva zile m-a primit și la început s-a arătat foarte prietenoasă. I-am mulțumit pentru încrederea pe care mi-o acordase numindu-mă într-un post de răspundere din ministerul ei. Pe urmă am continuat să-i explic că îmi alesesem profesia de economist deoarece, după eliberarea țării noastre și venirea partidului la putere, visul meu a fost să particip la edificarea economiei planificate, la elaborarea planurilor economice care vor asigura dezvoltarea țării. I-am adresat respectuos cererea de a-mi îngădui să-mi urmez visul și să lucrez în domeniul ales de mine la Comisia de Stat pentru Planificare. M-a ascultat cu atenție și la urmă a zis, „Bine, poate că ar trebui să vorbim cu tovarășul Constantinescu“.

Am interpretat acest răspuns ca fiind favorabil și am zis la rândul-mi, „V-aș fi într-adevăr foarte recunoscător“.

Dar pe urmă Ana Pauker a început să vorbească despre altceva. A spus că avea unele planuri privind dezvoltarea Direcției de Afaceri Economice, iar eu, ca director, urma bineînțeles să fac parte din aceste planuri. Am spus că de afacerile economice importante cu străinătatea se ocupa fie Secția de Comerț Exterior – în ce privea comerțul – fie Ministerul Finanțelor – în ce privea întreprinderile sovieto-române – și că în afară de aceste două domenii nu exista și nu putea să existe vreo activitate economică externă importantă. Mi-a răspuns că în privința asta mă înșelam, că recent înființatul C.A.E.R. implica o cooperare economică din partea țărilor participante mergând dincolo de comerțul exterior, că probabil Ministerul de Externe avea să se ocupe de treaba asta, și că această sarcină îmi putea deschide perspective și posibilități cu totul noi, cum ar fi

să intru într-o relație de lucru cu tovarășul Molotov din Uniunea Sovietică. Probabil intenția ei era ca aruncând bomba ce o reprezenta numele lui Molotov să provoace din partea mea o reacție ecstatică. În schimb, am avut o reacție destul de modestă. I-am mulțumit din nou pentru încrederea acordată și am asigurat-o că, indiferent ce hotărâre se va lua, îmi voi face datoria cât puteam de bine; totuși preferam să lucrez în domeniul planificării economice. Pauker încheie audiența spunând: „O să vedem“, dar din cererea mea nu s-a ales nimic. Nici activitatea din C.A.E.R. nu a intrat în sfera ministerului, așa cum aparent sperase ea că se va întâmpla.

La vreo săptămână după această audiență, Sanyi îmi spuse că, fără să mă fi consultat, îl rugase pe Vasile Luca să ceară transferul meu la ministerul lui, unde m-aș fi putut ocupa de câteva probleme economice interne cu adevărat importante. Prudent, Luca sondase terenul înainte să-i ceară ceva Anei Pauker, de la care obținuse o reacție destul de negativă: e un tip capabil, zisese ea despre mine, dar cam flegmatic. Această caracterizare era foarte nefavorabilă într-o epocă în care entuziasmul și devotamentul față de partid, opusele flegmatismului, erau calitățile cele mai căutate. E clar că flegmatismul meu consta în a nu fi fost impresionat de posibilitatea de a lucra cu personalități atât de însemnate precum tovarășul Molotov și Marea Doamnă însăși. Luca a lăsat lucrurile aici.

*
* * *

În toamna anului 1951, Edith și cu mine am fost cu Gogu și Dorina Rădulescu într-o excursie de câteva zile cu mașina la mănăstirile pictate din nordul Moldovei. Există mai multe în colțul nord-estic al țării; exterioarele lor au fost pictate în culori vii care au rezistat vremii din secolele XIV sau XV, cel puțin una din ele fiind pictată de călugări greți de la Muntele Athos. Sunt un fenomen unic. Călătoria în sine, prin obcinele din sudul Bucovinei pe care le vedeam acum pentru prima dată, a fost foarte frumoasă; iar mănăstirile au fost un adevărat regal. Cu acest prilej, am aflat câteva crâmpeie din viața lui Gogu și a Dorinei. Restul poveștii lor l-am aflat câțiva ani mai târziu, când

am devenit mai apropiați, iar atmosfera politică se mai dezghețase puțin.

La sfârșitul anilor '30, Gogu Rădulescu era conducătorul studenților comuniști din București. El nu era evreu, dar logodnica lui, Dorina, și ea comunistă, era evreică. Când România a cedat Uniunii Sovietice Basarabia și nordul Bucovinei în vara lui '40, Dorina, care era pe punctul de a fi arestată, a trecut în Uniunea Sovietică, după planul pus la punct împreună cu Gogu, în ideea că după scurt timp vor fi din nou împreună (a durat cinci ani, dar până la urmă s-au reunit și s-au căsătorit.) În primăvara lui '41, Gogu a fost mobilizat și în iunie, trimis pe front la granița sovietică ca locotenent în armată.

Târziu în seara de 21 iunie – în noaptea când Germania a atacat Uniunea Sovietică – la fel ca toți ofițerii români de pe granița sovietică, a primit și el ordinele: „Pregătiți trupele; atacăm în zori la ora trei“. Fiind comunist și din toată inima de partea Uniunii Sovietice, Gogu s-a hotărât să treacă la sovietici ca să-i prevină, în speranța că vor putea folosi puținele ceasuri pe care le mai aveau la dispoziție ca să nu fie luați complet pe nepregătite. A plecat de la unitatea lui cu intenția să treacă granița, cu riscul de a fi împușcat fie de ai lui, fie de grănicerii sovietici. A izbutit să scape de grăniceri și a ajuns pe teritoriul sovietic cu puțin înainte de miezul nopții, unde s-a predat ca dezertor român care aducea un mesaj. Fiind ofițer, a fost primit imediat în audiență și i-a dat ofițerului sovietic informația pe care o deținea privind iminentul atac germano-român. Nu fu crezut. I se spuse că era un provocator, un spion trimis de români în cine știe ce misiune obscură, și fu arestat. Firește, a protestat și repeta întruna, „Veți vedea foarte curând“, dar în zadar. La trei dimineața, se porni atacul român, în strânsă coordonare cu trupele germane. În loc să fie eliberat, Gogu a fost trimis în spatele frontului ca prizonier de valoare, un spion. Nu conta că avusese dreptate; nimeni nu avea timp să examineze detaliile arestării lui. Tot ce știau ei despre el era că sosise în împrejurări suspicioase și, prin urmare, probabil că era spion. Nu era *sigur* că era spion, dar puteai să te joci cu astfel de lucruri pe timp de război?

Războiul, mai bine de trei ani, Gogu l-a petrecut în diverse lagăre de prizonieri din Gulag, rețeaua sovietică de centre de detenție. A ajuns să se familiarizeze binișor cu câteva din

ele. La început, nu-i venea să creadă ce i se întâmplase. Era clar că era o neînțelegere și Gogu se aștepta să fie eliberat din zi în zi. Treptat, a aflat despre alte „neînțelegeri” și a ajuns să-și privească soarta cu ceva mai mult scepticism. Iară să-și piardă credința în marxism și în comunism ca fiind un viitor mai bun pentru omenire, deveni mai mult decât sceptic în privința meritelor comunismului sovietic. În timpul celor mai bine de trei ani de pribegie dintr-un lagăr în altul, în condiții de foamete, boală, frig și teribilă disperare, a învățat rusește. A deprins și gustul Gulagului și i s-a dezvoltat instinctul de a-l ocoli. Când în 1944 a fost solicitat de organizatorii Diviziei Tudor Vladimirescu, o unitate românească de luptă împotriva nemților de partea sovietică, s-a înrolat și astfel a reușit să se întoarcă în țară o dată cu armata sovietică de eliberare. Mai târziu a izbutit să-și găsească logodnica, a cărei poveste din timpul războiului nu era mai puțin fantastică decât a lui, și cei doi s-au căsătorit.

Povestea lui Gogu mi s-a întipărit în minte, dar pe cea a Dorinei am uitat-o în mare parte. Dorina a trecut în Uniunea Sovietică în primăvara anului 1940. În timpul celor zece zile dintre ultimatumul sovietic și intrarea efectivă a trupelor în Basarabia, s-a putut trece în U.R.S.S. pur și simplu mergând în orice localitate din regiune și fiind acolo la venirea sovieticilor. La început Dorina a stat la Chișinău, în capitala regiunii. Când s-a lansat atacul german în iunie 1941, s-a refugiat împreună cu alți civili norocoși care avuseseră curajul să lase totul în urmă și să fugă spre est cu orice mijloace – cu trenul când se putea, cu căruța sau pe jos – și astfel a supraviețuit spre deosebire de cei care dintr-o pricină sau alta n-au reușit să fugă și au căzut sub ocupație germană, fiind uciși. Dorina avea o mulțime de povești extraordinare despre pribegiile ei de la Chișinău în Basarabia până la Alma Ata în Asia Centrală; dintre toate, îmi amintesc doar de o scenă care se repeta mereu. În fiecare nouă localitate în care ajungea, trebuia să se înregistreze. Invariabil se așeza la o coadă lungă în fața unui birou la care ședea un birocrat spălăcit, care pe o voce monotonă punea invariabil același lung șir de întrebări și nota răspunsurile. O întreba pe Dorina cum o cheamă, unde a urmat școala și așa mai departe, fără să-și ridice privirea din hârtiile lui – până ajungea la întrebarea: „Și la ce închisoare ai fost?” La care Dorina răspundea, „N-am fost nicio-

dată închisă". Invariabil birocratul se oprea, punea jos tocul și se uita uimit la acest fenomen nemaiauzit: o făptură omenească, trecută de douăzeci de ani, care nu fusese niciodată la închisoare!

*

* *

Cu mai bine de un an înainte de excursia noastră la mănăstiri, avusese loc un eveniment politic extern de mare importanță pentru întreaga lume: pe 25 iunie 1950, Coreea de Nord a pornit o invazie masivă a Coreei de Sud traversând zona demilitarizată. Conducătorii nord-coreeni studiaseră bine istoria: la fel ca atacul nazist asupra Uniunii Sovietice cu nouă ani în urmă, ofensiva lor a fost lansată sâmbătă imediat după miezul nopții. Au avut avantajul surprizei complete și forța superioară a unei armate bine instruite, controlate de comuniști, într-o societate care era pe picior de război din timp de pace. Au cucerit imediat orașul Seul, capitala sud-coreeană, și în numai câteva săptămâni au reușit să ocupe o mare parte din țară. Invazia a fost descrisă cu perfidie de către nord-coreeni și în presa sovietică ca o ripostă la un atac sud-coreean, dar în cercurile mele nimeni nu credea povestea asta, care era privită ca o minciună diplomatică cerută de împrejurări. Totodată era clar că atacul nord-coreean nu ar fi putut avea loc fără aprobarea lui Stalin.

Când a izbucnit conflictul din Coreea, cadrele de partid din România se așteptau la cu totul altceva. Regiunea românească de la granița cu Iugoslavia, Banatul, gemea de trupe sovietice, mult mai numeroase ca până atunci. Campania de presă împotriva lui Tito, arhi-trădătorul clasei muncitoare din întreaga lume și lacheul înveterat al capitaliștilor, devenea din ce în ce mai violentă. Iugoslavia a fost exclusă din Cominform; diversele tratate de pace și prietenie cu Iugoslavia ale democrațiilor populare au fost denunțate unul după altul; iar nevoia de întrajutorare frățească a popoarelor din Iugoslavia sub forma unei intervenții armate a Uniunii Sovietice și a aliaților ei era discutată mai mult sau mai puțin deschis în cercurile de partid. Când a izbucnit războiul din Coreea, de cealaltă parte a globului, interpretarea noastră a fost că, oricare va fi răspunsul

puterilor apusene, din cauza localizării periferice a Coreei, rușii vor fi considerat mai puțin riscantă această aventură – adică mai puțin susceptibilă de a provoca o nouă conflagrație mondială – decât o mutare în Iugoslavia. Mi-aduc aminte că Sanyi vorbea de invazia nord-coreeană ca de „balonul-sondă al lui Stalin“, în sensul că dacă reacția Occidentului se mărginea la fulminații, proteste și condamnări, scena va fi pregătită pentru „eliberarea“ Iugoslaviei. Până la urmă, Statele Unite au reușit să obțină sprijinul Națiunilor Unite pentru cauza Coreei de Sud și nu peste mult trupele generalului MacArthur au împins trupele nord-coreene înapoi, mult în spatele pozițiilor lor inițiale. Așa că „balonul-sondă al lui Stalin“, dacă într-adevăr asta va fi fost, a eșuat. Se prea poate – nu vom ști sigur niciodată – că acțiunea americană în Coreea a salvat Iugoslavia de la un atac din partea statelor vecine, sub conducerea Fratelui lor Mai Mare.

După intervenția chineză, războiul coreean s-a prelungit vreme îndelungată. România, la fel ca celelalte democrații populare din Europa, nu s-a implicat militar în acest conflict, dar a trimis Coreei de Nord ajutoare nemilitare, inclusiv medici și medicamente. Printre medicii care au petrecut câteva luni în Coreea de Nord era și un prieten de-al meu pe nume Avram Farchi. La începutul anului 1952 când s-a întors din Coreea, n-a vrut să vorbească despre experiența lui, fiindcă primise ordine stricte să țină totul secret, dar eu eram curios să aflu adevărul despre Coreea. Dacă deținea cu adevărat secrete militare, i-am zis eu, atunci în nici un caz nu trebuia să mi le spună, dar nu putea fi nimic nelalocul lui dacă-mi spunea mic, unui director în Ministerul de Externe și membru de partid din ilegalitate, câte ceva despre viața de zi cu zi a nord-coreenilor. Așa că a venit la mine la birou și am purtat o conversație lungă, în care l-am întrebat despre tot felul de lucruri: calitatea vieții în țara lui Kim Il Sung, calitatea armamentului sovietic din dotarea coreenilor, performanțele avioanelor MIG folosite de coreeni față de cele ale avioanele de vânătoare americane, moralul armatei și al populației nord-coreene și așa mai departe. La vremea respectivă nu știam că în biroul meu erau microfoane și că fiecare întrebare pe care i-am pus-o doctorului Farchi și fiecare răspuns pe care mi l-a dat el erau raportate la Serviciile Secrete. Am descoperit acest fapt tocmai datorită acestei întâmplări, fiindcă

Farchi a fost luat la rost curând după întrevvedereea cu mine și muștră sever pentru că-mi dezvăluise secrete de stat, iar el a avut curajul să-mi spună treaba aceasta. Când l-am întrebat cine mai știa de conversația noastră, mi-a răspuns că nimeni, așa că am putut să trag și eu în sfârșit propriile mele concluzii.

În retrospectivă, au mai fost întâmplări ce indicau ori lipsă de încredere în mine, ori că se pregătea înlocuirea mea. Prin 1951, mi s-a dat un adjunct, Bazil Șerban, care luptase în Spania în rândurile brigăzii internaționale, iar mai apoi în Rezistența franceză, și care din 1948 până în 1950 fusese în misiune diplomatică pe undeva; acum era numit director adjunct la Direcția Afacerilor Economice. I-adevărat că, înainte de asta, Anuța Toma mă chemase la ea și-mi explicase că nu aveau deocamdată nici o misiune pentru Șerban în străinătate și că pur și simplu vroiau să-l țină un timp acasă. Cum acest post era cel mai aproape de calificările lui, m-ar deranja oare să-l familiarizez cu sarcinile direcției și să-l ajut să se facă util ca asistent al meu? Bineînțeles, nu mă deranja, și în fapt am conlucrat bine și fără conflicte cu Șerban. Am discutat toate problemele pe care direcția trebuia să le decidă sau să le rezolve și ne-am pus de comun acord. Chiar dacă numirea lui Șerban fusese de la bun început intenționată ca un prim pas către înlocuirea mea, n-aș fi văzut nimic rău în asta: în fond, îi cerusem eu însumi Anei Pauker să mă lase să plec la C.S.P.

La câteva săptămâni după conversația mea cu Farchi, Anuța Toma m-a chestionat despre ea, într-o atmosferă glacială și ostilă. Am încercat să-i explic că fiind comunist și urmărind totodată îndeaproape scena internațională, mă interesa în cel mai înalt grad desfășurarea celui mai important eveniment politico-militar din vremea noastră și nu mi-era rușine pentru că vroiam să știu cât mai multe despre el. Dar, lucru care nu prevestea nimic bun, subiectul interogatoriului la care am fost supus de către Anuța Toma nu era să-mi adreseze o muștră usturătoare pentru a-l fi ispitit pe Farchi să-mi vorbească despre Coreea de Nord când știam prea bine că avea ordine să nu sufle o vorbă. Nu, subiectul era cu totul altul: Anuța vroia să știe cine îmi dăduse sarcina de a afla secrete militare nord-coreene, cui trebuia să-i remit aceste informații și prin ce mijloace ș.a.m.d. Firește, am respins indignat aceste insinuări, dar n-am scăpat de

la ananghie. Căci la data la care se întâmplau toate acestea, prin februarie 1952, eram într-adevăr la ananghie, dar nu din cauza lui Farchi. Adevărata cauză era prietenia mea cu Sanyi Jakab.

Sanyi era prietenul meu cel mai bun și mă vedeam cu el cel puțin o dată sau de două ori pe săptămână. Ne plăcea la amândoi să ne plimbăm pe jos și chiar simțeam nevoia să ne întindem picioarele după ce toată ziua stăteam pe scaune la birou, așa că făceam împreună plimbări lungi, de obicei scara. Sanyi era considerat mâna dreaptă a lui Vasile Luca, secretar al partidului și ministrul de Finanțe. Deși erau trei miniștri adjuncți la finanțe, Luca se baza cel mai mult pe opinia lui Sanyi. Ministerul Finanțelor ajunsese să joace un rol foarte important în economia României. Imediat după război, guvernul sovietic și cel român înființaseră mai multe întreprinderi mixte (sovromuri, cum li se spunea, de la întreprinderi sovieto-române), ca parte din daunele de război datorate Uniunii Sovietice de România pentru participarea ei la invazia nazistă a U.R.S.S. Aceste întreprinderi, luate în ansamblu, acopereau cel puțin jumătate din întreaga capacitate de minerit și producție industrială a României și erau controlate din partea română de către Ministerul de Finanțe. Sanyi s-a ocupat, cel puțin un timp, de supravegherea direcției din minister ce răspundea de aceste întreprinderi. Ministerul avea un consilier sovietic, pe nume Dobrohotov, cu care Sanyi, prin natura funcției lui, intra des în contact. L-am cunoscut pe Dobrohotov în biroul lui Sanyi și am fost impresionat de atmosfera cordială, prietencască și relaxată ce părea să caracterizeze relațiile lor. Sanyi începuse să ia lecții de limba rusă în 1948 și, cu toate că nu era prea talentat la limbi străine în general, datorită efortului său susținut izbutea să poarte o conversație rudimentară cu Dobrohotov în rusește, singura limbă pe care acesta o vorbea. Lucrul ăsta îi dădea lui Sanyi un oarecare avantaj față de ceilalți doi colegi ai lui precum și față de mulți alții care aveau treburi cu rușii, fiindcă nici unul din ei nu știa rusește și toți trebuiau să apeleze la traducători. Deși la vremea aceea, prin 1949-'50, Sanyi era în relații foarte bune cu Dobrohotov și prin el cu rușii, situația s-a schimbat în 1951, când Dobrohotov a fost rechemat și înlocuit.

În minister, Sanyi se bucura de reputația unui șef sever, exigent și priceput, care nu putea fi ușor dus de nas. Se știa că

judică lucrurile prin prisma propriilor lor merite, indiferent de ponderea politică a celor care-și exprimau o părere diferită. Într-o atmosferă generală de maximă ploconire, în care la întruniri toată lumea urmărea expresiile faciale ale șefului și ale altor persoane importante ca să știe cum să reacționeze la ceea ce se spunea, comportamentul lui făcea notă discordantă. Din câte știu, nu a avut nici un conflict însemnat în minister; puțini erau cei care ar fi îndrăznit să-l contrazică, fiindcă era de obicei bine informat, și în afară de asta, se știa că avea mare trecere la Vasile Luca. Pe de altă parte, tindeau să se ivească conflicte cu alte ministere care nu respectau bugetele alocate, și în special cu Comisia de Stat pentru Planificare, ale cărei planuri erau adeseori nerealiste și croite pe măsura dorințelor și viselor mărețe ale conducătorilor de partid, chiar și atunci când acestea erau defectuoase din punct de vedere economic. Nimeni, bineînțeles, nu putea pune la îndoială înțelepciunea directivelor de partid clar enunțate, dar Sanyi venea la aceste ședințe înarmat cu fapte și date, expunea contradicțiile din planurile propuse și punea tot felul de întrebări neplăcute despre ele, care vădeau faptul că împăratul nu are haine. În 1949-1950, aceste conflicte erau abia la început, dar în 1950 și '51 au luat amploarea unor dueluri care treptat au dus la o confruntare majoră.

Aceste dueluri erau văzute ca diferențe de opinie și de abordare între oamenii din jurul lui Luca (în principal Sanyi) și oamenii lui Gheorghiu-Dej, căci șeful Comisiei de Stat pentru Planificare, Miron Constantinescu, nu ar fi îndrăznit i se opună lui Vasile Luca întru nimic fără sprijinul direct al lui Gheorghiu-Dej. În acest conflict dintre Luca și Gheorghiu-Dej, care treptat lua amploare dar încă mocnea, Ana Pauker, a treia persoană forte în partid, și care într-o mare măsură ținea cumpăna între cei doi, tindea să fie de partea lui Luca, iar al patrulea conducător, Teohari Georgescu, de obicei o sprijinea pe Ana Pauker. Deși Pauker menținea întrucâtva echilibrul între Gheorghiu-Dej și Luca, acest echilibru se deplasa încet dar sigur în favoarea lui Gheorghiu-Dej. Motivele țineau mai degrabă de factorul uman și mai puțin de substanța dezbatărilor. În aceste dezbateri, Luca avea aproape întotdeauna dreptate: înțelegea economia și intuia procesul economic mai bine decât Gheorghiu-Dej, și probabil avea și consilieri mai buni. Dar Luca era un om impulsiv,

pasional, cu ieșiri de furie uneori necontrolate și care nu se preta la intrigi politice și jocuri strategice; în vreme ce Gheorghiu-Dej, deși mai puțin pătrunzător în probleme de economie, era rece și calculat, și se pricepea să joace șah politic la perfecțiune. Pe când Luca nu suferea cu ușurință prostii, Gheorghiu-Dej lucra să-i atragă de partea lui pe toți cei alienați de Luca. Le făcea o curte asiduă membrilor importanți ai Comitetului Central pentru a-i avea de partea lui și-i răsplătea pentru sprijinul arătat lui sau oamenilor lui în ședințe. Cu alte cuvinte, își dezvoltă sistematic tabăra de aderenți. Pentru a aprecia la justa sa valoare succesul lui în această operațiune, trebuie reținut faptul că Gheorghiu-Dej petrecuse anii războiului într-o închisoare românească pe când Pauker și Luca fuseseră la Moscova. Așa încât la început Pauker și Luca au fost emisarii Moscovei, în vreme ce Gheorghiu-Dej reprezenta o necunoscută pentru Stalin. În plus, era lucru știut că nimeni nu putea dobândi controlul partidului din România fără aprobarea Moscovei, dacă nu chiar fără sprijinul ei activ. Așa încât cel puțin la prima vedere, șansele lui Gheorghiu-Dej de a-i răsturna pe Ana Pauker și Vasile Luca trebuie să le fi părut celor din jurul lor foarte slabe. Și totuși, exact asta a izbutit Gheorghiu-Dej să înfăptuiască între 1949 și sfârșitul lui 1951.

Cum anume? Mai întâi, și-a asigurat un sprijin larg printre cadrele de partid și, cu răbdare și migală, și-a consolidat poziția. În al doilea rând, s-a pornit să-i câștige de partea lui pe sovietici. Acesta nu era lucru ușor, dar l-au ajutat două împrejurări. Mai întâi, Iosif Chișinevski, cerberul ortodoxiei ideologice, era „școlit“ și el la Moscova și după un timp a devenit principalul informator al P.C.U.S. în România. Pe când Luca îl trata pe Chișinevski ca pe un vierme vrednic de dispreț, Gheorghiu-Dej s-a arătat generos cu laudele față de importanțele servicii aduse partidului de Chișinevski. Ca urmare, sovieticii au început să primească rapoarte mai puțin favorabile despre Luca decât despre Gheorghiu-Dej. Faptul că Luca răspundea de sovromuri, întreprinderile mixte sovieto-române, a fost a doua împrejurare care l-a avantajat pe Dej. Oricine a condus vreodată o întreprindere mixtă știe că există întotdeauna diferențe de opinie între parteneri. Orici diferențe care apăreau în legătură cu felul în care trebuiau conduse și gestionate sovromurile deve-

neau aşadar dispute între Luca şi reprezentanţii sovietici. Nici una din aceste dispute n-a întrecut vreodată limita, întrucât nimic nu putea fi mai departe de intenţiile lui Luca decât să se confrunte cu puterea sovietică sau să facă orice lucru care ar fi putut fi perceput ca nefiind în interesul acesteia; totuşi, disputele erau inevitabile. Cumulate cu interpretările mai mult sau mai puţin subtile ale lui Chişinevschi, au făcut ca sovieticii să ajungă să vadă în Luca un tovarăş care pune interesele înguste ale partidului său ori ale ţării sale înaintea intereselor clasei muncitoare din întreaga lume şi a reprezentantei sale, Uniunea Sovietică.

Dacă acest conflict crescând ar fi fost doar un concurs între Gheorghiu-Dej şi Luca, cel dintâi ar fi câştigat la mare distanţă mult mai devreme decât a făcut-o până la urmă. Dar nu era atât de simplu. Principalul factor care complica lucrurile era Ana Pauker, venită şi ea la fel ca Luca de la Moscova, iar pe plan internaţional persoana cea mai bine cunoscută din conducerea partidului; de cele mai multe ori, Pauker era de partea lui Luca. Mai rău pentru Gheorghiu-Dej, la început Chişinevschi s-a ținut ca scaiul de Ana Pauker: nimeni nu-i cânta osanale mai înflăcărate decât tovarăşul Ioşca, cum i se spunea lui Chişinevschi în cercurile de partid. O altă complicaţie o constituia faptul că Georgescu, cel de-al patrulea secretar al partidului şi ministrul de Interne, care controla totodată unul din cele două servicii secrete, era de obicei de partea Anei Pauker şi deci, prin extensie, a lui Luca. Prima lovitură serioasă izbutită de Gheorghiu-Dej, aşadar, a fost despărţirea lui Chişinevschi de Ana Pauker şi atragerea lui în tabăra adversă. La scurtă vreme după aceasta, Gheorghiu-Dej a pus mâna pe celălalt serviciu secret, trecând peste Georgescu. Deja în 1951, Chişinevschi reuşise să le furnizeze ruşilor suficiente informaţii negative despre Luca pentru a-l face suspect în ochii lor. De acum, nu mai era nevoie decât de răbdare în pregătirea terenului şi edificarea în toate detaliile a „devierii de dreapta“ de care Luca urma să fie acuzat în primăvara lui 1952, în care Pauker şi Georgescu aveau să fie şi ei implicaţi. Deja în acel moment sovieticii nu numai că se distanţaseră de Luca, dar erau gata să accepte, pe baza dovezilor convingătoare, deşi în întregime circumstanţiale furnizate de tovarăşul Ioşca, regretabila complicitate a tovarăşilor Pauker şi Georgescu. A fost un adevărat tur de forţă

pentru cei doi nepereche, Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ioșca Chișinevschi. Totul trebuie plasat în contextul general al atmosferei de suspiciune aproape paranoică pe care Stalin și agenții lui o creau în toate țările satelite după ruptura cu Iugoslavia și procesul Rajk din Ungaria. De fapt, presiunile de a găsi cu orice preț deviaționiști și dușmani ai partidului veneau în mare măsură de la sovietici: treaba conducerii locale era doar aceea de a asigura regia, distribuind rolurile și demascându-i pe vinovați.

Prin 1950, cele două servicii secrete din România au fost comasate într-unul singur, Securitatea, care a fost pusă sub controlul Ministerului Afacerilor Interne. Părea să fie o lovitură grea pentru Gheorghiu-Dej, căci tot ce ținea de securitate ajunsese acum exclusiv în mâinile lui Georgescu. Nu există însă nici o dovadă că mutarea ar fi fost dirijată împotriva lui Gheorghiu-Dej. Mai degrabă, s-a făcut la cererea sovieticilor, pentru ca structura organizatorică a României să o imite cât mai fidel pe cea sovietică. În orice caz, Gheorghiu-Dej a contra-atacat asumându-și direct răspunderea, ca secretar general al partidului, pentru toate procesele politice și dispunând ca șeful Securității, generalul Pintilie (Pantiușa) Bodnarenko, să-i raporteze direct lui în toate chestiunile importante. Ca urmare, deși Georgescu era șeful administrativ al lui Bodnarenko, pe linie de partid șeful lui era Gheorghiu-Dej.

În ianuarie 1952, Partidul și Consiliul de Miniștri au ordonat o reformă monetară drastică pentru a stabili leul. Cetățenii au avut voie să schimbe numai sume mici de bani în noua monedă și toate economiile de bani gheață precum și depozitele bancare au fost practic confiscate. Măsura a fost o lovitură grea pentru toți cei care aveau economii, dar a stabilit în adevăr prețurile și, bineînțeles, a dus la echilibrarea bugetului. Deși principiile de bază ale reformei monetare și sensul ei general s-au decis la nivel de partid și de guvern, Ministerul de Finanțe a avut sarcina de a o pune în aplicare, iar mai târziu, unele detalii de execuție au fost prezentate ca încercări de a-i sprijini pe chiaburi și deci capete de acuzare împotriva lui Luca și a adjuncților săi, printre care Sanyi.

Sanyi nu era un om guraliv și în afară de asta, trăise mulți ani într-o atmosferă de tănuire, în care nimeni nu trebuia să știe mai mult decât îi era necesar pentru a putea funcționa efectiv. Ca

urmare, în genere se abținea să discute problemele lui de serviciu cu mine. Uneori însă, mai ales de pe la mijlocul lui '51, îmi descria unele episoade. La vremea respectivă, nici el nici eu nu puteam vedea cum stăteau lucrurile în ansamblu și care erau adevăratele forțe motrice la fel de limpede ca acum când mă uit în urmă; chiar și așa, pe măsură ce spre sfârșitul lui 1951 norii de furtună începeau să se adune, Sanyi mi-a spus odată că și-ar fi putut scăpa pielea dacă ar fi acceptat o ofertă indirectă pe care i-o făcuse Gheorghiu-Dej – nu trebuia decât să consimtă să treacă în tabăra lui. Sanyi n-a fost însă dispus să facă asta, spre deosebire de marea majoritate a celor din anturajul lui Luca și Pauker, care simțind dincotro bătea vântul, le-au întors prompt spatele. Cea mai spectaculoasă „năpârlire“ a fost lovitura pe la spate pe care Anuța Toma i-a dat-o Ancii Pauker la începutul lui '52, când a trecut de partea lui Chișinevschi și astfel a atacat-o „dinăuntru“ pe Marica Doamnă pe care până atunci o idolatrizase.

Înainte să înceapă campania împotriva „deviaționiștilor de dreapta“, nici Sanyi nici eu nu ne așteptam să fim arestați. Totuși discutam între noi ce li se întâmpla celor suspectați de a fi călcat strâmb și care erau arestați pentru investigații. Aveam părerea că, deși puteau exista acuzații false și arestări eronate, până la urmă adevărul ieșea întotdeauna la iveală. Știam că putea dura mult: ca în cazul lui Mihai Levente, fost ilegalist, iar după război secretar de stat la un minister, care fusese arestat în 1949 sub suspiciunea de a fi un agent al dușmanului. Fusese găsit nevinovat și eliberat după doi ani. Sanyi mi-a mai spus și că, pentru comuniștii arestați din greșală, perioada de investigație era de obicei de ordinul a doi ani. Dar un om nevinovat, ne întrebam noi, putea fi oare condamnat? Procesul Rajk fusese corect și nefalsificat, credeam noi, dar prin 1950 sau '51, a avut loc procesul lui Traicio Kostov, secretarul general al Partidului Comunist Bulgar, judecat la Sofia pentru troțkism, titoism și colaborare cu agențiile de spionaj occidentale. Conform actului de acuzare, Kostov mărturisise toate aceste fărâdelegi și făcuse depoziții complete și detaliate privind felul cum operase. Numeroși martori au fost citați care au susținut în cel mai mic amănunt acuzațiile aduse. Dar la momentul culminant al procesului, când Kostov însuși a fost citat pentru a depune mărturie,

acesta și-a retras depozițiile anterioare și a negat totul. Presa comunistă n-a suflat o vorbă despre ce se întâmplase cu adevărat în sala tribunalului, iar transmisiunea radiofonică în direct a procesului a fost imediat întreruptă când Kostov a început să nege acuzațiile aduse; dar cele două sau trei minute care totuși s-au putut auzi din depoziția lui au fost suficiente pentru a ne da o idee generală despre cele întâmplate. De aici, am tras amândoi concluzia că foarte probabil, acuzațiile în baza cărora era judecat Kostov fuseseră plăsmuite.

Mai era și cazul lui Pătrășcanu, care fusese arestat în 1948. Încă nu avusese loc vreun proces, dar în noiembrie 1949 la o întrunire a Cominform-ului, Gheorghiu-Dej îl denunțase ca agent imperialist. Toată lumea aștepta consecințele în forma unui proces public, dar acesta întârzia. În primăvara lui 1951, a fost arestat Emil Calmanovici, un renumit inginer constructor evreu, care în timpul războiului lucrase pentru partidul comunist și își donase toată averea partidului. Cumnatul lui, Mirel Costea, membru marcant în Secția de Cadre a Comitetului Central al partidului, s-a sinucis prin împușcare o săptămână sau două mai târziu. Aceste evenimente erau alarmante, dar întrucât afacerea Pătrășcanu se afla încă în stadiul de anchetă, nu puteam trage nici o concluzie fermă.

Am auzit de la Sanyi că una din cele mai eficace metode de a-i interoga pe comuniști consta în a face apel la loialitatea lor față de partid, la conștiința lor comunistă, pentru a le cere să-și examineze toate faptele în lumina autocriticii. Am fost amândoi de acord că un asemenea apel era total nelalocul lui, și că o dată ce un comunist era arestat și anchetat de Securitate, avea tot dreptul să se apere. Locul autocriticii era în ședința de partid, nu în beciul Securității sau în camera de tortură.

În acest punct al descrierii mele a acestor evenimente și împrejurări, se ridică o întrebare fundamentală: văzând bine abuzurile de putere care aveau loc, luptele intestinale din partid și guvern și în general lipsa de principii care caracteriza conducerea de partid, cum se face că și eu, și Sanyi ne păstrasem „credința”, convingerile comuniste? Căci fapt este că la acea dată amândoi continuam să credem în comunism. Lucrul nu e ușor de explicat, dar e un fenomen foarte răspândit. O convingere ideologică veritabilă, adânc înrădăcinată, nu se lasă ușor

destrămată de fapte concrete care par să o contrazică și cu atât mai mult când e vorba de o convingere sau un punct de vedere absorbit în tinerețe și pentru care ți-ai jertfit libertatea și ți-ai riscat viața. În afară de asta, marxismul ca filozofie și ca viziune generală a lumii e una; încercarea de a-l pune în practică, cu totul altceva. Comunismul ca viitor al omenirii nu este neapărat același lucru cu realizarea lui primitivă într-o societate înapoiată cu o industrie și o clasă muncitoare subdezvoltate. Totodată, mai trebuie spus că practic nu cunoșteam adevărul despre Uniunea Sovietică, despre care întrețineam multe iluzii bazate în principal pe extraordinara performanță a Armatei Roșii și a popoarelor sovietice în al doilea război mondial. Atribuiam cele mai multe anomalii din jurul meu slăbiciunii partidului din România. În fond, România nu avusese o revoluție, iar partidul ei comunist avea tradiții foarte firave. Comunismul era în esență o marfă de import în România. A durat mult până să ajung să fiu în stare să văd dincolo de aceste subterfugii mentale și să reexaminez preceptele de bază ale marxismului, comunismului și dreptății sociale față de valorile libertății și democrației. Încă nu eram copt pentru o astfel de reevaluare din temelii a ceea ce forma axa însăși a vieții mele spirituale la vremea acestor evenimente.

La începutul lui martie 1952, Vasile Luca a fost acuzat de deviere de dreapta, exclus din Biroul Politic și din Comitetul Central al Partidului și demis din funcția de ministru al Finanțelor. La scurt timp, Teohari Georgescu și Ana Pauker au fost și ei excluși din Biroul Politic și demiși din funcțiile lor din guvern. Cei trei – Luca, Georgescu și Pauker – au fost înfierați ca formând grupul deviaționist de dreapta din sânul partidului. A fost numit un nou ministru de Interne în persoana lui Alexandru Drăghici. Presupusa deviere de dreapta consta în favorizarea dușmanului de clasă și încercarea de a încetini înaintarea partidului pe drumul transformării societății românești și al conducerii ei spre socialism. Principalele acuzații erau dirijate împotriva lui Luca care chipurile favorizase țărăimea înstărită prin impozite scăzute; încercase să încetinească procesul de colectivizare a agriculturii; se opusese reformei monetare; iar în practicarea acesteia favorizase din nou păturile înstărite ale societății. Aceste acuzații se bazau pe denaturări de fapte, interpretări tendențioase și uneori exagerări

ale unor greșeli efectiv comise. Adevărul e că, deși fuseseră multe dezacorduri între conducătorii partidului pe marginea măsurilor specifice și a tacticilor de adoptat, aceste deosebiri nu erau de tipul „dreapta sau stânga“ și nu țineau de principii. De fapt, Luca nu avea o politică a lui specială, alta decât cea a partidului. Georgescu și Pauker au fost acuzați că sprijiniseră politica de dreapta a lui Luca. În această alegație, adevărul se limita la faptul că cei doi nu erau de acord cu găsirea vreunei devieri și se opuneau izolării și condamnării lui Luca.

Simultan cu prăbușirea lui Luca, Sanyi căzu și el în dizgrație, devenind obiectul unei investigații de partid. Am continuat să ne întâlnim aproape zilnic. Fusesem prieten cu Sanyi de un deceniu; doar lucrasem sub directa lui îndrumare în timpul războiului, în ilegalitate. Era un fapt notoriu că suntem apropiați și n-am văzut vreo pricină să ne ascundem. Nu eram dispus nici să mă distanțez la exterior de Sanyi, cum era în genere obiceiul în cercurile de partid. De cum a apărut în presă primul comunicat referitor la Luca, Sanyi a devenit un paria: nimeni în afară de mine (și firește de soția lui) nu mai vorbea cu el. Când ne întâlneam, Sanyi se plângea că „investigația de partid“ la care era supus era absolut ostilă și lipsită de orice obiectivitate. Atmosfera era de așa natură încât se aștepta să fie arestat. La sfârșitul lui martie, pe când cinam cu toții la noi acasă, Sanyi a fost chemat de urgență prin telefon la Comitetul Central. Acolo a fost arestat, cum am aflat a doua zi de la Magda, care mi-a spus că Sanyi nu se întorsese acasă. Trei luni mai târziu, Magda a fost și ea arestată. În august a fost arestat Luca.

Între timp la ministerul meu, zilele treceau într-o atmosferă din ce în ce mai încordată și mai ostilă. În iunie am fost demis din funcție sub acuzația că eram un element ostil care se infiltrasese în Partidul Comunist și reușise să se ascundă sub masca unui expert tehnic folositor. La o ședință de partid ținută la minister pe la mijlocul lui iunie pentru luarea în discuție a devierii de dreapta, am fost atacat ca fiind una din încarnările ei locale. Acesta era un ritual asemănător cu un auto-da-fé din vremea Inchiziției. Era o execuție politică publică. Toți cei de față trebuiau să „critice“ (adică, să atace cu ferocitate) victima, și oricine refuza să urmeze regulile jocului avea de suferit consecințele. Am avut doar o zi la dispoziție ca să-mi avertizez

câțiva prieteni să nu cumva să încerce să-mi ia apărarea, fiindcă în faza la care ajunseseră lucrurile mie nu mi-ar fi fost de nici un folos, dar pentru ei ar fi fost foarte primejdios. Mi-aduc explicit aminte că am vorbit cu colegul meu de direcție Bojan în acest sens. În urmă, am judecat luările de cuvânt de la ședință în felul următor: cei care nu făceau decât să regurgiteze acuzațiile oficiale cu exact aceleași cuvinte erau în regulă, dar pe cei care încercau să fie originali și fabricau acuzații proprii, întemeiate fie pe fapte decupate din context și deformate, fie pe minciuni sadea, i-am considerat ostili. Și au fost destule luările de cuvânt din această a doua categorie. Una din cele mai elaborate i-a aparținut lui Bazil Șerban, adjunctul meu. Făcuse fapte de viteză la viața lui – în războiul civil din Spania, în Rezistența franceză – și când l-am întâlnit cu încă mai purta câteva gloanțe în trup. Dar la ședința aceea tot curajul i se evaporase complet, alungat pesemne de preocuparea lui de a se asigura că el va fi cel care-mi va lua locul, întrucât era clar că eu eram terminat. Dintr-o dată descoperise în mine dușmanul de clasă și s-a străduit din răsuputeri să coroboreze această descoperire cu diverse fapte pretinse sau deformate. M-a cuprins un dispreț amestecat cu milă față de totala lui pierdere de demnitate.

După ce am fost dat afară din slujbă, mi s-a spus că trebuia de asemenea să mă mut din locuința pe care o ocupam. Ne-au fost arătate două apartamente, mult mai mici, ca alternativă, și am avut norocul să găsim unul care nu era numai acceptabil, ci chiar plăcut. E-adevărat, era foarte mic: o cameră de zi, un dormitor, o bucătărie și o baie. Dar era situat la ultimul etaj (cinci) al unui imobil elegant lângă Piața Stalin, pe Bulevardul Stalin la numărul 72, cu vedere către Parcul Stalin, și avea două balcoane mari. Edith a luat-o pe Anna la Cluj și a lăsat-o cu Klara și Sándor pe timpul verii; apoi s-a înapoiat la București și ne-am mutat în noul nostru apartament. După câteva săptămâni fără lucru, mi s-a dat o slujbă de rutină într-o întreprindere, unde am început să lucrez pe 1 august. Edith și cu mine discutasem posibilitatea arestării mele, fiindcă eram aproape de Sanyi, iar între timp soția lui fusese și ea arestată. Vroiam ca Edith să fie pregătită pentru o așteptare îndelungată, așa că i-am menționat cazul lui Levente ca exemplu de un tovarăș care fusese arestat, ținut doi ani, apoi găsit nevinovat și eliberat. Pe atunci mai aveam încă un

pistol pe care-l dobândisem când locuiam în Cluj și-l adusesem cu mine când m-am mutat la București. Nu cerusem să mi se elibereze un permis și mi s-a părut prudent să mă scap de el. I-am cerut lui Edith să-l ia în poșeta ei și să-l arunce în lacul din apropiere când nu era nimeni în jur, ceea ce a și făcut.

În noaptea de 12 spre 13 august, pe la două, soneria de la intrare sună insistent. M-am sculat și am auzit ciocănituri în ușă: „Deschideți, miliția!“ „Miliția“ era numele poliției, dar asta nu era poliția. Trei securiști în civil așteptau în fața ușii înarmați cu un mandat de percheziție. Le-am dat drumul în casă, iar ei m-au rugat să deschid și ușa din spate, unde se găsea un al patrulea securist. Au făcut o percheziție îndelungată și meticuloasă și au luat tot ce era scris și toate fotografiile din casă. N-au fost grosolani. Pe masa din camera de zi era o fotografie a Annei făcută cu vreo două luni mai devreme, când împlinise doi ani, în care arăta deosebit de fermecătoare. Șeful grupului, un tânăr cu mustață, s-a uitat la poza Annei, a întrebat unde era copilul, și la răspunsul meu că era la bunici, mi-a spus, „Cum puteți să rezistați fără ea? Să am așa un copil, n-aș putea sta fără ea nici o zi“. Am ajuns să-mi aduc aminte de remarca aceasta de mai multe ori în cursul următorilor doi ani. După vreo două ore, la capătul căroră percheziția fu conchisă, îmi arătară lucrurile pe care aveau să le ridice și mă puseră să semnez lista acestora, zicând, „Am terminat“.

După ce am semnat, conducătorul grupului se întoarse către mine și zise, ca și cum tocmai atunci i-ar fi venit în minte așa, un gând de moment: „N-ați vrea să vă îmbrăcați? Veniți puțin cu noi“.* (În engleză fraza sună stângaci; formula este echivalentă cu cea franțuzească *Vous venez un peu avec nous.*) Era o noapte fierbinte de august, dar mi-am pus cel mai călduros costum de haine, unul maro din lână englezească. Securistul m-a slătuie să-mi iau și un pulover. „Dar pijama?“ a întrebat Edith. „N-o să aibă nevoie de așa ceva“, i-a răspuns omul, la care am văzut-o pe Edith întunecându-se și mai mult la față. Era gata să izbucnească în plâns, și tare aș fi vrut să pot face ceva s-o încurajez. În curând mi s-a ivit prilejul: conducătorul grupului sugera că puteam să mănânc ceva dacă doream înainte de a

* În românește în text. (n.tr.)

pleca. Atunci m-am întors către Edith și am rugat-o să-mi aducă tortul de ciocolată pe care-l făcuse cu câteva zile mai înainte. Mi l-a adus din frigider și am mâncat două felii groase, făcând mare caz de cât de mult îmi plăceau. Am văzut că figura i s-a mai înseninat puțin. Am sărutat-o și i-am spus ceva de genul, „Nu-ți face griji. O să mă întorc“. Apoi am plecat.

Trebuie că era de acum patru, patru și jumătate dimineața. Am luat ascensorul până la parter. Am fost vârat pe bancheta din spate a unei mașini între doi din securiștii care mă arestaseră și unul din ei mi-a acoperit ochii cu niște ochelari de tablă, adică o pereche de ochelari care aveau tablă în loc de lentile și de asemenea pe amândouă părțile, astfel încât nu puteam vedea unde sunt dus. Mașina a mers o vreme și am avut impresia că se învârtea în cerc. Apoi ne-am oprit. Am fost scos din mașină și condus în subsolul unei case; ochelarii mi-au fost scoși și mi s-a spus să stau jos pe pardoseala coridorului întunecos în care mă aflam. Acolo am petrecut restul nopții. Dimineața mi s-au pus din nou ochelarii de tablă și am fost condus într-o mașină. De data aceasta am mers vreo patruzeci de minute, iar din cauza ochelarilor, iarăși nu aveam nici cea mai vagă idee unde eram dus. În sfârșit am ajuns în locul unde aveam să petrec destulă vreme de aci încolo. Mașina s-a oprit; am auzit o poartă grea deschizându-se, apoi închizându-se în spatele nostru. Aveam să aflu mai târziu – mult mai târziu – că ajunsesem la faimosul centru de anchetă numit Malmezon. Numele era derivat de la Malmaison, reședința retrasă a lui Napoleon Bonaparte și a Josephinei de Beauharnais lângă Paris.

De pe culmea societății în care trăisem, la vârsta de treizeci de ani am căzut în cel mai întunecat hău din oceanul vieții.

Capitolul 9

MALMEZON I

Când am fost scos din mașină în dimineața zilei de 13 august 1952, purtând încă ochelarii, mă afluam în curtea închisorii. Nici atunci, nici mai târziu în cursul șederii mele îndelungate la Malmezon nu am văzut vreodată efectiv curtea. Am fost condus într-o clădire și ochelarii de tablă mi-au fost scoși. Mă afluam într-un birou de registratură unde mi-a fost trecut numele într-un catastif. Ceasul de mână, portofelul, stiloul, agenda telefonică, cureaua și șireturile mi-au fost luate, precum și conținutul fiecărui buzunar, cu excepția unei batiste. Mi s-au pus din nou ochelarii, după care am fost condus pe un coridor lung până într-o celulă, unde mi s-au scos ochelarii și am fost lăsat singur.

Celula avea aproximativ doi metri și jumătate pe patru și jumătate, și conținea un pat, o măsuță (de vreo șaiszeci de centimetri pe șaptezeci și cinci) și un scaun, toate din lemn. Pe pat era o saltea de paie, iar pe masă o ceașcă de tablă. Ușa, care era din lemn și întărită cu oțel, se găsea pe una din laturile mici ale celulei. Era prevăzută cu o deschizătură de vreo zece centimetri pe treizeci, acoperită cu un oblon de fier ce putea fi deschis numai din afară; prin această fereastră se distribuia hrana sau se puteau înmâna prizonierului alte obiecte de mici dimensiuni fără a se deschide ușa. Deasupra acestei ferestre metalice era un vizor, cu un diametru cam de un centimetru și jumătate, acoperit pe din afară cu un capac metalic. Foarte sus deasupra ușii era un geam îngust care și el se deschidea numai din afară. Cum geamul dădea pe coridor, care la rândul lui avea geamuri către exterior, în zilele senine lăsa să pătrundă un firisor de lumină naturală, deși nici sursa de lumină și nici vreun petic cât de mic

de cer nu puteau fi văzute din celulă. Pe jos celula era pardosită cu un soi de ciment; pereții erau din cărămidă. De tavan atârna un bec electric care nu se stingea niciodată, zi sau noapte.

Regulile închisorii erau următoarele. Aveai voie să te întinzi în pat și să dormi între orele zece seara și cinci dimineața. Începutul și sfârșitul perioadei de repaus erau semnalate prin bătăi răsunătoare în ușa fiecărei celule, administrate de un temnicer. După două-trei minute de la semnalul de trezire, temnicerul se asigura prin vizor că toată lumea s-a sculat, iar cei care încă nu se sculaseră aveau parte de tot soiul de neplăceri. În timpul zilei era strict interzis să te întinzi în pat. Se serveau trei mese pe zi prin fereștrua cu oblon de fier. Micul dejun consta într-un lichid negru la culoare care arăta a cafea, dar avea alt gust (probabil cicoare) și o bucată de pâine (de aproximativ 250 g) care trebuia să-ți ajungă toată ziua. La amiază se servea zeamă de orz sau crupe cu ceva legume prin ea și, o dată sau de două ori pe săptămână, urme de carne. Seara, din nou supă. Mesele erau servite în castroane de tablă; cafeaua era turnată în ceașca fiecărui prizonier. Pentru supă primeam o lingură de tablă, care era luată împreună cu castronul după fiecare masă. Acesta era regimul de hrană când am sosit eu în august 1952, dar în 1953 s-a înrăutățit sensibil: masa de prânz a fost eliminată iar cea de seară era servită mai devreme. Acest regim de două mese pe zi a ținut cam un an, după care s-a revenit la regimul de trei mese pe zi.

De trei ori pe zi, dimineața, după masa de prânz și după cină, ți se puneau ochelarii și erai dus la closet, o gaură în pardoseala de beton peste care se trăgea apa. Acolo trebuia să te ușurezi cu ușa deschisă, sub ochiul vigilent al temnicerului, în cel mult trei minute. Odată, mai întâi am rămas în picioare deasupra găurii și am urinat, după care mi-am dat seama că aveam nevoie să și defec. M-am întors, mi-am lăsat pantalonii în jos și m-am așezat pe vine deasupra găurii, dar temnicerul s-a răfoit la mine: „Trebuia să-ți faci amândouă treburile o dată!“ Ți se dădea o bucată de hârtie igienică pe zi. O dată pe săptămână erai dus la un duș.

Nu era nimic de citit și nici de scris, exceptând hârtia și creionul pe care le primeai când vreun anchetator le porunceă special pentru tine ca să-ți scrii autobiografia sau vreo com-

pletare la ea. În aceste cazuri foile de hârtie erau numerotate și trebuia să le înapoiezi pe toate, chiar pe cele nefolosite. Era strict interzis să vorbești tare, să cânti și să joci jocuri, să ciocănești în perete, sau să încerci în orice alt mod să comunici cu altă celulă, ca să nu mai vorbim de lumea din afară. Erai supravegheat continuu, zi și noapte. Lungul coridor pe care erau înșiruite celulele era acoperit cu mochetă, iar temnicerul de serviciu purta papuci ca să nu poată fi auzit când se apropia de celulă pentru a trage cu ochiul prin vizor. Frecvența cu care ți se uita în celulă mergea de la o dată pe minut sau la două minute până la o dată la șapte sau opt minute. Dacă erai prins cu ochii închiși, chiar dacă nu erai întins ci ședeai, temnicerul lovea în ușă să te trezească. Dacă recidivai, fie erai pedepsit să stai în picioare o oră, fie erai bătut. Noaptea, becul rămânea aprins și nu aveai voie să-ți acoperi ochii sau să-ți vâri mâinile sub pătură. Temnicerul trebuia să-ți poată vedea prin vizor ochii și mâinile în tot timpul perioadei de repaus. Acestea erau precauții luate împotriva încercărilor de sinucidere, în principal prin tăierea venelor – deși, firește, n-aveai cu ce să le tai. Temnicerul nu avea voie să poarte o conversație cu tine; în plus, nu avea voie să deschidă ușa celei de unul singur, ci, dacă se ivea nevoia, trebuia să mai cheme un temnicer care să fie de față când se deschidea ușa. Prin urmare, era cu neputință să câștigi orice înrăurire asupra unui temnicer pentru a te folosi de el ca să stabilești vreun contact cu lumea din afară sau cu ceilalți prizonieri. Izolarea prizonierului era completă.

Aceste condiții erau destul de aspre, dar nu erau nimic în comparație cu coșmarul interogatoriilor care au durat, în diverse reprize, săptămâni de-a rândul. Timp de aproape patru săptămâni după arestarea mea, în fiecare seară înaintea orei de culcare eram luat la interogatoriu și nu eram adus înapoi în celulă decât cu un ceas înaintea orei de sculare. După o jumătate de oră sau în cel mai bun caz o oră de somn, eram silit să mă ridic și să umblu prin celulă sau să stau în capul oaselor. Ori de câte ori mi se închideau ochii, eram trezit de loviturile în ușă, oră de oră, zi de zi. În primele două sau trei zile mi s-au dat hârtie și creion ca să-mi scriu autobiografia cât puteam de amănunțit. Când terminam, creionul și fiecare foaie de hârtie îmi erau luate, iar eu trebuia să rămân treaz.

Primul interogatoriu a început în ziua de după arestare. Ușa de la celula mea se deschise și un gardian păși înăuntru și-mi spuse să mă ridic. Apoi îmi puse ochelarii de tablă și mă conduse într-un birou în altă parte a clădirii. Simplul fapt de a fi condus, cu ochii legați, la interogatoriu și de acolo înapoi în celulă era o experiență de coșmar, prin care aveam să trec de sute de ori. Gardianul mă înșfăca de braț și mă împingea înainte cu viteză mare. Când ajungeam la un palier de scară, îmi dădea un avertisment scurt („Sus“ sau „Jos“) și îmi încheșta și mai puternic brațul. Cu toate astea, din când în când mă împiedicam și uneori cădeam. Atunci eram ridicat de jos tot fără să mi se scoată ochelarii și marșul se relua. Când gardianul ajungea la răspântia a două coridoare, se oprea și-i dădea un semnal de avertizare celui care era de serviciu pe celălalt coridor, pentru a-i semnala că se apropie și că nimeni nu trebuia să intre pe coridor dinspre celălalt capăt sau să deschidă vreo ușă până ce nu va fi trecut cu prizonierul lui. Semnalul de avertizare era o pocnitură din degete. Am auzit sunetul acesta de atâtea ori și într-atât mi-a intrat în sânge încât cincisprezece ani mai târziu, la filmul *Doctorul Jivago*, când l-am auzit pe Evgraf, fratele comisar al protagonistului, pocnind din degete, m-au trecut fiori reci pe șira spinării. Scena mi-a confirmat ce știam dinainte, și anume că temnițele Securității erau copiate fidel după Lubyanka și alte modele ale NKVD-ului, cum era și restul sistemului, inclusiv metodele de anchetă. Pocnetul din degete ca mijloc de comunicare între temnicipi era o invenție sovietică.

În camera de interogatoriu ochelarii mi-au fost scoși, gardianul a plecat, și m-am găsit în fața unui locotenent de Securitate în uniformă. Era înalt, tânăr și răuvoitor. Nu și-a spus numele, nici atunci, nici mai târziu. Prima lui întrebare a fost de ce mă aflam aici. Când i-am spus că habar n-aveam și că speram să aflu de la el răspunsul, se înfurie, ca și cum aș fi spus vreo obraznicie. Mă informă că eram unde eram ca să răspund la întrebări, nu ca să le pun. „Eu pun întrebările și tu răspunzi la ele, nu invers!“ țipă el, după care mă întrebă din nou: „Ce crezi? De ce ai fost arestat?“ Când am repetat că nu știu, a insistat că, și dacă nu știam sigur, totuși trebuia să am *cât de cât* o idee, trebuia să-mi fi închipuit *ceva* – deci, ce anume? Am spus că era clar că arestarea mea fusese o greșeală; mi-am închipuit că eram

suspectat de ceva, dar nu aveam nici o idee de ce anume. „Partidul nu greșește“, mi-a zis locotenentul, „iar arestarea dumatile a fost ordonată de partid“.

Anchetatorul mi-a ținut atunci o cuvântare despre opțiunea fundamentală în fața căreia mă găseam și pe care a exprimat-o cam așa: După ce multă vreme operasem într-ascuns, în sfârșit partidul dăduse peste informații amănunțite despre activitățile mele ostile și periculoase; aceasta a fost împrejurarea care a condus la arestarea mea. Aveam de ales, prin urmare, între două variante: ori adoptam o atitudine ostilă față de partid și de Securitate, care avea sarcina să execute politica partidului, așa cum aveam se pare tendința să procedez; ori ieșeam în întâmpinarea partidului cu o mărturisire sinceră și încercam să-l ajut să rezolve problemele create de mine și de complicitii mei. Prima variantă ducea la pierzanie – doar știa partidul cum să se poarte cu dușmanii săi: îi distrugea. A doua variantă conținea promisiunea unui tratament mai îngăduitor și chiar o posibilă reabilitare. Locotenentul mai spuse că după ce voi fi condus înapoi în celula mea, voi primi hârtie și creion pe care trebuia să le folosesc ca să-mi scriu autobiografia cu lux de amănunte, descriind în detaliu toate activitățile mele fără să las la o parte nimic însemnat. Această autobiografică va fi testul major al sincerității mele.

Înapoi în celulă, mi s-au dat creion și un vraf de hârtii numerotate și m-am apucat de scris. Am descris în amănunt cum am intrat în mișcare, cu cine am lucrat, ce am făcut în timpul războiului, perioada trăită în ilegalitate, arestarea mea în august 1944, tratamentul la care am fost supus și comportamentul meu la DEF, sentința de paisprezece ani, detenția, evadarea și eliberarea. Am descris apoi activitățile mele de după război în Cluj, misiunea la Londra, expulzarea de la legație, întoarcerea la București și munca mea la Ministerul Afacerilor Externe.

Abia după asta a început cu adevărat interogatoriul meu. Absolut tot ce scrisesem a fost purecat și pus la îndoială. Pentru așa-zisa mea lipsă de sinceritate, am fost pedepsit cu interogatorii nocturne neîntrerupte, fără să mi se îngăduie să dorm în timpul zilei. În camera de interogatoriu eram ținut în picioare, cu brațele ridicate vertical, până cădeam jos. De câte ori îmi lăsam brațele în jos, eram lovit cu mâna sau piciorul. Odată, stăteam în

picioare cu brațele ridicate, pe când anchetatorul studia un raport care, zicea el, conținea adevărul despre activitățile mele, nu gogoșile pe care încercam eu să i le vând. Puse apoi raportul jos și ieși din cameră. Atunci, mi-am coborât brațele și am făcut un pas către biroul lui, curios să văd ce conținea acel „raport”. Dar s-a dovedit a fi o capcană: de la prima mișcare schițată spre biroul anchetatorului, acesta a revenit în cameră, m-a brufat și țipând la mine și mi-a aplicat în ceafă o lovitură de karate care aproape că m-a lăsat fără simțire. În ciuda durerii, mi-am dat seama de rostul scenei petrecute. Locotenentul avea nevoie de o scuză ca să mă bată, lucru care peșemne nu era permis în mod obișnuit, cel puțin nu în acea fază a anchetei. Era însă permis să mă țină toată noaptea la interogatoriu, lăsându-mi cel mult o oră de somn pe zi, timp de mai multe săptămâni la rând. Am suferit mai mult din cauza lipsei de somn decât din cauza durerii pricinuite de bătăile ocazionale. Firește, bătăi sistematice de soiul celor care-mi fuseseră administrate la DEF ar fi fost altă poveste.

La Securitate, se practica următoarea formă de anchetă: anchetatorul scria de mână întrebările puse și răspunsurile primite, iar la sfârșitul fiecărui interogatoriu prizonierul trebuia să semneze fiecare pagină în parte. La început, anchetatorul meu a încercat să transcrie destul de liber răspunsurile mele, făcându-le mai pe gustul lui și mai puțin pe al meu, dar, după ce am refuzat de mai multe ori să semnez paginile scrise de el, a înțeles că nu semnam nimic altceva decât exact ceea ce spuseseam, oricât aș fi fost de epuizat sau de somnoros.

Tot ce mi se întâmplase în viață a fost pus sub semnul îndoielii. Activitatea mea ilegală, de pildă, era o poveste de adormit copiii pe care o născocisem ca să-mi creez credibilitate în partid. Am indicat numele celor care puteau confirma fiecare fapt descris de mine. Atunci, întreba ofițerul, cum îmi explicam că în toamna lui 1943, când toți comuniștii activi din Cluj au fost arestați, eu nu fusesem arestat? I-am explicat că la 1 octombrie 1943 am plecat de acasă pentru a mă ascunde sub o identitate falsă, întrucât atinsesem vârsta pentru satisfacerea serviciului militar și ar fi trebuit să mă prezint la centrul de recrutare; ori nimeni din cei arestați în toamna lui '43 nu știa unde mă ascund. Ca să vezi, comenta anchetatorul, te-ai dat la fund „tocmai la

timp“. O lună mai târziu, continua el, ai pierdut legătura cu partidul (omul de legătură fiind Sanyi Jakab), dar dacă ar fi să dăm crezare poveștii dumitale, după câteva săptămâni ai izbutit să o restabilești întâlnindu-l într-o seară întâmplător pe stradă. Asta pe când amândoi trăiați sub nume false și ieșeați în oraș numai la nevoie, într-o localitate cu peste o sută de mii de locuitori! Drept cine îl luam cu pe anchetator, ca să-mi închipui că o să creadă asemenea baliverne? Nu era absolut ridicol? Cum întâlnirea noastră de atunci fusese într-adevăr unul din acele evenimente improbabile pentru care nu se poate găsi ușor o explicație, nu prea aveam ce să-i răspund în apărarea celor istorisite de mine, decât că erau adevărate. Nădăjduiam, totuși, că întrebat la rândul lui despre acest episod, Sanyi va spune același lucru, ceea ce ar fi fost întrucâtva o confirmare.

Mai departe, anchetatorul m-a luat la întrebări privind comportamentul meu la DEF. Povestea mea cum că nu trădasem pe nimeni cu toate bătăile îngrozitoare, care învinseseră rezistența atâtor alții mai breji ca mine, pur și simplu nu era de crezut. „Nu ești mătăluță atât de tare“, mi-a spus. „Noi știm că fiii clasei muncitoare, care au crescut în condiții vitrege și s-au obișnuit de mici cu suferința, într-adevăr izbutesc uneori să se comporte eroic. Dar *dumneata*, cu originea dumitale burgheză?“ Tot ce puteam spune era că majoritatea celor care lucraseră cu mine și pe care DEF-ul a încercat să-i prindă prin mine au supraviețuit războiului și puteau fi interogați: Mayer Hirsch (care după război își schimbase numele în Tibor Hida), György Havas, Misi Schnittländer (care mai târziu a devenit Mihai Sava), Galambos. Nici unul dintre ei nu a fost arestat, după cum nimeni altcineva nu a fost arestat prin mine. Cum discuția aceasta a avut loc de nenumărate ori, iar eu eram nedormit și iritat, odată n-am mai rezistat și am zis, „Puneți-mă la încercare, dacă nu mă credeți“.

„Vrei să spui că vrei să te batem cum te-au bătut ăia de la DEF?“

„Da“, am răspuns, „dacă de asta aveți nevoie ca să mă credeți“. N-au făcut-o – au întrebuințat alte metode, cel puțin cu mine.

Următorul punct din biografia mea care a stârnit neîncredere a fost evadarea mea din transportul de evacuare a prizonierilor din închisoarea de la Komárom. „Mii de oameni au

fost împușcați pe loc în toate teritoriile aflate sub ocupație germană când au încercat să evadeze din coloane de prizonieri aflate tot la fel în marș, iar dumnealui vine mie să-mi spună că a fost excepția! Haida-de! Pesemne or fi uitat să tragă, nu?” Tot ce puteam spune era că nu fusesem singur, că tovarășul meu Fekete trăia bine mersi la Budapesta și putea să-mi verifice povestea în toate detaliile. Remarci de acest gen aveau darul să-l facă pe anchetator să aibă noi accese de furie. Cine eram eu să le dau lor lecții ce să verifice și pe cine să întrebe? Dacă era după mine, ar fi trebuit să întrerupă investigația și să înceapă să alerge după tot felul de presupuși martori, care să verifice toate basmele pe care le înșiram eu – păi, o armată întreagă de anchetatori nu le-ar ajunge pentru asta. Or să afle ei adevărul de la *mine*, chiar dacă trebuiau să-mi facă viața un infern ca să scoată de la mine ce le trebuia. „O să vină ea vremea când ai să ajungi să semnezi orice-ți punem noi în față chiar fără să citești“, mă asigura anchetatorul meu.

Curând ancheta s-a îndreptat spre Sanyi Jakab. Legătura mea foarte apropiată cu el, în special în perioada războiului pentru care Securitatea nu avea martori, trebuie să fi fost principalul motiv al arestării mele. „Spune-ne absolut tot despre relațiile d-tale cu acest dușman al poporului“. Am spus că Sanyi era prietenul meu cel mai bun, că fusese legătura mea de partid în perioada 1942-’44, și că după război am rămas prieteni. Ce discutam noi doi? Multe lucruri: evenimente curente, lucruri care aveau loc în viața fiecăruia și tot așa. Îmi dădeam eu seama în ce tovărășie mă plasam când vorbeam de Jakab ca de prietenul meu? Nu citisem materialele de partid în care se arăta că acesta era un dușman al clasei muncitoare? Îndrăzneam eu să pun la îndoială înțelepciunea partidului, judecata încercațiilor noștri conducători? Am spus că nu puneam la îndoială judecata nimănui; tot ce puteam spune era că în prezența mea Jakab se comportase întotdeauna ca un revoluționar adevărat, și, dacă într-adevăr era un dușman al poporului și un trădător, reușise de minune să-și ascundă adevărata față, cel puțin față de mine care nu observasem niciodată la el un atare comportament. Auzind asta, anchetatorul meu își ieșea iarăși din pepeni. Cum explicam faptul că în 1941, când toți conducătorii partidului fuseseră arestați, Jakab, care era unul dintre ei, a scăpat nearestat? Știam câte ceva

despre treaba aceasta și puteam s-o explic. În momentul când au început arestările, conducătorii partidului au fost avertizați, iar Jakab s-a dat la fund ascunzându-se sub o falsă identitate chiar din clipa când a auzit vestea. Alții, ca Hillel Kohn, s-au dus mai întâi acasă ca să-și ia rămas bun de la familii, unde bineînțeles că s-au trezit arestați. În afară de asta, Jakab nu fusese singurul rămas în libertate, au mai fost și alții, printre care Béla Józsa și Ilona Hovány. Cum explicam faptul că în 1943 a scăpat din nou nearestat? Ei bine, nimeni din cei arestați nu știa unde locuiește, iar după începerea arestărilor, nu s-a mai dus la nici o întâlnire conspirativă. În sfârșit, cum îmi explicam faptul că dintre toți activiștii de partid de frunte din Ardealul de Nord, Jakab era singurul care izbutise să scape nearestat până la sfârșitul războiului? Pe lângă explicațiile pe care le-am dat deja pentru 1941 și 1943, am spus, Jakab ar fi putut fi arestat după arestarea mea în 1944 numai dacă l-aș fi dat eu de gol, divulgând ora și locul întâlnirii noastre, ceea ce n-am făcut; nimeni dintre cei care erau în legătură cu el la momentul acela nu mai era arestat. Ce știam despre sabotajul lui Jakab la Ministerul de Finanțe? Nu știam nimic despre așa ceva; nu discutam de obicei activitatea lui profesională.

Schimbând de ton, anchetatorul a adoptat atunci o altă atitudine. Nu realizam chiar deloc în ce joc periculos intram? Existau dovezi de netăgăduit că Jakab lucrase pentru Gestapo în anii războiului. Poate că la vremea respectivă n-am știut lucrul ăsta, dar acum că îmi fusese dezvăluit, în loc să încerc să-l scot pe Jakab basma curată ar trebui să fac un efort serios să-mi aduc aminte elemente din comportamentul lui sau episoade din activitatea noastră care să coroboreze faptele deja cunoscute partidului. Dacă aveam să dau astfel o mână de ajutor partidului, cu siguranță că asta va influența în bine propria mea situație. Nu dorea să-i dau un răspuns pe loc, ci îmi spuse să mă mai gândesc. I-am răspuns că n-aveam la ce să mă gândesc, fiindcă nu sesizasem niciodată vreun semn că Jakab ar fi fost altceva decât un revoluționar. Dacă Securitatea deținea probe contrarii, foarte bine; dar eu unul nu vedeam cum le-aș putea corobora. Din nou anchetatorul se lansă într-una din lungile lui diatribe împănate cu diverse amenințări și mă asigură că or să mă facă ei să plătesc pentru încăpățânarea mea.

La un moment dat, am fost întrebat și despre conversația mea cu Farchi după înapoierea acestuia din Coreea de Nord. Cine mi-a dat sarcina să-l interoghez pe Farchi, am fost întrebat, și cui i-am raportat conversația noastră? Am explicat că am avut acea conversație cu Dr. Farchi din proprie inițiativă și n-am raportat-o nimănui. De ce mă interesa Coreea de Nord? Fiindcă era chestiunea cea mai arzătoare din perioada '50-'52, am răspuns. Cu toate astea, spuse anchetatorul, întrebările pe care i le pusesem lui Farchi erau ca și copiate dintr-un manual de spionaj. Despre asta nu știam nimic, am spus. Atunci de ce, întreba el, îl luam drept un prost? Nu-mi dădeam seama că fusesem prins în flagrant? Ce rost mai avea să continui să neg evidența o dată ce fusesem prins? Și tot așa și iar așa. Îi spusesem soției mele ce-mi povestise Farchi despre Coreea de Nord? Nu. Dar prietenilor, în special lui Sanyi Jakab? Nu, nicidecum. (De fapt, se prea poate să-i fi spus ce era mai interesant din relatarea lui Farchi, dar m-am gândit că bietul meu prieten avea destule probleme și fără asta.)

Interogatoriul meu era condus în fiecare noapte de același anchetator tânăr, ambițios și ostil. Dar de câteva ori în timpul sesiunilor noastre, un ofițer superior de Securitate, un maior sau colonel în jur de cincizeci de ani, venea și el în cameră și rămânea vreo două ceasuri, deși n-a stat niciodată la un interogatoriu de la cap la coadă. Rareori vorbea, iar când o făcea, mă sfătuia întotdeauna părintește să pun capăt comportamentului meu răuvoitor și nechibzuit, și în propriul meu interes să încep să cooperez cu investigația în curs, întrucât aceasta era singura atitudine care îmi oferea speranța unei ieșiri din situația mea disperată. De fiecare dată când am auzit acest argument, din gura lui sau a altora înainte sau după el, am spus în esență același lucru: că eram gata să cooperez întru totul la stabilirea adevărului, scop în care dădusem și dădeam cele mai detaliate informații cu putință, care din păcate nu erau verificate. Continuam să numesc martori, am zis, care puteau depune mărturie în sprijinul spuselor mele, dar anchetatorul meu, în loc să chestioneze martorii și să verifice faptele declarate de mine, continua să mă trateze de mincinos și să mă preseze să fac declarații neadevărate. Or lucrul acesta eu refuzam să-l fac. Nu-mi aduc aminte toate amenințările care mi-au fost aruncate sau

împrejurările exacte în care erau proferate. Dar țin minte că mi s-a explicat în repetate rânduri că din locul unde mă găseam, nu existau decât două ieșiri: ori în fața plutonului de execuție și de acolo într-o groapă comună la cimitir; ori în fața unui tribunal, pentru un proces urmat de o sentință a cărei durată și modalitate (adică, pușcăria unde urma să fie executată) depindeau numai și numai de atitudinea mea.

După douăzeci și cinci sau douăzeci și șapte de zile practic fără somn, eram într-o stare destul de jalnică: tremuram aproape tot timpul și mi-era frig în ciuda căldurii de afară. Când trebuia să mănânc îmi venea să vomit, dar cu toate astea mă sileam să înghit mâncarea și izbuteam să n-o dau afară. Mi-aminteam că în a doua zi de la arestarea mea, când fusesem scos la closet, am fost opriți la capătul coridorului ca să lăsăm să treacă un alt gardian cu prizonierul lui. Ochelarii de pe nas nu-mi veneau perfect și prin colțul de jos din stânga puteam distinge covorul pe care stăteam. Când celălalt gardian și prizonierul lui au trecut prin fața noastră, mi-am ridicat capul cât de mult am putut fără să atrag atenția. Bineînțeles, n-am putut vedea fața prizonierului, dar am văzut partea de jos a sacoului pe care-l purta. M-a trecut un fior: temperatura depășea treizeci și cinci de grade Celsius, eu eram numai în cămașă și tot muream de cald, în schimb acestui prizonier îi era destul de frig ca să-și pună pe el sacoul. Știam din experiența mea la DEF și în închisoare că tortura prelungită, subnutriția și nesomnul te fac să-ți fie frig, chiar atunci când nu e. Totuși nu mi-aș fi închipuit că în mai puțin de o lună aveam să mă găsesc și eu în aceeași stare.

Dintr-o dată, interogatoriul meu încetă. Ora de culcare m-a găsit în celula mea pentru prima dată în aproape o lună de zile și de nopți și, Doamne, ce-am mai dormit până la cinci dimineața! Ziua următoare a trecut fără incident, deși îmi era aproape la fel de somn în timpul zilei ca mai înainte; seara a trecut fără să fiu luat la interogatoriu și am avut parte de o a doua noapte de somn neîntrerupt. Deja în a treia zi mă simțeam mult mai bine, iar în dimineața celei de-a patra sau a cincea zile, când lucrurile păreau să fi revenit aproape la normal, am început să-mi fac exercițiile obișnuite de întreținere. Deși nu exista vreo regulă care să interzică explicit lucrul ăsta, am încercat din instinct să

mă ascund de ochiul temnicerului. După câteva zile, s-a dovedit că instinctul meu fusese sănătos: se pare că temnicerul mă zărise într-o zi exersând și raportase faptul respectiv, așa cum avea sarcina să raporteze tot ce observa despre fiecare prizonier.

Așa încât am fost din nou luat la interogatoriu, unde m-am trezit în fața aceluiași ofițer care încheiase investigația mea cu o săptămână sau zece zile în urmă. Mi se adresează pe un ton ironic: „Aud că faci exerciții de gimnastică... Încerci să-ți menții moralul? Ei bine, ascultă ce-ți spun: am pus capăt interogatoriului dumitale pentru că noi am ajuns la concluzia că încă nu ești copt ca să ne răspunzi la întrebări. Avem aici loc berechet unde să te ținem și avem și timp să așteptăm oricât până te răzgândești. Între timp nevasta dumitale, care a fost informată despre adevărata față a monstrului cu care s-a măritat, a intentat divorț, pe care tribunalul o să i-l acorde din oficiu. Copilul o să-ți fie crescut cu ajutorul statului și în spirit cu adevărat comunist, iar de îndată ce va fi destul de mare să înțeleagă situația, o să-și renege tatăl trădător. Cât despre dumneata, n-ai decât să putezești aici până la sfârșitul zilelor, dacă așa vrei. N-avem timp de pierdut cu cei de teapa ta; avem noi lucruri mai urgente de făcut. Dacă vreodată te răzgândești, spune-i gardianului, și pe urmă, dac-om avea timp, o să stăm de vorbă și cu tine“. Cu asta, chemă gardianul și mă trimise înapoi în celula mea.

Lucrurile spuse de anchetatorul meu păreau teribile, dar deja îmi dezvoltasem un reflex sănătos de a respinge automat tot ce spunea el ca fiind fals sau rău intenționat. Așa că n-am crezut un cuvânt din cele spuse despre Edith. Ca Edith să divorțeze de mine tocmai acum, când eram la ananghie, mi se părea de neconceput. Nu-i stătea în fire. Poate că peste cinci ani, dacă și-ar fi dat seama că eu eram condamnat fără speranță, s-ar fi hotărât în cele din urmă să înceapă o nouă viață pentru ea și pentru copilul nostru. Dar cu siguranță nu acum, nu astăzi și nu mâine. Cât despre restul prediciei, cum că Securitatea avea timp să aștepte să mă răzgândesc, știam că în bună măsură așa era; dar în privința asta nu era nimic de făcut. Așa încât am încercat să mă adun sufletește cât de bine puteam și să mă pregătesc să rabd un timp îndelungat, probabil ani. Aveam însă pe undeva convingerea fermă că dacă nu mă dădeam bătut și nu le furnizam muniția de care aveau nevoie admitând sau inventând lucruri pe

care nu le făcusem – cu alte cuvinte, dacă rezistam la presiuni și susțineam adevărul – atunci, mai devreme sau mai ales mai târziu, pur și simplu vor fi nevoiți să-mi dea drumul. Aveam treizeci de ani când mi s-a întâmplat nenorocirea asta. Mă simțeam tânăr și puternic; aveam conștiința curată și moralul ridicat. Cel mai important lucru, îmi spuneam mereu, e să nu-i las să-mi frângă spiritul. Și nutream speranțe de viitor, pentru că efectiv credeam că, dacă nu izbutesc să mă înfrângă, până la urmă nu vor avea ce-mi face. În lumina celor aflate mai târziu, convingerea aceasta era naivă. Lucrurile ar fi putut ușor lua o altă întorsătură, aș fi putut fi târât la proces, condamnat pe baza depozițiilor altor persoane și executat. Sau aș fi putut fi pur și simplu împușcat fără nici un proces, cum au pățit atâția alții. Ba mai mult, e foarte probabil că asta mi s-ar fi și întâmplat dacă Tatăl Tuturor Popoarelor nu murea în martie 1953. Dar convingerea aceasta naivă a mea m-a ajutat cu siguranță să-mi mențin moralul și, în acest sens, se prea poate că mi-a salvat viața.

În cursul săptămânilor care au urmat, am încercat să găsesc diverse metode pentru a birui izolarea. Am decis că trebuia să-mi pun fizicul și mintea la treabă. Pentru fizic, făceam în fiecare dimineață câte un sfert de oră de exerciții și la fiecare câteva ore, porneam în lungi plimbări prin celulă. Aceste promenade au devenit fezabile doar când mi-am dat seama că potrivindu-mi lungimea pasului astfel încât să fac un număr impar de pași între pereții celei, puteam să alternez între o întoarcere la dreapta și una la stânga. Înainte de asta, când făceam patru pași într-o direcție, o întoarcere, apoi patru pași în cealaltă direcție, iar o întoarcere, și tot așa, după câteva minute mă lua amețala, din cauză că mă întorceam mereu în aceeași direcție. Pentru a mă întoarce alternativ la dreapta și la stânga, trebuia să străbat distanța dintre pereți fie din trei, fie din cinci pași. Făceam plimbări la trei pași cu pași mai mari și la cinci pași cu pași mai mici, dar după această descoperire le-am evitat cu desăvârșire pe cele la patru pași.

Pentru creier, am încercat să-mi inventez diverse exerciții mintale. În fiecare dimineață, țineam „cursuri” în care încercam să-mi aduc aminte tot ce învățasem vreodată. Curând am descoperit că atunci când o bucată de vreme mă concentram sistematic asupra unui subiect, multe lucruri pe care nu mi le

aduceam aminte de la început îmi reveneau în memorie la a doua, a treia, sau a unsprezecea încercare. De exemplu, țineam un curs de fizică, care la început era destul de jalnic, cu mari lacune. Pe măsură ce încercam să umplu aceste lacune, lucrurile începeau să reapară și să se orânduiască de la sine, așa încât după o vreme cursurile mele de fizică au devenit mult mai complete. Țineam cursuri de matematică în care încercam să reproduc tehnici pe care le învățasem și să formulez și rezolv probleme – toate astea aveau loc în capul meu, bineînțeles, fiindcă nu aveam nici cu nici pe ce scrie. Mi se dezvoltase un simț al timpului – singurul „ceas” pe care-l aveam la dispoziție era clinchetul de oale și tacâmuri care anunța prânzul și cina, deși în curând propriul meu stomac a devenit un ceas la fel de exact – și îmi împărțeam perioadele dintre mese în trei sau patru cursuri diferite. Varietatea de materii îmi era necesară ca să nu obosesc prea tare. Aveam și cursuri de literatură, în care îmi repovesteam câte un roman în cât mai multe amănunte reușeam să-mi aduc aminte. Am încercat – fără prea mare succes – să-mi aduc aminte și poezii care-mi plăcuseră. Aveam ore de limbi străine, în care purtam conversații cu mine însumi în engleză, rusă, franceză sau germană. Multe cuvinte pe care nu izbuteam să mi le amintesc de la început îmi veneau în minte pe urmă, după mai multe încercări.

De două sau trei ori pe săptămână, mergeam la „operă” sau la un concert. Mersul la operă însemna că mă concentram mai întâi pe uvertură, apoi încercam să refac din memorie actul întâi, actul doi, și tot așa. Această parte muzicală a programului meu nu era doar exercițiu de memorie, ci și un soi de distracție. De pildă, încercând să refac Simfonia a noua de Beethoven, am retrăit experiența primei mele audiții a acestei piese (la un patefon) astfel încât m-am ales cu o seară foarte plăcută. Eram în stare să-mi reproduc câteva opere și simfonii într-o măsură destul de mare, deși niciodată complet; din altele am reușit să reconstruiesc doar crâmpoie. Am descoperit că dacă, de pildă, luna „mergeam” la *Faust* de Gounod (opera mea preferată) și aceeași operă „se juca” din nou săptămâna următoare, al doilea „spectacol” era de cele mai multe ori mai complet decât primul. Firește, acest efect de acuratețe crescândă înceta după două sau trei „reluări”.

M-am hotărât să încerc să joc șah. Cum era absolut interzis să joci orice fel de joc, trebuia s-o fac neobservat. Am păstrat o bucată de hârtie igienică, am scos un pai din saltea, l-am înmuiat în cafeaua de dimineață și am trasat o tablă de șah, foarte palidă, de cinci centimetri pe cinci, pe hârtia igienică. Stăteam pe scaun cu fața la ușă și deci la vizor, puneam micuța tablă de șah înaintea mea pe masă, iar în fața ei ceașca de tablă. În felul acesta, când temnicerul se uita prin vizor, tot ce putea să vadă era că stau liniștit la masă, cufundat în gândurile mele; vederea tablei de șah îi era complet blocată de ceașca de tablă. Tocmai de aceea suprafața de joc trebuia să aibă dimensiuni atât de mici. Piesele de șah – minuscule – le-am confecționat din firimituri de pâine luate din prețioasa mea rație zilnică; negrele erau colorate cu cafea. Un pion avea cam doi, doi milimetri și jumătate în înălțime și tot atât în diametru; celelalte piese aveau același diametru, dar erau cam o dată și jumătate mai înalte decât pionii. La șah e nevoie de doi jucători, dar se poate juca și de unul singur. După ce m-am apucat de șah, am devenit un jucător atât de pasionat încât trebuia să fac un efort de voință ca să-mi impun limite și să nu joc toată ziua, ci să îmi văd în continuare de „treabă“, adică să merg și la „cursuri“.

E greu de închipuit cât de mititel era jocul meu de șah. Se făceau frecvent percheziții inopinate și extrem de amănunțite în celule. În cursul șederii mele la Malmezoon, am avut parte de cinci asemenea percheziții și în nici una din ele șahul nu mi-a fost descoperit. Tabla de șah o țineam pur și simplu în buzunar ca pe bucată regulamentară de hârtie igienică din care era făcută; liniile trasate pe ea erau îndeajuns de palide ca să treacă neobservate dacă nu priveai atent și nu știai ce cauți. Piesele de șah le țineam într-o batistă împăturită în maniera obișnuită. Odată un ofițer aflat în inspecție a ridicat batista ținând-o de un colț și a scuturat-o ca să se asigure că nu era nimic ascuns în ea. Pionii și celelalte piese erau atât de mici încât au fost luate pur și simplu drept firimituri. Au căzut pe jos, unde câteva au fost sfărâmate fără intenție sub cizmele ofițerului. După inspecție, am înlocuit cele câteva piese care fuseseră distruse și totul a revenit la „normal“.

Celula mea se găsea într-o clădire care nu putea fi prea departe de o stradă mare sau un bulevard, am conchis eu după

un timp. La începutul toamnei, când a început școala, auzeam uneori sunetul îndepărtat, aproape stins, al unui clopoțel, urmat de zgomotul făcut de copiii care dădeau buzna în curtea școlii și începeau să se joace. Totul era foarte îndepărtat și înăbușit și nu mi-am dat seama de la început ce auzeam. De fapt, am izbutit pentru prima dată să interpretez corect cele auzite abia când am realizat că sunetul s-a repetat la interval de aproximativ un ceas, însemnând că o oră se terminase și începea o nouă recreație. Acustica varia de la zi la zi și spre iarnă sunetele au încetat, ferestrele de pe coridor rămânând acum mai mult închise, cu excepția scurtelor perioade de aerisire. Alte semne de viață din afară care când și când răzbăteau până în singurătatea mea stârnindu-mi vii emoții erau scrâșnete care puteau veni de la câte un tramvai undeva la mare distanță și, de câteva ori, cântecul unor soldați în marș, din nou undeva departe. Soldații cântau ceva ce nu mai auzisem și care-mi părea nespus de melodios. Cântecul lor mi-a făcut o plăcere atât de intensă – bineînțeles, nu puteam desluși cuvintele – încât deși nu l-am auzit decât câteva săptămâni în toamna lui 1952, mi s-a întipărit în memorie pentru totdeauna. Peste ani, când i-am fredonat melodia lui Edith, mi-a zis că auzise și ea acest cântec, iar versurile sunau în parte cam așa: „Când Lenin din cer ne privește...“, ceea ce ne-a amuzat copios.

Spre sfârșit de toamnă în 1952, am avut o afecțiune urinară. Trebuia să urinez mai des de cele trei ori pe zi când eram scos la closet. Pentru a i te adresa temnicerului în orice problemă, trebuia să aștepti până se apropia de celulă și să ciocănești în ușă. Atunci temnicerul deschidea oblonul de metal și te întreba ce vroiai. Prima oară când am cerut să fiu dus la closet, temnicerul s-a învoit și, după ce m-a lăsat să aștept vreo zece minute, mi-a pus ochelarii și m-a dus. Dar când am continuat să cer să urinez mai des, uneori temnicerii primeau și uneori refuzau să mă scoată la closet. Refuzurile duceau la situații foarte penibile; după un timp, am început să bat în ușă cu toată puterea, faptă pentru care am fost muștrat aspru și amenințat cu bătaia. Cum nu puteam face față situației, am cerut să fiu văzut de un medic și i-am spus temnicerului că din acel moment, ori de câte ori refuza să mă scoată la closet, voi urina într-un colț al celei. Situația însă nu s-a schimbat până n-am început efectiv

s-o fac. Abia atunci – după ce bineînțeles am fost ocărât în fel și chip pentru mizeria din celulă – s-a arătat în sfârșit un medic care m-a examinat. N-a spus nimic, dar era clar că aveam o infecție urinară, și mi-a dat un medicament care m-a vindecat. Mi s-a dat cu ce să-mi fac curat în celulă și viața s-a întors la „normal“.

Între prima anchetă la care am fost supus, care s-a încheiat în prima săptămână din septembrie, și cea de a doua, care a început în decembrie sau la 1 ianuarie, am stat aproape patru luni fără să vorbesc cu nimeni, cu excepția incidentului cu doctorul și cu alte două ocazii când am fost dus în camera de interogatoriu. Prima oară, pe la sfârșit de septembrie sau început de octombrie, m-am găsit în fața unui alt anchetator, tot un ofițer tânăr în uniformă, mult mai înalt decât primul. A fost și mult mai politicoș și, după ce mi-a pus câteva întrebări preliminare despre relațiile mele cu Saňyí Jakab, s-a oprit la vizita mea la București din iunie 1948, când stătusem aproape două săptămâni cu Magda și Saňyí. Vroia să știe dacă el sau Magda îmi ceruse să duc ceva în Apus când mă întorceam la Londra. Am spus că nu. Anchetatorul a sugerat că poate uitasem, fiind vorba de un lucru mic. Cu toate astea, era important să-mi aduc aminte pentru ca faptele să iasă la lumină. Mi-am examinat din nou memoria, dar tot nu-mi aminteam de nimic. Atunci m-a întrebat dacă știam că Magda are o soră la Paris, și am răspuns că știam, cum să nu. Nu mă rugase cumva Magda să-i duc ceva surorii ei, un mic dar, o tabacheră? Atunci mi-am adus aminte că într-adevăr așa fusese. Nu era o tabacheră din aur? Ba da, era. Și după aceea ce s-a întâmplat? I-am dat tabachera surorii Magdei la Paris, am răspuns, o dată cu salutări și urări de bine din partea Magdei.

În mod oficial, scoaterea sau expedierea de metale prețioase din țară era un delict, iar tabachera de aur cu pricina era făcută dintr-un metal prețios. Dar era clar că infracțiunea comisă era una mărunță, pe care orice diplomat și orice călător ar fi putut-o comite, și nu i-am luat-o în nume de rău Magdei pentru că nu încercase s-o ascundă. În fond, miza era mult mai mare și foarte probabil Magda voise să-și dovedească sinceritatea, astfel încât să fie crezută și în alte privințe, mai importante. N-am avut nici cea mai mică ezitare să admit că luasem tabachera de la Magda și i-o dădusem surorii ei: știam bine că

nu pentru asta încerca Securitatea să mă incrimineze. Pe urmă, anchetatorul m-a întrebat cine mai era de față când Magda îmi dăduse tabachera pentru sora ei. Nimeni, din câte-mi aminteam, am spus. Dar anchetatorul a insistat: „Încearcă să-ți amintești cine mai era de față; e important“. Am încercat să-mi aduc aminte dacă Sanyi era prezent. Parcă nu; conversația mea cu Magda avusese loc ziua, dacă țineam bine minte, când Sanyi era la serviciu. Atunci anchetatorul m-a întrebat, ca și cum ar fi vrut să mă ajute să-mi aduc aminte, dacă familia Jakab avea o fată în casă. Da, am zis, aveau o slujnică pe nume Ági. Nu era Ági de față când Magda îmi dăduse tabachera? Se poate să fi fost, am răspuns, fiindcă în timpul conversației mele cu Magda, ca umbla de ici colo prin casă, iar ușile erau deschise. Anchetatorul încerca să mă facă să afirm clar că Ági fusese de față, dar efectiv nu-mi aduceam aminte și am refuzat să mă cîntesc din această poziție. Asta l-a nemulțumit, dar până la urmă mi-a dat la semnat raportul interogatoriului. Acesta reproducea declarațiile mele mai mult sau mai puțin exact și l-am semnat. Cu asta, interogatoriul respectiv a luat sfârșit și am fost trimis înapoi în celula mea.

Două sau trei zile mai târziu, am fost luat din nou la interogatoriu de același anchetator care, spre marea mea surprindere, m-a confruntat cu Magda Jakab. Am fost întrebați amândoi cine era celălalt și ne-am declarat reciproc numele. Magda era foarte trasă la față și-mi închipui că nici eu nu arătam mai bine. Mi-a zâmbit cu o expresie care vroia să spună: „Uite unde-am ajuns“. Anchetatorul mi-a cerut să repet ce-i spusese deunăzi despre tabachera de aur. Am repetat cele declarate mai înainte. Atunci a întrebat-o pe Magda dacă *acum* își aducea aminte. Am înțeles atunci imediat de ce insistase atât de mult să știe sigur dacă Ági era de față când Magda îmi dăduse tabachera: de la Ági aflaseră ei, și nu de la Magda, despre tabacheră, iar eu trebuia să confirm prezența slujnicei pentru ca declarația mea să coincidă cu a ei. M-am simțit groaznic pentru că am afirmat ceva ce Magda, dintr-un motiv sau altul, nega, foarte posibil ca să mă protejeze pe mine de consecințele comiterii unui delict întrucât îi dusesem acel cadou surorii ei. Și într-adevăr, când fu întrebată ce avea de zis la cele spuse de mine, Magda, nevrând evident ca revenind asupra declarației ei anterioare să-și piardă credibilitatea, răspunse că pur și simplu nu-și

aducea aminte să-mi fi dat o tabacheră pentru sora ei. La asta, anchetatorul i se adresează grosolan, răstindu-se la ea, „Ce fel de atitudine e asta? Nu ți-e rușine? Prietenul cel mai bun al bărbatului tău îți spune că tu l-ai rugat să-i ducă un mic cadou surorii tale, dar tu, nerușinată ce ești, zici că nu-i așa! Păi, cum vrei să te credem despre alte lucruri, când nici despre un fleac ca ăsta nu ești în stare să ne spui adevărul?!“ Abia acum am înțeles scopul întregului exercițiu: s-o umilească pe Magda, s-o facă să se contrazică cu un prieten ca s-o vâre în încurcătură, și să se simtă vinovată și rușinată pentru că mințise. Mă simțeam groaznic pentru că mă lăsasem târât în această situație. Capul îmi fierbea încercând să găsească ceva de spus care să ușureze situația Magdei. O dată ce am admis că remiseseam tabachera, n-aveam cum să neg și să mă fac crezut. Încercarea n-ar fi avut nici un rost.

Anchetatorul s-a întors atunci către mine și m-a întrebat cu emfază: „Ei bine, domnule Balaș, ce spui despre atitudinea prietenei d-tale Magda?“ Faptul că-mi spusese „domnule Balaș“ în loc de „trădător mizerabil“ sau altceva de acest gen m-a făcut să mă simt de două ori mai vinovat pentru că mă lăsasem folosit de Securitate. Așa că drept răspuns la întrebarea lui, i-am spus exact contrariul a ce vroia el să audă. Era foarte posibil, i-am argumentat, ca Magda să fi uitat pur și simplu acest episod insignifiant. În fond se întâmplase acum patru ani și jumătate și era ceva atât de mărunț. O tabacheră era un cadou foarte uzual. Aceasta n-avea nimic special, pe cât țineam eu minte; nici măcar nu era inscripționată cu vreun nume, iar discuția noastră nu avusese nimic memorabil. Așa încât, am zis, nu vedeam ce importanță avea dacă Magda își amintea sau nu de acest episod. Pe când vorbeam, fața anchetatorului deveni stacojie. M-am întors pe jumătate către Magda, pentru a-i da sentimentul că eram de aceeași parte a baricadei, că în ciuda confruntării noastre și a faptului că nu ne aminteam la fel acest incident minor, eu nu eram în cârdășie cu torționarii ei. Anchetatorul a încercat să mă întrerupă de câteva ori și în cele din urmă a zăbierat la mine (ceea ce mi-a plăcut mult mai mult decât onctuosul „domnule Balaș“). S-a ridicat din scaun, mi-a dat la semnat procesul verbal al confruntării și s-a descotorosit de mine în cel mai scurt timp, chemând gardianul să mă ducă înapoi în celulă. Un lucru

mai trebuie totuși să adaug la această poveste: Agi, slujnica familiei Jakab, care cine știe din ce motiv povestise Securității despre tabachera trimisă de Magda surorii sale, ulterior s-a dovedit foarte cumsecade față de foștii ei patroni: l-a luat la ea pe băiețelul de cinci ani al Magdei și-al lui Sanyi și l-a adăpostit timp de multe luni.

După aceste două sesiuni, nu l-am revăzut niciodată pe anchetatorul care le regizase. Nu se ocupa de cazul meu, se pare: îl interesase să organizeze confruntarea Magdei cu mine doar pentru a-i afecta ei comportamentul. Nu l-am mai revăzut nici pe primul meu anchetator, care trebuie că-și terminase ancheta în coadă de pește, fără date „pozitive”; probabil de aceea cazul meu i-a fost luat. Abia trei sau patru luni mai târziu, în timpul iernii, am fost luat din nou la interogatoriu, de data aceasta de un nou anchetator. Spre deosebire de ceilalți doi, acesta nu era tânăr: trebuie să fi fost un om înspre cincizeci de ani. De asemenea, după cum se purta și cum vorbea, am dedus că era un fost muncitor recrutat din hala uzinei spre a da o mână de ajutor partidului la punerea în aplicare a dictaturii proletariatului, întărind rândurile Securității. A început prin a se interesa de sănătatea mea și m-a întrebat cum mă simțeam după cinci luni de detenție. l-am spus că acum câteva săptămâni avusesem o infecție urinară care fusese tratată, iar în afară de asta, eram bine, mulțumesc de întrebare. Aveam să mă plâng de ceva? De un singur lucru, am spus, și anume că eram ținut la închisoare fără motiv, în vreme ce cazul meu nu era cercetat, depozitiile mele nu erau verificate, iar persoanele care puteau confirma spusele mele nu erau chestionate. Ca urmare, eu continuam să lăncezesc în celulă. Anchetatorul a părut surprins de răspunsul meu. De ce, m-a întrebat el, credeam eu că declarațiile mele nu erau verificate? Cine-mi spusese așa ceva? Nu trebuia să-mi spună nimeni, am zis eu. Dacă Securitatea ar fi chestionat persoanele numite de mine, ar fi aflat că spuneam adevărul și mi-ar fi dat drumul.

Îmi spuse atunci că el era noul meu anchetator; tocmai fusese însărcinat cu rezolvarea cazului meu și îmi studiase voluminosul dosar. Avea să ia toată investigația de la capăt, mai spuse, începând de la zero, și mă sfătuia să cooperez. Mă asigură că Securitatea avea mult mai multe informații despre mine decât îmi închipuiam eu, că cei numiți de mine fuseseră interogați ca

și alții pe care nu-i numisem, și că știau totul despre mine. Metoda lor consta însă în a nu-mi spune ce știau, ci în a mă lăsa pe mine să vorbesc primul; în felul acesta, își puteau da seama dacă eram sau nu sincer. Cât timp mai rămânea un singur fapt cunoscut de ei, dar nespus de mine, asta dovedea că tot nu eram hotărât să le spun tot adevărul. În această competiție între ei și mine, timpul era de partea lor, pentru că ei nu aveau nici o grabă și puteau să aștepte oricât până ce aveam eu să mă hotărăsc să fiu complet deschis.

Din nou mă întrebă cum mă simțeam și dacă aveam vreo nemulțumire privind condițiile mele de trai, respectiv hrana, celula, aerul, orele de odihnă. Toate aceste condiții se puteau schimba, dacă vroiam: puteam să primesc zilnic un pahar de lapte; puteam să fiu scos în fiecare zi la o plimbare de o jumătate de oră în curtea închisorii; puteam beneficia în fiecare zi de un ceas de odihnă sau de somn după masa de prânz; în sfârșit, puteam primi cărți de citit. Totul depindea de mine. De ce nu mă gândeam la toate astea și nu începeam să cooperez cu investigația? I-am mulțumit pentru bunele intenții și i-am explicat că aveam toate motivele să cooperez la stabilirea adevărului despre activitățile mele, fiindcă nu aveam nimic de ascuns și, cu cât adevărul ieșea la iveală mai repede, cu atât aveam să fiu eliberat mai curând. Dar atunci când mi se cerea să admit lucruri pe care nu le făcusem, evident că nu puteam consimți. Anchetatorul meu contracăză zicând că înțelegeam prea simplist noțiunea de „adevăr”. Nu exista un adevăr *unic*; existau *multe* adevăruri. Ce adevăr intenționez eu să susțin? Pe cel al partidului sau pe cel al dușmanilor săi? I-am spus că regret, dar rămân prizonierul noțiunii mele simpliste de adevăr: eu nu știam decât de unul singur.

Am început să trecem în revistă viața mea, în mod și mai detaliat decât în prima investigație. Nu era nici o grabă; s-a tipat la mine mult mai puțin decât în cursul precedentei sesiuni de anchetă; și n-a trebuit să stau în picioare ceasuri în șir cu brațele ridicate. Au fost multe nopți nedormite, dar de obicei îmi rămâneau trei sau patru ore de somn pe noapte, nu ca prima dată. Mi s-au pus din nou aceleași întrebări la care dădeam aceleași răspunsuri ca la prima investigație, dar ori de câte ori începeam să răspund cu, „Așa cum am spus și când am fost întrebat despre asta prima dată...”, anchetatorul se enerva și mă întrerupea cu

„Nu mă interesează ce-ai fost întrebat înainte și ce răspunsuri ai dat atunci. Asta e o nouă investigație și pornim de la zero“. Din iritarea lui, deduceam că îl îngrijora faptul că-mi aduceam aminte ce spusese înainte. Se presupunea, bănuiesc, că nu trebuie să-ți aduci aminte; trebuia să fii îndeajuns de zăpăcit de interogatoriile nocturne continue și de lipsa cronică de somn ca să uiți ce vei fi spunând și ce nu. Am învățat repede această regulă de joc și n-am mai dat nici un semn că-mi aduceam aminte ce spusese înainte, repetând așadar aceleași vechi răspunsuri ca și cum ar fi fost noi.

Interogatoriile n-au dat nici un rezultat. Anchetatorul avea sentimentul că rămânea cu mâinile goale la capătul fiecărei sesiuni și nu-și ascundea frustrarea din această cauză. „Nu faci nici un efort să ne ajuți în investigația noastră“, îmi reproșa. „Nu faci decât să încerci să mă convingi, să ne convingi pe noi, de felul d-tale de a vedea lucrurile. N-o să-ți meargă, să știi“. De câteva ori, a încercat să-mi submineze poziția de la temelie. „Susții că ești comunist“, zicea, „dar cum să fi fost d-ta vrcodată comunist? Te-ai înscris doar în partid, dar din alt motiv. Partidul Comunist e un partid al clasei muncitoare. Ce-ai d-ta în comun cu clasa muncitoare? Cum poți susține că ești comunist când tatăl a fost la un moment dat bancher, pe urmă negustor, iar bunicul a fost moșier?“ I-am reamintit că Marx însuși nu fusese tocmai un fiu al clasei muncitoare, iar prietenul său Engels era patronul unei fabrici măricele unde lucrau câteva sute de muncitori.

„Hai să fim serioși“, spunea atunci anchetatorul meu. „Lasă-mă cu poveștile astea: sigur, ăia au fost oameni mari, dar au fost oameni de știință, filozofi, oameni de idei. Dacă le-ar fi trecut prin cap că în urma acestor idei ale lor își vor pierde privilegiile și fabricile, fii sigur că s-ar fi răzgândit“. Cum anchetatorul nu consemna aceste panseuri originale în raportul pe care trebuia să-l semnez la sfârșitul fiecărui interogatoriu, mă tem că am fost singurul auditor (captiv) al acestor adânci revelații filozofice. Trebuie să admit că asupra acestor puncte nu l-am contrazis. În schimb, în acuzația cum că încercam să-l convertesc la punctul meu de vedere, mi se părea că aud un ecou al criticilor pe care poate că el însuși le primea, în sensul că prea se lăsa uneori captivat de argumentele mele seducătoare. Între timp, cum lungile noastre sesiuni continuau să nu producă rezultate tangi-

bile – rapoarte de multe pagini erau semnate în fiecare noapte, dar nici unul „cu folos“ – anchetatorul meu nu putea sau nu vroia să-mi acorde nici unul din acele privilegii pe care mi le descrisese la început cu atâtea amănunte.

Spre sfârșitul „stagiului“ său, pe la mijlocul lui martie, anchetatorul începu să mă preseze să-i dau numele persoanelor întâlnite în Anglia. I-am dat toate numele pe care mi le-am putut aduce aminte – și au fost destule – descriindu-i totodată ocaziile în care făcusem cunoștință cu respectivii și schițând cele discutate. Dacă nu-mi aduceam aminte despre ce discutasem, se întorcea iarăși și iarăși la numele respectiv până ce în final mă săturam și-i spuneam că discutasem despre sănătatea soției, despre vreme și – asta trebuia să fie întotdeauna parte integrantă din lista subiectelor discutate – despre nimic altceva. „Ești sigur că n-ai discutat despre nimic altceva?“

„Da, sunt foarte sigur“, răspundeam. Alternativa care era mai pe gustul meu – „S-ar putea să fi discutat și despre altceva, dar trebuie că au fost lucruri ne semnificative fiindcă nu-mi aduc aminte de ele“ – nu ținea niciodată; așa că după un timp, am renunțat și m-am adaptat stilului simplu, neted și categoric care le era pe plac, firește afară de cazul în care era vorba de ceva important.

Un astfel de caz s-a ivit curând, la întrebarea, „Ai cunoscut vreodată un anume Mr. Thompson?“

La care am răspuns „Nu, din câte îmi aduc aminte“.

„Gândește-te bine și răspunde la întrebare: Ai întâlnit vreodată sau nu pe cineva cu numele de Thompson?“

„Nu-mi aduc aminte să fi întâlnit vreo persoană cu numele ăsta“, am răspuns, „dar trebuie să vă gândiți că fiind diplomat, am întâlnit sute de oameni, iar numele de Thompson e la fel de răspândit în Anglia cum e Ionescu în România. Prin urmare, e foarte posibil ca un Domn Thompson să se fi aflat printre invitații la vreuna din recepțiile la care am luat parte, iar eu să-l fi întâlnit, chiar dacă nu-mi aduc aminte“.

Nu numai că anchetatorul a fost total nemulțumit de răspunsul meu, ci l-a luat drept o încercare „diplomatică“ din parte-mi de a mă fofila pentru a evita să dau un răspuns limpede la întrebare. S-a infuriat și s-a răstit la mine: „Trebuie să răspunzi da sau nu. Dacă nu-ți amintești, gândește-te până-ți vei aminti.“

Dar trebuie să ne spui unde și când l-ai întâlnit pe Mr. Thompson și ce ai discutat cu el“.

În cele din urmă ne-am oprit la următorul răspuns (în linii mari): „În cursul șederii mele în Anglia, nu am cunoscut niciodată și nu am discutat niciodată cu nimeni care să se numească Thompson, decât cel mult într-un grup mare de persoane, la una din recepțiile la care am participat împreună cu mulți alții, ale căror nume nu mi le mai aduc aminte“. N-a fost pe placul securistului, dar nu m-am urnit de pe această poziție – și lucrurile au rămas aici.

Mai departe, îmi puse următoarea întrebare: „Zici că nu l-ai cunoscut pe Mr. Thompson. Atunci cum îl chema pe agentul de spionaj cu care erați în contact la Londra?“ Am răspuns clar și limpede că n-am avut contact cu nici un agent și nici o agenție de spionaj, nici la Londra, nici altundeva, niciodată în viața mea. Sosi atunci următoarea întrebare: „Ai fost vreodată pe o stradă numită Park Lane?“ Numele era pronunțat cum se scrie, adică [la:ne], și era vorba despre bulevardul care mărginește Hyde Park, în centrul Londrei. „Da“, am spus. S-a luminat la față și s-a lăsat pe spate în scaun. „Deci, până la urmă, te-ai decis să vorbești. Foarte bine – nu e niciodată prea târziu. Spune-mi atunci, ce s-a întâmplat la întâlnirea de pe Park Lane, cine a fost de față, și dacă-ți aduci aminte dă-mi numărul imobilului, sau o descriere a lui, și data întâlnirii“.

De data asta mi-a fost ușor să-i răspund – puteam da un răspuns simplu, clar și categoric, deși nu cel dorit de anchetator. „Nu am fost niciodată la vreo întâlnire pe Park Lane și n-am vizitat niciodată pe nimeni pe strada aceea“.

Anchetatorul a revenit la acest subiect de mai multe ori sub diferite forme. Mă punea să descriu diverse ocazii în care trecusem pe Park Lane, ca și cum faptul că spuneam că am traversat Park Lane în drum către un cinematograf sau vreo manifestare în Hyde Park putea fi luat drept o recunoaștere parțială din partea mea. Încă nu eram gata să admit că participasem la întâlniri conspirative pe Park Lane, dar iată că deja eram silit să admit că nu eram un vizitator atât de rar al celui cuibușor de crime care era Park Lane. Numele lui Thompson era de fiecare dată pomenit și el: cum arăta acest Mr. Thompson, chiar dacă nu-mi aduceam aminte exact ce discutasem cu el? Ce statură

avea, ce înfățișare și, mai ales, ce sarcini îmi încredințase? Fii sigur, îmi spunea, cu timpul ai să-ți aduci aminte toate astea și multe altele pe care va trebui să le spui singur, fără să fii întrebant, ca să-ți dovedești sinceritatea.

Înainte să fie pusă pe tapet însă povestea asta cu spionajul, în prima săptămână din martie 1953, mai precis pe 5 martie, s-a întâmplat ceva ieșit din comun în timp ce mă plimbam ca de obicei prin celula mea. Și fiindcă veni vorba, trebuie să spun că de la bun început am făcut un efort conștient să nu pierd socoteala și să știu ce dată e. Din cauza multelor nopți nedormite, mi-am dat seama ce ușor era să pierzi șirul. Așa că în fiecare dimineață la sculare îmi făcusem un obicei să „rup o filă din calendar“. Totodată, pentru mai multă siguranță, la prânz zgâriam cu lingura de tablă câte o liniuță pe perete, într-un ungher neobservat. În felul acesta am știut tot timpul ce dată era.

Pe 5 martie 1953, pe la opt sau nouă dimineața, în liniștea celulei mele am auzit ceva ce suna ca o salvă de artilerie undeva la mare distanță. Distanța era poate o iluzie creată de faptul că între celula mea și lumea de afară erau mai multe rânduri de pereți și geamuri, și cum la începutul lui martie e încă iarnă, ferestrele exterioare erau închise. Când am auzit prima salvă, n-am fost sigur – era destul de înăbușită și dacă n-ar fi fost perfectă liniște unde mă aflam n-aș fi auzit-o – dar am ciulit urechile cât de bine am putut. A urmat o a doua salvă, apoi a treia și a patra, toate la intervale regulate. Am început să le număr și când s-au oprit la douăzeci și unu n-am mai avut nici o îndoială: auzisem un omagiu militar constând în douăzeci și unu de salve de artilerie. Imediat mi-am adus aminte două lucruri: un film de război sovietic, în care la 9 mai 1945, Ziua Victoriei, capitularea germană era anunțată cu douăzeci și unu de salve de tun; și descrierea morții lui Lenin în biblia partidului, *Istoria Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*: toată națiunea jela și era în doliu, iar tragicul eveniment a fost marcat cu douăzeci și unu de salve de artilerie. Așadar, asta era: murise ori Stalin, ori Gheorghiu-Dej. Ținând cont de ilustrul precedent stabilit în biblia partidului, nimeni n-ar fi îndrăznit să tragă douăzeci și unu de salve de tun pentru orice sau oricine alteineva decât supremul conducător, fie al P.C.U.S., fie al P.M.R. Am simțit instinctiv că se întâmplase un lucru foarte important, deși trebuie să recunosc

că n-am realizat ce enormă importanță avea moartea lui Stalin pentru soarta atâtor oameni, printre care și a mea. Știam desigur că stilul de conducere al lui Stalin purta amprenta personalității lui, dar încă îl percepeam ca pe comandantul suprem al unei mașini solid construite și bine unse – aparatul de partid – a cărei funcționare era dirijată de reguli ferme și bine gândite, și care nu putea fi afectată decât în detalii de trecerea comenzii în mâna altcuiva. Bineînțeles, în privința asta mă înșelam total. În orice caz, am continuat să aștept un semn din care să pot deduce care din cele două evenimente avusese loc, dar în zadar: nimic nu s-a schimbat în rutina mea zilnică. Nu aveam să aflu decât un an și jumătate mai târziu.

*

* * *

Interogatoriile deveniseră acum mai sporadice; anchetatorul meu părea să fi pierdut orice nădejde de succes. Odată, am fost adus în fața unui ofițer care părea să fie mai mare în grad decât anchetatorul meu, probabil pentru ca să verifice ce-i raporta acesta din urmă despre atitudinea mea intransigentă și să-mi pipăie, dacă putea, punctele slabe. Acest ofițer vorbea cu accent unguresc, iar pe față i se citeau trăsături semite. Prima lui întrebare a fost: când aveam de gând să-mi bag mințile-n cap și să termin o dată cu șarada asta în care mă complăceam? Nu înțelegeam despre ce vorbea, i-am răspuns eu. Atunci a început să mă înjure folosind cele mai vulgare expresii din repertoriul disponibil, aducând vorba de organele genitale, de mama, de rudele mele din regnul animal și așa mai departe. La început, revoltat, am simțit că mi se suie sângele la cap, dar m-am silit să rămân calm: dacă vor să mă bată, mi-am zis, barem s-o facă pentru ceva important, nu pentru că am răspuns la provocările lor de doi bani. Așa că mi-am ținut pur și simplu gura închisă și nu i-am răspuns. Când a început din nou să zbiere și să înjure, m-am uitat pur și simplu la altceva, de pildă la perete. Atunci se petrecu ceva uluitor. Fără nici o tranziție, îmi puse o întrebare perfect normală pe o voce perfect obișnuită. Nu-mi venea a-mi crede ochilor și urechilor. Cu o secundă mai devreme, păruse înfuriat la culme, iar acum devenise dintr-o dată – cum să spun? – ușor

plictisit. Am răspuns la această întrebare perfect normală într-un fel perfect normal, la care a reacționat cu o nouă izbucnire violentă de furie, cu înjurături și mai colorate, de data asta pomenind și de bunica mea și lărgindu-și incursiunea în regnul animal. Dar cum șocul inițial îmi trecuse, l-am urmărit cu atenție și am băgat de seamă că așa-zisa lui furie era perfect artificială; pe dinăuntru, era calm și liniștit ca o după-amiază însorită într-un parc. Furia era evident teatru curat, și mi-a trecut prin cap că poate nu numai pentru beneficiul meu. Aveam un sentiment ciudat că încăperea era înțesată de microfoane, că sesiunea era înregistrată și că securistul, care și el era evreu ungur ca și mine, vroia să arate foarte clar întregii comunități că îmi era la fel de ostil ca orice alt anchetator perfect orientat. N-am aflat niciodată adevărul în privința asta, dar așa mi s-a părut mie atunci. Întrebări normale urmate de răspunsuri normale din partea mea duceau din nou la accese de pretinsă furie din partea lui, deși după un sfert de ceas repertoriul lui de înjurături nu-mi mai părea nici bogat nici colorat, ci doar repetitiv. Am luat astfel la rând toate întrebările importante din cele care-mi fuseseră deja puse de precedenții anchetatori, întrebări la care am dat exact aceleași răspunsuri ca mai înainte. În încheierea sesiunii de interogatoriu, noua mea cunoștință mi-a descris în culori vii momentul din viitorul nu prea îndepărtat când mă voi târî pe burtă în fața lor, cerșind milă, gata să semnez declarațiile date în timpul interogatoriului fără să mai citesc nimic. Cu aceasta, ne-am luat rămas-bun, iar eu am fost trimis îndărăt în celula mea.

Zilele s-au scurs în continuare fără întâmplări deosebite, până într-o noapte din a doua jumătate a lui martie când mi s-a ordonat să-mi adun lucrurile; păraseam celula. Totul s-a întâmplat în toiul nopții, ca toate lucrurile importante în locul acela blestemat care-mi servea drept reședință. M-a trezit zgomotul ușii de la celulă deschizându-se. Un gardian intră în celula mea. Am deschis ochii și m-am ridicat în capul oaselor. „Scoală-te“, mi-a spus, „și ia-ți toate boarfele“. Dormeam în lenjeria de corp. Acum mi-am pus pantalonii, sacoul și pantofii; mi-am strâns repede lucrurile – două cămăși, două batiste (dintre care una conținea printre pliurile ei piesele mele de șah), o pereche de șosete și un pulover – și m-am lăsat legat la ochi (adică „ochelarizat“) de către gardian; după care, am părăsit celula.

Habar nu aveam unde eram dus: la tribunal pentru un proces, la vreo altă închisoare în București sau aiurea, sau doar în altă celulă din aceeași blestemată închisoare. Am traversat lungul coridor, apoi am ieșit în curte. Deși nu vedeam nimic, mi-am dat seama că ieșisem afară după aerul care-mi pătrunse în nări. Deși n-a durat decât două minute, era prima gură de aer proaspăt în șapte luni și l-am tras în piept cu o plăcere imensă. Am intrat apoi într-o altă clădire, am coborât niște scări, am traversat alt coridor lung și ne-am oprit. S-a deschis ușa unei celule; după sunet, părea chiar mai grea și mai metalică decât cea dinainte. Gardianul m-a împins înainte și ochelarii mi-au fost scoși.

Eram într-o celulă situată la subsol, de forma unui pătrat cu latura de aproape patru metri. Conținea două lavițe de beton zidite în doi pereți alăturați, față în față cu ușa. Cele două lavițe se întâlneau la capete, unde foloseau și de locuri de stat la „masă“, care consta într-o placă de beton cam de 75 pe 75 de centimetri și groasă de vreo zece, zidită și ea în perete. În colțul opus mesei, era un closet turcesc, adică o gaură în pardoseala de beton și un mâner pentru a trage apa. Deasupra, exista un duș fixat în tavan. Această celulă era mai bine dotată decât cea dinainte, în sensul că avea closet propriu și apă curentă. De asemenea, era și mai „modernă“ întrucât nu conținea nimic mobil, cele două lavițe și masa fiind zidite în pereți, iar scaunul lipsind. Ce m-a neliniștit însă a fost faptul că nu avea nici o fereastră, numai o gură de ventilație care dădea pe coridorul din fața celulei, așa încât până și firava lumină a zilei care mai răzbătea câteodată până la mine în fosta mea celulă dispăruse aici cu desăvârșire. Într-un fel, această celulă subterană era și mai izolată de lumea din afară decât cea în care fusesem cazat până atunci. Ușa era construită la fel ca cea dinainte – cu un oblon de fier și vizor – dar era într-adevăr mai grea și mai metalică, astfel încât noaptea când pe coridor se deschideau și se închideau uși, acestea făceau un zgomot asurzitor.

Când am fost adus în celulă în toiul nopții, unul din paturi era ocupat de cineva care dormea cu fața la perete și nu s-a întors să vadă de ce i se deschisese ușa. Gardianul care mă adusese mi-a făcut semn să mă întind pe patul liber, ceea ce am și făcut după ce mi-am pus lucrurile adunate grămăjoară pe jos, sub masă. Cu toate că luându-mă pe nepregătite schimbarea de celulă mă

dăduse peste cap, am perceput-o în ansamblu ca pe o schimbare în bine, datorită toaletei proprii de care beneficiam acum și a companiei (deocamdată necunoscute); cu toată emoția, după câteva minute am adormit și nu m-am trezit până dimineața, când temnicerul a bătut în ușă. Tovarășul meu de celulă era un om de vreo treizeci și cinci de ani, înalt, bine făcut și, după toate aparențele, plesnind de sănătate, lucru care mi l-a făcut suspect din clipa când am dat ochii cu el. Ne-am prezentat, dar nu-mi aduc aminte cum îl chema. Prima mea bănuială – că era un informator pentru anchetatori – se baza nu numai pe faptul că omul părea sănătos și voinic ca un taur (chiar gras nu era, dar era departe de a fi slab), ci și pe acela că nu vedeam nici un alt motiv pentru care anchetatorii mei să fi renunțat la cea mai puternică armă psihologică împotriva mea, și anume izolarea. Orice îndoieli în această privință mi-au fost risipite la micul dejun: eu mi-am primit cafeaua, iar colegul meu și-a primit-o pe-a lui, plus un pahar cu lapte. S-a fâstăcit puțin și mi-a spus că trebuia să bea laptele din cauza unui regim medical, dar că n-avea nimic împotriva să-mi dea și mie să gust când și când. I-am mulțumit și i-am spus că, neavând de urmat vreun regim medical, probabil că nu aveam nevoie de lapte. Pe la mijlocul dimineții, gardianul a venit să-l scoată pe colegul meu în curte la o plimbare. L-am întrebat după aceea cum arăta curtea, dar mi-a răspuns că perimetrul în care era scos la aer era o curte pătrată cu latura de vreo opt metri, înconjurată de jur împrejur de ziduri înalte, în afară de care nu se putea vedea nimic decât, firește, cerul. Putea să respire însă aer proaspăt. În această privință, spunea probabil adevărul – e greu de închipuit că cineva ar născoci dinadins așa ceva – dar de aflat n-am aflat niciodată, fiindcă în tot cursul lungii mele șederi la Malmezon n-am fost scos nici o singură dată la aer. N-am ajuns să fac parte din acel „club“ select. După masa de prânz, colegul mi-a explicat că datorită aceluiași regim medical, avea dreptul să doarmă un ceas după masă. Nu mă deranja și am folosit timpul cât celula era liberă ca să-mi fac plimbarea mea zilnică. La exact o oră după ce se culcase, temnicerul l-a trezit cu un ciocănit în ușă.

În ciuda antipatiei pe care o simțeam față de rolul jucat de colegul meu de celulă, am încercat să iau partea bună a lucrurilor și să mă bucur de conversația lui, atât cât se putea. Am

încercat să-l fac să-mi vorbească despre viața lui, despre ce făcuse înainte de a fi arestat și altele asemenea, dar ori n-avea mare lucru se spus ori se temea să nu spună ce nu trebuia. Când l-am întrebat de ce fusese arestat, mi-a spus că făcuse parte dintr-un grup pro-Tito. Nu părea prea convingător. Mai degrabă, mi-am închipuit cu, făcuse parte din Garda de Fier, iar acum Securitatea îl șantaja obligându-l să joace rolul de codiță, după ce îl instruiseră să se dea drept titoist ca să-mi fie mai simpatic. Când a venit rândul lui să mă întrebe de ce fusesem arestat, i-am spus că se făcuse o greșală, că în realitate nu exista nici un motiv să fiu închis. Totuși, insistă el, de ce eram acuzat? Am spus că eram prieten cu Sanyi Jakab, care fusese arestat ca făcând parte din grupul de deviatori al lui Luca și-al altora. I-am mai spus și că aveam în spate ani grei de ilegalitate în timpul războiului, din care unele aspecte erau acum investigate – sau mai degrabă ar fi trebuit investigate, deoarece, din păcate, anchetatorii nu păreau să-i fi chestionat pe cei care-mi cunoșteau activitatea; dacă ar fi făcut-o și-ar fi dat seama de mult că eram nevinovat și mi-ar fi dat drumul să plec. Colegul meu dădu din cap în semn de compătimire și mă întrebă cât credeam că o să pot rezista în situația asta. Întrebarea părea dirijată de altundeva; i-am răspuns că din păcate n-aveam de ales, că problema nu se punea cât puteam cu să rezist, ci cât avea să dureze până ce adevărul ieșea la lumină, lucru asupra căruia nu aveam nici un control. Judecând după ritmul lent cu care se mișcau lucrurile, ar putea dura cinci sau șase ani până se trăgea o concluzie. Ce credeam, mă întrebă el, puteam supraviețui atâta timp în condițiile regimului meu curent? Am dat din umeri și i-am repetat că n-aveam de ales decât să aștept răbdător ca adevărul să iasă la iveală, chiar dacă dura și zece ani. Dădu din nou din cap, și pe urmă am schimbat subiectul. Nădăjduiam că va raporta întocmai ce-i spusese, ceea ce mai mult ca sigur a și făcut. Coabitarea noastră a durat mai puțin de o lună. Acest răstimp le-a fost probabil suficient celor care mă investigau să-și dea seama că mutarea mea de la izolare într-o celulă comună fusese un exercițiu steril și să decidă să strângă șurubul trimițându-mă înapoi la izolare.

Înainte de asta, însă, al doilea anchetator a închis și el investigația mea, la fel de neproductivă ca prima. La ultima noastră întrevvedere mi-a spus cu reproș în glas că făcuse tot ce era omenește posibil pentru mine. Îmi oferise toate opțiunile disponibile, adică ori să recunosc oricare din diversele fărădelegi de care eram acuzat, ori dacă nu, barem să declar cinstit că Sándor Jakab fusese un agent nazist în timpul războiului și să dau partidului toate informațiile pe care le dețineam în această privință. Dacă aș fi consimțit să cooperez în oricare din aceste două feluri, sau aș fi dat vreun semn cât de mic că doream să dau o mână de ajutor partidului în vreun alt fel, firește, aș fi fost pedepsit pentru faptele mele, dar aș fi fost tratat cu îngăduință și mi s-ar fi dat șansa, după o vreme, de a mă întoarce la o viață normală. Dar în oarba mea încăpățănare, eu respinsesem colacul de salvare întins de el.

„Nu te înțeleg, să știi“, îmi zise. „Unde îți închipui d-ta că te vei fi aflând? Te porți de parcă ai vrea să ieși de aici cu numele nepătat și cu capul sus. Dar asta e cu neputință, tinere. N-ai apreciat eforturile pe care le-am făcut pentru tine. Atunci, n-am ce-ți face, va trebui să răspunzi în fața altora. Am terminat cu d-ta“. Cu asta mă concedie, și timp de o săptămână sau zece zile am fost lăsat în pace, după care începu o nouă investigație, cu un nou anchetator – a treia oară, din nou *da capo*.

MALMEZON II

A treia investigație a cazului meu a început pe la mijlocul lui aprilie 1953. Noul meu anchetator era din nou un tânăr locotenent în uniformă, mai inteligent și mai destupat la minte decât precedentul anchetator. La prima noastră întrevvedere, mi-a zis ceva de genul că auzise lucruri rele despre mine, că le-am dat multă bătaie de cap colegilor lui și că aveam de-acum o adevărată reputație în ce privea refuzul meu de a coopera cu investigația în curs. „Se pare că te-ai adaptat la condițiile de viață de la noi și te-ai pregătit să rămâi vreme îndelungată“, zise el. În loc să găsesc curajul de a spune adevărul și să abandonez atitudinea aceasta de zadarnică negare, mi-a mai spus, eu încercam să-mi conving anchetatorii de propriul punct de vedere, să-i câștig într-un fel de partea mea. N-avea nici un rost să încerc chestia asta cu el, mi-a spus. Orice asemenea încercare din partea mea era sortită de la bun început eșecului. Pe de altă parte, dacă nu mă dădeam înapoi de la ce spuseseam – și anume, că eram dornic să cooperez pentru ca adevărul să iasă la lumină – atunci exista o bază comună de la care puteam pleca. Așa încât vom începe de la început, vom revedea rând pe rând toate activitățile mele și vom scoate la iveală adevărul, nu așa cum vroiam eu să-l fac să pară, ci cum era el în realitate.

Și într-adevăr, am și început. Eram dus la interogatoriu uneori în fiecare noapte timp de o săptămână, așa că de-abia apucam să dorm; alteori o noapte da, una ba; alteori, ca o variațiune, în timpul zilei; alteori deloc, timp de mai multe zile. Colegul meu a fost luat din celulă după nici o lună, așa încât atunci când nu eram la interogatoriu, eram din nou de unul singur. Hrana devenise și mai subțire, nu doar pentru mine; schim-

barea a afectat regimul de hrană în întregul stabiliment. Primeam acum doar două mese pe zi, iar cele două sute și ceva de grame de pâine au fost înlocuite cu o bucată de mămăligă de aceeași greutate. Deși cantitatea era aceeași, mălaiul are mai puține substanțe nutritive decât pâinea. Noua mea celulă avea avantajul față de cea veche că nu trebuia să fiu scos la toaletă și mă puteam ușura când îmi venea. Trebuie să ajungi în închisoare, se pare, ca să descoperi plăcerile fundamentale ale vieții. De obicei, la robinetul din celula mea – cel de la duș – curgea numai apă rece, dar o dată pe săptămână aveam apă fierbinte, timp în care puteam face un duș fierbinte și totodată îmi spălam o pereche de șosete, o batistă și o cămașă (având câte un schimb de fiecare). Petrecusem de-acum nouă luni la Malmezon, și ca urmare puloverul și șosetele îmi erau găurite. M-am apucat să le cârlesc, cu ajutorul unui pai din saltea pe post de ac și cu o ață scoasă din cearșaf. Acul de pai n-avea gaură, dar l-am despicat și prin crăpătura creată am trecut ața. La început, am cusut foarte neîndemânatec, dar m-am calificat la locul de muncă, astfel încât după o vreme puloverul și șosetele arătau de parcă ar fost cârpite de o croitoreasă profesionistă.

Într-o zi, se întâmplă un lucru ciudat. Dimineața, mâncam de obicei o felie subțire de mămăligă la cafea, lăsând restul pentru mai târziu. Foloseam o ață scoasă din cearșaf ca să tai mămăliga, astfel încât să pot mușca din ea fără să fac firimituri. În ziua respectivă, îmi mâncasem porția de dimineață și lăsasem restul de mămăligă pe masa din colțul celulei când am fost luat la interogatoriu. Am fost adus înapoi în celulă trei sau patru ore mai târziu, înainte de masa de după-amiază. Spre stupoarea mea, am găsit mămăliga unde o lăsasem, dar între timp cineva luase o mușcătură zdravănă din ea! Am fost consternat: de ce să vrea temnicerul să ia o îmbucătură din mămăliga mea? N-avea cum să-i fie foame, și chiar dacă i-ar fi fost... n-avea nici un sens. Vroia să-și râdă de mine? Era la mijloc vreun complot pentru a mă face să cred că mi se dereglaseră simțurile? Sau chiar o luasem efectiv razna? Poate că totuși mușcasem chiar eu din mămăligă înainte să plec? Dar îmi cunoșteam propria mușcătură, ori urma lăsată pe bucata de mămăligă nu-mi aparținea. O frântură de secundă, mi-a trecut prin cap să bat în

ușă ca să reclam cele întâmplare, dar mi-am dat seama imediat ce ridicol ar fi sunat, așa că am renunțat.

Cu toate astea, faptul a continuat să mă intrige și noaptea n-am putut dormi bine. A doua zi dimineată după micul dejun, pe când ședeam liniștit, cufundat în gândurile mele, am auzit un clipocit care venea din closet, ca și cum un obiect mic ar fi căzut în apă. La început nu i-am dat atenție, dar când l-am auzit a doua oară, deodată mi-am dat seama că-l mai auzisem și înainte. M-am apropiat prudent de closet, dar înainte să văd gaura, am auzit din nou același zgomot, de data aceasta foarte clar; și când m-am uitat în gaură, nu se vedea nimic în ea decât apă. Mi-am ales o poziție convenabilă pe celălalt pat din care puteam ține sub observație gaura și m-am pus la pândă. Am rămas nemișcat vreo jumătate de oră, hotărât să identific sursa aceluia plescăit de mai înainte. Dar zgomotul nu se mai repetă. În cele din urmă însă, după un răstimp, un șobolan sur își scoase capul, apoi întregul corp, din gaură. Era lung de aproape douăzeci de centimetri, nesocotind coada. N-am făcut nici o mișcare și șobolanul a făcut câțiva pași înspre mine. Atunci am schițat involuntar un gest – cred că am dat din umeri – și șobolanul m-a observat, s-a întors și bâldâbâc! dintr-o săritură a dispărut înapoi în apă, care a scos clipocitul a cărui sursă mă hotărâsem să o descopăr. Așa că acum am înțeles: Excelența Sa Șobolanul era cel care-mi gustase deunăzi din mămăligă!

Prima mea reacție a fost să-l alertez pe temnicer: probabil că va pune niște otravă în gaura closetului, care fie va omorî fie va goni rozătorul. Dar apoi m-am răzgândit. În viața de om liber, nu-mi plăcuseră animalele de companie. Căinii de bine de rău îi suportam și puteam chiar să îndrăgesc anumiți câini, dar pisicile nu puteam să le sufăr. Această reacție îmi venea probabil din copilărie, când am crescut porumbei pe care pisica vecinilor îi omora ori de câte ori îi prindea. Totuși, în viața mea de acum, atât de ternă, orice posibilă distracție, fie ca și sub forma unui șobolan, părea atrăgătoare. Mi-am amintit de lecturile mele adolescentine despre dresura de animale și de cărțile lui Jack London despre câini și m-am hotărât să mă împrietenesc cu șobolanul și să-l dresc. Dar totul are un preț și în ciuda foamei cronice pe care o resimțeam acum, a doua zi dimineată am sacrificat o bucătică de mămăligă pe care am pus-o între mine și

gaura de la closet. În treacăt fie spus, apa din closet era la fel de curată ca în orice closet după ce s-a tras apa, astfel încât, deși mai mult ca sigur că șobolanul venea din rețeaua de canalizare, până să ajungă la mine era spălat bine – sau cel puțin așa părea. S-a lăsat așteptat destul de mult, dar spre sfârșitul dimineții, în fine, a apărut. A observat de îndată bucata de mămăligă, dar a observat și prezența mea. Un timp a rămas în apă scoțând doar capul din gaură, pentru a se uita întâi la mine, pe urmă la mămăligă, pe urmă iar la mine și iar la mămăligă. Am așteptat răbdător până ce, la început foarte încet, cu multe ezitări, șobolanul a început să se apropie de bucățița de hrană. Apoi, cu o mișcare foarte rapidă de apucare și retragere, a prins-o cu botul și a dispărut cu ea în gaură, sub apă. Totul a durat doar o clipă. Am luat altă firimitură de mămăligă, de data asta ținând-o în mână, și am așteptat până ce șobolanul s-a întors, lucru care, așa cum mă așteptasem, s-a întâmplat foarte curând. Când a scos capul, uitându-se la mine și la pardoseala goală dintre noi, mi-am mișcat încetișor mâna, cu cocoloșul de mămăligă între degetul mare și cel arătător, până ce am fost sigur că m-a văzut. Atunci, foarte, foarte încet, m-am aplecat înainte și am pus bucățița de mămăligă între șobolan și mine și la fel de încet, evitând orice mișcare bruscă, mi-am retras mâna. Șobolanul a rămas pe loc, s-a uitat în jur, a așteptat un timp și abia pe urmă a ieșit din gaură, parcă mai puțin temător decât înainte, și din nou a apucat bucățița de mâncare.

Am repetat procedura timp de câteva zile la rând, astfel încât șobolanul venea și pleca acum mai mult sau mai puțin ca la el acasă. Uneori stătea chiar și câteva minute în celulă, șezând și uitându-se în jur, și un timp m-a amuzat să-l privesc. Dar de îndată ce auzea pasul meu, efectiv țâșnea ... și fugea mult mai iute ca mine. Distracția n-a ținut mult; după câteva zile m-am plictisit și când am fost dus din nou la interogatoriu, mi-am dat seama că în toată celula nu exista nici un loc ferit unde să-mi pot pune deoparte mămăliga. Am luat o mușcătură și am vârat restul de mămăligă în buzunar, dar n-aveam de gând să fac chestia asta în fiecare zi. Așa încât, pe când eram scos din celulă, i-am spus temnicherului de gardă că aveam un șobolan care-mi vizita regulat celula intrând prin closet. Temnicherul a spus să o să se ocupe

el de treaba asta, ceea ce va fi făcut, fiindcă după aceea șobolanul a dispărut.

La un moment dat în primăvara lui 1953, monotonia existenței mele zilnice a fost întreruptă de un episod sumbru care-mi dădea fiori pe șira spinării ori de câte ori îmi aduceam aminte de el, luni întregi după aceea. La începutul unei după-amieze am auzit bătăi repetate într-o ușă care dădea tot pe coridorul din fața celulei mele. Se părea că un prizonier bătea din răsuferință în ușă în vreme ce temnicerul îl ocăra cu voce joasă: „Taci naibii din gură, taci odată!“ ... și mai mult de-atât n-am putut să pricep. Atunci din interiorul celulei am auzit un glas puternic, care a rostit foarte distinct: „Șapte ani! Stai aici de șapte ani! Auzi? Șapte ani, șapte ani încheiați!“ Prizonierul a continuat să strige acest mesaj până ce, după ce a fost deschisă ușa de la celula lui, pesemne i s-a pus pe cap ceva gen pătură și în câteva secunde a fost redus la tăcere. A urmat o tăcere adâncă, adâncă de tot. În seara aceea, cu toate că mi-era foarte somn, n-am putut să adorm. Vocea clară, puternică a acelui om, cu cele două cuvinte anume alese pentru efect și repetate de mai multe ori – „șapte ani, șapte ani“ – reverbera neîncetat în urechile mele. Eram acum în mai 1953; fusese arestat deci în 1946. De ce-l țineau aici de-atâta amar de vreme? În fond, aici nu se executau pedepse pronunțate prin sentință judecătorească; așezământul servea numai pentru interogatorii. Oare putea să dureze într-adevăr investigația cuiva *șapte ani*? Părea absurd și oribil, și moralul mi-a fost zguduit.

Noul meu anchetator m-a purtat și el prin aceleași întrebări ca precedenții. De data asta, la fiecare întrebare care-mi mai fusese pusă de nenumărate ori în trecut, aveam grijă să nu mai răspund cu „Așa cum am spus mai devreme...“, ci mă purtam de parcă răspundeam la respectiva întrebare pentru prima oară în viața mea. Totul a decurs conform scenariului deja bine cunoscut: mai întâi, am luat la bani mărunți perioada mea în ilegalitate; am repetat numele celor care puteau atesta în mare parte adevărul celor istorisite de mine; am intrat din nou în amănuntele arestării și anchetei mele la DEF. Din nou a trebuit să îndur incredulitatea anchetatorului, la care din nou am replicat – dar de data aceasta foarte calm, nu ca într-un moment de furie – „Dacă nu mă credeți, puneți-mă la încercare“. La fel ca

predecesorul său, locotenentul a rămas cu gura căscată: „Doar nu vrei să spui că vrei să te batem la tălpi cum au făcut cei de la DEF? La naiba, dacă asta-ți trebuie ca să vorbești, păi o s-o fac chiar acum!“ Deschise sertarul de la biroul la care ședea și scoase din el un baston de cauciuc de mărime considerabilă, a cărui vedere mi-era foarte familiară, deși nu mai dădusem cu ochii de vreunul din 1944. Locotenentul îl apucă de coadă și începu să lovească cu el în tăblia mesei, ca și cum ar fi dorit să-mi demonstreze cât de greu era.

Am spus ceva de genul, „E o experiență teribilă să fii bătut cu un baston ca ăsta, la tălpi sau oriunde altundeva; o experiență pe care o cunosc prea bine. Dar dacă de asta e nevoie ca să mă credeți, poftim, bateți-mă. Sunt gata să semnez o declarație în acest sens, ca să fiți acoperit“.

Asta l-a cam scos din pepeni. A pus jos bastonul de cauciuc și mi-a ordonat: „În picioare!“ M-am conformat. „Ieși afară!“ M-am răsucit pe călcâie și am pornit spre ușă. Când eram cu mâna pe clanță, a țipat la mine: „Stai!“ M-am oprit și m-am întors către el. „Ești nebun de-a binelea“, mi-a spus. „Nu ți-e frică de nimic? Nu-ți dai seama că în clipa în care ai ieșit pe ușa asta, gardianul te împușcă? O să creadă că m-ai omorât sau m-ai pus la pământ. Nimeni fără uniformă nu intră și nu iese neînsoțit pe ușa asta!“ De fapt, nici nu-mi trecuse prin cap că mă expuncam la un asemenea pericol executându-i ordinele, dar dacă el vroia să-mi interpreteze acțiunile ca semn că sunt un tip fără frică (ceea ce eram departe de a fi), n-avea decât. Cât despre declarațiile mele repetate că nu mă deranja să fiu bătut dacă de asta era nevoie ca să fiu crezut de Securitate, la început am spus-o din frustrare și deznădejde, când nu știam ce altceva să mai spun; dar a doua oară, am spus-o în parte calculat, fiindcă am învățat repede că suprema regulă era că prizonierul trebuia supus la ce-i era mai neplăcut și de care se temea cel mai tare. Așa încât mi se părea că declarând lucrul ăsta nu numai că nu-mi creșteam ci, poate, chiar îmi descreșteam șansele de a fi bătut.

Într-o zi, anchetatorul mă puse să-mi reiau povestea din momentul sosirii mele în Anglia. A trebuit să dau numele tuturor persoanelor întâlnite în Anglia, și erau o groază. Am făcut-o pornind de la zero, fără să pomenesc de faptul că mai fusesem interogat o dată despre acest subiect. Când a ajuns la întrebarea

dacă-l cunoscusem pe Dl. Thompson, i-am dat același răspuns detaliat pe care-l dădusem și prima oară; a părut însă a înțelege mai bine că numele Thompson era atât de răspândit încât mi-era cu neputință pur și simplu să neg că aș fi întâlnit vreodată pe cineva cu acest nume. Nu a insistat să afle dacă trecusem vreodată pe o stradă numită Park Lane, întrebându-mă în schimb dacă participasem vreodată la o întrunire sau vizitasem vreodată pe Park Lane, la care am răspuns răspicat că nu.

Și atunci a aruncat bomba. S-a uitat la mine serios și mai întâi a scris, apoi mi-a citit, următoarea întrebare: „Jacques Berman, colegul d-tale de la legăția română din Londra, a declarat că d-ta și cu el ați lucrat împreună ca agenți pentru British Intelligence Service. Recunoști lucrul acesta?”

Întrebarea, pe cât era de gravă, pe atât mi s-a părut de ridicolă, așa încât efectiv am izbucnit în râs. Am răspuns cam așa, „Nu, nu recunosc acest lucru, după cum nu cred că Jacques Berman a putut spune așa ceva”.

Anchetatorul a refuzat să-mi consemneze răspunsul și s-a înfuriat: „Nu te-am întrebat ce crezi sau ce nu crezi! Te-am întrebat – și răspunde-mi răspicat – dacă recunoști sau nu faptul că ai spionat împreună cu Jacques Berman pentru Intelligence Service”.

„Nu“, am spus, „nu am spionat niciodată pentru Intelligence Service, nici cu Jacques Berman nici altminteri”.

Consemnă răspunsul meu, după care-mi citi întrebarea următoare: „Are Jacques Berman ceva cu d-ta? Te dușmănește? Ar avea vreun motiv să-ți facă rău?”

„Nu“, am spus. „N-am nici un motiv să cred că Jacques Berman mă dușmănește sau are ceva cu mine, după cum nu văd nici un motiv pentru care ar dori să-mi facă rău”.

Anchetatorul mă avertiză: „Ai grijă și gândește-te bine înainte să dai un răspuns. Pe de o parte, susții că cele afirmate de Berman nu sunt adevărate. Pe de alta, zici că n-are nici un motiv să-ți vrea răul. Mai gândește-te o dată. Poate că are. Altfel, de ce-ar spune ce spune, dacă nu e adevărat?”

„Nu cred nici o clipă că Berman a spus ce susțineți că a zis“, am răspuns.

„De ce?”

„Pentru că Berman e un om cumsecade, cinstit și de treabă, care nu poate avea nici un interes să inventeze o minciună atât de oribilă“.

„Atunci cine a inventat-o? Îndrăznești să afirmi că noi, Securitatea, va să zică inventăm lucruri?“

„Nu știu. Nu pot spune decât că sunt convins că Berman n-a spus niciodată așa ceva“.

„Foarte bine, am să ți-l aduc aici să-ți repete în față tot ce ne-a spus nouă. Atunci ce-ai să mai zici?“

„Asta n-o să se întâmple niciodată“.

„Și de ce, mă rog?“

„Pentru că Berman n-o s-o facă“.

„Cum naiba poți să fii atât de sigur pe d-ta, și nu numai pe d-ta? Hai să presupunem un moment că ți-l aduc aici pe Berman și că el îți spune în față că ați spionat împreună pentru englezi. Atunci ai să recunoști că ai făcut-o?“

„Dacă s-ar întâmpla așa ceva“, am zis eu, „atunci i-aș cere lui Berman să-mi dea amănunte: în ce anume a constatat presupusa noastră activitate de spionaj? Ce fel de secrete le-am vândut britanicilor? Cum am pus mâna pe ele? Spionajul e o treabă foarte concretă; Berman ar trebui să furnizeze date concrete, iar date concrete nu poate avea, pentru că nu există. Așa încât de la bun început va fi prins în cele mai elementare contradicții și va trebui să-și retragă spusele, care, repet, nu cred că-i aparțin“.

Anchetatorul meu rămase tăcut. Mă cercetă îndelung cu privirea, studiindu-mi fața. Apoi spuse încet, aproape în șoaptă, cu o voce schimbată, „Ai prea multă încredere în oameni“.

Am avut sentimentul că această din urmă declarație era sinceră, că nu făcea parte din continua sminteală la care eram supus. Am aflat că într-adevăr așa a fost abia mulți ani mai târziu, pe la începutul anilor '60, când Jacques Berman, care fusese arestat în 1952 în lotul Pătrășcanu și condamnat la zece ani de temniță în aprilie 1954, a fost eliberat înainte să-și termine sentința. M-a căutat și m-a întrebat dacă eram de acord să ne vedem, la care am spus da. Atunci mi-a făcut o vizită și mi-a cerut iertare pentru că declarase, în arestul Securității și supus la torturi psihice și fizice de neîndurat, că el și cu mine spionasem împreună pentru Intelligence Service. Mai târziu însă, cu prima ocazie ivită, își retrăsese depoziția în acest sens.

„Stagiul“ celui de-al treilea anchetator care s-a ocupat de mine a durat aproximativ șase luni, până în octombrie 1953. În cursul acestor șase luni atitudinea lui față de mine a fluctuat mult. În rare momente, aveam sentimentul că mă respecta și într-un fel chiar mă admira și că vroia într-adevăr să mă ajute să stabilesc adevărul. În cea mai mare parte a timpului însă, îl percepeam ca pe un anonim reprezentant al mașinăriei criminale care încerca să mă strivească. Cred că unele din aceste fluctuații oglindeau lupta care se dădea în el însuși între ce auzea de la mine și ce-i spuneau întruna superiorii lui. Reproșul pe care-l auzeam mereu pentru faptul că încercam să-mi „convîng“ anchetatorii în loc să dau o mână de ajutor investigației nu era chiar gratuit. Mă străduiam într-adevăr să-mi susțin cauza cât mai convingător cu putință și cu cât mai multe date obiective. Când respingeam o acuzație, nu mă mărgineam la a spune că era falsă: argumentam cât de bine puteam că acuzația era absurdă, că nu putea fi adevărată, pentru că dacă ar fi fost adevărată, ar fi atras după sine o serie de consecințe concrete care puteau fi ușor verificate și dovedite ca fiind false. Întotdeauna descriam în detaliu împrejurări care contraziceau acuzațiile și dădeam numele celor care puteau fi chestionați pentru a confirma acele detalii. Cum anchetatorul meu era un om destul de inteligent și nu părea un fanatic orb, nu putea rămâne total impermeabil la argumentele mele.

Pe de altă parte, era clar că superiorii lui îi spuneau că totul în trecutul meu era suspect, că eram cunoscut drept prieten apropiat al dușmanului poporului Sándor Jakab, că toată comportarea mea dovedea că eram complet lipsit de spiritul de partid, și că ar trebui să se păzească de încercările mele insidioase de a-l îmbrobodi în păienjenişul meu de raționamente false, cum pățiseră predecesorii mei. De fiecare dată când începea o nouă rundă de întrebări, era glacial și ostil, ca și cum ar fi pus un zid între mine și el; se purta ca și cum ar fi pregătit dinainte și și-ar fi repetat singur respectiva linie de întrebări, care ar fi trebuit să mă conducă la a-mi recunoaște cât de cât vinovăția. Dar pe măsură ce întrebările și răspunsurile se succedau efectiv – unele

din ele nu erau niciodată consemnate pe hârtie; rămâneau suspendate în aer, dar își aveau impactul lor asupra felului lui de a gândi – treptat atitudinea i se schimba, ca și cum cel puțin în parte mi-ar fi acceptat argumentele. Data următoare când o luam de la început, de obicei observam o recădere; vorbise evident cu superiorii lui, care aruncaseră la gunoi toate argumentele mele, probabil fără să le ia în serios. Deși toate astea erau desigur chinuitoare și de multe ori păreau lipsite de orice speranță, totuși simțeam că trebuia să lupt cu toate puterile mele de convingere pentru „sufletul“ anchetatorului meu – realizând, firește, ce inegală era această luptă.

Odată, spre sfârșit de primăvară sau la început de vară în 1953, am fost luat la interogatoriu de către doi ofițeri noi. Erau așezați la același birou și unul dintre ei n-a deschis gura de-a lungul întregii sesiuni, rolul lui fiind fie de a afla ceva, fie de a asista doar ca martor, fără să participe activ. Celălalt, care a condus conversația, era un bărbat înalt și suplu în jur de treizeci și cinci-patruzeci de ani – un intelectual, cultivat și stilat. Și-a ascuns gradul, dar probabil că era căpitan sau maior. Mi s-a părut că era evreu. Vorbea pe un ton coborât și n-a ridicat vocea la mine, dar era plin de o ironie menită să fie mușcătoare. „Tocmai îți citești depoziția. Basme! Numai și numai basme. Te zugrăvești ca pe un erou, la fel de imaculat ca Fecioara Maria în Noul Testament. Susții că ești absolut nepătat. Mie mi se pare că d-ta nu realizezi că dai cu piciorul vieții. Sunt aici ca să-ți explic că a sosit momentul să te hotărăști. E ultima șansă care ți se oferă. Am fost foarte răbdători cu d-ta până acum, dar de-acum gata, ajunge cu răbdarea. Dacă nu te hotărăști să spui adevărul și să vorbești, vei fi strivit ca o gănganic. Și-atunci ai să regreti ce-ai făcut, dar va fi prea târziu. Ai auzit vreodată de Radek?“

„Da, am auzit“.

„Ei bine, Radek a fost implicat în procesul cuibului buharinist-zinovievist, ai cărui membri au ajuns cu toții în fața plutonului de execuție, așa cum merită trădătorii. Radek însă, pentru că a ales să ajute partidul și și-a mărturisit toate fărădelegile ca și pe cele ale celorlalți, a fost cruțat și a primit o pedeapsă de zece ani. Hai să-ți spun povestea lui Radek“.

Atunci m-am enervat. Paralela pe care încerca s-o facă, total nelalocul ei, m-a scos din sărite și l-am întrerupt, zicându-i

iritat: „Nu-mi spuneți povestea lui Radek. O cunosc și n-are absolut nici o relevanță în cazul meu“. Pentru prima dată de când fusesem arestat, am simțit că-mi pierdeam calmul. Ofițerul a părut surprins de reacția mea și, judecând după expresia de pe fața lui, era pe cale să mă admonesteze și să mă pună la locul meu. Dar își înghiți cuvintele grele, își păstră calmul și spuse: „Ascultă, sunt aici ca să te ajut“. Asta a fost chiar ultima picătură; mi-am pierdut controlul și am răbufnit. Fără să vreau, am ridicat vocea și am strigat la el: „N-am nevoie de ajutorul vostru! Am nevoie să vă faceți datoria și să stabiliți adevărul. Nu mă ajutați!“

Uluit, se ridică din scaun și încet, se apropie de mine. Mă așteptam la o palmă, un picior sau o bătaie mai temeinică. În schimb a venit din ce în ce mai aproape, uitându-se la mine cam cum te-ai uita la o insectă ciudată, și bolborosind printre dinți: „O, ba da, draguțule, nici n-ai idee ce mare nevoie ai de ajutor. N-ai idee!“ Se opri cu fața la o palmă de a mea, sfredelindu-mă cu ochii, și repetă: „N-ai idee ce mare nevoie ai de ajutorul nostru“. Apoi se retrase, chemă gardianul și mă trimise înapoi în celulă. Nu l-am revăzut niciodată.

Începând cu vara lui 1953, interogatoriile au devenit foarte sporadice. Treceau zile întregi, uneori săptămâni, fără să dau ochii cu anchetatorul meu. Deși moralul îmi era destul de ridicat, fizicește mă simțeam mult slăbit. Hrana, care de luni întregi consta doar în două mese zilnice, era mult sub nevoi și-mi era în permanență foame. Odată, când anchetatorul meu era mai bine dispus și m-a întrebat cum o duceam cu sănătatea, i-am spus că nu eram încă bolnav, dar că în ce privea mâncarea, eram supus la un regim de înfometare. Îmi spuse că el ar vrea să mă ajute, dar nu-i permiteau regulile, și că nu-mi putea schimba regimul de viață – în privința mâncării, a orelor de somn, a ieșirilor la aer ș.a.m.d. – decât dacă eu îmi schimbam atitudinea. Hrana pe care o primeam era în acel moment porția standard în închisoare; orice firimitură în plus trebuia câștigată. Asta era regula și el n-o putea schimba. Am continuat să-mi urmez programul zilnic de exerciții fizice și mentale, deși plimbările mele s-au scurtat fiindcă oboseam mai repede.

Noaptea visam uneori, și rău, și bine. Nu-mi amintesc nici un vis cu Edith sau cu Anna, poate pentru că visam de multe ori

la ele cu ochii deschiși, în timpul zilei. Cele mai multe vise le uitam la scurtă vreme, dar două mi-au rămas întipărite în minte pentru totdeauna. Într-un coșmar pe cât de tulburător pe atât de limpede, l-am văzut pe Sanyi Jakab, mort, întins pe un catafalc. A fost o imagine foarte puternică, pe care mi-o aduc aminte și azi. Mi-a stăruit atât de clară în fața ochilor încât nu m-am putut împiedica să simt că în noaptea aceea lui Sanyi i se întâmplase ceva. Am încercat chiar să memorez data, ca eventual să-l pot întreba ce i se întâmplase în acea noapte, dacă aveam să-l mai revăd vreodată.

Altă dată am avut un vis despre viitor așa cum mi-l închipuisem pesemne în subconștient. Vizitam o uzină, ceva ca un soi de oțelărie sau de combinat siderurgic din veacul următor. Eram condus printr-o hală imensă, lungă de sute de metri și la fel de lată, în care se desfășura o activitate intensă, executată cu ajutorul unor echipamente fantastice, de pe altă lume. Mașini uriașe care ajungeau până la cer, operate fiecare de câte un singur om, îmbrăcat curat și cu un aer inteligent, modelau din metalul încălzit la roșu tot felul de obiecte, stocate apoi în stive ordonate câțiva metri mai în colo. Totul era pe o scară gigantică; totul era curat, rapid, elegant și automatizat. Metalul topit era roșu; oțelul răcit era strălucitor. Totul era în continuă mișcare în hală; macarale și moto-stivuitoare enorme, operate de numai câțiva oameni, rearanjau întruna totul. Ceva mai departe în fața noastră se vedea cursul unei ape, deasupra căruia un pod mobil uriaș avea unul din capete ridicat și îndreptat spre cer. Când și când puneam întrebări la care mi se răspundea politicos. Nu era clar ce legătură aveam eu cu tot acest peisaj industrial futuristic, dar la vederea lui încercam un sentiment călduros de mândrie și satisfacție că „noi“ reușisem, iată, în fine, să aducem pe pământ viitorul luminos al omenirii așa cum mi-l imaginasem eu în visurile mele comuniste. Un vis destul de ciudat, mi s-a părut, pentru cineva în situația mea – am încercat să înțeleg de ce l-am avut, dar în zadar.

Târziu în toamna anului 1953 a avut loc ultima mea sesiune cu cel de-al treilea anchetator. N-am știut, bincînteles, că avea să fie ultima. Îmi spuse ceva de genul că a făcut tot ce-a putut ca să clarifice multele probleme nerezolvate din jurul cazului meu, dar că nu-l ajutasem și din această cauză nu putuse

face prea mult. Lăsa să se înțeleagă că dacă m-aș fi arătat mai flexibil și aș fi admis barem unele din acuzațiile mai puțin grave, celelalte poate că ar fi putut fi respinse; dar așa, cu atitudinea mea de negare *in toto*, n-a putut face nimic.

M-am cufundat din nou în singurătatea celulei mele. Săptămâni, poate luni de zile s-au scurs fără să se întâmple nimic. Cândva prin iarnă (nu-mi amintesc data nici măcar cu aproximație) regimul de mâncare al închisorii a revenit la programul de trei mese pe zi; a fost o schimbare cum nu se poate mai binevenită. Porția în plus de supă pe zi și reintroducerea pâinii în loc de mămăligă au adus o îmbunătățire palpabilă în regimul meu – și desigur al tuturor tovarășilor mei de suferință. Între timp, aparatul meu digestiv devenise foarte sensibil la orice fel de iritant. Masa cea mai hrănitoare, servită de obicei o singură dată pe săptămână, era o supă groasă de mazăre. O mâncam cu mare poftă și simțeam că un singur castron din această supă era mai hrănitor decât trei sau patru castroane de supă chioară cum primeam în restul săptămânii. După un timp însă, am început să am niște indigestii teribile după supa de mazăre, culminând cu accese violente de diaree cu crampe la câteva ore după ce o consumam. Diareea era atât de severă încât la final mă simțeam de parcă fusesem efectiv stors. Cum aceste episoade aveau loc de fiecare dată când mâncam supa de mazăre, am încercat diverse strategii profilactice. Odată, ajunsesem atât de rău încât a trebuit să mă abțin și să mănânc numai jumătate din porție, dând restul înapoi, cu toate că mi-era o foame de lup; trăgeam însă nădejde că o porție mai mică nu-mi va provoca o reacție tot atât de violentă. Până la urmă, am adoptat următoarea strategie: îmi restrângeam micul dejun la cafea și-mi păstram toată rația de pâine pentru masa de prânz. Dacă așadar la prânz aveam supă de linte, o amestecam cu pâinea. În acest fel, diareea era mult atenuată și a devenit suportabilă.

La un moment dat în iarna dintre 1953 și 1954, am fost dus din nou la interogatoriu. Din nou mă aflam în fața unui anchetator nou, cel de-al patrulea. Acesta era un ofițer scund și îndesat – locotenent, locotenent major sau poate chiar căpitan – de vârstă mijlocie. Ca și cei dinaintea lui, m-a informat că fusesse însărcinat cu cazul meu și că plănuia s-o ia și el de la capăt cu tot ce făcusem din primele zile ale activității mele politice până

în clipa arestării. Am simțit o imensă frustrare la gândul că toate eforturile mele de a risipi suspiciunile care planau asupra mea fuseseră zadarnice, și că după un an și jumătate de închisoare, în condiții groaznice, mă găseam din nou la start, gata să pornesc din nou de la zero. Acest nou efort cu un nou anchetator era al patrulea în seria de încercări nereușite de a stabili nu adevărul, ci vinovăția mea. Am încercat să mă consolez cu gândul că cel puțin tot era mai bine să fiu anchetat decât să fiu dat uitării și lăsat să putrezesc într-o celulă luni întregi, fără să schimb o vorbă cu o altă ființă omenească.

De data asta, investigația părea să urmeze două tendințe distincte. Pe de o parte, eram periodic supus la aceleași predici ca mai înainte, privind futilitatea negărilor mele încăpățănate și stupiditatea mioapă a încercărilor mele de a amâna ziua judecății, care oricum avea să vină: n-ar fi mult mai bine să înghit pilula cea amară și să termin cu ea odată pentru totdeauna? Fraza de acum rituală, „Ei, te-ai hotărât în sfârșit?” se repeta de fiecare dată când eram luat la interogatoriu după o întrerupere mai lungă de câteva zile. Pe de altă parte, întrebările concrete care îmi erau puse și răspunsurile consemnate pe hârtie păreau menite să lămurească orice discrepanțe existente, oricât de mici, între versiuni diferite ale unui singur eveniment, fie că Securitatea le auzise de la mine sau de la alții, fie că le născosiseră ei înșiși ca ipoteze proprii.

Așa încât, din perioada mea de ilegalitate, a trebuit din nou să povestesc din fir în păr greva parțială (refuzul de a lucra peste program) de la RAVAG din 1942 și interogatoriul de la poliție care a urmat. De ce nu fusesem reținut? Am explicat că testul grafologic nu putuse proba nimic și am arătat că poliția interogase și alții atunci, însă nu reținuse pe nimeni. Pe urmă, au fost examinate în detaliu activitățile mele de recrutare în partid și acțiunile pe care le organizasem. Întrebat cum vedeam eu cauzele care duseseră la arestările din 1943, am răspuns că acele evenimente au fost analizate la vremea respectivă de cei arestați, care erau cel mai în măsură să determine ce se întâmplase. Se ajunsese prin consens la o imagine destul de clară, care s-a reconfirmat după eliberarea Clujului în cursul investigației conduse de partid pentru a clarifica comportamentul fiecăruia. Așadar, conform acestui consens, lanțul de arestări începuse cu

prinderea unui membru al grupului tehnic, care a fost ulterior bătut crunt și a denunțat-o pe Ilona Grünfeld. La rândul ei, Grünfeld, crunt bătută și ea, a divulgat toate numele pe care le cunoștea, iar pe cei pe care nu-i cunoștea pe nume, i-a recunoscut din fotografiile care i-au fost arătate. Mai puțin lămurite erau circumstanțele care duseseră la prima arestare. O ipoteză era că cel arestat fusese în legătură cu un fost comunist dinainte de război, care după Dictatul de la Viena devenise informator al DEF-ului. Toate acestea fuseseră stabilite de alții; cu nu avusesem de-a face cu aceste investigații, am spus, așa că nu puteam garanta că așa se petrecuseră într-adevăr lucrurile; dar dacă Securitatea ținea atât de mult să afle toate dedesubturile arestărilor din 1943, martorii erau în viață și puteau fi audiați.

Anchetatorul meu mi-o întoarse că Ilona Grünfeld spusese o cu totul altă poveste despre arestările din 1943 și că, după ea, vinovat de arestarea ei eram numai eu. Acuzația mi s-a părut ciudată, dar nu incredibilă, pentru că o știam pe Grünfeld ca fiind o femeie destul de slabă care în 1943 spusese la DEF absolut tot ce știa, mergând chiar până la a recunoaște fețele unor oameni al căror nume nu-l știa, după o fotografie de absolvire. De aceea nu era greu să-mi închipui că nu mă avea tocmai la suflet, pentru că n-aveam pentru ea nici stimă și nici simpatie, iar după război nu mai vorbisem cu ea niciodată. În sfârșit, îmi puteam imagina chiar și că, auzind de arestarea mea ca suspectat dușman al poporului, își va fi reexaminat contactele din 1942-'43 în lumina acestei „descoperiri” și se va fi auto-sugestionat să creadă că eu fusesem cumva cauza arestării ei. Așa că n-am reacționat la afirmația anchetatorului meu cu aceeași atitudine total neîncrezătoare ca în cazul denunțului lui Jacques Berman, ci în schimb l-am întrebat pe anchetator cum puteam s-o denunț când nici măcar nu eram în legătură cu ea la vremea respectivă, nu știam cum o cheamă, n-aveam idee unde locuia și, ce mai, n-aș fi avut cum să pun DEF-ul pe urmele ei și să fi vrut. Anchetatorul meu îmi spuse că Grünfeld declarase că eu îi trimiseseam o mașină de scris care în cele din urmă a dus la arestarea ei, pentru că o folosisese pentru dactilografierea materialelor de partid, iar corpul ei de literă fusese depistat de către DEF. Pe cât îmi aduc aminte, răspunsul meu s-a axat pe următoarele puncte:

În primul rând, nu-i trimisese niciodată o mașină de scris Ilonei Grünfeld. Eu însumi n-am avut niciodată una, nu știam să bat la mașină și n-aveam nici în clin nici în mănecă cu procurarea mașinilor de scris. Grünfeld trebuia întrebată cine îi livrase respectiva mașină de scris și ce o făcuse să creadă că era de la mine.

În al doilea rând, am explicat că în partidul comunist aflat în ilegalitate – atât în România cât și în Ungaria – activitatea politică (care consta în lucrul cu oamenii, cu sindicatele și alte organizații de masă, recrutarea de noi simpatizanți, activitățile de învățământ politic ș.a.m.d.) și activitatea tehnică (însemnând duplicarea și tipărirea de manifeste, producerea și duplicarea altor materiale de partid etc.) erau ținute complet separat, din rațiuni conspirative. Acesta era un principiu de bază de organizare a muncii de partid, principiu care trebuie să-i fi fost bine cunoscut Ilonei Grünfeld, ca activistă veterană ce era. Și-atunci cum de putuse tolera o încălcare atât de crasă a acestei reguli de bază precum faptul că eu (activist politic) îi trimisese ei (care activa în sectorul tehnic) o mașină de scris? Nu se plânsese nimănui de treaba aceasta? De ce nu?

În al treilea rând, partidul condusese o investigație a arestărilor din '43 la începutul lui 1945. I-am sugerat anchetatorului meu să obțină rapoartele acelei investigații, dacă nu le avea încă. Eu nu fusesem implicat în acea investigație în nici un fel; nici măcar nu eram încă în Cluj când avusese loc. De ce dăduse Grünfeld altă versiune în 1945? De ce nu ridicase atunci problema acestei mașini de scris, pe care zicea acum că i-o trimisese eu, cel puțin ca pe o posibilă explicație a arestării ei?

Și în al patrulea rând, dacă-i întinsesem Ilonei Grünfeld o cursă care a dus la arestarea ei din 1943 – lucru care părea să rezulte din versiunea dată de ea evenimentelor respective – cum se împăca acest lucru cu faptul că nici unul din cei recrutați de mine pentru difuzarea manifestului pregătit de Partidul Păcii nu fusese arestat?

Spre deosebire de ocaziile dinainte, aveam impresia că de data aceasta anchetatorul meu nu-mi zvârlea pur și simplu la gunoi toate explicațiile, desconsiderându-le, căci le consemna pe hârtie până în cel mai mic detaliu, inclusiv întrebările care propuneam eu să-i fie adresate Ilonei Grünfeld. De fapt, a

umplut mai multe rapoarte de interogatoriu pe această temă, deoarece, la trei zile după sesiunea despre mașina de scris, a redeschis chestiunea și, spre încântarea mea, mi-a pus o serie de întrebări suplimentare. Acestea vedeau că în sfârșit el și superiorii săi îmi luau în seamă spusele. Firește, orice nouă întrebare era binevenită, oricât de ostil ar fi fost tonul pe care era pusă, câtă vreme îmi oferea prilejul să dau alte amănunte despre activitatea noastră în 1943. Nu aveam nimic de ascuns și cu cât detaliile se acumulau, cu atât mai greu îi va fi fost orișicui să ignore sau să deformeze cele așternute astfel pe hârtie. Așa încât anchetatorul meu a umplut cu noi și noi detalii proces-verbal după proces-verbal, pe care cu le semnam, după ce de fiecare dată mă asiguram că depoziția mea nu fusese modificată. Și de data aceasta, anchetatorul nu făcea nici un efort să modifice în fond sau în formă cele spuse de mine când le transcria.

Când a ajuns la arestarea mea de către DEF în august 1944, anchetatorul m-a presat să-i explic cum fusese descoperit locul unde mă ascundeam. Am repetat pentru a nu știu câta oară că nu știam și am schițat diversele ipoteze care păreau plauzibile. Persoana care mai mult ca sigur că informase DEF-ul, îmi replică anchetatorul, era Sándor Jakab, care-mi cunoștea adresa. Am refuzat să accept această ipoteză, argumentând că informația cea mai de preț pe care agenții DEF încercaseră s-o scoată de la mine după arestare era locul și timpul proximei mele întâlniri cu Jakab. După asta, am parcurs din nou în detaliu cele întâmplate în cursul anchetei mele la DEF. De data aceasta, am izbutit să-l fac pe ofițer să rețină în scris numele tuturor persoanelor pe care DEF-ul încercase să le identifice, să le găsească și să le aresteze prin intermediul meu, dar care nu fuseseră arestate, supraviețuiseră războiului și puteau fi audiate ca martori. Când am ajuns la evadarea mea din coloana de prizonieri, am repetat povestea în toate amănuntele și din nou am dat numele lui Károly Fekete, tovarășul și camaradul meu de aventuri, care trăia la Budapesta și putea fi întrebat.

În cele din urmă, am ajuns (iarăși) la perioada de după război și misiunea mea la Londra. Încă o dată, au fost reluate toate acuzațiile de spionaj bazate pe așa-zisa depoziție a lui Jacques Berman. Am repetat că pur și simplu nu credeam în existența acestei depoziții. Anchetatorul n-a vrut să pună pe hâr-

tie așa ceva; ci mi-a spus fără ranchiună că nu-mi va fi de ajutor să-mi arăt disprețul față de Securitate, afirmând că-i credeam în stare să inventeze acuzații false. Mi-am dat seama că avea dreptate și am renunțat la această parte a răspunsului meu, mărginin-du-mă să neg categoric acuzația de a fi spionat vreodată pentru Intelligence Service, cu sau fără Jacques Berman.

Când am ajuns la capătul istorisirii mele, dintr-o dată ofițerul și-a reluat rolul de inchizitor șef. Mi-a spus că înregistrase întocmai pe hârtie tot ceea ce declarasem, dar că toate declarațiile mele erau în van întrucât nu făceau decât să arate că tot nu mă hotărâsem să spun adevărul. În lucruri minore și de detaliu s-ar putea să fi spus adevărul, zicea el, dar în ansamblu depoziția mea continua să fie o plăsmuire. Acum avea să mă trimită înapoi în celula mea, unde voi avea destul timp de gândire; dar trebuia să-mi rămână clar că atâta timp cât exista un singur lucru pe care ei îl știau, iar eu încercam să-l ascund – și erau multe întrebări pe care Securitatea se abținuse în mod deliberat să mi le pună – ei vor continua să știe că nu eram încă hotărât să spun adevărul. Cu asta, mă expedie în celula mea și nu l-am revăzut timp de câteva luni.

Pe când eram încă anchetat, la sfârșit de februarie 1954, m-am trezit dintr-o dată că nu puteam decide ce dată era: 1 martie sau 29 februarie? Uitasem regula pentru stabilirea anilor bisecți și nu eram sigur dacă 1954 era sau nu an bisect. M-am hotărât să-l întreb pe temnicerul de serviciu, deși știam că n-aveam șanse să-mi răspundă la întrebare dacă nu-l luam oarecum prin surprindere. Așa că am ciocănit în ușă pentru a semnala că aveam ceva de întrebat, iar el deschise oblonul de fier de la fereastră să vadă ce vroiam. I-am spus că vroiam să-mi spăl cămașa și mă întrebam dacă va fi apă caldă. Mi-a răspuns, „Trebuie să aștepti până sâmbătă când e ziua de duș“, lucru pe care bineînțeles îl știam foarte bine. Atunci am zis, „Așa-i, mulțumesc. O să-mi spăl cămașa sâmbătă. Apropo, când e întâi martie, azi sau mâine?“ Temnicerul se schimbă la față și zise, „Nu știu“, închizând oblonul de fier.

Cum încercarea mea de a obține o clarificare dăduse greș, am luat-o altfel. Știam precis că anii bisecți se succed din patru în patru ani, dar nu știam cu care an să încep. Ce-mi scăpa era faptul că nu trebuie decât să socotești anul 1 ca primul an; adică,

pentru a afla dacă orice an din calendar e bisect, nu trebuia decât să vezi dacă se împarte la patru. Cum 1954 nu e divizibil prin patru, nu a fost an bisect. Deși nu știam regula aceasta, știam sigur câteva fapte. Fapt nr. 1: Invazia U.R.S.S. începuse pe 22 iunie 1941 și pentru a-i lua prin surprindere totală pe sovietici, nemții porniseră atacul la trei dimineța într-o duminică. Fapt nr. 2: Invazia Coreei de Sud începuse pe 25 iunie 1950, și pentru a lua prin surprindere totală armata sud-coreeană – „învățând din experiența istoriei“ cum le plăcea să spună comuniștilor – nord-coreenii lansaseră atacul puțin după miezul nopții tot într-o zi de duminică. De aceste două fapte eram absolut sigur; acum nu-mi rămânea decât să număr săptămânile dintre aceste două duminici pentru a stabili câți ani bisecți au fost între 1941 și 1950 (doi). Dar dacă 1954 ar fi fost an bisect, atunci între 1941-1950 ar fi fost *trei* ani bisecți (1942, 1946 și 1950) în loc de doi. De aici am conchis că 1954 nu era an bisect și că data era 1 martie, nu 29 februarie.

De-abia îmi terminasem calculele, când gardianul deschise ușa de la celulă și mă escortă la interogatoriu, unde-l găsi pe anchetator vizibil supărat. „L-ai întrebat pe gardian dacă azi sau mâine e 1 martie. Ce te face să crezi că e azi sau mâine? Cine ți-a spus așa ceva?“

„Nimeni“, am spus, „dar știu pe ce dată am fost arestat și am ținut socoteala zilelor“.

N-a vrut să mă creadă. „De când încerci să intri în vorbă cu gardienii? Cu care alții ai mai vorbit? Nu știi care sunt regulile, nu știi că n-ai voie să vorbești cu gardienii dacă nu ești întrebat?“

I-am spus că-mi părea rău că-l întrebasem pe gardian, că era doar greșeala mea din cauză că mă lenevisem, întrucât puteam foarte bine deduce și singur ce dată era fără să întreb pe nimeni, ceea ce și făcusem după ce temnicerul refuzase să-mi răspundă. „Și ce ai dedus, mă rog?“ mă întrebă anchetatorul.

„Răspunsul la întrebarea mea“, am zis.

„Care întrebare?“

„Păi, faptul că azi e 1 martie 1954“.

„Și la ce-ți folosește să știi că-i așa sau nu?“

Nu la mare lucru, trebuia să recunosc: „În orice caz, este a cinci sute patruzeci și șasca zi de când am fost reținut“.

Nu avu nimic de comentat la asta și porunci să fiu escortat înapoi în celulă, după ce mă admonestă sever să respect regulile și să nu mai încerc niciodată să intru în vorbă cu cei de gardă, căci de nu, voi fi aspru pedepsit.

La un moment dat în vara lui 1954, după vreo trei luni de singurătate totală fără nici un interogatoriu, am trecut printr-un fel de criză psihologică. În cursul celor patru anchete la care fuseseam supus, fiecare din ele examinase episodul din iunie 1948 când, pe timpul scurtei mele șederi la București, îl invitaseam pe comandorul Young la cină la Sanyi și Magda Jakab. Nu menționasem însă niciodată faptul că în iarna următoare, sovieticii ne-au avertizat că Young se dăduse de partea iugoslavilor și deci trebuia considerat un agent inamic. Deoarece ne conformasem întocmai directivei sovietice, n-aveam nici un motiv să ascund acest fapt, dar m-am gândit că dacă-l menționez, prezența lui Young în iunie 1948 în casa Jakab la invitația mea ar fi părut suspectă. Îmi trecu prin cap că, dacă anchetatorii spuneau adevărul – în sensul că atâta timp cât exista un lucru cât de mic pe care ei îl știau dar eu nu-l spuseseam, acesta era un semn că tot nu eram decis să spun adevărul – dacă, deci, într-adevăr așa era, ei bine, iată un lucru pe care nu-l spuseseam și care-mi putea fi luat în nume de rău. În ciuda întrebărilor repetate despre comandorul Young la care dădusem răspuns, nu menționasem niciodată faptul crucial că în iarna dintre 1948-1949, sovieticii ne avertizaseră că acesta era un agent dușman. Cu cât reflectam mai mult la asta, cu atât mai tâmpit mi se părea faptul că nu menționasem acest lucru, oricât putea părea de neplăcut. Când timp de luni întregi ești singur cu gândurile tale și fantezia ți-o ia razna, lucrurile îți apar deformatе și iau proporții exagerate. După trei sau patru zile, nu mai eram în stare să mă gândesc la nimic altceva; nu mă puteam concentra asupra jocului de șah; ideea devenise obsesie. Nu-mi puteam lua mintea de la ea.

În cele din urmă, am decis să-mi corectez omisiunea și i-am cerut gardianului să fiu dus la interogatoriu. Îmi răspunse că-i va comunica anchetatorului, dar nu se întâmplă nimic. A doua zi, i-am spus din nou gardianului, dar tot nimic. A treia oară, am insistat că aveam să-i comunic ceva urgent anchetatorului, că nu era o reclamație, ci ținea de investigația mea. Toate acestea fură în zadar. La insistențele mele, gardianul îmi răspunse că ancheta-

torul fusese informat de cererea mea, dar era ocupat cu alte cazuri. În final, am realizat ce mi se întâmpla: după o perioadă de timp, probabil toți prizonierii ținuti la izolare încercau o asemenea cădere psihologică și simțeau nevoia să vorbească cu anchetatorii lor. Faptul de a nu le răspunde, de a-i ține în expectativă săptămâni întregi făcea parte din tortura psihologică, din procesul de „înmuiere“ a prizonierilor. De cum mi-am dat seama de asta, am început să mă simt mai bine: Nu, mi-am zis în sinea mea, n-o să mă dați voi gata cu chestia asta. Nu vreți să vorbiți? Foarte bine, pot să aștept; încetul cu încetul, mi-am reluat programul zilnic și am izbutit chiar să joc șah. Criza a trecut. După mai mult de două săptămâni, anchetatorul mă chemă în sfârșit la interogatoriu. I-am spus că aveam de declarat ceva ce nu declarasem mai înainte, și i-am spus despre avertismentul sovietic. Anchetatorul notă depozitia mea și-mi puse două întrebări la care am răspuns: După ce primisem avertismentul sovieticilor, mă mai întâlnisem cu Young? Nu. Dar altcineva din legatie se întâlnise cu el după acel avertisment? Nu cu știrea mea. Apoi m-a întrebat de ce nu declarasem acest lucru când fusesem interogat prima oară despre Young. Evident, n-aveam cum să pretind că uitasem; așa că am spus franc că mi-a fost frică să nu arunc o umbră de suspiciune asupra vizitei lui Young la București în vara precedentă.

Ofițerul încheie raportul, mă puse să-l semnez, apoi zise: „Asta-i tot? Știam de treaba asta de la început. Când ai spus că aveai ceva să-mi comunici, am crezut că în sfârșit te-ai hotărât. Văd însă că m-am înșelat. Distracție plăcută în continuare în celulă; poate mai ai nevoie de câțiva ani să te dumirești“. Cu asta, mă trimise prompt înapoi în celulă. În ciuda acestei concedieri sinistre, mă simțeam ușurat. Pe de o parte, reacția anchetatorului arăta că fusesem naiv să mă tem că-mi vor lua în nume de rău faptul că nu le vorbisem despre acest lucru mai înainte. „Știam de la început“ însemna în mod cert că *nu* știuseră, deoarece inducerea prizonierului în eroare era cea mai elementară regulă de anchetă, pe care o învățasem de la primele interogatorii. Dar mai însemna și că informația nu făcea doi bani, pentru că în fond nu-i interesa adevărul, ci ca prizonierul să cedeze nervos și să semneze tot ce vroia Securitatea. Cât

despre predica de la sfârșit, de mult nu mă mai afecta – mă obișnuisem cu ea și n-am luat-o în serios.

Lunile treceau, și spre sfârșitul verii în 1954 am început să întâmpin o problemă la mers: laba de la piciorul stâng mă durea ori de câte ori călcam pe ea. La început, am încercat să continui să merg neluând în seamă durerea. Dar din ce în ce, s-a înrăutățit, așa încât a trebuit să renunț la exercițiile de mers și să le înlocuiesc cu alte exerciții, de pildă să fac de mai multe ori pe zi bicicleta din poziția culcat. În afara grătilor, avusesem periodic nevoie să port talonete în pantofi. Când am fost arestat, nu le mai purtasem de multă vreme, așa că nu le luasem cu mine când am plecat de acasă. M-am gândit că din cauza hranei mizerabile, a multor nopți nedormite și a lipsei de aer și de soare, fizicul meu era probabil foarte slăbit și de aceea aveam din nou nevoie de talonete. Faptul că nu dădusem atenție acestui lucru și continuasem mersul agravase pesemne problema. Am încercat să-mi confecționez ceva echivalent cu niște talonete din miez de pâine, pe care l-am modelat în interiorul pantofilor în forma unui suport de arc plantar, iar apoi l-am lăsat să se usuce pentru a se întări. N-am reușit însă să fac nimic cu treaba asta: protuberanța pe care o modelasem în interiorul pantofilor nu vroia să rămână unde trebuia și în curând s-a fărâmat. Vrând nevrând, am cerut să-l văd pe anchetator, specificând clar că aveam o problemă de sănătate, nu cumva să creadă că mă hotărâsem să-mi mărturisesc fărădelegile. Am fost escortat în biroul lui destul de prompt, la numai câteva zile, și i-am spus care era problema mea. De asemenea, i-am spus ce interpretare îi dădeam eu și am adăugat că aveam acasă talonetele trebuincioase; trebuia doar ca soția mea să fie rugată să mi le trimită.

Nu mă așteptam să iasă nimic pozitiv din această audiență cu anchetatorul meu; nu făceam decât să-mi încerc norocul. Dar spre plăcuta mea surpriză, răspunsul pe care l-am primit n-a fost cel așteptat: anume, că mai întâi trebuia să mă hotărâsc să spun adevărul. În schimb, anchetatorul mă întrebă dacă mai aveam și alte probleme de sănătate: Puteam dormi nopțile? Încercam vreo altă durere afară de cea de la piciorul stâng? Aveam digestia normală? Tușeam? Am spus că pentru moment nu aveam a mă plânge, din punctul de vedere al sănătății, de nimic altceva. Am adăugat că, deși un picior nu e decât un picior și nimeni n-a

murit dintr-o durere de picior, totuși problema era serioasă pentru mine pentru că din cauza ei nu puteam umbla, iar a nu putea umbla este o problemă foarte serioasă. Mi-am reiterat așadar cererea. Am fost iarăși plăcut surprins când anchetatorul nu mi-a respins-o imediat. Ceea ce ceream eu era greu de îndeplinit, îmi spuse, pentru că de regulă prizonierii aflați sub investigație nu aveau voie să aibă nici un contact cu lumea din afară, ori a cere să i se trimită ceva unui prizonier era o formă de contact cu lumea din afară. Așa că era dificil, dar nu imposibil. Îmi propuse – propuse! – să aștept două-trei săptămâni să văd cum evolua problema mea; poate se va vindeca sau va trece de la sine. Dacă nu trecea, să cer să-l văd din nou, iar el va încerca să-mi îndeplinească cererea. Aceasta era o schimbare de ton pe care firește că am apreciat-o, și am consimțit fără ezitare să aștept și să încerc să-mi las piciorul să se vindece de la sine.

Într-o dimineață în prima jumătate a lui septembrie, un gardian deschise ușa de la celula mea și-mi ordonă să-mi adun toate lucrurile. Mi s-au pus ca de obicei ochelarii de tablă, apoi am fost scos din celulă, condus de-a lungul coridorului până în curtea închisorii – am putut simți aerul curat – apoi într-o altă clădire, de-a lungul unui alt coridor și în sfârșit într-o altă celulă unde ochelarii mi-au fost scoși. Mă găseam într-o celulă de soiul celei în care stătusem primele șapte luni după arestare, fără closet, cu o masă și un scaun din lemn și un strop de lumină naturală care pătrundea de pe coridor prin fereastra înaltă de deasupra ușii. Singura diferență era că în loc de un pat ca în fosta mea celulă, aici existau două paturi de lemn suprapuse, cel de jos fiind ocupat de cineva. Mi se spuse să ocup patul de sus și ușa celei fu închisă cu zgomot.

Noul meu coleg de celulă era un tip destul de straniu. La început m-am gândit că era o nouă capcană, cu un alt informator care trebuia să afle de la mine ce nu le spusese anchetatorilor. Dar în curând am abandonat această ipoteză. Mai întâi, nu mă aflam în acel moment sub investigație. A patra mea anchetă se încheiase de mai multe luni. Mai erau și alte motive, legate în special de personalitatea colegului meu de celulă. Teodor Bucur – așa-l chema – avea treizeci și șase de ani, era mijlociu de statură și foarte slab, aproape chel, cu o frunte înaltă și o figură îngustă. De cum am intrat în celula pe care o ocupa, m-a

întrebat de când eram arestat și care erau ultimele știri pe care le auzisem de afară. I-am spus noutățile din vara lui 1952. Bucur era arestat de cinci ani când l-am întâlnit, dar spuse că el avea noutăți mai recente pentru că avusese mai mulți colegi de cameră. Îmi spuse că Stalin murise în martie 1953 și că la scurtă vreme Beria fusese executat, dar nu știa cine era conducătorul Uniunii Sovietice în momentul de față. Știrea despre moartea lui Stalin părea credibilă în lumina celor douăzeci și unu de salve de artilerie pe care le auzisem în ziua de 5 martie 1953, dar vestea execuției lui Beria prea era ciudată așa că am luat-o doar pe jumătate în serios (deși bineînțeles, s-a dovedit a fi adevărată).

Despre el, Bucur mi-a spus următoarele. Petrecuse anii războiului ca student la Berlin; nu din simpatie pentru naști, zicea el, ci pur și simplu pentru că obținuse o bursă de studii, grație căreia a evitat să fie recrutat în armata română. Acolo studiasse istoria și devenise istoric de profesie. Nu-i plăceau sporturile și nu era bun la jocuri, dar îi plăcea să citească. Principala lui pasiune, care coincidea cu profesiunea pe care și-o alesese, era istoria. Îi plăcea să citească și literatură, să meargă la teatru și să călătorească. Călătorise mult în Germania și în țările învecinate și se pricepea de minune să zugrăvească în cuvinte locurile și monumentele deosebite pe care le vizitase. Pentru mine, era o bucurie grozavă să-l ascult povestind file din călătoriile sale, bucurie firește intensificată de foamea după acest gen de conversație, la capătul a doi ani lungi de privațiune. Mulți ani, mi-am adus aminte descrierea făcută de Bucur cu migală și lux de amănunte a magnificei catedrale vieneze Stephansdom, pe care am rețrăit-o atunci când, peste ani, am ajuns în sfârșit s-o văd cu ochii mei. Bucur își găsisse un post de istoric la un institut de cercetări în Berlinul de Vest. Se îndrăgostise de o tânără nemțoaică cu care s-a căsătorit și astfel se stabilise permanent în Berlinul Occidental. Totuși, dorind să păstreze cât de cât legăturile culturale cu țara natală, din când în când trecea în Berlinul de Est ca să facă o vizită la ambasada română, unde se găsea și un centru cultural. Acolo citea sau împrumuta de la biblioteca centrului cărți despre istoria, literatura, geografia și folclorul României.

Prin 1949, într-una din vizitele lui în complexul diplomatic din Berlinul de Est, Bucur „a uitat să se întoarcă acasă”: a fost arestat de agenții Securității, drogat, pus pe un avion TAROM care zbura de la Berlin la București, și s-a trezit într-o celulă la Malmezon. Timp de multe luni după aceea fusese interogat în fel și chip despre legăturile lui cu cercurile de emigranți români din Berlin, legături, spunea el, inexistente sau cel mult superficiale. Spusese Securității tot ce știa de nenumărate ori, dar anchetatorii nu erau niciodată mulțumiți, javrele împuțite – aici își întrerupse povestea pentru a da drumul unui lung și colorat șuvoi de înjurături – continuau să-l preseze ca să afle lucruri pe care el nu le știa și despre care nu putea spune nimic.

În cursul povestirii sale, Bucur se tot oprea când și când, zicea „Scuză-mă, te rog, o clipă”, se plimba în sus și în jos ca și cum ar fi fost cufundat într-o conversație lăuntrică cu sine însuși, după care se întorcea și-și relua povestea ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Odată spuse: „Vroiau ceva; *a trebuit* să le răspund”. N-am înțeles de ce *trebuia* să le răspundă și l-am rugat să-mi explice, la care îmi răspunse, „O, nu știi despre ce-i vorba? Ție nu-ți fac așa ceva?”

„Ce anume?” am întrebat eu.

„Păi, conexiunea electromagnetică”. Nu înțelegeam. Atunci mi-a explicat că la un moment dat în cursul interminabilelor interogatorii, Securitatea – urmă iar o pauză de înjurat copios – îl anesteziase și-i implantase în creier o drăcie electromagnetică. Prin intermediul acesteia, îmi explică el mai departe, îl puteau chema la orice oră ca să-i pună întrebări la care el trebuia să răspundă – nu neapărat cu glas tare, pentru că aspectul cel mai neplăcut al acestei drăcovenii era că-i putea citi și gândurile. Dar în gând trebuia să le răspundă, căci dacă nu, îl supuneau la tot felul de torturi mentale. Așa încât își făcuse un obicei din a nu refuza niciodată să le răspundă și a nu încerca să ascundă nimic. „N-are nici un sens, îți dai seama, din moment ce oricum ei pot să-ți citească gândurile”.

I-am spus lui Bucur că nu știam să-mi fi implantat cineva ceva în creier și că nu credeam că un asemenea dispozitiv chiar exista. Nu vedeam principiul științific pe baza căruia ar putea funcționa, i-am spus. Și-apoi, o atare descoperire ar fi fost foarte

însemnată și-ar fi înrâurit imens viața tuturor, chiar lăsând la o parte utilizarea ei de către Securitate; așa încât, dacă o asemenea invenție exista, fie și doar în faza experimentală, sigur am fi auzit de ea.

„Raționamentul tău e absolut impecabil“, mi-a răspuns Bucur. „Exact la fel am reacționat și eu la început; pur și simplu n-am vrut să cred. Dar mai apoi, împrejurările mi-au deschis ochii și am înțeles ce se petrecea“.

„Ce împrejurări?“ am întrebat. Atunci Bucur mi-a relatat următoarele.

După un timp, Securitatea – pauză, înjurătură înflorită – încercase să-l ia mai cu binișorul și-i pusese la dispoziție diverse lecturi. Dar promise numai rahat – „Scuză-mi expresia“, spuse – adică broșuri ale Partidului Comunist – și aici urmă un șir de înjurături de trei ori mai lung decât cel adresat Securității. Neavând altceva de făcut, continuă el, se apucase volens nolens să citească una din aceste broșuri. Din întâmplare – și m-a asigurat că episodul fusese absolut spontan și neintenționat – când dăduse prima oară cu ochii de numele lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, îl apucase o nevoie irezistibilă să lase un vânt, căreia nu i se putuse împotrivi. La scurtă vreme după aceea, fusese dus la interogatoriu și exact lucrul de care se temea se dovedise adevărat: anchetatorul știa că trăsese un vânt taman când ajunsese la numele lui Gheorghiu-Dej. Fusese luat în târbacă și îndelung dojenit pentru lipsa lui de respect și disprețul față de conducătorii partidului, iar încercările lui de a explica că fusese o scăpare, dacă se poate spune așa, total involuntară, nu duseseră nicăieri.

În acest moment al povestirii lui, mi-am dat seama că n-avea rost să mai încerc să-l zdruncin din credința lui în dispozitivul electromagnetic de citit gândurile, întrucât era o convingere care nu se baza pe logică și nu era sensibilă la argumente raționale. Am mai băgat de seamă că tentativa mea de a ridica semne de întrebare pe marginea celor relatate de el îl irita, și din momentul acela, am încercat să nu-l mai contrazic direct sau să-l enervez vreun fel. O privință în care l-am contrazis însă, și de fapt am reușit chiar să-l ajut, a fost ferma lui convingere că la Malmezon, celulele erau intenționat proporționate astfel încât prizonierul să nu se poată plimba în celulă mai mult de trei-patru

minute, fără să amețească. I-am explicat că amețeala venea de-acolo că se răsucea mereu în aceeași direcție, întotdeauna la dreapta sau întotdeauna la stânga. Ca să nu amețească, trebuia să alterneze direcția de întors. Da, întocmai, îmi răspunse el, dar lucrul era cu neputință din cauza dimensiunilor celulei. Când i-am arătat însă că direcția întoarcerilor putea fi alternată dacă făcea un număr de pași impar, în loc de unul par, în fiecare direcție, Bucur îmi testă metoda și în cele din urmă se convinge că așa era. De atunci încolo, începu să facă lungi plimbări prin celulă și-mi jură eternă recunoștință pentru că-i arătasem cum.

Bucur a fost la rândul-i curios să afle povestea mea. N-avrut să mă creadă când i-am spus că eram membru de partid și comunist convins. „Nu, asta nu se poate“, mi-a spus. „Nu s-o fi putând“, am răspuns eu, „dar așa e“, la care el mi-a răspuns, „Dar tu nu ești ca ei!“ Am încercat să-i explic că nu toți comuniștii erau la fel, dar n-am ajuns prea departe.

La un moment dat, Bucur mi-a spus o poveste care-ți făcea părul măciucă. La multă vreme, poate un an, după ce fusese arestat, Securitatea îi arestase soția, care trăia în Berlinul de Vest, și o adusese la Malmezon.

„Cum ai aflat?“ am întrebat. „Te-au pus față în față cu ea?“

Nu, zise el, a fost mult mai rău. O pusese rău pe nevastă-sa într-o celulă alăturată, pentru ca el să poată auzi tot ce se întâmpla dincolo, și într-o noapte unsprezece securiști au violat-o pe rând unul după altul, râzând și bătându-și joc de ea, pe când ea striga după ajutor și-l chema încontinuu pe soțul ei pe nume. La începutul povestirii, fusesem înclinat să-l cred, fiindcă știam că răpiri de persoane din Occident de către agenții sovietici sau est-europeni avuseseră într-adevăr loc. Dar spre sfârșit, mi-am schimbat părerea și am ajuns la concluzia că toată povestea era probabil o născocire a minții lui zdruncinate.

Mai întâi, oamenii Securității erau, ce-i drept, niște brute, dar brute disciplinate: toate acțiunile lor erau perfect calculate și nu făceau nimic la voia întâmplării. În ce scop așadar să o fi violat în grup pe tânăra soție, cetățeană germană, a unui emigrant român? Ca să-l facă să cedeze? Dar el nu văzuse nimic; nici măcar nu i se spusese nimic despre cele întâmplate; și nu avea nici o dovadă în afară de ce credea el că auzise. Părea să fi fost

mai degrabă o halucinație de-a lui. În afară de asta, răpindu-l pe Bucur din Berlinul de Est, Securitatea comisese deja un act care ar fi putut duce la o presă foarte proastă în Occident. După dispariția lui din Berlinul de Est, mai mult ca sigur că nevasta lui nu s-ar fi aventurat în acele părți, iar răpirea ei din Berlinul de Vest ar fi fost genul de treabă complicată și riscantă pe care Securitatea n-ar fi întreprins-o fără un motiv serios. Ar fi comportat riscul unor titluri de ziar cu litere de-o șchioapă – „Poliția secretă a României lovește din nou: Soția istoricului răpit acum un an este răpită din Berlinul de Vest” – care n-ar fi fost tocmai imaginea pe care Securitatea căuta s-o lase. Mai departe, dacă ar fi răpit-o într-adevăr pe soția lui Bucur, Securitatea ar fi luat-o bineînțeles la întrebări, încercând s-o facă să se contrazică cu bărbatul ei într-o privință sau alta, și i-ar fi pus pe cei doi față în față. Altminteri, răpirea ei n-ar fi avut nici un rost. Când l-am întrebat însă pe Bucur dacă soția lui fusese interogată sau dacă fusese confruntată cu el, mi-a răspuns negativ. Și până la urmă, nu era nici o nevoie să se recurgă la asemenea mijloace pentru a-l face pe bietul om să cedeze. Era complet nevinovat și gata să le spună celor de la Securitate tot ce știa, adică mai nimic. Din toate aceste motive, era greu de crezut că lucrurile se întâmplaseră într-adevăr așa cum le descria Bucur.

Conlocuirea cu el își avea părțile ei bune și părțile mai puțin bune. Partea bună erau toate istorisirile palpitate din viața lui. Iar dincolo de asta, mai era un lucru de importanță majoră: nu numai că Bucur avea dreptul să citească, ci avea chiar cărți. Pesemne i se dăduse acest privilegiu când Securitatea descoperise că suferea de schizofrenie, sau cum s-o fi numit boala psihică la care fusese dus de torționarii săi. Când am fost mutat în celulă cu el, Bucur tocmai citea *Oblomov* a lui Gonțearov, carte clasică pe care o împrumutase de la biblioteca închisorii. Auzisem multe despre portretul excepțional al „caracterului rus” pentru care romanul e vestit, dar nu apucasem să-l citesc. Iată că acum mi se înfățișa ocazia: deși eu n-aveam voie să citesc cartea lui Bucur (sau orice carte), totuși, dacă Bucur se învoia să-mi fie complice, o puteam citi, deoarece patul de sus putea fi zărit numai parțial prin vizorul din ușă. Iar Bucur s-a învoit bucuros. Așa că, la scurt timp după ce fusesem mutat în celulă, am petrecut singurele cinci sau șase zile la Malmezon pe

care le-aș putea califica drept plăcute, chiar palpitate: citeam pe furiș și cu nesaț romanul lui Gonțearov mai tot timpul zilei și astfel uitam de toate, chiar și de mâncare. A fost o plăcere nemaipomenită, de o seamă cu cea pe care o simți când bei primul pahar de apă după mai multe zile de însetare.

Pe de altă parte, cea mai puțin plăcută, nopțile erau acum mult mai agitate decât înainte. Bucur nu se conforma regulii de a nu-și acoperi ochii în timpul nopții. Spunea că nu poate dormi din cauză că lumina electrică îi intra drept în ochi, pe care și-i acoperea cu o batistă neagră. Unii gardieni îl lăsau în pace și făceau o excepție de la regulă pentru acest prizonier pe care îl percepeau ca fiind într-o ureche, dar alții nu tolerau asemenea abateri. Ca urmare, băteau mai întâi în ușă, lucru de care Bucur de obicei nu se sinchisea, dar care pe mine, firește, mă trezea din somn. În faza a doua, ușa se deschidea, gardianul pătrundea în celulă și îl lua la ceartă pe Bucur, care explica că altfel nu putea dormi. Urma atunci de cele mai multe ori pedeapsa, Bucur fiind silit să rămână în picioare jumătate din noapte sau altele asemenea. Eu încercam pe cât puteam să readorm și să mă odihnesc în ciuda tevaturii, dar de multe ori era cu neputință.

Cam pe la jumătatea lui octombrie, am fost mutat împreună cu Bucur într-o altă celulă în cealaltă clădire, în care eu locuisem mai bine de un an înaintea mutării în celulă cu Bucur. Noua celulă avea avantajul de a fi echipată cu closet turcesc și duș; altfel, viața noastră nu suferi vreo schimbare. Fiind mai spațioasă, celula oferea ceva mai mult loc pentru plimbare, dar eu nu m-am putut bucura de el din cauză că piciorul stâng continua să mă doară când călcam pe el. De fapt, înaintea schimbului de celule, cele trei ieșiri zilnice la closet deveniseră un chin, fiindcă mersul îmi provoca asemenea dureri încât umblam șchiopătând. Pe la mijlocul lunii octombrie, am cerut din nou să-l văd pe anchetator din motive de sănătate. Mă aduse la el în birou la vreo două zile după aceea. I-am spus că așteptasem câteva săptămâni așa cum îmi ceruse, dar în loc să-mi treacă, durerea din piciorul stâng se agravase, iar când călcam pe el, pe lângă că mă durea, acum se și umfla. Anchetatorul mă ascultă până la capăt, apoi mă întrebă din nou dacă mai aveam și alte probleme cu sănătatea, la care i-am răspuns că nu. Atunci m-a întrebat, „N-ai putea să mai aștepți încă o lună, doar atât, o lună?” Am

răspuns că piciorul mă durca rău dar că, da, dacă altfel nu se putea, o să mai aștept o lună. Atitudinea și felul lui de a se comporta față de mine îmi dădeau speranțe. Nu m-am putut împiedica să nu simt că ceva părea să se fi schimbat, că nu mă mai confruntam cu aceeași atitudine ucigător de ostilă de care avusesem exclusiv parte în ultimii doi ani și două luni.

Am aflat ulterior că durerea de la picior era pricinuită nu de lipsa talonetelor; problema era mult mai gravă. După doi ani de hrană inadecvată, fără lapte și fără unt, de lipsă de soare și chiar de lumină naturală, sufeream printre altele de o lipsă acută de vitamina D. Aceasta dusecse la o masivă decalcifiere osoasă (osteoporoză) la piciorul stâng și, în mai mică măsură, la dreptul. Din fericire, la vremea respectivă nu aveam habar de așa ceva și durerea de la piciorul stâng nu-mi afecta prea tare moralul.

În dimineața zilei de 12 noiembrie 1954, pe când stăteam pe vine la closet, ușa se deschise. Gardianul de serviciu îmi făcu semn să mă ridic ca să fiu escortat la interogatoriu. Ca de obicei, era foarte grăbit și de-abia a avut răbdare să mă aștepte să-mi trag pantalonii sus. Mi-am amintit că trecuse cam o lună de la ultima mea întrevedere cu anchetatorul meu, când îmi spusese să mai aștept o lună. În camera de interogatoriu, am dat ochii cu același ofițer, cel de-al patrulea anchetator însărcinat cu cazul meu, care ședea la biroul lui. După acru lui sever și pătrunzător și expresia-i serioasă de pe chip, mi-am dat seama că iarăși juca rolul de mare inchișitor și m-am pregătit de ce era mai rău. Mi-am zis că avea să-mi aducă la cunoștință că cererea mea de a-mi fi trimise talonetele fusese respinsă pentru că mă încăpățânam să nu cooperez cu investigația. În schimb, ce-am auzit era și mai rău.

„Pentru ultima oară“, spuse el, „îți cer să te hotărăști și să ne spui odată adevărul. Astăzi ai ultima șansă s-o faci. Dacă nu profiți de ea, mâine va fi prea târziu. Astăzi e o zi importantă pentru dumneata“. Am rămas tăcut fără să scot o vorbă. „Spune“, zise el după un timp, „vrei sau nu să vorbești?“

Am fost surprins neplăcut de această întorsătură, dar mi-am zis în sinea mea, „La ce te așteptai? Te-ai lăsat dus de nas de drăgălășeniile lui de-o clipă și ți-ai îngăduit luxul să speri că, mai știi minune... Acuma plătești taxa pe prostie“. Anchetato-

rului i-am răspuns: „Tot ce-a fost de spus am spus de mult. Nu am nimic altceva de declarat“.

„Bine“, a replicat el, „dacă asta ți-e dorința, așa să fie. Vei pleca acum din acest loc și vei merge în altul. Ești pregătit sufletește să te muți în alt loc, poate mai rău, poate mai bun ca ăsta în unele privințe? Ești gata să începi o nouă viață acolo?“

Nu prea știam cum să răspund la această amenințare nemaiauzită până acum. Existau, am presupus, și alte localuri de anchetă ale Securității, dar nu vedeam ce rost avea să fiu mutat altundeva tocmai acum. Știam și că există locuri precum Canalul, unde „dușmanii poporului“ erau trimiși, de obicei fără sentință judecătorească, pe baza unei simple hotărâri administrative; și cu cât mă gândeam mai bine, cu atât mi se părea o interpretare plauzibilă a spuselor anchetatorului. Nesiguranța mea s-a reflectat în răspunsul pe care i l-am dat: „Nu știu dacă sunt gata; depinde de loc“.

Atunci a spus: „Păi, ce-ai zice dacă locul ar fi acasă?“

„Poftim?“ am zis eu.

Dintr-o dată, toata fața i se destinse într-un zâmbet larg: „Te întorci acasă“.

Nu l-am crezut. Mi-am sugrumat reacția de bucurie care se acumula înăuntrul meu. „Nu fii tâmpit“, mi-am zis. „Nu-i lăsa să te tragă iar pe sfoară; când ai să te trezești din vis, o să doară și mai rău“.

„Când?“ am spus cu glas tare. „Când plănuiești să mă trimiteți acasă?“

„În aproximativ o oră“, spuse el, „de îndată de vine mașina să te ia“. Tot nu-mi venea să cred. Dacă mă suiau într-o mașină, cu ochelarii de tablă pe nas, îmi spuneau că mă duc acasă, și pe urmă, mașina se oprește, sunt scos din mașină, mi se scot ochelarii – și iată-mă într-o altă închisoare? Ce lovitură psihologică pentru ei! Puteau să fi plănuit totul ca să mă frângă. Cum puteam să-l testez?

„În momentul de față împart o celulă cu altcineva“, am spus. „Eu mai am o cămașă în afară de asta pe care-o port. E singura mea cămașă de schimb, dar dacă merg acasă n-o să mai am nevoie de ea. Pot să i-o las colegului meu de celulă, care a fost arestat înaintea mea și n-are nici un schimb de haine?“ Mi-am

făcut socoteala că, dacă mă trimiteau la altă închisoare, vor vrea ca să-mi păstrez a doua cămașă, de care aş avea nevoie acolo.

Figura ofițerului se întunecă brusc. „Cine zici că ți-e colegul?”

„Teodor Bucur”.

„Ce-ai în comun cu el? Ce-ți pasă dumitale de el?” întrebă.

„Am petrecut două luni în aceeași celulă, am mâncat aceeași mâncare, am împărțit același closet și am stat la povești împreună”, am spus eu.

„Ce mesaje ți-a încredințat Bucur și cui trebuie să i le transmiți, în caz că ai fi eliberat înaintea lui?” mă întrebă ofițerul.

„N-am discutat o asemenea eventualitate”, am spus, „și nu mi-a încredințat nici un mesaj pentru cineva”.

„Te previn”, spuse anchetatorul, „dacă *duci* cuiva din afară vreun mesaj de aici, ai să te întorci înapoi la noi cât ai zice pește”.

Remarca aceasta mi-a căzut nespus de bine: pare-se, aveau într-adevăr intenția să-mi dea drumul. „În regulă”, am zis, „am înțeles, și n-am de gând să duc nici un mesaj nimănui. Deci pot să-i las cămașa mea lui Teodor Bucur?”

„Nicidecum”, spuse el, „și oricum, nici nu ai să te întorci în celulă”.

„Aș avea câte ceva de luat de acolo, totuși”, am spus. Mă gândeam în primul rând la batista care conținea piesele mele miniaturale de șah și pe care aş fi dorit să le păstrez ca suvenir în caz că într-adevăr eram eliberat, sau ca pe o jucărie folosite în caz contrar. Mă mai gândeam și la puloverul de care aveam să am nevoie, dacă povestea asta cu eliberarea mea se va dovedi un bluf.

„O să-ți aducem noi lucrurile”, îmi spuse. Chemă gardianul și-i spuse să meargă să-mi aducă toate lucrurile din celulă. Îmi închipuiam fața lui Bucur la vestea că își pierde tovarășul de celulă: nu va avea cum să știe dacă eram eliberat, trimis într-o altă închisoare, sau doar pus într-o altă celulă.

Gardianul se întoarse cu lucrurile mele. Anchetatorul meu spuse, „Bun, acum îți dăm drumul să pleci. Să sperăm că timpul petrecut aici n-a fost complet pierdut pentru d-ta. Trebuie că vei

fi învățat câte ceva și sper că pe viitor vei fi mai atent la ce spui și cum vorbești. Oricum, îți doresc mult noroc. Unde vrei să te lase mașina?”

„Acasă“, am spus și i-am dat adresa. „Bulevardul Stalin numărul 72“.

„Familia dumitale nu mai locuiește acolo. Soția s-a mutat la părinți la Cluj“, zise el. „N-ai ceva prieteni în București?”

„Nu-i treaba voastră ce prieteni am eu, scârbe ce sunteți“, mi-am zis în gând, dar în loc de asta am spus, „Vreau să mă duc la nevastă și la fată. Dacă sunt la Cluj, duceți-mă sau trimiteți-mă acolo, vă rog“.

„Nu pot să te trimit la Cluj cu mașina“, a zis ofițerul, „dar pot să-ți cumpăr bilet la tren. Ai un tren de noapte care pleacă din București seara și ajunge dimineața. E-n regulă dacă-ți iau bilet pentru diseară?”

„Perfect în regulă“, am răspuns.

„Și unde vrei să-ți petreci ziua aici în București?” întrebă. „La ce adresă să te lăsăm? Ai să ai nevoie să stai la cineva, să mănânci undeva. N-ai cine știe ce bani de buzunar“.

„Nu vă faceți griji din pricina asta“, am spus eu, „ajunge dacă mă lăsați undeva pe stradă, cam pe unde eram când m-ați ridicat. De acolo mă descurc singur“.

„Parcă mergi cam greu“, zise el.

„Da, mă doare piciorul. Mi-ar trebui un baston, dacă aveți unul în plus“. Chemă gardianul și-i spuse să găsească ceva pe post de toiag; apoi, după ce mi se puseră ochelarii de tablă, am fost condus într-o altă cameră unde am așteptat o mașină disponibilă. Când a venit mașina, mi s-au pus din nou ochelarii și am fost dus la registratură unde-mi lăsasem lucrurile la sosire. Mi s-au înapoiat cureaua, șireturile, ceasul de mână, portofelul și geanta. De asemenea, mi s-au dat un baston și un bilet la trenul București-Cluj pentru aceeași seară. Apoi mi s-au pus ochelarii și am fost condus la mașină. Am mers vreo treizeci și cinci-patruzeci de minute, până ce mașina s-a oprit și cel care mă însoțea mi-a scos ochelarii de tablă.

„Poftim“, îmi spuse, „și o zi bună“. M-am dat jos din mașină și m-am regăsit în cartierul în care locuisem înainte de a fi arestat.

Se împlineau exact doi ani și trei luni din acea noapte fatală în care fusesem arestat și începuse lungul, lungul meu coșmar. Timp de exact doi ani și trei luni nu văzusem cerul. În această dimineață de noiembrie, părea mai albastru ca oricând. Soarele strălucea și totul părea nefiresc de luminos: copacii de pe marginea străzii, casele, gardurile. Pe stradă nu era țipenie. Mașina așteptă câteva secunde, ca și cum cei dinăuntru vroiau să vadă ce-o să fac, dar m-am hotărât să nu fac nimic până nu plecau. Așa că am rămas pe loc, sprijinindu-mă puțin în baston, și m-am uitat la șofer până ce a apăsat pe accelerație și a demarat. Abia atunci m-am simțit în sfârșit liber.

Capitolul 11

URMARE

Din locul unde mă lăsase mașina Securității, în zece minute de mers șontâc am ajuns acasă la prietenii mei Bandi și Juci Klein. Amândoi erau la serviciu – era între zece și unsprezece dimineața – iar copiii erau la școală; dar servitoarea, care era acasă, mă cunoștea și m-a poftit înăuntru. Am întrebat-o dacă o ținea minte pe Edith și dacă știa ceva de ea. Sigur că da, mi-a răspuns, știa că Edith și copiii locuiau la Cluj. „Care copii?” am întrebat. „Vrei să spui fetița mea, Anna”. Femeia se fâstâci: „Mă iertați, m-am încurcat, am crezut că aveți doi copii. Soția și fiica sunt la Cluj și sunt bine. Pe soția dumneavoastră am văzut-o mai pe la începutul anului când a venit în vizită pe la noi”. I-am sunat pe Juci și pe Bandi la locurile lor de muncă și amândoi au spus că vin acasă într-un suflet. Cât i-am așteptat, am avut ocazia să mă uit într-o oglindă și ce-am văzut a fost o variantă palidă, verzuie a feței mele de dinainte, pe care cu greu am recunoscut-o ca fiind a mea.

Juci ajunse prima; puțin mai târziu apărură și Bandi. A fost mare bucurie, de o calitate pe care numai cei ce s-au aflat în situații similare o cunosc. Firește, prima dată am întrebat despre Edith și despre Anna, iar Juci mi-a zis, „Edith și copiii sunt la Cluj cu părinții lui Edith, toți sunt bine și sănătoși”. La fel ca servitoarea, și ea spusese „copii”.

„Care copii?” am întrebat.

„Nu știi? Nu ți-au spus?!“ se miră Juci.

„Ce să-mi spună?”

„Că mai ai o fată”. Vestea m-a luat total pe neașteptate. Amușisem; mă holbam doar năuc la Juci.

„O cheamă Vera“, spuse ea, și se grăbi să adauge, „Scamănă grozav cu tine la față“.

„Când?“ am întrebat cu vocea întretăiată. „Când s-a întâmplat asta?“

„S-a născut în '53, în primăvară“, mi-a spus Juci, „la mai puțin de nouă luni după ce ai fost ridicat“. Am simțit un amestec de uluire, ușurare, și un soi de mândrie.

Juci s-a apucat să-mi povestească imediat cum Edith descoperise că era însărcinată la puțină vreme după arestarea mea, și cum toată lumea – inclusiv Juci însăși și Klara, mama lui Edith – o sfătuisă să facă un chiuretaj. Era prea riscant, i-au zis ele, să păstreze copilul în situația în care se afla – în fond, putea fi arestată și ea în orice moment – iar viața i s-ar fi complicat enorm. Edith însă ținea morțiș să păstreze copilul. Atunci i-au spus, „Să sperăm că n-o să fie așa, dar trebuie să fii realistă: s-ar putea să nu-l mai vezi niciodată pe Egon“. „Tocmai de-accea vreau să am barem copilul lui“, răspunsese Edith.

Am încercat să dăm de Edith la telefon. Era plecată la serviciu, la fel ca toți ai casei; n-am găsit pe nimeni acasă la părinții ei. În cele din urmă, Juci a reușit să dea de o vecină a familiei Lövi. După un timp, mesajul ei a ajuns la Edith care ne-a sunat ea. Tot ce-mi aduc aminte din acea convorbire telefonică e simțământul de bucurie care ne copleșea pe amândoi. I-am spus cu ce tren soseam a doua zi dimineată.

Juci și Bandi îmi spuseră că în urmă cu patru săptămâni, pe la mijlocul lui octombrie, avusese loc procesul lui Vasile Luca și al „complicilor“ lui, printre care Sanyi Jakab. Luca mărturisise la proces că fusese informator al Siguranței încă de la începutul anilor '30 și că făcuse tot ce i-a stat în putință pentru a submina partidul după venirea acestuia la putere. Fusese condamnat la închisoare pe viață. Sanyi fusese acuzat de sabotarea economiei. La proces a încercat să se apere, recunoscând că existaseră erori, dar respingând acuzația că le-ar fi comis cu intenția de a dăuna. Fusese condamnat la douăzeci de ani de detenție. Ceilalți primiseră pedepse mai ușoare. Unii fuseseră achitați. Vestea mi s-a părut șocantă. În ciuda ororii că fusese condamnat la atâția ani de detenție, am fost ușurat totuși să aud că Sanyi era în viață și că acuzația de a fi fost agent nazist fu-

sesc abandonată. Am mai aflat și de execuția lui Beria după moartea lui Stalin și ascensiunea la putere a lui Malenkov.*

Am luat trenul de noapte spre Cluj, iar dimineața, când trenul intra în gară, eram pe scările vagonului când am văzut-o pe Edith alergând spre mine. Ne-am îmbrățișat îndelung. Fața îi era scăldată în lacrimi. Era la fel de frumoasă și de atrăgătoare ca întotdeauna, dar pe fața ei se vedea o schimbare: pe frunte, între sprâncene, chiar deasupra nasului, i se ivise o linie nouă care-i dădea o expresie de maturitate necunoscută mie. M-a întrebat de ce șchiopătam; nu m-am mai putut ascunde după primele câteva minute. I-am spus că nu era nimic serios; o să-mi treacă cât de curând. De la gară, ne-am dus acasă.

Era cam opt dimineața și când am intrat în apartamentul familiei Lövi, am văzut un pătuț de copil și în el, o fetiță care dormea. M-a cuprins un simțământ de căldură când mi s-a părut că o recunosc pe Anna, aproape neschimbată de când o văzusem ultima oară. Avea cam aceeași vârstă și era tot atât de mare ca atunci sau așa mi se părea mie. Pe când mă uitam la ea, încercând să-i văd mai bine fața fără s-o trezesc, ușa de la cealaltă cameră s-a deschis și o fetiță înăltuță și slabă, de vreo cinci anișori, cu o mutriță drăguță și toată numai un zâmbet intră în odaie și se apropie de mine parcă în pași de dans, ca o balerină. Dintr-o dată mi-am dat seama că această copilă mărișoară, care nu-mi părea cunoscută, trebuie că era Anna, iar cealaltă era me-zina, venită în lipsa mea. Anna m-a îmbrățișat și m-a sărutat cu o familiaritate care contrasta puternic cu propriul meu sentiment că întâlneam o persoană nouă, necunoscută. Tot acest episod n-a durat decât câteva clipe; fiind însă prima impresie, mi s-a întipărit adânc în memorie. Am aflat în curând de la Edith cât de mult îi lipsisem Annei. Bineînțeles, nu i se spusese unde eram de fapt; i-au spus că eram plecat să muncesc undeva într-un alt oraș. Anna întreba insistent și în repetate rânduri de ce nu vin

* Lavrenti Beria, ministrul de Interne care controla poliția secretă și toate ramurile enormului aparat sovietic de represiune, a fost al doilea om după Stalin, până la moartea acestuia din urmă în martie 1953. A urmat o luptă pentru putere, scurtă dar acerbă, între Gheorghi Malenkov și Nikita Hrușciov pe de o parte, iar Beria pe de alta. Beria a pierdut și în iunie 1953, a fost executat ca agent imperialist care infiltrase Partidul Comunist pentru a-l submina. (*n.tr.*)

Anna și Vera înainte de eliberarea lui Egon, în 1954

acasă, barem în vizită. „Oare Tati nu ne mai iubește?” întreba ea. Refuza să accepte explicațiile date. Avea un unchi, soțul mătușii Irén, care era foarte bun cu ea și de care se simțea apropiată. Într-o zi, Anna îl întrebaseră, „Unchiule Károly, nu vrei să fii tu tăticul meu?”

Când am ajuns acasă la ai mei, Anna avea patru ani și jumătate. Era o fetiță vioaie, care vorbea cu ușurință și pune multe întrebări. Știa o mulțime de cântece, de copii și nu numai. Vera, la un an și jumătate, era o fetiță bine dezvoltată, sănătoasă și tare dulce, care cânta împreună cu sora ei. Când ieșeam cu ele la plimbare, lumea se oprea pe stradă să le admire. O vreme, m-am răsfășat în fericirea de a le fi tată.

Când Edith și cu mine am apucat să stăm de vorbă, i-am povestit prin ce trecusem, iar ea mi-a descris viața ei în lipsa mea. Pe lângă acea nouă trăsătură de pe figura ei, care-i dădea o înfățișare mai matură, și personalitatea ei suferise o schimbare marcată. Cei doi ani și trei luni petrecuți de mine în condiții atât de îngrozitoare fuseseră grei și pentru ea. Trebuise să ia niște hotărâri fundamentale în viața ei și faptul că le făcuse față de

una singură nu numai că o maturizase, ci îi întărise totodată caracterul și-i dăduse o nouă independență în gândire. O săptămână înaintea arestării mele, Edith primise repartiziția la Editura Științifică din București. După arestarea mea, s-a dus la director, i-a spus că fusesem arestat și l-a întrebat dacă în aceste condiții, mai putea să ia postul. Din fericire, directorul, un anume tovarăș Deutsch, i-a răspuns, „Partidul știe ce face. De vreme ce ai fost repartizată la noi, înseamnă că poți lucra la noi“. Edith începuse serviciul. Curând, a descoperit că era însărcinată. În ciuda tuturor sfaturilor, s-a hotărât să păstreze copilul. Apoi s-a hotărât să se mute la Cluj, unde putea să stea la părinți, ca să-i dea o mână de ajutor cu sarcina și copilul care avea să se nască. Sándor și Klara s-au bucurat să o primească la ei împreună cu Anna. Dar trebuia găsită o slujbă. Din fericire, Editura Științifică avea o filială maghiară la Cluj, așa că Edith ceru să fie transferată acolo, explicând de ce. Același tovarăș Deutsch care o angajase în ciuda situației mele fu acum de acord să o transfere la biroul din Cluj. Trebuie spus că un asemenea director înțelegător și omenos cum a fost Deutsch, rar se întâlnea.

Cum Edith nu vroia să abandoneze apartamentul nostru din București – fiindcă a obține un altul mai târziu ar fi fost o sarcină aproape imposibilă – se hotărâse să-l cedeze temporar cuiva, cu condiția ca respectiva persoană să-l elibereze când mă voi întoarce eu. În Cluj, Edith și Anna erau înconjurate de dragostea și grija lui Sándor și a Klarei. Cei doi Lövi aveau un venit mult peste medie, Klara făcând flori artificiale de o calitate deosebită, iar Sándor fiind foarte priceput în a le plasa avantajos, în timpul lui liber. Era angajat la o întreprindere de stat, pentru care făcea achiziții. În economiile centralizate din Europa de Est, unde cererea era întotdeauna mai mare decât oferta, cei ce lucrau în achiziții ocupau posturi cheie pentru bunul mers al fiecărei întreprinderi, astfel încât prestația lui Sándor era foarte apreciată de mai-marii lui. În sine, asta nu-i aducea un venit mai mare; toate salariile erau mici, deși unele erau mai mici ca altele. Principala sursă de venit a părinților lui Edith era activitatea economică privată, adică atelierul de flori artificiale al Klarei. Dar slujba lui Sándor era de așa natură încât trebuia să semneze de primire pentru fiecare livrare, indiferent când sosca, așa că de multe ori veneau să-l ia de-acasă și-n toiul nopții. Necazul era că

de câte ori se auzea soneria în miez de noapte, Edith nu ştia niciodată dacă la uşă era cineva de la întreprinderea lui Sándor, care-l căuta pentru o livrare, sau de la Securitate, venit s-o aresteze pe ea.

Vera sosise pe 8 mai 1953. Se născuse cu cordonul ombilical înfăşurat în jurul gâtului, complicaţie care din fericire fusese rezolvată fără dificultate. Fusese un copil robust încă de la început, iar spaima prin care mama ei trecuse de multe ori în timpul sarcinii nu lăăsase urme. După ce se născuse Vera, apartamentul familiei Lövi a devenit neîncăpător şi Edith s-a decis să se mute cu cele două fete într-o grădină sus pe Majális, fosta mea stradă din perioada de ilegalitate, unde locuisem din octombrie 1943 până în mai 1944. În grădină era o căsuţă de vară în care Edith dormea cu fetele; dimineaţa, aveau o slujnică care venea şi le aducea mâncare gătită acasă la părinţii lui Edith. Toţi îndrăgeau grădina, aşa că în anul următor Sándor cumpărase o grădină asemănătoare pe aceeaşi stradă şi îşi ridicase în ea o casă de vară din lemn, cu două odăi şi o baie. Aşa că, de la sfârşitul lui mai până pe la mijlocul lui octombrie, Edith şi fetele locuiau în grădina din vârful dealului. Era un loc minunat de care fetele îşi aduc aminte şi acum cu încântare; au continuat să-şi petreacă acolo verile, la bunici, ani buni după întoarcerea mea. Cât au stat în locuinţa aceasta de vară, Edith se ducea la serviciu pe bicicletă de două ori pe zi, întorcându-se acasă la prânz s-o alăpteze pe Vera, după care pleca înapoi la editură.

Aici, Edith se ocupa de redacţia şi îngrijirea traducerilor în ungureşte a cărţilor din alte domenii decât ştiinţele naturale, în principal a operelor de filozofie clasică. Se împrietenise cu două colege, iar cu ceilalţi colegi şi cu şeful ei se înţelegea bine. Dar pentru cunoştinţele noastre mai vechi, cu poziţii în partid, Edith devenise o paria. Unii întorceau capul când o întâlneau întâmplător pe stradă; alţii traversau strada ca să n-o întâlnească. Aşa se purtau mai toţi; era o precauţie pe care cei mai mulţi membri de partid preferau să şi-o ia, ca o măsură de protecţie. În primele luni după arestarea mea, Edith se aşteptase la ce era mai rău. N-a primit nici o veste despre mine nici atunci şi nici mai târziu, şi nu ştia nici măcar dacă mai trăiesc. Tot aşa cum eu fu-

sesem ținut în întuneric total, la rândul ei Edith fusese și ea lipsită de orice știri despre mine.

Atmosfera era cumplită, și în unele țări vecine, aveau loc lucruri înspăimântătoare. În noiembrie 1952, la Praga, avusese loc procesul unui „cuib sionist-imperialist-titoist” condus de nimeni altul decât Rudolf Slansky, secretarul general al Partidului Comunist, un evreu. Recunoscuse public toate fărâdelegile de care fusese acuzat și fusese executat. În urma acestui proces, începuse să bată un vânt anti-semit prin tot lagărul socialist al Europei de Est. Și lucrurile s-au înrăutățit în ianuarie 1953, când agenția de presă sovietică TASS a transmis un comunicat că la Moscova fusese zădărnicit în ultimul moment un plan urzit de câțiva medici evrei, urmărind să otrăvească mai mulți conducători de partid. Edith se aștepta din zi în zi să citească în ziar cu litere de-o șchioapă știrea condamnării și execuției mele ca trădător. La un moment dat pe la sfârșit de toamnă în 1952, fusese chemată de la birou la Securitate și interogată timp de două sau trei ceasuri despre activitățile mele. Le spusese tot ce știa, dar n-au fost mulțumiți și vroiau mai multe. În particular, îi interesa ce știa Edith despre comandorul Young, dar ea nu-l cunoștea sau nu și-l aducea aminte deloc (e posibil efectiv să nu-l fi cunoscut). Când în cele din urmă au lăsat-o să plece, i-au spus că s-ar putea s-o cheme din nou, dar asta nu s-a întâmplat.

În iarna din 1953-'54, Magda Jakab fusese eliberată de Securitate după un an și jumătate de detenție. Magda își pierduse mințile în timpul șederii ei la Securitate: nu mai recunoștea pe nimeni și periodic refuza să mănânce din cauză că „ei” încercau s-o otrăvească, și așa mai departe. Avea nevoie de tratament și de o internare într-un spital de psihiatrie. Un neurolog care o cunoștea o admise la spitalul de boli mintale din Cluj, și începu să o trateze. Dar Magda avea nevoie în mod oficial de un îngrijitor și nu avea pe nimeni care să-și asume rolul acesta. Sanyi Jakab avea doi frați în Cluj, dar după toate aparențele, aceștia se simțeau atât de amenințați din cauza asocierii lor cu „dușmanul poporului” încât nici unul din ei nu s-a încumetat să-și asume și această responsabilitate. Edith a aflat despre treaba aceasta și s-a oferit să devină ea oficial îngrijitorul Magdei. Asta însemna vizite săptămânale la spital, pe care Edith le găsea greu de

îndurat. Magda nu o recunoștea și nu vroia să vorbească cu ea, iar Edith nu era niciodată sigură dacă cele aduse pentru Magda, adică mai ales de-ale gurii, uneori trufandale, rămâneau în posesia ei sau îi erau pur și simplu luate după ce ea pleca. Totodată, priveliștea bolnavilor mintali o deprima îngrozitor pe Edith. Cu toate acestea, a continuat s-o viziteze pe Magda. Când m-am întors la Cluj, la aproape un an după ce Magda fusese eliberată de Securitate, situația ei era neschimbată. Nu și-a revenit niciodată.

A doua sau a treia zi după ce am ajuns la Cluj, am fost examinat de cel mai bun ortoped din oraș. După radiografie, diagnosticul lui a fost că sufeream de osteoporoză masivă la ambele picioare, în special la stângul, din cauza deficienței de vitamina D. Durerea din picior era pricinuită de inflamația datorată încercărilor mele de a umbla totuși. Doctorul îmi prescrie repaus complet pentru picior și mi-l puse în ghips pentru trei săptămâni pentru a diminua inflamația. După el, repausul, mâncarea bună, vitaminele, aerul curat și lumina soarelui aveau să mă facă bine în vreo două luni.

În timpul celor trei săptămâni în care am fost la pat, am început să primesc vizitatori și am purtat lungi conversații cu unii din prietenii mei. Am aflat că după moartea lui Stalin avuseseră loc niște schimbări în Uniunea Sovietică, dar natura acelor schimbări nu era clară. Unul din mistere era strania arestare și execuție a lui Beria în vara lui '53. Sigur, Beria fusese capul Ministerului de Interne sovietic și al aparatului de securitate și, în această calitate, răspundea mai mult decât oricare alt conducător sovietic de procesele înscenate lui Rajk, Kostov, Slansky și altora. Firește că n-aveam nici un motiv să-i deplâng dispariția. Și cu toate acestea, conducerea sovietică nu dăduse vreun semn că ar recunoaște că procesele respective fuseseră înscenate. Ba chiar dimpotrivă: Beria fusese eliminat în același fel straniu și înfricoșător în care aveau loc toate căderile abrupte de pe culmile puterii, în imperiul dominat de Uniunea Sovietică. N-a fost arestat pentru că arestase oameni nevinovați și organizase procese false; nu, a fost arestat ca „agent imperialist“, găsit vinovat și executat în împrejurări dubioase ale căror detalii nu erau cunoscute. Ce motiv exista să presupunem că după moartea lui Stalin și execuția lui Beria, natura proceselor publice va fi reconsiderată? Unul din prietenii mei era de părere că toate

aveau să se dovedească a fi fost incorecte, întemeiate pe acuzații false. Ce n-aș fi dat să fie așa! Numai că la momentul respectiv nu știam ce să cred.

Unii din prietenii mei citeau presa și ascultau emisiunile radiofonice din Ungaria, iar în Ungaria se întâmplau lucruri stranii. Încă din iarna 1952-'53, șeful poliției secrete, Gábor Péter, fusese arestat. Acesta fusese principalul arhitect al procesului Rajk, sub directa îndrumare a lui Mátyás Rákosi, șeful partidului. Mai mult, în iunie 1953, în urma unei vizite la Moscova a întregii conduceri de partid din Ungaria, Biroul Politic al Partidului Maghiar fusese reorganizat: Rákosi renunțase la funcția de prim-ministru, deși rămăsese secretarul general al partidului, iar în locul lui devenise prim-ministru Imre Nagy și el un fost moscovit. Nagy vroia să dea prioritate agriculturii și industriei ușoare în programul de dezvoltare economică a țării – cu alte cuvinte, să pună accentul pe producția alimentară și de bunuri de consum, nu pe industria grea. De asemenea, încuraja „mai multă deschidere și dezbateră pe față” în viața politică a țării. Unele din prioritățile lui erau aceleași cu ale lui Malenkov, prim-ministrul sovietic. Totuși, părea să nu existe un consens asupra acestor puncte; Rákosi nu părea să se alăture acestei noi linii din toată inima, și continua să tunc și să fulgere împotriva „dușmanului de clasă”. În mijlocul nesiguranței generale privind direcția în care mergea nava comunismului mondial, un fapt remarcabil era sigur: după moartea lui Stalin și execuția lui Beria, nu au mai existat procese politice ale conducătorilor de partid nici în Uniunea Sovietică și nici în alte țări comuniste, în afară de România.

Citind știrile lapidare despre procesele loturilor Luca și Pătrășcanu, încercam să refac și să înțeleg scenariile complete și reale, pe baza celor trunchiate și deformate relatate în presă. Procesul lui Luca a fost semi-public, adică în mod oficial a fost un proces public, dar în realitate accesul s-a făcut pe bază de invitație; publicul a constatat în primul rând din agenți de Securitate și câțiva oameni de încredere ai partidului. Chiar și așa, am reușit să aflu că la proces, Luca se spurcase mizerabil depunând mărturie că fusese agent al Siguranței burgheze de dinainte de război și chiar că, în cursul unei greve muncitorești din acea vreme, le semnalase el însuși forțelor de ordine unde și

când să tragă în demonstrații. De asemenea, a admis că săvârșise tot soiul de lucruri necurate ca ministru de Finanțe, având drept unică și simplă motivație compromiterea partidului. Câțiva înalți oficiali din Ministerul de Finanțe depuseseră mărturie împotriva lui, fie ca acuzați făcând parte din același lot care au fost apoi achitați, fie ca martori chemați la bară. Spre deosebire de Luca, Sanyi Jakab, acuzat că în calitate de ministru adjunct săvârșise diverse acte de sabotaj, s-a apărat la proces explicând că unele din acțiunile de care era acuzat aveau o justificare economică, iar altele fuseseră întreprinse cu intenții bune, chiar dacă în retrospectivă puteau să pară neizbutite. Provocase mânia partidului, punând întrebări incomode martorilor acuzării. Doi alți înalți oficiali, foști subalterni ai lui Luca, deși nu la minister, au fost și ei condamnați în acest proces. Aveam să aflu mult mai târziu, când Sanyi a fost eliberat la amnistia din 1964, că după condamnare, din pricina atitudinii lui de „ne-cooperare” din timpul investigației și de la proces, fusese ținut la izolare, practic în aceleași condiții din timpul arestului, până aproape de eliberare – în total, vreme de unsprezece ani și jumătate.

Cât despre procesul lui Pătrășcanu, în toamna lui 1954 am putut afla doar că avusese loc în luna aprilie a aceluiași an, că nu fusese nici măcar semi-public și că Lucrețiu Pătrășcanu, împreună cu Remus Koffler, un membru marcant al partidului în timpul războiului, fuseseră condamnați la moarte ca agenți ai inamicului aflați în serviciul agențiilor de spionaj anglo-americane. Belu Zilber, un bine cunoscut economist și statistician; Emil Calmanovici, inginer de construcții civile; și Alexandru Ștefănescu, un industriaș, care fuseseră cu toții activi în rezistența antifascistă în timpul războiului, fuseseră condamnați la închisoare pe viață pentru complicitate cu Pătrășcanu și Koffler. Arhitectul Jacques Berman, fostul meu coleg de la legația română de la Londra, fusese condamnat la zece ani de închisoare, tot pentru complicitate cu Pătrășcanu și ceilalți membri ai „rețelei de spionaj”. Alți câțiva primiseră condamnări de la opt la cincisprezece ani de detenție. În toamna lui 1954 n-am putut să aflu nimic despre cum s-au comportat acuzații la proces, afară de faptul că Pătrășcanu refuzase să admită orice,

motiv pentru care procesul nu a putut fi public. Presa a mințit informând că toți cei acuzați la proces își recunoscuseră faptele.

Mulți ani mai târziu, am aflat că Pătrășcanu, care a negat toate acuzațiile timp de șase ani cât fusese închis, a apărut la procesul lui cu un picior amputat și a respins tot actul de acuzare ca fiind o farsă. Ultimele cuvinte pe care le-a adresat judecătorilor au fost: „Asasinilor, istoria vă va pune în boxa acuzaților în care stau eu acum“. A doua zi după pronunțarea sentinței capitale, fusese împușcat, se spune că pe la spate, în celula lui.

Koffler a negat toate acuzațiile în timpul anchetei, până ce, grav bolnav, a fost dus la un spital unde a primit vizita unui membru al Comitetului Central. Nimeni nu știe ce i-a spus acesta, dar după ce au stat de vorbă, Koffler a consimțit să admită cele mai monstruoase acuzații de trădare și spionaj, incriminându-se astfel pe sine alături de Pătrășcanu. La proces însă, își retractase depoziția și spusese că-i fusese smulsă sub falsa pretenție că va servi intereselor partidului.

Belu Zilber fusese frânt la câteva luni după arestare în 1948 sau '49, și născocise multe din fabricațiile care au stat la baza actului de acuzație formulat împotriva întregului grup. Când a fost și el eliberat la amnistia generală din 1964, a cerut să fie reabilitat. Dar cei de la partid i-au arătat cinici propriile lui declarații și i-au spus: „Ai declarat în repetate rânduri că ai comis aceste fapte, așa că acum ce mai vrei?“ Acestea și alte aventuri pot fi găsite într-o carte de memorii pe care Zilber a scris-o în anii '70, publicată după 1990 (Herbert Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu*, Humanitas, București, 1997). Emil Calmanovici a respins acuzațiile ca fiind false, la proces ca și înainte la anchetă. După condamnare, a intrat în greva foamei pe când era închis și a fost ucis de temnicerii săi într-o încercare nereușită de a-l hrăni cu forța.

În fine, Jacques Berman, arestat la sfârșitul lui 1952, s-a dat repede bătut și a recunoscut acuzațiile de spionaj care-i erau aduse, incriminând pe Pătrășcanu și pe încă câțiva. În toamna lui 1954 n-aveam de unde să știu dacă într-adevăr făcuse declarația că spionase pentru britanici împreună cu mine, cum mi se spusese la Securitate. Dar, așa cum am pomenit mai sus, când a fost eliberat înainte să-și execute toată pedeapsa, a venit să mă vadă

și mi-a cerut iertare pentru că cedase la presiune sub tortură și mă implicase într-o poveste de spionaj pe care o retractase mai târziu.

Patruzeci de ani mai târziu, s-a publicat la București o colecție a principalelor documente ale procesului Pătrășcanu (*Principiul bumerangului: documente ale procesului Pătrășcanu*, Editura Vremea, București, 1996). În acest volum, am găsit o lungă declarație făcută de Jacques Berman în arestul Securității în ianuarie 1953, în legătură cu așa-zisele lui activități de spionaj după război. În ea, Berman susține că după sosirea lui la Londra în 1948, fusese recrutat de Intelligence Service ca să lucreze pentru ei și că la rândul lui, el mă recrutase pe mine. Urmaseră întâlniri cu un anume Mr. Thompson de la Intelligence Service în biroul acestuia de pe Wigmore Street. Pentru a ne da posibilitatea să spionăm mai cu folos, Intelligence Service aranjase ca eu să fiu expulzat din Marea Britanie la începutul lui 1949. Conform poveștii lui Berman, după înapoierea mea la București eu lucrasem direct cu Intelligence Service fără asistența lui, dar câteva luni mai târziu, când revenise și el în țară, fusese instruit să saboteze economia țării și să spioneze, trimițând informațiile destinate Intelligence Service prin mine.

În 1997, când arhivele fostei Securități au fost parțial deschise cercetătorilor, un tânăr istoric american specializat în Europa de Est, Robert Levy, a avut amabilitatea să-mi dea alte două declarații de-ale lui Berman referitoare la presupuse activități de spionaj întreprinse în colaborare cu mine. În aceste declarații, făcute în martie 1953, lui Berman i se ceruse să elaboreze pe marginea declarațiilor date mai înainte privind activitățile sale de spionaj în colaborare cu Balaș. Repetase aceeași poveste, plasând de data aceasta întâlnirea cu Mr. Thompson în biroul acestuia nu pe Wigmore Street, ci pe Park Lane. A continuat cu activitățile de spionaj întreprinse după întoarcerea la București, chipurile sub îndrumarea mea, toate rezultatele eforturilor sale fiindu-mi înmânate mie pentru a fi transmise Intelligence Service. Urma o listă lungă de documente de la Ministerul Construcțiilor pe care susținea că mi le încredințase între noiembrie 1949 și iunie 1952 pentru a fi remise britanicilor: planurile de stat pe anii 1950 și '51 pentru industria de

construcții, rapoarte trimestriale despre planurile de construcție și stadiul execuției lor, schema organizatorică a Institutului de Cercetări pentru Construcții și multe altele, toate descrise în amănunte concrete. Lucru și mai suspect, în declarația sa Berman afirmă că toate aceste documente fuseseră obținute de la Emil Calmanovici și că erau scrise de mâna lui Calmanovici. Totodată, mai susține că mi-ar fi dat materiale referitoare la planul de electrificare a României, informații despre unele probleme ingineresti apărute la construcția canalului Dunăre-Marea Neagră, numele și funcțiile tuturor consilierilor sovietici de la Canal, planuri pentru extinderea capacității de producție la oțelăria de la Hunedoara și multe alte lucruri, obținute de la alți doi indivizi, menționați nominal. Declarațiile lui Berman includ precizări când și unde îmi dăduse aceste materiale: de cele mai multe ori la mine acasă pe strada Tokyo – pe care în declarația din ianuarie o încurcă din greșeală cu strada Haga, dar de vreo două ori la biroul meu de la Ministerul Afacerilor Externe.

Probabil nu voi afla niciodată de ce până la urmă Securitatea nu m-a acuzat de spionaj pentru Intelligence Service împreună cu Berman și cu numeroșii lui complici presupuși: cu siguranță, nu din cauză că eu negasem totul. O explicație plauzibilă, sugerată de Robert Levy, este următoarea: se știe bine că, din 1949 până în 1952, NKVD-ul, serviciul sovietic de contra-spionaj, a făcut presiuni în toate democrațiile populare pentru organizarea de procese politice înscenate. Dintre statele satelite est-europene, România a fost singura în care în această perioadă n-a avut loc vreun proces al unor comuniști de frunte. Desigur, se făceau pregătiri pentru două asemenea procese, unul împotriva lui Pătrășcanu și celălalt împotriva lui Luca, dar amândouă au fost amânate până după 1952, din motive diverse: al lui Pătrășcanu, pentru că în ciuda tuturor eforturilor, Securitatea s-a dovedit incapabilă să smulgă o mărturisire de la principalul acuzat; al lui Luca, deoarece lotul care trebuia să intre în proces a fost arestat abia în 1952, iar la finele anului, cu toate că Luca cedase încă din septembrie, procesul nu era încă pus pe picioare. Așa că, în iarna 1952-'53, speculează Levy, s-a încercat, la instigarea sovieticilor, asocierea celor două cazuri într-o singură superproducție a unui proces-monstru gen Rajk sau Slansky, în care să fie implicați, pe lângă Pătrășcanu și Luca, Pauker,

Georgescu și poate și alții, filiera sionistă urmând să figureze proeminent printre acuzați. Legătura dintre cele două cazuri ar fi fost presupusa activitate de spionaj pentru Intelligence Service a lui Berman și Calmanovici din lotul Pătrășcanu, în colaborare cu, și în parte condusă de Egon Balaș din lotul Luca. Cert, presiunile exercitate de Securitate asupra lui Berman în iarna 1952-'53 să scoată povestea cu spionajul și să mă implice în ea, ca și pe Calmanovici și alți câțiva, vin în sprijinul acestei ipoteze.

Dar în vreme ce mașinăria Securității confeționa metodic și laborios această conspirație, Stalin muri pe neașteptate în martie 1953. Tot cam pe atunci eram și eu presat să recunosc că vizitasem acel loc nefast pe nume Park Lane și că acolo îl întâlnisem pe un anume Thompson. Două luni mai târziu, în mai 1953, eram presat să recunosc că spionasem cu Berman pentru Intelligence Service. Totuși, la refuzul meu categoric de a admite așa ceva, Securitatea a renunțat fără a recurge la extremele de care erau capabili când își puneau ceva în minte: n-au încercat să mă bată, serios, de pildă, pe când Jakab, Zilber și Calmanovici au fost stâlciți în băți, pentru a mă face să le cânt în strună. De ce? Explicația cea mai plauzibilă este că, o dată cu moartea lui Stalin, a încetat presiunea sovietică vizând organizarea proceselor politice înscenate. Din acel moment, Securitatea a continuat cu pregătirea celor două procese de capul ei, fără vreo presiune din partea sovieticilor. Această supoziție este parțial coroborată de faptul că la începutul lui 1954, când Miron Constantinescu a fost trimis de Gheorghiu-Dej la Moscova pentru a-i prezenta în rezumat cazul Pătrășcanu premicrului sovietic Malenkov, acesta îi repetase lui Constantinescu de mai multe ori: „Ето ваше дело“ (*Eto vaše delo* – Asta e treaba voastră). Faptul că, în loc să devin veriga crucială între procesul lui Pătrășcanu și al lui Luca, supraviețuisem supliciului prin care am trecut, va fi fost așadar pe o parte noroc chior, pe alta accident al istoriei.

Mai trebuie adăugat că am o confirmare independentă a faptului că Berman și-a retractat ulterior depozițiile care mă implicau. Robert Levy a reușit să obțină din arhivele fostei Securități și memoriul intern datat 20 octombrie 1954, în baza căruia fusesem pus în libertate. Acest document arată că Egon Balaș fusese arestat pentru următoarele motive: în toamna anu-

lui 1943, reușise să evite arestarea într-o manieră sugerând posibile legături cu contra-spionajul maghiar (DEF); după arestarea lui în 1944, reușise să evadeze dintr-o coloană de prizonieri în drum spre Germania în condiții suspecte; în fine, în timpul războiului lucrase în mișcarea de rezistență comunistă sub direcția îndrumare a deținutului Sándor Jakab. „Din aceste motive și pentru a clarifica întreaga activitate depusă atât de Balaș cât și de Jakab în timpul ilegalității ca și după 23 august 1944, precum și pentru a clarifica natura legăturilor acestor doi cu comandorul britanic Young, Egon Balaș a fost arestat pe data de 12 august 1952“.

După ce relatează cum m-am alăturat mișcării comuniste și cum am devenit membru de partid, conform declarațiilor mele, memoriul spune, „Aceste fapte sunt confirmate de Sándor Jakab“. Mai departe continuă:

Balaș susține că a organizat o grevă, că a organizat difuzarea de manifeste etc. În legătură cu aceasta, martora Ilona Grünfeld declară că Balaș a organizat difuzarea manifestelor într-un mod care putea duce la arestarea tovarășilor (vezi p. 366). Balaș, pe de altă parte, afirmă că a luat toate precauțiile necesare în organizarea acestor activități (vezi pp. 43, 44, 47, 48, 49). Depozițiile martorilor Mihail Sava, Gheorghe Havas și Tiberiu Hida, care au participat la distribuirea manifestelor, confirmă afirmațiile lui Balaș și arată că aceștia nu au fost arestați pentru activitățile lor subversive (vezi pp. 345, 346, 348 și 393).

Despre împrejurările ne-arestării mele în 1943, memoriul reproduce explicația dată de mine faptului că mă ascunsesem de autorități exact la momentul la care am făcut-o, precum și relatarea felului în care suspendasem orice legătură cu partidul din clipa în care începuseră arestările, și adaugă că aceste fapte sunt confirmate de Sándor Jakab. Este condensată apoi povestea arestării mele de către DEF în 1944, ancheta de la Budapesta, condamnarea mea la o sentință de paisprezece ani de detenție și

evadarea din transportul spre Germania la evacuarea Fortăreței Stea din Komárom. Se mai adaugă:

Întrucât persoanele care cunosc aceste fapte locuiesc în Republica Populară Ungaria, la 9 martie 1954 am luat legătura cu autoritățile competente din R.P.U. cu cererea să audieze persoanele numite de noi în aceste chestiuni. La data de 18 mai și 9 iulie 1954, am repetat cererea. Cu toate acestea, până în prezent nu am primit nici un răspuns. Pe de altă parte, trebuie menționat că în dosarul de partid al lui Egon Balaș există o declarație dată de Károly Fekete (care locuiește în R. P. Ungaria) confirmând spusele lui Balaș în privința evadării sale, această problemă fiind astfel elucidată.

Va să zică, deși fusesem arestat la 12 august 1952, iar chestiunea anchetei la DEF și mai apoi a evadării mele fusese un element central al cazului meu, figurând la loc de cinste printre motivele date arestării mele chiar de memoriul respectiv, abia pe 9 martie 1954, adică un an și jumătate mai târziu, s-a luat legătura cu autoritățile „republicii surori“. Faptul confirmă teza mea că scopul investigațiilor făcute de Securitate – a mea ca și a altora – nu era să stabilească adevărul, ci să extragă prin forță depoziții, adevărate sau false. În martie 1954, când s-a înaintat prima cerere autorităților maghiare, mă aflu la *a patra* investigație completă. Aparent, precedentele trei se încheiaseră cu rezultatul negativ că refuzam să cooperez și, deci, nu se putuse stabili nimic: nu s-a făcut nici o încercare de a verifica informațiile date de mine sau de a chestiona martorii pe care-i numisem.

În fine, în privința alegației de spionaj împreună cu Berman, memoriul declară:

În cursul anchetării lui Jacques Berman, fost consilier economic la Legația Română de la Londra (1948-1949) (condamnat în procesul Pătrășcanu), acesta a declarat că a stabilit relații de spionaj cu Egon Balaș și că l-a pus în legătură cu Intelligence Service (vezi pp. 313, 315, 316, 317, 318). Egon Balaș a refuzat să recunoască că a

avut relații de spionaj cu Berman sau cu oricine altcineva. Mai apoi Jacques Berman și-a retras depoziția anterioară în privința lui Egon Balaș, menținând că nu a avut relații de spionaj cu Egon Balaș (vezi p. 337).

Memoriul conchide că nu s-a putut stabili săvârșirea „de fapte penale” de către Egon Balaș, reținut pentru cercetări, și de aceea recomandă punerea în libertate a acestuia. Nu se dă nici o explicație pentru revenirea lui Berman, după cum nu se precizează nimic despre circumstanțele în care fusese zămislită varianta originală a depoziției lui Berman, cu absurda-i poveste de spionaj. Cine o va fi inspirat și pentru ce motiv? Ce i-o fi făcut să se răzgândească pe cei care o scorniseră? Nu vom afla poate niciodată, dar ipoteza lui Levy e cel puțin plauzibilă.

Oricare ar fi adevărul, cert este că la finele anului 1954 nu realizam primejdia de moarte în care mă găsisem. Vedeam în eliberarea mea o confirmare a convingerii naive pe care o nutrisem pe tot parcursul celor doi ani și trei luni în arestul Securității: că dacă nu mă abăteam de la adevăr și nu cedam la presiuni, mai devreme sau mai târziu Securitatea nu va avea ce face și va trebui să-mi dea drumul.

La trei săptămâni după sosirea mea la Cluj, piciorul stâng îmi fu scos din ghips și am încercat să-l folosesc la mers. N-am putut; continua să mă doară rău la fiecare pas. Doctorul vroia să mă țină în pat încă vreo câteva săptămâni, dar nu aveam răbdare. În timpul imobilizării la pat, mă gândisem la ce fel de muncă vroiam să fac. M-am hotărât să spun adio politicii. Continuum să fiu devotat construirii unei societăți mai bune și să mă consider comunist, dar eram amarnic dezamăgit de politica Partidului Muncitoresc Român și mi-am zis că nu voi accepta nici un post în structurile partidului sau ale guvernului, în ipoteza de altfel foarte improbabilă că mi s-ar fi oferit vreunul. Vroiam un post de cercetare și învățământ, care să-mi ofere timp să învăț. Când lucram la Externe, fusesem considerat cel mai bun expert în economie din minister, dar eram conștient că nu știu multe lucruri despre economie și eram dornic să învăț, să devin într-adevăr un expert. Așa că eram nerăbdător să încep o nouă viață. De asemenea, trebuia să fac cele convenite pentru a-mi

redobândi apartamentul. Așa că, deși umblam tot în baston, m-am dus la București să încerc să obțin felul de post pe care mi-l doream precum și o locuință. De asemenea, mai vroiam un consult la picior.

Ortopedul din București a confirmat diagnosticul de osteoporoză masivă. Mi-am făcut totodată și un examen medical general amănunțit, în timpul căruia am fost internat câteva zile în spital. Toate celelalte funcții și organe au fost găsite în regulă, iar recomandarea pentru osteoporoză a continuat să fie cât mai mult repaus pentru piciorul afectat și răbdare (de care din păcate duceam lipsă). Așa încât timp de câteva săptămâni am continuat să umblu în baston, după care durerea a dispărut treptat. În privința slujbei, mi-am recăpătat postul de conferențiar la I.S.E.P. Totodată, după câteva săptămâni, deși nu fără ceva luptă, am reușit să recapăt vechea locuință, micul apartament mansardat de la etajul cinci pe Bulevardul Stalin la nr. 72. Când s-a întâmplat asta, Edith a venit și ea la București, urmată la scurtă vreme de cele două fete și o bonă. Edith a obținut un post de asistent la Facultatea de filozofie de la Universitate. Așa a început noua noastră viață după întoarcerea mea de la Malmezon.

Aș vrea să mai relatez aici trei episoade din viața mea de după Malmezon, întrucât sunt legate de perioada petrecută în arest. Cam la un an după eliberare, m-am întâlnit întâmplător pe o stradă în București cu Teodor Bucur, fostul meu coleg de celulă la Malmezon. M-am bucurat mult să-l văd în libertate și ne-am dat o întâlnire ca să stăm de vorbă. Era foarte schimbat față de cum îl știam eu pe când împărțeam aceeași celulă. Duse erau vremurile când nu putea pronunța cuvintele *comunist* sau *Securitate* fără să sloboadă o înjurătură. Era blând ca un mieluleț și nu avea nimic de reproșat nici unei persoane sau instituții. Fusesse eliberat la câteva luni după mine și se dăduse un post de funcționar la o întreprindere de stat. Ce se întâmplase cu istoria, profesia și pasiunea lui? Nu, nu făcea parte din cărțile care-i fuseseră servite – lucru de înțeles, spunea el, ținând cont de propria lui „istorie”. Dar nu se plângea din cauza asta; fuseseră oameni cumsecade să-i dea drumul și să-l ajute să-și găsească o slujbă.

Ce se întâmplase cu fosta lui soție și dragoste, nemțoaica cu care fusese căsătorit? Păi, una din condițiile eliberării lui fusese că o va da uitării și nu va încerca să ia legătura cu ea în nici-un fel. Nici cu ea, nici cu nimeni altcineva din Apus. Poate că am fost brutal, dar nu m-am putut abține și i-am spus: „Pentru Dumnezeu, e nevasta ta! Cât ai de gând să-ți ții promisiunea asta?” Bucur dădu din cap cu tristețe. „Nu-mi mai aduce aminte de ea; eu fac tot ce pot s-o uit. Totul a fost atât de demult. Și-apoi n-avea cum să mă fi așteptat atâta vreme, mai mult de cinci ani după ce am dispărut fără urmă. O fi crezut că am murit sau că am părăsit-o pur și simplu. Ce mi s-a întâmplat mie nu se întâmplă în lumea ei, și e cu neputință să-și fi închipuit unde am ajuns. De-acum, și-a refăcut probabil viața. De ce să i-o stric? Și în afară de asta, nu vreau să ajung iar în locul unde ne-am întâlnit noi doi. Așa că am început să-mi caut pe altcineva și, de fapt, am și găsit-o, e o colegă de birou, cu care în curând o să mă însor”.

„O iubești?” l-am întrebat, poate că din nou cam brutal.

„O iubești cum ai iubit-o pe cealaltă?”

Iarăși a dat din cap, mâhnit. „Ei, asta-i cu totul altă poveste. Dar ne înțelegem bine”, spuse el. „Și în afară de asta, are o origine socială sănătoasă, lucru de care am nevoie din plin ca să-mi compensez propriile neajunsuri pe linie politică”. Am simțit o milă răscolitoare, de un soi pe care rareori îl mai încercasem în viața mea. După mai bine de zece ani, când am pus prima oară mâna pe cartea lui George Orwell *1984*, mi-am adus aminte de Bucur când am citit despre Winston Smith după eliberarea lui din camerele de tortură ale Ministerului Iubirii: ceva se schimbase ireversibil în Winston, în ființa lui cea mai lăuntrică. În acea după-amiază din 1955, am simțit că lui Bucur i se întâmplase același lucru.

Al doilea episod ține de statutul meu de membru de partid. Când am fost eliberat, carnetul de membru de partid nu mi-a fost înapoiat. Nu aveam nici o grabă să mă înscriu într-o organizație de partid; dar mai devreme sau mai târziu, statutul meu trebuia clarificat, pentru că în societatea noastră totul depindea de asta: ce posturi puteai să ocupi, ce activități puteai depune ș.a.m.d. Întrucât la vremea respectivă mă consideram a fi în continuare un comunist și eram efectiv dornic să influențez desfășurarea lucrurilor și să încerc să le îndrept pe o cale mai

bună, după o vreme m-am hotărât să cer să-mi fie clarificată situația. M-am adresat organizației de bază de la instituția unde lucram și am fost îndrumat spre Comisia de Control a partidului, însărcinată cu investigarea problemelor disciplinare care depășeau autoritatea unei organizații de bază obișnuite. A durat câteva luni până ce Comisia de Control a catadicsit să examineze și cazul meu. Între timp, deși nu aparțineam nici unei organizații de bază și nu-mi puteam plăti cotizația de membru, nici nu am fost exclus în mod formal din partid. Eram unul din cazurile aflate „sub investigație“.

Când în sfârșit am fost chemat înaintea Comisiei de Control, care era formată din vreo zece-unsprezece membri, în loc să primesc o scuză cel puțin pentru că fusesem ținut închis timp de doi ani și trei luni în condiții din cele mai dure fără vreun motiv întemeiat, m-am ales cu muștrări grosolane pentru că nu ajutasem partidul să-i demaște pe deviatorii de dreapta, în special pe Jakab. Am răspuns că, indiferent de lipsurile mele ca membru de partid, după ce trecusem prin purgatoriul Securității, trăgeam nădejde că cel puțin activitatea din ilegalitate avea să-mi fie recunoscută la justa ei valoare, și că nu-mi vor fi puse la îndoială onestitatea și devotamentul față de cauza comunistă. Cu alte cuvinte, mă așteptam ca suspiciunile privind activitățile mele din trecut să fi fost risipite odată pentru totdeauna și date definitiv uitării ca urmare a investigației amânunțite la care fusesem supus. Ei bine, această nădejde a mea fu respinsă fără menajamente. Mai ales unul din membrii comisiei, pe nume Ion Vincze, a fost nespus de scârbos. Să nu-mi fac iluzii, mi-a spus, că mi se dovedise nevinovăția; ce s-a întâmplat a fost doar că tovarășii de la Securitate n-au putut dovedi nimic împotriva mea —, dar asta nu însemna nici pe departe că eram nevinovat. Abia prin munca mea de acum încolo, urma să dau dovada că merit să fiu membru de partid. Deocamdată, nu era cazul, și comisia avea să mai aștepte și să vadă. Și așa situația mea a continuat să rămână în aer; eram membru de partid ne-exclus, care cu toate acestea nu făcea parte din nici o organizație de bază și nu plătea nici o cotizație. Cu alte cuvinte, statutul meu continua să fie sub investigație. Această situație a durat până în 1959, când noile mele activități au furnizat temeiul unei decizii definitive: excluderea mea din partid.

Al treilea aspect al vieții mele pe care aș vrea să-l expun aici pe scurt ține de visele, mai bine zis de coșmarurile, care m-au urmărit din când în când – deși nu des – în anii de după detenție. Timp de opt ani după eliberare, în fiecare noapte de 12/13 august am visat că sunt pe cale de a fi arestat sau tocmai fusesem arestat. În primii doi ani, amintirile îmi erau îndeajuns de proaspete în minte ca să-mi dau seama conștient din timpul zilei că aceasta era aniversarea zilei când fusesem ridicat. Dar după doi sau trei ani, data respectivă trecea neobservată, și seara mă culcam fără să fi fost conștient de semnificația zilei cu pricina. Cu toate acestea, noaptea visam din nou visul. Două lucruri erau remarcabile în aceste vise repetitive. Mai întâi, trupul meu părea să aibă un fel de ceas interior care-i spunea ce dată e fără ca eu să-mi dau conștient seama de ea. De multe ori am purtat această conversație cu Edith în dimineața zilei de 13 august: „Tu ți-ai dat seama că ieri a fost 12 august?“ (nu era niciodată nevoie de explicații privind semnificația acestei date). „Nu“. „Nici eu, dar cu toate astea am avut coșmarul obișnuit. Ți-aduci cumva aminte, am vorbit noi ieri de ceva legat în vreun fel de data asta, care să-mi fi putut provoca visul?“ „Nu, nu-mi vine nimic în minte“. Și tot așa, an de an, timp de opt ani după eliberarea mea. Al doilea lucru interesant în aceste vise era că, deși nu erau niciodată exact la fel – înlănțuirea evenimentelor, persoanele de față, aparența lor, împrejurările erau de fiecare dată altele – totuși, în esența lor erau foarte asemănătoare între ele, ca niște episoade de roman-foileton. Care era firul care ținea laolaltă episoadele acestui film serial? Nu actul în sine al arestării, care în vis era neclar și greu de precizat. Era atmosfera din vis, starea mea de spirit subiacentă: arestarea făcea parte din conștiința mea. De fapt, visam că eram conștient că sunt arestat, că sunt luat pe sus din sânul familiei mele pentru un timp foarte, foarte îndelungat, și că re trăiesc din nou și din nou coșmarul îndurat.

Ocazional, aveam și alte vise, uneori coșmaruri, deși n-aș vrea să las impresia că aceste lucruri îmi dominau în vreun fel viața. Am fost întotdeauna și eram și pe atunci o persoană echilibrată sufletește și îndeobște calmă; aceste vise îmi slujeau doar ca niște *memento*-uri ocazionale ale perioadei de douăzeci și șapte de luni petrecute într-o altă lume. De departe cel mai neobișnuit și mai remarcabil din aceste coșmaruri ocazionale s-a

desfășurat cam așa: am visat că trăiesc într-un fel de colonie penală, într-o așezare citadină locuită numai de persoane politic suspecte ca și mine. Ne era îngăduit să ne mișcăm liber prin oraș, dar n-aveam voie să-l părăsim. Din nou, tema principală a visului era atmosfera, tenta particulară a lucrurilor: pe dinafară eram liber să fac ce vreau, dar eram și știam că sunt prizonier, la fel ca toți ceilalți. În treacăt fie spus, în colonie erau numai bărbați. Visul meu nu avea nici o dimensiune sexuală; lipseau cu desăvârșire din el femeile sau gândurile legate de femei. Mă întâlneam cu concetățenii mei pe stradă și vorbeam între noi cu prudență, evitând să spunem orice lucru pe muchie din punct de vedere politic. Unii bărbați aveau burta mare. Noi toți știam să suntem „însărcinați“, dar ne purtam de parcă n-am observa faptul, deși foarte evident. Motivul era că știam cu toții ce însemna „sarcina“ respectivului: în burtă avea plantat un turnător. Așa încât, cel mai bine era să te prefaci că nu observi sarcina și să te porți ca și cum n-ar fi existat.

Visul a avut multe alte ramificații; a fost foarte lung și încâlcit, și de câte ori m-am trezit din el, mi-am adus aminte foarte viu toate amănuntele. Bineînțeles, timpul le-a șters din memoria mea, dar imaginea bărbaților cu turnători în burtă mi-a rămas întipărită pe vecie. Colonia penală, în treacăt fie spus, a fost o temă recurentă în visele mele pentru o vreme. Îi spun „colonie penală“, dar în visele mele nu apărea neapărat așa. Cea mai apropiată descriere a acestui loc din visele mele ar fi expresia, ce-i drept vagă, de „acea altă lume“. Peste ani, când am întâlnit la Soljenișin noțiunea de Arhipelagul Gulag, am avut dintr-o dată o reacție de recunoaștere: aceasta este acea „altă lume“ din coșmarurile mele.

Partea a treia

Ianuarie 1955 – Iulie 1966

1955-1956

January 1955 - July 1956

COMUNIST REFORMIST

Deși la Institutul de Științe Economice și Planificare predam cursul despre economiile capitaliste din Apus, principalul meu interes continua să fie economia socialistă. Doream să iau parte la analiza științifică a proceselor economice ce se desfășurau în socialism și la dezvoltarea unei științe a planificării economice. Dar, tot ce citeam despre acest subiect era pură propagandă de partid, lipsită de orice conținut analitic. Exista un manual sovietic oficial, tradus din limba rusă și intitulat *Economia politică a socialismului*. Dar ce se spunea acolo despre economia socialistă nu avea decât o vagă asemănare cu economia în care trăiam noi; cartea era în principal o descriere a ce *ar trebui* să fie, și nicidecum a ceea ce era efectiv, o economie socialistă; iar expunerea era mai degrabă de tip dogmatic decât analitic, proclamând o serie de așa-zise „legi economice” precum îmbunătățirea continuă a nivelului de trai și dezvoltarea echilibrată a diferitelor ramuri ale economiei. Existau și câteva manuale sovietice referitoare la planificarea economică, dar acestea nu erau decât niște compilații de reguli procedurale și nu conțineau nici un fel de metode de analiză care să poată produce răspunsuri la întrebările cu care se confrunta cel ce încerca să realizeze un plan economic. O analiză științifică obiectivă a felului cum funcționează o economie socialistă pur și simplu nu exista. În plus, această lacună nu era întâmplătoare, motivele fiind foarte clare: tot ce ținea de economia socialistă avea o încărcătură ideologică considerabilă și ca urmare era tratat cu aceeași rigiditate ca dogmele unei religii. Pur și simplu nu se tolerau nici un fel de întrebări. Dacă aș fi trăit în Ungaria sau Polonia, unde moartea lui Stalin a marcat începutul unei

perioade în care s-a tolerat cel puțin punerea unor întrebări, foarte probabil că m-aș fi aruncat trup și suflet în cercetarea felului cum funcționează efectiv o economie socialistă. Dar în România nu se întrezărea nici o nădejde de așa ceva. Nu numai că prevala o atitudine întru totul dogmatică privind ce se putea spune, ce se putea scrie sau ce se putea întreba, dar pe deasupra tot ce ținea de planificare era ultrasecret. Fără fapte și date concrete, nu putea exista analiză, dar oricine din afara conducerii care încerca să obțină asemenea date era tratat de spion. „Cine ți-a cerut aceste informații?” era invariabil întrebat. Unul din șefii Direcției Centrale de Statistică, Retegan, a făcut cinci ani de pușcărie pentru că dăduse curs unei cereri de date demografice din partea Națiunilor Unite și trimisese la O.N.U. materiale care pare-se nu fuseseră avizate de forul cuvenit al partidului.

În această atmosferă care făcea imposibilă cercetarea funcționării efective a economiei, m-am apucat să fac un studiu normativ al câtorva din proporționalitățile fundamentale care trebuiau să prevaleze în orice economie închisă, fie ea socialistă sau capitalistă. Relația dintre cele două sectoare ale economiei, adică sectorul care produce bunuri de producție (mașini și materii prime pentru industrie) și cel care produce bunuri de consum, a fost analizată de Marx în schema dată de el pentru reproducția simplă și lărgită. Deși analiza lui are în vedere o economie capitalistă închisă, aceasta e una din puținele părți din opera lui care este relevantă și pentru o economie socialistă. Fusesem întotdeauna atras de acest model timpuriu de creștere economică din opera lui Marx, pe care acesta l-a pus sub forma unor ecuații numite tablouri. Acestea mi-au stârnit interesul, la fel ca problema pe care mi-o propusese pe când eram încă elev de liceu Molnár, refugiatul din Uniunea Sovietică care trăia la Cluj, privind soluția unui sistem de ecuații liniare care să exprime relația dintre producție și consum între diversele ramuri ale unei economii în miniatură. Această problemă este strâns legată de modelul lui Leontiev de intrare – ieșire (consum – producție), a cărui idee de bază – așa cum remarcă Paul Samuelson în bine cunoscutul său manual de *Economie* – fusese anticipată de Marx. M-am pornit așadar să văd ce se putea spune despre

schemele de reproducție lărgită ale lui Marx din punctul de vedere al planificării economice.

Într-o serie de trei studii strâns legate între ele, publicate între decembrie 1955 și martie 1957 în revista *Probleme Economice*, încercam să fac analiza câtorva proporționalități fundamentale între producția celor două sectoare și a felului în care aceste proporționalități erau afectate de progresul tehnologic, productivitatea muncii și alți câțiva factori. Analiza mea utiliza o versiune amplificată a schemelor lui Marx pentru reproducția lărgită, și, cu toate că am ocolit cu grijă orice enunțuri cu conținut ideologic și am folosit numai termeni tehnici, faptul că îndrăznisem să mă „joc” cu schemele sacrosancte ale lui Marx – în sensul că le modificasem, în primul rând amplificându-le – i-a făcut pe unii să ridice din sprâncene. Pe de altă parte, limbajul tehnic al articolelor și inabilitatea poslușnicilor din partid de a-mi urmări raționamentul matematic și notația lui m-au ferit de atacuri directe. Până la urmă, în cercurile de partid articolele mele au fost tratate drept „pură matematică” (o expresie de dispreț), iar eu am fost categorisit drept „un matematician”. Cineva a răscolit în trecutul meu și a dezgropat faptul puțin cunoscut că înainte de a intra în mișcarea comunistă, fusesem pasionat de matematică. Și așa, dacă într-o perioadă anterioară a vieții mele, aceea de diplomat și director în Ministerul Afacerilor Externe, fusesem pus la locul meu ca nefiind decât „un economist”, adică un tehnician căruia nu trebuia să i se dea vreo pondere politică, acum eram dat la o parte ca nefiind decât „un matematician”, ale cărui articole nu prezentau nici un interes politico-economic de substanță. Eticheta nu mă supăra deloc.

De fapt, articolele respective și vâlva pe care au stârnit-o mi-au atras respectul multor economiști din cercuri academice și neacademice, precum și al altor intelectuali. Mi-am dat seama de asta când după primul meu articol vicepreședintele Academiei de Științe Sociale, Vasile Malinschi (pe care îl cunoscusem în anii 1949-1952 dar nu-l mai întâlnisem după eliberarea mea între 1954), m-a sunat ca să mă felicite, spunându-mi că-și petrecuse duminica citindu-mi articolul, pe care îl apreciasse mult. Mă avertiză însă să am grijă: „Nici unul din economiștii noștri n-ar îndrăzni să mute barem o virgulă la Marx, iar dumneata îțiiei libertatea să-i interpretezi și să-i mo-

difici schemele de reproducție lărgită? Sper că ți-ai cumpărat asigurare împotriva ereziei înainte să faci una ca asta!“ Al doilea articol a fost republicat și în periodicul de limbă franceză *Études Économiques*, iar al treilea a fost publicat de asemenea în rusește în *Revue de Science Sociales*, o publicație lunară a Academiei Române. La scurt timp după telefonul lui Malinschi, am fost invitat de Vladimir Trebici, un oficial de la Direcția Centrală de Statistică, să devin consultant extern al direcției. Faptul că m-am aflat pe lista lor de consultanți s-a dovedit a-mi fi de mare folos trei sau patru ani mai târziu, când mi-am pierdut posturile academice și din cercetare. Am fost totodată invitat de un oficial de la Camera de Comerț să iau parte la consultațiile grupului de studiu al acestui for și mi s-a oferit astfel accesul la colecția-i destul de consistentă de publicații din străinătate, care era închisă publicului. În împrejurările de atunci, aceasta era o sursă valoroasă de informații.

Altă ușă care mi s-a deschis ca urmare a articolelor mele a fost cea de la *Contemporanul*, pe atunci săptămânalul cultural cel mai însemnat din România. Am fost inclus într-un grup select de artiști, scriitori, filozofi și alți intelectuali care erau invitați să ia parte la „ceaiurile“ săptămânale date de George Ivașcu, redactorul-șef al revistei. Ivașcu răspundea astfel la vâlva stârnită în jurul articolelor mele, dar se prea poate să mă fi simpatizat și ca pe un fost coleg de suferință, fiindcă fusese și el închis aproape cinci ani, ca „dușman de clasă“. „Ceaiurile“ lui erau bune prilejuri de a întâlni oameni interesați. Firește, nu existau discuții cu adevărat libere, dar uneori se putea purta cel puțin o conversație în metafore. În sfârșit, principalul beneficiu de pe urma articolelor mele a fost încadrarea, în primăvara lui 1956, la Institutul de Cercetări Economice al Academiei, o întorsătură capitală în viața mea profesională. Iată în rezumat evenimentele care au dus la ea.

În februarie 1955, Malenkov fusese înlocuit cu Bulganin la conducerea guvernului sovietic, făcând astfel din Hrușciov, secretar general al P.C.U.S., conducătorul *de facto* al Uniunii Sovietice. În anul care s-a scurs până în februarie 1956, când a avut loc al XX-lea Congres al P.C.U.S. la Moscova, au avut loc multe cotituri politice care mi-au zguduit lumea din temelii. Acestea, alături de experiența mea personală dureroasă, m-au

făcut în cele din urmă să-mi schimb radical vederile politice. Astfel, timp de vreo patru ani, începând cu primăvara lui 1955, starea mea de spirit a fost de „comunist reformist“ – adică unul care, după ce devenise conștient de anomaliiile sistemului comunist existent înainte de moartea lui Stalin, credea totuși că sistemul putea fi reformat, defectele puteau fi eliminate și putea fi construită o societate mai bună, mai umană și mai dreaptă decât societatea capitalistă. În România, puțini care gândeau ca mine se aflau în poziții de putere sau influență; dar în Ungaria lui Imre Nagy, în Polonia lui Władysław Gomułka și în Cehoslovacia lui Alexander Dubček, existau destul de mulți comuniști reformiști care, o vreme, au fost fie la putere, fie părtași la ea.

Când vorbesc de anomaliiile sistemului comunist, mă refer atât la aberațiile politice, cât și la cele economice. În sfera politică, libertățile individuale erau complet suprimate și domnea în schimb un regim de teroare care depășea cu mult tot ceea ce nevoia consolidării noului regim și a prevenirii unei contrarevoluții ar fi putut justifica. Căci nu numai fosta clasă burghezo-moșierască era asuprită, așa cum prevedea teoria marxistă a dictaturii proletariatului; libertatea tuturor cetățenilor țării era suprimată și sute de mii de oameni trebuiau să îndure tot felul de lipsuri. Iar asupritorul nu era „proletariatul“, ci partidul și aparatul de stat aflat sub controlul său. În sfera economică, economia de comandă, centralizată și planificată, deși izbutise să facă câțiva pași în direcția industrializării forțate, funcționa irațional și își îndeplinea sarcinile de plan cu costul unor sacrificii enorme și nejustificate. În loc ca o dată cu volumul producției să crească și nivelul de trai, acesta părea să se deterioreze în același ritm în care producția aparent creștea. Această anomalie a ajuns să fie cunoscută sub numele de „producție de dragul producției“.

Influențele politice care răzbăteau dinspre Uniunea Sovietică păreau să aducă cu ele germenii schimbării. La începutul lui 1955, Hrușciiov a lansat o campanie împotriva „cultului personalității“, cauza fundamentală, după el, a tuturor relelor care avuseseră loc sub Stalin. Totuși, deși cultul fusese centrat pe personalitatea lui Stalin, vinovat de toate abuzurile comise a fost scos Beria, fostul ministru de Interne, care chipurile înșelase încrederea Marelui Om. Așa că, proaspăt exe-

cutatul Beria a devenit ținta celor mai multe critici, de multe ori virulente, la adresa abuzurilor din trecut ale regimului. Cu toate astea, se recunoștea în genere nevoia de a modifica sau a elimina practicile din trecut care duseseră la respectivele abuzuri și toate partidele comuniste din țările „surori“ începură să-și cerceteze conștiința pentru a se asigura că nu fuseseră afectate de cultul personalității. Ode de bucurie apărură în presa românească de partid, proslăvind înțelepciunea conducătorilor noștri, care ne feriseră de erorile unui cult al personalității. În același timp, deși ocolea stilul deificator întrebuițat în trecut pentru Stalin, „Tătucul Popoarelor“, presa se întrecea în a publica articole care mai de care mai elogioase la adresa lui Nikita Hrușciiov.

În primăvara sau vara lui 1955, Hrușciiov a decis să meargă la Canossa și să repare astfel ruptura dintre Uniunea Sovietică și Iugoslavia, așa că a plecat într-o vizită oficială la Belgrad în compania prim-ministrului Bulganin și a altor înalți membri ai conducerii sovietice. În cuvântarea rostită la Belgrad, Hrușciiov și-a asumat în numele conducerii sovietice răspunderea pentru deteriorarea relațiilor dintre cele două partide comuniste și în particular pentru a-i fi acuzat pe iugoslavi de trădare și de aservire intereselor imperialismului apusean. Aceste acuzații fuseseră false, lucru pe care Hrușciiov îl recunoștea acum în mod public și pentru care și-a cerut scuze în numele conducerii sovietice. S-a aflat mai târziu că una din condițiile impuse de partidul iugoslav pentru reluarea relațiilor cu U.S.S.R. a fost tocmai ca aceasta din urmă să-și ceară scuze în mod *public*; în pledoariile lor însă, conducătorii sovietici au dat vina exclusiv pe Beria, presupusul agent imperialist care infiltrase conducerea de partid. Iugoslavii au primit aceste explicații cu zâmbete disprețuitoare și remarci sarcastice, mușcătoare, despre felul în care, având un suflet pur și cuget naiv, tovarășul Stalin fusese amăgit de împielitătul de Beria fără ca nimeni să-și dea seama. Până la urmă, deși relațiile dintre cele două țări s-au reluat, ele au rămas reci, departe de speranțele conducerii sovietice, care dorea să aducă Iugoslavia înapoi în cârd, adică în obștea partidelor comuniste „înfrățite“. Din acest proiect, nu s-a ales nimic.

Dar scuzele conducătorilor sovietici față de Tito aveau ramificații importante pentru partidele comuniste din Europa de Est. Dacă Tito nu era și nu fusese niciodată agent imperialist, atunci Rajk, Slansky și alții, care fuseseră condamnați pentru a fi conspirat cu el în scopul mai bunei slujiri a C.I.A. și a Intelligence Service, nu puteau să fi fost nici ei agenți imperialiști. Căci dacă se înlătura din procesele lor tot ce era legat de Tito, nu rămânea decât o aiureală plină de lacune inexplicabile. Deși la vremea respectivă s-a spus puțin în mod public despre aceste lucruri, fiecare activist de partid care a citit comunicatul relatând întâlnirea sovieto-iugoslavă cu siguranță s-a gândit la ele. Iugoslavii aveau motive întemeiate să insiste asupra unei *mea culpa* publice, înțelegând prea bine consecințele-i politice. Pentru habotnicii partidului, plutea în aer o incertitudine neplăcută, care aducea cu sine o îngrijorare pentru viitor. Pentru cei ca mine însă, plutea în aer o plăcută incertitudine, care aducea cu sine o speranță. Gândurile acestea se citeau cu ochiul liber pe fețele oamenilor. Mă întâlneam de pildă cu un bine cunoscut campion al partidului: fără un cuvânt, îi arătam comunicatul din ziar și-i aruncam o privire ironică. Spre amuzamentul meu, acesta își întorcea capul cu amar dezgust.

De fapt, la scurt timp după vizita conducătorilor sovietici în Iugoslavia, la Budapesta a avut loc tacit o reabilitare parțială a lui Rajk. Un comunicat al Comitetului Central anunța că acuzațiile cele mai serioase împotriva lui Rajk fuseseră neîntemeiate și îl învinuia de înscenarea procesului pe Gábor Péter, fostul șef al Serviciului Secret care fusese arestat câteva luni mai devreme. Dar această reabilitare parțială n-a ținut; a fost un mare scandal, iar autoritatea partidului a slăbit mult, ajungând la cel mai coborât nivel al său de până atunci. Între timp Imre Nagy, făcut prim-ministru al Ungariei în vara lui 1953, fusese îndepărtat, Rákosi era din nou suprema putere în stat ca secretar general al partidului, iar țara avea un nou prim-ministru în persoana lui András Hegedüs – același Hegedüs de ale cărui acte de identitate mă folosisem în timpul războiului după evadarea din detenție. Hegedüs fusese numit prim-ministru în aprilie 1955, iar în iunie el și Rákosi au venit la București pentru o vizită oficială de trei zile. Am citit despre vizita lor în ziare și m-am decis să încerc să-l întâlnesc. Am sunat la ambasada Ungariei, descriind

relația mea cu Hegedüs, și am lăsat un mesaj pentru el cu numărul meu de telefon, în caz că dorea să ne vedem. Nu mi-a înapoiat apelul și când am sunat din nou la ambasadă în ultima zi a vizitei lui, mi s-a spus că nu avusese nici un singur moment liber. Peste ani, într-o vizită la Budapesta, o cunoștință comună mi-a spus că Hegedüs primise mesajul meu și ar fi vrut să ne întâlnim, dar trebuia să fie tot timpul la dispoziția lui Rákosi și programul lor fusese foarte încărcat.

La câteva luni după aceste evenimente, Hrușciov a aruncat bomba. În februarie 1956, al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice își începu deliberările la Moscova. Părea că va fi un congres al partidului ca oricare altul: șeful partidului avea să susțină un lung raport care va fi aprobat în unanimitate, apoi urma o așa-zisă discuție – o serie de cuvântări complet lipsite de conținut – iar la final, o listă de membri propuși pentru noul Comitet Central avea să fie supusă aprobării participanților care – surpriză! – aveau s-o ratifice fără a-i aduce nici o modificare. Și, așa a și fost – până în ultima zi.

Atunci participanții la congres au fost chemați la o întrunire „cu ușile închise” în cadrul căreia Hrușciov a ținut un raport secret de patru ceasuri. Așa cum aflăm din memoriile sale, raportul secret i-a luat prin surprindere nu numai pe delegați, ci și pe membrii Biroului Politic (care fusese între timp rebotezat Prezidiu). Nu existase nici o decizie anterioară de a prezenta un asemenea raport la congres. Cu câteva luni înainte, fusese înființat un comitet, condus de un anume Pospelov, un activist de la Comitetul Central. Acestui comitet i se dăduse mână liberă să culeagă toate informațiile disponibile despre teroarea care domnise sub Stalin, pentru uzul strict intern al Prezidiului. Pospelov adunase mii de pagini de material, pe care le condensase într-un raport de șaiszeci sau șaptezeci de pagini descriind arestarea, condamnarea și execuția a nici mai mult nici mai puțin decât (conform memoriilor lui Hrușciov) sute de mii de oameni nevinovați, printre care două treimi din cele câteva sute de membri ai Comitetului Central ales la al XVII-lea Congres al P.C.U.S. din 1934. Acest raport fusese circulat printre membrii Biroului Politic chiar înainte de congresul partidului, dar membrii acelui august for nu aveau nici cea mai vagă intenție de a-l face public, act pe care cei mai mulți dintre ei l-ar fi con-

siderat curată sinucidere politică. Dar în ultima zi de congres, într-o pauză de lucru, Hrușciiov îi convocă pe membrii Prezidiului și ridică problema că „n-ar fi corect“ față de participanții la congres să li se ascundă lucrurile descoperite de Prezidiu privind crimele lui Stalin (pentru prima oară, „greșelile“ erau numite crime). Propuse ca raportul să fie citit de cineva într-o ședință cu ușile închise. A urmat o dispută vehementă în care, după spusele lui Hrușciiov, majoritatea membrilor Prezidiului s-au opus la început acestei idei. Până la urmă, au fost de acord numai după ce s-au convins că într-un fel sau altul, Hrușciiov era hotărât să facă public raportul lui Pospelov, în ciuda îndoielilor lor. Apoi a fost convocată ședința cu ușile închise și Hrușciiov a dat citire raportului. A fost etichetat drept secret și n-a fost publicat în presă, dar a fost trimis conducătorilor tuturor partidelor comuniste importante din lume și „prelins“ presei din Occident.

Cred că am citit raportul, în *New York Times*, la care aveam acces prin vreo două biblioteci cu mare întârziere. Era un document extraordinar în virtutea numărului impresionant de crime și abuzuri pe care le dezvăluia, precum și a condamnării ferme a practicilor staliniste ca fiind *criminale* – nu doar „greșeli“ sau „abateri de la politica partidului“, ci de-a dreptul acte criminale. Acest document n-a fost publicat în presa românească, și nici n-a fost primit cu prea mare bucurie de conducerea de partid din România. Raportul descria cultul personalității din jurul lui Stalin și indica faptul că acesta fusese sursa tuturor abuzurilor comise în numele partidului. Cultul personalității lui Gheorghiu-Dej n-a luat niciodată forme atât de extreme precum cel stalinist, dar era de același tip: oricine îndrăznea să-l contrazică pe șef sau să-i displace cât de puțin, putea fi sigur că va avea parte de răzbunarea lui. E drept, răzbunarea lui Gheorghiu-Dej era îndeobște mult mai blândă decât a lui Stalin, dar principiul era același: autoritatea șefului trebuia să fie absolută, neștirbită de nimeni și nimic. Iar atunci când oponentul, scepticul sau iscoditorul era îndeajuns de serios ca să reprezinte o amenințare, ca în cazurile lui Foriș, Pătrășcanu și Koffler, îndrăzneala se plătea cu moartea. Oficial, conducerea de partid din România a tratat raportul ca pe o afacere internă a partidului sovietic, unde unele regretabile abuzuri fuseseră se

pare comise în numele lui Stalin. Era foarte bine, continua linia oficială, că victimele acestor abuzuri fuseseră identificate și reabilitate postum, dar din fericire, Partidul Comunist Român nu avea asemenea probleme: în România, nimeni nu fusese condamnat pe degeaba, așadar nimeni nu trebuia reabilitat. Cu toate acestea, al XX-lea Congres al P.C.U.S. a avut un impact enorm pretutindeni, inclusiv în România. Impactul s-a resimțit în special în mentalitatea oamenilor. Din momentul acela, toți au știut că mai devreme sau mai târziu abuzurile vor ieși la iveală și că teroarea nu putea domni nepedepsită la infinit. Lucrul acesta le-a dat autorităților de gândit, iar celor care doreau schimbarea, o speranță.

Încurajat de aceste evenimente și dornic să intru în cercetare, la sfârșitul lui februarie, cam la un an după întoarcerea mea la București, am cerut să lucrez la Institutul de Cercetări Economice al Academiei. Acesta era cel mai tânăr institut al Academiei: fusese înființat la sfârșitul anului 1953. Director al institutului fusese recent numit Gogu Rădulescu, vechi prieten cu Sanyi și cu mine. Gogu își pierduse postul din minister la sfârșitul lui 1952 și o vreme lăncezise într-o slujbă insignifiantă, dar nu fusese arestat. Trei ani mai târziu, fusese uns director al Institutului de Cercetări Economice ca un prim pas spre reabilitare. M-a primit călduros și a reacționat favorabil – adică fără teamă – la intenția mea mărturisită de a face o cerere să lucrez în institutul pe care-l conducea. Cererea mi-a fost aprobată și mi s-a permis să-mi păstrez postul de conferențiar la Institutul de Studii Economice (I.S.E., fost I.S.E.P.) cu o jumătate de normă.

Am început lucrul la Institutul de Cercetări Economice în martie 1956. Gogu mi-a cerut să înființez o secție de economie mondială, având drept obiect de studiu economiile țărilor capitaliste. Mi-a mai spus și că pentru postul neocupat de director adjunct avea în minte doi candidați: pe mine și pe Costin Murgescu, șeful Secției de istorie a economiei naționale. I-am sugerat să-l propună pe Murgescu pentru postul de director adjunct, fiindcă eu preferam cercetarea administrației. Am reacționat așa din două motive: pe de o parte, simțeam o sete uriașă de învățătură și de aceea vroiam un post numai de cercetare, care să-mi ofere șansa maximă să mi-o satisfac; pe de altă parte, după anii de închisoare, dintr-o pricină sau alta,

lucrurile care-i atrag de obicei pe oameni la posturile administrative de răspundere – prestigiu social, putere de influență, leafă mai mare – pe mine încetaseră să mă mai atragă.

Așadar, Murgescu a devenit directorul adjunct al institutului, iar eu am început să-mi organizez secția. Mi s-au dat doi cercetători, amândoi în jur de patruzeci de ani, versați în economie, în general, și în economia statelor capitaliste, în special. În afară de aceștia doi, am primit un post vacant ca să-mi angajez un al treilea cercetător. Am reușit să-l atrag pe Tibor Schattelesz, tânărul economist de talent pe care-l angajasem în 1949 la Direcția economică din M.A.E. În 1952, când avusese loc „execuția” mea publică, se purtase decent – nu-mi mai aduc aminte ce spusese, dar în nici un caz nu se numărase printre cei care mă înfieraseră cu zel. În afară de asta, îl stimam mult pentru erudiția lui, cultura vastă și cunoștințele temeinice de economie. Am început așadar cu un grup de patru cercetători. După câteva luni, mi s-au mai dat încă două posturi pe care am angajat doi tineri absolvenți de la I.S.E. Tusșase aveam birourile într-o încăpere mare, dar prietenoasă; dar în afară de ocaziile dinainte aranjate, nu eram aproape niciodată toți deodată în secție, fiindcă în cea mai mare parte cercetările noastre se desfășurau la diverse biblioteci. Activitatea secției era organizată în jurul unor subiecte la libera alegere a fiecărui cercetător, principala condiție pusă acestei libertăți fiind necesitatea de a arăta că subiectul respectiv putea fi cercetat. Periodic, fiecare din noi își prezenta rezultatele în plen, supunându-le discuției întregului grup.

*

* *

Printre tinerii nou veniți în secție era și soția unui prieten, Miklós Dános, ziarist la *Magyar Szó*, un cotidian de limbă maghiară publicat la București. Spre deosebire de soția lui, Ninel, care era o persoană foarte capabilă, dar nu prea veselă, Miklós avea un farmec înnăscut și un simț al umorului inepuizabil. Într-o seară, eram cu Edith acasă la ei, împreună cu alți doi sau trei prieteni de-ai lor, când Miklós intră pe ușa apartamentului și zise, „N-o să vă vină să credeți ce mi s-a întâmplat astăzi.

De vreo două săptămâni mă tot doare spatele, așa că m-am dus și eu la doctor. Mi-a făcut o radiografie și mi-a arătat-o – să vezi și să nu crezi, zice doctorul, cică am coloană vertebrală! Eu, Miklós Dános, să am coloană? Fugi de-aici, tovarășe, trebuie să fie o greșală, doar eu sunt ziarist și n-am cum să am așa ceva. Chiar dacă am avut vreodată o coloană, fiți sigur că m-am vindecat de ea de mult“.

Noul director adjunct al institutului, Costin Murgescu, era un economist foarte capabil, cam de vârsta mea. Tatăl lui, fost ofițer superior în armată cu puternice simpatii pro-naziste, comisese atrocități în timpul războiului și fusese condamnat la ani mulți de detenție ca un criminal de război. Costin însă venise în contact cu cercuri anti-naziste în 1943 și se împotrivise deschis vederilor politice ale tatălui. Deoarece nu cunoșteam toate detaliile, aveam unele rezerve față de Costin; dar, în fond, aveam părerea că, dacă într-adevăr se purtase așa, atunci făcuse tot ce-i se putea cere omenește. Relațiile noastre pe toată durata activității mele la institut au fost de respect reciproc – mai puțin decât o prietenie, dar mai mult decât pot spune despre relațiile mele cu mulți alți colegi. Soția lui Murgescu, Ecaterina Oproiu, era cel mai bine cunoscut critic de film din București și îi citeam desori rubrica.

În ce privește viața mea personală din perioada 1955-1957, Edith a continuat să ocupe postul de asistent la Facultatea de filozofie la Universitatea din București. Prietenii noștri cei mai apropiați în această perioadă au fost Bandi și Juci Klein. Bandi lucra în continuare la o întreprindere de import-export; Juci, ca medic pediatru. Alți prieteni de-ai noștri erau unchiul meu Tibor Rényi cu familia lui; Tibor Schattelesz, colegul meu de la institut; și Ivan Köves, un vechi prieten din Cluj și coleg la I.S.E. Magda Stroe, una din colegele lui Edith de la universitate, o femeie cu un caracter remarcabil, ne-a devenit și ea bună prietenă. Mai mare cu câțiva ani ca Edith, era româncă după tată și unguroaică după mamă. Sub regimul românesc de dinainte de război, fusese discriminată ca fiind unguroaică; sub regimul maghiar din timpul războiului, fusese persecutată pentru că era româncă. În plus, avea și un nas mare, din cauza căruia era deseori luată drept evreică. Avea câteva prietene evreice și, când evreii din Transilvania de Nord au fost deportați în 1944, i-a dat

certificatul ei de naștere unea din prietenele ei, Hanna Hamburg, pentru ca aceasta să se poată ascunde pe undeva. Hanna Hamburg a supraviețuit războiului mulțumită Magdei Stroe, iar după aceea a trăit la Paris. Dacă Hanna ar fi fost prinsă, certificatul ar fi fost găsit și Magda ar fi putut să plătească cu viața pentru compasiunea ei. Din cauza asta, Edith și cu mine ne-am simțit întotdeauna foarte apropiați de ea.

Alt prieten de-al nostru era Imre Tóth, profesor la Universitate care predă istoria și filozofia matematicii. Cu un an mai în vârstă decât mine, Imre era ca și mine evreu ungur, născut în Ardealul de Nord. Intrase în mișcarea comunistă cu puțin înaintea mea, și fusese arestat și condamnat în 1941. Era foarte inteligent și foarte citit, având o înclinație deosebită spre teorie și nici una spre practică. Studia matematica, dar nu-i plăcea să rezolve probleme; în schimb, îl interesau istoria ideilor matematice și aspectele filozofice ale matematicii, domeniu în care a ajuns să exceleze și în care a scris câteva cărți interesante și complet originale care i-au fost publicate și în Apus. Numele lui a devenit bine cunoscut în anii '60, grație în parte cărților și articolelor publicate, precum și unei serii de prelegeri pe care le-a ținut la Televiziunea Română. Când a emigrat în Apus prin 1969 sau 1970, a fost numit profesor de filozofie la Universitatea din Regensburg, unde a predat până la pensie, spre sfârșitul anilor '80. Acum trăiește la Paris.

Imre era un povestitor dibaci și avea un simț al umorului nemaipomenit. Despre prietena noastră comună Magda Stroe, la care țineam amândoi, dar pe care o știam de o naivitate incurabilă, obișnuia să spună: „Știi, în ultima vreme Magda a devenit foarte prudentă. Când are musafiri acasă și vrea să aibă o discuție, are grijă să pună o pernă pe telefon, în caz de microfoane. Din păcate, tipul care se așază pe pernă e turnător“.

Ținta unuia din bancurile lui Imre era Gheorghe Dimitrov, fostul conducător bulgar. Dimitrov fusese secretar general al Partidului Comunist Bulgar și în conducerea Komintern-ului în anii '30. Avea un prestigiu enorm din cauză că în 1933, naștii îl târăseră în procesul celor acuzați că incendiaseră Reichstag-ul. După ce ei înșiși au dat foc Reichstag-ului, naștii au încercat să dea vina pe comuniști. A fost înscenat un proces, în care Dimitrov a apărut ca unul din cei acuzați de incendiere.

Dimitrov s-a apărat atât de bine încât prezența lui la proces a acoperit de rușine regimul nazist. Prin 1951 sau 1952, când unii din comuniștii de frunte din țările satelite erau executați ca trădători, Dimitrov s-a îmbolnăvit și s-a dus pentru tratament la Moscova, unde a murit într-un spital în circumstanțe destul de obscure. Au circulat multe zvonuri pe seama morții lui, întemeiate în parte pe faptul că Stalin era gelos pe Dimitrov pentru prestigiul și popularitatea lui. Prin 1955 sau 1956, când presa sovietică începuse să dezvăluie diverse abuzuri de putere comise în epoca stalinistă, Imre dădu buzna în apartamentul nostru, cu următorul anunț: „Ați auzit ultimele noutăți? Cică au aflat cum a murit Dimitrov“. „N-am auzit nimic. Cum a murit?“ „De cauze naturale – pneumonie“. „De unde și până unde?“ „Așa bine, cuțitul a fost prea rece“.

În iunie 1956, am plecat împreună cu Edith într-o vizită în Uniunea Sovietică. Călătoria ne-a deschis ochii în multe privințe, pentru că la vremea aceea încă ne mai făceam unele iluzii. Am plecat ca turiști, cu trenul, într-un grup eterogen de vreo douăzeci de persoane, pentru un tur de două săptămâni la Kiev, Moscova și Leningrad.

Pentru mine, episodul cel mai interesant al călătoriei a avut loc la Moscova, pe când vizitam fabrica de automobile ЗИЛ (ZIL). Această întâmplare nu numai că mi-a confirmat, ci a și întrecut cele mai negre suspiciuni ale mele despre credibilitatea „realizărilor sovietice“ trâmbițate atât de insistent și răsunător. Uzina în sine nu lăsa nimic de dorit pentru ochiul unui nespecialist ca mine. Procesul tehnologic era foarte asemănător cu cel pe care mi-l aduceam aminte de la uzina Ford din Dagenham, pe care o vizitasem în timpul șederii mele în Anglia. La începutul turului însă, ne-a ținut o cuvântare un inginer care ne fusese dat ca ghid și care, se vedea clar, nu era la prima însărcinare de acest fel. Ne-a vorbit vreo douăzeci de minute, turuind o mulțime de statistici care enumerau succesele fabricii. Multe lucruri mi-au sunat false, mai ales că de-acum eram bănuitor. Dintre ele, mi-aduc lămurit aminte de afirmația că pentru personalul de la turnătorie și de la forjă, ziua de lucru era de șase ore, această muncă, la fel ca mineritul, fiind recunoscută ca deosebit de grea. Poate că nu aș fi dat atenție acestui amănunt dacă n-aș fi fost eu însumi muncitor într-o turnătorie, precum și,

pentru scurtă vreme, miner. Când am ajuns la turnătorie, m-am îndepărtat de grup și am intrat în vorbă cu un muncitor. L-am întrebat pe rusește când începeau și când terminau munca, și din cele spuse a rezultat clar că munceau opt ore pe zi.

„Și lucrați întotdeauna opt ore?” am întrebat.

Muncitorul a ezitat. „Nu, nu întotdeauna”, spuse el în cele din urmă.

„Când nu lucrați opt ore?”

„Păi”, zise el, „când e vreo treabă urgentă de făcut și ni se cere, nu e cazul să refuzăm să lucrăm peste program”.

„Și asta se întâmplă des?” am întrebat.

Era clar că omul începea să se simtă prost și se tot uita în jur să vadă dacă nu cumva trăgea cineva cu urechca. „Păi, se mai întâmplă; n-ai ce face, asta e”.

„Dar mai puțin de opt ore lucrați vreodată?”

Se uită la mine surprins. „Mai puțin de opt? Nu, niciodată”.

Grupul înaintase între timp până la celălalt capăt al turnătoriei. M-am grăbit să-l ajung din urmă și l-am întrebat pe ghid: „Asta e singura turnătorie din uzină?”

„E singura”, zise el.

„Aici e locul unde ne-ați spus că ziua de lucru e de șase ore?”

„Da”, spuse inginerul, „aici și la forjă – din cauză că efortul fizic care trebuie depus și aici și la forjă e mai mare decât în restul uzinei”.

Bineînțeles, nu puteam să-l confrunt cu spuselor muncitorului cu care stătusem de vorbă fără a provoca un scandal și, mai rău, fără a-l vâri pe muncitor în belea, fiindcă probabil nu avea voie să vorbească cu străinii. M-am hotărât în schimb să cercetez mai departe ca să fiu sigur că nu-mi scăpa ceva. Am băgat de seamă că în ciuda spuselor inginerului despre munca epuizantă din turnătorie, lucru care știam din proprie experiență că era adevărat, în această secție lucrau și destul de multe femei, cam o treime din angajați. Poate că femeile erau cheia situației descrise mai devreme de inginerul-ghid; poate că *ele* lucrau șase ore pe zi. Am intrat deci în vorbă și cu o femeie de la topitorie.

Îmi spuse, fără puțință de îndolală, că femeile aveau ziua de lucru de opt ore, la fel ca bărbații. Când am întrebat, „Întot-

deauna?“ a reacționat întocmai ca mai devreme tovarășul ei de muncă: „Nu, nu întotdeauna. De multe ori avem de lucru mai mult decât putem să terminăm în opt ore, și atunci lucrăm peste program“. După care adăugă, vrând parcă să sară în apărarea sistemului de lucru peste program, „Dar când stăm peste program, primim mai mulți bani“.

Am continuat prin a o întreba dacă ea sau colegele ei lucrau vreodată mai puțin de opt ore. „Da“, mi-a răspuns ea, „dacă ești gravidă, în ultimele trei (sau două? nu mai țin minte exact) luni de sarcină, lucrezi numai o jumătate de zi“.

Am fost șocat de maniera absolut crasă în care ghidul nostru mințise. „Dacă așa mint ei despre lucruri care sunt chiar înaintea nasului nostru și pe care putem foarte ușor să le aflăm“, mi-am zis, „care-o fi adevărul despre lucruri aflate mai departe și nu chiar așa ușor de verificat?“

În Uniunea Sovietică, și eu și Edith am încercat să culegem cât mai multe informații exacte despre nivelul de trai. În Kiev, oamenii păreau mai bine hrăniți decât la Moscova, iar la Moscova mult mai bine hrăniți decât la Leningrad. Peste tot, situația era notabil mai proastă decât în România în ce privește fructele și legumele, produsele lactate și, într-o măsură, carnea. Îmbrăcămintea și în special încălțăminte erau mult sub standardul României; de altfel, încălțările și hainele importate din România erau articole de lux. În Leningrad, unde oamenii erau îmbrăcați deosebit de prost, am văzut bărbați și femei purtând haine din anii '20 și '30. Nu numai demodate, ci vechi: costume care vădeau uzul și abuzul a cel puțin douăzeci de ani; pălării de forme pe care le mai văzusem doar în filmele mute.

Dar cea mai netă distincție dintre condițiile de trai din România și cele din Uniunea Sovietică putea fi făcută în sfera locuințelor. Pur și simplu nu exista comparație între felul cum locuiau oamenii la București și felul cum păreau a locui la Moscova, ca să nu mai vorbim de Leningrad, care suferise mult în timpul războiului. Apartamentele erau suprapopulate, cu familii trăind claie peste grămadă, lipsite de orice intimitate. Odată, pe când ne aflam într-un tur în jurul Kremlinului chiar în inima Moscovei, Edith avu nevoie să meargă la toaletă. Una publică nu se zărea nicăieri. Nu se zărea nici vreun restaurant, bar sau vreun alt stabiliment asemănător care să fi avut o toaletă.

După o serie lungă și chinuitoare de încercări nereușite de a obține ajutor sau îndrumări în această problemă, l-am forțat efectiv pe ghidul nostru să intre în blocul de apartamente în fața căruia tocmai ne aflam și să ceară chiriașilor permisiunea ca o turistă să folosească closetul. Ghidul s-a executat și Edith a pătruns într-unul din apartamente. A traversat un coridor lung, din care se deschideau mai multe uși către apartamente de una sau două camere, în fiecare din ele locuind altă persoană sau familie. La capătul coridorului era toaleta, comună pentru toate apartamentele. „Camera“ de toaletă avea un perete numai pe una din cele patru laturi; celelalte trei erau separate de bucătăria sau camera de dincolo doar printr-o draperie. Această situație, am aflat, era destul de tipică.

Paradoxul era că Uniunea Sovietică avea cea mai dezvoltată industrie de oțel, mașini grele și utilaje din toată Europa; armata ei era printre cele mai bine echipate din lume; iar în curs de un an avea să lanseze prima navă spațială din istoria omenirii, Sputnik. De asemenea, avea bombe cu hidrogen din belșug, precum și rachetele cu care să le expedieze.

În ultima zi înainte de plecare, am avut ocazia să stau de vorbă cu un reprezentant de la Intourist, agenția care organizase excursia, venit să ne spună la revedere. M-a rugat să-i comunic care erau impresiile grupului despre vizita noastră, cum fusesem tratați, și dacă ne-a plăcut ce văzusem. „Vrem să învățăm din experiența grupului, așa că v-am ruga să ne spuneți nu numai lucruri bune, nu numai ce v-a plăcut, ci și ce nu v-a plăcut“. „Foarte bine, dacă asta vrei, asta ai să capeți“, mi-am zis cu în gând. Am început laudând multele lucruri minunate pe care le văzusem, arătându-i cât de impresionați eram de realizările Uniunii Sovietice pe drumul de reconstrucție a țării, într-un timp atât de scurt după un război atât de devastator. Pe urmă, am mulțumit Intourist-ului pentru că ne îngăduise să vizităm fabrica de automobile ZIL. Vizita respectivă ne plăcuse foarte mult, am spus, iar fabrica ne-a impresionat. Aici am adăugat, „Pentru că doriți să vă spun și lucruri care nu ne-au plăcut, iată un mic amănunt din această categorie“, și am continuat relatând episodul cu orele de lucru de la turnătorie în același detaliu ca mai sus. La urmă, am zis: „Uzina este modern echipată, funcționează fără cusur, o adevărată bijuterie tehnologică a secolului XX; e

foarte impresionantă așa cum e. De ce trebuie făcute afirmații false pe seama ei? Lucrul ăsta nu e de nici un folos cauzei comuniste; mai degrabă o vătămă. Inginerul care a făcut această afirmație falsă despre orele de lucru ne-a mai vorbit și despre alte realizări privind viața muncitorilor. Dar dacă a mințit despre un lucru, de ce l-am crede că spune adevărul despre celelalte? Nu cred că asemenea practici slujesc într-adevăr intereselor partidului“.

Reprezentantul de la Intourist a reflectat un moment, s-a uitat la mine, apoi a privit în zare și a zis, „Cinstit să fiu, nu știu de ce muncitorii aceia au încercat să vă inducă în eroare, de ce v-au mințit. Fapt este că ce v-a spus inginerul-ghid este adevărat: muncitorii din turnătoriile și forjele noastre lucrează numai șase ore pe zi, din cauză că munca lor e foarte grea și obositoare. Iar lucrul acesta e valabil nu numai la fabrica de automobile ZIL, ci în toate fabricile și uzinele din U.R.S.S., și e un fapt bine cunoscut la noi“.

*

* *

La întoarcerea în București, mă așteptau vești palpitante din Ungaria. De la „reabilitarea parțială“ a lui Rajk în vara trecută, ceva fierbea în societatea maghiară, sub aparența unui calm relativ. Îți dădeai seama de această fierbere și o miroasea de la distanță din articolele tot mai numeroase și mai îndrăznețe, uneori devastatoare, care apăreau în presa maghiară, atât în marile cotidiene cât și în săptămânalele culturale. Totul începuse în toamna lui 1954, la trei luni după ce Biroul Politic al Ungariei fusese convocat la Moscova. Rákosi fusese demis atunci din funcția de premier, iar Nagy numit în locul lui, în timp ce Rákosi păstrase conducerea partidului. În octombrie 1954, ziariștii de la cotidianul partidului au ținut o ședință în care și-au asumat vina de a fi urmat atâția ani fără să crâcnească ordinele de a scrie reportaje tendențioase și de-a dreptul false. Și-au luat un angajament solemn să nu mai publice niciodată minciuni. Nu și-au putut ține această naivă promisiune, desigur, dar relatarea ședinței lor – care nu fusese anunțată public nici înainte, nici după – a circulat din gură în gură și a declanșat tot ceea ce a

urmat. Când în vara lui 1955, conducerea de partid a fost silită de reconcilierea sovieto-iugoslavă să admită că procesul Rajk fusese o înscenare iar el, „în esență“, nevinovat, pornirile care deja existau s-au prefăcut în izbucniri de mânie. O vreme, după ce Nagy a fost înlăturat de la putere după căderea lui Malenkov, iar Rákosi a revenit în forță, partidul a putut fi ținut sub un control suficient de strâns pentru a se evita o explozie. În vara lui 1956, la presiunile lui Tito, sovieticii l-au silit în cele din urmă pe Rákosi să-și dea demisia; l-au înlocuit însă cu Gerő, care era prea aproape de Rákosi pentru a fi considerat o schimbare. Astfel, în vara lui 1956, încurajați de dezvăluirile „secrete“ ale lui Hrușciiov la al XX-lea Congres al P.C.U.S., intelectualii comuniști și cei ne-comuniști deopotrivă își puneau în esență întrebarea: Care este poziția conducătorilor noștri în această privință? Când au de gând să-și dea pe față propriile crime? Cine va răspunde pentru viața lui Rajk și a atâtor altora? Firește, lucrurile nu se spuneau și cu atât mai puțin se scriau așa, deschis, pe față; dar erau prezente și puteau fi citite printre rânduri, iar conducerea nu putea face nimic să oprească acest val de profundă nemulțumire. O revoltă tacită avea loc în rândurile intelectualilor din partid și din afara lui; în fiecare săptămână, noi nume treceau în tabăra criticilor sistemului.

Mi-aduc aminte un articol tipic al lui Tibor Tardos într-un săptămânal literar din perioada aceea, articol care se intitula „Apa de mare e sărată“. Era descrisă o plajă frumoasă undeva într-o splendidă stațiune pe litoral, într-o zi cu soare lângă apele albastre și luminoase ale mării care îi îmbiau pe vilegiaturiști să se arunce în valuri și să se desfete cu răcoarea și prospețimea lor (Ungaria nu mai avusese ieșire la mare de la sfârșitul primului război mondial). Peste tot, de la megafoanele montate pe stâlpi înalți răsunau laude aduse stațiunii: „Oameni buni, fraților! Pregătiți-vă pentru marea bucurie! Sunteți pe cale să gustați apa de mare, băutura cea mai plăcută, cea mai răcoritoare, cea mai delicioasă din lume! Pregătiți-vă pentru plăcerea și desfătarea de care o să aveți parte. Beți cât puteți și vă bucurați“. Oamenii se năpusteau în mare și-i sorbeau apa. Dar, dezamăgire! Apa de mare era sărată la gust și nu se putea bea. Atunci sărbătoarea se prefăcea într-o explozie de mânie; splendida stațiune devenea locul unei treziri amarnice. Mesajul: Socialismul, oricare ar fi

fost meritul lui, fusese preschimbat într-un iad amarnic de către minciunile de care era înconjurat și falsele afirmații făcute pe seama lui. Nu întâmplător, revolta intelectualilor nu avea drept obiect principal nivelul coborât de trai, promisiunile neîndeplinite ale unei vieți mai bune pentru clasa muncitoare sau alte probleme sociale. Accentul cădea în schimb pe ceea ce era perceput ca regimul Marii Minciuni. „Destul cu asta“, spuneau ei. „Haideți să spunem în sfârșit adevărul“.

Accasta era atmosfera în care, spre sfârșitul verii în 1956, i-am scris lui Karesi Fekete, tovarășul meu de evadare în 1944, spunându-i că Edith și cu mine intenționăm să vizităm Budapesta. Karesi, care pe atunci era ministru în guvernul lui Hegedüs, mi-a răspuns invitându-ne să stăm cu el și soția lui (tot o Edith). Am aranjat o vizită de două săptămâni începând cu 24 octombrie. În seara de 23 octombrie 1956, Edith, cele două fete și cu mine am luat trenul de Budapesta. Trenul oprea la Cluj dimineța și planul nostru era să le lăsăm pe Anna și pe Vera la părinții lui Edith pe durata șederii noastre la Budapesta. Când trenul a intrat în gara Cluj, părinții lui Edith ne așteptau. I-am înmănat lui Sándor bagajul Annei și al Verei și tocmai ne luam rămas bun de la fete, când Sándor zise, „Ce faci? N-ai auzit știrile? Trebuie să vă dați jos aici; n-are nici un rost să mergeți la Budapesta acum“. Nu auzisem nimic, fiindcă plecasem de acasă înainte de știrile de seară. „La Budapesta e revoluție. Se trage pe străzi. Trebuie să vă dați jos din tren“, zise Sándor repede. Eram în culmea bucurii.

„Asta-i nemaipomenit“, am zis eu. „Nu știu sigur ce-ar trebui să facă Edith, dar în ce mă privește, vreau să fiu acolo, să iau parte la tot“.

Socrul meu încerca nervos să mă convingă să renunț la ce îmi dicta instinctul. „Dar n-are nici un rost; ți-ai pune viața în primejdie pentru un moft. Poți să urmărești evenimentele de aici; noi ascultăm Radio Budapesta de aseară“. Dar eu eram hotărât să merg; simțeam că parcă începeau să-mi crească aripi.

Atunci socrul meu a auzit pe cineva care tocmai spunea că se anunțase la radio închiderea graniței cu Ungaria. N-am vrut să-l cred; am crezut că era o invenție de-a lui să mă facă să mă dau jos din tren. Așa că m-am dus la șeful de tren și i-am spus că aveam treburi importante în Budapesta și trebuia să

ajung acolo. Era adevărat că granița fusese închisă, și dacă da, oare trenul își va continua totuși drumul spre Budapesta? Mi-a răspuns fără nici o ezitare că tocmai primise instrucțiuni să oprească trenul la graniță. „Nu mergem la Budapesta“, îmi spusese. Timp de câteva minute am întrebat în jur dacă nu existau alte mijloace de a ajunge la Budapesta, dar m-am lămurit curând că nu era nimic de făcut. Și așa, îndelung-pregătită și mult-așteptată noastă vizită la Budapesta s-a încheiat la Cluj. Cea mai mare parte a timpului mi-am petrecut-o lipit de aparatul de radio, încercând să absorb și să descifrez veștile din Ungaria.

Pe lângă părinții lui Edith, aveam la Cluj un cerc de prieteni. Printre ei se numărau criticul literar László Foldes și soția lui, scriitoarea Marica Földes, amândoi oameni extrem de vii, de colorați și de interesanți; și Ernő Gall, filozof marxist și redactor-șef la revista *Korunk*, care nouă luni mai târziu mi-a publicat un articol pentru care a fost luat la rost la București. Am urmărit cu toții îndeaproape evenimentele care aveau loc la Budapesta și am fost cutremurați când după 12 zile, pe 4 noiembrie, tancurile sovietice au înăbușit revolta, omorând o mulțime de oameni. În următorii doi ani de represalii, au fost executați Imre Nagy, conducătorul comunist care fusese de partea rebelilor, denunțase Pactul de la Varșovia și ceruse retragerea trupelor sovietice; Pál Maleter, conducătorul militar al rebeliunii; precum și alți conducători. În urma intervenției sovietice, peste o sută de mii de oameni au fugit în Apus trecând granița în Austria.

Noul conducător al partidului maghiar, János Kádár, a fost la început urât de toată lumea; fusese instalat de ruși și încuviințase execuția foștilor săi tovarăși. Dar în anii care au urmat, și-a câștigat o reputație mult mai bună, întrucât a instituit treptat un regim mai tolerant și mai puțin aspru decât în oricare altă țară socialistă. Sovieticii i-au permis s-o facă, pentru că învățaseră în 1956 că era mai bine să nu te pui cu ungurii; exista întotdeauna pericolul unei explozii. Astfel, a evoluat încetul cu încetul o înțelegere tacită prin care partidul maghiar sprijinea necondiționat orice inițiativă sovietică în politica externă, dar avea în schimb mână liberă să conducă treburile interne ale țării. Motto-ul politic al lui Kádár a devenit: „Cine nu e împotriva noastră e cu noi“, iar condițiile social-economice care au rezultat au ajuns să fie descrise în anii '60 în Occident ca un „comunism de tip

gulaș“. În Europa de Est, Ungaria a ajuns să fie considerată – nu fără sarcasm – „cea mai veselă baracă din lagărul comunist“. Termenul occidental sublinia noul accent care s-a pus pe bunurile de consum, și în general, pe creșterea nivelului de trai. Dar o trăsătură și mai importantă a regimului lui Kádár a fost libertatea de expresie și dezbateri de care s-au bucurat intelectualii maghiari, și la asta se referea caracterizarea făcută Ungariei în Europa de Est. Mi-aduc și acum aminte totală mea uimire când în 1957, la numai câteva luni după înăbușirea rebeliunii, Editura pentru Științe Economice din Budapesta a publicat o carte de János Kornai, *Supracentralizarea conducerii economice* (traducere literală a titlului maghiar), prima analiză critică amănunțită a economiei de comandă și a metodelor ei de planificare, care și-a nimerit ținta cu o acuratețe devastatoare. Într-un fel, sacrificiul și suferința rebeliunii ungurești din 1956 nu au fost zadarnice.

În alte țări socialiste însă, și cu siguranță în România, consecințele rebeliunii din Ungaria și ale înăbușirii ei au fost în ansamblu negative. Abia perceptibilul dezgheț care începuse după moartea lui Stalin și execuția lui Beria, și care fusese accelerat considerabil de dezvăluirile lui Hrușciiov la cel de-al XX-lea Congres al P.C.U.S., s-a evaporat, iar în 1957 mașina politică a fost pusă în marșarier. Linia oficială a partidului s-a înăsprit și a urmat o perioadă de vreo doi sau trei ani de represiune accentuată.

La fel ca al multor altora și destinul meu a fost afectat de această nouă glaciațiune. Necazul a pornit în parte de la un articol pe care l-am publicat în 1957, dar mai ales de la cartea pe care am publicat-o în 1958. În această fază însă, „suferința“ mea a fost minoră în comparație cu ce au pățit alții, ale căror vieți și cariere au fost efectiv ruinate. Un singur exemplu: Constantin Noica, unul din cei mai cunoscuți filozofi români nemarxiști, cina la o terasă cu un grup de prieteni în septembrie sau octombrie 1958. S-a ascultat muzică, s-a băut vin și, localul fiind în aer liber, mesenii s-au simțit în largul lor și au vorbit liber, spunând bancuri politice și făcând remarci sarcastice pe seama marionetelor de pe „frontul ideologic“. Bărbații erau cu nevestele și la un moment dat o țigancă a venit la masa lor să vândă flori, după care a cerut permisiunea să-și lase găleata cu flori sub masă. În decembrie, Noica și câțiva prieteni au fost

arestați. Mai mulți membri ai grupului au cedat când Securitatea le-a reprodus cuvânt cu cuvânt conversația de la terasă: găleata cu micsandre lăsată sub masă de țigancă avusese microfoane. Noica a fost condamnat la douăzeci și cinci de ani de pușcărie. A fost eliberat șase ani mai târziu, la amnistia generală din 1964.

Articolul meu din 1957 a fost scris sub influența dezbatărilor economice care aveau loc în Ungaria și la care aveam acces prin intermediul câtorva publicații. Timp de un an înainte de rebeliunea din 1956, cercul Petőfi din Budapesta organizase dezbateri literare fascinante, care depășeau cu mult cadrul literaturii și curând au devenit dezbateri intelectuale mult mai largi despre fiecare aspect al societății maghiare și al vieții contemporane din Ungaria. Economiiștii își aveau dezbaterile lor, oglinдите în paginile revistei lor și în presă. Prin mijlocirea acestor canale indirecte am aflat despre socialismul de piață, o idee lansată în anii '30 de Oskar Lange și îmbrățișată mai recent de către economiiștii iugoslavi, ale căror crezuri față de doctrina ortodoxă erau tolerate de Tito în nădejdea că vor putea zămisli un model de comunism diferit de cel al detestatei Uniuni Sovietice. Socialism de piață e un termen generic care se aplică unui sistem în care unitățile economice, continuând să fie într-un fel sau altul proprietăți colective, sunt agenți autonomi care-și urmăresc propriile obiective – de exemplu, profitul – și își scot produsele pe piață. Autoritatea planificatoare stabilește apoi prețurile în așa fel încât să asigure echilibrul dorit între cerere și ofertă. Astfel s-ar înlocui mecanismul planificării directe din economia de comandă, în care fiecare întreprindere are de îndeplinit anumite sarcini de producție, cu un mecanism mai flexibil de stimulare prin prețuri, în care întreprinderile sunt co-interesate să producă ce dorește planificatorii prin controlul apropiat al prețurilor. Avantajul acestui sistem față de economia de comandă ar fi o mai mare eficiență globală: în vreme ce în economia de comandă natura arbitrară a prețurilor invalidează orice comparație între metode alternative de a produce același lucru, în socialismul de piață prețurile de echilibru ar furniza o bază adecvată pentru o asemenea comparație și astfel ar promova eficiența.

Așadar la începutul anului 1957, am scris pentru revista *Korunk* un articol despre câteva probleme curente în cercetarea

economică, în care încercam să explic importanța faptului de a avea un sistem de prețuri care să reflecte efortul relativ cheltuit pentru a produce diverse lucruri. Doar pentru că piețele și prețurile joacă un rol central într-o economie capitalistă, argumentam eu, nu e un motiv ca ele să nu poată fi niște unelte folosite și în conducerea unei economii socialiste, atunci când autoritatea planificatoare a înțeles cum funcționează și stăpânește arta folosirii lor. Ba chiar dimpotrivă, contribuind la eficientizarea economiei, puteau contribui la consolidarea socialismului. Spre deosebire de cele trei studii precedente, care fuseseră redactate într-un limbaj tehnic și erau inaccesibile băgătorilor de seamă din partid, articolul de față nu era scris în limbaj tehnic și avea drept scop persuasiunea politică. Am dat de neccaz din pricina lui, nu numai eu ci, și Ernő Gall, redactor-șef al revistei, care a fost convocat la București pentru a fi luat la rost în cursul anului 1958. Consiliul editorial a trebuit să-și facă autocritică publică pentru orbirea-i ideologică întrucât acceptase spre publicare un asemenea articol revizionist. Propriile mele neccazuri au început tot cam atunci, dar nu numai din cauza articolului.

EREZIE ȘI EXCLUDERE

La începutul lui 1956, printre alte activități la Institutul de Cercetări Economice, am început să lucrez la o carte despre keynesianism, doctrina economică a lui John Maynard Keynes. Teoria generală a utilizării forței de muncă, pe care Keynes a conceput-o în timpul crizei economice din anii '30, era menită să dea o explicație a acelor ani lungi de șomaj masiv și subutilizare a capacităților de producție. În plus, Keynes a susținut că asemenea crize economice puteau fi evitate în viitor dacă guvernul adopta măsurile cuvenite. În deceniul de după război, keynesianismul a fost tendința dominantă în gândirea economică occidentală și multe din recomandările lui Keynes privind politicile guvernamentale au fost testate în practică. Mai târziu, aceste recomandări împreună cu unele din justificările lor teoretice au ajuns să fie foarte controversate, dar analiza keynesiană prin care nivelul venitului se determină ca punctul de echilibru între investițiile proiectate și economiile programate a intrat în uzul curent al economiștilor apuseni, devenind o componentă de bază a analizei macroeconomice moderne. Când mi-am început proiectul, Keynes părea să fie cel mai relevant teoretician modern al economiei pentru cineva dornic să spargă izolarea impusă economiștilor marxiști – prizonieri ai unei teorii care înghețase de trei generații – și să exploreze idei noi.

În literatura economică marxistă, toți economiștii nemarxiști din Occident erau lacheii ideologici ai capitalismului, iar teoriile lor aveau drept unic scop să justifice exploatarea capitalistă, făcând-o acceptabilă clasei muncitoare întrucât o descriau ca pe un sistem care funcționează spontan prin procese ce oglindesc principii raționale de eficiență. Analiza marginală

de orice nuanță era anatema, fiindcă nu se conforma teoriei plus-valorii. Analiza echilibrului economic și utilizarea de tehnici matematice erau puse la index ca metode complicate de a camufla simplul fapt al exploatării. Încercând să ies din acest tipar, eu am scris o carte care trata teoriile lui Keynes dintr-o perspectivă marxistă, deci critică, dar în același timp le analiza cu intenția de a deriva din ele rezultate general valabile care să poată fi de folos științei economice marxiste. Titlul cărții a fost *Contribuții la o critică marxistă a keynesianismului*. Punctul meu de pornire era faptul că, spre deosebire de economiștii burghezi de până la el, Keynes nu se limitase la explicarea economiei capitaliste (adică, în interpretare marxistă, la justificarea ei), ci identificase și diagnosticase slăbiciunea ei majoră: posibilitatea și în anumite împrejurări chiar probabilitatea de echilibru în condiții de subutilizare a forței de muncă, sau altfel spus, atingerea unui echilibru economic la un nivel de subutilizare a capacităților de producție, însemnând șomaj în masă pe o durată prelungită. Mai departe, după ce diagnosticase boala și presupusele ei cauze, Keynes oferise remedii sub forma unor măsuri fiscale și monetare pe care, credea el, guvernul trebuie să le adopte pentru a preveni sau a elimina acest fenomen nedorit. Un apologet al capitalismului n-avea nevoie să fie obiectiv și cu atât mai puțin științific, argumentam eu, dar cineva care, precum Keynes, dorea să remedieze unul din defectele fundamentale ale capitalismului, trebuie să fi încercat să folosească instrumente științifice; altfel, încercarea lui de a remedia boala ar fi fost sortită să dea greș, iar soluția propusă n-ar fi fost de nici un folos sistemului burghez pe care încerca să-l ajute. De aici, nevoia de a examina opera lui Keynes dintr-o perspectivă nouă, diferită de cea a criticilor marxiști din trecut vizavi de economiștii burghezi. În lumina acestor fapte, conchideam eu, economiștii marxiști nu trebuiau să-l trateze pe Keynes doar ca pe un alt apologet al capitalismului, deoarece eticheta nu indica rolul său principal.

În cartea mea, explicam și justificam pe îndelete această teză, după care expuncam teoria keynesiană a determinării nivelului venitului, punând accentul pe ideea nouă a posibilității unei stări prelungite de echilibru la un nivel de subutilizare a forței de muncă. N-am contestat această teorie, dar am încercat

s-o traduc în termeni marxiști și s-o așez în cadrul schemelor lui Marx pentru reproducția lărgită. De fapt, în ciuda criticii devastatoare pe care Marx a făcut-o capitalismului, el n-a prevăzut posibilitatea atingerii echilibrului economic prin subutilizarea forței de muncă. A scris în repetate rânduri și în amănunțime despre șomajul, risipa și subutilizarea capacităților de producție care predominau în timpul crizelor periodice ale ciclului economic, dar a privit întotdeauna aceste fenomene ca pe oscilațiile unui pendul, inerente mecanismului spontan prin care se impune echilibrul economic, și niciodată ca pe o posibilă stare de echilibru în sine. Cu alte cuvinte, susțineam eu, noțiunea de echilibru prin subutilizare era nouă pentru economiștii marxiști și trebuia să facă parte din critica pe care aceștia o făceau capitalismului. În fine, examinam remediile oferite de Keynes și arătam cum se presupunea că ar acționa acestea, subliniind limitările lor și natura vremelnică a ameliorării pe care o puteau aduce.

Am terminat de scris cartea la sfârșitul lui 1957. Între timp, dezechetul din 1955 se preschimbase în ger; totuși, încă dăinuia suficientă incertitudine privind linia ideologică „corectă” și delimitarea strictă între ce era și ce nu era permis în sfera dezbaterii intelectuale ca să întrezăresc o șansă – dar nu mai mult – de a-mi publica lucrarea. Pentru asta, însă, editura trebuia să aibă greutate politică, deoarece publicarea cărții mele implica un risc. De aceea, mi-am înaintat manuscrisul la Editura Politică, care era editura cea mai apropiată de partid. Îl cunoșteam pe redactorul responsabil de cartea mea; era un tânăr economist marxist, inteligent, care mă stima mult și era îndeajuns de întreprinzător pentru a încerca să mă publice.

Unul din referenții cărții mele a fost Ion Rachmuth, șeful catedrei de economie politică la școala partidului, unul din cei mai respectați teoreticieni marxiști din țară. În multe privințe, fusese multă vreme total „pe linie” în chestiuni de teorie economică, dar știam că vederile lui suferiseră o schimbare. Dezvăluirile de la al XX-lea Congres îl zguduiseră profund și-i stârniseră multe îndoieli, deși nu-și împărtășea gândurile nimănui. Știam asta pentru că locuiam în aceeași clădire și uneori mai schimbam o vorbă; el locuia la etajul întâi cu soția și cei doi copii, noi la etajul cinci. Odată, ne-am întâlnit întâmplător în parc cu familiile; grupurile noastre s-au unit și am avut astfel

prilejul să stau mai mult de vorbă cu el. Îl știam ca pe un tip care fusese ultra-dogmatic, dar care era, de asemenea, foarte inteligent și, spre deosebire de ceilalți campioni ai frontului ideologic, un om onest și leal. Așa că am deschis o discuție despre situația politică și mi-am spus franc părerea despre condițiile din România, contând mai mult sau mai puțin pe faptul că, chiar dacă nu era de acord cu mine, n-avea să mă toarne. A ascultat și n-a comentat, dar la sfârșit a zis: „Nu ești singurul care gândești așa; dar condițiile nu par încă propice pentru o schimbare“. Manuscrisul meu i-a fost dat spre evaluare lui Rachmuth de către Editura Politică. Când l-a terminat, mi-a spus că lucrarea i se părușe extrem de interesantă și că el unul nu fusese familiarizat cu teoriile lui Keynes, dar acum avea senzația că le înțelege. Apoi îmi zise: „Dar de ce vrei s-o publici? Mai mult ca sigur, o să-ți aducă necazuri“. I-am răspuns că nu ignoram riscurile și pericolele publicării cărții, dar că nu puteam fi indiferent la direcția în care mergeau lucrurile în țară și, ca intelectual, vroiam să contribui și eu la schimbarea în bine a climatului. Rachmuth clătină din cap și-mi spuse că va scrie un referat pozitiv despre cartea mea, dar că, între noi fie vorba, el mă sfătuia să n-o public. Nu-mi amintesc cine a fost celălalt referent, dar editura a aprobat publicarea cărții, care a primit bunul de tipar la sfârșitul lui aprilie 1958.

La început, cartea a fost bine primită. La începutul verii, a fost recenzată favorabil în *Scînteia* și în câteva alte publicații. Norii au început să se adune spre sfârșitul verii și deja toamna, descărcările electrice erau în plină desfășurare. Câteva recenzii răuvoitoare și dușmănoase mi-au etichetat cartea ca fiind străină de gândirea marxistă, oglinda unei mentalități burgheze putrede și a unei atitudini de slugărnicie față de ideologia capitalistă. Una din aceste recenzii a apărut în numărul din august 1958 al revistei *Probleme Economice*, care îmi publicase cele trei articole din 1955-'57, și era semnată de o persoană care nu avea nici cunoștințele necesare, nici interesul față de subiect ca să fi scris o cronică atât de acidă din proprie inițiativă; era clar că i se ceruse, iar el se executase. Altă recenzie devastatoare a apărut mai târziu în *Scînteia*. De data asta, autorul recenziei semnală publicului cititor primejdia relaxării vigilenței: lesne puteai fi dus de nas de trucurile și subterfugiile inamicului, care de multe

ori se ascundea în spatele unei aparente sofisticări teoretice și al pretenției de „obiectivitate” științifică – de parcă așa ceva ar fi existând –, așa cum se întâmplase din păcate chiar în paginile acelui ziar, care publicase cu câteva luni în urmă o recenzie favorabilă a acelei abominabile lucrări. Până la urmă, după alte câteva săptămâni, cartea fu retrasă din circulație: toate copiile existente fură scoase din librării, biblioteci și cluburi de lectură. Conținutul ei fusese înfierat clar ca erezie.

La scurt timp după ce cartea mea a fost atacată în presă, mi s-a ivit prilejul să vizitez Budapesta pentru prima oară din 1945, iar odată ajuns acolo, am discutat cartea mea cu doi din economiștii de frunte ai Ungariei pe atunci, Tamás Nagy și Péter Erdős (nici o legătură cu faimosul matematician Paul Erdős, pe care am avut ocazia să-l cunosc mai târziu). Îi cunoșteam după nume din revista economică ungurească și aveam pentru amândoi o doză de respect pe care nu-l aveam pentru nici un economist român sau, dacă-i vorba, sovietic. Știau de cartea mea, care le stârnise interesul de îndată ce aflaseră că presa românească tunase și fulgerase împotriva ei. O dăduseră la tradus și mi-au arătat rezultatul, care era ininteligibil. Traducătorul știa românește, dar nu înțelegea nici economie, nici terminologia keynesiană. Nagy și Erdős nu știau nici unul mare lucru despre Keynes și nici, îmi închipui, despre gândirea economică apuseană în general. Erau amândoi economiști marxisti, fără să fie dogmatici; amândoi doreau să depășească limitările doctrinei marxiste și într-o oarecare măsură erau deschiși la idei critice. Problema lor era că, în loc să studieze lucrările economiștilor apuseni, pe care le socoteau în cea mai mare parte irelevante pentru economia planificată din țările socialiste, ei încercau să edifice o știință economică a socialismului pornind de la zero. Amândoi s-au arătat dornici să afle mai multe despre Keynes, precum și ce aveam eu de spus pe marginea teoriilor lui. Am început să le explic conținutul cărții mele, dar aveau atât de multe întrebări efectiv la fiecare pas, încât după o discuție de mai bine de două ceasuri, abia dacă izbutisem să epuizăm o mică parte din subiect. Atunci mi-au propus să reluăm discuția diseară la Erdős acasă, unde puteam să stăm până la ziuă dacă era nevoie.

Nevoie a fost într-adevăr, încât am terminat de discutat abia pe la două noaptea. Erdős și soția lui ne-au servit cu niște

gustări și ceva vin, pe care Nagy l-a apreciat îndeosebi. La sfârșit, spre dimineață, Nagy a zis: „Cred că înțeleg acum ce vrei să spui prin echilibru datorat subtilizării forței de muncă, și-ți urmăresc raționamentul prin care arăți cum poate avea loc așa ceva, și cum poate fi afectată o atare situație de politica guvernului. Din tot ce-ai scris, cel mai mult îmi place explicația pe care ai dat-o acestui fenomen punându-l în cadrul marxist. Cred că am băut destul vin în seara asta ca să nu te superi dacă-ți spun că ești un prost. Ar fi trebuit să spui ce aveai de spus fără să suflă o vorbă despre Keynes. Tu explici un fenomen nou al economiei capitaliste, un fenomen necunoscut și cu atât mai puțin înțeles de economiștii marxisti. Ar fi trebuit să dai explicația acestui fenomen ca și cum ți-ar aparține, și să vezi ce succes ar fi avut cartea ta“. Nu-mi mai aduc aminte ce i-am răspuns, dar n-am regretat nici atunci nici mai târziu că nu recusesem la procedeul sugerat (poate că nu tocmai în serios) de Tamás Nagy. Oricum, am fost foarte flatat de interesul viu pe care acești doi oameni, pe care îi stimam foarte mult, l-au arătat față de cartea mea. Reacția lor a fost un adevărat balsam pentru sufletul meu și o mângâiere pentru amorul propriu, destul de zgâriat după atacurile și ocările pe care le înghițisem acasă.

Încă dinainte să apară în presă primele reacții negative la cartea mea, mi-am pierdut postul de conferențiar la I.S.E. Asta s-a întâmplat în septembrie 1958, măsura făcând parte din înăsprirea controlului politic al posturilor din învățământ în domenii ideologice, precum, printre altele, economia. Nu pot rezista ispitei de a reproduce aici unul din amănuntele tragicomice ale concedierii mele din acea distinsă instituție. Când am fost dat afară, mi s-a dat cartea de muncă în care erau trecute așa cum se obișnuiește posturile pe care le ocupasem succesiv la I.S.E, remunerația primită și motivul desfacerii contractului de muncă. Pentru motiv, se invoca un articol mult uzitat din Codul Muncii, același ca și la ceilalți care erau puși pe liber. Lista posturilor ocupate de mine era următoarea: 1949-1950, lector, salariu....; 1950-1952, conferențiar, salariu....; septembrie 1952 – decembrie 1954, conferențiar fără salariu; 1955-1958, conferențiar, salariu... . Care va să zică, de la oaspete al minunatei case de Malmezon, fusesem promovat la „conferențiar

fără salariu“ – aflat într-un plăcut concediu prelungit, s-ar putea spune.

Între timp, avuseseră loc unele schimbări și la principalul meu loc de muncă, Institutul de Cercetări Economice. În iarna dintre 1957-1958, Gogu Rădulescu, directorul institutului, fusese chemat la Comitetul Central unde i se oferise un post la guvern: urma să devină ori ministru, ori ministru adjunct al Comerțului, nu-mi mai aduc aminte care. Avea câteva zile de gândire și mi-a cerut sfatul. Știam ce gândea despre situația curentă; de fapt, știam că amândoi gândeam aproape la fel. M-a întrebat dacă să accepte postul. I-am răspuns fără șovăială că nu vedeam nici un motiv să n-o facă: o poziție ministerială era o poziție influentă din care ar putea reuși să exercite un efect pozitiv asupra felului cum mergeau lucrurile în țară. Câtă vreme nu i se puneau condiții contrare vederilor lui, de ce să nu accepte? Dacă i se va cere să facă lucruri împotriva dorinței și conștiinței sale, atunci putea și trebuia să demisioneze. Îmi răspunse că el vedea puțin altfel lucrurile. Nu vedea nici o nădejde de a-și impune vederile conducătorilor și nici de a-i influența în vreun fel; și, cum nu vroia să-și distrugă viața intrând într-un conflict cu conducerea, nu i se părea o alternativă viabilă să demisioneze când nu era de acord cu ceva. Nu era și nu intenționa să devină un erou. Totuși, se gândea că dintr-o poziție de conducere la guvern ar putea face bine dacă nu cauzei în general, pe care nu se simțea în stare s-o înrăurească, barem ici și colo câtorva oameni: ar putea să-i dea cuiva o slujbă sau o slujbă mai bună și asta putea fi un motiv suficient pentru a „deveni corupt“, cum spunea el. Era limpede că privea intrarea în guvern ca pe o formă de corupție și cântărea în sinea lui meritele acestui compromis. Până la urmă, s-a hotărât să accepte și a plecat deci de la institut.

Cu câteva luni mai înainte, avusese loc un incident semnificativ legat de Gogu Rădulescu. Gogu avea un prieten vechi la Moscova, Ilia Konstantinovski, un camarad comunist de pe vremea mișcării studențești dinainte de război. Spre deosebire de Gogu, Konstantinovski era evreu și în 1940, când Basarabia fusese încorporată în U.R.S.S. și a existat o perioadă de zece zile de alegere, acesta trecuse în Uniunea Sovietică. După război, Konstantinovski nu s-a mai întors în România, ci a devenit

cetățean sovietic, iar în anii '50 lucra la Moscova ca ziarist. Gogu îmi vorbise de câteva ori despre el cu mare admirație, spunând că era de departe cel mai deștept din grupul lor pe vremea când erau tovarăși în București, liderul lor de opinie, în mare parte. Nu fuseseră în corespondență de-a lungul anilor, dar existaseră între ei contacte sporadice prin terțe persoane, astfel încât fiecare știa de soarta celuilalt. Pe la sfârșitul anului 1956, Gogu îmi spuse că Ilia urma să vină la București pentru o scurtă vizită. Abia aștepta să-l revadă și am avut impresia că spera să primească răspunsuri la multe din întrebările fundamentale care ne frământau pe amândoi.

Vizita lui Konstantinovski a durat numai trei zile. Gogu a avut se pare două sau trei lungi discuții cu el, care l-au tulburat foarte mult. Vreo câteva zile n-a făcut decât să bodogănească și n-a vrut să-mi spună ce se întâmplase, dar în cele din urmă mi-a destăinuit că Ilia îi spusese în esență următoarele: idealurile tinereții lor erau duse pentru totdeauna; Uniunea Sovietică nu mai avea nimic de-a face cu ele; totul nu era decât o mare minciună; nimic nu se putea schimba și era inutil să încerci. Nu era nimic de făcut, decât să dai uitării idealurile și să înveți să trăiești cu realitatea hădă. Principala lui preocupare era, și fusese de mulți ani, să aibă grijă de el și de familia lui, să se protejeze împotriva pericolelor din profesiunea lui și să evite provocările și capcanele. Îl sfătuiă pe Gogu să facă la fel, nu în interesul cauzei – nu mai exista de mult așa ceva –, ci pentru simplul scop de a supraviețui în lumea noastră urâtă și primejdioasă. Gogu mi-a spus și că-i vorbise lui Ilia despre mine, despre arestarea mea și vederile mele curente de comunist reformist, devotat schimbării sistemului, și-i pomenise de cartea pe care o scrisesem. Reacția lui Konstantinovski, mi-a spus Gogu, fusese cam așa: „Din ce-mi spui, prietenul tău pare un om curajos și integru, dar e o naivitate din partea lui sau a ta să vă închipuiți că se poate face ceva pe linia asta. Nu e nici o speranță, și ar trebui să vă vedeți de interesele voastre“. Nu-l cunoșteam pe Konstantinovski, dar auzisem destule despre el de la Gogu ca să nu pot trece peste opiniile lui ca peste vederile unui egocentric care cu vârsta se acrise. Fapt este că remarcile lui m-au tulburat și pe mine aproape la fel de mult ca pe Gogu. Incidentul a devenit unul din cuiele bătute în sicriul idealurilor mele.

După plecarea lui Gogu de la institut, a fost numit în locul lui Miron Constantinescu, fostul membru al Biroului Politic și președinte la Comisia de Stat pentru Planificare. Constantinescu fusese dat afară din Biroul Politic și din guvern cu puțin înaintea numirii lui la institut. Împrejurările acestei căderi în dizgrație au ramificații importante și merită schițate.

Începând cu 1955, și mai ales după Congresul al XX-lea al P.C.U.S., Hrușciov exercitase presiuni asupra partidelor „înfrățite“ să o apuce pe aceeași cale a destalinizării pe care pășea Uniunea Sovietică. În Ungaria, Polonia și Cehoslovacia, acest lucru a dus la schimbări reale în conducerea partidelor respective; dar în România, Gheorghiu-Dej redusese procesul de de-stalinizare la regurgitarea unor informații despre crimele lui Stalin – puse în cumpănă cu reflecții despre meritele marelui conducător – și aprobarea din gură a condamnării oricărui cult al personalității, boală de care, eram asigurați, România nu suferea și nu suferise niciodată. Ca urmare a rebeliunii din Ungaria, în timpul căreia Gheorghiu-Dej avusese prilejul să vadă cu ochii lui, într-o vizită la Budapesta, resentimentele violente și larg răspândite ale populației împotriva rușilor, a decis se pare să schimbe macazul în relațiile lui cu Uniunea Sovietică și să se distanțeze de Moscova. După mine, această decizie a fost în mare măsură dictată de frica unei încercări sovietice de a-l mătura de la conducere, ca fost stalinist. În orice caz, a tras sforile cu suficientă iscusință ca să reușească să obțină retragerea trupelor sovietice din România în vara lui '58.

În anul următor sau următorii doi ani, Gheorghiu-Dej a început să adopte o poziție independentă și în Consiliul de Cooperare Economică al țărilor socialiste, în cadrul căruia a refuzat să accepte unele recomandări sovietice care, în numele diviziunii internaționale a muncii, ar fi încetinit planurile României de a-și dezvolta propria industrie grea. În scurt timp, fricțiunea la început sporadică și surdă cu sovieticii a luat amploare, devenind un adevărat conflict politic, mai mult sau mai puțin deschis. Astfel, același conducător al partidului care timp de zece ani după război fusese cel mai ascultător servitor al stăpânilor săi sovietici își descoperise dintr-o dată patriotismul când se simțise amenințat de aceiași stăpâni și începuse să apere „interesele României“ de ingerințele Uniunii Sovietice. În

legătură cu asta, s-a sugerat în presa occidentală a vremii că rup-tura cu conducerea sovietică era doar prefăcătorie pentru a-i înlesni României contactele cu Apusul. Situația fusese însă jude-cată greșit. Conflictul cu sovieticii și suspiciunea reciprocă din-tre cele două conduceri au mers până acolo încât la un moment dat, toți cei care aveau legături strânse cu Uniunea Sovietică (de pildă petrecuseră războiul în U.R.S.S., sau studiaseră în U.R.S.S., sau se căsătoriseră cu o rusoaică etc.) au devenit ine-ligibili pentru posturi de conducere în eşaloanele superioare ale nomenclaturii.* Mai mult, toți cei care făceau parte din această categorie și dețineau posturi sensibile în ministerul de apărare sau în cel de interne, precum și la Securitate, au fost înlăturați la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60.

Acesta era contextul în care Gheorghiu-Dej îi întorsese spatele lui Miron Constantinescu, care după Congresul al XX-lea fie simțise sincere remușcări, fie dorise să intre în grațiile noii conduceri sovietice, mai exact ale lui Hrușciiov. Oricare ar fi fost motivele lui Constantinescu, acesta ridicase problema destalini-zării în România. N-a apucat să deschidă bine gura, că tentativa lui a și fost prompt zădărnicită de Gheorghiu-Dej, care era deja în alertă și cu ochii în patru, și l-a zburat fără zăbavă din conducerea partidului. Așa a ajuns Constantinescu să fie numit directorul institutului meu. Constantinescu și-a luat postul în serios în cel mai înalt grad. Nu s-a purtat deloc ca un prințisor ofensat care primise pe nedrept un șut în fund, ci a ținut ședință după ședință cu diversele grupuri de cercetare din institut, făcând eforturi să se pună la curent cu ce făceau acestea, cum mergeau lucrurile, ce fel de greutăți întâmpinau și așa mai departe. Încerca să se poarte amical cu toată lumea și să creeze o atmosferă plăcută în jurul lui. Când se referea la conducerea de partid, folosea întotdeauna un ton de absolut respect, și în genere urma îndeaproape linia trasată de partid și regulile de comportament care derivau din ea. Cunoșteam în linii mari antecedentele declinului său și îl urmăream cu interes: dacă ar fi

* Acest termen preluat de la sovietici, folosit și în țările satelite, echivalează în mare cu cel de „mai-marii partidului” sau pur și simplu cu elita comunistă. Mai precis, denotă ansamblul pozițiilor de conducere (fie ele politice, administrative sau militare) care puteau fi ocupate numai prin numire directă de către organele centrale ale partidului.

izbutit cumva să pornească o mișcare de reformă în partid, m-aș fi alăturat lui în ciuda rezervelor pe care le aveam față de trecutul lui (fusesse un susținător înflăcărat al lui Gheorghiu-Dej și al lui Chișinevski, ca și al epurărilor și al proceselor organizate de aceștia). Dar nici vorbă să se întâmple așa ceva. În loc de asta, popasul lui la conducerea institutului a fost destul de scurt, mulțumită în principal lui Costin Murgescu, directorul adjunct.

Murgescu era un bărbat tânăr, ambițios, deștept și suficient de bine informat ca să-și dea seama de situație. Știa că o dată ce Gheorghiu-Dej categorisea pe cineva drept dușman al său, cariera politică a aceluia era terminată – și se putea socoti norocos dacă scăpa numai cu atât. De aceea pentru Murgescu, Constantinescu era ca un lepros, și pentru că trebuiau să lucreze împreună, trebuia să se ferească de contagiune. Am fost fascinat de dibăcia cu care, încă de la început, Murgescu a meșterit un conflict cu noul director. Lesne nu era, deoarece Constantinescu făcea tot ce putea să se înțeleagă bine cu el și chiar să-i intre în voie. Dar în fiecare zi, Murgescu găsea alt subiect de dispută între el și director. Indiferent ce propunea acesta din urmă, Murgescu izbutea să găsească întotdeauna nod în papură. Fiind un om capabil și trăit în lume, Constantinescu a înțeles degrabă cum stătea treaba, dar avea mâinile legate. Nu putea pur și simplu să spună de fiecare dată că Murgescu avea dreptate și să bată în retragere – indiferent cât de neînsemnată era problema respectivă – fără a-și pierde complet orice credibilitate. Iar în clipa în care intra în discuție cu Murgescu și își apăra poziția, adjunctul răspundea în scris cu un memoriu de proporții, în care îl refuta pe noul director, și pe care avea grijă să o trimită de fiecare dată și la partid.

Așa se face că în câteva săptămâni, toată lumea știa că există un conflict foarte serios între noul director al institutului și adjunctul său, iar după vreo două luni, Murgescu socoti că sosisse momentul pentru un atac frontal. Trimise un memoriu la Comitetul Central al partidului, în care declara că făcuse tot ce-i stătea în putință pentru a colabora disciplinat cu noul director, dar că lucrul era imposibil. De aceea, era silit să ceară partidului să fie eliberat din funcția sa de director adjunct câtă vreme directorul curent rămânea la locul lui. Murgescu fu sprijinit de Malinski, vicepreședintele Academiei de Științe Sociale, care

era un vechi dușman de-al lui Constantinescu, căruia avea să-i plătească multe polițe. Depuse așadar mărturie în fața partidului că Murgescu era un om blajin și cooperant, care nu avusese conflicte de acest fel cu nimeni în trecut. La rândul lui Gogu Rădulescu, ca fost director al institutului, care suferise și el multe lovituri și umilințe din partea lui Constantinescu pe vremea când acesta fusese președinte la Comisia de Stat pentru Planificare, a depus mărturie că Murgescu era un om plăcut și nicidecum un colaborator dificil, astfel încât nu putea fi vina lui dacă noul director nu se înțelegea cu el.

Până la urmă, Miron Constantinescu a fost dat afară de la conducerea institutului în toamna lui 1958, iar Murgescu a fost numit redactor-șef la *Viața Economică*, o nouă revistă de economie, menținându-și totodată șefia Secției de istorie a economiei naționale (deși nu poziția de director adjunct). A fost numit un nou director în persoana lui Roman Moldovan, șeful unei agenții guvernamentale, care, prin urmare, avea să funcționeze numai cu o jumătate de normă la institut; și un nou director adjunct cu normă întreagă în persoana lui Ion Rachmuth, economistul de la școala de partid care mă sfătuisese să nu-mi public cartea.

Relatarea acestui scurt episod din cariera lui Miron Constantinescu pe când a fost directorul Institutului de Cercetări Economice ar fi incompletă dacă n-aș menționa tragedia zguduitoare de care a avut parte la scurt timp după ce a plecat de la institut. Constantinescu era căsătorit cu o activistă de partid pe nume Sulamita. Aveau doi sau trei copii adolescenți și Sulamita avea reputația de mamă foarte strictă. Într-o zi, una din fetele Constantinescu a fost invitată la o petrecere. Sulamita a spus nu. Fata vroia foarte mult să meargă; a insistat, dar maică-sa era de neclintit. Atunci fata a pus mâna pe un ciocan sau un târnăcop și a lovit-o pe mamă drept în cap, omorând-o pe loc.

În acești ani, s-a desfășurat un episod important în viața mea personală, care poate părea trivial cititorului apusean, dar care aruncă o lumină vie asupra condițiilor de trai din România acelor ani. Așa cum am menționat, apartamentul nostru de la ultimul etaj se afla la numărul 72 pe Bulevardul Stalin și avea o vedere minunată spre Piața Stalin și Parcul Stalin. După raportul lui Hrușciiov la al XX-lea Congres al partidului, numele

pieței, al parcului și al străzii au fost toate trei schimbate, adresa noastră devenind Bulevardul Aviatorilor 72. Deși apartamentul nostru era foarte atractiv, era neîncăpător pentru o familie cu doi copii; avea o cameră de zi și de luat masa, mare și elegantă, un dormitor mic, o bucătărie și o baie. Pe lângă suprafața locuibilă destul de mică, apartamentul avea însă două terase imense și, curând după ce ne-am mutat înapoi în el, Edith și cu mine am început să ne gândim să transformăm una din terase în două camere în plus. Lucrarea ar fi putut fi făcută frumos, fără să se modifice aparența exterioară a clădirii; adică, noii pereți exteriori puteau fi îmbinați armonios cu cei preexistenți fără să se observe din stradă. N-ar fi trebuit deci să existe probleme de încălcare a normelor urbanistice. Principala dificultate era faptul că apartamentul, ca și întreaga clădire, era proprietatea statului și nu aveam dreptul să-i aducem modificări. Singurul mod în care proiectul nostru ar fi putut deveni realitate ar fi fost ca biroul de spațiu locativ de la Sfatul Raional să-l includă în planul său de construcții și apoi să-l execute. Din nefericire, ca în fiecare raion, spațiul locativ nu ridica un deget pentru întreținerea locuințelor din raion. Practic, nu se făcea nimic în ce privește menținerea sau repararea fondului locativ și trebuia ca o clădire sau cel puțin o aripă a ei să se surpe înainte ca cineva să ia vreo măsură. Ideea de a convinge spațiul locativ să ne adauge două încăperi pe balcon părea absurdă. Toți prietenii mei cărora le-am împărtășit-o au râs de mine și s-au arătat surprinși, fiindcă în general nu mă știau să fiu un tip naiv. Cu toate astea, legea nu excludea posibilitatea ca ceva de genul acesta să poată avea loc, așa că m-am apucat să pun planul nostru în aplicare.

Înainte de orice, îmi trebuia o cunoștință la Sfatul Raional. Am întrebat în dreapta și în stânga și am aflat că inginerul-șef care era directorul fondului locativ era un om bine intenționat, care încercase să depășească confuzia și delăsarea în care spațiul locativ se găsea de mulți ani. Nu era corupt, și nu era prudent să încerci să-i dai mită. Am cerut să-l văd și după încercări repetate, am obținut o audiență. I-am expus planul meu după cum urmează: în ultima vreme, partidul subliniască că trebuia să se dea o mai mare atenție nevoilor oamenilor muncii și că trebuiau făcute eforturi mai susținute pentru îmbunătățirea condițiilor de viață, inclusiv a celor de locuit. Din întâmplare,

am zis, descoperisem un loc unde puteau fi construite două camere cu mai puțin de jumătate din costul ridicării lor în altă parte, deoarece utilizând în mod eficient structurile existente, pereții și podeaua unei terase puteau fi transformate în pereți și podea pentru două camere. Nu trebuiau adăugați decât pereții exteriori, și un tavan cu o extindere a acoperișului existent. Din calculele mele preliminare, rezulta că raionul ar fi cheltuit mai puțin de jumătate din costul obișnuit pentru două camere. Deși camerele ar fi devenit parte din apartamentul meu, ele deveneau totodată parte din fondul locativ al raionului, și de uzul lor avea să se bucure oricine ocupa apartamentul în viitor.

Directorul nu se putea hotărî, fiind pe de o parte atras de aspectele pozitive ale proiectului, și în special de costul mic, dar pe de alta covârșit de avalanșa problemelor presante cu care se lupta, în bună măsură degeaba. Mi-a spus că trebuie să se mai gândească la proiectul meu, dar că în orice caz, pentru a fi inclus în planul pentru anul următor, propunerea trebuia înaintată la Sfatul Raional, unde erau slabe șanse să fie aprobată întrucât nu servea nici unei nevoi urgente. I-am spus că aș vrea să-mi încerc totuși norocul și în cele din urmă, inginerul-șef a fost de acord să înainteze proiectul la Sfatul Raional. M-am apucat acum să cercetez cum opera acel ilustru for și am găsit o legătură cu secretara de la sfat, Ilonka Néri (Tușa Ilonka), o femeie între două vârste care vorbea ungurește și pe care prietenul meu Ivan Köves o cunoștea. Köves îmi spusese că Ilonka Néri, fără să fie coruptă, nu refuza un mic cadou, dar că exista o condiție și mai importantă ce trebuia îndeplinită pentru obținerea unui hatâr de la ea: aspirantul trebuia să-i asculte poveștile. După ce am ascultat așadar destule, ca să nu mai lungesc și eu vorba, am aflat cine din comitetul de raion putea fi favorabil și cine nu, și am aranjat deci cu Ilonka Néri ca propunerea noastră să fie introdusă pe ordinea de zi a comitetului când membrul care probabil i-ar fi fost ostil nu era de față. Asta însemna o așteptare de câteva săptămâni sau poate și mai mult, dar altfel nu se putea. După câteva luni, Ilonka Néri a izbutit în sfârșit să piloteze cu succes proiectul nostru prin comitet, care l-a inclus în planul de construcții.

Acesta era un pas important, dar numai primul. Era o condiție necesară, dar departe de a fi suficientă pentru a garanta

execuția proiectului. Planul de construcții al raionului conținea multe proiecte care fuseseră acceptate cu ani buni înainte, cărora încă nu le venise niciodată rândul. La începutul fiecărui trimestru, se ținea o ședință urmată de selecția proiectelor de executat în perioada respectivă. La această întrunire, contribuția inginerului-șef era importantă. Am încercat diverse manevre pentru a-l influența, ca de pildă am căutat legături cu superiorii săi ierarhici, am obținut o scrisoare de susținere de la Sfatul Orășenesc, și așa mai departe. Nu-mi mai amintesc chiar toate etapele prin care am trecut cu acest proiect în cursul celor doi ani de la începerea demersului nostru, dar o cifră mi-a rămas în minte. După primele câteva săptămâni, dându-mi seama că pierdeam o groază de vreme dând telefoane legate de acest proiect, mi-a venit ideea să țin o contabilitate a eforturilor mele notând fiecare apel telefonic făcut. Am început să țin așadar o condică. În final, am numărat aproape două mii de apeluri telefonice într-o perioadă de douăzeci și două de luni.

Când a început efectiv lucrul pe balconul nostru, nu ne-a venit a crede. Ce noroc! Până atunci, cheltuisem un volum uriaș de energie și timp, dar foarte puțini bani – n-a trebuit plătit nici un ciubuc major. De acum încolo, însă, aveam nevoie de bani mulți. Meșterii vroiau să folosească cele mai ieftine materiale și de cea mai proastă calitate, așa că a trebuit să plătesc pentru utilizarea unor materiale superioare. Meseriașii veneau la lucru o zi și lipseau două. Am instituit o primă, plătită din buzunarul meu, pentru încheierea anumitor sarcini la anumite termene și cu asta am avut succes. Îmi puteam permite cheltuielile suplimentare pentru că promisem deja drepturile de autor pentru cartea mea, sumă care echivala cu salariul meu pe șase luni. Pe lângă asta, părinții lui Edith câștigau în continuare mult mai mult decât oamenii de rând, prin atelierul de flori artificiale al Klarei, și ne ajutau în mod regulat. În fine, spre sfârșitul anului 1958, cele două noi camere au fost terminate. Una din ele a devenit dormitorul nostru, cealaltă camera mea de lucru. Fostul nostru dormitor a devenit camera fetițelor. Asta ne lăsa în continuare un balcon mic dar foarte plăcut (o porțiune neconvertită din fosta terasă) în prelungirea dormitorului nostru, precum și cealaltă terasă mare, adiacentă camerei de zi.

Cu noul nostru apartament, lărgit și îmbunătățit, simțeam acum adeseori că trebuia să încercăm să ne bucurăm de viață în ciuda adversității politice. Mi-am reluat jocul de tenis după o întrerupere de optsprezece ani. Uneori, ieșeam cu Edith în oraș la restaurant și la dans cu prietenii. Încercam să nu pierdem nici o piesă de teatru bună – marfă rară – și din când în când mergeam la operă. Am avut prilejul să vedem și două filme de Fellini: *La Dolce Vita* și *8½*.

Imobilul în care locuiam aparținuse unui anume domn Marinescu, unul din proprietarii singurei fabrici de avioane din România, lângă Brașov. Când Marinescu a fost expropriat la fel ca restul burgheziei, acesta părăsise țara și se mutase la Paris. Deși clădirea noastră era foarte bine concepută și executată, era menținută la fel ca toate clădirile statului, adică foarte prost. Aveam un îngrijitor la vreo cincizeci de ani, Nea Marin, același ca pe vremea domnului Marinescu. Oficial, Nea Marin era mecanicul blocului și treaba lui era să se ocupe de încălzire iarna și de apa caldă tot anul, precum și de întreținerea și repararea ascensorului. Stăteam descori de vorbă cu Nea Marin, care – cel puțin atunci când nu-l auzeam decât eu – se declara un mare admirator al fostului său patron. Dl. Marinescu trăia acum în Statele Unite și, din câte spunea Nea Marin, își vizita prietenii din Paris trecând Atlanticul în propriul său avion, pe care-l pilota singur.

Nu-mi trecea prin cap pe vremea când stăteam la taclale cu Nea Marin că o să mai aud vreodată povestea asta din gura cuiva. Și totuși, exact asta s-a întâmplat vreo treisprezece ani mai târziu în vara lui 1969, după ce emigrasem în Occident, pe când mă aflam pentru o săptămână la o conferință despre programarea matematică pe insula Bandol în sudul Franței. Conferința fiind subvenționată de N.A.T.O., un amiral francez de la baza navală din portul Toulon aflat în apropiere servea drept președinte onorific și la un moment dat, acesta a dat o masă la care au fost invitați și unii din vorbitorii de la conferință. Cum eu eram singurul american care vorbea franțuzește, amiralul m-a făcut principalul său partener de conversație. Când a observat că nu eram născut și crescut în America, iar eu i-am spus de unde veneam, amiralul remarcă: „Să știți că am un cunoscut, compatriot de-al dumneavoastră, care trăiește de mulți

am în Occident; de fapt, suntem buni prieteni. A locuit o vreme la Paris – atunci l-am cunoscut și ne-am împrietenit – apoi s-a mutat în America. Dar e un om bogat și are mulți prieteni francezi, așa că vine la Paris destul de des“. Eram deja după vreo trei sau patru pahare de vin roșu de Burgundia. În fața ochilor pareă-l vedeam pe Nea Marin, povestindu-mi despre un român plecat în America, care vizita frecvent Parisul. Am spus, „Da, și vine cu propriul lui avion pe care-l pilotează singur“.

Amiralul s-a uitat la mine înmărmurit. „Exact așa e. Dar de unde știți?“

„Și îl cheamă Marinescu“, am continuat eu.

„Într-adevăr“, spuse amiralul, și mai uluit, „dar de unde știți?“

„Știu pentru că la București s-a întâmplat să locuiesc într-un imobil care pe vremuri îi aparținuse. Lumea e mică“.

Dar toate astea s-au întâmplat altundeva și altcândva. Revenind în Bucureștiul anilor '50, întreținerea imobilului nostru lăsa mult de dorit. Orice se strica era extrem de greu de înlocuit, așa că de multe ori rămâneam pentru câteva ceasuri fără apă caldă sau fără ascensor. Cum locuiam la ultimul etaj, eram vulnerabili în special la nazurile ascensorului, așa că îi dădeam frecvent câte un bacșiș lui Nea Marin spre a-l încuraja să aibă grijă de lift (erau alți chiriași care vedeau de apa caldă și de încălzire). Odată, liftul a suferit o avarie gravă și motorul electric a trebuit înlocuit. Deși imobilul era proprietatea statului, dacă vroiam ca reparația să aibă loc, să zicem, într-o săptămână, în loc de un an, trebuia să ne cumpărăm singuri motorul. L-am cumpărat, motorul a fost instalat și liftul a intrat din nou în funcție – doar atât că, la ficcare două-trei săptămâni, se strica, iar motorul trebuia reparat. După ce chestia s-a repetat a treia sau a patra oară, l-am luat la întrebări pe Nea Marin. „Orice motor are nevoie de reparații când și când“, mi-a explicat el. „Nu e nimic ciudat în asta. Dar motorul vechi n-a avut nevoie de nici o reparație în cei trei ani de când stăm aici“, am obiectat. Nea Marin s-a uitat lung la mine și în ochi i se citea reproșul: „Bine, domnule Balaș, dar cum puteți compara motoarele noastre socialiste cu motorul ăla vechi capitalist?“ Cu asta, mi-a închis gura; instinctul lui sănătos de proletar văzuse adevărul mai adânc care mie îmi scăpase.

Cele două balcoane ale apartamentului nostru dădeau spre fosta Piață Stalin, un spațiu circular destul de vast care în partea de nord-vest, la intrarea în parc, era împodobit cu o imensă statuie a lui Stalin. După Congresul al XX-lea al P.C.U.S., statuile lui Stalin au început să fie date jos de-a lungul și de-a latul Uniunii Sovietice precum și în unele țări satelite. În altele, au fost date jos de popor. Așa, de pildă, la Budapesta, la începutul rebeliunii din 1956, demonstranții s-au apucat să dărâme gigantică statuie de bronz dintr-una din piețele centrale ale orașului. Sarcina nu era însă deloc ușoară, opera de artă cu pricina fiind deosebit de grea și de solidă. Demonstranții au adus o echipă de metalurgiști și sudori care, după ce au cântărit bine problema, s-au apucat să taie metalul unde era mai subțire, între genunchi și cizme. Tot ce era de la genunchi în sus s-a prăbușit și a fost dus de-acolo, dar pedestalul statuii, cu cizmele, a rămas pe loc multe luni, fiindcă n-avea nimeni timp să se ocupe de așa ceva. Așa că piața respectivă a ajuns să fie cunoscută sub numele de *Csizma Tër* – Piața Cizmei. În București, când partidul a dat în sfârșit ordinul ca statuia lui Stalin să fie dată jos, primul pas a fost încercuirea ei cu un gard înalt și masiv, ca nimeni să nu poată vedea ce se întâmpla dincolo de el. Aparent, și pe bună dreptate, conducerea partidului chibzuiuse că priverile statuii lui Stalin în proces de a fi dată jos nu era de natură să-i consolideze autoritatea, așa încât operațiunea trebuia ferită de privirile populației. Noi însă, de pe balconul nostru, puteam vedea foarte bine ce se întâmpla de cealaltă parte a gardului. Și ce ne-au văzut ochii? Că oricât ar fi fost de reacționară rebeliunea din Ungaria – oficial numită o contrarevoluție – un bun revoluționar tot putea învăța ceva din ea: statuia lui Stalin de la București a fost demolată prin aceeași metodă folosită de metalurgiștii din Budapesta câteva luni mai devreme. Statuia a fost retezată exact sub genunchi, lăsând pe loc pedestalul cu cizmele, în vreme ce restul a fost cărat undeva. Dar „faza de cizme“ a statuii românești n-a putut fi văzută de nimeni afară de noi; a fost dinamitată în timpul nopții, așa că piața n-a avut parte de numele corespunzător.

Câteva cuvinte despre copiii noștri în această perioadă. Din primăvara lui '55 până în toamna lui '57, când Anna a început școala (la șapte ani), fetele noastre au avut de obicei o

Egon cu Anna și Vera în anii '50 = ?

bonă. Bonele erau țărănci unguroaice din Transilvania, de calitate foarte diferită. De asemenea, Anna și Vera luau lecții de limba germană, de la o *Tante* care le scotea la plimbare în parc. Vara, fetele stăteau la Cluj în grădina bunicilor, unde le plăcea foarte mult. Acolo lecțiile de germană erau înlocuite cu cântece și mult timp liber. Totodată, în fiecare vară fetele mergeau cu noi la mare pentru două sau trei săptămâni într-una din stațiunile de pe litoral, Mamaia, Eforie sau Carmen Sylva.

Când Anna a împlinit șapte ani, a mers la școala elementară din cartier – cea mai bună din oraș – recte, la Școala I.L. Caragiale, bine cunoscutul dramaturg și satirist român din secolul al XIX-lea. Anna a mers bine la școală de la început; n-am auzit vreodată altceva decât laude de la dascălii ei. Se descurca bine la toate materiile, dar mai ales la matematică, și era între primii doi din clasă. A început să ia și lecții de pian, iar în anul următor am cumpărat o pianină. Și-a continuat lecțiile de pian până în 1961, când a întrerupt pianul și a început să ia lecții de franceză.

Cât despre Vera, îmi amintesc un episod tipic din zilele ei de grădiniță. Duminica dimineața, ieșeam de obicei la plimbare

În parc toată familia, iar eu le spuneam fetelor câte o poveste născocită pe moment. Edith a băgat de seamă că de câte ori ne apropiam de un milițian. Vera se pitea după haina mea sau a mamei ei. O vreme n-am putut înțelege comportamentul ei, pe care a refuzat să-l explice, iar eu i-am spus în glumă lui Edith: „Are instincte sănătoase“. Până la urmă, s-a vădit însă că Vera avea obiceiul să plece pe șest de acasă cu o pereche de foarfeci atârnată de o sfoară în jurul gâtului, să meargă în parc și să se întoarcă cu câte un buchet splendid de trandafiri. Tăiatul florilor din parc era interzis, firește, frica ei de milițieni fiind astfel complet justificată de conștiința infracțiunii comise... Când a ajuns de vârstă școlară, a mers și ea la aceeași școală ca sora ei și a avut rezultate foarte bune, deși trebuia să se ridice la înălțimea așteptărilor dascălilor care fuseseră și ai surorii ei.

Perioada de după 1958 a adus unele schimbări și în situația lui Edith la slujba ei. În urma evenimentelor din Ungaria, partidul din România a lansat, printre altele, o campanie de „îmbunătățire a compoziției naționale“ a instituțiilor de cultură și învățământ. După campaniile trecute care țintiseră compoziția de clasă, era vizată acum compoziția etnică. Asta însemna reducerea numărului de unguri și de evrei – în București, mai ales evrei. În 1958, datorită acestei campanii, Edith și-a pierdut postul de la Facultatea de filozofie a Universității C. I. Parhon. După o vreme, a reușit să-și găsească un post similar, dar mai puțin expus politic la catedra de filozofie a unui institut de studii post-universitare pentru medici. Aici a predat aceleași materii ca mai înainte, însă unor medici în loc de studenți.

În vara lui 1958, șeful ei de catedră, un anume dr. Dumitriu, a fost atacat într-o ședință de partid și acuzat de abateri de la linia partidului. Secretarul raional de partid a venit în persoană pentru a prelua conducerea atacului, al cărui scop vădit era discreditarea totală a lui Dumitriu înainte de a fi dat afară. Deși Edith nu fusese o apropiată a directorului și nu știa mai nimic despre activitățile lui, acuzațiile sunau atât de artificiale și lipsite de orice temei încât nu s-a putut încumeta să se alăture mulțimii care cerea pedepsirea lui. După ce aproape toată lumea luase cuvântul înfierându-l ca la carte pe făptaș și spoiindu-l în cele mai crude culori imaginabile de către fiece vor-

bitor în parte, s-a propus să i se dea mustrare cu vot de blam. Aceasta era pedeapsa maximă – afară de excluderea din partid. Propunerea a fost supusă la vot și toți participanții la ședință în afară de unul au votat pentru. Nimeni n-a votat împotriva, dar a existat o abținere: Edith Balaș. Faptul era atât de neobișnuit încât toată lumea a întors capul să vadă cine era nesăbuitul non-conformist. Aventura ar fi putut avea urmări neplăcute pentru Edith, care se putea trezi din nou fără slujbă, dacă ulterior lucrurile n-ar fi luat o cu totul altă întorsătură. Dumitriu s-a dovedit a avea legături cu cercuri situate deasupra secretarului de partid al raionului, așa încât acesta n-a izbutit să-l dea afară. Mustrarea cu vot de blam a rămas în vigoare, dar Dumitriu și-a păstrat postul. N-a discutat niciodată cele întâmplate la ședință cu Edith, dar la sfârșitul lunii, din senin, Edith s-a trezit cu o primă consistentă, cam jumătate din salariul ei pe o lună. Uneori – din păcate nu prea des – merită să ai curaj.

Dar nici slujba aceasta n-a durat prea mult. Crivățul sufla tot mai tare și, după excluderea mea din partid în primăvara lui 1959, pe care o voi relata ceva mai încolo, Edith a trebuit să părăsească complet învățământul superior și catedra de filozofie. În toamna lui 1959, a devenit profesoară de istorie la Liceul Matei Basarab, unul din cele mai mari și mai bine cunoscute licee din București. A predat istoria antică, în special a Egiptului, Asiriei, Babilonului, Persiei, Greciei și Romei. După câteva confruntări cu un director nesuferit care venea s-o asiste la ore ca să poată aduna material împotriva ei, lucrurile s-au calmat și Edith a avut o viață mai mult sau mai puțin liniștită, deși dificilă, la liceu.

Noua linie de partid cu naționalismul ei militant a avut multe consecințe politice de anvergură. La un moment dat, partidul a decis abolirea universității maghiare din Cluj. Metoda aleasă pentru a consuma faptul a fost contopirea celor două universități din Cluj, cea românească – numită Babeș – și cea maghiară – numită Bolyai – într-o singură universitate, numită Babeș-Bolyai. La suprafață, sună democratic, dar în noua universitate limba de predare urma să fie cea română, excepție făcând numai materiile cu conținut maghiar ca de pildă limba și literatura maghiară. Fuziunea n-a mers ușor, pentru că profesorii unguri au încercat să reziste. Până la urmă însă, firește, partidul

a avut câștig de cauză. Personalul didactic al celor două universități a votat în unanimitate într-o ședință plenară pentru conștientizare, nu înainte însă ca vicepreședintele universității maghiare, un statistician pe nume Csendes, și doi din profesorii ei, Molnár și Szabédi, să se sinucidă. Csendes a luat o supradoză de barbiturice; Molnár s-a aruncat de la etajul patru al unei clădiri. Presa a trâmbițat entuziasmul general stârnit de fuziunea celor două universități.

O altă tragedie personală care a avut loc în anul acela, deși fără legătură cu evenimentele din Cluj, l-a avut în centrul ei pe economistul Pavel Dan. Extrem de talentat, extrem de inteligent, acest tânăr intelectual evreu (născut Davidovici), mai tânăr ca mine cu un an sau doi, își începuse cariera politică în secția de propagandă a partidului din Cluj între anii 1945-1947, când eram și eu acolo. În același timp, urmasa economiei, obținând licența prin 1948. Mai târziu a fost mutat în București la secția de propagandă a Comitetului Central, iar de acolo la Camera de Comerț, predând în paralel economia politică la I.S.E.P. Spre deosebire de mine, Pavel Dan avea o biografie neîntinată de nici o abatere. Aveam mare respect pentru capacitățile lui intelectuale, dar n-am fost niciodată apropiat de el. Un timp, l-am privit ca aflându-se în tabăra opusă mie, unde era locul tuturor celor cu funcții în partid. Dar prin 1957 ne-am apropiat unul de altul și, în vreo două conversații, mi s-a înfățișat ca o persoană total deziluzionată. Avea o soție care preda filozofia, un fiu și o fiică, Marika, care mai târziu s-a împrietenit cu Anna noastră. După 1956, Pavel a simpatizat cu ideea de comunism reformist, deși nu în public. Mi-a spus că atunci când îmi fusese publicată cartea, i se ceruse s-o demoleze într-o coloană a *Luptei de Clasă*, revista teoretică lunară a partidului. Deși nu avusese tăria să zică nu, până la urmă n-a scris recenzia, zicând că n-a avut timp. (Altcineva a scris „recenzia” cărții mele în acea revistă.)

Pavel Dan era unul din puținii intelectuali care ocazional aveau voie să călătorească în Occident. Fusese trimis la o întrunire a Națiunilor Unite la Geneva și-mi povestea despre un chelner care, după ce îl servise la restaurant, se suise în automobilul propriu și plecase acasă – lucru care pentru cine trăia în Bucureștiul anilor '50 suna ca un basm cu zâne. Care va să zică,

vroia el să spună, asta era „exploatarea capitalistă la sânge“. Când l-am văzut ultima oară în noiembrie 1958, mi-a spus că se simțea adânc deprimat de situația politică și nu vedea nădejde de îmbunătățire; dimpotrivă, lucrurile aveau toate șansele să se înrăutățească. În noaptea de Anul Nou, în apartamentul în care locuia cu familia, s-a dus la baie, a intrat în cadă și s-a împușcat în inimă. Într-o notă de sinucigaș lămurea că nimeni nu era de vină decât el însuși; pur și simplu „nu putea să mai îndure“. Încă nici nu fusese înmormântat, că partidul a și început să răspândească zvonuri pe seama lui cum că ar fi fost recrutat de un serviciu de spionaj din Apus pe când era la Geneva și se împușcase ca să nu fie descoperit.

În primăvara lui 1959 am fost în cele din urmă exclus din partid și dat afară din slujba mea de la Institutul de Cercetări Economice. Ședința de excludere din partid – a doua mea execuție politică publică – n-a fost mai puțin furtunoasă decât cea din 1952, dar din punct de vedere emoțional a mers mult mai ușor, pentru că în 1959 nu mai eram, ca în 1952, un fidel. Directorul institutului, Roman Moldovan, a convocat ședința împreună cu secretarul de partid al institutului, un tânăr economist pe nume Părăluță. Atmosfera era încărcată, în special după ce se anunțase că decizia excluderii mele din partid venea direct de la cel mai înalt nivel, adică de la Biroul Politic al partidului. Motivul invocat era că eram un element burghez străin de partid și de clasa muncitoare, așa cum o demonstrau multe aspecte ale activității mele, dintre care scrierea și publicarea unei cărți otrăvite și dăunătoare nu era decât cel mai recent. Articolul meu din *Korunk* a fost și el calificat de „subversiv“. După ce s-a dat citire deciziei de excludere din partid, conform ritualului obligatoriu, toată lumea a trebuit să ia cuvântul și să mă critice, să-mi facă praf cartea și – pentru cei care colaborau direct cu mine – să-și facă autocritica pentru că nu mă depistaseră dinainte, lăsându-se înșelați de diavol atâta timp. Rachmuth, directorul adjunct, care fusese unul din referenții numiți de editură ai cărții mele și recomandase acceptarea ei, a vorbit în primul rând despre propriile-i neajunsuri întrucât nu recunoscuse natura primejdioasă a cărții și recomandase publicarea ei. Nu aveam nici un motiv să-l învinovățesc pentru cele spuse; în fond, omul mă prevenise să n-o public. Nici unul din colegii mei din secția

pe care o condusesem până în preziua şedinţei n-a spus nimic în plus faţă de acuzaţiile generice care făceau parte din ritual. Dar alţii au folosit ocazia ca să mai câştige nişte bile albe şi m-au atacat cu ferocitate. Cel mai „entuziast“ critic al meu a fost tovarăşul Părăluţă, secretarul de partid, care a contribuit spontan cu numeroase înfloriri personale. Când mi s-a cerut să vorbesc, am spus că regretam răul pe care cartea mea l-ar fi putut face şi i-am asigurat pe reprezentanţii partidului că nu fusese cu intenţie. Nu m-am căit şi nu m-am înjosit, dar nici n-am făcut pe Don Quijote. După şedinţă, o colegă, Finca Mohr, mi-a spus între patru ochi, „Să ştii că te invidiez pentru că izbuteşti să ţii mereu capul sus. Spune-mi, care ţi-e secretul?“ I-am mulţumit pentru apreciere, dar nu i-am răspuns la întrebare. Privind în urmă, cred că „secretul“ meu, ca să zic aşa, era faptul că aveam conştiinţa împăcată, că nu făcusem nimic de care să-mi fie ruşine şi că pur şi simplu nu-mi stătea în caracter să mă umilesc numai ca să câştig favoarea cuiva. Am fost dat afară de la Institutul de Cercetări Economice pe 15 aprilie 1959. Motivul pentru desfacerea contractului meu de muncă era trecut în acte ca rău-famatul paragraf d, Articolul 20 din Codul Muncii, definit ca „(politic) necorespunzător postului“. Nu mi-era de prea mare ajutor în încercarea de a-mi găsi o altă slujbă!

Excluderea mea din partid a pecetluit un continuu proces de evoluţie politică care a avut loc în interiorul meu. Parţial prin coincidenţă, a marcat mai mult sau mai puţin punctul de la care am abandonat orice nădejde privind reforma comunismului. Din acel moment sau poate câteva luni mai târziu, am încetat să mai cred că sistemul putea fi recuperat prin reformă. Ştiam deja destule despre condiţiile din Iugoslavia, unde sistemul economic se baza pe socialismul de piaţă, ca să trag concluzia că acea versiune de socialism nu era, cel puţin din punct de vedere economic, mult mai izbutită decât a noastră. De asemenea, ştiam destule despre Occident nu doar ca să ridic obiecţii, ci ca să consider total greşită evaluarea marxistă a capitalismului. Acest lucru ridică întrebarea pertinentă de ce nu văzusem asta în anul petrecut la Londra în 1948 şi 1949. Răspunsul este că pe atunci purtam ochelari de cal care mă împiedicau să văd, cu mintea şi cu inima, orice contravenea credinţei mele în comunism. Dar e interesant de remarcat, pentru că aruncă o lumină asupra felului

în care transformările psihologice își urmează calea lor în sufletul și cugetul omenesc, că cu vreo doi ani înainte de a fi aruncat peste bord „crezul“ meu de până atunci, am început să am, alături de ocazionalele coșmare pe care le-am descris, visuri plăcute: mă găseam într-un mediu nou, în care mă simțeam liber (sau mai degrabă, LIBER). Împrejurările concrete fluctuau, dar atmosfera prezentă în toate era senzația de libertate, iar tema recurentă care marca aceste scene era că mă aflu pe scara rulantă de la metroul londonez, care coboară încet în vreme ce eu privesc oamenii care urcă din partea opusă. Aparent, fără ca eu să fi fost conștient de asta, metroul londonez devenise pentru mine simbolul libertății, încă din 1948.

Pe un alt plan, una era să înțelegi că exista ceva fundamental putred în sistemul în care trăiam și cu totul altceva să înțelegi exact ce anume era acest lucru. Oamenii care deveniseră comuniști pe timpul regimurilor opresive din trecut erau de cele mai multe ori de un caracter exemplar, gata să-și riște libertatea și uneori viața pentru ceea ce ei percepeau ca fiind binele general. Deși e adevărat că după ce au venit la putere unii din ei au suferit o schimbare radicală de caracter – puterea corupe, se spune, iar puterea absolută corupe absolut – totuși, anomaliile regimului pe care l-au instituit nu poate fi atribuit doar defectelor lor de caracter. A existat aici un factor, pe care l-am putea numi puterea sistemului sau a instituțiilor, care a fost recunoscut încă din Roma antică, unde a luat naștere maxima: *Senatori honi viri, Senatus autem bestia* (Senatorii sunt oameni buni, dar senatul este o fiară). Sistemul își dezvoltă propriul moment al forței și dobândește o putere proprie pe care nici un singur individ nu o poate controla.

Revenind la anul 1959, punând cap la cap toate informațiile pe care le aveam despre amândouă lumile, nu mai aveam nici o îndoială că sistemul economic socialist, în oricare din formele în care fusese încercat, era cu mult inferior capitalismului modern. Lucru și mai important, sistemul politic care însoțea construcția socialismului în toate țările în care Partidul Comunist venise la putere se distingea printr-o reprimare brutală și o totală lipsire de libertate la nivelul întregii societăți. Când abuzurile de putere erau scoase la vedere și se luau măsuri pentru prevenirea repetării lor, acest proces era și el arbitrar,

depinzând de dispoziția actorilor din drama politică în curs. Nu exista vreo analiză obiectivă a ce se întâmplase și prin urmare nu puteau exista cu adevărat concluzii valabile sau învățăminte trase sau reforme instituționale drastice. Dogma acceptată a dictaturii proletariatului ca fiind sistemul politic caracterizând tranziția spre socialism rămânea în vigoare. Am conchis că această lume nu avea nici o asemănare cu cea a visurilor mele, și am abandonat în sfârșit orice intenție de a o schimba. Cu alte vorbe, nu mult după excluderea mea din partid am conchis că, într-un fel, aceasta fusese justificată. Nu mai aveam ce căuta acolo.

O dată ce am ajuns la această concluzie, am avut o dublă reacție. Pe de o parte, am simțit un gol în inimă. Timp de aproape două decenii trăisem ca un comunist, ca o persoană dedicată unui ideal pentru care, cel puțin o vreme, am fost gata să sacrific aproape tot. De acum înainte trebuia să învăț să trăiesc fără vreun astfel de ideal, fără aderarea la vreo „cauză nobilă”. Pe de altă parte, o dată cu golul, am simțit și o stranie ușurare, ca și cum mi s-ar fi luat o povară de pe umeri. Puteam să respir mai liber decât înainte. Nu mai eram în slujba unei cauze; eram liber să-mi văd de ale mele și de-ai mei.

În retrospectivă, pot vedea în capitolul din viața mea care s-a încheiat în primăvara lui 1959 o simplă încarnare individuală a unui destin comun unei generații întregi de oameni ca și mine. Unii din cei mai buni oameni din generația mea, unii din cei mai integri și mai respectați tineri intelectuali din Europa centrală și de răsărit a anilor '30 și '40, mai ales dacă erau evrei, s-au îndreptat spre stânga politică. Cei care au avut curajul convingerilor lor au intrat în Partidul Comunist și s-au opus efortului de război fascist prin toate mijloacele la dispoziția lor. Prin aceasta, și-au riscat viețile în serviciul unei cauze în care credeau. Desigur, în același timp, nenumărați alți oameni din întreaga lume se luptau cu naștii pe front; dar spre deosebire de aceștia din urmă, cei despre care vorbesc eu erau voluntari. Membrii acestei generații care au avut norocul să supraviețuiască războiului s-au văzut prinși într-o imensă tragedie care le-a devorat întreaga viață. Societatea visurilor lor, paradisul dreptății și al egalității pe care speraseră să-l construiască, s-a dovedit a fi un coșmar. Revoluția pe care ei înșiși au moștit-o

i-a sacrificat capriciilor sale, i-a mâncat de vii, și din bravii săi
croi i-a prefăcut *în mișei*.

DE LA ECONOMIE LA MATEMATICĂ

Din punct de vedere intelectual, perioada care a început în primăvara anului 1959 a fost poate cea mai dificilă și mai aventuroasă din viața mea. La treizeci și șapte de ani, m-am apucat serios de matematică; dar aveam să pot deveni matematician, la vârsta asta? Foarte puțini izbutiseră sau așa mi s-a spus. Înțelepciunea comună susține că matematica poate și trebuie studiată de timpuriu, deoarece, parc-se, capacitatea de gândire abstractă nu se mai dezvoltă de la o vârstă încolo. Nu știam dacă această axiomă este întotdeauna adevărată, întrucâtva adevărată, adevărată în unele cazuri sau pur și simplu falsă – o prejudecată ca atâtea altele. Aveam desigur îndoielile mele, dar le-a depășit simțământul puternic care mă anima și anume că acesta era singurul curs pe care-l puteam urma, cu entuziasmul și energia necesare pentru a avea cel puțin o șansă de succes.

Știam un singur lucru, ajunseseam la o răscruce importantă în viață. Fusesem considerat un om de talent de către foștii mei profesori, de către colegii mei de profesiune, de către prieteni; și totuși, toate realizările mele profesionale s-au năruit. E drept, aveam o oarecare reputație de economist. Dar această reputație nu mai însemna practic nimic: nu numai că fusesem dat afară de la Institutul de Cercetări Economice, ci mi se interzisese categoric să mai public în orice jurnal economic. Lucru și mai important, reputația de economist ajunsese să nu mai însemne nimic chiar în ochii mei. Motivația avută până mai deunăzi – de a pune umărul la dezvoltarea unei științe a planificării economice pentru a construi o societate mai bună – dispăruse, iar în cursul „deșteptării” mele îmi pierdusem respectul pentru economia marxistă, singura știință economică pe care o stăpâneam

efectiv. Pe scurt, mă confruntam cu un eșec profesional pe toată linia.

Pe de altă parte, mă atrăgea domeniul nou în aplicațiile matematice, numit cercetarea operațională. Dezvoltarea acestui domeniu începuse în al doilea război mondial, ivindu-se din nevoia de a optimiza unele activități militare. După război, domeniul a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă și s-a cristalizat în mai multe subdiscipline, dintre care cea mai importantă a devenit cunoscută sub numele de programare lineară. Știam de existența cercetării operaționale cam din 1956 și m-a interesat mult de la bun început, dar din cauza altor preocupări n-am aflat mai multe despre acest domeniu până spre sfârșitul anului 1958, când am dat peste o carte nou apărută, scrisă de Dorfman, Samuelson și Solow, și intitulată *Linear Programming and Economic Analysis (Programarea lineară și analiza economică)*. Conținutul ei mi-a înfierbântat imaginația. Subiectul era atrăgător în sine și totodată susceptibil de foarte multe aplicații; mai mult, eram convins că îl voi putea învăța și stăpâni într-un timp relativ scurt. Firește, mi-am dat seama că dacă vroiam să schimb domeniul și să ajung un expert, un cercetător, în domeniul programării lineare și al teoriei optimizării, și nu doar un cititor curios și avizat al literaturii de specialitate, trebuia să mă pun serios cu burta pe carte; eram însă plin de curiozitate și puternic motivat. Mi-am făcut socoteala că, dacă îmi făceam un plan de studiu sistematic și îl urmaș câteva ore pe zi, cam într-un an voi fi în stare să atac un anumit subiect de cercetare și să obțin ceva rezultate. Acesta a fost și scopul pe care mi l-am propus.

Privind în urmă, totul sună simplu și firesc, dar când am luat această hotărâre, ar fi părut nebunească oricui i-aș fi împărtășit-o (ceea ce n-am făcut). Eram fără slujbă, proaspăt dat afară și lăsat în stradă. Firește, prima urgență era să-mi găsesc o slujbă și să-mi câștig traiul, așa că la început mi-am dedicat întreaga energie acestei sarcini. Dar pentru a prinde puterea de care aveam nevoie pentru a face față dificultăților mele, trebuia mai întâi să am o imagine clară încotro mă îndreptam. Acum o aveam. M-am gândit la ce fel de slujbă să-mi caut, și mi s-a părut că, dată fiind reputația mea de economist și faptul că știam șase limbi, n-ar trebui să fie prea greu să-mi găsesc un post umil

de analist economic în vreun grup de studii. În realitate, subestimasem stigmatul excluderii mele din partid și din institut. Am dat telefoane câtorva conducători ai unor asemenea grupuri de studii, dar de fiecare dată mi s-a spus că nu exista nici o poziție vacantă.

Atunci mi-am adus aminte că Banca de Stat avea un grup de studiu al conjuncturii economice mondiale, unde cu siguranță m-aș fi putut face util, și că directorul acestui grup era Imre Deutsch, un intelectual comunist din Arad, pe care-l știam ca pe un om de treabă, sincer și inteligent. Așa că l-am sunat, i-am explicat care era situația mea – pe care o cunoștea deja – și l-am întrebat dacă nu mi-ar putea găsi o poziție pe treapta cea mai de jos din grupul lui. Mi-a răspuns că ar fi încântat să aibă pe cineva cu calificarea mea și că n-ar fi nici o problemă să-mi găsească o poziție, dat fiind că puteam fi de mare folos în grupul lui. Singura greutate era situația mea politică, din cauza căreia nu puteam acționa de capul lui; dar dacă ceream Comitetului Central al partidului să-i dea un telefon și autorizația de a mă angaja, el s-ar bucura foarte să o facă. Mi-am înghițit cuvintele și nu i-am spus ce mi-a trecut prin cap – și anume că și cel mai înverșunat dușman al meu ar fi trebuit să mă angajeze dacă i se spunea s-o facă de la Comitetul Central. În schimb, i-am spus că nici nu-mi trecuse prin cap să mă angajez fără aprobarea forului de partid competent, dar că mă gândisem că ar putea să dea el un telefon mai-marilor săi pe linie de partid, să raporteze că solicitasem un post în grupul lui de studii și să ceară instrucțiuni. Însă această inițiativă Deutsch refuză să o ia. Cum omul era în general de bună-credință, în orice caz nu mai rău decât alții de categoria și calibrul lui, conversația avută cu el mi-a dat o idee exactă despre măsura în care devenisem un individ primejdios. N-avea firește nici un rost să mă adresez partidului. De curiozitate, dădusem câteva telefoane unor persoane oficiale din partid imediat după excluderea mea și demiterea de la institut, ca să întreb dacă-mi puteau da vreun sfat ce fel de serviciu aș putea să-mi caut. Răspunsul fusese că partidul nu era biroul forțelor de muncă și că țara e mare și sunt destule slujbe pentru cine vrea să muncească.

Trecură două luni fără să fiu în stare să-mi găsesc o slujbă, două luni în care, în ciuda frustrărilor zilnice legate de

cautarea unui post, am izbutit totuși să fac oarecare progres în studiile mele matematice. Apoi în iunie, Finca Mohr, colega de la fostul meu loc de muncă care-mi spusese acele câteva cuvinte de încurajare după ședința de excludere din partid, m-a sunat să-mi spună că la locul de muncă al soțului ei, IPROCIL, Institutul de Proiectare și Cercetare pentru Industria Lemnului, urma să se țină un concurs pentru un post de inginer proiectant însărcinat cu evaluarea economică a proiectelor. Am căutat anunțul și după ce l-am citit, am stat de vorbă cu soțul Fincăi, Gogu Mohr, inginer-șef la IPROCIL. Mohr îmi spuse că de fapt postul vacant era pentru un inginer; dar că urma să aibă loc un concurs scris, iar el credea că dacă nu vor fi mulți candidați și mă descurcam bine la examenul scris, comisia ar putea trece cu vederea faptul că nu eram inginer. Rămânea însă chestiunea situației mele politice. Aici totul depindea de secretarul de partid al institutului. Directorul, un inginer pe nume Naftali, era un om cumsecade care cu siguranță nu se va opune angajării mele; secretarul de partid însă trebuia să dea undă verde. Mohr mi l-a descris ca pe un om rezonabil, care înțelegea importanța calificării profesionale și a expertizei în activitatea unei instituții precum IPROCIL, și îmi dădu numele lui.

A doua zi am cerut o audiență la secretarul de partid și am fost primit. M-am prezentat și i-am spus că mă interesa postul scos la concurs de IPROCIL. Aveam calificările necesare, dar aveam totodată o problemă politică și nu vroiam să concurez pentru acest post înainte de a-i cere părerea. I-am spus verde în față că tocmăi fusesem exclus din partid și dat afară de la Institutul de Cercetări Economice pentru serioase devieri ideologice. I-am spus că, dacă postul de la IPROCIL implica secrete de stat, date confidențiale sau luarea unor decizii pentru care era nevoie de o persoană de încredere din punct de vedere ideologic, atunci îl rugam să-mi spună lucrul ăsta de îndată și să nu mă mai ia în considerare. Dar dacă postul nu avea asemenea aspecte și necesita în schimb o persoană cu o judecată economică sănătoasă, care știa să deosebească o soluție eficientă de o risipă de resurse, și care era gata să învețe toate datele tehnologice de care era nevoie pentru a putea face asemenea judecăți în contextul industriei lemnului, atunci îl rugam să considere posibilitatea de a mă lăsa să mă înscriu la concurs. Secretarul mă întrebă

în ce constau abaterile mele ideologice și i-am spus că fuseseră multe, dar în principal era vorba de o carte ale cărei idei fuseseră socotite primejdioase. Vroi să știe cine publicase cartea și fu surprins că Editura Politică nu întrezărise caracterul periculos al cărții mele înainte de a o tipări. Păru plăcut impresionat de faptul că i-am răspuns la toate întrebările prompt și deschis, fără să încerc să justific ce făcusem. În cele din urmă, îmi spuse că el nu vedea vreun motiv ca să nu mă înscriu la concursul ce urma să se țină pentru ocuparea postului respectiv, care era strict practică și nu ideologic.

Concursul avu loc o săptămână mai târziu. Au fost unsprezece candidați: zece ingineri și cu mine. Știind cât de egocentrice din punct de vedere profesional tind să fie inginerii, mi-am zis că n-am nici o șansă. Dar s-a dovedit că mă înșelasem. Examenul a constat dintr-o serie de întrebări legate de metodele de evaluare a proiectelor de investiții, în general, și a celor de proiectare industrială, în special, plus un eseu pe o temă foarte clar definită. Lucrarea mea a fost aleasă de comisie ca cea mai bună. Înainte să-și dea aprobarea, secretarul de partid a întrebat la Comitetul Raional al partidului dacă acesta avea vreo obiecție la angajarea mea, dar i s-a răspuns că nimeni nu auzise de mine la comitet, care nu avea nici o directivă specială în ce mă privea și nu era în măsură să aprobe sau să dezaprobe angajarea mea: secretarul trebuia să acționeze cum credea de cuviință în propria lui sferă de responsabilitate. Așa că secretarul îmi dădu aprobarea, specificând în nota scrisă pe cererea mea de angajare, părerea lui că era în interesul institutului să angajeze persoane bine calificate. Nu cred că a ajuns să-și regrete vreodată decizia: după vreun an, începu să primească laude din partea organizației de partid raionale pentru rezultatele obținute la institut, datorită utilizării tehnicii mele de programare lineară pentru planificarea distribuției și a transportului de material lemnos pe tot cuprinsul țării. Directorul Naftali m-a angajat cu un salariu de început care era cam 60% din ce primeam la fosta mea slujbă, și am început lucrul pe 15 iulie 1959.

Deși eram nerăbdător să-mi continui studiile de matematică, firește că trebuia mai întâi să învăț tot ce era nevoie la serviciu. Așa încât primele două luni s-au scurs fără matematică, dar în tovărășia a multe concepte și manuale de inginerie; infor-

mați de bază despre prelucrarea lemnului, industria lemnului, precum și utilitățile trebuincioase unei fabrici de mare capacitate; principii de proiectare industrială, ș.a.m.d. În cea mai mare parte, am învățat ce trebuia să știu studiind proiecte care fuseseră aprobate mai înainte și se aflau acum în faza de execuție.

În România, ca și alte țări socialiste, proiectarea de utilități și hale industriale se făcea în mod centralizat de către institute speciale de proiectare, câte unul pentru fiecare industrie. Aceste institute erau enorme: secția de proiectare a institutului de silvicultură și industria lemnului – de mare importanță într-o țară din a cărei suprafață o treime e acoperită de păduri – avea cam o mie de angajați, dintre care șase sute erau ingineri. Restul erau proiectanți, tehnicieni, secretare și așa mai departe. Secția de cercetare, care funcționa într-un alt local, era în bună măsură separată și își avea propriile cadre – aproximativ trei sute de ingineri (plus personalul tehnico-administrativ).

Directorul institutului, Naftali, lucrase înainte de război tot în industria lemnului, iar în timpul războiului avusese simpatii comuniste, motiv pentru care fusese numit director. Nu era doar priceput, ci și un om foarte cumsecade și un șef bun, deși exigent. Adjunctul lui, Necșulescu, era un tânăr inginer strălucit, însă cu mai puțină experiență practică. Gogu Mohr era inginer-șef și juca un rol important în luarea deciziilor. Aceștia trei alcătuiau echipa care conducea institutul. Fiecare proiect, când era încheiat, trebuia supus mai întâi Comisiei de Stat pentru Planificare, care de obicei analiza proiectul în amănunt, avea multe întrebări la care noi trebuia să răspundem și deseori cerea modificări ale proiectului înainte ca acesta să fie înaintat Ministerului Silviculturii și Industriei Lemnului. Când în sfârșit proiectul era supus spre aprobare ministerului, era studiat și acolo, dar în faza aceasta rar se iveau întrebări. Apoi proiectul trebuia dezbătut într-o ședință plenară la care erau de față toate direcțiile importante din minister. Institutul nostru era reprezentat printr-un membru al triumviratului de la conducere descris mai înainte, plus inginerul șef de proiect, întovărașit de patru sau cinci ingineri proiectanți care lucraseră la proiect, printre care întotdeauna și inginerul însărcinat cu evaluarea economică.

Sarcinile de lucru ale institutului erau de câteva ori mai mari decât ale celor mai multe instituții comparabile din

Occident: într-un singur an, pe lângă lărgirea facilităților existente, se proiectau de obicei zece-douăzeci de unități complet noi, de la fabrici de mobilă la complexe vaste de prelucrare a lemnului. Acestea din urmă, în care era vorba de prelucrarea lemnului brut (a buștenilor), includeau fabrici de cherestea, gaterie, fabrici de placaj și de furnir etc. Fiecare proiect trebuia să conțină alternative tehnologice și de localizare, precum și variante pentru realizarea unui aspect sau altuia. Sarcina mea era să prepar o analiză economică detaliată a fiecărui proiect, să evaluez alternativele și să le compar din punct de vedere economic și să compar eficiența proiectată a noii utilități cu cea a celor existente. Făceam parte dintr-un grup de șase sau șapte ingineri în sarcina cărora cădea evaluarea economică a tuturor proiectelor. N-a fost ușor să învăț din mers tot ce era nevoie, dar după vreo două luni am atins stadiul la care nu mai trebuia să pun decât o întrebare-două pe zi.

*

* *

Ajuns la punctul acesta, mi-am reluat studiile de matematică. La început, mă apucasem să revăd calculul diferențial și integral, materie pe care o învățasem odată și apoi o uitasem. În afară de câteva texte introductive în uz pe vremea aceea în România, am examinat și cărți care conțineau unele aplicații ale calculului diferențial și integral, precum *Mathematical Economics (Economie matematică)* de R. G. D. Allen. Am făcut rost de monografia din 1951 a Comisiei Cowles, *Activity Analysis of Production and Allocation (Analiza activității de producție și alocare)* și am reușit să citesc articolul lui Koopmans. Când am încercat să-l citesc însă și pe al lui Dantzig, m-am poticnit. Atunci mi-am dat seama că aveam nevoie de algebră mai mult decât de analiză și m-am îndreptat spre traducerea în românește a cărții matematicianului rus Kuroș, *Algebra lineară*. Am studiat mai multe cărți despre matrici. Cât despre programarea lineară în sine, în afara cărții lui Dorfman, Samuelson și Solow, introducerea propriu-zisă în domeniu mi-a făcut-o cartea din 1953 a lui Charnes, Cooper și Henderson, *An*

Introduction to Linear Programming (Introducere în programarea lineară).

Un program linear este o problemă de optimizare în care o funcție lineară trebuie maximizată sau minimizată, cu respectarea unor inegalități lineare. Aceasta este cea mai simplă și mai directă reprezentare a unei mari diversități de situații practice în care o anumite activitate trebuie optimizată, anumite cerințe trebuind să fie satisfăcute. Descoperirea faptului că atât de multe probleme importante pot fi formulate în acest fel și că aceste probleme pot fi rezolvate printr-un algoritm (procedeu) eficient – așa-zisa metodă simplex, descoperită de George Dantzig în 1947 – o dată ce algoritmul e transpus într-un program de calculator, a deschis calea a mii de aplicații curente în mai toate domeniile de activitate.

La începutul lui 1959 pe când încă mai lucram la Institutul de Cercetări Economice, îl cunoscusem pe academicianul Grigore Moisil, bine cunoscutul matematician român, specialist în algebră, ale cărui lucrări de teoria automatelor îmi stârniseră interesul în dezvoltarea tehnicii de calcul și a aplicațiilor ei. Cercetări în domeniul calculatoarelor, atât în ce privește construcția și arhitectura lor (*hardware*) cât și utilizarea, deci programarea lor (*software*), se făceau la Institutul de Fizică Nucleară, Moisil având o influență considerabilă asupra aceluși grup. Pe Moisil îl interesau nu numai calculatoarele, ci orice nouă aplicație matematică, printre care și cercetarea operațională, fiind dornic să stabilească legături cu economiștii și cu Institutul de Cercetări Economice. De la prima mea întâlnire cu el, ne simpatizasem reciproc: Moisil mă cântărise și era clar că mă agrease.

Moisil, pe atunci în jur de cincizeci de ani, aflat pe culmile carierei și poate cel mai renumit om de știință din țară în rândul marelui public, era o persoană foarte influentă și totodată foarte activă, bine cunoscut pentru independența de gândire și părerile lui de multe ori de neclintit. De aceea, n-am exclus posibilitatea că ar vrea să stea de vorbă cu mine în ciuda dizgrației politice în care căzusem și simțeam că stabilirea unei legături – a oricărei legături – cu el și cu grupul lui de la Institutul de Matematică al Academiei îmi va ușura munca și-mi va înlesni tranziția în noul meu domeniu de activitate. Totodată, dacă

intenționam să fac cercetare cu aplicații practice, aveam nevoie de calculatoare și programatori de calculatoare. Din aceste motive, am luat din nou legătura cu Moisiu la scurt timp după demiterea mea de la institut și excluderea din partid, i-am spus ce mi se întâmplase și că vroiam să studiez matematica și plănuiam să lucrez în domeniul programării matematice. De îndată ce mi se va ivi prilejul s-o fac, speram să folosesc cele știute în cercetarea problemelor de optimizare din economic. L-am întrebat dacă mai era în continuare interesat să aibă de-a face cu mine. Reacția lui a fost că tot ce mi se întâmplase era desigur neplăcut, dar că nu-i afecta nicidecum interesul în a vedea matematica aplicată la problemele economice, nici nu-i schimba părerea că aş putea fi persoana potrivită pentru a contribui la realizarea acestui deziderat. Când Moisiu îmbrățișa un punct de vedere, avea curajul să-l susțină în fața oricui; așa că, din fericire pentru mine, statutul meu pe linie de partid nu l-a făcut să dea înapoi. Mi-a spus că aprecia hotărârea cu care porneam la treabă și că îl interesa ce încercam să fac. Îmi ură succes la vânat (pe atunci încă nu-mi găsisem loc de muncă) și mă invită să vin să-l văd din când în când, pentru a discuta ce mai făceam.

Grigore Moisiu a fost nu numai un mare matematician, ci și un mare om. Mi-a înrăurit viața într-un fel important, prin aceea că mi-a înlesnit trecerea spre matematică care, fără el, ar fi fost mult mai dificilă. Era un om *deosebit* în sensul cel mai nobil al cuvântului. De timpuriu, matematica devenise pasiunea vieții lui. Lucrarea sa de doctorat susținută la Universitatea din București stârnise suficient interes peste hotare pentru a-i permite să stea câțva timp la Paris. Acolo intrase în contact cu ce avea mai bun lumea matematicii, ajungând să cunoască și să se facă la rândul-i cunoscut de mari matematicieni precum Hadamard, Lebesgue, Borel ș. a. Mai apoi, a petrecut un an la Roma.

Întors în România, a fost profesor la Universitatea din Iași și mai târziu la cea din București, unde l-a surprins războiul. A adus contribuții în multe domenii ale matematicii, în primul rând în algebră, teoria mulțimilor și logică, dar s-a făcut cunoscut în special pentru cercetările sale de teoria automatelor. În cursul anilor '30 și al războiului, când extrema dreaptă, fascistă și naționalistă, a exercitat o mare atracție asupra multor intelec-

Grigore Moisil în anii '60

tuali români, dacă nu chiar a majorității acestora, Moisil s-a ținut departe de acele curente și a rămas credincios idealurilor iluministe și umaniste, pe care le absorbise din tinerețe prin contactul cu Franța. În particular, nu fusese niciodată atins de antisemitism: de-a lungul carierei sale, a avut mulți prieteni, studenți și colaboratori evrei. La sfârșitul războiului, s-a înscris în partidul comunist și o vreme a fost ambasadorul României în Turcia. La înapoiere, a fost ales membru al Academiei, suprema cinste pentru un om de știință. A predat în continuare la Universitatea din București, dar adevăratul său cămin din punct de vedere științific a fost Institutul de Matematică al Academiei.

Institutul de Matematică, o instituție de cercetare de reputație internațională, a avut drept director mai întâi pe cunoscutul specialist de analiză funcțională, Stoilov. De origine bulgară, Stoilov fusese un matematician strălucit de o generație mai veche decât a lui Moisil. Pentru că era cunoscut în toată lumea și în timpul războiului fusese comunist, a avut suficientă pondere politică să ferească Institutul de Matematică de influențele nefaste care au dus la ruină celelalte institute de cercetare, cum ar fi numirea unor oameni pe criterii de origine socială mai degrabă decât de merit și evaluarea acestora pe bază de criterii de clasă și prezență la serviciu mai degrabă decât de rezultate științifice. Astfel, la începutul anilor '50 Institutul de Matematică devenise o insulă de știință și cercetare într-un noian de ape tulburi din punct de vedere politic. După moartea lui Stoilov – survenită în urma unui atac de cord în cursul unei dispute avute la Comitetul Central al partidului, pe când apăra politica de cadre a institutului – Moisil i-ar fi putut succede ca director, dar nu a acceptat.

Toată viața, Moisil a ocolit pozițiile administrative de orice fel, nu fiindcă ar fi fost imun la tentațiile puterii, ci pentru că știa cum să exercite putere indirect. Deși nu era decât șeful Secției de algebră, toată lumea știa că el era eminența cenușie din institut. Directorul, un distins geometru pe nume Vrănceanu, nu avea nimic împotrivă și cei doi se înțelegeau bine. Vrănceanu era cunoscut ca „directorul” în vreme ce Moisil era „profesorul”, fiind lucru de la sine înțeles că directorul semna hârtiile, dar profesorul lua deciziile. Marele merit al lui Moisil în ce privește institutul a fost că a reușit să păstreze intact regimul lui Stoilov: respingea toate tinerele cadre cu merite politice și origini sociale „sănătoase” pe care partidul încerca să i le vâre pe gât în fiecare an și, în loc de asta, punca la încercare meritele științifice ale tuturor candidaților. Nimic altceva nu conta, fie origine socială, naționalitate sau orice altceva. Exista o singură excepție notabilă: nu tolera turnătorii în institut, chiar dacă erau meritorii ca oameni de știință. Simțea o repulsie organică față de ei. Nu era deloc ușor să conduci institutul după aceste principii, mai ales că Moisil nu era directorul; cu toate astea, izbutea – Vrănceanu făcea întotdeauna ce-i recomanda Moisil. Când se iveau dificultăți, Moisil era cel care se ducea la partid să discute

problema, el fiind membru de partid, pe când Vrănceanu nu era. Vrănceanu era un geometru de talie mondială, un talent geometric ieșit din comun, dar nu știa decât trei lucruri în viață și nimic altceva – geometrie, geometrie și iar geometrie. În afara domeniului său, era la nivelul unui țăran cu o școlarizare medie. Totodată, și felul cum pierise Stoilov se poate să-l fi ajutat indirect pe Moisil: nici un membru al Biroului Politic nu vroia să vadă încă un savant de frunte căzând jos, răpus de un atac de inimă la Comitetul Central.

Moisil era un bărbat scund, îndesat, chel și jovial, cu simțul umorului foarte dezvoltat, direct și neformalist în cel mai mult grad. Își făcea cercetările în cea mai mare parte acasă, în apartamentul său relativ modest de trei camere pe strada Armenească în centrul Bucureștiului, unde locuia împreună cu soția lui, Viorica. Nu aveau copii. Apartamentul lor era mereu plin până la refuz de hârtiile lui Moisil, dosare, cărți, notițe, lucrări; îi acopereau biroul, de unde se răspândeau pe masa din sufragerie, pe divan și pe jos. Din spusele soției lui, dezordinea aceasta era periodic redusă drastic, atunci când Grigri – cum îi spuneau ea și părinții lui – își puna hârtiile în ordine, dar eu unul nu m-am nimerit niciodată pe la el în acele momente ordonate. De obicei, putea fi găsit acasă, de unde ieșea numai cu treabă fie la institut (niciodată mai mult de două ceasuri), fie la bibliotecă, uneori la o plimbare. Cine vroia să-l vadă trebuia să meargă la el acasă, după ce dădea în prealabil un telefon. Erai liber să-l suni oricând între orele zece dimineața și zece seara și dacă îți exprimai dorința să-l vezi, îți spunea „Vino acum“ sau „Am pe cineva la mine; vino în trei sferturi de ceas“. Descori te primea în halat de casă sau, în zilele însorite de vară, chiar în pijama. Era întotdeauna prietenos și direct, într-un stil foarte pragmatic și se aștepta ca vizitatorii săi să fie concisi și la obiect. În ciuda faptului că era un om de știință preocupat de cercetările sale, Moisil nu a fost niciodată un singuratic. Îi făcea plăcere compania prietenilor, a studenților și a colaboratorilor lui. Era în centrul unui cerc larg de „admiratori ai lui Moisil“ a căror vârstă medie era sub treizeci de ani și pe care-i invita uneori la câte o petrecere. Cu asemenea prilejuri, profesorul mânca și bea vinuri alese, uneori chiar întrecând nițel măsura.

Moisil avea un mare respect pentru talent, indiferent în ce domeniu, și detesta proștii. Nu își ascundea neplăcerea atunci când prostia se exhiba în public. Marea dragoste a vieții lui, subiectul despre care îi plăcea să vorbească cel mai mult, era matematica. De cele mai multe ori, Moisil folosea pluralul – matematicile – când vroia să sublinieze multiplicitatea aspectelor sale. Îi plăcea să atragă atenția că în secolul XX matematica, odinioară o știință a relațiilor cantitative, devenise o știință a structurilor, a relațiilor de tot felul dintre lucruri, nu numai a celor cantitative. Activitatea lui favorită era, cum îi plăcea să spună, „să facă matematici“. Un jurnalist l-a întrebat odată cum de putea să prezinte atât de lesne, să improvizeze fără nici o pregătire o prelegere pe o temă sau alta de matematică, în fața telespectatorilor; nu avea nevoie de timp să se prepare, să se gândească la subiectul propus? Moisil i-a răspuns, „Sigur că da. Dar uitați că eu mă gândesc la asta de douăzeci și cinci de ani“. Obişnuia descori să spună că „matematica nu se face neapărat stând la masă. Matematica se face când te trezești dimineața și nu te scoli imediat din pat; când stai în cada de baie; când stai pe closet; când te îmbraci; sau când te plimbi“.

Deși era nerăbdător să vadă matematicile aplicate în noi și noi domenii – într-un fel, era un entuziast al matematizării tuturor domeniilor – Moisil se opunea din răspuțeri solicitărilor de a face matematicile mai „relevante“, adică mai aplicate. „Știu că matematica e folositoare“, a scris el odată, „dar eu fac matematică pentru că îmi place. Acesta e marele noroc al matematicienilor: ei pot fi de folos societății făcând ceea ce le place cel mai mult“. Susținea că presiunile exercitate asupra matematicienilor de a face matematică „folositoare“ ar duce la o slăbire a acestei discipline, și în cele din urmă i-ar diminua astfel utilitatea. După el, utilitatea matematicii *trebuia* să fie indirectă; altfel, rezultatele ei devin mai puțin generale și deci mai puțin general valabile și aplicabile.

Moisil avea idei bine conturate în privința multor lucruri în viață și nu și le ascundea. Avea de asemenea o manieră destul de șocantă de a le exprima. Într-unul din cursurile lui introductive, îndemnându-și studenții să meargă dincolo de matematică și să absoarbă întreaga cultură omenească, zicea: „Nu vă lăsați sufletul doar cu o singură fereastră!“ Iubea paradoxurile de toate

telurile. Vorbind despre o prezentare făcută de marele logician polonez Sierpinski, spunea: „A adus idei care nu erau greu de înțeles, dar erau foarte greu de acceptat“. Iată cum explica el aforismul lui Bertrand Russell că „matematica este știința în care nu știi despre ce vorbești“. Există o teoremă matematică, spunea Moisiș, cu aplicații în ingineria electrică, în astronomie și în medicină. Inginerul o întâlnește într-o formă specifică domeniului lui și o folosește în forma respectivă; astronomul operează cu o formă destul de diferită a ei, în care unii parametri dispar pe când alții dobândesc o importanță crescută; în fine, medicul are nevoie de o a treia încarnare a teoremei, care la prima vedere nu seamănă decât foarte vag cu celelalte două. Dar toate trei sunt forme ale aceleiași teoreme. Valoarea rezultatului matematic provine din generalitatea lui, care vine din faptul că este abstract. Matematicianul care demonstrează acel rezultat nu are habar despre aplicațiile lui posibile într-un domeniu sau altul. Habar n-are și nici nu-i pasă că, de fapt, vorbește despre ingineria electrică, sau despre astronomie, sau despre medicină. Pe scurt, punctul forte al metodei lui constă tocmai în faptul că el nu știe despre ce vorbește. Asta vrea să spună aforismul lui Bertrand Russell, spunea Moisiș.

În vara lui 1959 sau pe la începutul toamnei, Moisiș îmi spusese că avea la Institutul de Matematică un tânăr cercetător deosebit de inteligent, fost student de-al lui, care dorea și el să lucreze în domeniul cercetării operaționale. Îmi sugeră să mă asociez cu acest tânăr colaborator al său și să încercăm să lucrăm împreună, dar cu o singură condiție: cercetarea noastră trebuia să aibă drept obiect ceva practic și aplicabil. După cele spuse mai sus despre cum vedea Moisiș matematicile și aplicațiile ei practice, se impun câteva explicații. Economia matematică – aplicarea matematicii la teoria economică, ca în analiza marginală și în diverse modele de echilibru – era un domeniu suspect din punct de vedere ideologic, viguros atacat de ideologii marxiști ca „apologetică burgheză“. Dimpotrivă, cercetarea operațională – aplicarea matematicii la formularea și rezolvarea a diferite probleme din economia concretă, și nu de teorie economică – era acceptată ca fiind utilă și nu era pătată de nici un stigmat. Moisiș vroia să spună că trebuia să ne concentrăm pe cercetarea operațională și să lăsăm la o parte economia

matematică și, chiar în cadrul acelui domeniu, să începem cu ceva practic care să demonstreze utilitatea a ce făceam, spre a ne câștiga o oarecare „bunăvoință“. Era o condiție perfect rezonabilă și am acceptat-o fără ezitare. Apoi am făcut cunoștință cu tânărul cercetător, Ladislau (Laci) Peter Hammer, și am început o colaborare rodnică care a durat trei ani, până la finele lui 1962.

Laci Hammer avea douăzeci și trei de ani când l-am întâlnit eu. Absolvise Facultatea de matematică de la Universitatea din București cu mai puțin de un an în urmă și lucra ca cercetător în secția lui Moisil la Institutul de Matematică. Era de o inteligență scripitoare și mult mai matur decât anii lui. Curând ne-am împrietenit și, în ciuda diferenței de paisprezece ani dintre noi, mă înțelegeam și discutam cu el chestiuni de viață și politică la fel cum aș fi făcut-o cu prietenii de vârsta mea. Laci se trăgea dintr-o familie de evrei unguri din Timișoara. În fragedă copilărie, avusese poliomielită și această cumplită boală îl lăsase cu o paralizie parțială a picioarelor. Nu putea să umble decât în cârje și cu mare greutate. Ca și cum ar fi dorit să compenseze această deficiență, natura îl înzestrase cu resurse nelimitate de energie: rar sau poate niciodată n-am întâlnit persoană care să aibă tot atâta energie vitală. Locuia singur într-o garsonieră dintr-un imobil în centrul orașului. Am început să colaborăm întâlnindu-ne o dată la câteva zile, de obicei – datorită dificultății lui Laci de a se deplasa – acasă la el.

Am decis să începem prin a rezolva o problemă practică pe care o întâlnisem la ministerul de care aparținea institutul meu: un plan optim de transport pentru o categorie de cherestea ce trebuia expediată regulat de-a lungul anului în cantități mari din treizeci și șase de puncte de producție diferite către șapte centre de consum diferite. Noi trebuia să determinăm ce puncte de producție trebuiau să aprovizioneze care centre de consum, astfel încât costul total al transportului să fie minim. Am adunat datele necesare de la minister și ne-am pus la punct cu teoria. Am studiat câteva metode existente, apoi am ales o combinație de două care să fie pusă în practică. La început n-am avut acces la nici un calculator electronic, nici, lucru și mai de seamă, la un programator care să poată transpune procedeele selectate de noi într-un program, așa că ne-am alcătuit o echipă de studenți care au executat manual sau pe calculator manual operațiile necesare

pentru fiecare iterație a procedurii. Fiecare tablou succesiv era calculat de către două grupuri independente; rezultatele erau comparate, iar discrepanțele eliminate repetând calculele ori de câte ori era necesar. Când un tablou era corect, alegeam modificările de făcut pentru următoarea iterație pe baza unui bine cunoscut criteriu analitic, iar echipa își relua calculele pentru noua iterație. A fost o operațiune extrem de îndelungată, iar azi, când calculatoarele electronice execută operații de un milion de ori mai complexe într-o fracțiune de secundă, metoda noastră pare ridicolă. Dar alte mijloace nu aveam la dispoziție (aveam să le dobândim în curând) și rezolvarea acestei probleme particulare dorea să demonstreze ceva important: soluția obținută de noi pentru luna decembrie 1959 era cu aproximativ 8% mai ieftină decât planul în uz la momentul respectiv. Ne-am prezentat rezultatele în ianuarie 1960 la o conferință și am reușit să publicăm articolul în iulie 1960 în *Revista de Statistică*.

Vestea despre reducerea cu 8% pe care Laci și cu mine izbutisem să o obținem pentru costul planului nostru de transport al chereștelei s-a răspândit repede în institutul meu și în ministerul de resort. Nu era vorba de economii efective, deoarece planul fusese conceput post factum și ca urmare nu putea fi pus în practică; cantitățile se schimbau de la lună la lună, iar planul nostru avea în vedere comparația cu planul efectiv folosit într-o anumită lună. Totuși, rezultatele indicau clar potențialul metodei. Mai mult, diferențele dintre planul nostru optim de transport și cel care fusese conceput de economiștii din minister sugerau îmbunătățiri ce puteau fi aduse fără a rezolva efectiv problema pornind de la un nou set de date. Ministerul a profitat de această informație, a optimizat permanent planul respectiv și ne-a atribuit nouă meritul. Moșil a fost încântat și s-a îngrijit să avem acces, de aci înainte, la singurul calculator electronic (de construcție românească) disponibil la vremea aceea, care se afla la Institutul de Fizică Nucleară. De asemenea, am intrat în legătură cu un programator care avea să ne ajute cu programarea unora din algoritmurile de care aveam nevoie.

Ca urmare a publicității de care s-a bucurat planul nostru de transport eficientizat, am fost în curând solicitați pentru rezolvarea unei a doua aplicații, de o natură mai complexă, dar și mai interesantă din punct de vedere economic. În vara lui

1960, am fost contactați de C.S.P. Unii din membrii săi citiseră despre programarea lineară și erau dornici să vadă ce se putea face pentru a optimiza planul de dezvoltare a unei industrii pe o perioadă de câțiva ani. Pentru a ocoli orice probleme legate de date confidențiale și secrete de stat, fusese aleasă industria textilă, care era considerată relativ neimportantă. Ne-am înțeles să studiem problema și am formulat-o ca pe un program parametric linear pe care l-am rezolvat apoi pentru diverse valori ale parametrilor. În ce privește calculele, am făcut aici un mic progres față de precedentul nostru proiect: am putut folosi un calculator electronic pentru etapa calculului nostru care consuma cel mai mult timp și trebuia repetat de mai multe ori. Calculele rămase au fost făcute în continuare de mână și pe calculator manual, ca mai înainte. Soluțiile găsite de noi pentru diverse valori ale parametrilor au dezvăluit posibilități noi de înțelegere a problemei, pe care planificatorii le-au găsit interesante, în special în ce privește meritul relativ al instalării de echipament nou în comparație cu modernizarea echipamentului deja existent. Ne-am prezentat rezultatele la Conferința pe Teme Teoretice și Practice de Automatizare Industrială, ținută în octombrie 1960, și le-am publicat în documentele conferinței.

Pe lângă aplicațiile practice la care lucram, am început să facem și niște cercetări privind metodele de rezolvare pentru noi variante și generalizări ale problemei transportului. Între primăvara lui 1960 și iarna lui 1961-1962, am scris împreună o serie de cinci articole, dezvoltând noi metode de rezolvare a diverselor probleme din această sferă. Acestea au fost publicate între 1960 și începutul lui 1962 în *Studii și Cercetări Matematice*, cea mai bine cunoscută revistă de matematică românească, iar apoi republicate în limba engleză în *Revue de Mathématiques Pures et Appliquées* a Academiei. În fine, am adunat toate rezultatele obținute într-un studiu mai lung în două părți, redactat în limba engleză, care a apărut în 1962 în *Cahiers du Centre de Recherche Opérationnelle*, o revistă ce apărea la Bruxelles, sub titlul „On the Transportation Problem, Part I – Part II“ (Problema transporturilor, Partea I – Partea a II-a). Rezultatul nostru cel mai important a fost o metodă eficientă de rezolvare a problemelor de transport parametrice, o categorie specială de programe lineare parametrice. Apariția articolului

nostru într-o publicație occidentală „ne-a pus numele pe hartă“, cum se spune. Am început să primim reacții din partea unor cercetători americani, atât prin poștă cât și în paginile revistei din Belgia.

Nu trecuse neobservat faptul că, la numai doi ani după excluderea mea din partid, dat afară de la Institutul de Cercetări Economice și izgonit din paginile revistelor economice, mă întorsesem în arena științifică ca programator matematic, cu articole în reviste de matematică și statistică și mențiuni ale rezultatelor mele practice în presă. Am auzit că un nomenclaturist, care în nici un caz nu-mi era prieten, și-ar fi exprimat oarecum împotriva voinței lui un anumit respect față de mine: „Îi tragi una-n stomac, îl bagi cu capul sub apă, și crezi c-ai terminat cu el odată pentru totdeauna. Când colo, întorci capul și uite-l din nou la suprafață, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat“. Dr. Farchi, cu care avusesem acea conversație fatală despre Coreea la începutul anului 1952, și care devenise medicul nostru de familie după 1955, remarcase față de un prieten comun că Balas „nici în clor nu piere“. Mărturisesc că această reputație mă măgulea.

Laci Hammer și cu mine am scris ultima noastră lucrare împreună în 1962, sub titlul „On the Generalized Transportation Problem“ (Problema transportului generalizată), pe care am trimis-o spre publicare unei reviste americane, *Management Science*. Modelul tratat în această lucrare era mult mai general decât problema de transport și variațiile ei tratată în lucrările anterioare. Mai târziu, a devenit cunoscut sub numele de fluxuri de cost minim în rețele cu profituri și a intrat în literatură sub această denumire.

Un episod interesant legat de această lucrare dezvăluie unele dificultăți cu care se confruntau cei care încercau să publice un articol științific în Apus, dacă proveneau din spatele Cortinei de Fier. După ce am trimis lucrarea noastră spre publicare, am primit rapoartele a doi referenți. Primul spunea că articolul conține o nouă caracterizare a soluțiilor de bază, având drept rezultat un algoritm eficient, dar ne aviza că unele din rezultatele noastre coincideau cu cele ale lui Dantzig, a cărui carte de programare lineară tocmai urma să apară. Referentul anexa la raportul său șpalturile unui capitol din cartea lui

Dantzig și recomanda acceptarea lucrării noastre spre publicare, lăsând în seama noastră sarcina de a stabili legăturile dintre ce făcusem noi și cercetările lui Dantzig, precum și deosebirile. Am fost mulțumiți de acest raport. În fond, Dantzig era întemeietorul – deseori numit părintele – programării lineare, iar faptul că unele din rezultatele noastre coincideau cu ale lui nu era pricină de rușine. În forma revăzută a lucrării, am recunoscut bucuroși sprijinul pe care ni-l acordase referentul care ne trimisese șpalturile lui Dantzig. Am indicat legătura dintre lucrarea noastră și cea a lui Dantzig, suprapunerea parțială a rezultatelor noastre cu ale lui, precum și semnificația rezultatelor rămase care nu se regăseau la el.

Al doilea raport însă a fost cu totul altceva. Aici, referentul a pretins că un program de calculator scris de doi inși, care nu fusese publicat și nici nu ne-a fost pus la dispoziție, se baza pe o metodă întemeiată pe rezultate (de asemenea nepublicate) similare în esență cu ale noastre. În temeiul acestei afirmații, ne cerea să recunoaștem prioritatea acestor doi inși în rezolvarea problemei. Am respins în mod diplomatic cererea inserând o notă de subsol, în care relatam cele spuse nouă de către acest referent și adăugam, „Nu am putut consulta acel articol nepublicat, dar profităm de acest prilej pentru a le da tot creditul ce li se cuvine autorilor sus-menționați pentru toate rezultatele conținute în acel articol, rezultate care cu siguranță le antedatează pe ale noastre“. Articolul nostru a fost acceptat ca atare și nota de subsol a apărut exact așa cum o redactasem noi. Peste ani, când am ajuns în Occident, unii colegi mi-au spus că se amuzaseră copios citind-o.

După 1962, deși Laci și cu mine n-am mai scris articole comune, traiectoriile noastre profesionale au evoluat pe linii destul de asemănătoare și mai târziu s-au intersectat de multe ori. Laci s-a imbarcat într-un proiect major cu un cercetător coleg cu el la Institutul de Matematică, Sergiu Rudeanu. Împreună au scris o carte despre metodele boolene în cercetarea operațională, carte care a fost publicată în 1968.

Spre sfârșitul lui 1960 sau la începutul lui 1961, Laci s-a însurat cu Anca Ivănescu, o fată deșteaptă și frumoasă, româncă, pe care o meditase la matematică. Laci a luat numele ei de familie, lucru îngăduit de lege în România. Motivul? Deși oficial nu

exista antisemitism în România, iar evreii se bucurau de toate drepturile în fața legii, campania de „îmbunătățire” a compoziției etnice în instituțiile culturale și de învățământ îi viza în primul rând pe evrei. Astfel, dacă erai un tânăr profesionist care voiai să avansezi în carieră, era mult mai bine să te cheme Ivănescu, un nume românesc tipic, decât Hammer, nume pe care-l purtau numai evreii sau nemții. Ca urmare a acestei schimbări de nume, toate lucrările pe care le-am publicat împreună începând din 1961 au fost semnate E. Balaș și P. L. Ivănescu. Șapte sau opt ani mai târziu, când Laci și Anca au părăsit România, mergând mai întâi în Israel și de acolo în Canada, Laci și-a schimbat numele de familie înapoi în Hammer. Spre sfârșitul anilor '60, un coleg de la Universitatea Carnegie Mellon m-a întrebat ce se întâmplase cu fostul meu colaborator, Ivănescu. I-am spus că Ivănescu era unul și același cu Peter L. Hammer și i-am explicat dubla schimbare de nume. Reacția colegului meu a fost, „Ce păcat!” „De ce?” am întrebat eu. „Păi, Ivănescu avea ceva exotic, romantic. Hammer? Sunt mii cu numele ăsta”. Or fi fost mii, dar puțini erau ca acesta, cum s-a văzut în curând foarte clar.

Pe când încă mai lucram cu Laci Hammer, m-am apucat și de niște studii, pe cont propriu. O temă de început a fost vechea mea marotă, tabelele de consum (intrare) – producție (ieșire) ale lui Leontiev, rezultatul fiind o lucrare intitulată „Despre utilizarea balanței legăturilor dintre ramuri” publicată în *Revista de Statistică* în decembrie 1960, lucrare care se ocupa de mecanismul recalculării așa-numitei matrici inverse a lui Leontiev – instrument de bază în planificare – în caz de schimbări de prețuri, precum și de unele probleme înrudite. O a doua lucrare, cam un an mai târziu, se ocupa de relațiile de dominanță în programarea lineară și a fost publicată în aceeași revistă la începutul anului 1962.

Un proiect major și de lungă durată la care m-am înhămat în 1961 îmi fusese inspirat de locul meu de muncă. Era vorba despre un model matematic al întregii industrii a lemnului, spre a sluji drept instrument de analiză a chestiunilor legate de utilizarea optimă a resurselor lemnoase. Cu o treime din suprafață acoperită de păduri, România exporta lemn brut și prelucrat în proporție de aproximativ 15 % din totalul exporturilor sale. Cele

mai multe esențe lemnoase au utilizări alternative. De pildă, o anumită esență este folosită în mod tradițional pentru cherestea, care la rândul ei e folosită în construcții, la fabricarea mobilei și așa mai departe. Dar aceeași esență poate fi folosită pentru placaj și furnir, produse de valoare mult mai mare dar și mult mai costisitoare. Cât din respectivul material lemnos trebuie deci folosit într-un fel și cât în altul? Chestiuni de acest soi se întâlnesc la tot pasul și toate sunt legate între ele. Astfel, concluzii valoroase păreau să poată fi trase de pe urma unui model matematic care să reprezinte aceste probleme în ansamblul lor și să le examineze în interdependența lor reciprocă.

Studiul propus de mine a fost aprobat în toamna lui 1961 și din acel moment, am lucrat la el zi de zi, scop în care am consultat zeci de experți în silvicultură și industria lemnului. Datele și concluziile derivate din aceste interviuri s-au cristalizat într-un model vast de programare lineară, care încorporează toate deciziile majore privind posibilele utilizări alternative ale resurselor lemnoase. Încheiat în iulie 1962, studiul meu a avut drept rezultat un raport de vreo două sute de pagini dactilografiate și reproduse la mimeograf, care a fost distribuit tuturor direcțiilor interesate din minister, precum și Comisiei de Stat pentru Planificare. A fost discutat, pe baza unei prezentări pe care am fost rugat s-o fac, și aprobat de Consiliul Tehnico-Științific al ministerului. Deși studiul nu a fost niciodată publicat în întregime (fiind tratat ca un document intern confidențial), am reușit să public un articol despre el în numărul din mai 1963 al *Revistei de Statistică*. Când am primit din alte țări socialiste câteva cereri de exemplare din întregul studiu, le-am spus doritorilor să se adreseze ministerului meu pe cale oficială. Cel puțin unul dintre ei a făcut-o; cam peste doi ani, am dat peste detalii din studiul meu nepublicat citate într-un jurnal economic ceh.

După ce am încheiat acest studiu de nouă luni, am fost numit conducătorul unui nou grup de programare matematică, a cărui sarcină era să se ocupe de aplicațiile tehnicilor matematice în industria lemnului. În primăvara lui 1962 am început un proiect cu Corban, cercetător la Centrul de Statistică Matematică al Academiei, pentru elaborarea regulată a planurilor trimestriale optime de transport a întregii producții de lemn de foc pe țară. În acest scop, am obținut acces la calcula-

torul (de construcție românească) CIFA II aparținând Institutului de Fizică Nucleară și l-am folosit la fiecare trei luni pentru a obține planul optim de transport pentru respectivele cifre ale cererii și ofertei din perioada respectivă. În 1964, am publicat împreună cu Corban un articol în care rezumam experiența noastră: am raportat economii anuale de 14 milioane de tone-kilometri, așa cum fuseseră calculate de către utilizatorii rezultatelor noastre din minister.

Prin 1962 sau 1963 am avut o conversație cu Grigore Moisil care m-a tulburat mult. Discutam cu el planurile mele profesionale de viitor, la care el și-a exprimat serioase rezerve privind intenția mea de a deveni matematician. După el, era în regulă, ba chiar era necesar ca un economist care vroia să fie la curent cu tendințele moderne să studieze matematicile și să învețe să le utilizeze în munca sa. De asemenea, era în regulă, ba chiar foarte de dorit, ca un economist și un matematician să se asocieze pentru a rezolva împreună probleme de cercetare operațională. Dar Moisil era de părere că trebuia să existe o demarcație clară a sarcinilor și a responsabilităților fiecăruia. Era treaba economistului să recunoască o situație care avea la bază o structură matematică, să formuleze problema în termeni matematici („s-o pună în ecuație“ cum zicea Moisil), și, după ce fusese găsită o metodă de rezolvare a problemei, să interpreteze rezultatele, să le verifice în practică și să se ocupe de aplicarea lor. Dar verigile intermediare ale acestui proces – identificarea metodei optime de rezolvare, introducerea ei pe calculator și rezolvarea problemei în tot atâtea variante câte erau necesare – trebuiau lăsate în sarcina matematicianului: o sarcină de rutină dacă o metodă satisfăcătoare de rezolvare putea fi găsită în literatură sau o sarcină dificilă necesitând cercetare creatoare dacă o asemenea metodă nu exista și trebuia inventată. Era o greșeală, credea Moisil, ca un matematician interesat de asemenea probleme să încerce să devină economist, sau ca un economist interesat în acest domeniu să încerce să devină matematician. Întrucât nici un singur om nu putea stăpâni simultan două domenii atât de vaste precum economia și matematica, problemele care le implicau pe amândouă trebuiau rezolvate de către echipe mixte de experți din fiecare domeniu.

Era greu să conțesti această judecată bine gândită și în mare măsură rezonabilă, deși, ca toate generalizările de soiul acesta, tindea să fie puțin prea simplistă. Am răspuns doar că din motive cunoscute profesorului, precum și din alte motive, personale, cariera de economist nu mă mai interesa. Oricât de târziu în viață, am zis, vroiam să-mi schimb profesia și să devin matematician. La care profesorul a replicat, „Uite ce-i, mi-ai dovedit cu vârf și îndesat că ai talent matematic cu carul, și ai învățat imens în acești ultimi doi ani. Dar ai patruzeci de ani. N-ai să fii nebun să-ți întemeiezi cariera pe ceea ce ai învățat în doi ani!“

Fraza aceasta – „N-ai să fii nebun“ să faci exact ceea ce îmi propusesem să fac – mi-a rămas întipărită în minte (și în inimă?) pentru totdeauna. Cuvintele lui Moisiu au avut un impact atât de mare asupra mea tocmai pentru că nutream un imens respect pentru el și pentru judecata lui. Oare într-adevăr săvârșeam o mare nesăbuiță, o croare fatală? Conversația aceasta mi-a dat sufletește mult mai mult de furcă decât abuzurile la care fusesem supus din partea celor din aparatul de partid. Am încercat să-mi calmez îndoielile reînnoite cu adagiul, „Prietene, oricum n-ai de ales“.

O mare realizare în noua mea carieră de cercetare a avut loc în toamna anului 1963. Începusem să citesc despre noul domeniu al programării cu numere întregi, domeniu în care primele rezultate se obținuseră doar în ultimii cinci ani. La fel ca în programarea lineară, problema consta în optimizarea unei funcții lineare cu respectarea unor condiții lineare, plus condiția că unele din variabilele din sistem nu pot lua decât valori întregi. La început, acest fel de a pune problema mi s-a părut artificial. De pildă, dacă unele variabile ale problemei sunt de așa natură încât valorile fracționare nu au sens – e vorba, să zicem, de numărul de persoane cărora li se dă o sarcină – mi se părea că problema putea fi foarte bine rezolvată ca o problemă de programare lineară, valorile fracționare obținute putând fi rotunjite acolo unde era cazul. Rezultatul ar trebui să fie o aproximație satisfăcătoare. Dar pe urmă am descoperit că cele mai importante feluri de programe cu numere întregi sunt cele în care variabilele, sau unele din ele, pot lua valorile 0 sau 1. Aceste probleme apar atunci când sunt puse în ecuație situații în care joacă

un rol opțiunile de tipul *ori-ori*: *ori* te apuci de o anumită activitate, *ori* nu; *ori* plasezi o facilitate într-un anumit loc, *ori* nu; *ori* legi două puncte printr-un cablu, o țeavă, sau o șosea, *ori* nu. Mai mult, multe alte situații aparent diferite – ca de pildă, „dacă faci asta, trebuie s-o faci și pe aceea“, sau „această acțiune, dacă e întreprinsă, trebuie s-o preceadă (sau s-o urmeze) în timp pe aceea“ – pot fi de asemenea reduse la alegeri binare. Condiții logice ca acestea, precum și multe altele, pot fi introduse într-un program linear cu ajutorul variabilelor binare, sau 0-1; dar, dacă o asemenea problemă e rezolvată ca un program linear, de obicei nu există o cale ușoară de a obține o soluție rezonabilă prin rotunjirea numerelor fracționare la 0 sau la 1; de aici, importanța rezolvării programelor cu numere întregi, în particular cu valori de 0-1. Această categorie particulară slujește drept model matematic unei varietăți de probleme ivite în cele mai diverse domenii, precum gestiunea capitalului, selecția de proiecte, proiectarea de rețele de comunicații sau de conducte, proiectarea structurilor, a circuitelor comutative, detectarea erorilor, probleme de agregare (*clustering*), de amplasament, dispecceratul de autocamioane, alegerea rutelor optime pentru petroliere (sau autocisterne), programarea lucrului în ture pentru echipaje, ordonanțarea mașinilor, precum și într-o mulțime de alte probleme ce implică alternative logice.

Am înțeles importanța programării cu numere întregi în parte citind literatura de specialitate și în parte din proprie experiență, ca urmare a încercărilor mele de a aplica programarea lineară la probleme de silvicultură. Una din temele incluse în planul de cercetare pe anul 1963 pentru nou-înființatul meu grup de programare matematică era aplicarea de metode matematice în gestionarea pădurilor. Ce ne interesa aici era un plan optim de tăieri pe o perioadă anumită de timp și pentru o suprafață forestieră dată. Cunoșteam componența pe vârste a diverselor suprafețe forestiere, calitatea lemnului găsit aici, costul tăierilor pentru fiecare suprafață în parte și prețul de vânzare al materialului lemnos recoltat. Puteam pune frumușel în ecuație această problemă ca pe orice program linear. Majoritatea costurilor de recoltare, ca și valoarea la vânzare a produselor recoltate, erau proporționale cu cantitatea recoltată; adică, problema era lineară în ce privea variabilele reprezentând aceste cantități. Dar un ele-

ment crucial, costul construcției de drumuri forestiere pentru transportul buștenilor, nu era proporțional cu cantitatea de bușteni recoltați. Indiferent cât de mult lemn se recolta de pe suprafața forestieră dată, fie tot, fie doar un sfert din cantitatea disponibilă, un drum tot trebuia construit pentru transportul buștenilor; construcția drumului nu se impunea doar dacă nu se tăia nimic. Așadar, aveam nevoie de variabile 0-1, da-sau-nu, care să reprezinte ori construirea, ori ne-construirea fiecărui segment de drum în parte. Mai mult, deciziile privind fiecare segment de drum în parte erau legate între ele prin relații logice: nu puteam construi un anumit segment de drum fără a construi cel puțin un altul care să-l lege de rețeaua de drumuri, și așa mai departe. Problema era prin urmare un așa-zis program cu numere întregi mixt (mixt în sensul că nu toate variabilele trebuiau să fie numere întregi), mai exact un program mixt 0-1.

Programele cu numere întregi, pure sau mixte, sunt mult mai greu de rezolvat decât programele lineare. Principala rațiune este că soluțiile condițiilor impuse unui program linear formează o mulțime convexă, sau mai simplu spus, dacă se iau oricare două soluții, atunci media lor ponderată este și ea o soluție. Programele cu numere întregi nu au această proprietate; mulțimea lor de soluții este neconvexă. Opera de pionierat a lui Ralph Gomory, publicată între 1958 și 1963, a constatat în tentativa de a convexifica această mulțime de soluții neconvexe prin găsirea „învelișului convex“ (*convex hull*), adică, a celei mai mici mulțimi convexe care să o conțină. Dar aflarea învelișului convex s-a dovedit a fi o sarcină adeseori aproape imposibilă, așa că Gomory a propus o metodă pentru aproximarea lui treptată prin așa-numitele planuri de tăiere (*cutting planes*). În ciuda eleganței ei matematice, metoda lui nu prinsese, din cauză că încercările făcute la vremea aceea de a o introduce și a o testa pe calculator avuseseră drept rezultat performanțe computaționale slabe. Numai probleme foarte mici, și dintre acelea numai unele, puteau fi rezolvate într-un termen rezonabil de timp. O altă metodă, propusă de Land și Doig în 1960, proceda la rezolvarea programului linear obținut prin înlăturarea condițiilor de numere întregi, apoi înlocuia problema originală prin câteva noi probleme în care unele variabile erau constrânse să ia valori întregi, și aplicau recursiv același procedeu la ficcare din noile pro-

bleme. Această metodă a fost mai apoi modificată și completată de alți cercetători, și a ajuns cunoscută sub numele de „*branch and bound*” (ramifică și delimitează). În epoca în care mă ocupam de problema gestiunii pădurilor, nu exista experiență computațională cu algoritmul lui Land și Doig.

Nu aveam la dispoziție pe atunci nici unul din aceste procedee sub forma unui program de calculator. În afară de asta, fiecare din ele fusese conceput pentru rezolvarea problemelor de programare cu numere întregi în general, și nu în particular a programelor 0-1. Așa că am încercat să-mi inventez o metodă proprie de rezolvare. Metoda dezvoltată de mine pentru rezolvarea problemelor de programe cu variabile 0-1 nu necesita rezolvarea programului linear asociat; în schimb, se baza pe atribuirea sistematică a valorii de 0 sau 1 anumitor submulțimi de variabile și pe explorarea implicațiilor acestor atribuiri printr-o serie de teste logice. Această explorare implica numai adunări și comparări; de aceea, am numit-o algoritm aditiv. Puțin mai târziu, când a ajuns să fie cunoscută cercetătorilor mai experimentați din Apus, a primit numele de „enumerare implicită” – un nume mai bun întrucât reflectă esența procedurii mele, care constă în a găsi cea mai bună din toate soluțiile 0-1 prin enumerarea și examinarea a doar o mică submulțime. Printr-o secvență de teste logice, algoritmul înlătura (adică excludea din calcul) un mare număr de atribuiri de valori 0-1 ce puteau fi dovedite a duce la o soluție mai proastă decât cea mai bună soluție aflată efectiv în vigoare la momentul respectiv. Proba de valabilitate a algoritmului se făcea arătând că testele logice erau corecte și exhaustive, în sensul că dădeau socoteală de toate cazurile posibile. Unul din avantajele acestui procedeu era că se preta de minune la programarea pe calculator.

Algoritmul meu părea mai eficient decât orice altceva existent pe atunci în literatură. Pe lângă o varietate de probleme mici, cam cu o duzină de variabile, am reușit să rezolvăm și să obținem răspunsuri semnificative la o problemă de gestiune a pădurilor din institutul meu, privind rețelele alternative de drumuri, pe care am formulat-o ca pe o problemă de programare 0-1 cu 40 de variabile și 22 de condiții. Pe atunci nu știam, dar mai târziu am descoperit că această metodă era deosebit de convena-

bilă pentru rezolvarea problemelor care erau condiționate fie foarte lax, fie foarte strict.

Eram extrem de entuziasmat de descoperirea mea, pe care am prezentat-o la Conferința Științifică a III-a de Statistică ce s-a ținut la București între 29 noiembrie – 1 decembrie 1963. Vroiam să-mi public cât mai degrabă rezultatele în Apus. Cea mai rapidă cale pentru a o face era apariția sub forma unei scurte comunicări în Buletinul Academiei Franceze de Științe, *Comptes Rendus de l'Académie des Sciences, Paris*, intervalul de timp între trimitere și publicare fiind aici de numai două-trei luni.* Dar comunicarea trebuia prezentată de către un membru al Academiei pariziene. Știam că Moisil era în legătură cu Robert Fortet, un matematician francez care, deși el însuși nu era membru al Academiei, aranjase în trecut publicarea unor comunicări ale lui Moisil sau ale colaboratorilor săi prin intermediul lui Jean Leray, specialist în algebră și membru al Academiei, care le prezenta el. Fortet însuși publicase un articol în 1960 care avea oarecare legătură cu subiectul meu, prin faptul că dădea un procedeu pentru linearizarea funcțiilor nelineare cu variabile de valori 0-1; așa că s-ar fi putut să fie chiar interesat de rezultatele mele. Plănuiam de altfel să folosesc procedeul lui Fortet pentru extinderea metodei mele la programele nelineare cu variabile 0-1, și spuneam lucrul acesta în comunicarea mea.

M-am dus la Moisil, i-am explicat semnificația celor descoperite, i-am dat o prezentare concisă a algoritmului meu pe patru pagini dactilografiate în franțuzește și l-am întrebat dacă ar fi dispus să i-o trimită lui Fortet pentru o părere și o posibilă prezentare prin Leray la *Comptes Rendus*. Moisil a părut foarte interesat. Mi-a spus că avea nevoie de câteva zile de gândire și vroia și versiunea lungă a lucrării mele, conținând toate demonstrațiile teoremelor și propozițiilor enunțate în comunicarea

* Deși majoritatea revistelor științifice se bazează pe opiniile unor experți din afară (numiți referenți) pentru a accepta sau respinge articolele trimise spre publicare, *Comptes Rendus* ia în considerare numai lucrările recomandate („comunicate”) de un membru al Academiei de Științe, și recomandarea acestuia servește drept criteriu de judecată. Acest procedeu reduce pe de o parte accesul la jurnal; pe de alta, reduce timpul scurs între comunicare și publicare.

făcută în limba franceză. (După obiceiul de la *Comptes Rendus*, articolul în sine nu conținea demonstrații: academicianul care îl prezenta servea drept garant al corectitudinii tuturor rezultatelor afirmate.) I-am dat lui Moisiș versiunea lungă, care era redactată în engleză, și la nici două săptămâni, m-a anunțat că-i trimitea lui Fortet atât varianta scurtă în franceză cât și cea lungă în engleză, ca să se convingă cu ochii lui. În scrisoarea către Fortet, Moisiș îi explica că articolul inclus îi aparținea unui colaborator al său și-l ruga pe Fortet, în cazul în care îl găsea de valoare, să aranjeze ca articolul meu să fie prezentat la *Comptes Rendus*. Asta se întâmpla prin decembrie 1963 sau ianuarie 1964. Comunicarea mea, „Un algorithme additif pour la resolution des programmes linéaires en variables bivalentes“ (Un algoritm aditiv pentru rezolvarea programelor lineare cu variabile bivalente), a fost prezentată de Jean Leray la sesiunea din 9 martie 1964 și a apărut în numărul din 13 aprilie 1964 al *Comptes Rendus*, volumul 258. Eram în al nouălea cer. Câteva săptămâni mai târziu, tot la rugămintea lui Moisiș, Fortet a aranjat, iarăși prin Jean Leray, publicarea de către aceeași revistă a unei alte comunicări ale mele privind extinderea algoritmului aditiv la cazul nelinear, utilizând rezultatul mai sus pomenit al lui Fortet. De atunci încolo, cu permisiunea lui Moisiș, mi-am trimis comunicările direct lui Fortet, rugându-l să mijlocească prezentarea lor, lucru pe care l-a făcut de fiecare dată, totdeauna prin Leray.

Pasul următor a fost trimiterea versiunii complete în engleză la revista de frunte a noii mele profesii, *Operations Research*, publicată în Statele Unite. Am făcut asta în februarie 1964, când mi-am trimis totodată lucrarea la Simpozionul Internațional de Programare Matematică, ce urma să se desfășoare la Londra în iulie 1964. N-aveam nici o șansă să mi se dea voie să particip la simpozion; dar cu o lună înaintea începerii lui, am trimis organizatorilor cincizeci de copii mimeografiate ale lucrării mele pentru a fi distribuite la sesiunea în care trebuia să fie prezentată. Am aflat mai târziu că lucrarea mea a fost într-adevăr distribuită. La câteva luni după ce îmi trimiseseam articolul la *Operations Research*, am primit o scrisoare de la editorul asociat, William W. Cooper, precum și două rapoarte ale referenților, în cea mai mare parte favorabile. După o revizuire minoră, articolul a fost acceptat și a apărut sub

titlul „An Additive Algorithm for Solving Linear Programs with Zero-One Variables“ în numărul din iulie-august 1965 al revistei *Operations Research*.

În anii care au urmat, acest articol a devenit un așa-numit „citation classic“, clasic al articolelor citate în literatura de specialitate. Conform datelor furnizate de Institutul de Informații Științifice, care publică *Current Contents*, acesta a fost cel mai frecvent citat articol din *Operations Research* între 1954 (anul primei apariții a jurnalului) și 1982 (anul publicării acestei informații). Conform numărului din 20 iulie 1982 al periodicului *Current Contents*, „*Science Citation Index* și *Social Sciences Citation Index* indică faptul că acest articol a fost citat în peste 220 de publicații din 1965“. Când am aflat această informație, mi-ar fi plăcut să i-o arăt lui Moisil, căruia cu siguranță că i-ar fi făcut plăcere. Dar Moisil nu mai era. A murit în anul 1973 la șaizeci și șapte de ani, pe când se afla la Montreal. Două zile mai încolo, ar fi trebuit să ia avionul spre Pittsburgh, unde urma să ne viziteze împreună cu soția și să țină o conferință la Universitatea Carnegie Mellon. Edith făcuse deja invitațiile pentru petrecerea care urma să aibă loc la noi acasă în cinstea lui Moisil. În loc de asta, n-am avut parte decât de un trist apel telefonic din partea Vioricăi Moisil, care era în plin proces de aranjare trimiterea în patrie a rămășițelor pământești ale soțului ei.

Aceasta a fost, în rezumat, o schiță a tranziției mele de la economia marxistă la programarea matematică și cercetarea operațională. Acesta a fost numai începutul: am continuat să învăț matematică timp de mulți ani, și înainte și după 1968, când am obținut doctoratul în acest domeniu la Universitatea din Paris, având drept îndrumător al tezei mele de doctorat pe Robert Fortet. Procesul de a învăța n-a încetat nicicând. Mi-am ascuțit mijloacele, am făcut descoperiri fascinante, și în acest proces am publicat de-a lungul anilor peste 180 de lucrări. De asemenea, m-am bucurat să văd că unele din metodele mele au fost introduse în programe de software și aplicate la rezolvarea problemelor decizionale de zi cu zi în producție, distribuție și finanțe. Ca recunoaștere a realizărilor mele în domeniul matematicii, în 1995 am fost distins cu cel mai important premiu în profesiunța mea, Premiul pentru Teorie John von Neumann al INFORMS (Institute for Operations Research and the Management Sciences).

ASPIRANT LA EMIGRARE

Pe când făceam experiența acestei tranziții majore în viața mea profesională, aveau loc schimbări și în viața mea privată. La câțva timp după rebeliunea din Ungaria, pe lângă politica de „îmbunătățire“ a componenței etnice la diverse instituții, a existat o relaxare a restricțiilor impuse emigrării evreilor din România. La sfârșitul anilor '40, imediat după întemeierea statului independent al Israelului (salutată la început de Uniunea Sovietică ca pe o lovitură dată imperialismului britanic), evreii români au putut emigra nestingheriți și peste cincizeci de mii de evrei au plecat în Israel. Însă în 1951, politica s-a schimbat și emigrarea a fost stopată. În jur de 1958, politica a fost din nou schimbată și emigrarea în Israel a redevenit posibilă în anumite condiții, niciodată însă explicit formulate.

S-a aflat pur și simplu din gură în gură că era posibil să se ceară emigrarea în Israel. Rezolvarea cererilor era arbitrară și aleatorie. Când depuneai cererea de plecare definitivă, uneori trebuia să dai un motiv, ca de pildă că aveai o rudă în Israel; alteori, nu. Aprobarea putea dura două luni, șase luni, un an sau o veșnicie. Cererile nu erau respinse în mod oficial decât rar de tot; de obicei, cei respinși erau pur și simplu lăsați să aștepte ani întregi fără să primească vreun răspuns. Cu alte cuvinte, depunerea cererii de emigrare însemna a trăi în incertitudine pe o durată de timp nedeterminată. Această incertitudine nu era doar psihologică: o dată ce se afla că ceruseși să emigrezi, erai privit ca un străin în cel mai bun caz sau un trădător în cel mai rău, în funcție de postul pe care-l ocupai, de locul tău de muncă și de situația ta politică. Cu cât fuseseși mai aproape de Partidul

Comunist înainte de a cere să emigrezi, cu atât mai trădător erai considerat după aceea.

Pe de altă parte, cererea de emigrare nu devenea întotdeauna publică: biroul de pașapoarte la care trebuia să depui cererea — o ramură a Ministerului Afacerilor Interne în strânsă legătură cu Securitatea — informa uneori, dar nu întotdeauna, locul de muncă al petiționarului, și era imposibil de ghicit dacă în cazul tău avea s-o facă sau nu. Nu existau reguli ferme, dar îndeobște, angajații unor instituții politic semnificative (ministere, universități, institute ale academiei, presă) sau cei care ocupau poziții sus-puse în instituții de mai mică importanță se puteau aștepta ca acestea să fie notificate de intențiile lor de emigrare. Când se întâmpla așa, cei vizați erau fie dați afară fie retrogradați, iar cei care erau membri de partid erau excluși din partid. Alternativa concedierii sau a retrogradării era lăsată la latitudinea conducerii instituției respective, dar într-un fel sau altul păcătosul trebuia pedepsit. Cei ale căror cereri nu erau aprobate puteau fi lăsați în așteptare ani întregi fără a primi vreun răspuns, indiferent dacă locurile lor de muncă fuseseră notificate sau nu de intențiile lor. În anii '60, am ajuns să cunosc destul de mulți oameni care ceruseră să emigreze în 1948 și care aveau părinți sau alte rude apropiate în Israel, dar nu primiseră încă nici un răspuns la cererile lor. Deși motivele respingerii unor cereri nu erau declarate, se bănuia că oamenii mai tineri cu pregătire tehnică aveau mai puține șanse să fie lăsați să plece decât oamenii mai în vârstă și mai puțin calificați. Fericirii petiționari ale căror cereri erau aprobate trebuiau să renunțe la cetățenia română înainte de a părăsi țara. Apoi primeau nu un pașaport, ci un document de emigrare.

La un moment dat prin 1960, am decis că vroiam să emigrez, să plec în ce devenise de acum pentru mine, ca și pentru oricine nu era orbit de ideologie, lumea liberă. Îmi alesesem ca destinație America, dar principalul era să plec din România, oriunde în lumea liberă. Când i-am pus problema lui Edith, la început a fost mirată: știa că perspectiva mea se schimbase, dar nu-și dăduse seama cât de mult mă îndepărtasem de fosta mea imagine despre mine însumi, aceea de comunist. I-am spus că n-am vrut să-i complic viața cu îndoielile mele atâta timp cât nu erau decât îndoieli, dar acum că vederile mele deveniseră mai ferme,

simțeam nevoia să le discut cu ea. Nu mi-a trebuit mult efort s-o conving pe Edith. Am decis să ne ținem deocamdată gândurile pentru noi și să nu le spunem nimic copiilor despre intențiile noastre: n-avea rost să le tulburăm viețile, prietenii și loialitățile când știam că s-ar putea să trebuiască să așteptăm ani în șir și, până la urmă, nici să nu ni se dea voie să plecăm. Am decis și să nu ne depunem imediat cererile de emigrare. Din cauză că fusesem ilegalist, avusesem o misiune diplomatică la Londra și condusesem o direcție în M.A.E., era foarte puțin probabil ca cererea mea de plecare definitivă să fie aprobată. Nu existau precedente pentru asemenea situație. În schimb, ne-am hotărât să recurgem la alte mijloace. Primul dintre ele a fost răscumpărarea – dar pentru a înțelege despre ce e vorba, se impun câteva explicații.

Deși la orice moment dat, mii de oameni erau angrenați în procesul de emigrare și alți zeci de mii urmăreau tot ce se întâmpla cu un viu interes, nici o informație despre orice aspect al acestor lucruri nu era făcută publică. Trebuia să te bizui pentru fiecă crâmpă de informație pe legături personale, prieteni și prieteni ai prietenilor; ca urmare, trebuia să cultivi relații cu cercurile informate. Am început să fac lucrul ăsta în 1960 și în curând am început să am întâlniri regulate cu mai multe persoane care încercau efectiv să plece și erau foarte bine informate despre toate aspectele problemei.

Prin 1958 sau 1959, unchiul meu Tibor Rēnyi, care dușese o viață mizerabilă în București cu familia lui, a cerut să emigreze. Își pierduse slujba cu ceva timp în urmă din cauză că era fost capitalist. Nu conta că în timpul războiului devenise comunist, participase la mișcarea de rezistență, și strânsese fonduri pentru deținuții comuniști din lagărul de concentrare de la Vapniarka. Cererea lui și a familiei lui a fost aprobată în 1959 și au plecat din România, stabilindu-se în Brazilia. Acolo de-abia se descurcau ducând o viață foarte modestă și nu după mult el s-a îmbolnăvit de emfizem, boală care i-a restrâns considerabil posibilitățile fizice. Soția lui, Bőzsi (diminutivul maghiar de la Elisabeta), dădea lecții de limbi străine; vorbea franțuzește fără cusur și engleza destul de bine. Copiii lor erau adolescenți. Păstram legătura prin corespondență și comunicam prin cuvîntecod despre lucrurile pe care nu vroiam ca cenzura să le priceapă.

Prin 1960, s-a aflat că exista un canal prin care evreii români puteau fi răscumparați. Un om de afaceri în vârstă din Londra, pe nume Jakober, evreu ungur originar din Transilvania care pe față se ocupa de afaceri de export-import între România și Anglia, se angaja să obțină permise de emigrare pentru evrei în schimbul unor sume de bani. Tariful era cam 10 000 \$ de familie. Jakober insista că el nu scoate nici un profit din treaba aceasta, că din partea lui era un efort pur umanitar și că toți banii erau încasați de partenerii români. N-am auzit niciodată nimic care să confirme sau să infirme această afirmație. Când am aflat prima dată dintr-o sursă de încredere despre aceste tranzacții, mi-am zis că la mijloc trebuie că era un matrapazlâc organizat de cineva din interiorul Securității. Mi-am dat însă curând seama că nu putea fi vorba decât de o operațiune condusă cu știința și aprobarea conducerii de partid. Mai întâi că operativii Securității erau cel mai bine plătiți angajați din România: salariul celui mai mic grad de ofițer de Securitate era la un moment dat egal cu cel al unui ministru adjunct. În al doilea rând, orice ofițer de Securitate prins că lua mită era închis pe viață sau executat. De la venirea la putere a comuniștilor, nu auzisem barem de un singur caz de luare de mită în rândurile Securității, și cu atât mai puțin printre cei care luau decizii importante având poziții înalte. În plus, hotărârea de a aproba cererea de emigrare a unei familii nu putea fi luată de o singură persoană, chiar suspusă, așa că banii de răscumpărare ar fi trebuit împărțiți de un număr de oameni, ceea ce împușina probabilitatea că faptul ar fi putut fi ținut secret. Dacă eu aveam sursele mele de informare, apoi Securitatea avea altele și mai eficace. Orice auzisem eu, cu siguranță auziseră și ei. Și cu siguranță știau prea bine cine trata cu Jakober în cursul frecventelor sale vizite la București. Așa încât am tras concluzia că partenerul de afaceri al lui Jakober din partea română, oricine ar fi fost acesta, trata de fapt în numele Securității și cu deplina știință și îngăduință a celui august for, Comitetul Politic Executiv al Partidului Comunist Român.

Am decis să explorez acest canal și l-am anunțat pe Rényi că încercam să adun fondurile necesare pentru a putea emigra împreună cu familia mea. Deși Rényi mă îndrăgea și ar fi făcut orice-i stătea în putință să ne ajute să ieșim din România, pur și simplu nu avea 10 000 \$ și nici nu putea, ca proaspăt imigrant

în Brazilia, împrumuta suma de la o bancă. A început să ia legătura cu diverși prieteni comuni, oameni care emigraseră de mai mulți ani, în speranța de a aduna ceva fonduri, dar eforturile nu i-au fost încununate de succes. Am făcut atunci mai multe lucruri: am trimis mesaje unor prieteni vechi, de mult plecați, care locuiau în Apus, cerându-le să ia legătura cu Rénny pentru a-l ajuta să strângă fondurile necesare. Am căutat legături cu diverse persoane din România care aveau în Apus rude înstărite, dispuse să le dea o mână de ajutor. Eu le vărsam acestor persoane o anumită sumă în lei, iar rudele lor din Apus îi trimiteau lui Rénny echivalentul în dolari. Una peste alta, pe o cale sau alta, am izbutit să fac să-i parvină lui Rénny 7 000 \$, suficient pentru a-i permite să deschidă tratativele cu Jakober și să demareze răscumpărarea noastră. Pentru asta era nevoie de un depozit de câteva mii de dolari într-un cont în bancă.

Jakober venea la București la fiecare trei sau patru luni cu o listă de persoane ce urmau a fi răscumpărate. Prezenta lista la o venire și primea răspunsul partenerului român la următoarea venire. Deși el nu m-a căutat niciodată, am putut afla cu câteva ocazii când era în București și unde stătea. Atunci îl sunam la hotel și-i ceream să-mi confirme dacă mă avea pe lista lui. Știam că aceste conversații erau înregistrate de Securitate, dar eram gata să risc încă o pată neagră pe dosarul meu. Prima oară când am vorbit cu el mi-a spus nu, și nu părea să-și amintească de numele meu; a doua oară, mi-a confirmat că mă aflam pe lista lui și mi-a spus că aștepta un răspuns; a treia oară, mi-a spus că încă mai aștepta. Dar a patra oară, de cum a auzit numele meu, a spus, „Da, bincînțeles, știu de voi. Ei bine, care-i necazul cu tine, fiule?” I-am răspuns că nu vroiam decât să plec împreună cu familia mea și că nu știam de vreo problemă. „Ei, trebuie să fie *ceva* necaz cu tine, fiindcă numele tău a fost respins. Nu pot să fac nimic pentru tine“. La întoarcerea la Londra, i-a înapoiat lui Rénny depozitul, spunându-i că nu putea face nimic pentru mine. Așa s-a încheiat încercarea lui Rénny de a ne răscumpăra. Între timp, făcuse alte câteva lucruri pentru noi: în noiembrie 1961, au fost trimise la ambasada braziliană de la Viena vize de intrare în Brazilia pentru familia noastră și tot cam atunci, am primit o scrisoare de la France-Voyage, o agenție de voiaj din Paris, care ne informa că reținuse pe numele noastre bilete de

călătorie pe un vapor care pleca din Genova cu destinația Santos. Ne părea bine să știm asta, dar nu ne era de nici un folos în situația noastră.

Încercarea de răscumpărare odată eșuată, m-am decis că venise momentul să acționăm deschis. Deși existau extrem de puține șanse că ni se va îngădui să emigrăm în temeiul unei cereri oficiale după ce oferta de răscumpărare fusese respinsă, știam destule despre politica schimbătoare și capricioasă a partidului în ce privea emigrarea ca să nu abandonez orice speranță. În afară de asta, ajunsesem pe punctul de a fi gata să-mi asum mari riscuri chiar pentru cea mai firavă șansă de succes. În primăvara lui 1962, Edith și cu mine ne-am așezat la coadă, la cinci dimineața, în fața biroului de pașapoarte de pe strada Grădina cu Cai (mi-aduc aminte de ironia acestui nume atât de pitoresc pentru o stradă care găzduia un birou atât de sumbru, motiv de neliniște și teamă pentru atâția oameni; nici până în ziua de azi nu știu de unde-i venea numele). Din fericire, nu era nimeni printre cei două sau trei sute de oameni din fața ghișeului respectiv care să ne cunoască, așa că am completat formularele și am depus cererile fără să fim luați în seamă. Locurile noastre de muncă nu au fost notificate de cererea noastră, și pentru moment nu am avut de suferit represalii.

Ne-am alăturat astfel celor care – la orice moment dat erau câteva mii – ceruseră să emigreze și așteptau aprobarea. Perioada de așteptare printre cunoștințele mele mergea de la șase luni la paisprezece ani. Procesul era complet imprevizibil. Circulau diverse bancuri pe tema asta. Unul din ele era cam așa: „Am aflat în sfârșit pe ce criteriu sunt alese cererile care urmează să fie examinate într-o zi”. „Pe ce criteriu?” „Pe criteriul de înălțime. Dacă plutonierul de serviciu e un vlăjgan de doi metri, ia dosarele de pe rafturile de sus; dacă e un pipiriu de un metru jumătate, le ia pe cele de pe rafturile de jos”.

Ne-am abținut în continuare de la a-i informa pe copii de decizia noastră: relația cu întregul anturaj le-ar fi fost tulburată, posibil degeaba, fiindcă nu aveam nici o garanție că ni se va permite vreodată să ieșim din țară. În 1962, însă, am început să-i dau Annei lecții de engleză. Vera urma să înceapă puțin mai încolo. Le-am spus totuși părinților lui Edith despre cererea noastră de emigrare. Tatăl lui Edith a sugerat că poate ar trebui

să-și depună și ei cererile de emigrare, dar i-am sfătuit să n-o facă. Fiind oameni în vârstă fără calificări tehnice (artizanatul Klarei nu conta în acest sens), probabil că nu ar fi întâmpinat dificultăți și ar fi primit repede permisul de plecare. O dată ce-l primeau, erau obligați să plece, în vreme ce noi nu aveam să-i putem urma o lungă perioadă, poate niciodată. În felul ăsta, am fi putut rămâne departe unii de alții pe o perioadă indefinită. Dacă nu doreau să se confrunte cu o asemenea situație, era mai bine să-și depună cererea numai dacă a noastră era aprobată.

Cu mai bine de un an în urmă, în septembrie 1960, Edith și cu mine făcusem o călătorie la Budapesta. Aceasta avea să fie ultima noastră călătorie peste hotare pentru un timp îndelungat. După ce am depus cererea de emigrare în 1962, nu ni s-a mai permis să plecăm din țară. Vizita la Budapesta s-a dovedit a fi un eveniment major în viața noastră. Am făcut cunoștință cu mulți oameni noi și interesați: economiști matematicieni precum András Bródy, János Kornai și alții. Convorbirile lungi avute cu ei mi-au fost de mare folos și minții și inimii. Dar pe lângă aceste contacte personale, viața culturală din Budapesta, care la vremea aceea era incomparabil mai vie și mai liberă decât cea din București, a fost un dar neașteptat, greu de supraestimat. Cine nu a cunoscut atmosfera intelectuală cenușie și deprimantă din România acelor ani, cu greu poate aprecia sentimentul înviorător că ferestrele fuseseră dintr-o dată deschise, chiar dacă nu de tot. Căci asta a însemnat Budapesta pentru noi în septembrie 1960, deși era numai Budapesta, nu Occidentul.

O primă fereastră a fost un spectacol excepțional cu piesa lui Friedrich Dürrenmatt *Vizita bătrânei doamne*, la unul din cele mai bune teatre budapestane. Un apusean care nu a trăit sub regimul fascist sau cel comunist nu poate sesiza ce a însemnat piesa aceasta pentru mine. E o fantastică povestire simbolică despre corupție în cel mai larg și mai fundamental sens al cuvântului: corupția unei întregi societăți, sub presiunea unei tentații irezistibile. Foarte pe scurt, un orașel din Germania post-belică, Güllen, ruinat din punct de vedere economic, primește vizita unei foste locuitoare a sa, Clara, care între timp se măritase în America cu un multimiliardar, a cărui imensă avere o moștenise de curând. Pe când locuia la Güllen, Clara fusese amanta lui Ill, ajuns între timp unul din cei mai respectați negustori din oraș,

care o lăsase gravidă, dar negase că ar fi tatăl copilului. Întoarsă în oraș, Clara promite să doneze o sumă fabuloasă de bani, jumătate primăriei, cealaltă jumătate urmând a fi distribuită în mod egal între toți cetățenii orașului. Suma le-ar ajunge să trăiască în înlesnire pentru tot restul vieții. Clara pune însă o condiție: cineva trebuie să-l ucidă pe Ill, fostul ei iubit care cu ani în urmă a lăsat-o de izbeliște. Aflăm aceste lucruri în primele zece minute; restul piesei zugrăvește transformarea psihologică a cetățenilor din Güllen în săptămânile de după anunțul Clarei.

La început, toată lumea e ultragiată de aroganța nerușinată a ofertei („Doamnă, suntem în Europa!“ protestează profesorul de latină.) O resping cu tărie și-l asigură pe Ill de tot sprijinul lor. „Pot să aștept“, spune Clara și se instalează la hotel pentru mai multe săptămâni. Atunci cei care înotau în datorii, neputându-și asigura nici minimumul necesar vieții, încep dintr-o dată să cumpere pe datorie. Mai întâi o pereche de pantofi, apoi o cămașă nouă, pe urmă o rachetă de tenis și tot așa. Mulți își fac cumpărăturile la prăvălia lui Ill, care se întrecă cu ce au de gând să plătească. Încetul cu încetul, Ill își dă seama că toată lumea contează pe banii promiși de Clara. Nimeni nu vrea să fie el sau să-l cunoască pe făptașul crimei, dar treptat le intră în cap că într-o zi Ill *va fi* ucis. Și treptat se conving pe ei înșiși că, în fond, o merită. Biata Clara, n-a fost frumos ce i-a făcut. Când realizează ce le trece prin cap oamenilor – inclusiv propriului său fiu și proprii fiice, care cumpără o mașină pe datorie – Ill încearcă într-o noapte să părăsească orașul. În zadar însă, căci fusese urmărit: concetățenii îl înconjoară cu vorbe bune, asigurându-l de tot sprijinul lor, și-l însoțesc la gară, exprimându-și neîncetat regretul că Ill vrea să plece. Trenul sosește în stație, dar când Ill încearcă să se suie în el, e înconjurat de prieteni care-l îmbrățișează și-l împiedică să ia trenul, care pleacă fără el. În acest moment, Ill înțelege că e pierdut și nu mai opune rezistență; îi spune primarului că e gata să facă pe voia majorității. Se pune la vot și decizia e unanimă: Ill trebuie să moară; aceasta e pedeapsa pentru felul cum a tratat-o pe Clara cu ani în urmă. Verdictul este executat colectiv: toți bărbații din oraș pun mâna pe cuțitul înfipt în inima lui Ill. Scena uciderii e urmată de o rugăciune, prin care cetățenii din Güllen îi cer lui Dumnezeu să

le îngăduie să se bucure de bunăstarea lor nou aflată și de o viață fericită „cu conștiința împăcată“.

N-am putut rezista tentației de a istorisi trama acestei piese, din cauză că a avut un efect imens, disproporționat, asupra mea. Pe când Ill era pregătit pentru execuție, am re trăit cele două „execuții“ publice la care fusese supus, unde atmosfera fusese foarte asemănătoare. I-adevărat, în cazul meu forța motrice nu fusese tentația banului, ci presiunea și amenințările; totuși, *mutatis mutandis*, fenomenul era același. O comunitate altfel decentă de oameni obișnuiți cad de acord să săvârșească o faptă oribilă, cedând presiunii sau unei tentații căreia nu-i pot rezista. Mi s-a părut că Dürrenmatt izbutise să prindă excepțional de bine spiritul a ceva tipic vremurilor noastre: tipic nazismului, tipic comunismului, tipic poate secolului XX. După ce am văzut piesa, am cumpărat și cartea pe care am recitit-o de multe ori. Piesa e incontestabil o capodoperă a literaturii, shakespeareană prin economia sa de mijloace: fiecare fragment de propoziție își are semnificația sa și adaugă o nuanță la tabloul de ansamblu.

Piesa lui Dürrenmatt a fost cea mai remarcabilă, dar nicidecum singura distracție de care am avut parte la Budapesta. Am văzut și alte câteva piese de teatru foarte bune, precum și câteva operete încântătoare. Ne-am întors acasă încărcăți de impresii noi și mai deschiși la minte, mai hotărâți ca oricând să părăsim România. De fapt, la scurt timp după această călătorie am făcut o cerere oficială de plecare definitivă în Ungaria. Cererile de emigrare dintr-o țară socialistă în alta erau tratate pe o cu totul altă bază decât cele de plecare definitivă într-o țară capitalistă, și nu purtau același stigmat ori stârneau aceleași represalii. Dar am fost refuzați imediat și în mod explicit – bineînțeles, fără să ni se dea vreun motiv.

*

* *

În 1962, un scandal cu dimensiuni politice a zguduit instituția la care lucram. Una din dispecerele noastre, o femeie plăcută în jur de cincizeci de ani, foarte citită, cosmopolită, era descendenta unei cunoscute familii din aristocrația românească:

acesta era și motivul pentru care ocupa un post inferior cu un salariu mic. Într-o zi, din senin, le spuse prietenelor ei din birou că a doua zi avea să fie dată afară. Motivul? De doisprezece ani lucrase ca una din informatorii Securității în institut; trebuia să-și toarne colegii, să reproducă conversații la care participase sau pe care le auzise, uneori să pună întrebări provocatoare și să raporteze ce răspundeau oamenii. Fusesse șantajată să facă asta, la început din pricina originii ei sociale, apoi sub amenințarea că va fi expusă ca informatoare. În cursul anilor, se vârâse tot mai adânc, dar acum simțea că îi fusese destul și nu mai putea continua așa. Securitatea ceru să fie dată afară instantaneu. Naftali spuse că va discuta problema cu mai-marii săi pe linie de partid. Acestora le-a spus (și i-a informat apoi pe colegi de discuția avută) că femeia cu pricina era una din cele mai bune dispecere din institut, o persoană competentă și conștiincioasă, și că institutul avea nevoie de prestația ei. Mai spuse și că n-ar trebui ca Securitatea să se poată folosi de institut pentru a-și regla conturile. Dar totul a fost în zadar și până la urmă, a fost silit s-o dea afară. A făcut-o, însă nu înainte de a da un telefon unui prieten și de a-i găsi femeii o slujbă modestă la un alt institut.

Atmosfera politică printre majoritatea inginerilor și a celorlalți angajați ai institutului era una de apatie, însoțită de un scepticism total față de tot ce se raporta în presă. Această masă de oameni plictisiți, politic ostilă sau, în cel mai bun caz, indiferentă, era târâtă de trei sau patru ori pe an la diversele aniversări care slujeau de sărbători naționale – 1 Mai, 23 August, 7 Noiembrie – precum și cu prilejul vizitelor șefilor de stat ai țărilor prietene, ca să demonstreze cu entuziasm, să scandeze sloganuri, să fluture drapele și să aplaude. De Ziua Eliberării (23 August) în 1952, la zece zile după arestarea mea, Edith fusese obligată, ca nou-angajată a Editurii Științifice, să demonstreze în piață, scandând și fluturând cărțile lui Lenin. Iată în ce consta „entuziasmul spontan“ al demonstranților pe care-l raportau atât de des credulii corespondenți de presă apuseni. La demonstrațiile din anii '60, mășăluim în coloane groase, câte zece oameni în rând, cu un agitator la capătul fiecărui rând. Mi-aduc bine aminte de Orădeanu, un inginer foarte capabil în jur de patruzeci și cinci de ani, care avea întotdeauna un lapsus când stătea de vorbă cu oficialii partidului prin

aceea că uita cuvântul „Nu“. Fu numit agitator pe rândul nostru. Iată-l deci mășăluind la dreapta noastră și cu un pas înainte ca să ne poată vedea fețele, răcnind cât putea pe când citea de pe o fișuică sloganul pe care noi trebuia să-l scandăm „spontan“. Îmi evita întotdeauna ochii, nu pentru că știa ce gândeam – toată lumea, inclusiv Orădeanu, gândea la fel –, ci pentru că obișnuiam să fac o grimasă sau altceva, ca să-l fac să rădă și să-și iasă din rol.

Uneori aceste marșuri și demonstrații aveau și partea lor comică. Prin 1960, președintele Indonezici, Sukarno, care se pretindea a fi un socialist de orientare marxistă, veni într-o vizită oficială. Tot Bucureștiul a fost scos la paradă și am mășăluit în cea mai mare piață a capitalei, care s-a umplut cu o jumătate de milion de manifestanți de un entuziasm debordant. Trebuie că Sukarno va fi fost foarte impresionat de numărul celor care știau de Indonezia, deși nouă din zece oameni habar n-aveau unde s-o caute pe hartă. Când convoiul lui Sukarno a ajuns în piață, bătrânelul, excepțional de elegant, era însoțit de cele patru concubine ale sale, tinere, bine făcute și destul de bățătoare la ochi. („Probabil fiicele lui“, sugeră un agitator al partidului, dar cineva făcu o remarcă sarcastică care-i îngheță pe buze orice explicație.) Marele conducător fu salutat cu multă căldură de prim-ministrul nostru ca un tovarăș, un camarad întru ale socialismului, angajat în atingerea aceluiași țel ca și noi, chiar dacă uneori își conducea națiunea pe o cale puțin diferită, după care președintele indonezian se sui la tribună și deschise gura să vorbească. Dar nu fu chip să înceapă; mugetul mulțimii îl sili, cum era obiceiul cu asemenea prilejuri, să aștepte până ce entuziasmul se mai potoli nițel. Apoi spuse: „Sunt un discipol al lui Marx și Engels, și un admirator al acelorași mari conducători revoluționari care sunt stegarii voștri: Lenin, Troțky și Stalin“. Un apusean nu-și poate imagina magnitudinea sacrilegiului pe care-l săvârșise punând numele trădătorului Troțky alături de cele ale lui Lenin și Stalin. Era ca și cum cineva s-ar fi ridicat în picioare în Catedrala Sf. Petru de la Roma și ar fi descris o scenă de amor pasional între diavol și Fecioara Maria. Am râs în hohote minute întregi. Conducătorii de la tribună făceau fețe-țețe încercând să-și ascundă repulsia. A doua zi, bineînțeles că ziarele au omis acel nume păcătos din cuvântarea lui Sukarno.

Scepticismul față de tot ce venea pe canalele oficiale de informare și cinismul născut de aici erau atât de răspândite, încât multă lume, chiar educată, cum erau colegii mei ingineri, își pierduse abilitatea de a discerne adevărul de minciună. Când sovieticii au lansat în 1961 prima navă spațială cu un cosmonaut, avându-l la bord pe Iuri Gagarin, am fost foarte impresionat și am încercat să discut evenimentul cu colegii mei. Mă intrigase dintotdeauna contrastul dintre calitatea vieții în Uniunea Sovietică și a produselor lor industriale destinate consumului civil, în general foarte coborâtă, și isprăvile remarcabile de care erau în stare în toate domeniile cu semnificație militară. Dar era foarte greu să porți o discuție rezonabilă, deoarece colegii mei pur și simplu refuzau să creadă povestea cu Gagarin. O socoteau o scorneală, „propagandă ca tot restul“. În van am argumentat că nu eram naiv să cred că informația era adevărată, că trebuia să fie pentru că putea fi verificată, și că, dacă sovieticii mințeau în privința ei, ar fi fost prinși imediat cu minciuna.

Scepticismul era atât de puternic încât mulți oameni nu dădeau crezare nici chiar adevărului. Scepticismul și apatia politică eliminaseră din oameni chiar și acele sentimente naționaliste care zac îndeobște aproape de suprafață în mentalitatea celor mai mulți intelectuali est-europeni. Nimănui nu-i mai păsa nici cât negru sub unghie de patrie. Cei mai mulți oameni – deși firește, nu oficialii – încetaseră a mai privi intenția de a părăsi „patria“ ca pe o trădare a ceva. Se știa că unii din inginerii evrei de la institut ceruseră să plece din țară, fiindcă institutul fusese notificat. Fuseseră retrogradați cu o treaptă pe scara ierarhică (aceasta era politica lui Naftali, spre a satisface cerința de a le aplica o pedeapsă în felul cel mai blând cu putință), dar altfel făceau aceeași muncă de mai înainte. Când după ani de așteptare, câte unul din ei primea aprobarea de plecare, sărbătorea evenimentul cu prietenii și colegii, majoritatea neevrei, care-i doreau cu toții noroc în noua viață și în noul cămin.

Tipic pentru atmosfera de atunci era faptul că fiecare activitate neplăcută trebuia întreprinsă „voluntar“, cu entuziasm. Într-o zi, am primit la birou o înștiințare scrisă că fusesem „numit pompier voluntar“. Doar ca să văd cum reacționează, le-am arătat înștiințarea câtorva colegi și i-am întrebat ce părere aveau.

Nimeni n-a râs. Pur și simplu nu înțelegeau ce mi se părea surprinzător în conținutul acestei corespondențe.

Într-o zi din 1963, am fost chemat urgent de Naftali. Îmi spusese să las totul baltă; avea nevoie de mine zi de zi pentru trei săptămâni. Am încercat să spun că mă aflu în mijlocul rezolvării unei probleme importante, dar mi-a rețezat-o zicând, „Ascultă, când ai avut nevoie de mine, te-am ajutat; acum am eu nevoie de tine. Vrei sau nu să-mi dai o mână de ajutor?” Nu putea exista decât un singur răspuns la o asemenea întrebare și i l-am dat fără șovăială: „Bineînțeles că vreau”.

Naftali mi-a povestit atunci că deunăzi fusese chemat la Comitetul Raional al partidului, unde secretarul de partid îi pusese problema astfel: „Aveți unul care face valuri la institut la dvs., un economist sau matematician sau ce-o fi, cel care a întocmit planurile alea iscusite de transport pentru ministerul dvs., care au adus economii importante. Vreau să ni-l împrumutați pentru trei săptămâni”.

„Sigur”, zisese Naftali, „dar pot să știu în ce scop?”

Secretarul replicase: „Cea mai importantă fabrică din raionul nostru, e Electronica, care după cum știți produce radiouri și televizoare. E singura din țară și cea mai mare din sud-estul Europei, motiv pentru care Comitetul Central stă tot timpul cu ochii pe ea. Ei bine, pentru a treia oară în trei trimestre consecutive, Electronica nu și-a îndeplinit planul, rămânând mult în urmă. Am încercat să rezolvăm problema de prima dată, Comisia de Stat pentru Planificare s-a implicat și ea, dar nimeni nu știe care-i baiul. Sunt ei leneși? O fi ceva care sabotează intenționat fabrica? Nu se știe decât că e de rău și buba se agravează din ce în ce.

Dvs. v-ați lăudat la ședințele noastre de bilanț cu planurile acelea matematice de transport care au adus ministerului niște economii importante. Vreau să ni-l împrumutați și nouă pe omul dvs. care le-a conceput, timp de trei săptămâni: poate-o găsi vreo metodă matematică să rezolve problema de la Electronica. Vreau să-l trimit acolo, în fabrică, să studieze situația și să scrie un raport despre ce trebuie făcut”.

Naftali adăugă: „N-am putut să-l refuz. Îmi dau seama că nu poți face nimic în termeni de metode matematice în doar trei săptămâni și poate nici după aceea. Dar ai bun-simț, ești perspicace,

s-ar putea să vezi ceva ce le-a scăpat celorlalți. Pe deasupra, ai o anumită aură creată de succesul planurilor de transport. Pe tine or să te asculte. Nu ai nici o altă obligație decât să încerci să le dai o mână de ajutor. Fă tot ce poți timp de trei săptămâni; pune-ți mintea și toate energiile la contribuție; după asta, te poți întoarce la treaba ta“.

N-aveam de ales decât să spun: „În regulă. N-am nici cea mai vagă idee dacă o să fiu în stare barem să încep să pricep ce se întâmplă acolo, dar o să mă strădui să nu te dezamăgesc“. Am pus totul deoparte și a doua zi de dimineață m-am înființat la Electronica, unde eram deja așteptat – și așteptat cu destulă teamă, fiind omul trimis de Comitetul Raional al partidului.

Dacă n-aș fi fost muncit de gândul la ce aș putea face, dacă voi putea face ceva, m-ar fi amuzat ironia situației: eu, în postura trimisului puterii, care stârnește frica oriunde apare, fiecare mișcare fiindu-i urmărită cu inima la gură, căruia la fiecare întrebare sar repede să-i răspundă trei deodată, ale cărui favoruri toți încearcă să le obțină! De câteva săptămâni, cuvântul *sabotaj* era în aer și toți mai-marii întreprinderii erau cam speriați. Deși trecuseră zilele când oamenii erau vârați una-două la pușcărie pentru așa-zise acte de sabotaj, amintirea lor era suficient de proaspătă să-i facă pe toți să stea ca pe ace. Am decis să adopt un plan inițial de acțiune. Aveam să încep prin a culege datele de bază, a-mi face o imagine a procesului de producție și a examina toate statisticile relevante; pe urmă, o să văd ce pot face. Nu mă așteptam să găsesc toate statisticile de care aveam nevoie gata făcute, așa că am cerut ajutorul unui contabil sau al unui economist de la planificare care să știe unde să caute datele respective și care să fie înarmat cu un calculator și un ordin scris din partea directorului prin care toți angajații erau instruiți să răspundă imediat la toate cererile noastre. Am cerut un om și am primit doi, cu două calculatoare. Mi s-a dat un birou și am făcut un tur prin fabrică.

Inginerul-șef al fabricii era un inginer electronist. Mi-a făcut impresia unui profesionist inteligent, competent și alert; singura greșală pe care o puteam detecta în felul lui de vedea lucrurile era că se încurca mereu în detalii și părea să fie lipsit de o viziune de ansamblu. Nu era în stare să răspundă la întrebarea fundamentală, de ce în mod sistematic fabrica nu-și

respectase planul; spunea întruna că el și colaboratorii săi făcuseră și continuau să facă tot ce puteau. Am întrebat dacă planul le fusese impus de sus fără consimțământul lor. Îmi spuse că nu, planul fusese conceput pe baza propriilor lor propuneri. Unele sarcini de producție fuseseră crescute conform dorințelor celor de la C.S.P., dar nu în mod nerezonabil. Am cerut o listă cu volumul producției lunare pentru fiecare din secțiile de producție, pe care am comparat-o cu lista capacităților de producție pentru secțiile respective, și am găsit că sarcinile de plan se înscriau într-adevăr în limitele capacităților de producție.

Apoi le-am cerut celor doi aghiotanți ai mei să întocmească grafice detaliate ale producției din ultimele douăsprezece luni, de la zi de zi, pentru fiecare atelier din fabrică – și imaginea a început să se contureze. În loc să se obțină linii continue indicând o producție constantă, graficele arătau linii frânte, fluctuante, pentru majoritatea secțiilor din fabrică. Producția era constantă o vreme, apoi scădea considerabil sau înceta de-a binelea, apoi revenea la nivelul de mai înainte, pe urmă iar scădea, și tot așa. Când am cerut o explicație, mi s-au dat mai multe, câte o altă explicație pentru fiecare cădere de producție. De pildă, căderea de producție de pe 7 martie din secția A se datora faptului că pe 6 martie secția B nu-i livrase părțile fără de care secția A nu-și putea asambla produsele. Când căutam graficul pentru secția B, constatam că într-adevăr aceasta nu-și livrase producția conform termenului de plan pe 5 și 6 martie, în parte din cauză că unii lucrători din secție fuseseră în concediu de boală. Când întrebam de ce se întâmplase asta și ce măsuri se luaseră pentru a-i înlocui pe cei absenți, descopeream că de fapt concediul medical era fals, iar șeful de secție se învoise să-l acorde din cauză că secția nu avea ce lucra. Deși erau în urmă cu planul, n-aveau cum să refacă cele două zile de producție pierdute pentru că nu le fuseseră livrate niște șuruburi de care aveau nevoie de la o fabrică din Brașov.

Încetul cu încetul, pas cu pas, am descoperit că aproape fără excepție, cauza care stătea la baza tuturor încetărilor sau opririlor din producție era câte o livrare din afară care ar fi trebuit să sosească, dar nu sosise. Toate celelalte motive invocate pentru zigzagurile din graficele de producție puteau fi reduse în cele din urmă la acesta. Cei din fabrică, inclusiv inginerul-șef,

nu-și dădeau seama de asta din cauza complexității procesului de producție, care masca fenomenul. Electronica opera cu vreo zece mii de piese diferite. Cele mai importante erau produse chiar în fabrică, așa încât dacă una din ele lipsea și producția rămânea în urmă, oamenii dădeau vina pe secția care producea piesa respectivă. În realitate, secția respectivă fusese ținută pe loc din cauza unei întârzieri la livrarea unei alte piese produse în alt atelier al fabricii; dar urmărind de fiecare dată problema până la capăt, am găsit că, invariabil, vinovat era unul din cele vreo șaizeci de elemente esențiale care proveneau din afară și care erau sistematic livrate cu întârziere.

Doi factori m-au ajutat să pun diagnosticul maladiei de la Electronica. Mai întâi, interesul meu față de analiza de intrare-ieșire m-a inspirat să nu mă opresc la primul pas când un element care intra dintr-o altă secție nu era livrat la timp, ci să urmăresc lanțul de livrări până la capăt. În al doilea rând, cunoșteam cusurul fundamental al unei economii socialiste; și anume, că era o economie a crizei de ofertă, o economie în care piața – în măsura în care acest termen inadecvat poate fi totuși folosit – nu aparținea niciodată celui care cumpără, ci întotdeauna celui care vinde.

Am ajuns la concluzia mea după vreo zece zile în fabrică și am folosit restul timpului pentru a o documenta. Am luat cele mai importante încetiniri sau opriri ale producției din ultimele nouă luni și le-am urmărit din aproape în aproape până la cauzele ultime, adică întârzierile survenite în livrarea de materiale și piese de către furnizori din afară. I-am vorbit inginerului-șef și i-am arătat rezultatul analizei mele. Reacția lui a fost că nu putea face nimic pentru a remedia problema; chestiunea îl depășea. L-am întrebat dacă exista vreun sistem prin care să fie alertat când o livrare nu sosea la timp. Îmi spusese că un astfel de sistem nu putea exista, deoarece livrările nu soseau *niciodată* la termen. N-a fost deloc impresionat când i-am spus că problema lui nu era singulară, și totuși alte fabrici reușeau să-și facă planul. Poate că alte fabrici erau mai puțin dependente de furnizori din afară, mi-o întoarse el.

Fiindcă aveam în fond o părere bună despre inginerul-șef, n-am vrut să-l antagonizez. I-am spus că eram convins că el știe de o mie de ori mai multe despre fabrica lui decât fusesem eu în

stare să învăț în două săptămâni și că încercam doar să-i împărtășesc observațiile cuiva din afară, care l-ar putea stimula să reconsidere cu alți ochi anumite aspecte ale situației. L-am asigurat că scopul meu nu era să găsesc cu orice preț nod în papură, ci să-l ajut să rezolve problema cu care se confrunta. Impresia mea era că fabrica era bine condusă în interior, că de sus în jos, începând cu inginerul-șef, personalul tehnic părea bine calificat și stăpân pe situație. Problema era lanțul de livrări, iar slăbiciunea conducerii era aparenta ei neputință de a face față acestei probleme.

Am făcut mai multe recomandări. Mai întâi, i-am sugerat să se gândească să-l schimbe pe șeful de achiziții din actuala lui poziție într-o alta și să-și găsească un altul. Inginerul care răspundea în acel moment de achizițiile de materiale și piese era o persoană competentă și versată, căruia i se încredinșase această sarcină tocmai pentru că știa perfect ce piese și ce materiale trebuiau achiziționate și între ce norme calitative. Dar cel care se ocupa de achiziții trebuia să fie mult mai mult decât un expert tehnic: trebuia să fie o persoană agilă și îndrăzneată, gata de orice, și totodată un luptător neîmblânzit. Trebuia să știe cum să le facă curte, cum să-i lingusească și cum să-i amenințe pe furnizori, și trebuia să considere planul de livrări ca fiind al lui, fiind făcut răspunzător de executarea lui la termen tot așa cum un șef de secție răspundea cu capul de planul lui de producție. Trebuia să fie în stare și totodată să vrea să-și asume responsabilitatea executării planului de livrări. Trebuia să aibă relații în restul industriei, la minister și la C.S.P., persoane la care să poată apela la o adică pentru a le cere ajutorul sub forma unui telefon dat unui furnizor. Ba chiar era de dorit să-și folosească relațiile pentru a rezolva câte o problemă pentru un furnizor sau altul, în schimbul livrării prompte a materialelor respective. Cu alte cuvinte, contractele de livrare-furnizare nu trebuiau doar semnate și gata, cu gândul că se vor executa de la sine; dimpotrivă, trebuia pornit de la premisa că nu vor putea fi executate la vreme decât dacă se făceau eforturi speciale în acest sens. L-am întrebat pe inginerul-șef dacă-i cunoștea personal pe furnizorii principali ai fabricii. Nu-i cunoștea. I-am sugerat să înceapă să-i cunoască și să-i cultive. Trebuia să-i viziteze și să-i invite la rândul-i în vizită, astfel încât ori de câte ori se iveau o problemă

cu o livrare, să poată pune mâna pe telefon și să vorbească cu un amic mai degrabă decât cu un necunoscut.

L-am întrebat pe inginerul-șef dacă Electronica producea televizoare și radiouri pentru armată. Îmi spuse că da, bineînțeles (bănuisem că așa era, întrucât era singura fabrică de felul ei din țară). Atunci i-am propus să-și facă o relație la Ministerul Apărării Naționale, unde să poată suna atunci când întârzierea unei livrări externe amenința livrarea la vreme a producției pentru armată. În felul ăsta, persoana de la M.Ap.N. putea să-l sune direct pe respectivul furnizor. Era un lucru bine știut că în toate întreprinderile, șefii de producție erau alergici la telefoane de la partid, de la Securitate și de la structurile militare: reclamații din partea acestor instituții puteau lesne conjura spectrul sabotajului. În scrisoarea mea către Comitetul Raional de pe lângă raportul cerut, mai propuneam, dacă îndeplinirea sarcinilor de plan la Electronica era o prioritate atât de însemnată, instituirea unui sistem de monitorizare care, în cazul unor întârzieri critice la livrări, să poată face apel la organizația de bază a întreprinderii furnizoare, cerându-i ajutorul.

Inginerul-șef și conducerea Electronicii mi-au spus că-mi erau recunoscători atât pentru aprecierea pe care le-o făcusem în raportul meu cât și pentru sfaturile și recomandările mele. La Comitetul Raional, am încercat să evit orice fel de contact personal cu membrii săi și am reușit să nu întâlnesc pe nimeni. Naftali mi-a spus că păreau mulțumiți. Îmi citise la rândul-i raportul, pe care-l apreciasc. Așa că, spre marea mea ușurare, după trei săptămâni mi s-a permis într-adevăr să mă întorc la treaba mea.

*

* *

Nu mult după ce am început să lucrez în domeniul programării matematice, mi-am făcut diverse relații printre oamenii care lucrau la Direcția Centrală de Statistică, D.C.S. pe scurt. Prietenii mei la D.C.S. erau Vladimir Trebici, fost coleg la I.S.E.P. și acum director de studii demografice la D.C.S., și Petre Năvodaru, care la începutul anilor '60 a ajuns director adjunct la D.C.S. Năvodaru era ilegalist din timpul războiului și un foarte

bine cunoscut economist-statistician, frate cu Luiza Năvodaru cu care fusesem prieten la sfârșitul anilor '40. D.C.S. organiza sesiuni științifice, printre care seminare săptămânale pe diverse subiecte legate de statistica matematică. În parte la inițiativa mea, aceste seminare au început să includă tot mai multe teme de cercetare operațională și programare matematică. Activitățile științifice erau conduse de academicianul Octav Onicescu, faimosul probabilist, pe atunci un om în jur de șaptezeci de ani, dar mereu activ și interesat de toate noile dezvoltări. Onicescu și fostul lui student Gheorghe Mihoc, alt bine cunoscut probabilist, și el academician, mă invitau regulat să-mi prezint cercetările la seminarele săptămânale de la D.C.S. Mihoc era directorul Centrului de Statistică Matematică al Academiei, un institut de cercetare care se desprinsese recent din Institutul de Matematică și era considerat un soi de frate mezin al acestuia. Astfel până în 1963, pe lângă relațiile mele cu Institutul de Matematică, îmi făcusem un al doilea set de relații cu grupul de probabilisti și statisticieni din jurul lui Onicescu, Mihoc și Centrul de Statistică Matematică. Mi-am anunțat în amândouă grupurile dorința de a mă alătura ca cercetător unuia din cele două institute de cercetări matematice ale Academiei.

Aceste două grupuri erau, firește, în contact; în special Mihoc se consulta regulat cu Moșil în privința dezvoltării centrului ca un institut academic de cercetare. După ce am publicat primul articol în *Comptes Rendus*, Moșil și Mihoc au decis împreună că venise momentul să-mi ofere un post într-unul din institutele lor. Moșil a fost cel care mi-a dat vestea, împreună cu următoarele amănunte. El unul ar fi preferat să mă aducă la Institutul de Matematică, dar momentan nu avea nici un post liber la o treaptă corespunzătoare unui salariu decent. Pe de altă parte, Centrul de Statistică Matematică, care era mai recent și încă în expansiune, avea și fonduri și locuri în schemă pentru un nou Sector de programare matematică, unde Mihoc plănuia să mă numească șef, cu un salariu comparabil sau chiar ceva mai bun decât cel de la locul meu curent de muncă. Moșil mă sfătui să accept propunerea lui Mihoc, adăugând că dacă nu-mi plăcea acolo, indiferent din ce motiv, pe parcurs puteam să încercăm să-mi obțin transferul la Institutul de Matematică.

Am primit oferta lui Mihoc și în primăvara lui 1964 m-am mutat la Centrul de Statistică Matematică al Academiei, luându-mi la revedere de la colegii mei de la Institutul de Proiectare și Cercetare pentru Industria Lemnului. Naftali înțelege motivul pentru care plecam de la el și mă felicită pentru numirea la institutul lui Mihoc. Aici, regimul continua să fie cel moștenit de la Institutul de Matematică. Nu avusese timp să se deterioreze, lucru care mai devreme sau mai târziu avea să se întâmple însă, fiindcă Mihoc nu era un luptător și nu putea rezista presiunilor partidului care cu timpul au apărut și s-au simțit. Când m-am angajat la Centru, mi s-au dat imediat doi colaboratori tineri în sectorul meu de programare matematică, primii (după rezultate) doi absolvenți ai Facultății de matematică din anul acela: Cristian Bergthaller și Mihail Dragomirescu. Erau amândoi foarte talentați, dar în feluri foarte diferite. Dragomirescu avea o intuiție geometrică foarte dezvoltată, de care se folosea pentru a examina orice problemă, dar de care avea și nevoie pentru a înțelege o demonstrație: când nici o interpretare geometrică nu era disponibilă sau posibilă, urmărea raționamentul cu greutate. Bergthaller, pe de altă parte, gândea în termeni pur algebrici și era indiferent la interpretările geometrice; acestea nu-l ajutau în nici un fel să gândească o problemă. Curând, Dragomirescu manifestă interes față de programarea nelineară și începu să lucreze în acea direcție. Interesele lui Bergthaller mergeau mai mult către latura discretă, adică programele cu numere întregi. Și-a publicat prima lucrare la scurt timp după ce a venit în grupul nostru. Mai târziu, după ce plecasem din țară și lucram la Carnegie Mellon, m-a vizitat pentru un semestru și am scris împreună o lucrare intitulată „Benders's Method Revisited“.

În 1965, Dragomirescu a fost acuzat de homosexualitate și s-au făcut presiuni de la Comitetul Raional să fie dat afară. Totuși nu erau foarte puternice, și când am discutat cu șeful secției de care aparțineam și am susținut că trebuia să rezistăm presiunilor, a fost de acord. Deși Dragomirescu n-a fost dat afară până la urmă, era foarte deprimat de necazul care se abătuse asupra lui. Când am încercat să deschid subiectul ca să-i atenuez sentimentul de izolare și umilință, mi-a spus că acuzațiile erau false: o singură întâlnire homosexuală din tinerețe fusese scormonită din trecutul lui și amplificată. Știam de la șeful de secție

că situația era cu totul alta, dar n-am vrut să-i încălc intimitatea discutând detaliile cazului împotriva lui. În schimb, i-am spus că nu știam ce era adevărat și ce nu și că nici nu mă interesa să aflu, pentru că nu era treaba mea. Știam un singur lucru, că și dacă era homosexual, n-avea de ce să fie rușinat sau deprimat; nu era ceva pe care el îl alesese, ci natura îi dăduse acest caracter asupra căruia nu avea nici un control. În loc să fie abătut din pricina asta, ar trebui să facă față situației și să se împace cu sine. Fiecare om își are crucea lui de purtat în viață; fiecare și-o poartă și viața merge înainte, i-am spus; nu e nici o pricină de rușine în asta. După câteva luni, când părea să-și fi revenit din depresie, mi-a spus: „Nu aveți idee ce mult a însemnat conversația aceea pentru mine“.

Perioada pe care am petrecut-o la Centrul de Statistică Matematică a fost rodnică din punct de vedere profesional. Am scris o lucrare împreună cu Mihoc care a apărut în 1965 sub titlul de „The Problem of Optimal Timetables“. În 1963, dezvoltasem o metodă rapidă, iterativă pentru problemele de transport pe scară foarte mare, bazată pe o nouă metodă numită agregare, și am publicat-o în ianuarie 1965 în *Operations Research*. În 1964, am publicat în românește o lucrare cu V. Sachelarescu despre aplicarea programării matematice la operarea unui gater. La un moment dat, a început să mă intereseze teoria decompoziției, o metodă de rezolvare a programelor lineare care au o anumită structură prin descompunerea lor în programe mai mici. Astfel, în 1964 am elaborat două versiuni ale unei noi metode de decompoziție și i-am trimis două comunicări pe acest subiect lui Robert Fortet la Paris, care s-a îngrijit de publicarea lor în *Comptes Rendus* în 1965. Am trimis de asemenea o versiune mai lungă, în limba engleză, la Primul Congres Mondial de Econometrie ținut la Roma în septembrie 1965, la care bineînțeles că n-am putut să particip întrucât nu puteam obține un pașaport pentru străinătate. Am avut grijă ca mai multe copii ale versiunii complete în limba engleză să fie distribuite însă în sală la congres, iar mai apoi am trimis lucrarea spre publicare la *Operations Research*, unde a apărut un an mai târziu. Totodată, în iarna 1964-'65 am elaborat o nouă metodă pentru rezolvarea problemelor generalizate de transport, care extindea ideile din lucrarea mea comună cu Laci Hammer asupra problemei de

transport parametrice la acest caz mai general. Am trimis rezultatele obținute la *Management Science* care mi-a publicat articolul la începutul lui 1966. În fine, în toamna lui 1965 am elaborat o nouă versiune a algoritmului meu aditiv pentru programele 0-1 în care făceam uz explicit de structura programului linear și extindeam metoda la cazurile mixte, în care numai o parte din variabile sunt supuse condiției de a fi numere întregi. I-am trimis două notițe despre ea lui Fortet, care a aranjat publicarea la începutul anului 1966, și am trimis versiunea completă în limba engleză la *Operations Research*, unde a apărut în 1967.

Postul meu de cercetător la Centrul de Statistică Matematică mi-a dat posibilitatea să fac și consultanță și ori de câte ori mi se iveau prilejuri interesante care-mi prezentau noi probleme, mă ocupam de ele. Am devenit astfel consultant la INCERC, Institutul de Cercetare pentru Construcții, unde am ajutat la elaborarea unei proceduri pentru rezolvarea problemelor de drum critic în așa-numitele rețele PERT. Am mai lucrat o vreme și pentru Institutul de Cercetări Energetice la un studiu de „Modele matematice pentru optimizarea planului de dezvoltare a industriei producătoare de energie electrică“.

Întrucât câștigam astfel ceva bani în plus, în toamna anului 1964 am hotărât să ne cumpărăm o mașină. Aceasta era o investiție majoră; prețul unei mașini era echivalent cu salariul pe trei ani și în plus de asta, perioada de așteptare era lungă. Dar a fost în principal dorința lui Edith; eu nu eram entuziasmat de idee – nu că nu mi-ar fi plăcut să am o mașină, dar vroiam să ne concentrăm toate eforturile pe încercarea de a pleca. În afară de asta, deși câștigam ceva mai bine, eram departe de a avea economiile necesare, iar un împrumut de la bancă pentru a finanța achiziția unui automobil era un concept necunoscut. Edith a vândut un covor persan precum și haina ei de blană, iar părinții ei ne-au dat aproape jumătate din sumă. Ne-am înscris pe listă în toamnă și rândul ne-a venit la sfârșitul lui ianuarie 1965. În februarie, aveam deja automobilul, un Fiat 1100, care a devenit în curând o sursă de mare bucurie. Mergeam la sfârșit de săptămână în excursii la munte – la Sinaia, Predeal, Brașov – sau mai aproape la Lacul Snagov și prin București. Faptul că aveam o mașină a reprezentat un salt major în standardul nostru de viață.

Într-o zi de august în 1964, Sanyi Jakab fu eliberat din închisoare cu prilejul amnistiei generale. A venit la noi acasă și a stat cu noi două luni. Cu greu mai putea fi recunoscut după doisprezece ani și jumătate de detenție. Și ce detenție! Doar în ultimele șase luni fusese scos de la izolare, unde fusese ținut fără să aibă voie să citească sau să scrie, literalmente *incommunicado*. *Doisprezece* ani de izolare completă! Era mai scund cu cinci centimetri decât în momentul arestării și își pierduse toți dinții; pielea lui avea o tentă verzuie și în general părea să fie într-o stare fizică teribil de proastă. Vioiciunea și capacitățile-i mentale păreau să fi avut și ele de suferit, deși nu înnebunise, ca atâția alții în situația lui.

Mi-a spus frânturi disparate din povestea anchetei lui, între luna martie 1952, când fusese arestat, și octombrie 1954, când avusese loc procesul lotului lui și fusese condamnat la douăzeci de ani de temniță. Fusese interogat zi și noapte fără somn timp de săptămâni în șir, apoi bătut la sânge până leșina. Când își revenea, era din nou luat la bătaie. Ofițerul de Securitate însărcinat cu lotul Luca, în care, după Luca, Sanyi era steaua de primă mărime, era nimeni altul decât Ferenc Butyka, un fost activist de partid de la Comitetul Regional din Cluj în 1946 și 1947, ajuns între timp colonel de Securitate. Și eu și Sanyi îl cunoscusem bine pe Butyka și Sanyi îmi spuse că acesta conducea uncori personal bătăile, lucru care era o tortură în plus pentru el. După o vreme, spunea, n-a mai putut îndura bătăile și semna orice vroia anchetatorul. Apoi la următorul interogatoriu își retrăgea depoziția. Dar nu era destul să semneze declarații. Era silit și să inventeze acte criminale pe care le-ar fi comis; la un moment dat născocise o povestire de spionaj. Singura lui grijă, îmi spuse, era să nu implice nici un cunoscut și să ticluiască lucrurile astfel încât să poată fi cu ușurință dovedite false. Până la urmă însă, aceste istorii criminale au fost lăsate la o parte, și a fost judecat pentru activitățile lui ca ministru adjunct de Finanțe, descris ca o serie de acte de sabotaj menite să aducă gravă atingere partidului și țării. Între timp, opinia lui despre Vasile Luca ajunsese undeva foarte jos, întrucât acesta aproape de la început cooperase deplin cu Securitatea la propria-i anihilare politică și asasinare de caracter, precum și a colaboratorilor săi. Printre altele, Luca se declarase a fi fost

agent și informator al Siguranței, încă dinainte de război. Când era confruntat cu Sanyi despre un presupus act de sabotaj pe care Sanyi îl nega, susținea sus și tare că Sanyi fusese angajat în asemenea activități. Pe tot timpul acestor confruntări, Luca fuma țigări, părea bine hrănit și nu părea să sufere de lipsă de somn. Luca a fost condamnat la închisoare pe viață la același proces la care Sanyi a primit douăzeci de ani. După pronunțarea sentinței, au fost suiți amândoi, printre alții, în același camion care i-a dus la închisoare; Luca îi murmurase lui Sanyi printre dinți: „M-au trădat, m-au mințit, nu asta mi-au promis ei“.

Edith și cu mine am făcut tot ce-am putut pentru a-i ușura prietenului nostru întoarcerea la o viață normală. Încercam să-l distrăm, aduceam prieteni care să stea de vorbă cu el, și stăteam mult de vorbă ca să-l aducem la zi cu ce se mai întâmplase în lume în ultimii doisprezece ani și jumătate. N-a fost o perioadă ușoară. După un timp, a fost examinat de un medic care i-a găsit inima și plămânii în ordine. A luat niște hapuri pentru dureri de stomac, iar câteva luni mai târziu, un prieten stomatolog din Arad, doctorul Ferkő Halász, i-a pus dinții înapoi folosind implanturi, o tehnică nouă pe care numai Dr. Halász o stăpânea pe atunci în țară. Nu i-a luat pacientului său nici un ban. La scurt timp după eliberare, Sanyi a găsit de lucru ca planificator economic la o întreprindere de mărime medie din București. S-a mutat singur într-un mic apartament, dar a rămas în continuare un oaspete curent la noi acasă. Soția lui, Magda, care fusese instituționalizată la spitalul de boli mintale din Cluj timp de mai mulți ani, fusese luată în 1960 de sora ei în Franța și de acolo în Israel, unde se afla în continuare sub îngrijire medicală, fiind când internată într-o clinică de psihiatrie, când ținută într-o casă particulară sub atentă supraveghere. Mult mai târziu, în anii '70, Sanyi a avut prilejul să meargă în Israel și i-a făcut Magdei o vizită, dar ea nu l-a recunoscut.

Fiica mea Anna a fost foarte mișcată și șocată de ce i se întâmplase lui Sanyi. Avea paisprezece ani pe atunci și nu cunoștea aspectele mai puțin luminoase ale vieții noastre politice. Știa foarte puține despre împrejurările arestării mele pe când ea era foarte mică sau despre excluderea mea din partid. Nu a aflat (cel puțin nu atunci) nici amănuntele poveștii înspăimântătoare a lui Sanyi. Dar a aflat că stătuse mulți ani

închis, deși era bun prieten cu mine și, prin urmare, era clar că nu putea fi „un om rău“. Anna a mai avut și alte experiențe politice negative tot cam atunci. Organizația de pionieri de la școala ei trebuia să-și aleagă comandantul de detașament și cei mai mulți copii din clasă vroiau să aleagă un băiat care, deși elev foarte bun, nu era cel recomandat de dirigintele lor. Dirigintele vroia să fie ales fiul unui mare grangur în partid. Dar clasa nu s-a lăsat și a votat pentru candidatul său cu o mare majoritate – la care dirigintele a anulat votul, susținând că dintr-un motiv ridicol sau altul acesta era invalid, apoi a amânat fără dată alegerile și l-a numit pe fiul de ștab comandant de detașament interimar. Anna a fost răvășită de indignare.

La începutul anului 1965, am aflat despre posibilitatea de a trece mai mult sau mai puțin fraudulos granița prin Iugoslavia. Mergeai în Iugoslavia într-o vacanță și, odată ajuns aici, profitați de controlul relativ lax de la graniță și treceai în Italia. Acțiunea își avea riscurile ei: pe lângă cei care izbutiseră să treacă cu bine granița și să scape, existau și cazuri în care grănicerii iugoslavi de la granița cu Italia îi întorseseră înapoi pe cei care nu aveau toate vizele necesare. Am discutat cu Edith cântărind argumentele pentru și cele împotriva unei asemenea tentative, după care ne-am decis să încercăm să obținem un pașaport pentru o vacanță cu toată familia pe coasta dalmată. Odată ajunși acolo, urma să ne hotărâm pe baza informațiilor obținute la fața locului dacă să încercăm sau nu să trecem în Italia. În martie, ne-am reîntors la oficiul de pașapoarte de pe strada cu nume frumos (Grădina cu Cai) și am cerut pașaport pentru o vacanță de trei săptămâni în Iugoslavia.

Timp de vreo două luni nu s-a mișcat nimic, apoi, prin mai, am fost chemat la același birou de pașapoarte, aparent pentru a primi un răspuns. Am ajuns la ora specificată și, după o scurtă așteptare, doi civili m-au escortat din sala de așteptare într-un birou. M-au invitat să iau loc în fața unei mese, apoi s-au așezat și ei la altă masă, stând față în față cu mine, dar la oarecare distanță, și au închis cu grijă fereastra. Am simțit de când i-am întâlnit că nu erau ofițeri sau funcționari de la pașapoarte, ci securiști – aveau un aer supărător de familiar – și când am văzut că închideau geamul, gestul acesta a părut să-mi confirme

bănuielile: dacă discuția noastră era înregistrată, trebuiau excluse zgometele de fond.

Cel mai în vârstă dintre cei doi m-a întrebat de ce solicitasem un pașaport pentru Iugoslavia. Pentru motivul pe care l-am scris în cerere, am zis: o vacanță pe coasta dalmată cu familia. Dar n-avea și România un litoral foarte plăcut? Ce nu mă mulțumea la el? Marea Adriatică era diferită de Marea Neagră și vroiam să ne îmbogățim experiența. Atunci îmi spuse că el și colegul său erau de la Securitate și știau că acum câțiva ani ne depusesem, soția mea și cu mine, cererile de plecare definitivă din țară. De aceea, bănuiau că motivul pentru care vroiam să mergem în Iugoslavia era ca de acolo să fugim în Occident. Dar oricare ar fi fost intențiile noastre, continuă el, era nițel surprins de naivitatea mea de a cere să mi se aprobe ieșirea în Iugoslavia. Nu știam că nu poți cere plecarea definitivă, iar apoi permisiunea de a face o scurtă călătorie? Nu vedeam nici o contradicție în treaba asta? Am răspuns că nu vedeam nici o contradicție în acțiunile mele: acum trei ani, cerusem într-adevăr să emigrăm, dar cererea respectivă nu fusese aprobată, așa că trebuia să ne întoarcem la viața noastră obișnuită. O vacanță făcea parte din viața obișnuită, iar acum când era posibilă vizitarea coastei Adriaticii, nu vedeam de ce ar trebui să ni se interzică s-o facem. Cât despre afirmația privind intențiile mele de a deveni un transfug, ideea de a trece orice graniță ilegal nu-mi trecuse prin cap și nimic din dosarul meu nu justifica o asemenea suspiciune.

Securistul spuse că, indiferent dacă eu îl găseam sau nu just, regulamentul stipula clar: o dată ce s-a cerut plecarea definitivă, nu se poate primi pașaport turistic pentru orice țară. Asta era regula, adăugă el, dar existau excepții. Dacă doream cu adevărat să vizitez Iugoslavia *indiferent de motiv* (sublinie aceste cuvinte), ei bine, imposibil nu era: ei mă puteau ajuta. Erau în măsură să aranjeze să primesc pașaportul turistic. Pentru asta însă, vroiau nițică reciprocitate din partea mea, o dovadă că deși intenționasem și poate încă mai intenționez să plec definitiv, totuși nu-mi uitasem complet loialitatea față de țara în care mă născusem și crescusem și îmi cunoșteam datoria de cetățean. Dacă eram gata să-i ajut ca un bun cetățean, am putea încheia un târg.

Am reflectat timp de o clipă și apoi am zis: „Da, s-ar putea să aveți dreptate. S-ar putea să fiu în stare să vă dau o mână de ajutor. În ultimii ani, m-am ocupat cu găsirea de soluții pentru problemele de optimizare care apar în toate domeniile de activitate umană. Sunt sigur că și dvs. aveți probleme de programare a turelor, probleme de transport sau alte probleme de optimizare. Cu plăcere vă pot ajuta la formularea și rezolvarea lor“.

A urmat un moment de tăcere. Apoi securistul spuse, „Păi, nu tocmai asta am vrut să spunem prin ajutor“.

„Poate că nu“, am zis eu, „dar asta e aria mea de expertiză, asta-i profesiunea mea. Cu asta vă pot fi de folos“.

„Noi vrem un alt fel de ajutor de la dvs“, continuă el. „Sunteți un om inteligent și cu multă experiență. Vrem să ne ajutați să-i descoperim pe cei care sunt dușmani ai regimului nostru, dușmani ai poporului. Dvs. nu trebuie să fiți în legătură cu noi pe față. Vi se va da un număr de telefon la care sunați ori de câte ori aveți ceva de raportat și nimeni nu va ști nimic despre treaba aceasta“.

Încercam să gândesc repede. Cei doi mă convocaseră aici cu intenția de a mă recruta ca turnător pentru Securitate. Asta era tot? Cu neputință. Știau trecutul meu, știau că eram prea puțin dispus să devin informatorul lor. Atunci de ce mi-o propuneau totuși? Fiindcă oferta pe care mi-o făceau era colosală: în fapt, chiar dacă nu în tot atâtea vorbe, îmi spuneau, „Dacă lucrezi pentru noi, te vom ajuta să obții pașaportul pentru Iugoslavia. De-acolo poți să mergi în Apus. Din punct de vedere politic, vei fi curat ca lacrima și vei lucra pentru noi. Pricеpi?“ Am priceput.

Timp de o clipă am încercat să urmăresc consecințele unui accept din partea mea. Am merge în Iugoslavia, am trece granița în Italia, unde am lua imediat legătura cu Ambasada Statelor Unite pentru a raporta că fugisem din țară după ce căzusem la învoială cu Securitatea să lucrez pentru ei, însă fără a avea cea mai mică intenție de a-mi respecta angajamentul. Existau precedente pentru astfel de situații. Pe de altă parte, nu-mi venea a crede că Securitatea o să mă lase să plec din țară pe baza unei simple promisiuni din partea mea că o să lucrez pentru ei. Cu siguranță urmăreau ceva mai tangibil din partea mea, ceva care după toate probabilitățile era un lucru extrem de neplăcut.

Așa că am spus: „Să vă ajut să descoperiți dușmani ai poporului? Dar pentru asta nu trebuie să-mi oferiți nimic în schimb. Îmi cunosc foarte bine îndatoririle cetățenești. Fiți siguri, dacă dau peste vreun dușman al poporului, voi alerta de îndată autoritățile, fără să fie nevoie de vreun aranjament special“.

Acum securistul schimbă de ton și, cu un aer oficios, mă întreabă dacă-l cunoșteam pe un anume individ pe care îl voi numi aici Landman. Da, am răspuns, eram prieteni de peste zece ani; îl cunoșteam chiar foarte bine. Ce părere aveam despre el? L-aș putea descrie, i-aș putea face o scurtă caracterizare? Sigur că da, am răspuns, și am început să-i enumăr calificările profesionale, talentele, tot ce știam că se află și în biografia lui profesională, adăugând totodată câteva cuvinte despre conștiinciozitatea, promptitudinea și seriozitatea lui. Mi-l puteam imagina spunând bancuri reacționare, întreabă securistul, sau făcând remarci ostile la adresa partidului și guvernului? Am reflectat un moment; apoi am izbucnit în râs și am zis, „Păi, eu credeam că dumneavoastră vânați lei și tigri, nu iepurași“.

„Ce vreți să spuneți?“ mă întreabă securistul.

„Vreau să spun că mi-am închipuit că vreți să prindeți niscai spioni, dușmani ai poporului, și nu simpli bârfitori de ocazie care se tem și de umbra lor“. Habar n-aveam, le-am explicat, dacă Landman spusese vreodată un banc politic; mie nu, cu siguranță. Dar puteam să garantez că Landman nu era un om periculos. „Omul are multe calități“, am spus. „E onest, capabil, muncitor. Dar curajul și îndrăzneala nu se numără printre calitățile cu care l-a înzestrat natura și de aceea, nu poate deveni nicicând un dușman al regimului. V-aș sfătui să nu vă pierdeți vremea cu el. Dacă vă îngrijorează bancurile pe care le-ar putea spune, ajunge să-i dați cel mai blând avertisment cu putință și vă garantez că în următorii cinci ani, n-o să mai spună un singur banc, nici chiar în toiul nopții sub pernă“. Portretul pe care i-l făcusem lui Landman nu era într-un totu corect, sau în orice caz era mult exagerat, dar am spus ce-am spus tocmai pentru ca Securitatea să-l lase în pace.

Am fost apoi întrebat dacă mă vedeam des cu Landman și când îl văzusem ultima oară. Am spus că nu-l vedeam la intervale regulate, dar mă întâlneam cu el uneori într-o bibliotecă sau pe stradă. Cu asemenea prilejuri, obișnuiam să mai stăm puțin la

taifas. Ultima oară îl văzusem cu trei sau patru luni în urmă. Ne căutam vreodată la telefon ca să stabilim o întâlnire? Da, am zis, trebuie că am procedat așa în trecut, deși nu-mi puteam aduce aminte o ocazie anume. Aș fi dispus să-i dau un telefon lui Landman și să-i cer să ne întâlnim? Firește, am zis, de ce nu, dacă aveam un motiv s-o fac; dar tocmai atunci n-aveam nici unul. „Bun“, zise securistul, „vă dau eu un motiv. Vrem să vă întâlniți cu el într-un loc pe care vi-l indicăm noi, să-i puneți câteva întrebări pe care vi le vom specifica, și să ne raportați răspunsurile lui“. Deci asta e, mi-am zis. Începem cu vreo două întrebări provocatoare, ale căror răspunsuri trebuie să le raporteze. N-aș avea cum să-i duc cu preșul, fiindcă n-aș ști dacă locul de întâlnire ales de ei – poate că o anumită bancă într-un parc – nu e înțesat de microfoane, sau dacă Landman n-o fi fost și el recrutat ca să raporteze conversația noastră. Poate că întrebările nici n-ar fi cine știe ce provocatoare; poate că unicul scop al acestui exercițiu ar fi doar să mă aibă la mână cu ceva întrucât voi fi făcut un pas, oricât de infim, în direcția lor. Următorul pas va fi cu siguranță mai mare și mai greu de refuzat. La urma urmei, se va fi creat un precedent: voi fi executat o sarcină primită de la Securitate și voi fi turnat un prieten, chiar dacă informația conținută în primul meu raport ar fi total nevinovată. Un mare semn roșu pe care scria STOP mi-a apărut în fața ochiului lăuntric.

„Nu“, am spus, „nu pot face asta“.

„Dar de ce nu?“ întrebă securistul. „Nici nu v-am spus ce întrebări vrem să-i puneți lui Landman; poate că sunt complet inofensive. De ce sunteți atât de ostil față de noi? Mai devreme ați spus că sunteți dispus să ne ajutați“.

„Și o mai spun și acum, și o repet: sunt gata să vă ajut cu ce mă pricep cel mai bine, la modelarea problemelor de optimizare pe care le-ați putea avea și rezolvarea lor spre beneficiul dvs. Asta e profesiunea mea, asta e ceea ce știu să fac. Ce-mi cereți dvs. să fac e un lucru la care nu mă pricep deloc. Să-l facă alții, care sunt mai apți. Nu sunt bun să joc teatru. M-aș da de gol imediat“.

„Nu vă faceți griji, lăsați asta în scama noastră. Vă putem sprijini cu sfaturi și vă putem învăța cum să nu vă dați de gol.“

Avem vastă experiență, iar dvs. învățați lesne lucruri noi, lucrul ăsta se știe“.

În momentul ăsta, am simțit că încep să mă enervez. „Se poate, dar nu e ceva ce doresc să învăț“.

„De ce?“

Aș fi vrut să spun, „Pentru că îmi provoacă repulsie, pentru că detest sistemul vostru de a spiona pe toată lumea, și m-aș detesta pe mine însumi dacă v-aș face jocul“. Dar n-avea nici un rost să-mi antagonizez interlocutorii și să mi-i fac și mai dușmani după ce le respinsesem oferta. În loc de asta, am zis: „Pentru că am o profesiune care îmi place; nu vreau să mi-o schimb. Ce-mi propuneți dvs. e să mă apuc să învăț altă meserie, la care știu că nu sunt bun deloc. Nu, mulțumesc“.

„Acesta e ultimul cuvânt?“

„Da, e ultimul meu cuvânt“.

„Regret. În cazul ăsta, va trebui să vă faceți alte planuri de vacanță“. Și acesta a fost sfârșitul vacanței noastre pe coasta dalmată.

Prima mea reacție după această întrevvedere a fost intenția să-l previn pe Landman că Securitatea îi dădea târcoale. Dar cu cât mă gândeam mai bine la cele petrecute, cu atât mă răzgândeam. Scopul cel mai probabil al întâlnirii propuse de Securitate cu Landman ar fi fost punerea la încercare a sincerității angajamentului meu, ceea ce însemna că Landman ar fi trebuit să raporteze la Securitate despre conversația noastră. Altfel nu-mi puteam explica de ce Securitatea ar fi vrut să se folosească de mine – care în ochii lor trebuie că eram un pește mult mai mare decât Landman – ca să-l atragă în capcană pe bietul om, împingându-l să facă vreo afirmație hazardată. Conversația pe care trebuia s-o am cu Landman n-avea sens decât ca un mijloc de a mă verifica *pe mine*, nu pe el, și pentru asta Landman trebuia să fie de partea lor și să raporteze întâlnirea. Așa că, nefiind totuși sigur dacă Landman lucra sau nu pentru Securitate – și mulți oameni onești dar intimidaji au făcut-o – am rezistat tentației de a-l preveni.

Capitolul 16

EXODUL

În martie 1965, a murit Gheorghiu-Dej. Noul conducător al partidului îi fusese discipol la Doftana, pușcăria în care fusese închis amândoi în timpul războiului. Era, spus cu îngăduință, o figură mult mai puțin impunătoare decât Gheorghiu-Dej, mai puțin inteligent dar la fel de șiret și, dacă se poate, chiar mai ambițios decât răposatul. Nu era de așteptat că situația generală se va ameliora, doar de sperat că orice schimbare nu putea fi decât în bine. La scurt timp după acest eveniment, Edith și cu mine ne-am hotărât să ne intensificăm încercările de a ieși din țară. După ce planul nostru cu vacanța pe coasta Dalmației a căzut, ne-am decis să ne re-depunem cererile de plecare definitivă. În octombrie 1965, am mers din nou la biroul de pașapoarte, am stat la coadă câteva ceasuri la primele ore ale dimineții și în cele din urmă, am completat și am depus la ghișeu respectiv formularele pentru emigrare. De data asta, le-am spus mai multor prieteni de cererea mea de plecare definitivă, fiindcă mă așteptam că faptul va deveni cunoscut și nu vroiam ca ei să-l afle de la alții. Majoritatea celor care-mi cunoșteau trecutul, activitatea de ilegalist, misiunea diplomatică la Londra și cea de director în Ministerul Afacerilor Externe m-au crezut nebun sau naiv să-mi închipui că voi fi lăsat să plec. Mi-amințesc reacția lui Petre Năvodaru, prieten bun cu mine și director adjunct la Direcția Centrală de Statistică. Mi-a citat faimoasa maximă atribuită diplomatului francez din secolul XIX, Talleyrand: „*C'est pire qu'un crime; c'est une faute!*” („E mai rău decât o crimă; e o greșală!“). Când l-am întrebat de ce, mi-a răspuns. „Pentru că e în van. Cu dosarul tău, n-ai nici o șansă să emigrezi“.

După două luni de la depunerea cererii, la sfârșitul lui decembrie, biroul de pașapoarte a notificat Academia de cererea mea de emigrare și am fost prompt dat afară de la Centrul de Statistică Matematică. Am avut cinstea să fiu pus pe liber printr-o scrisoare semnată de președintele Academiei, Ilic Murgulescu în persoană. Scrisoarea mi-a parvenit pe 30 sau 31 decembrie, și i-am spus lui Edith că promisem un frumos dar de Anul Nou. Știrea că fusesem dat afară în loc de a fi retrogradat, și astfel lăsat fără slujbă, a produs oarecare consternare printre matematicieni și nu numai, în cercuri ceva mai largi. Ocuparea integrală a forței de muncă și pretinsa absență a șomajului era una din „realizările” regimului cele mai dragi sufletului său, întrucât dovedea superioritatea sa față de sistemul capitalist. A lăsa pe cineva fără slujbă era considerat un lucru scandalos. Mihoc, directorul centrului, și-a cerut scuze și m-a asigurat că el nu contribuise cu nimic la această decizie; fusese luată de sus iar el n-a putut face nimic. Era clar că spunea adevărul.

Mi-aduc aminte de o conversație avută în perioada asta, care până la urmă a avut un ecou straniu în viața mea de mai târziu. Interlocutoarea mea era doamna Bălescu, o doamnă în jur de patruzeci și opt-cincizeci de ani care-mi dactilografia de obicei lucrările științifice. Era inteligentă, cultivată, și se interesa de soarta clienților ei: puneă întrebări despre cum îți ieșise articolul, despre familie și așa mai departe, și-ți vorbea la rândul ei despre diverse întâmplări din viața ei, cum ar fi o vacanță sau o piesă bună ori un film bun la care fusese. Mă întreba multe lucruri despre cum ajunsese la matematică și ce metodă folosisem ca s-o învâț. Firește, când am fost dat afară din slujbă i-am spus, și a fost foarte necăjită. Faptul că cerusem să emigrez împreună cu familia mea era o noutate pentru ea, și i-am spus cinstit că de fapt, îmi depusesem cererea cu trei ani în urmă, iar de rândul acesta nu făcusem decât să mi-o reînnoiesc. Remarcă ce ciudat era că evreii, care înainte fuseseră discriminați, acum aveau un enorm privilegiu și avantaj față de ne-evrei prin faptul că puteau cere să emigreze.

Apoi spuse: „Înțeleg ce greu trebuie să vă fie, D-le Balaș, să așteptați de atâta timp fără nici un rezultat. Dar permiteți-mi să vă spun ceva care o să vă dea de gândit. Viața e atât de complicată, cu atâtea întorsături și cotituri nebănuite, încât e greu să

prevezi dacă ce ți se întâmplă acum va fi până la urmă spre binele tău sau dimpotrivă. Am avut o prietenă foarte bună care după război a vrut să emigreze cu soțul ei în Canada. N-au putut pleca atunci, iar ea s-a mâhnit foarte. Dar după câțiva ani au obținut permisiunea să plece și prietena mea era cea mai fericită din lume. După ce ea și soțul ei au plecat, am ținut legătura prin scrisori când și când. Cinci ani după ce a ajuns în Canada, s-a îmbolnăvit de cancer la sân și a murit“.

Nici nu bănuiam eu pe atunci că voi ajunge să-mi aduc aminte de povestea asta. Dar în primăvara anului 1972, după exact cinci ani de la stabilirea noastră în S.U.A., Edith a fost diagnosticată cu cancer la sân. A fost operată, iar după cinci-sprezece luni a avut o recurență regională pentru care literatura punea probabilitatea de supraviețuire timp de cinci ani sau mai mult la 4 %. M-au trecut fiori când mi-am amintit povestea doamnei Bălescu, care mi-a revenit imediat în minte cu o claritate extraordinară. Din fericire pentru noi, lovitura neașteptată pe care ne-a dat-o soarta în 1972 s-a terminat cu bine: Edith și-a revenit și a continuat să ducă o viață fericită și productivă. Dar am fost la un pas de tragedie.

Când am fost dat afară din slujbă, ne-am decis că sosise momentul să-i spunem Annei și să o informăm despre planurile noastre; Verei i-am spus puțin mai târziu. Anna avea acum cinci-sprezece ani și jumătate; trăise o viață destul de protejată și nu știa mai nimic despre problemele noastre politice. Avea unele îndoieli în ce privea regimul, dar era departe de a se fi gândit la emigrare. Când a auzit că făcusem pașii necesari pentru a pleca definitiv din țară, a fost surprinsă, dacă nu șocată. Ne-a luat ceva efort să-i explicăm atât motivele noastre personale cât și situația în general; dar după ce a înțeles, treptat și-a asimilat punctul nostru de vedere. Cu toate acestea, rămăsese cu anumite îndoieli pe care nu ni le împărtășea, cum s-a vădit pe urmă. Câțiva ani mai târziu, când a plecat într-o excursie în Israel după absolvirea colegiului, s-a aventurat fără să ne spună dinainte într-o vizită în România și a stat o săptămână la București. La întoarcere, ne-a spus despre vizita ei, adăugând că se vindecase de toate îndoielile pe care le mai nutrea și ne era profund recunoscătoare pentru că o scosese din România comunistă.

Înapoi la povestea noastră, la începutul lui ianuarie 1966: Ceaușescu preluase conducerea cu șase luni înainte. În aer plutea o adiere politică slabă și timidă în direcția unei mai stricte „legalități socialiste“, un eufemism însemnând mai mult respect pentru drepturile omului, relații mai bune cu Occidentul, un discurs mai civilizat în presă și așa mai departe. M-am hotărât ca vreme de două luni să nu-mi caut de lucru, ci să mă folosesc de statutul meu de cercetător fără slujbă ca argument forte în sprijinul cererii mele de emigrare. Locul de muncă al lui Edith nu fusese notificat de cererea ei de emigrare, așa că își păstrase serviciul. Aveam ceva economii și puteam conta ca întotdeauna și pe părinții lui Edith. În câteva zile am scris nouă memorii, câte unul la fiecare for de partid și de stat care ar fi putut influența în vreun fel o decizie legată de cererea mea. Susțineam că (1) toți membrii familiei mele care supraviețuiseră războiului (adică familia Renyi) trăiau peste hotare, și că (2) nu mi se permitea să lucrez în domeniul meu, în prezent nu aveam nici o slujbă, prin urmare nu mai eram de nici un folos nimănui. În concluzie, ceream cu respect să mi se permită să plec definitiv din țară cu soția și copiii mei.

Am aflat că exista o Comisie Guvernamentală de Pașapoarte și Vize, care se ocupa de anumite cereri de emigrare. Cele mai multe cazuri erau soluționate conform unei rutine, dar cele care ridicau semne de întrebare luau drumul acestei comisii. Am mai aflat și că șeful acestei comisii era Alexandru Bârlădeanu, viceprim-ministru, și că printre membrii comisiei se număra și Gogu Rădulescu, ministru de Comerț, care fusese directorul Institutului de Cercetări Economice în 1956 când mă angajasem cu acolo și, la un moment dat, un prieten apropiat. Nu mai vorbisem cu Gogu de opt ani, de la înălțarea lui la rang de ministru, dar acum m-am hotărât să-l caut.

În loc să-i sun secretara și să cer o audiență, m-am dus acasă la el neanunțat într-un sfârșit de săptămână când știam că va fi acasă. Dorina, soția lui, a deschis ușa și m-a poftit înăuntru, pe jumătate bucuroasă să mă vadă după atâția ani, pe jumătate jenată și vizibil stingherită. I-am spus că venisem să-l văd pe Gogu, și a urcat scările să-l aducă. Prin ușa întredeschisă, am auzit fără să vreau prima parte a conversației lor. „Gogu, a venit Egon și vrea să vorbească cu tine“. „Egon? Care Egon?“ „Nu fi

prost...“ Ușa s-a închis și n-am auzit restul. Dar ce auzisem a fost destul să-mi ucidă orice speranță privind rezultatul acestei vizite. Egon era un nume rar în București, iar Gogu nu mai cunoștea pe nimeni altcineva cu acest nume, așa că reacția lui fusese clar una spontană de autoapărare, o încercare de a-l ține pe inoportunul vizitator la distanță. Mi-a trecut prin cap să plec imediat, dar m-am silit să rămân până ce Gogu a coborât după câteva minute. Inițial, când mă hotărâsem să vin să-l văd, plănuisem să-i aduc aminte de conversația noastră, avută cu zece ani în urmă, când îmi spusese că accepta un post în guvern numai pentru a le putea da o mână de ajutor la nevoie prietenilor sau oamenilor cumsecade. Dar după crâmpciul de conversație pe care tocmai îl prinsesem, am decis să renunț la orice aluzie la fosta noastră prietenie. I-am descris pur și simplu situația mea și l-am pus în temă cu conținutul scrisorii mele înaintate comisiei guvernamentale al cărei membru era, lăsând la aprecierea lui și la simțul lui de echitate dacă vroia s-o sprijine sau nu. Trebuie că a fost o conversație extrem de stânjenitoare, pentru că nu-mi mai aduc aminte nimic din ce s-a spus. Mi-aduc doar vag aminte că după aceea i-am spus lui Edith că mai bine nu mă osteneam să bat drumul degeaba.

*

* *

Șeful comisiei guvernamentale, Alexandru Bârlădeanu, mă cunoștea și el. Eram sigur că-și amintea de acea ocazie prin anul 1950 când fusese convocat de urgență la Gheorghiu-Dej, iar cu îi ținusem locul la școala de partid, cu o conferință pregătită de azi pe mâine. La vremea respectivă, păruse să-mi fie foarte recunoscător. Am sunat-o pe secretara lui și i-am cerut o audiență la șeful ei. Am primit un răspuns vag pozitiv în sensul că era extrem de ocupat (pe lângă șefia comisiei guvernamentale, principala sa funcție era cea de viceprim-ministru însărcinat cu afacerile economice), dar că intenționa să mă primească în audiență ceva mai încolo. Mi-a cerut numărul de telefon și îmi spuse că o să mă cheme ea.

Am primit o audiență la ministrul de Externe, Corneliu Mănescu, la vreo trei săptămâni după ce am cerut-o. Între mi-

nistrul de Externe și Manca Mănescu, cu care intrasem în conflict în 1949 la I.S.E.P., nu era nici o relație de rudenie. Corneliu Mănescu locuia pe strada noastră, la câteva case de noi. Fiica lui era colegă de clasă cu Anna. Fetele obișnuiau să iasă împreună iar noi, părinții, schimbam câteva cuvinte când ne întâlneam ocazional pe stradă. Mănescu era un om de treabă cu o bună reputație. Din păcate, nu avea prea multă putere sau influență. M-a primit cu prietenie și politețe în biroul lui de la Ministerul Afacerilor Externe, al cărui prag îl treceam pentru prima dată de la îndepărtarea mea în 1952. Mă ascultă până la capăt, apoi mă lămuri că el nu avea prea mult de zis în probleme de genul celei descrise, de care se ocupa o comisie guvernamentală specială. Cu toate acestea, avea să cerceteze situația mea și dacă putea face orice pentru mine, avea să mă anunțe. I-am mulțumit și am plecat cu sentimentul că fusesem bine tratat, dar nu rezolvasem nimic.

După oarecare deliberare, m-am hotărât să recurg la un pas neobișnuit: am cerut o audiență la șeful Securității, Generalul Negrea, pe care nu-l întâlnisem niciodată personal. Secretara lui m-a întrebat care era motivul cererii mele. Am spus că motivul era confidențial și i-l voi spune numai generalului Negrea în persoană. Mi-a cerut să revin peste două zile și când am făcut-o, mi-a spus că generalul era foarte ocupat, dar adjunctul lui putea să mă vadă. I-am spus că puteam să aștept până se va ivi o fereastră la generalul Negrea, dar nu vroiam să discut cu nimeni altcineva subiectul pe care aveam să-l aduc la cunoștința generalului. A doua zi am obținut o audiență la Negrea pentru săptămâna următoare. Când m-am prezentat la audiență, am fost poftit să iau loc într-o sală de așteptare în care eram singur; era clar că audiența mea nu era doar una oarecare într-un șir obișnuit de audiențe. După o scurtă așteptare, am fost condus de un ofițer de Securitate pe niște coridoare întortochiate, iar pe drum m-am închipuit traversând aceleași coridoare însă cu ochii legați și condus de braț. În sfârșit am ajuns la biroul șefului.

Am fost poftit să intru și să iau loc în fața unui birou la care ședea generalul Negrea. Acesta m-a cercetat cu anticipație și curiozitate, iar eu am început să vorbesc. Pe măsură însă ce-mi spuneam păsul și-și dădea seama de ce am vrut să-l văd, expresia i se schimbă într-una de dezamăgire. Atunci am înțeles de ce

mi se acordase această audiență – generalul spera că-i voi servi pe tavă cine știe ce informații despre cineva, despre vreun grup anti-comunist sau vreo activitate ostilă. Sau poate sperase că veneam ca să mă ofer să fiu spion. În orice caz, era dezamăgit. I-am explicat pe scurt situația mea; apoi i-am comunicat motivul pentru care cerusem să-l văd pe general în persoană în această privință. Am fost foarte politicos și respectuos, dar în același timp ferm și direct. I-am spus că rațiunea pentru care nu primisem aprobarea de plecare definitivă din țară în ciuda cererilor mele repetate de a emigra nu putea fi decât una singură: faptul că Securitatea se opunea plecării mele. Venisem să clarific situația în această privință, am spus, și insistasem să fiu primit de general în persoană, pentru că am dorit să-mi încredințez cazul judecății lui și simțului lui de echitate. Adevărul era că, deși lucrasem ca diplomat la legația din Londra și apoi ca director în Ministerul de Externe, asta se întâmplase cu optsprezece, respectiv paisprezece ani în urmă. Nimic din ceea ce ar fi putut fi un secret de serviciu pe atunci nu mai era de actualitate astăzi. De aceea, am spus, consideram că respingerea cererii mele de emigrare de către Securitate nu se putea justifica printr-un interes legitim de a proteja confidențialitatea datelor pe care le-aș fi putut deține. Cu respect, îl rugam pe tovarășul general să cântărească aceste fapte și să-mi ridice interdicția de emigrare.

Negrea fu aparent surprins de modul direct în care-i pusese problema și puternicul general, arbitru atâtor destine, bătu în retragere. Se uitase în dosarul meu înainte să vin eu, îmi spusese, și mă putea asigura că nu Securitatea se opusese cererii mele de emigrare. Fapt este că Securitatea nu avea nici o obiecție în ce privea plecarea mea. Părerea lui era că sunt un om capabil și puteam fi în continuare un cetățean de folos țării, dar „îmi intrase în cap” că trebuie să plec. Nu era de competența lui să-mi rezolve problema, dar vroia ca eu să știu că Securitatea nu mă împiedica să plec. I-am mulțumit pentru timpul răpit și pentru înțelegerea arătată. În ansamblu, am apreciat că întrevederea avusese un deznodământ pozitiv. Deși n-am obținut vreo promisiune de ajutor în rezolvarea problemei mele – ba chiar mi se spusese exact opusul –, Negrea afirmase clar că Securitatea nu-mi bloca și nu-mi va bloca ieșirea. Dacă Negrea vorbea serios, unul din principalele obstacole, poate chiar cel mai mare, care mă

ținea pe loc se evaporase. Firește, nu puteam fi sigur că Negrea îmi spusese adevărul; trecutele mele experiențe cu această instituție nu-mi inspirau încredere.

Altă persoană pe care am căutat s-o văd a fost Avram Bunaciu, șeful Comisiei Marii Adunări Naționale pentru Aplicarea Constituției. Această denumire cu o rezonanță ciudată era un oximoron: rolul declarat al recent înființatei Comisii a Marii Adunări Naționale era să vegheze asupra Executivului și să supravegheze activitățile guvernului din perspectiva felului cum respectau acestea prevederile Constituției. Unui apusean, însărcinarea aceasta îi poate suna inofensivă sau chiar legitimă, dar cuiva care cunoaște societățile de stil sovietic, îi pare ilară. E aidoma denumirilor din cartea lui George Orwell 1984, în care Poliția Gândurilor se numește Ministerul Iubirii, iar Biroul de Propagandă, Ministerul Adevărului. Constituția României, la fel ca cea a U.R.S.S., era printre cele mai democratice din lume; cu greu puteai găsi o libertate cetățenească care să nu fie garantată prin Constituție. Singura problemă era că nimeni nu-i dădea vreo atenție; era doar o bucată de hârtie fără nici o legătură cu realitățile românești. A pune întrebarea dacă într-adevăr Constituția era corect aplicată și respectată era totuna cu a întreba dacă, într-un concurs de înot într-un râu, regula că apa trebuia să rămână complet nemișcată în timpul concursului era mereu respectată. Comisia nu avea absolut nici o putere, avea același „drept“ să observe și să raporteze adevărul ca toată lumea și nimeni nu auzise încă de vreun singur caz de nerespectare a Constituției semnalat de această comisie. Dar cazul meu era cu siguranță de competența comisiei, întrucât concedierea mea și faptul că fusesem lăsat pe drumuri era o violare a celui mai elementar drept constituțional, dreptul la muncă.

Avram Bunaciu fusese un intelectual comunist în timpul războiului, iar la scurt timp după aceea deținuse câteva poziții importante, mai ales în Ministerul Justiției. Pentru o scurtă perioadă fusese ministru sau ministru adjunct al Justiției. La începutul anului 1952 fusese numit ministru adjunct al Afacerilor Externe, la câteva luni înaintea „demascării“ abaterii de dreapta și scoaterii mele din minister. Așa că mă știa din zilele acelea și, deși nu lucrasem împreună, auzise destule despre mine ca să-și formeze o părere. Nu-l cunoșteam bine, dar

puținul pe care-l știam era încurajator. Era un om cumsecade, care nu fusese niciodată atins de antisemitism, inteligent, nu foarte curajos, dar un om care încerca să-și păstreze integritatea și nu se implicase în lupta generală pentru putere și corupția care rezulta de aici. Asta explica în parte de ce fusese ales pentru poziția de șef al noii comisii: pentru a-i împrumuta acesteia oarecare credibilitate.

Am dat un telefon la biroul lui Bunaciu într-o după masă și am avut următoarea conversație cu secretara lui: „Sunt cutare și cutare și aș dori o audiență la Dr. Bunaciu“.

„Desigur, când ați dori să veniți?“

„Oricând îi permite timpul. Nu am în cap o dată anume, dar cu cât mai repede cu atât mai bine“.

„Ce ziceți de mâine dimineață la ora 9?“

„E perfect“.

Îmi închipuisem cu că funcția nu-l ținea prea ocupat pe Bunaciu, dar nu-mi trecuse prin cap că efectiv nu avea absolut nimic de făcut. Totuși, așa păreau să stea lucrurile, judecând nu numai după conversația avută cu secretara lui, ci și după faptul că a doua zi, eram singurul vizitator în biroul lui, că l-am găsit citind ziarul și că m-a ținut mult de vorbă fără să-i pese de timp.

Bunaciu nu m-a întrebat de ce venisem. M-a întâmpinat ca pe o veche cunoștință pe care n-o mai văzuse de mulți ani, dar despre care avea amintiri plăcute. Auzise despre „necazurile“ mele, mi-a spus, despre faptul că fusesem ținut în închisoare timp de doi ani, și se bucurase când a auzit că eram nevinovat și că fusesem eliberat. După aceea mi-a urmărit cariera de economist, spuse el, și fusese mâhnit când a auzit de „necazul“ pățit cu cartea pe care o scrisesem. Poate că ar fi trebuit să mă gândesc mai bine înainte s-o public: uncori fără să vrem facem greșeli pe care după aceea le regretăm. Dar oricum ar fi, continuă el, se bucurase din nou să audă ce repede și complet îmi revenisem și devenisem matematician; mă admira sincer pentru asta. Apoi îmi spuse câteva lucruri despre propria lui carieră în acești ani: scurtul episod de la Ministerul de Externe, unde de fapt se simțise în afara ariei lui de expertiză, apoi anii petrecuți la Ministerul Justiției, unde își cunoștea domeniul, dar avusese probleme de altă natură.

Bunaciu nu auzise de cererea mea de emigrare și, ca urmare, de pierderea locului meu de muncă. A fost neplăcut surprins când i-am spus. A fost de acord că statutul meu sfida pe față Constituția și că, prin urmare, problema mea ținea de el în capacitatea lui oficială. Dar nu-și putea reveni din surpriza și mâhnirea că ajunsese la punctul de a voi să plec din țară. Cum era posibil ca un om atât de capabil și de valoros ca mine să decidă că vroia să emigreze? Era mare păcat, un eșec major „din partea noastră“, vrând să spună a partidului și-a regimului. „Avem nevoie de oameni ca dvs.“, îmi spuse. Apoi începu să-mi argumenteze pe larg că în reacția mea – parțial justificată – la felul nedrept în care fusesem tratat, trăsese o concluzie greșită când am luat măsura extremă de a cere să plec definitiv din țară. Fusesse o hotărâre pripită din partea mea, spuse el, cu consecințe grave, dar nu fatale. Trebuia să-mi reconsider decizia. Ar fi absurd ca țara să piardă un om ca mine; trebuia să existe o cale de a mi se da satisfacție și a mi se oferi mediul profesional potrivit. „Avem nevoie de oameni ca dvs.“, îmi repeta. A continuat prin a-mi spune că avea să ridice problema mea la partid și că era sigur că va găsi o soluție acceptabilă pentru mine; nu spera să obțină o revocare a deciziei lui Murgulescu, dar era convins că partidul îmi va oferi un mediu de lucru în care să-mi pot „exercita pe deplin talentele“, cum s-a exprimat.

Discuția devenea din ce în ce mai neplăcută pentru mine, pentru că stăteam în fața unei persoane aparent bine intenționată (sau care cel puțin avea o reacție bine intenționată la situația mea), iar eu trebuia să-l dezamăgesc spunându-i clar că nu vroiam să mă ajute să-mi găsească altă slujbă. Cum puteam să-l fac să înțeleagă că-mi trecusem Rubiconul cu ceva timp în urmă? Că idealurile lui – odinioară propriile mele idealuri – nu mai erau împărtășite de mine? Că nu mă mai interesa edificarea societății comuniste și nu mai doream să-i fiu de folos? Nu prea știam ce să spun; dar știam că trebuie să-l opresc, să-l împiedic să facă lucrurile pe care-și propunea să le facă, fiindcă s-ar fi putut să convingă până la urmă pe cineva din partid să-mi ofere un post acceptabil cu condiția să renunț la planurile mele de emigrare, lucru pe care nu eram pregătit să-l fac. Pe urmă, dacă aș fi refuzat „generoasa“ ofertă a partidului, asta s-ar fi interpre-

tat ca un act de ostilitate fațișă, nicidecum o faptă care să fie răsplătită cu un certificat de emigrare.

Iată ce i-am spus în linii mari lui Bunaciu: „Sunt foarte mișcat de interesul dvs. sincer și dorința de a-mi da o mână de ajutor. Trebuie însă să refuz oferta dvs. Permiteți-mi să vă explic. Vedeți, s-ar putea să aveți dreptate când spuneți că a fost o greșeală din partea mea să cer să părăsesc țara. Dar e o greșeală pe care am comis-o deja – și o dată comisă, nu mai există cale de întoarcere: *alea jacta est*. Haideți să nu ne amăgim în privința asta. Știți și dvs. la fel de bine ca mine că o dată ce ți-a fost pus stigmatul de aspirant la emigrare, în ochii partidului ești un trădător și nu există nici autocritică, nici succes profesional care să te mai poată spăla. Ești un paria pentru tot restul zilelor tale. Așa încât efectiv nu am cale de întoarcere; fiindcă am spus A, *trebuie* să spun B. De aceea sunt nevoit să vă cer să nu faceți nimic din cele propuse. Nu încercați să convingeți pe nimeni să-mi găsească o slujbă satisfăcătoare. Nu știu dacă vreți să mă ajutați să plec, întrucât considerați că fac o greșeală, iar dacă ați vrea s-o faceți, nu știu dacă ați putea. Dacă da, vă voi fi recunoscător pentru totdeauna. Dacă spuneți nu, indiferent de motiv, voi înțelege perfect și nu vă voi purta ranchiună. Dar vă rog, nu încercați să convingeți pe nimeni să încerce să mă rețină în țară oferindu-mi o slujbă“.

Timp de câteva momente, s-a lăsat tăcerea. Apoi Bunaciu a spus, „Sunt mâhnit de ce-mi spuneți, dar trebuie să vă accept punctul de vedere. N-am nici o idee dacă voi putea să vă ajut să obțineți permisul de emigrare, dar am să încerc. Vreau să știți, însă, că în ochii mei sunteți și rămâneți același Egon Balaș pe care îl știu de mulți ani. Nu știu ce vă așteaptă dacă veți reuși să plecați. Dar de un lucru sunt absolut sigur: vom auzi lucruri mari despre dvs., oriunde ați merge“. Am plecat de la această audiență cu sentimentul plăcut pe care-l ai când dai dintr-o dată de o oază neașteptată de cumsecădenie. Nu mă așteptam ca întrevederea să dea vreun rezultat concret, pentru simplul motiv că Bunaciu nu părea să aibă mare influență în cercurile de conducere. Totuși, mi-a dat un sentiment de încredere. N-am aflat niciodată dacă a făcut ceva pentru mine sau dacă a jucat vreun rol în obținerea, în cele din urmă, a aprobării noastre de plecare.

Dintre toți cei pe care îmi propusesem să-i văd, nu-mi mai rămăsese acum decât Bârlădeanu. Dar acesta era unul din actorii principali ai dramei mele, ca șef al Comisiei de Pașapoarte și Vize. De asemenea, contam pe el pentru că, pe de o parte, avusesse o experiență plăcută cu mine cu mulți ani înainte, experiență pe care eram convins că nu o uitase; pe de altă parte, nu era fost prieten cu mine, ca Gogu, care simțise probabil că trebuia cu orice preț să evite a da impresia că mă favoriza. Secretara lui Bârlădeanu mi-a cerut numărul de telefon ca să mă poată chema de îndată ce șeful ei avea un moment liber, dar acest moment nu părea să mai vină. După un timp, am sunat-o din nou pe secretară, iar ea mi-a explicat că eram pe lista scurtă de persoane pe care viceprim-ministrul vroia să le vadă, dar că era solicitat în atâtea direcții deodată încât era imposibil de zis când va putea să mă primească. Am simțit că nu mințea doar ca s-o las în pace. Mi-a vorbit pe un ton de maximă considerație și respect, care – dat fiind că nu mă cunoștea – nu putea decât să oglindească atitudinea șefului ei față de mine. Din cauza asta, m-am deschis față de ea și i-am spus în ce consta problema mea și că vroiam să-l văd pe Bârlădeanu nu în capacitatea lui de viceprim-ministru, ci în aceea de șef al Comisiei Guvernamentale de Pașapoarte și Vize. Am adăugat că-i trimisese lui Bârlădeanu o scrisoare în care descriam cazul meu în detaliu și i-am dat numărul de înregistrare al scrisorii respective. La scurt timp, pe la începutul lui martie, mi-a spus că șeful ei primise memoriul meu și era în temă cu problema mea. „Tot n-a găsit timp să vă primească în audiență“, zise ea, „dar știe de cazul dvs. și vă pot spune că se ocupă de el sau se va ocupa de el zilele astea, fiindcă dosarul dvs. e pe biroul lui“. Aceasta era o veste excelentă și m-am simțit încurajat.

În martie 1966 am început să-mi caut o slujbă. Uzasem căt putusem de statutul meu de cercetător șomer pentru a-mi susține cauza. Scrisesem nouă memorii, inclusiv, pe lângă cele deja menționate, memorii adresate lui Ceaușescu, secretarul general al partidului; lui Ion Gheorghe Maurer, președintele republicii; lui Chivu Stoica, prim-ministrul; și lui Gheorghe Apostol, secretarul general al Consiliului Sindicatelor. Lipsa unui serviciu începea să mă doară la buzunar și sacrificiul de a prelungi această stare devenea prea scump. Primul meu gând a

fost să încerc să mă întorc la fostul meu loc de muncă, care între timp devenise Institutul de Studii și Proiectări Forestiere (ISPF). Naftali, directorul institutului, fusese foarte bun cu mine. Dacă aş fi fost dat afară din orice alt motiv decât faptul că cerusem să plec din țară, aş fi putut apela la el și m-ar fi ajutat, sunt sigur, chiar cu un anume risc pentru el însuși. Dar era evreu și, ca orice evreu într-o poziție de răspundere, trebuia să-și dovedească loialitatea față de regim împotriva acuzațiilor de simpatii israelite. Așa că am părăsit imediat ideea ca nefiind fezabilă. Următorul meu gând a fost la Institutul de Cercetări Forestiere (INCEF) care se rupsese din Institutul de Proiectare la începutul anilor '60. Am luat legătura cu V. Sachelarescu, inginerul împreună cu care scrisesem în 1963 o lucrare despre programarea matematică într-un gater. Acesta era cercetător la INCEF, fără rang sau influență, dar lucrase cu mine, îmi cunoștea calificările și le putea vorbi celorlalți despre mine. În particular, l-am rugat să ia legătura în numele meu cu Iacovlev, unul din șefii de secție despre care auzisem că ar avea curajul propriilor opinii. În două zile am primit un telefon de la Iacovlev și după două interviuri am fost angajat cu începere de la 1 aprilie 1966, ca membru al secției acestuia.

În timpul perioadei relativ scurte pe care am petrecut-o la INCEF, m-am bucurat de libertate totală pentru a-mi urmări interesele științifice. În această perioadă, am primit șpalturile articolului meu despre decompoziție urmând să fie publicat în *Operations Research*. Mi-am schimbat afilierea la INCEF (menționând totodată afilierea mea anterioară) și astfel numele instituției la care lucram a apărut pentru prima oară într-un jurnal neforestier de circulație internațională. Tot în timpul cât am stat la INCEF, am continuat să lucrez la un model de teoria grafurilor pentru programarea în timp a mașinilor, pe care l-am pus în forma finală sub titlul „Finding a Minimal Path in a Disjunctive PERT Network“ și l-am trimis la o conferință care urma să se țină în iulie 1966, la Roma, *Théorie de Graphes: Journées Internationales d'Étude*. Șeful comitetului de program al conferinței, specialistul francez de teoria grafurilor, Claude Berge, mi-a confirmat acceptarea lucrării mele. Ca și mai înainte în asemenea cazuri, am multiplicat lucrarea și am trimis un

număr de exemplare la Roma pentru a fi distribuite la conferință, explicând că nu puteam participa în persoană.

Pe la mijlocul lui aprilie, Edith m-a sunat la serviciu. N-a putut să dea de mine; eram nou la institut, oamenii nu știau ce interior am și, în plus, mă aflam în birou la altcineva când a venit telefonul. Neputând lua legătura cu mine, mi-a lăsat un mesaj care mi-a parvenit după două ore. Când am sunat-o să văd ce era, mi-a spus că secretara lui Bârlădeanu încercase să ia urgent legătura cu mine. Am căutat-o pe secretară, care mi-a spus că fuseseră trei persoane pe lista de audiențe a lui Bârlădeanu în dimineața aceea și că una din ele neputând veni, se gândise că m-ar putea pune pe mine în locul acelei persoane, fiindcă numele meu era și el aproape în capul listei. Din păcate, până am ajuns eu să dau telefon, Bârlădeanu fusese chemat la prim-ministru și audiențele pentru ziua respectivă se încheiaseră. Mi-a promis că mă va suna de îndată ce apărea un alt prilej. M-am simțit teribil de frustrat. Ocazia pe care o așteptam de aproape trei luni se materializase, doar ca să am ghinionul s-o ratez pentru cine știe cât timp. Am rămas în legătură cu secretara lui Bârlădeanu, pe care o sunam tot la trei zile, iar ea era foarte încurajatoare. Mi-a spus odată, de pildă, că șeful ei plecase la o întrunire a Comisiei de Pașapoarte și că ea credea că printre cazurile ce urmau a fi luate în discuție se număra și al meu.

Cam pe la vremea asta, am primit într-o zi un telefon de la Edith care mă întrebă dacă puteam veni acasă, fiindcă aveam un vizitator din străinătate. Am plecat acasă și am făcut cunoștință cu un tânăr matematician bulgar pe nume Marinov care era doctorand la Trondheim, în Norvegia. Mi-a spus că unii colegi norvegieni îmi urmăreau cu interes articolele fiind familiarizați cu algoritmul meu aditiv și cu dezvoltările pe care le declanșase în literatură. Cum el se înapoia în Bulgaria pentru o vacanță de o lună, aceștia îl rugaseră să se oprească o zi sau două la București și să-mi transmită un mesaj. Sosise cu o seară înainte; de dimineață mă căutase la Centrul de Statistică Matematică unde i se spusese că nu mai lucram acolo. Nimeni nu i-a putut spune unde lucram, așa că după ce încercase în van să dea de mine, a plecat. Dar cineva de la Centru (care evident n-a vrut să se expună în fața celorlalți) a ieșit după el din clădire, l-a prins din urmă pe stradă și i-a dat adresa mea de acasă. Așa mă găsisese.

Mesajul norvegienilor era că știau că vreau să plec din România și că nu mi se permitea; mai știau și că există căi ne-ortodoxe de a scoate oameni din România, prin intervenții la nivel înalt, bani și alte mijloace. Vroiau să știe, specific, ce anume puteau face ei ca să mă ajute să ies din țară.

Am reflectat la sensul acestui mesaj. Mai întâi, trebuia să verific credibilitatea lui Marinov, așa că l-am atras într-o conversație despre viața la Trondheim, l-am făcut sub un pretext oarecare să-mi arate pașaportul și am vorbit despre viața din Bulgaria. M-am convins curând că ce-mi spunea despre el era în linii mari adevărat și că nu fusese trimis de Securitate. Apoi, am încercat să aflu tot ce se putea despre colegii din Trondheim care trimisese ră mesajul. Le-am notat numele dar am decis să nu cer nimic specific prin Marinov. Mai întâi că urma să petreacă o lună în Bulgaria și deci oricum nu putea remite mesajul meu timp de câteva săptămâni. Pe urmă, deși mi-a făcut o impresie foarte bună, nu eram sigur dacă era de încredere. Acum că îmi notasem numele și adresa colegilor norvegieni, puteam găsi alte mijloace de a trimite un mesaj dacă aveam ceva concret de sugerat. L-am rugat pe Marinov să ducă din partea mea următorul mesaj oral: eram foarte impresionat și recunoscător colegilor mei pentru oferta lor de a mă ajuta, dar de curând îmi reînnoisem cererea de plecare din țară care era în momentul de față supusă dezbaterii de către autorități. Nu vroiam să fac nimic care ar fi putut interfera cu acest proces; totuși, dacă cererea mea avea să fie din nou respinsă, le voi da de știre și poate că atunci le voi cere ajutorul. În afară de mesaj, am avut o lungă conversație cu Marinov pe teme tehnice, mai ales pentru a-i face esca la vrednică de efortul cheltuit. Apoi l-am scos la cină, am vizitat câte ceva și a doua zi a plecat satisfăcut că își îndeplinisese misiunea.

În a doua jumătate a lui aprilie am continuat s-o sun pe secretara lui Bârlădeanu la fiecare trei sau patru zile. De la ea am primit primul semn că în sfârșit gheața se spărsese. În cursul unei convorbiri telefonice pe la sfârșitul lui aprilie, după ce nu mai vorbisem cu ea de o săptămână fiindcă nu o găsisem, m-a întrebat, „N-ați aflat încă de la nimeni?”

„Nu“, am spus eu. „Ce să aflu?”

A părut să ezite o clipă: „Din câte știu eu, cazul dvs. a fost rezolvat“.

„Rezolvat în ce sens? Favorabil sau nefavorabil?”

„Cererea dvs. a fost aprobată, pe cât știu eu“, mi-a răspuns ea. „Ar trebui să primiți înștiințarea oficială în curând“.

Suna minunat. Am sunat-o imediat pe Edith să-i spun, dar am prevenit-o că informația fusese însoțită de calificarea „pe cât știu eu“. Timp de câteva zile nu s-a întâmplat nimic, așa că am sunat-o din nou pe secretara lui Bârlădeanu. I-am spus că nu fusese înștiințat de nimic. Oare-mi putea spune unde să mă interesez ca să n-o mai deranjez pe ea? Și era *sigur* că cererea mea fusese aprobată? Mi-a răspuns că da, era sigură; verificase după ultima noastră conversație. Nu era nevoie să mă interesez nicăieri, îmi mai spuse; aveam să fiu înștiințat în curând. Lucrurile acestea își urmau cursul lor normal, adăugă. Am rugat-o să-i transmită mulțumirile mele sincere șefului ei.

A trecut o săptămână, au trecut zece zile fără să se întâmple nimic. Stăteam ca pe ace. Într-o dimineață de mai, Edith îmi telefonă din nou la institut. „Au venit să vadă apartamentul“, îmi spuse. O greutate uriașă mi s-a ridicat de pe umeri. Primul semn că cererea de emigrare îți fusese aprobată nu era o înștiințare oficială sau un telefon de la pașapoarte sau ceva de soiul ăsta, ci o vizită inofensivă de la ICRA, care cerea, fără să-ți dea vreo explicație, să inspecteze apartamentul. Fiindcă lista celor care așteptau să primească locuință era întotdeauna lungă, ICRA-ul era înștiințat primul că o cerere de plecare definitivă fusese aprobată, ca să poată decide prompt cine va intra în apartament când acesta se elibera. Asta ni se întâmplase și nouă. Când am ajuns acasă, Edith mi-a spus că doi domni bine îmbrăcați se iviseră la ușa apartamentului și se prezentaseră ca fiind de la spațiul locativ. Edith, bineînțeles, pricepuse sensul vizitei lor. I-a poftit în casă și i-a întrebat: „Vizita dvs. e legată cumva de cererea noastră de plecare definitivă?“ „Nu“, a răspuns unul dintre ei, „noi nu știm nimic de așa ceva. Nu e treaba noastră. E vorba doar de o inspecție de rutină“. S-au plimbat prin apartament și l-au estimat, au luat niște notițe, au schimbat între ei câteva impresii și, înainte de a pleca, i-au spus lui Edith politicoși, „Doamnă, aveți un apartament într-adevăr splendid“.

Am fost, bineînțeles, foarte fericiți. Edith se întreba dacă n-ar trebui să începem să ne lichidăm bunurile, dar ne-am hotărât să nu facem nici o mișcare până ce nu vom ști sigur, apoi

să vindem totul în cel mai scurt timp, astfel încât să nu pierdem nici o zi. Întorsăturile de ultim moment nu erau deloc rare. Adesea, autoritățile se răzgândeau în ultima clipă datorită unui denunț sau unei așa-zise descoperiri făcute de către Securitate. Existaseră cazuri în care oamenii își primiseră documentele de emigrare, doar pentru a și le vedea revocate cu trei zile înainte de data plecării. Unii fuseseră dați jos de la bordul avionului în care se suiseră deținând hârtii de emigrare în bună regulă. Știam chiar de un caz în care un bărbat care fusese lăsat să plece, își vânduse toate lucrurile, își luase rămas-bun de la prieteni și se suise într-un avion spre Viena, care la vremea aceea era punctul de tranzit pentru Israel. Ajunsesse cu bine pe aeroportul din Viena, ieșise din avion, și tocmai își aștepta rândul la punctul de control al pașapoartelor când dintr-o dată se auzi chemat la megafon: „Domnul cutare și cutare este rugat să se întoarcă la avion, în care și-a uitat ceva. Domnul cutare și cutare este rugat să se întoarcă la avion“. Omul s-a întors la avion, s-a suit în el să-și recupereze orice ar fi fost acel lucru pe care pasămite îl uitase – și cinci ore mai târziu s-a trezit în București, unde Securitatea a început să-l ancheteze în legătură cu nu știu ce informație de ultimă oră pe care o primiseră despre el.

Au urmat alte vizite de la ICRAI, ai cărui reprezentanți erau însoțiți de diverși care păreau a fi candidați la apartament. Toate acestea erau semne pozitive că într-adevăr cererea noastră fusese aprobată, dar un semn pozitiv e mai puțin decât o certitudine. Mai era un semn pe care îl puteam afla. Documentul de emigrare era un certificat de călătorie tipărit pe o singură foaie de hârtie. Pe față conținea fotografia emigrantului, numele, data și locul nașterii, adresa, plus data eliberării; pe verso, avea viza de ieșire din România, precum și viza de imigrare în Israel și viza de tranzit în Italia. Toți emigranții, indiferent unde intenționau să meargă, trebuiau să plece cu viza de imigrare în Israel. Cei care intenționau să meargă altundeva, trebuiau să-și modifice destinația la Napoli, care era punctul de tranzit spre Israel. Pentru a reduce la minimum contactele viitorilor emigranți cu ambasadele altor țări, Ministerul Afacerilor Externe obținea pentru ei vizele necesare de la ambasada israeliană și cea italiană și le înmâna certificatele de călătorie cu toate vizele aferente deja incluse. Ca urmare, o metodă de a afla dacă cererea

de emigrare îți fusese într-adevăr aprobată era să întrebi la legația Israelului de la București dacă primise un certificat de călătorie pe numele tău de la M.A.E., cu cererea de acordare a vizei de imigrare. Legația israeliană ținea evidența vizelor de imigrare pe care le acorda și la cerere, îți furniza această informație. Deși la Legația Israelului, Securitatea te fotografia la intrare, în faza asta nu-mi mai păsa: aveam un motiv întemeiat să mă duc acolo, și anume să întreb care era statutul vizei mele. M-am dus pe la mijlocul lui mai și mi s-a spus că documentul meu nu le parvenise încă. Mi-au dat un număr de telefon unde puteam să sun să aflu dacă sosise, ca să nu fiu nevoit să vin de fiecare dată în persoană. Am sunat la numărul respectiv tot la câteva zile și în cele din urmă, în primele zile de iunie, mi s-a spus că o viză de imigrare în Israel fusese aplicată pe documentele noastre de călătorie pe data de 31 mai. Acum aveam o dovadă sigură că existau cu adevărat documente de emigrare pe numele noastre, aprobate și semnate. Va să zică, trecusem hopul.

Din acel moment, am început pregătirile de plecare. Greutatea admisă la ieșirea din țară era de douăzeci și cinci de kilograme de persoană, prin urmare trebuia să vindem aproape tot ce aveam. Banii, bineînțeles, nu puteau fi scoși legal din țară, dar i-am lăsat la părinții lui Edith, care au găsit căi să ni-i trimită ulterior. Nu-mi părea rău să mă despart de lucruri precum încălțăminte, paltoane și costume de haine, dar nu vroiam să-mi pierd cărțile. Acestea puteau fi expediate în străinătate prin poștă, dar pentru a garanta că nu era trimis nici un material secret sau subversiv, expeditorul trebuia să semneze fiecare carte. Am ales vreo două sute de cărți favorite și am pus-o pe Anna să se ocupe de ambalarea lor în colete de greutatea admisă și de expedierea lor de la poșta centrală. Vera a ajutat-o la treaba asta. În fiecare zi timp de vreo două săptămâni, fetele au dus la poștă câte douăzeci sau treizeci de cărți pe care le-au expedit cu poșta de suprafață pe adresa unchiului lui Edith din Israel, Károly Lébi, care la rândul lui urma să ni le trimită în Statele Unite o dată ce vom fi ajuns acolo.

În prima săptămână din iulie am fost în sfârșit chemați la pașapoarte ca să ni se dea certificatele de călătorie. Erau trei bucăți, unul pentru Edith și Vera (copiii sub paisprezece ani apăreau pe certificatul mamei), unul pentru Anna și unul pentru

mine. Erau datate 14 mai 1966; aveau viza românească de ieșire cu aceeași dată, vize de imigrare în Israel cu data de 31 mai, și vize de tranzit pentru Italia cu data de 10 iunie (nu mi-aș fi amintit toate aceste date, dar am păstrat până astăzi aceste certificate).^{*} Ne-am dus imediat la TAROM, agenția românească de transporturi aeriene, să ne luăm bilete pentru Napoli la primul zbor disponibil. Biletele nu costau nimic – Israelul avea o înțelegere cu guvernul român prin care statul israelian plătea biletul de avion pentru fiecare emigrant – dar trebuiau plătite diverse taxe. Erau două zboruri pe săptămână către Napoli, care transportau numai emigranți, în avioane cu elice, de viteză relativ redusă. Primul zbor la care erau locuri libere era pe 26 iulie. Acela a devenit zborul nostru.

În acest moment, am dat un anunț la ziar pentru vânzarea tuturor bunurilor noastre. Cel mai ușor am vândut mașina, fiindcă existau lungi liste de așteptare pentru toate modelele, iar Fiatul nostru 1100 era relativ nou și în stare excelentă. De cum ne-a apărut anunțul, câțiva cumpărători potențiali au și venit să vadă mașina, pe care am vândut-o în aceeași dimineață la prețul pe care-l plătisem pe ea. Celelalte lucruri s-au vândut și ele în decurs de câteva zile.

Pentru vămuirea celor douăzeci și cinci de kilograme admise de persoană, trebuia să treci printr-o procedură lungă și complicată; dura câteva zile și nu se știa niciodată când vor fi permise bagajele pentru vămuire și cât avea să dureze. În loc să riscăm să pierdem avionul din 26 iulie, ne-am decis să „călătorim fără bagaj“, dacă-mi este îngăduit să folosesc o expresie care de obicei are o conotație plăcută pentru a descrie o situație în care am fost nevoiți să ne despărțim practic de toate posesiunile noastre. Ne-am decis să nu ne mai batem capul cu cele douăzeci și cinci de kilograme și să luăm cu noi doar valize în limita greutății maxime admise în avion (zece kilograme de per-

^{*} Aceste certificate de călătorie erau documente eliberate de Ministerul Afacerilor Interne pe o singură coală de hârtie, conținând numele, data și locul nașterii și fotografia deținătorului; data eliberării și termenul de valabilitate (un an); și avertismentul „Nu poate fi preschimbat în pașaport – nu poate fi prelungit“.

soană). Acest bagaj putea fi trecut prin vamă și predat cu o zi înaintea plecării.

Totodată, am învățat pe dinafară multe adrese și telefoane utile. Nu numai că era interzis să scoți din țară orice sumă de bani, precum și orice obiect din aur, argint sau platină (inclusiv verighete și alte bijuterii); ci era, de asemenea, interzis să scoți orice fel de scriere, inclusiv note și agende telefonice. Așa că a trebuit să învățăm pe de rost toate adresele și numerele de telefon pe care vroiam să le păstrăm sau de care credeam că vom avea nevoie. Ne-am asigurat că fiecare număr de telefon și adresă era memorizată de cel puțin doi membri ai familiei, astfel încât dacă unul le uita, să și le aducă aminte celălalt.

Zborul nostru urma să plece târziu după-amiaza. Părinții lui Edith, Bandi și Juci Klein, precum și Sanyi Jakab ne-au condus la aeroport și ne-au făcut cu mâna până ce avionul a decolat. Unii din ei aveau să vină după noi la scurtă vreme: socrii mei și-au depus cererea de emigrare imediat după plecarea noastră și după un an ni s-au alăturat. Bandi și Juci Klein au emigrat la sfârșitul anilor '60 în Germania de Vest. Sanyi a rămas în București până în anii '80, când a plecat în Suedia.

*

* *

Cei șase ani de luptă pentru a ieși din România lăsaseră se pare o urmă adâncă în conștiința mea. Timp de mulți ani după plecarea noastră, aveam periodic vise cu următoarea temă recurentă: merg pe o stradă în București, pe unul din marile bulevarde. Soarele strălucește și vremea e plăcută. Plimbarea îmi face plăcere și sunt într-o dispoziție plăcută și relaxată, când dintr-o dată îmi dau seama că am fost prins în capcană. M-am lăsat momit să vin înapoi pentru o scurtă vizită și nu mi se va mai da voie să plec niciodată. Trecerea abruptă de la acea plimbare plăcută pe o stradă însorită din București la groaza de coșmar când dintr-o dată realizăm că am fost prins și situația era iremediabilă, era o senzație pe care cuvintele n-o pot descrie adecvat. Mă trezeam scaldat în sudori reci și-mi trebuiau minute întregi să mă conving că fusese doar un coșmar. Tema revenea cu diverse variațiuni, dar elementul comun al tuturor acestor

coșmaruri era trecerea înfricoșătoare de la o dispoziție plăcută și relaxată la conștiința subită că devenisem din nou prizonier și toate căile de scăpare erau blocate.

*
* * *

Când avionul a decolat în acea după-amiază târzie, însorită, de 26 iulie 1966, ne-am uitat toți patru pe hubloul la orașul care treptat pierca sub noi. În ce mă privea, îmi luam bucuros adio de la el: mă încercau puține păreri de rău și eram îmbărbătat de sentimentul că îmi urmam calea spre libertate. Era aproape întuneric când am văzut luminile Triestului prin hublourile avionului. Strălucirea lor contrasta puternic cu palida iluminare a Bucureștiului și a altor orașe românești pe timpul nopții. Pe când avionul traversa Marea Adriatică și apoi peninsula italică, gândurile mele se îndreptau spre problemele imediate cărora trebuia să le facem față odată ajunși la Napoli. Viitorul mai îndepărtat îmi era ascuns de o perdea groasă. Dacă aş fi putut să ridic un colț al acelei cortine, aş fi putut să mă văd pe mine însumi cucerind înălțimile profesiei mele în următoarele trei decenii. Sau aş fi putut-o vedea pe Edith apucând-o cu îndrăzneală pe o cărare cu totul nouă, făcându-și o profesiune din ceea ce la un moment dat fusese pentru ea un hobby și ajungând un istoric de artă renumit. Sau aş fi putut-o vedea pe Anna ajunsă medic psihanalist sau pe Vera, profesoară de matematică și fizică, amândouă cu propriii lor copii. În sfârșit, aş fi putut vedea sosirea în anii '80 a celor Trei Mușchetari ai noștri, cum îmi place să le spun nepoților. Toate aceste lucruri erau în cărțile pe care le țineam în mână, dar în momentul acela nu puteam prevedea nici unul din ele.

Puțin după miezul nopții, avionul nostru a aterizat pe pământul Italiei și am fost conduși pe aeroportul din Napoli. Mă simțeam extraordinar. Am aflat mai târziu că restul familiei mele avea sentimente amestecate, dar simțind entuziasmul meu, n-au putut rezista prea mult și s-au molipsit de la mine. În această nouă dimineață a zilei de 27 iulie 1966, simțeam că am aripi și că sunt gata să zbor, să încep împreună cu ai mei o viață nouă.

EPILOG

Într-o scară de vară în 1996, la treizeci de ani după memorabila noastră ieșire din paradisul comunist, reflectam la cariera mea. În ultimele trei decenii, dusesem viața fericită, creatoare a unui om de știință de succes. Fiecare nou rezultat a fost o emoție plăcută. Mi-am petrecut zilele și o mare parte din nopți făcând mai ales ce-mi plăcea: investigând – și de multe ori rezolvând – probleme care mă intrigau, lucrând cu studenți talentați, predând materia care-mi plăcea. Mă bucuram de stima colegilor, publicam mult și constant, prezentam lucrări ca invitat la congrese și conferințe în toată lumea și făceam parte din consiliul editorial a opt sau nouă periodice de specialitate. Tocmai fusesem numit Profesor Thomas Lord de cercetarea operațională, o cinste acordată de Universitatea Carnegie Mellon, pe lângă catedra pe care o ocupam de câțiva ani la aceeași universitate. Anul precedent, fusesem distins cu Premiul de Teorie John von Neumann, cea mai înaltă onoare în profesiunea mea.

Astfel, la a treizecea aniversare a emigrării noastre din România aveam toate motivele să fiu mulțumit și să privesc înapoi cu mândrie la succesele celor trei decenii scurse de atunci. Totuși, în mintea mea stăruia o întrebare la care nu aveam răspuns. Care era legătura dintre toate acestea și viața mea de mai înainte? Răstimpul vieții mele părea să fie clar scindat în două părți distincte, singura legătură dintre ele fiind oferită de persoana protagonistului. Întrebuițând o metaforă din matematică, planul vieții mele nu numai că era frânt în două subplani, dar cele două păreau să fie ortogonale. Preocupările, interesele, evenimentele, bucuriile și mâhnirile vieții mele

prezente păreau să difere radical de cele din zilele de dinaintea plecării. Mai exact, exista o punte: anii dintre 1959, când începusem să mă re-calific în domeniul programării matematice, și 1966, când am emigrat, pot fi văzuți ca un preludiv la tot ce a urmat. Dar în afară de această perioadă de tranziție, trecutul părea să fie complet absent din noua mea viață. Ocazional le mai povesteam prietenilor câte un episod sau altul din viața mea de mai înainte – mai ales celor tineri, atunci când mi se părea că am ceva folositor să le comunic din trecutul meu –, dar asta era tot. Altfel, trecutul ar fi putut tot atât de bine să nu existe, sau cel puțin așa păreau să stea lucrurile. Oare trebuia să fie așa? Oare primele decenii ale vieții mele fuseseră irevocabil risipite, pierdute pentru vecie? La a treizecea aniversare a emigrării noastre, o serie de gânduri s-au înlănțuit în mintea mea care m-au condus peste puțin la hotărârea de a scrie această carte. Trebuia să fie o cale, mi s-a părut, de a salva toată acea experiență de la uitare, de a o face cunoscută publicului, pentru ca acesta să poată înțelege motivațiile și viețile oamenilor ca mine și să învețe poate ceva din ele. De asemenea, mi se părea valabil și punctul de vedere că o persoană care trecuse prin toate lucrurile încercate de mine trebuia într-un fel să depună mărturie. Așa că m-am apucat de scris.

*

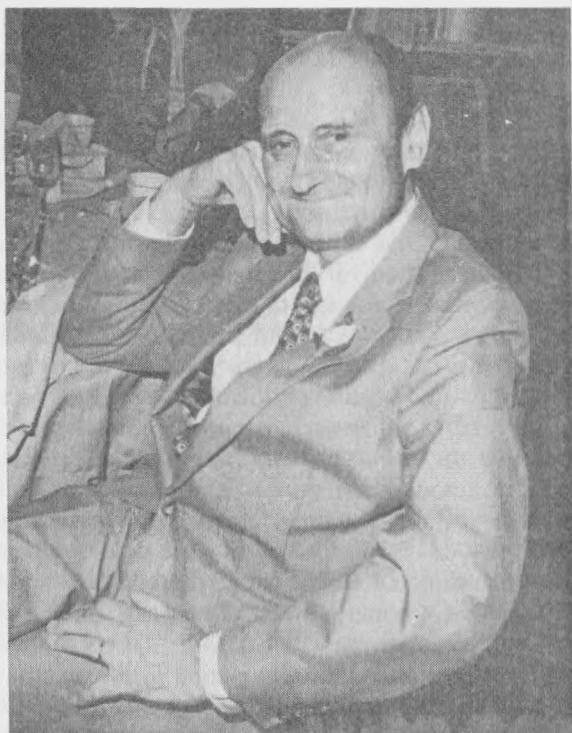
* *

În cele ce urmează, voi schița în linii mari cele întâmplate în viața mea după ce împreună cu familia mea am părăsit România. În vara anului 1966, când în sfârșit am reușit să ies din spatele Cortinei de Fier cu familia mea, viața mea s-a schimbat radical în toate sensurile cuvântului. Soarta a început să mă trateze într-un mod cu totul altul: înainte, trebuiseam să mă lupt cu dinții și să depășesc o mie de obstacole pentru fiecare realizare; o dată ajuns în lumea liberă, totul părea să-mi meargă și orice îmi doream părea realizabil. La scurt timp după ce am sosit în Italia, am avut parte de o serie de întâmplări norocoase. Pe perioada cât a trebuit să așteptăm viza de intrare în S.U.A., mi-am găsit o slujbă ideală: o bursă de cercetare la Centrul Internațional de Tehnică de Calcul din Roma (al cărui director

era Claude Berge). Anna și Vera au fost primite la Școala Americană din Roma, cu burse care acopereau costul taxelor școlare pentru amândouă. Mai mult, m-am înscris la doctorat la Universitatea din Bruxelles și la Universitatea din Paris, ceea ce a dus mai apoi la obținerea doctoratelor în economie și, respectiv, în matematică. Singura dificultate cu care m-am confruntat a fost că, din cauza trecutului meu comunist, a trebuit să fiu supus unui scrutin mai amănunțit decât cei mai mulți potențiali imigranți pentru a mi se acorda viza de imigrare în Statele Unite. Astfel, a durat opt luni, în loc de obișnuitele trei sau patru, până am primit aprobarea de intrare, dar în rest totul a mers ca pe roate.

Pe când mă aflam încă în Italia, am fost invitat să lucrez la Stanford University și la Carnegie Institute of Technology, două instituții de vârf în profesiunea mea. După o scurtă perioadă la Universitatea din Toronto, în primăvara anului 1967 am primit viza de imigrare în Statele Unite și ne-am mutat la Stanford. Aici am petrecut cinci luni tumultuoase în grupul lui George Dantzig, considerat pe atunci cel mai puternic departament de cercetare operațională din lume. Am fost încântat de experiența câștigată și am învățat foarte mult. Dormeam puțin, munceam din greu, și făceam tot ce puteam pentru a-mi umple golurile din educația matematică în cel mai scurt timp.

În toamna anului 1967, ne-am mutat la Pittsburgh unde am început să lucrez la Graduate School of Industrial Administration (Școala Superioară de Administrație Industrială), cunoscută ca GSIA, care ținea de Carnegie Institute of Technology. Acesta tocmai se unise cu Mellon Institute, cele două devenind Carnegie Mellon University. Această instituție s-a vădit a fi locul ideal pentru nevoile și țelurile mele profesionale. În anii '50, fusese scena primelor aplicații industriale ale cercetării operaționale. Era un loc unde cercetarea neîngrădită de granițe disciplinare era din plin încurajată; unde metodele neconvenționale, dacă păreau promițătoare, erau sprijinite cu entuziasm. O sarcină didactică ușoară îmi îngăduia să-mi petrec cea mai mare parte din timp în cercetare. Libertatea profesională de care mă bucuram făcea parte dintr-o atmosferă generală de libertate care mi se părea a fi trăsătura dominantă a noii mele vieți. În cursul primei mele vizite la GSIA (ai cărei profesori fuseseră

Egon în 1985

desigur puși în temă cu trecutul meu), unul din noii mei colegi mi-a dat o broșură în care erau enumerate drepturile mele în caz de arestare: nu trebuia să răspund la nici o întrebare, se spunea acolo, înainte de a vorbi cu un avocat. Îmi închipuiam ce mutră ar fi făcut anchetatorul meu de la Malmezoon dacă i-aș fi spus că înainte de a răspunde la oricare din întrebările lui, vroiam să-mi consult avocatul; cu siguranță nu i-ar fi venit a-și crede urechilor.

Din punct de vedere profesional, primii mei șapte sau opt ani la GSIA au fost probabil cea mai rodnică perioadă din viața mea. La sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70, am devenit bine cunoscut în domeniul programării cu numere întregi. În afară că eram rugat să țin conferințe și seminare, am fost tot-

odată angajat de companii precum Control Data și altele pentru a ține seminare de o zi despre programarea cu numere întregi în marile Capitale ale lumii. Pe de altă parte, deși algoritmul meu aditiv era foarte popular – peste ani a fost identificat ca cel mai frecvent citat articol din revista *Operations Research* în perioada 1954-1982 – simțeam nevoia să scormonesc mai adânc în structura problemei pe care o studiam. Așa se face că în perioada 1969-1974, am elaborat o nouă metodă bazată pe o ramură a matematicii numită analiza convexă, care a dus la ceea ce a devenit mai apoi cunoscut sub numele de programare disjunctivă. Metoda mea nu s-a bucurat de un succes imediat în rândul comunității științifice. Ba chiar, cel mai important articol pe această temă nici nu mi-a fost publicat la vremea respectivă, din cauză că am refuzat să-l rescriu pe gustul unuia dintre arbitri. Dar șaisprezece ani mai târziu, când împreună cu doi colegi, am reluat aceeași metodă dintr-o altă perspectivă sub numele de „lift and project“ („ridică și proiectează“) și am transpus-o într-un cod eficient de calculator, a avut parte de o largă recunoaștere ca fiind una din cele mai eficiente metode de a aborda problema respectivă. Ca urmare, lucrarea mea nepublicată din 1974 a fost publicată douăzeci și cinci de ani mai târziu ca lucrare invitată, cu un Cuvânt înainte din partea a doi distinși colegi, discutând importanța ei pentru profesiunea noastră.

În 1976, când Statele Unite ale Americii se confruntau cu urmările embargoului de petrol al țărilor arabe, m-am oferit să petrec voluntar un semestru la FEA (Federal Energy Administration – Administrația Federală a Energiei) în Washington, ca cercetător „împrumutat“ guvernului de Carnegie Mellon. Congresul S.U.A. tocmai legiferasese crearea unei rezerve strategice de petrol (SPR) pentru a evita pe viitor crizele de tipul celei pe care țara o traversa atunci, iar FEA încerca să determine care era dimensiunea optimă a acestei rezerve. Mi s-a cerut părerea. Am descoperit că toate studiile făcute pentru a da un răspuns la această întrebare porneau de la o premisă comună cu care nu eram de acord: probabilitatea unui viitor embargo era luată ca dată a problemei și se încerca minimalizarea costului unui asemenea eveniment pentru națiune. Eram de părere că probabilitatea unui viitor embargo nu trebuia să apară ca o dată a problemei, adică presupusă a fi independentă de existența și

mărimea rezervei strategice de petrol. Dimpotrivă, mi se părea, unul din scopurile acestei rezerve trebuia să fie prevenirea: trimiterea unui mesaj clar oricărui potențial adversar care plănuia un embargo că Statele Unite nu erau vulnerabile față de această armă. Așa că am formulat un model de teoria jocurilor în care evenimentul unui viitor embargo nu era un dat, ci era una din strategiile la îndemâna unui adversar potențial sau a unei coaliții de adversari capabile să-și pună în aplicare amenințarea, în vreme ce o rezervă strategică de petrol de diferite mărimi făcea parte din strategiile la îndemâna Statelor Unite. Am elaborat, de asemenea, o metodă de rezolvare a jocului bi-matricial care a rezultat și astfel am putut să ofer recomandări specifice privind mărimea optimă a rezervei strategice. Studiul meu a reușit să încline balanța în favoarea unei mărimi superioare a SPR decât se anticipase, iar rezumatul acestuia a intrat în *Congressional Record*.

După 1976, mi-am continuat cercetările asupra diferitelor aspecte ale optimizării cu numere întregi și combinatorii, concentrându-mă pe metode de rezolvare eficiente pentru problemele cu aplicații practice, dar și asupra eforturilor teoretice de a înțelege mai bine structurile cu care aveam de-a face. În 1980 am primit Premiul Fundației Humboldt pentru un cercetător științific american senior, care m-a dus timp de un an la Universitatea din Köln. Pe când lucram acolo, am dezvoltat împreună cu un coleg canadian metoda care a devenit cunoscută sub numele de formulare extinsă și proiecție. Mai târziu, în cursul anilor '80, am lucrat cu un coleg italian la teoria ordonării optime a obiectelor cunoscută în branșă sub numele de problema comis-voiajorului, care devenise un teren clasic de încercare pentru ideile și abordările noi din sfera optimizării combinatorii.

Ocazional, am făcut și consultanță pentru industrie și uneori aceste activități au dus la noi descoperiri științifice. În anii '80 au început să mă intereseze problemele de programare în timp a mașinilor și diverselor activități și am elaborat procedee eficiente pentru câteva din ele. Unul din acestea, rezultat în urma unui efort comun cu un fost doctorand de-al meu, a fost un sistem de a programa activitatea unui laminor de oțel, introdus în anul 1991 la Cleveland Works of LTV Steel și încă în folosință zi de zi șapte ani mai târziu.

Am publicat aproximativ 180 de articole în publicații de specialitate. Cam jumătate din acestea au fost scrise în colaborare cu aproximativ cincizeci de co-autori diferiți, dintre care jumătate foști studenți de-ai mei. Co-autorii mei provin din Statele Unite, Canada, Marea Britanie, Elveția, Germania, Italia, Olanda, Danemarca, Suedia, Ungaria, România, Cehoslovacia, Grecia, China, Taiwan, Australia, Argentina și Peru.

În afară de cercetare, am fost continuu activ pe plan didactic. De-a lungul anilor, am predat o varietate de cursuri, mai ales la nivel de doctorat, dar și în cadrul programelor de master și uneori la colegiu. Îmi place să predau și să interacționez cu studenții. Acum câțiva ani, am inițiat înființarea unui program doctoral inter-disciplinar de algoritmi, combinatorică și optimizare (ACO), oferit de GSIA în colaborare cu departamentul de matematică și cel de tehnică de calcul. Acest program a răspuns unei nevoi esențiale și a fost primit cu entuziasm. Programul ACO a fost cel dintâi program de felul lui din lume, dar astăzi nu mai e unic: în anii '90, două programe similare au fost înființate, unul în Statele Unite iar celălalt în Germania.

*

* *

Iar acum câteva cuvinte despre familia mea.

Edith a avut o carieră profesională remarcabilă în America. La scurt timp după ce ne-am mutat la Pittsburgh, a decis să facă uz de oportunitățile oferite de noul nostru mediu pentru a-și schimba profesiunea și a devenit istoric de artă, hobby-ul ei de o viață, obținând doctoratul în istoria artei la Universitatea din Pittsburgh. Ce-i drept, norocul nu ne-a urmărit în toate aspectele vieții: în primăvara anului 1972, Edith a făcut un cancer la sân. La scurt timp, boala a revenit; în clipa aceea, perspectivele păreau destul de sumbre și sorții păreau împotriva noastră. Dar boala a fost tratată cu succes până la urmă, și în ciuda câtorva episoade ulterioare, Edith duce o viață fericită și foarte activă pe plan profesional și personal. În timp a devenit profesoară de istoria artei la Universitatea Carnegie Mellon și a publicat peste douăzeci și cinci de articole în reviste de artă. În

Edith, Egon și Anna în 1998

1978 a publicat o carte despre sculptura lui Brâncuși, relevând și documentând rădăcinile românești ale artei sale. Mai apoi s-a îndreptat spre studiul artei din Renaștere. Cartea ei, publicată în 1995, despre Michelangelo și Capela Medici oferă o nouă interpretare a acelei capodopere care a atras atenția a sute de savanți. A treia ei carte vorbește despre arta lui Joseph Csaky, un sculptor francez de origine maghiară de la începutul secolului XX.

Fiiițele noastre s-au descurcat și ele bine în viață, deși nu fără acele dificultăți personale care fac parte din trama obișnuită a vieții. Anna a urmat Universitatea Brandeis și Colegiul de Medicină Albert Einstein. După ce a devenit medic, s-a specializat în psihiatrie și a devenit psihanalist. Locuiește la New York împreună cu soțul ei, Sherwood Waldron, de asemenea psihanalist, și fiul lor, Alex, născut în 1986. Este activă în practica privată și totodată predă la Psychoanalytic Institute (Institutul Psihoanalitic).

Vera a urmat o școală de arte vizuale, dar a părăsit-o înainte de absolvire. S-a căsătorit cu Vaios Koutsoyannis, un imigrant grec. S-au mutat în Florida și au avut doi copii, pe John

Edith, Anna și Vera în 1998

în 1981 și Robert în 1985. La începutul anilor '90, căsnicia s-a destrămat. Vera s-a întors la școală, mai întâi la colegiul de doi ani – unde a fost aleasă „valedictorian”^{*} la absolvire – apoi la Florida Atlantic University, și a devenit profesoară de liceu de matematică și fizică. Împreună cu cei doi fii ai săi, locuiește în Coral Springs, Florida.

*
* *

În fine, pentru a mă întoarce la întrebarea de la care am pornit: există vreo legătură între viața mea în lumea liberă în ultimele trei decenii, viață care constă în esență într-o serie de victorii întreruptă doar rareori de necazuri minore, și viața mea de dinainte în Europa de Est, cu seria ei amețitoare de vârfuri și prăpăstii, cu teribilele ei lovituri și aspectul de cursă cu obsta-

^{*} În S.U.A., cel mai bun elev din fiecare promoție, ales pentru a ține cuvântul de despărțire la ceremonia de absolvire a liceului, colegiului etc. (*n.tr.*)

Egon cu nepoții săi în 1998

cole? Depășirea acelor obstacole a necesitat anumite trăsături personale. Au jucat aceste trăsături vreun rol în obținerea succeselelor de mai târziu? De asemenea, a contribuit în vreun fel vreo parte din viața mea anterioară la realizările noii mele vieți? Nu pot decât să încerc să dau un răspuns posibil și fragmentar la aceste întrebări.

Schița pe care am făcut-o mai sus a carierei mele în cercetare s-ar putea să fi lăsat impresia greșită că viața unui om de știință constă într-o serie de întreprinderi plăcute cu încheieri fericite. Nimic n-ar putea fi mai departe de adevăr. Viața mea de cercetător a fost și este caracterizată de perioade frecvente de tensiune: ori de câte ori o nouă descoperire se întrezărește la orizont, e nevoie de un volum imens de efort și de concentrare pentru a-i răpi naturii secretul scormonind mereu mai în adâncime. Azi rezultatul pare la îndemână; nu trebuie decât să-l așterni pe hârtie. A doua zi, totul pare a fi fost o amăgire; nimic nu se potrivește când vrei să pui totul laolaltă. Când în sfârșit izbutești să-ți cristalizezi descoperirile într-o teoremă pe care crezi că ai demonstrat-o, când revezi a treia sau a patra oară pașii logici ai

demonstrației, descoperi dintr-o dată o fisură minusculă, în aparență nesemnificativă. Dar când te apuci s-o repari, fisura devine o gaură cât toate zilele. Ceea ce ai crezut că e adevărat se dovedește a fi adevărat numai în anumite condiții. Poate că există ceva cam de același fel care să fie valabil fără restricții, în toate cazurile; dar nu e ceea ce ai crezut tu la început. Așa că acum îți bați în cuie rezultatul pentru situația între ale cărei limite este valabil și continui să băjbâi în căutarea unui rezultat mai general care să fie valabil și în afara acelor restricții. Și tot așa... Acesta e gustul descoperirii în matematică. E un proces inegal care de multe ori devine febril, cu nopți nedormite sau numai pe jumătate dormite. Necesită o concentrare îndârjită care te face să uiți o vreme de orice altceva. Pentru a izbândi în acest domeniu, trebuie să ai „foc în mațe“, cum se spune. Și cu siguranță că nu strică să ai înclinarea fundamentală de a stăruie, de a nu te da bătut în fața dificultăților, de a nu te lăsa deprimat de înfrângeri, ci de a încerca iară și iară, până ce în fine găsești calea cea bună.

Cum mi-au afectat evenimentele din prima parte a vieții cariera din cea de a doua? Firește, n-am cum să știu ce fel de om aș fi fost dacă acele experiențe n-ar fi avut loc. E sigur că m-au întărit: m-au făcut mai puternic și mai adaptabil, mai puțin impresionat de dificultăți, mai puțin gata să mă descurajez la primul obstacol. În fond, puteam face oricând comparația între o neplăcere curentă, un necaz sau un accident, și evenimentele îngrozitoare din trecutul meu, ca să mă conving că tot ce mi se întâmpla acum era floare la ureche față de cele încercate în trecut. Experiențele mele din trecut m-au făcut totodată un mai bun cunoscător al oamenilor — faptul că avusesem prilejul să observ firea omenească în situații extreme reprezenta un bun cu care nimic nu se poate compara în această privință. E cert că ele mi-au înrăurit sistemul de valori.

Sunt cunoscut printre colegii mei de breaslă și printre studenți ca o persoană care are curajul propriilor sale convingeri și nu poate fi ușor intimidată. Probabil că nu există amenințare care să se măsoare cu cele prin care am trecut. Sunt rareori neutru față de ce se întâmplă în jurul meu, iar cei care sunt nedreptățiți într-un fel sau altul știu că pot conta pe sprijinul meu efectiv. Când judec pe cineva, încerc să-i pun succesele în perspectivă.

Ce obstacole a trebuit să depășească pentru a le obține? În alegerea prietenilor, pun mare preț pe caracter, independență de gândire și curaj. Așa cum spune proverbul, „Prietenul la nevoie se cunoaște“, iar cu încerc de multe ori să-mi închipui cum s-ar purta o persoană sau alta dacă dintr-un motiv oarecare aş fi atacat (deși cele două execuții publice la care am fost supus în anii '50 – la Ministerul Afacerilor Externe și la Institutul de Cercetări Economice – nu au șanse să se mai repete vreodată).

Un cuvânt despre vederile mele politice: cum au evoluat după stabilirea în Occident? Mai întâi, nu mi-am pierdut niciodată interesul față de tot ce se întâmplă în lume. Îmi place să fiu la zi și urmăresc știrile mondiale în presa scrisă mai degrabă decât la televizor. Nu mai e nevoie să spun că am fost un vajnic oponent al regimurilor comuniste din estul Europei – și nu numai din estul Europei – înainte de căderea acestora și am jubilat când imperiul sovietic s-a destrămat. Am rămas alergic la totalitarismul de orice fel, fie el fascist sau comunist, iar suprema mea valoare politică este libertatea. Urăsc nedreptatea și aş dori să văd dreptatea socială afirmându-se tot mai mult, însă fără a aduce atingere libertăților fundamentale. Dacă ar trebui să aleg între egalitate și libertate, aş alege libertatea, din următorul motiv: am convingerea că o egalitate dobândită cu sacrificiul libertății sfârșește prin a fi efemeră și neplăcută. De asemenea, sprijin rolul internațional al Statelor Unite, stat pe care îl consider principalul garant al libertății în lumea întreagă. Uneori găsesc că unii din conducătorii noștri sunt naivi în materie de politică internațională și am sentimentul că nu știu întotdeauna să distingă între prieten și dușman, între ce e bine și ce e rău pentru țară și pentru întreaga lume. Dar la urma urmei, eu nu sunt politician, ci doar un matematician.

A

Ági 308, 310

Alehem, Şalom 39

Allen, R.G.D. 438

Anna 269, 270, 288, 289, 332,
356, 358, 359, 360, 400,
422, 423, 426, 466, 484,
485, 493, 496, 508, 511,
514, 519

Antonescu, Ion 111

Apostol, Gheorghe 502

Arhimede 46

B

Babel, Isaac 39

Bajcsi-Zsilinszki 260

Balaş, Edith 253, 270, 271, 273,
288-290, 302, 306, 332,
356-363, 373, 376, 391-394,
396, 397, 400, 401, 417,
419, 420, 424, 425, 460,
462, 466, 467, 470, 482,
484, 485, 491-495, 504,
506, 508, 510, 511, 518

DICE

- Balázs vezi Balázs, Egon
Balázs, Egon 41, 193, 224
Balzac, Honoré 39
Barbu 226, 229, 230
Barbu, Zevedei 229
Bárdossy 58, 77
Barițiu, Gheorghe 32, 45
Bartha 65
Bârlădeanu, Alexandru 262,
494, 495, 502, 504-506
Bălescu 492, 493
Beethoven, Ludwig van 43
Bela Kun 49
Berge, Claude 503, 514
Bergthaller, Cristian 480
Beria, Lavrenti 358, 363, 364,
385, 386, 402
Berman, Jacques 237, 238, 328,
329, 336, 338, 339, 365-
369, 371, 372
Bernard Shaw, George 39
Bertalan (Berci) 92, 93, 95
Blahó, István 135, 144, 148,
150, 152
Blatt (familia) 21
Blatt, Barbara (Boriska) 21

Blatt, Egon 26, 36, 39, 113,
 117, 121, 122, 146, 147, 193
 Blatt, Elek (Alec) 24, 25, 39
 Blatt, Erzsike 26, 39, 40
 Blatt, Ignác (Ignatius) 21, 26,
 39
 Blatt, Mór (Mauriciu) 23
 Blatt, Robert (Bobi) 26, 27, 31,
 42, 63, 64, 95, 187, 213,
 217, 270
 Blum, Léon 36
 Bodnarenko, Pintilie (Pantiușa)
 225, 283
 Bojan, Iuliu 254, 288
 Bolyai (matematicieni,
 universitate) 22, 192, 210,
 233, 243, 259, 425
 Borel 440
 Borgovan 186
 Boriska 26
 Bródy, András 467
 Büchler, dr. 269
 Bucur, Teodor 344-350, 353,
 373, 374
 Buharin 59
 Bulganin 384, 386
 Bunaciu, Avram 498-501
 Butyka, Ferenc 483
 Buza 234

C

Calmanovici, Emil 285, 365,
 366, 368, 369
 Ceaușescu, Nicolae 223, 258,
 494, 502
 Charnes 438

Chișinevschi, Iosif 201, 281-
 284, 415
 Chopin, Frederich 43
 Churchill 206
 Ciulei, Liviu 261
 Clara 467, 468
 Constantinescu, Miron 201,
 207, 208, 272, 280, 369,
 413-416
 Cooper 438
 Cooper, James Fenimore 37
 Cooper, William W. 459
 Corban 452, 453
 Costea, Mirel 285
 Coșbuc, George 42
 Csaky, Joseph 519
 Csendes 426
 Csögör 192
 Csonka, sergent major 142,
 146-150

D

Daicoviciu 192
 Dan, Pavel 426
 Dános, Miklós 391, 392
 Dantzig, George 438, 439, 449,
 450, 514
 David 24, 31
 Deutsch, Gizi 215
 Deutsch, Imre 434
 Deutsch, Pityu 135
 Deutsch (de la Editura
 Științifică) 360
 Diamantstein, Ernest 42
 Dickens, Charles 39
 Dimitrov, Gheorghii 393, 394

Disraeli 47
 Dobb, Maurice 231
 Dobrohotov 279
 Doig 456, 457
 Dorfman 433, 438
 Dostoievski 39
 Dragomirescu, Mihail 480
 Dreiser 39
 Dubček, Alexander 385
 Dumas, Alexandre 38
 Dumitriu, dr. 424, 425
 Dürrenmatt 469

E

Einstein, Albert 45, 46, 47
 Emil 153
 Eminescu, Mihai 42
 Enescu, George 233
 Engels 312, 471
 Erdős, Paul 409
 Erdős, Péter 409

F

Farchi, Avram 277-279, 300, 449
 Farkas, Fanny 23
 Farkas, Gyula (Julius) 22
 Farkas, Magda 194, 195, 202
 Faulkner, William 39
 Fehér, Zsuzsa (Suzana) 135
 Fekete, Károly (Karcsi) 135, 138, 144, 145, 148, 152-163, 169-172, 175, 176, 181, 183 298, 338, 371, 400

Feri Bătăuşul (vezi Kékköi, Ferenc)
 Fischer, László 136, 183, 401
 Földes, László (vezi Fischer, László)
 Földes, Marica 401
 Foriş, Ştefan 198, 199, 389
 Fortet, Robert 458, 459, 481, 482
 Friedmann 141, 149

G

Gács, László (vezi Grünwald László) 183
 Gagarin, Iuri 472
 Galambos 87, 103, 105, 130, 193, 297
 Gáll, Ernő 401, 404
 Gáspár 79, 81, 82
 Georgescu, Teohari 192, 202, 280, 282, 283, 286, 287, 369
 Gergely, Miklós 141, 148, 149
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe 198, 199, 201, 223, 244-246, 258, 262, 271, 280-285, 315, 347, 369, 389, 413-415, 491, 495
 Goda 136, 137
 Goethe 39, 51
 Goldberger 40
 Goldstücker, Eduard 231
 Gomory, Ralph 456
 Gomulka, Wladyslaw 385
 Goncearov 349, 350
 Gounod 304
 Gounod, Charles 43

Grieg 43
 Groza, Petru dr. 191, 192, 199,
 204, 206
 Grünfeld, Ilona 96-99, 126,
 129, 336, 337, 370
 Grünwald, László 134, 139,
 145, 148, 151, 152, 183

H

Hadamard 440
 Halász, Ferkó 484
 Haldane, J.B.S. 54
 Hamburg, Hanna 393
 Hammer, Ladislau (Laci) Peter
 112, 446, 447, 449-451, 481
 Havas, György 86, 87, 188,
 193, 297, 370
 Hazai, Jenő 134, 135, 139, 141,
 142, 145, 183
 Hegedüs, András 135, 139, 144,
 145, 147, 150, 152, 158,
 177, 183, 387, 388, 400
 Heidegger 55
 Heisenberg 46
 Heller, Otto 54
 Hemingway, Ernest 39
 Henderson 438
 Hentz 87
 Herzl, Theodor 47
 Hida, Tibor 188, 297, 370
 Hilberg, Raul 186
 Hirsch, Mayer 65, 66, 73, 74,
 78, 80, 81, 86, 87, 188, 193,
 297
 Hirsch, Vilmos (William) 25, 73
 Hitler, Adolf 35, 46, 47, 48, 49,
 57, 58, 61, 100, 158

Holländer, Willy 66, 73-75, 82,
 96, 98, 129, 188
 Horthy, Miklós 49, 50, 61, 77,
 99, 100, 137, 139, 185
 Horváth, Marcel (vezi Schiller,
 Marcel) 183
 Hovány, Anikó 197
 Hovány, Ilona 97, 99, 129, 196,
 197, 299
 Hruščiov, Nikita 384-386, 388,
 389, 399, 402, 413, 414, 416

I

Iacovlev 503
 Ignác 52, 55
 Iliás, Ferenc 135
 Ill 467, 468
 Ilonka, néni 418
 Imre Madách 51
 Irén 216-219, 221, 222, 359
 Iszlai (d-na) 95, 96, 101
 Iszlai (familia) 95-97, 101, 105
 Iszlai, Annus 103
 Iszlai, Gyula 92, 93, 95, 100,
 126
 Ivaşcu, George 384
 Ivănescu, Anca 450
 Ivănescu, P.L. 451

J

Jabotinsky 47
 Jakab, Magda 235, 243, 258,
 270, 287, 307-310, 341,
 362, 363

Jakab, Sándor (Alexandru) 97-
99, 109, 118, 123, 125, 126,
128, 130, 131, 184, 192-
194, 200, 202, 203, 208,
209, 235, 243, 248, 258,
262, 263, 270, 272, 273,
277, 279, 280, 283-285,
287, 288, 297-300, 307,
308, 310, 320, 330, 333,
338, 341, 357, 362, 365,
370, 375, 390, 400, 483,
484, 510

Jakober 464, 465

Jeszenszky, Erik 54

Josepovits, Maria 195

Josepovits, Regina 100, 195

Józsa, Béla 97, 98, 114, 126,
129, 130, 299

Juhász, András 113, 131-133

Juhász, István 132, 133

K

Kádár, János 79, 82, 183, 184,
401, 402

Kállay, Miklós 77

Kamenev 59

Kavan 231

Kékköi, Ferenc 122-125, 128,
131, 133, 161-167, 175

Kelemen 234

Keynes, John Maynard 405-410

Kim Il Sung 277

Kipling, Rudyard 39

Király, Zoltán 54, 55, 86

Klein, Edi (Edith) 194, 195

Klein, Endre (Bandi) 194, 195,
243, 248, 249, 251-253,
258, 259, 261, 268-270,
356, 357, 392, 510

Klein, Juci (Regina) 195, 248,
270, 356, 357, 392, 510

Koffler, Remus 365, 366, 389

Kohn, Hillel 299

Kondor, György 141, 148, 149

Konstantinovna, Natalia 270,
271

Konstantinovski, Ilia 411, 412

Koopmans 438

Kornai, János 402, 467

Kostov, Traicio 284, 285, 363

Koutsoyannis, John 519

Koutsoyannis, Robert 520

Koutsoyannis, Vaios 519

Köves, Iván 254, 392, 418

Kuroş 438

L

Laczkó, Ede (vezi şi Lebovits,
Ede) 188

Land 456, 457

Landman 488, 489, 490

Lange, Oskar 403

László, György (George) 66,
74, 82, 96, 99, 188

Lebesgue 440

Lébi, Karoly 508

Lebovits, Ede 66, 73, 75, 85,
97, 99, 114, 115, 188

Lenin, Vladimir Ilici 194, 306,
315, 470, 471

Leontiev 59, 382, 451

Leray, Jean 458, 459
 Levente, Mihai 284, 288
 Levy, Robert 367-369, 372
 Lichtmann, Sándor 135, 139,
 141, 145, 183
 Ligeti, György (George) 63
 Liszt, Frantz 43
 London, Jack 39, 324
 Lövi (familia) 357, 358
 Lövi, Edith 212-222, 234, 238,
 243, 244
 Lövi, Klara 214, 216, 217, 222,
 248, 288, 357, 360, 419, 467
 Lövi, Sándor 214-216, 221,
 222, 248, 288, 321, 360, 361
 Luca, Vasile 200, 202, 208, 243,
 273, 279-284, 286, 287,
 320, 357, 364, 365, 368,
 369, 483, 484
 Lusztig, Tibor 211, 212

M

MacArthur 277
 Macavei, Mihail 225, 226, 233,
 251, 252
 Macovescu, George 225, 226,
 230, 233, 235, 236, 251
 Macovescu, Teri 225, 249
 Malenkov 358, 364, 369, 384,
 399
 Maléter, Pál 401
 Malinski, Vasile 383, 384, 415
 Mancu 110, 111
 Mann, Thomas 39
 Mannhercz 136
 Marinescu 420, 421

Marinov 504, 505
 Marx, Karl 56, 194, 210, 312,
 382, 383, 407, 471
 Matthias cel Drept (Matei
 Corvin) 22
 Maugham 39
 Maurer, Ion Gheorghe 502
 May, Karl 37
 Măgură, Ion 237, 252
 Mănescu, Corneliu 496
 Mănescu, Manea 256-258
 Michelson-Morley 46
 Mihai (regele) 111, 191, 199,
 224, 244
 Mihoc, Gheorghe 479-481, 492
 Miliutinovici 232, 239
 Mód, Aladár 54, 59
 Mohr, Finca 428, 435
 Mohr, Gogu 435, 437
 Moise 46
 Moiseev 261
 Moisil, Grigore 439-447, 453,
 454, 45-460, 479
 Moisil, Grigri 443
 Moisil, Viorica 443
 Moldovan, Roman 416, 427
 Molnár (d-na) 96
 Molnár (familia) 96, 101
 Molnár, Albert 58, 59, 382, 426
 Molotov, Viaceslav 231, 241,
 273
 Murgescu, Costin 390-392, 415,
 416
 Murgu 226, 229
 Murgulescu, Ilie 492, 500
 Mussolini 89

N

Naftali, Simion 435-437, 470,
472, 473, 478, 480, 503
Nagy, Imre 364, 385, 387, 398,
401
Nagy, Tamás 409, 410
Năvodaru, Louisa (Lulu) 235
Năvodaru, Luiza 479
Năvodaru, Petre 478, 491
Nea Marin 420, 421
Necşulescu 437
Negrea (general) 496, 497, 498
Neumann, John von 50
Noica, Constantin 402, 403
Nonn, György 141, 142, 144
Nussbächer, Dezső 66, 73, 74,
86, 87, 188

O

Onicescu, Octav 479
Oprişan, Mircea 258
Orădeanu 470, 471
Orwell, George 374, 498
Otto 36, 37

P

Palme-Dutt 231
Paneth 40
Papp 122, 123, 124, 125, 126,
130, 131, 133
Pauker, Ana 199, 200, 224, 225,
241, 246, 255, 258, 264,

272, 273, 278, 280-282,
284, 286, 287, 368

Pauker, Marcel 199
Paulus 82
Pavlov 231, 242, 251
Părăluţă 427, 428
Păsculescu, Lenuţa 248
Pătrăşcanu, Lucreţiu 192, 199,
200-202, 285, 329, 364-369,
371, 389
Péter, Gábor 364, 387
Petöfi, Sándor 76
Petre 230
Petrescu, Titel 209
Pipás (Pipaşul) 131
Pirandello 39
Pirike 26, 43
Pista (diminutiv de la István
Blahó) 152-154, 162
Platts-Mills 231
Pollitt, Harry 231, 236
Pop, Mihai 90
Pospelov 388, 389
Preoteasa, Grigore 243, 246
Pritt, D.H. 231

R

Rachmuth, Ion 407, 408, 416,
427
Rácz 79-81
Ràcz 80
Radek 331, 332
Rajk, László 259-261, 283, 284,
363, 364, 368, 387, 398, 399
Rákosi, Mátyás 364, 387, 388,
398, 399

Râpeanu 204
 Rădăceanu, Lothar 209
 Răducan (studentul) 257, 258
 Rădulescu, Dorina 273, 275, 494
 Rădulescu, Gogu 262-267, 274, 275, 390, 411, 416, 494, 495, 502
 Regina (n. Grüner) 25
 Rényi (familia) 494
 Rényi, Elisabeta (Bözs) 463
 Rényi, Tibor 195, 196, 214, 270, 392, 463-465
 Retegan, George 382
 Retkes 142, 143
 Rézi, Károly 77
 Robeson, Paul 251
 Rolland, Romain 39
 Rommel 88
 Roosevelt, Theodore 206
 Rooz, Klara 214
 Rosenthal 148
 Rousseau 36
 Rózsa, Ferenc 77, 131
 Rózsi (Roza) 135
 Rudeanu, Sergiu 450
 Russell, Bertrand 445

S

Sachelarescu, V. 481, 503
 Ságvári, Endre 110, 135
 Ságvári, Magda 122, 135
 Samuelson, Paul 382, 433, 438
 Sanyi (vezi Jakab) 510
 Sava, Mihai 188, 297, 370
 Schattelesz, Tibor 254, 391, 392

Schiffer, Pali (Paul) 121, 122, 131, 134, 140, 145
 Schiller, Marcel 136
 Schmidt, Menyhért 86, 87, 188
 Schnittländer, Misi (Michael) 86, 87, 188, 193, 297
 Schönherz, Zoltán 77
 Schwarcz, Béla 157, 158
 Shakespeare, William 58
 Sierpinski 445
 Silone, Ignazio 39
 Slansky, Rudolf 362, 363, 368, 387
 Smith, Winston 374
 Soljenițan 179
 Solley 231
 Solow 433, 438
 Somogyi, Antal 104, 105, 113, 130
 Spinoza 47
 Stalin, Iosif Visarionovici 53, 59, 179, 183, 231, 243, 248, 276, 277, 281, 283, 288, 315, 316, 345, 354, 358, 363, 364, 369, 373, 381, 385, 386, 388-390, 394, 402, 413, 416, 422, 471
 Steinbeck 39, 443
 Stoica, Chivu 502
 Stoilov 442
 Stoker, Bram 21
 Stroe, Magda 392, 393, 484
 Sukarno 471
 Sulamita 416
 Sverca 37
 Szabó 73

Szálasi, Ferenc 137, 139, 185,
260
Székely, Imre 187
Szikra, Sándor (vezi Sándor
Lichtmann) 183
Szilágyi, Antal 90
Szilard, Leo 50
Szirmai, István 97, 99
Szöllösi 78-80, 114
Sztólyai, Döme 100

S

Şerban, Bazil 278, 288
Şintereag 30
Ştefănescu, Alexandru 365
Ştefan (rege) 22

T

Talleyrand 491
Tardos, Tibor 399
Tătărescu, Gheorghe 192, 209,
224
Teleki, Pál contele 57, 58
Teller, Edward 50
Thompson, Mr. 313, 314, 328,
367, 369
Tischler, Mór (Mauriciu) 35
Tito 232, 276, 320, 387, 399,
403
Tolstoi 39, 225
Toma, Ana (Anuţa) 224, 234,
246, 247, 264, 266, 271,
278, 284
Török 63

Toth 133, 134
Tóth, Imre 393, 394
Trebici, Vladimir 384, 478
Trojki 59
Troendle 265
Turgheniev 39
Twain, Mark 39

V

Vadász, Jenő 77, 78, 80, 82
Vaida, Elza 269
Vaida, Vasile 192, 193, 198,
203, 207, 208, 223, 269
Vaida, Veronica 269
Vera 357, 359, 361, 400, 423,
424, 466, 508, 511, 514,
519, 520
Verne, Jules 38
Verő Feri (vezi Kékkői, Ferenc)
122
Vescan 71
Vescan, Teofil 63, 196
Vinţe, Ion 375
Vladone 40
Voiculescu 36
Voitec, Ştefan 209
Voltaire 36
Vranceanu 442, 443

W

Waldron, Sherwood 519
Wasserman, Jakob 39
Wayand, Tibor 133

Weinmann, Jenö (Eugen) 55,
56, 62, 64, 66, 67, 69-72
Wells, H. G. 39
Werfel, Franz 39
Wigner, Eugene 50
Wild (d-na) 29
Wohlberg, Eva 217, 221, 222

Y

Young, Edgar 231, 234, 251,
341, 342, 362, 370

Z

Zilber, Belu (Herbert) 365, 366,
369
Zimberiu 29
Zinoviev 59
Zola, Emile 39
Zoltán 91, 92, 93
Zweig, Stefan 39